ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ İNCELEMELER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE STUDIES

ISSN 1307-9832

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ İNCELEMELER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE STUDIES

Yıl: 17 Sayı: 46 2025
Year: 17 Number: 46 2025

Sahibi / Owner
Kenan ÇELİK

Baş-Editör / Editor in Chief
Ahmet KURTARAN- Oğuzhan ASLANTÜRK

Editör Yardımcısı / Associate Editor
Tuba BİLGİN
Şükran KAHVECİ

TARANDIĞI İNDEKSLER

ECONLIT, TR-DİZİN, DOAJ, EBSCO, ASOS, INDEX COPERNICUS, ARASTIRMAX, AKADEMİK DİZİN, İDEAL ONLINE, SOBİAD

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi; Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, uluslararası, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergide yayınlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yer alan metinler izin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Yazışma Adresi/Correspondence Address
Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Oda No: 213
61080 Trabzon/TÜRKİYE
Tel: +90 535 440 58 40
Web-adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince E-posta: uiiidergisi@gmail.com

Baskı / Printed by
Celepler Matbaacılık, Trabzon/TÜRKİYE
Tel: +90 462 325 93 94

TRABZON

2025

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr.Oğuzhan ASLANTÜRK	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Ayça SARIALİOĞLU HAYALİ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten TURAN KURTARAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram GÜNGÖR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Burçin ESER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu ŞENTÜRK YILDIZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin KALAYCI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ŞAHİN BAŞFIRINCI	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah UZUN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Elif ÜSTÜNDAĞLI ERTEN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Engin DİNÇ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret ÇANKAYA	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Giovanni ERCOLANI	Murcia Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal EYÜBOĞLU	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Yahya ESER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Melike KURTARAN ÇELİK	Trabzon Üniversitesi
Prof. Dr. Musa PINAR	Valparaiso Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KÖSEOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan BİRİNCİOĞLU	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nor Azura ADZHARUDDIN	Purta Üniversitesi/Malezya
Dr. Nurhodja AKBULAEV	Devlet İktisat Üniversitesi/Azerbaycan
Doç. Dr. Özge KORKMAZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan AKSOY	Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof.Dr. Salih YILDIZ	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk PERÇİN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Semra BANK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ARTAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem EYÜBOĞLU	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba YAKICI AYAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AKSAR	Maltepe Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Fatih Volkan AYYILDIZ	Ardahan Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFERRES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Fatma Şebnem ARIKBOĞA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCİL	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim BOZKURT	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÜNDOĞMUŞ	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder AYÇİN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Emel YILDIZ	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Esra BULUT	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim ERDOĞAN YAZAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih OKUR	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir SANCAK	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Kemalettin ERYEŞİL	Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Mehtap ÖZTÜRK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YILDIZ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Emre CİVELEK	Antalya Bilim Üniversitesi
Doç. Dr. Nilüfer RÜZGAR	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar AYYILDIZ	Lokman Hekim Üniversitesi
Doç. Dr. Talip ARSU	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Zuhal ÇİLİNGİR ÜK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Zümral GÜLTEKİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Bayram SOYLU	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adnan KARATAŞ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcin HATİPOĞLU	University Of New South Wales (UNSW)
Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyzi YAŞAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kıvılcım ERKAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Burak ÇELEBİ	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda EFE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selver KURTULDU	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zuhal ÇALIK TOPUZ	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İpek GÜRSOY	Tarsus Üniversitesi
Dr. Gamze AY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Nada SARSOUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Selin DİNÇER	Kırıkkale Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
2023 İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASININ KİK ÜLKELERİ-İSRAİL İLİŞKİLERİNE ETKİSİ ***Derya SÜRMELİOĞLU PARLAR ve Sinem UCA***	1-22
EXAMINING THE MODERATOR EFFECT OF SENDER CHARACTERISTICS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SERVICE PERFORMANCE AND CUSTOMER LOYALTY IN THE CARGO TRANSPORTATION SERVICE SECTOR ***Furkan Sabit DÜZEN ve Melih ENGİN***	23-40
İŞ TATMİNİNİN ÇALIŞAN SAVUNUCULUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ YERİ MUTLULUĞUNUN ARACI ETKİSİNİN ANALİZİ ***Muharrem AKSU ve Bilge BİLGİÇ***	41-64
AN EMPIRICAL TEST OF THE PHILLIPS CURVE WITH GENDER DIFFERENCES IN TÜRKİYE ***Murat ERGÜL***	65-76
FARMERS AS A CONSUMERS: UTAUT WITH DUAL MODERATED MEDIATION MODEL ***Sefa Emre YILMAZEL***	77-92
YEŞİL FİNANS ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ ***İbrahim KARAASLAN***	93-108
DEMOKRATİK TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI ***İbrahim Halil GÜZEL ve Mahir ÖZHAN***	109-124
THE IMPACT OF SUSTAINABILITY ON FIRM PERFORMANCE AND THE ROLE OF INDUSTRY IN THIS RELATIONSHIP ***Özlem ÖZEN***	125-138
BOSNA-HERSEK'İN BÖLGESEL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜ: İSKANDİNAV MODELİ ***Cemile TEKİN***	139-150
AKILLI DEVLET VE MCDONALDSLAŞMASI ÜZERİNE BİR ANALİZ ***Abdullah AYDIN ve Ömer Fuad KAHRAMAN***	151-168
MIST ÜLKELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YEŞİL ENERJİNİN YEŞİL ÜRETİME ETKİSİ ***Fatih AKIN ve Ömer AKÇAYIR***	169-186
DUYGUSAL EMEK, İŞ YÜKÜ ALGISI VE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK: ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ***Aysun DOĞAN***	187-200

A COINTEGRATION RELATIONSHIP BETWEEN CRYPTOCURRENCIES AND FINANCIAL INSTRUMENTS UNDER STRUCTURAL BREAKS ***Ecem ARIK***	201-216
AKADEMİSYENLERİN ÇALIŞMA ORTAMINDAKİ ÇEVRECİ DAVRANIŞLARI: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİNDEN KEŞİFSEL BİR ARAŞTIRMA ***Elife ÖZER***	217-230
İHRACAT PERFORMANSININ ARACI ROLÜ: LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ İLE KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ***Muhammed TURGUT***	231-248
TÜRKİYE'NİN KALKINMA PLANLARINDA HALK SAĞLIĞI VE KENTSEL SAĞLIĞIN ELE ALINIŞI ***Ebru ALA ve Neşe AYDIN***	249-262
AN EVALUATION OF THE SOCIAL MEDIA SHARING STRATEGIES OF POLITICIANS ON SPECIAL DAYS ***Hakan AŞAN***	263-278
POPÜLİZMİN VE POPÜLİST SÖYLEMİN KRİZ DÖNEMLERİNDE DEMOKRATİK SİYASAL SİSTEME ETKİ DÜZEYİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ***Taylan Can DOĞANAY***	279-296
THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPATHIC LEADERSHIP AND LIFE SATISFACTION ***Muhammet TORTUMLU***	297-310
Düzeltme: MİDİLLİ 'DEN AYVALIK'A GELEN TURİSTLERİN ALIŞVERİŞ TERCİHLERİNİN VE ALIŞVERİŞTEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA ***Gamze ÇOBAN, Cevdet AVCIKURT ve Volkan ÖZBEK***	311-326

CONTENTS

	Page Number
THE EFFECT OF THE 2023 ISRAEL-PALESTINE CONFLICT ON GCC COUNTRIES-ISRAEL RELATIONS ***Derya SÜRMELİOĞLU PARLAR & Sinem UCA***	1-22
EXAMINING THE MODERATOR EFFECT OF SENDER CHARACTERISTICS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SERVICE PERFORMANCE AND CUSTOMER LOYALTY IN THE CARGO TRANSPORTATION SERVICE SECTOR ***Furkan Sabit DÜZEN & Melih ENGİN***	23-40
ANALYSIS OF THE MEDIATING EFFECT OF WORKPLACE HAPPINESS ON THE EFFECT OF JOB SATISFACTION ON EMPLOYEE ADVOCACY ***Muharrem AKSU & Bilge BİLGİÇ***	41-64
AN EMPIRICAL TEST OF THE PHILLIPS CURVE WITH GENDER DIFFERENCES IN TÜRKİYE ***Murat ERGÜL***	65-76
FARMERS AS A CONSUMERS: UTAUT WITH DUAL MODERATED MEDIATION MODEL ***Sefa Emre YILMAZEL***	77-92
BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GREEN FINANCE ***İbrahim KARAASLAN***	93-108
DEMOCRATIC ATTITUDE SCALE DEVELOPMENT STUDY ***İbrahim Halil GÜZEL & Mahir ÖZHAN***	109-124
THE IMPACT OF SUSTAINABILITY ON FIRM PERFORMANCE AND THE ROLE OF INDUSTRY IN THIS RELATIONSHIP ***Özlem ÖZEN***	125-138
SOLUTION OF REGIONAL PROBLEMS OF BOSNIA-HERZEGOVINA: THE SCANDINAVIAN MODEL ***Cemile TEKİN***	139-150
AN ANALYSIS ON THE SMART STATE AND ITS MCDONALDIZATION ***Abdullah AYDIN & Ömer Fuad KAHRAMAN***	151-168
IMPACT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND GREEN ENERGY ON GREEN PRODUCTION IN MIST COUNTRIES ***Fatih AKIN & Ömer AKÇAYIR***	169-186
EMOTIONAL LABOR, WORKLOAD PERCEPTION AND PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT: A STUDY ON PRIVATE SECURITY GUARDS ***Aysun DOĞAN***	187-200

A COINTEGRATION RELATIONSHIP BETWEEN CRYPTOCURRENCIES AND FINANCIAL INSTRUMENTS UNDER STRUCTURAL BREAKS ***Ecem ARIK***	201-216
ACADEMICS' PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS IN THE WORKPLACE: AN EXPLORATORY RESEARCH FROM A SUSTAINABILITY PERSPECTIVE ***Elife ÖZER***	217-230
THE MEDIATING ROLE OF EXPORT PERFORMANCE: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX AND THE GLOBAL INNOVATION INDEX ***Muhammed TURGUT***	231-248
ADDRESSING PUBLIC HEALTH AND URBAN HEALTH IN TÜRKİYE'S DEVELOPMENT PLANS ***Ebru ALA & Neşe AYDIN***	249-262
AN EVALUATION OF THE SOCIAL MEDIA SHARING STRATEGIES OF POLITICIANS ON SPECIAL DAYS ***Hakan AŞAN***	263-278
A STUDY ON THE IMPACT LEVEL OF POPULISM AND POPULIST DISCOURSE ON DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEM ***Taylan Can DOĞANAY***	279-296
THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPATHIC LEADERSHIP AND LIFE SATISFACTION ***Muhammet TORTUMLU***	297-310
Erratum: A STUDY ON DETERMINING THE SHOPPING PREFERENCES AND LEVEL OF SATISFACTION WITH THEIR SHOPPING OF THE TOURISTS COMING FROM MYTILENE TO AYVALIK ***Gamze ÇOBAN, Cevdet AVCIKURT & Volkan ÖZBEK***	311-326

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

2023 İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASININ KİK ÜLKELERİ-İSRAİL İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Derya SÜRMELİOĞLU PARLAR[1], Sinem UCA[2]

Öz

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman'dan oluşan Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri ile İsrail arasındaki ilişkiler uzun yıllar Filistin sorununun gölgesinde kalmıştır. KİK üyeleri, Filistin davasına bağlılık temelinde İsrail'i tanımama politikasını uygulamıştır. İlişkiler, 1990'lı yıllarda Filistin ile İsrail arasında gerçekleşen Oslo Barış Sürecine paralel olarak sınırlı gelişme göstermiş; Filistin ile İsrail'in yaşadığı aralıklı krizlerin doğrudan etkisi altında, gizli olarak devam etmiştir. 2000'lerde İsrail ile temaslar özellikle BAE, Bahreyn, Umman ve Katar özelinde kamuya daha açık hale gelmiş, taraflar arasındaki diplomatik, ekonomik ve toplumsal etkileşimde gelişme gözlemlenmiştir. 2020 İbrahim Anlaşmaları ile BAE ve Bahreyn'in İsrail'i diplomatik olarak tanıması, zirve noktası olmuştur. İlişkilerin aşamalı ancak olumlu ilerlediği bir dönemde 2023 İsrail-Filistin çatışması patlak vermiştir. Çalışmanın amacı, çatışmanın KİK ülkeleri-İsrail ilişkilerine etkilerini incelemektir. Çalışmada nitel veri toplama tekniği kullanılarak söylem ve eylem analizi yapılmıştır. Sonuçta, BAE ve Bahreyn'in Arap kamuoyunun Tel Aviv'e yönelik artan tepkisini göz ardı edemeyeceği, diğer ülkelerin ise ilişkilerde yumuşama adına önemli bir adım atamayacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *KİK ülkeleri, İsrail, İbrahim Anlaşmaları, 2023 İsrail-Filistin Çatışması.*
JEL Sınıflandırması: *F51, F55, F59*

THE EFFECT OF THE 2023 ISRAEL-PALESTINE CONFLICT ON GCC COUNTRIES-ISRAEL RELATIONS

Abstract

The relations between Israel and the Gulf Cooperation Council (GCC) countries, which consist of Saudi Arabia, the United Arab Emirates (UAE), Kuwait, Qatar, Bahrain and Oman have been overshadowed by the Palestinian issue for many years. The GCC members have implemented a policy of not recognizing Israel based on their commitment to the Palestinian cause. There has been a limited and secret improvement in relations in parallel with the Oslo Peace Process between Palestine and Israel in the 1990s. In the 2000s, contacts with Israel became more public, especially with the UAE, Bahrain, Oman and Qatar, and more developments were observed in diplomatic, economic and social interactions between the parties. The diplomatic recognition of Israel by the UAE and Bahrain with the 2020 Abraham Accords was the peak. The 2023 Israel-Palestine conflict broke out during a period when relations were gradually but positively progressing. The aim of the study is to examine the effects of this conflict on GCC-Israel relations. Qualitative data collection techniques were used to conduct discourse and action analysis. As a result, it was determined that the UAE and Bahrain could not ignore the increasing reaction of the Arab public opinion towards Tel Aviv, and that other countries could not take any significant steps towards easing relations.

Keywords: *GCC countries, Israel, Abraham Accords, 2023 Israeli-Palestinian Conflict.*
JEL Classification: *F51, F55, F59*

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, deryasurmelioglu@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0236-6001*
[2]*Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sinemyildiz@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4578-2360*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 14.02.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 13.12.2024

Sürmelioğlu Parlar, D. ve Uca, S. (2024). 2023 İsrail-Filistin Çatışmasının KİK Ülkeleri-İsrail İlişkilerine Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 1-22. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1436966

1. Giriş

Filistin sorunu, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Filistin topraklarında Yahudi halkı için bir anavatan oluşturma hedefiyle şekillenmiştir. Bu doğrultuda, dünyanın birçok köşesinden Yahudilerin göç etmesiyle bölgenin Arap nüfusu azınlığa düşmüş ve 1948'de İsrail Devleti kurulmuştur. Yaşanan İsrail-Arap çatışmaları, bölgesel Arap milliyetçiliğini ve dayanışmasını güçlendirerek Orta Doğu'da Arap devletleri ile İsrail'i 1948, 1967 ve 1973'te karşı karşıya getiren bir dizi savaşa yol açmıştır. Filistin için istenilen sonucun alınamaması üzerine, Mısır ve Ürdün İsrail ile barışarak Tel Aviv'in bölgedeki varlığına meşruiyet kazandırmış, böylece Filistin sorununa dair ortak Arap politikasında dönüşüm ve Araplar arasında ayrışma başlamıştır.

Basra Körfezi'nin KİK ülkeleri, kuruluş tarihlerinden itibaren Filistin sorununu temel dış politika paradigmalarından biri kabul etmiş ve İsrail'e tamamen bu bağlamda yaklaşmıştır. Tarihsel olarak Filistin'de yaşanan gelişmelerden bağımsız bir İsrail-KİK/KİK ülkeleri ilişkileri mümkün olmamıştır. İsrail'in varlığını kabul etmeme ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası İsrail'i tanımama şeklindeki ortak Arap politikasını doğal olarak KİK ülkeleri de benimsemiştir. 1970'li yılların sonunda başlayan ve 1990'larda Oslo Barış Süreci'yle hızlanan, barışçıl çözümün esas alınmaya çalışıldığı yeni süreçte İsrail'e yönelik ortak politikanın değişimi, bölge için bir dönüm noktası olmuştur. Filistin hassasiyeti yine en yüksek düzeyde hissedilmekle birlikte, artık her üyenin İsrail politikasında bağımsızlaştığı ve günümüze kadar devam eden yeni bir döneme girilmiştir.

Oslo Barış Süreci, özellikle Katar ve Umman gibi bazı KİK üyelerinin, Filistin'deki gelişmelerden etkilense de İsrail ile daha çok ticari konularda ilişkiler geliştirmelerine kapı aralamıştır. Diğer KİK ülkeleri de kendi dış politika vizyonları, ulusal çıkarları ve güvenlik endişeleri temelinde, Filistin odaklı, temkinli, yeni bir İsrail politikası başlatmıştır. 1990'lı yıllarda başlayan temaslar, 2000'li yıllarda özellikle BAE, Bahreyn, Umman ve Katar özelinde kamuya daha açık hale gelmiştir. Diplomatik, ekonomik ve toplumsal ilişkilerde ilerleme gözlemlenmiştir. 21. yüzyıl, ortak KİK-İsrail politikasının güç kaybettiği, Tel Aviv ile ilişkilerde örgüt üyelerinin daha bağımsız hareket ettiği bir dönem olmuştur. Atılan en somut adım, 2020 yılında BAE ile Bahreyn'in İbrahim Anlaşmalarıyla İsrail'i diplomatik olarak tanımasıdır. Bölgenin yabancı unsuru olarak görülen İsrail, meşruiyetini ve güvenliğini sağlamak adına, Arap devletlerinden gelen her olumlu adımı kazanç olarak saymaktadır.

KİK ülkelerinin İsrail politikasında Filistin meselesi ile ulusal çıkarlarını ayrıştırmaya başladığı, ilişkilerin aşamalı ancak olumlu devam ettiği bir konjonktörde patlak veren 2023 İsrail-Filistin çatışması, yeni dönem ilişkilere doğrudan yansımıştır. Gazze'de 2006'dan itibaren yönetimi elinde tutan Hamas'ın Yom Kippur Savaşı'nın yıldönümü olan 7 Ekim 2023'te İsrail'e yönelik saldırısıyla başlayan çatışma, halen devam etmektedir. KİK ülkeleri bu gelişmeye kayıtsız kalamamış, dış politikada Filistin hassasiyeti tekrar en öncelikli konular arasına girmiştir. 2023 İsrail-Filistin çatışmasının KİK ülkeleri-İsrail ilişkilerine etkilerini bulmayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle taraflar arasındaki ilişkiler tarihsel açıdan ele alınacak, ardından KİK üyelerinin çatışma sürecindeki politikaları eylem ve söylem düzeyinde analiz edilecektir.

2. İlişkilerde İhtiyat: "Filistin Davasına Bağlılık"

KİK ülkeleri, 2020'ye kadar Arap-İsrail çatışmasına dair Pan-Arap çizgisine bağlı bir ortak politika benimsemiştir (Guzansky, 2024: 242). İsrail ile ilişkilerde temel belirleyici unsur, uzun yıllar Filistin sorunu olmuştur. İsrail 1948'de kurulduğunda, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Lübnan, Irak ve Suriye'den oluşan Arap ordusu savaş ilan etmiş, o dönemde İngiliz sömürgesi olan KİK ülkeleri de Araplara maddi ve manevi destek vermiştir (Faheema, 2023: 187). Suudi Arabistan Kralı Faysal bin Abdülaziz, Siyonist politikaya karşı çıkarak muhatap alındığı İngiltere üzerinde Filistin halkı konusunda baskı oluşturmaya da çalışmıştır (Çavuşoğlu, 2022: 18). 1960 ve 1970'li yıllarda bağımsızlık elde eden Basra'nın küçük ülkeleri, Riyad liderliğinde hareket ederek İsrail'i tanımama politikası takip etmiştir (Douzet vd., 2023: 1063). Ayrıca, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları örneğinde olduğu gibi, sahip oldukları petrol gücünü kullanarak İsrail'i ve destekçilerini zor durumda bırakmaya çalışmışlardır. Filistin davasının lideri, 1973 Yom Kippur Savaşı'nda petrol

ambargosu uygulayarak çatışmada önemli rol alan KİK ülkeleri ve özellikle Riyad olmuştur (Mohammed ve Ahmad, 2020: 489). Ayrıca, İsrail ile herhangi bir alışverişi engellemek için İsrail boykot ofisleri açmışlardır (Douzet vd., 2023: 1063). İsrail'in kuruluşu karşısında güç kazanan Arap milliyetçiliği, bölge ülkeleri arasındaki ideolojik bölünmeye rağmen Tel Aviv'e karşı ortak politikayı mümkün kılmıştır. KİK ülkeleri, ellerindeki en önemli kaynak olan enerji kozunu dış politikada araçsallaştırıp, Filistin sorununu sona erdirecek stratejik bir unsura dönüştürmeye çalışmıştır.

Bölgede İsrail'in varlığını asla kabul etmeme politikası, zaman içinde aşamalı ve yavaş ilerleyen etkileşimlerle aşınmıştır. 1970'li yılların sonundan 1990'lara kadar İsrail ile bazı KİK ülkeleri arasında üçüncü devletler ve paravan şirketler aracılığıyla örtülü yürütülen istihbarat ve ticari ilişkiler vuku bulmuştur (Yaman ve Yiğittepe, 2023: 887; Traub vd., 2023: 66-69). Filistin hassasiyeti temelinde İsrail'le en düşük düzeyde, gizli ve dolaylı tutulan ilişkiler, Oslo Barış Süreci ile 1990'larda kısmen daha görünür hale gelmiştir (Zisser, 2023: 465). Çevre, su, ekonomi, mülteciler ve silahlanma gibi ortak bölgesel sorunlarda iletişim söz konusu olmuştur (Guzansky, 2024: 242). 1993'te doğrudan ticaretin yasaklanması dışında, İsrail'e yönelik ikincil ve üçüncül Arap boykotları kaldırılmış, üçüncü ülkeler üzerinden ticari ilişkiler gelişmiştir (Faheema, 2023: 177, 178). İsrail ise kurulduğu günden itibaren bölgede genişlemek, Filistinlileri baskı altına almak ve zayıflatmak amacıyla Arap ülkeleriyle ilişki kurmaya çalışmıştır (Black, 2019: 8). Oslo Barış Süreci, İsrail'in bu amacına ulaşmada son derece işlevsel bir katkı sunmuştur.

Filistin yönetiminin İsrail ile barış anlaşması yolunda önemli ilerleme kaydetmesi, KİK ülkelerine İsrail ile ortak çıkarlar noktasında daha esnek bir hareket alanı sağlamıştır. Taraflar arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş, ilişkilerin normalleşmesi kapsamında adımlar atılmıştır. Bu dönemin diğer önemli özelliği, KİK içinde İsrail'e yönelik farklı yaklaşımların kendini hissettirmeye başlamasıdır (Rabi ve Mueller, 2017: 583). İsrail ile resmi açık ilişkileri başlatan ilk KİK ülkeleri Katar ile Umman olmuş, karşılıklı resmi ziyaretler bu dönemde başlamıştır. KİK ülkeleri içinde İsrail ile en eski bağlara sahip olan ülke Umman'dır (Guzansky, 2024: 247). 1994'te İsrail Başbakanı İzak Rabin'in Umman ziyaretiyle ilişkiler kamuoyuna açık hale gelmiştir (Jewish Telegraphic Agency, 1994; Henderson, 2015; Black, 2019: 28). Katar, 1991 Körfez Savaşı'nda İsrail ile ilişkilerini genişleten ilk KİK ülkesi olmuştur (Faheema, 2023: 177). İsrail, 1996'da Umman ve Katar'da ticaret temsilcilikleri açmış, Umman'da İsrail'in yönetimde yer aldığı Orta Doğu Tuzdan Arındırma Araştırma Merkezi kurulmuştur (Guzansky, 2024: 242). Filistin barış sürecinden önce dahi Umman Mısır'ın İsrail'i tanımasını desteklemiştir (Kechichian, 1995). Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn iç, Arap ve Müslüman kamuoyunun olası tepkisi nedeniyle 1990'larda İsrail'e karşı mesafeli yaklaşımı devam ettirmekle beraber, taraflar arasında örtülü, dolaylı ilişkiler sınırlı da olsa gelişme göstermiştir (Black, 2019: 8-9). Yeni dönemde bölge ülkelerinin ortak bir İsrail politikasından bahsedilemez; lakin yine Filistin sorunu gölgesinde, "ilişkilere rağmen İsrail'i diplomatik tanımama politikası" devam etmiştir.

Bölgesel liderlik hedefi taşıdığı için Arap dünyasının hassasiyetlerine daha fazla ağırlık veren Suudi Arabistan, gerek İsrail-Arap savaşlar dizisinde gerekse barış süreci ve sonrasında sorunun aktif taraflarından ve çözümün öncülerinden biri olmaya çalışmıştır. Doğal olarak Riyad'ın Filistin konusundan ayrı bir İsrail politikası geliştirmesi mümkün olmamıştır. Riyad, 1982 Arap Zirvesi'nde kabul edilen, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin devletinin kurulmasını öngören Fahd Barış Planı'nın/Fez Girişimi'nin öncüsüdür (Rabi ve Mueller, 2017: 582; Çavuşoğlu, 2020: 27). Öte yandan, Suudi Arabistan ile İsrail arasında 1970'lerden itibaren gizli ilişkilerin var olduğu bilinmektedir (Henderson, 2015). 1990'lı yıllarla beraber İsrail başbakanları, MOSSAD başkanları, istihbarat şefleri ve askeri yetkililer, dönemsel olarak Suudi mevkidaşlarıyla kamuoyundan tamamen gizlice bir araya gelmiştir (Melman, 2020). 1979 İran Devrimi, İsrail ile BAE'yi birbirine yakınlaştırmıştır; iki ülke İran'la yaşadıkları fikir ayrılıkları üzerinden ortaklaşmıştır (Şahin ve Güzel, 2021: 20). Ancak, İran'a karşı ortak tehdit algısına rağmen, Filistin sorunu BAE'nin dış politikasının hassas noktası olmaya devam etmiştir. İsrail ile Bahreyn arasındaki ilişkiler de gizli olarak 1990'larda başlamıştır (AFP, 2020). 1994'te İsrail Çevre Bakanı Yossi Sarid, Bahreyn'i ziyaret edip iki bakanla görüşmüştür (Ibish, 2017). Görüldüğü üzere, 1990'lar

boyunca KİK ülkelerinin İsrail ile temasları artmış; ama kültürel ve bölgesel vizyondaki farklılıklar ve Filistin uyuşmazlığı temel paradigmalar olarak ilişkileri kısıtlamaya devam etmiştir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, KİK ülkelerinin 2000'li yıllara kadar İsrail'e karşı ortak Arap politikasını benimsediği görülmektedir (Douzet vd., 2023: 1063). Taraflar arasında Filistin sorunundan bağımsız bir ilişki kurulamamış, soruna ilişkin çatışmaların arttığı dönemde İsrail'le ilişkiler olumsuz, barış sürecinin öne çıktığı aralıklarda ise temkinli ancak ılımlı seyretmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde, yine Filistin sorunu gölgesinde, ancak daha hızlı ve kimi zaman Filistin davasından bağımsız ilişkiler, kendini hissettirmeye başlamıştır.

3. 21. Yüzyılda Artan İlişkiler

Oslo Barış Süreci, KİK ülkeleri ile İsrail ilişkileri için yeni bir dönem açsa da, esas ivme 21. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde hem Filistin sorunundaki hem de bölgesel kimi gelişmeler KİK ülkelerinin İsrail'e bakışında değişimi zorunlu kılmıştır. Karşılıklı temaslar daha görünür hale gelmiş, siyasi ilişkilerdeki yavaş ilerleme sürmekle beraber, taraflar arasında ekonomik, ticari, kültürel, teknolojik vb. alanlarda işbirliği artmıştır. KİK ülkelerinin küçük ülkeler olarak hissettikleri genel güvenlik açığı, Arap Baharı ve bölgesel yansımaları, İran gibi güç odaklarının yükselişi, jeopolitik gelişmeler ve yarattığı risk faktörleri, yeni İsrail politikalarına yön vermektedir. Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesine ve İran'ın bölgesel nüfuzunun artmasına paralel olarak KİK ülkeleri İsrail'e daha fazla yakınlaşmaya başlamıştır (Rabi ve Mueller, 2017: 591). İsrail de bölgesel güvenlik tehditlerini azaltmak, İran'ı dengelemek, enerji güvenliğini sağlamak ve ekonomik gelir elde etmek amacıyla KİK ülkeleriyle yakınlaşmayı istemektedir (Yaman ve Yiğittepe, 2023: 889). İsrail'in komşularıyla barışmasının önemi, ulusal güvenlik stratejilerine ilişkin belgelerde vurgulanmaktadır (Şahin ve Güzel, 2021: 17). Nitekim bölgede iyi ilişkiler kurma stratejisi, Tel Aviv yönetimi için yalnız kaldığı bir coğrafyada güvenliğini sağlamaya, izolasyondan kurtularak meşruiyetini güçlendirmeye ve Filistinlileri yalnızlaştırmaya yarayacaktır.

2000'lerde gelişen ilişkiler, özellikle Arap Baharı sonrası yeni bir döneme girmiş ve kamusal alana taşınmaya başlamıştır (Ulrichsen, 2016: 6; Rabi ve Mueller, 2017: 591; Dağ, 2019: 42). Ortak tehdit olarak algılanan İran'ın Suriye, Irak ve Yemen'de artan etkisi ve İsrail'in Tahran'a karşı kararlı mücadelesi karşısında, BAE ile Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK ülkelerinin Tel Aviv ile siyasi ve güvenlik bağlantıları yoğunlaşmıştır (Zisser, 2023: 465). Bu eğilim, Trump dönemi ABD'nin İsrail politikası ve İran'a karşı bölge koalisyonu oluşturma çabasıyla iyice hız kazanmıştır (Barakat, 2018). Diplomatik ilişkiler kurulmadan, ortak çıkarların olduğu sektörlerde ekonomik ve teknokratik işbirliği geliştirilmiştir (Ulrichsen, 2016: 9). 2010'larda İsrail'in Körfez monarşilerine askeri malzeme ve silah sistemleri satması ve istihbarat paylaşımı gibi alanlardaki işbirliği, ilişkileri derinleştirerek gizli siyasi işbirliğini de beraberinde getirmiştir (Zisser, 2023: 465). IŞİD vb. radikal gruplar, İran'ın nükleer programı, 2003 sonrası şiddetlenen Riyad-Tahran rekabeti, İsrail ile Riyad'ı yakınlaştırmıştır (Orkaby, 2015). 1990'lı yıllarda İsrail ile doğrudan temas halinde olan Katar ve Umman da kendi dış politika hedefleri doğrultusunda İsrail'e karşı normalleşme eğilimini sürdürmektedir. Taraflar arası ilişkiler konunun hassasiyetine göre kimi zaman açık kimi zamansa örtülü, ancak kesintisiz şekilde devam etmektedir. İsrail'in 2005 yılında Gazze'den çekilmesiyle İsrail yönetimi Umman, Katar, Kuveyt ve BAE'de ticaret ofisleri açmıştır (Neubauer, 2017: 2). İsrail'in Ürdün, Türkiye ve Avrupa gibi üçüncü ülkeler üzerinden KİK coğrafyasına yılda yaklaşık 1 milyar dolar ihracat, karşılığında buradan 500 milyon dolar civarı ithalat yaptığı tahmin edilmektedir (Tony Blair Institute, 2018). Sonuç olarak yeni bölgesel konjonktürde güvenlik açığını daha fazla hisseden özellikle Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn, Tel Aviv ile daha fazla yakınlaşmaya gitmiş, başta ekonomi olmak üzere alçak politika alanlarında bütün KİK ülkeleri İsrail'le bağlantılarını arttırmıştır.

3.1. Filistin Sorunu Gölgesinde Siyasi İlişkiler

İsrail ile KİK ülkeleri arasında yakalanılan karşılıklı ekonomik fayda ve diğer alanlardaki artan etkileşim, siyasi diyalogu hızlandırma potansiyelini taşır. Ekonomik ve teknik alanda devam eden ilişkilere rağmen, siyasi alanda tek bir KİK-İsrail politikasından bahsetmek mümkün değildir. Her

ülke iç ve dış siyasi hedef ve çizgileri dâhilinde İsrail'e yaklaşmaktadır. Filistin sorunu, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, KİK üyelerinin de dış politikasıyla bütünleşmiş olmaya devam etmektedir. Ancak sorunun İsrail ile ilişkilerdeki yeri, ülkeden ülkeye değişiklik göstermeye başlamıştır. İsrail'i 2020'de doğrudan tanıyan BAE ile Bahreyn dışındakiler, Tel Aviv'le diplomatik ilişkilere Filistin sorunundan bağımsız yaklaşmamaktadır. İsrail'le siyasi ilişki kurmaya Kuveyt karşı çıkarken, BAE, Bahreyn, Katar ve Umman daha sıcak bakmaktadır. Bölgesel güç olma hedefiyle Suudi Arabistan, İsrail'e kapılarını kapatmamakla birlikte, ilişkilerde hala Filistin odaklı yaklaşımı benimsemektedir. Öte yandan, Suudiler yakın ilişki içinde olduğu Manama ile Abu Dabi yönetimlerinin Tel Aviv ile diplomatik ilişki kurmalarını da olumlu karşılamaktadır.

Kuveyt, Filistin davasına bağlılık temelinde İsrail ile ilişki kurmama konusunda net politik duruşa sahip olan tek KİK ülkesidir (Cafiero, 2019; Guzansky, 2024: 248). Kuveyt üst düzey yetkilileri, İsrail ile ilişkileri normalleştirecek son ülke olacaklarını her defasında dile getirmektedir (Middle East Monitor 2019). Kuveyt'in BAE'de gerçekleştirilen Dünya Gelecek Enerji Zirvesi'ni İsrail'in katılımı dolayısıyla boykot etmesi (Arabian Business, 2014; Udasin, 2014), 2008 Gazze çatışmasında karşısında ülkesindeki İsrail ticaret ofisini kapatması katı duruşunu ortaya koymaktadır. Kuveyt kamuoyunun Filistin'i aşırı sahiplenmesi, benzersiz hükümet yapısı, güçlü parlamentosu ve parlamentonun İsrail karşıtı tutumu, bu duruşun en önemli nedenleridir (Guzansky, 2024: 248). 1990'da Irak'ın Kuveyt işgalinde Filistin'in Bağdat yönetimini desteklemesinin yarattığı 10 yıllık olumsuz dönemden sonra, Cabir el-Ahmed es-Sabah yönetimi eski tutumuna geri dönmüştür. İsrail'i tanımayan Kuveyt, Filistin sorununu temel ulusal sorunlarından biri olarak kabul etmekte ve Filistin barış sürecindeki gelişmelere bağlı bir İsrail politikası takip etmektedir.

İsrail ile ilişkilerde Filistin hassasiyeti öne çıkan diğer bir ülke Suudi Arabistan olmuştur. Gerek Filistin konusunda gerekse bölgesel liderlik hedefi taşıyan Suudiler, Filistin'i dışarda bırakan bir Riyad-Tel-Aviv ilişkisine temkinli yaklaşmaktadır. Kral Faysal'ın etkisi, kamuoyunun tepkisi, İslam dünyasındaki liderlik hedef ve pozisyonundan ötürü, Riyad'ın İsrail ile ilişkileri Filistin sürecinden ayrı ilerletmesi mümkün değildir (Feierstein ve Guzansky, 2022). Riyad, 1990'lı yıllarda olduğu gibi, 2000'lerin başında da Filistin sorununa çözüm önerileri getirmeye ve Tel-Aviv'i diplomatik tanımayı İsrail-Filistin barış sürecine bağlı tutmaya devam etmektedir. Suudi Arabistan, 2002 yılında Arap Birliği'nin İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi, Filistinli mülteci sorununa adil çözüm bulunması ve Kudüs başkentli bir Filistin devletinin kurulması karşılığında, Tel-Aviv-Arap ülkeleri arasında normalleşme öngören Arap Barış Girişimi'ne öncülük etmiştir (Rifkind, 2008: 4; Daoudi, 2009: 532; Ibish, 2017; Rabi ve Mueller, 2017: 585 & 576; Rahman, 2021: 1; Feierstein ve Guzansky, 2022; Faheema, 2023: 178; Guzansky, 2024: 244). Buna rağmen, Riyad'ın İsrail ile bölgesel gelişmelerin etkisiyle kimi zaman gizli kimi zaman dolaylı yollardan daha fazla iletişimi söz konusudur.

2010'dan itibaren İran konusunda artan ortak kaygılarla güvenlik ve teknoloji alanında işbirliği geliştirme isteği, Riyad ile Tel-Aviv'i birbirine yakınlaştırmıştır. İki taraf arasında iletişim ve işbirliği belirmiş, İsrail-Filistin barış sürecine ilişkin doğrudan görüşmeler gerçekleşmiş (Faheema, 2023: 187), İran'ın nükleer enerji programı ve IŞİD gibi konular dâhil olmak üzere bölgesel güvenlik ve istihbarat ilişkilerinde gelişme görülmüştür (Orkaby, 2015; Ereli, 2023: 17). Bu girişimleri destekleyen bir diğer etken, Suudi Arabistan'ın Veliaht Prensi Muhammed bin Salman'ın (MBS) reformist vizyonu doğrultusunda son yıllarda bölgesel politikasını diyalog ve istikrar arayışı üzerine kurmasıdır. MBS, jeopolitik rekabette öne çıkabilmek için ABD destekli bir nükleer program geliştirmeyi, ülkesinin ekonomik yapısını çeşitlendirerek petrol ihracatına bağımlılığı azaltmayı, doğrudan yatırımları bölgeye çekmeyi ve bölgesel entegrasyon adımları atılmasını hedeflemektedir (Gause III, 2023). Bu amaçlar, ABD ile yakın, müttefiki İsrail ile de normal ilişkiler kurmayı gerektirmektedir. Nitekim Gazze çatışmasından önce Riyadlı yetkililer İsrail ile ilişkileri normalleştirme konusunda Biden yönetiminden yetkililerle görüşmüştür (Brown ve Hamzawy, 2023: 5). Bölgede İsrail ile Riyad arasında ulusal çıkar temelinde yakınlaşma devam etmektedir.

1990'ların başından itibaren diğer KİK üyelerine kıyasla İsrail ile daha yakın ilişki içinde olan Katar ile Umman, yeni yüzyılda da bu eğilimi pekiştirmiştir. Her iki ülke de İsrail ile daha açık ve

düzenli ilişki içinde olmuştur. Katar'ın İsrail ile iletişimi işlevsel bir yön içerir. Bu dönemde Filistin sorunundan ötürü ikili ilişkilerde kimi zaman tıkanma yaşanmakla beraber, taraflar arasındaki resmi diyalog daha da artmıştır. Filistin konusu, hala Katar'ın dış politikasında ağırlık taşımaktadır ve İsrail ile ilişkilerinde ana temadır. Riyad çizgisinden bağımsız, yumuşak güç unsurlarını kullanarak etkili bir bölgesel güç olma amacı taşıyan Katar, İsrail ile ilişkilere Filistin odaklı yaklaşarak bölgesel nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır.

Hamas'ı siyasi ve mali açıdan destekleyen Katar, Filistin sorununda önemli rol oynamaktadır. İsrail de Katar'ı özellikle Gazze'de etkin bir aktör olarak görmektedir. Katar'ın hem İsrail'le hem de Hamas dâhil Filistinli aktörlerle işbirliğine dayalı ilişkileri bulunmaktadır (Brown ve Hamzawy, 2023: 5). Gazze konusunda İsrail ile Katar arasında büyüyen bir yakınlık bulunmaktadır (Eldar, 2018). Doha, Hamas ve Filistin yönetimi arasında arabuluculuk yaparak ve Tel Aviv ile düzenli siyasi diyalogu devam ettirerek İsrail açısından yararlı bir partner görevi görür (Dazi-Heni, 2020: 6). İki ülke arasında koordineli bir şekilde Gazze şeridine yardım götürülmesi ve diğer bazı alanlarda iş ilişkisi devam etmektedir (Guzansky, 2024: 246). Gazze'nin kalkındırılması konusunda taraflarla işbirliği kapsamında adımlar atmış, Katar Filistin'e en büyük mali ve insani yardım yapan ülke olarak öne çıkmıştır (Ereli, 2023: 19). Örneğin, 2020'de Katar aracılığında İsrail ve Hamas arasında ateşkes sağlandığı gibi Gazze'ye insani ve ekonomik yardım öngören anlaşma imzalanmıştır (Spyer, 2020). Dengeli yaklaşımı sayesinde Katar, İsrail ile normalleşmeyi benimsemeden Filistinlilerin gözündeki imajını korumayı ve aynı zamanda Tel Aviv'le iyi, karşılıklı fayda sağlayan ilişkilerini sürdürmeyi başarmıştır (Guzansky, 2024: 246).

Umman, İsrail ile ilişkileri 2000'li yıllarda devam ettiren diğer bir KİK ülkesi olarak öne çıkar. Taraflar arasındaki resmi temaslar ve çeşitli alanlarda işbirliği bu dönemde artış göstermiştir. Umman da İsrail ile Filistinliler arasında arabuluculuk yapma konusunda öne çıkmaya çalışan ülkelerden biridir. 2018 yılı başında Umman Dışişleri Bakanı'nın Kudüs'teki El-Aksa Camii'ni ziyaretine karşılık, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Umman'a giderek arabuluculuk talebinde bulunmuştur (Reuters, 2018). Ardından Ekim 2018'de İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, barış girişimlerini görüşmek üzere Maskat'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir (Dazi-Heni, 2020: 6). Kısa bir süre sonra İsrail Ulaştırma Bakanı Umman'da düzenlenen Uluslararası Ulaştırma Konferansı'na katılarak İsrail'i Ürdün üzerinden Körfez ülkelerine bağlayacak Barış Demir Yolu Projesini tanıtmıştır (Arnavut, 2018; Black, 2019: 29). Umman, Şubat 2023'te Suudi Arabistan'ın ardından İsrail uçaklarına hava sahasını açmıştır (Al Jazeera, 2023). Umman ve Katar, İsrail ile ilişkilerindeki sürekliliğe rağmen, Filistin'e bağlılıklarını korumuş, İsrail saldırganlığının arttığı bir dönemde Filistin halkına daha çok destek olmak için çaba göstermiştir.2000'de İkinci İntifada karşısında Umman ve İsrail'in 2008 Dökme Kurşun Operasyonu karşısında da Katar, ülkesindeki İsrail temsilciliğini kapatmıştır (Guzansky, 2024: 242). Diğer taraftan Katar'ın Hamas ile bağlantısı kimi zaman İsrail-Katar arasındaki ilişkileri çıkmaza sokmaktadır. Katar Emiri'nin 2012'de Gazze'yi resmi ziyareti İsrail tarafından kınanmış, Katar'ın tüm Filistinlileri desteklemeyip Batı Şeria'daki meşru yönetime karşı Hamas'ın yanında yer aldığını savunmuştur (Black and Sherwood: 2012).

KİK ülkelerinin İsrail'e yönelik ortak siyasi yaklaşımının derinden değiştiğini gösteren en önemli işaret, BAE ile Bahreyn'in İsrail ile ilişkilerinin seyridir. 1990'lı yıllardaki mesafeli ilişkiler, yeni dönemde diplomatik tanımayla sonuçlanmıştır. İki ülkenin benimsediği yeni dış politika yaklaşımında, özellikle Arap Baharı sonrası bölgede artan İran nüfuzunun etkili olduğu görülmektedir. BAE ve Bahreyn, bu gelişmeye karşı İsrail ile her alanda yakınlaşmaya giderken 2020'de imzaladıkları İbrahim Anlaşmalarıyla Tel-Aviv'i diplomatik olarak tanımıştır. Günümüzde KİK'in Filistin sorununda ortak bir yaklaşıma sahip olmadığı, KİK üyelerinin dış politika hedeflerini Filistin çıkarlarının üstünde tuttuğu görülmektedir (Mohammed ve Ahmad, 2020: 490). Filistin sorunu çözüm bulmadan yapılan resmi tanıma, KİK ülkelerinin Filistin konusundan bağımsız bir İsrail politikası geliştirmeye başladıklarının göstergesi olmuştur. İsrail için diplomatik bir başarı sayılacakken, KİK ülkeleri arasındaki bölünmeyi ve Filistin sorununun KİK içindeki önceliğinin zayıfladığını ortaya koymaktadır.

4. Diplomatik Tanınmaya Doğru: İbrahim Anlaşmaları

21. yüzyılda İsrail'in Orta Doğu ülkeleriyle siyasi ilişkilerinde daha belirgin bir yumuşama evresine geçilmiştir. Bu süreçte KİK üyeleri öne çıkmaktadır. KİK'in artık tek bir İsrail politikasından bahsetmek mümkün olmamakla beraber, üyelerin büyük çoğunluğu Tel Aviv ile iletişim kanalını açık tutmuştur. BAE ve Bahreyn ise İbrahim Anlaşmaları ile bölgede İsrail'i diplomatik olarak tanıyan ilk dört ülke içinde yer almıştır (Resnick, 2023: 102). ABD arabuluculuğunda 15 Eylül 2020'de, İsrail, BAE, Bahreyn, Fas ve Sudan'ın ABD'de imzaladığı İbrahim Anlaşmaları, imzacılar arasında barış ve normalleşmeyi kapsamaktadır (Zisser, 2023: 467; Guzansky, 2024: 243). İbrahim Anlaşmaları ile taraflar turizm, ticaret, kültürel bağlar gibi toplumlar arasındaki iletişimi artıran her alanda normalleşmeyi öngörmüştür (Zisser, 2023: 468). Böylece KİK ülkelerinin İsrail'i ortak tanımama stratejisi son bulmuştur. Anlaşmalar, birden hayat bulmamıştır; aksine 21. yüzyılla, özellikle Arap Baharı sonrası ortaya çıkan bölgesel gelişmelere karşı Basra Körfezi'nin iki ülkesinin bir reaksiyonu şeklinde görülmelidir. Tarihsel BAE-İran anlaşmazlığı ile Bahreyn-İran gerginliği, bu süreci hızlandıran en önemli unsurdur.

Bölgede istikrarsızlık yaratan radikal İslamcı gruplar ile İran'ın bölgesel faaliyetlerinin doğurduğu güvenlik kaygısı tarafları bir araya getirmiştir (Vakil ve Quilliam, 2023: 3). İbrahim Anlaşmaları, 2015 nükleer anlaşması sonrası Tahran'ın yarattığı zorluklara stratejik bir cevap olarak da algılanmaktadır (Faheema, 2023: 180). ABD'nin bölgesel liderlik konusunda isteksizliği, üç ülkenin İran'ı ulusal güvenliklerine karşı ortak tehdit olarak görmeleri ve Tahran destekli Hamas, Husi, Hizbullah vb. gruplardan tehdit algılamaları, yakınlaşma dinamiklerini doğurmuştur (Guzansky, 2024: 243). BAE, İran ve siyasal İslam'a karşı İsrail'i ortak görüşleri paylaşan ve zorluklara karşı koyabilecek güçlü bir aktör olarak görmektedir (Rahman, 2021: 2). İsrail ile normalleşmeyi tetikleyen başka bir etken, iki emirliğin ABD ile ilişkileri ve ABD yönetiminden elde edecekleri siyasi ve askeri destektir (Guzansky, 2024: 244). Özellikle İran'dan daha doğrudan tehdit algılayan BAE ile Bahreyn'in bölgesel aktör Suudi Arabistan ve küresel güç ABD'ye bağımlıkları, İsrail ile ilişkilerini şekillendirmiştir. İki ülke, İsrail yanlısı ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını istedikleri yönde etkileyebilmek adına ona paralel bir İsrail politikası izleme ihtiyacı duymaktadır

BAE-İsrail ilişkilerinde gizli iş birliğinden şeffaf bir anlaşmaya doğru yaşanan paradigma değişimi, başta ekonomik zorunluluklar, dış baskılar ve İran tehdidine karşı BAE'nin benimsediği pragmatik dış politikanın ürünüdür. İsrail ile gizli ancak önemli bağlar kurulması, karşılıklı faydalar sağlamıştır. Bu örtülü etkileşimler sayesinde İsrail de Arap devletleri ve Filistinlilerle daha kapsamlı bir barış olasılığını artırmaya çalışmıştır (Schiff ve Kertcher, 2024: 187). Normalleşme süreci, 2004 yılında BAE'de yeni nesil liderlerin iktidara gelmesiyle başlamış ve 2010'da kabul edilen 2021 Vizyon Planı'yla yoğunlaşmıştır. Plan, askeri ittifak gibi sert güç unsurları yerine, uluslararası işbirliğini ve yumuşak gücü temel almaktadır (Traub vd., 2023: 63). BAE, 2010'lu yıllarla beraber İsrail'in Filistinlilerle barış antlaşması yapması durumunda İsrail ile ticari ilişkilere başlamaya hazır olduğunu duyurmuştur (Arabian Business, 2014). 2020 öncesinde iki ülke arasında askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerde artış görünmüş, bu amaçla karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir.

İsrail'in BAE'nin ev sahipliği yaptığı Dünya Gelecek Enerji Zirvesi'ne katılması ve 2008'de kurulan BAE merkezli Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nda temsilcilik açması (Younes, 2015; Black, 2019: 12), BAE'nin 2011'de İsrail'den 300 milyon dolarlık teçhizat satın alması (Mohammed ve Ahmad, 2020: 490), iki taraf arasında askeri işbirliğini geliştirecek şekilde İsrail'in dâhil olduğu askeri tatbikatlarda BAE'nin yer almaya başlaması (Rabi ve Mueller, 2017: 591), 2018'de BAE'de düzenlenen 48. Dünya Jimnastik Şampiyonası'nda İsrail bayraklarının sergilenmesi ve İsrail ile BAE'nin de içinde olduğu kimi bölge ülkeleri arasında Barış Demir Yolu projesinin kabul edilmesi (Arnavut, 2018) yakınlaşmayı ortaya koyan birkaç örnektir. Diplomatik tanımaya ilişkin karşılıklı açıklamalardan sonra, 13 Ağustos 2020'de BAE ile İsrail ilişkilerini normalleştirme üzerine uzlaşmıştır. 15 Eylül 2020'de tam normalleşme ve barış anlaşması (İbrahim Anlaşmaları Barış Antlaşması) ile de iki ülke resmen diplomatik ilişkilere başlamış ve her alanda işbirliğini kabul etmiştir (Abraham Accords Peace Agreement, 2020).

BAE, 24 Ocak 2021'de Tel Aviv'de büyükelçilik açma kararı almış (Deveci, 2021) ve Mart 2021'de ilk Tel Aviv büyükelçisi Mahmud Al Haca İsrail'e gitmiştir (Baysan, 2020). İsrail ve BAE hâlihazırda kültür, bilim, gıda güvenliği, su ve tıp alanlarında mutabakat zabıtları ve işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır (Guzansky, 2024: 245). İbrahim Anlaşmaları sonrası BAE ile İsrail arasındaki ilişkilerde karşılıklı uçuşlar, limanların karşılıklı kullanımı, finansal işbirliğinin güçlendirilmesi, İsrail petrol hattının BAE'ye uzatılmasını öngören anlaşma, ABD Uluslararası Kalkınma Finans İşbirliği ile ortaklık noktasında bölgesel ekonomik kalkınma için 3 milyar dolarlık İbrahim Fonu'nun kurulması gibi ciddi ilerlemeler görülmüştür (Faheema, 2023: 182). 2021'de BAE menşeili Mubadala Petroleum, İsrail'in Tamar doğal gaz sahasında %22 hisse almıştır. 2022'de kozmetik, gıda, sağlık vb. birçok alanda ticaret mallarını gümrük vergilerinden muaf tutacak olan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır (Rosenberg, 2023). İşbirliği eğitim alanına da taşınmış olup, 2021 itibariyle öğrenci değişimi programları onaylamıştır (Yaseen, Muzaffar ve Tariq, 2023: 23). Yeni dönemde iki ülke, her alanda işbirliğini hayata geçirerek kazan-kazan stratejisi takip etmiştir.

13 Ağustos 2020'da İsrail ile BAE arasında imzalanan anlaşmayı tarihi bir adım olarak nitelendirerek destek vermesi, Bahreyn'in İsrail ile ilişkilerde Abu Dabi yönetimi ile paralel bir dış politika takip edeceğinin göstergesi olmuştur (AFP, 2020). Bahreyn'in İsrail ile ilişkilerini normalleştirmeye yönelik ilgisi, her şeyden önce ABD ile ilişkilerini güçlendirmek, İran tehdidi karşısında güvenliğini pekiştirmek ve ekonomisini güçlendirmek arzusundan kaynaklanmıştır (Guzansky, 2024: 245). Sünni azınlığın Şii çoğunluğu yönettiği Bahreyn, sahip olduğu etnik ve siyasi yapı dolayısıyla İran'dan en fazla tehdit algılayan KİK ülkelerinin başında gelmektedir. Doğal olarak Bahreyn ortak tehdit İran'a karşı İsrail'e daha yakın bir çizgide durmaktadır. Diğer taraftan küçük ülke olarak varlığının devamı için ABD gibi küresel güçler kadar Riyad gibi KİK'in büyük gücünün desteğinin devamı da önemlidir. Haliyle Riyad'ın İsrail ile devam eden olumlu ilişkileri de Bahreyn'in Tel Aviv yaklaşımını olumlu yönde etkilemiştir.

Bahreyn ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler 2000'li yılların başında üst düzey yetkililerin uluslararası platformlarda bir araya gelmesiyle başlamıştır. İki ülke arasındaki güvenlik, istihbarat, ticari, kültürel gibi farklı alandaki işbirliği daha görünür hale gelmiştir. İlişkiler, 2005'te Bahreyn'in İsrail'i boykot yasasını kaldırması (Douzet vd., 2023: 1063), 2008'de bir Yahudi vatandaşını (ABD'ye) büyükelçi atayan ilk Arap ülkesi olması (Ynetnews, 2008), Bahreyn merkezli kültürel faaliyetlere İsrail'in katılımına izin vermesi, 2017'de Arap Birliği'nin İsrail'e yönelik ekonomik boykotuna son vermesi (Ibish, 2017; Tugend, 2017) gibi adımlarla daha da ilerlemiştir. İki ülke arasındaki yakınlaşma, yönetimin 2017'de Bahreyn'de düzenlenen FIFA Kongresi'ne İsrail'in katılımına izin vermesiyle kamuoyuna yansımıştır (AFP, 2020). Kısa bir süre sonra Bahreyn, 15 Eylül 2020'de İsrail ile barış antlaşması imzalayarak Tel Aviv'i resmi olarak tanıyan dördüncü devlet olmuştur. 2021 yılında karşılıklı elçiliklerin açılmasıyla diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır. Anlaşma sonrasında taraflar arasında güvenlik, tarım, gıda, eğitim, enerji, turizm gibi farklı alanlarda işbirliği öngören anlaşmalar hayat bulmuştur.

BAE ile Bahreyn'in İsrail'i tanıması, iki ülkenin Filistin politikasını doğrudan etkilemiştir. Bahreyn resmi yetkilileri, anlaşma sonrasında Filistin davasına bağlılıklarının devam ettiğini; ancak artan İran tehdidi ve ABD'nin stratejik önemini hatırlatarak anlaşmanın ülke güvenliği ve ekonomik istikrarı açısından hayati olduğunu vurgulamıştır (Bowen, 2020). BAE de gelen eleştirileri yatıştırmak ve Tel Aviv'le ilişkilere meşruluk kazandırmak için İbrahim Anlaşmalarının İsrail'in Batı Şeria'da toprak ilhak politikasını engelleyeceğini, ilhak planının askıya alınmasının normalleşme için ön koşul olduğunu savunmuştur (Guzansky, 2024: 245). İki ülkenin kamuoyu hassasiyeti nedeniyle Filistin'den tamamen bağımsız bir İsrail dış politikası yürütmeleri kısa vade mümkün olmasa da Filistin'i İsrail karşısında önceleyen geleneksel politikalarını değiştirerek sorunun barışçıl çözümü, arabuluculuk ve olaylarda daha tarafsız davranma şeklindeki stratejiye ağırlık verdiği görülür.

Anlaşmanın ilişkileri normalleştirme ve İsrail'in Batı Şeria'daki ilhak politikasını sonlandırmasını öngörmesi dışında, Tel Aviv'in Filistin politikasına ciddi bir sınırlama getirmemesi, egemenlik, güvenlik, ekonomik büyüme gibi ulusal çıkarların 1967 Hartum Kararı'ndaki İsrail'i tanımama, barış

yapmama şeklindeki ortak Arap duruşuna önceliğini ortaya koymaktadır (Faheema, 2023: 166; Vakil ve Quilliam, 2023: 4-5). Filistin konusunun Körfez ülkelerinin gündemindeki öneminin azalması da İbrahim Anlaşmalarının doğmasını etkileyen faktörlerden biridir (Guzansky, 2024: 243). Anlaşma, İsrail'e ise bölgesel izolasyondan kurtulmanın ve nihayetinde bölgeyle bütünleşmenin kapısını açmaktadır (Vakil ve Quilliam, 2023: 3). Keza Filistin politikasından ciddi bir taviz vermeden, Filistin sorunundan ayrı bir işbirliği ortamı elde etmek, İsrail için büyük bir diplomatik başarı ve politik zafer anlamı taşımaktadır (Mohammed ve Ahmad, 2020: 487). Anlaşmayla İsrail, Basra Körfezi ile Arap yarımadasına doğrudan geçiş hakkı elde etmiştir (Dazi-Heni, 2020: 2). BAE ile Bahreyn tarafından diplomatik tanınma, Tel Aviv'in bölgedeki gücünü, meşruiyetini artırarak güvenli yaşam alanı oluşturması açısından önem arz etmektedir.

Bu sürece diğer KİK ülkeleri Filistin davasına bağlılık temelinde yaklaşmış ve fakat hiçbiri imzacı iki devlete yönelik yaptırım yönünde karar almamıştır. MBS ABD baskısı altında İbrahim Anlaşmalarına karşı çıkmadığı gibi Bahreyn'i İsrail ile normalleşme konusunda teşvik etmiştir (Dazi-Heni, 2020: 4). İbrahim Anlaşmalarına Türkiye, İran ve Filistin tepki gösterirken, Umman ve Mısır destek vermiş, diğer Arap ülkelerinden ise ciddi bir tepki gelmemiştir (Yaseen vd., 2023: 23). Riyad, normalleşme adımının Filistin sorununa kalıcı barış noktasında katkı sunacağını savunmuştur (Akdoğan vd., 2021: 88). Suudi Kralı, anlaşmalara olumlu yaklaşmakla beraber, Filistin sorunu çözüme ulaşmadan İsrail ile normalleşme sürecini başlatmayacağını (Al Jazeera, 2020; Trigano, 2021: 4) ve 2002 Arap Barış Girişimi'ne bağlı kalacağını duyurmuştur (Arabnews, 2020). Suudi Arabistan, Filistin davasına bağlılık ile İbrahim Anlaşmalarına gittikçe artan uyumu arasında denge kurmayı hedefleyerek temkinli yaklaşmaktadır (Faheema, 2023: 189). Bölgesel liderlik hedefi ve Filistin konusundaki bölge kamuoyu hassasiyeti Riyad'ın kararını etkilemiştir.

Benzer şekilde Arap Barış Girişimi'ne sadık kaldığını ve İsrail ile Filistinliler arasında bir çözüm bulunmaması halinde anlaşmalara katılmayacağını ilan eden Katar (Guzansky, 2024: 246), İsrail ile diplomatik ilişkilerin kurulmasını Filistin devletinin kurulmasına bağlamıştır (Bahrain Mirror, 2022). Anlaşma karşısında Umman da Filistin devleti olmadan İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmayacağını ifade etmiştir (Şalom, 2021). Umman, İsrail ile normalleşmenin bir koşulu olarak Arap Barış Girişimi'ni desteklediğini açıklamış olsa da pratikte Kudüs ve Maskat normal siyasi ilişkilerini sürdürmektedir (Guzansky, 2024: 247). Kuveyt ise İsrail'i tanımayarak her zaman Filistin halkının yanında olacağını (Çavuşoğlu, 2020: 30), İsrail ile herhangi bir yakınlaşmanın yalnızca Filistinlilerin onayıyla olacağını belirtmiştir (The Times of Israel, 2020). İbrahim Anlaşmaları, Filistin sorununu büyük oranda göz ardı etmesi (Dazi-Heni, 2020: 2) ve 2002 Arap Barış Girişimi'ne hiç yer vermemesi dolayısıyla, İsrail ile ilişkilerde KİK'in geleneksel duruşunda önemli bir sapma teşkil eder (Douzet vd., 2023: 1063). Anlaşma, KİK ülkelerinin tek bir politik blok olmadığının, İsrail'e yönelik birleşik politika benimsemediklerinin açık göstergesidir (Guzansky, 2024: 242). Böylece, BAE ile Bahreyn dışındaki KİK ülkelerinin İsrail ile normalleşme yaklaşımını Filistin'deki gelişmeler temelinde sürdüreceği görülmektedir. Ancak KİK ülkelerinin anlaşmaya yönelik tepkileri değerlendirildiğinde ise, İsrail ile yeni bir döneme girildiği, Tel Aviv yönetimine ilişkin bölgede genel bir yumuşamanın söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. 2023 İsrail-Filistin çatışması, işte böyle bir konjonktürde patlak vermiştir.

5. 2023 İsrail-Filistin Çatışması

Hamas'a bağlı Kassam Tugayları ve diğer militanlar, 7 Ekim 2023 tarihinde hava, kara ve deniz yoluyla Gazze Şeridini aşarak İsrail'de El Aksa Tufanı adını verdikleri geniş çaplı saldırılar düzenlemiştir. İki yıldır gizlice eğitimden geçirilen yaklaşık 1000 kişinin görev aldığı bu saldırı, koordine dört kol üzerinden planlanmıştır. Önce Yahudilerin dini tatil gününe (Şabat) denk gelen cumartesi akşamı Gazze'den İsrail'e 3000 civarı roket atılmıştır. Eşzamanlı olarak yamaç paraşütlü militanlar sınırın öteki tarafına geçip güvenliği sağlamıştır. Buldozerler ve patlayıcılar aracılığıyla sınırdaki güvenlik duvarı delinerek motosikletli timler hızlıca yerleşkelere akın etmiştir. Üçüncü bir grup, İsrail ordusunun Güney Gazze'deki üssüne saldırarak merkezle iletişim olanaklarını kesmiş, böylece plan kesintisiz sürdürülebilmiştir. Dördüncü ekip ise ele geçirilen rehineleri Gazze'ye

kaçırmıştır. Çoğunluğu sivil olmak üzere 1200 kişinin öldürüldüğü ve 251 rehinenin ele geçirildiği bu şok edici operasyon, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan beri İsrail'e yönelik yapılmış en büyük saldırıdır. Nitekim İsrail Savunma Güçleri (IDF)'nin sözcüsü Binbaşı Major Nir Dinar, 7 Ekim'i "*İsrail'in 11 Eylül'ü*" olarak tanımlamıştır (Nakhoul ve Saul, 2023). İsrail Hükümeti, Gazze'nin tamamen kuşatılması emriyle 24 saat içinde savaş ilan etmiş, havadan saldırıya ek olarak 27 Ekim'de kapsamlı bir kara operasyonu başlatmıştır. Rehinelerin Filistinli mahkûmlarla değişimi ve Gazze'ye uluslararası yardım girmesi için yapılan geçici ateşkesler dışında, bir yılı aşkın süredir devam eden çatışmada Filistin nüfusunun %80'inin yerinden edildiği ve 40.000'den fazla ölüm olduğu tahmin edilmektedir. Hamas'ı tamamen yok etmek gibi güçlük ve belirsizlikler içeren bir amaç, zaman zaman çatışma bölgedeki diğer ülkelere de sıçratmaktadır. 1 Nisan 2024'te IDF Suriye'nin başkenti Şam'daki İran Konsolosluğu'nu vurmuş, 13 Nisan'da İran ordusu İsrail topraklarına 300'e yakın insansız hava aracı ve roket fırlatmış, karşılığında 19 Nisan'da İsfahan ve Tebriz'deki askeri üslere kısıtlı bir hava saldırısı yapılmıştır. Hamas'ın siyasi lideri İsmail Haniye'nin, 31 Temmuz'da Tahran'da suikasta uğraması sonucu, iki ülke arası ilişkiler tekrar gerilmiştir (Center for Preventive Action, 2024). Ayrıca, İran destekli Hizbullah örgütü, çatışmanın başından beri sınır toprakları ve İsrail işgali altındaki Golan Tepelerine yönelik havadan saldırılar gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, çatışma örgütün yoğunlaştığı Lübnan'a sıçramıştır. IDF, örgütün lideri Hasan Nasrallah'ı 27 Eylül'de Lübnan'da öldürmüş ve 2300 kişinin öldüğü, 1,2 milyon kişinin yerinden edildiği ağır hava bombardımanın ardından 30 Eylül'de kara harekâtını başlatmıştır (BBC, 2024). Buna karşılık Irak'taki İran bağlantılı milisler ve Yemenli Husiler, bazı İsrail şehirleri ve Kızıldeniz'deki Amerikan askeri gemilerine yönelik havadan saldırılarda bulunmuştur. İsrail, Hizbullah'a yardımı engellemek amacıyla 24 Ekim'de Suriye'nin başkenti Şam'daki askeri noktaları vurmuştur (Center for Preventive Action, 2024). Sonuç olarak, İsrail Filistin'in dışında İran, Lübnan, Suriye, Yemen ve Irak'a yayılan bir alanda çatışma halindedir. Bu güncel durum, bölgedeki sosyopolitik ve sosyoekonomik istikrarsızlığı tetiklediği gibi, kullanılan orantısız güç dolayısıyla insani açıdan da toparlanması on yıllarca sürecek, çok ağır bir tablo yaratmaktadır.

Çatışma ve abluka, Gazze için büyük bir yıkımı beraberinde getirmiştir. Binaların neredeyse tamamı, ekili araziler ve yolların ise %68'i ağır bombardıman altında yok olmuştur. Şehirdeki 36 hastaneden sadece 17'si -tıbbi malzeme, temiz su ve yakıt eksikliği nedeniyle- kısmen işlevsel durumdadır. Binlerce kişinin sığınaklara yığılması, gıda, temizlik ve tedavi olanaklarının yetersizliğinden ötürü açlık ve salgın hastalıklar belirmiştir. Ayrıca, Batı Şeria'da İsrail ordusu 2000'den fazla Filistinlinin evini yıkmış, Yahudi yerleşmeciler ve askerler tarafından sivillere ve tarım alanlarına yönelik yüzlerce saldırı gerçekleştirilmiştir (Oxfam, 2024). Yayılarak süren çatışmada insanların yaşam alanlarının yok edilmesi, ibadethane, hastane, okul ve mülteci kamplarının dahi vurulması, ölenlerin büyük kısmının kadın ve çocuklar olması, başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası kamuoyundan tepki çekmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri Volker Türk, sivil halk-savaşçı ayrımının gözetilmemesi ve sivil mülk ve altyapılarının tahrip edilmesi nedeniyle IDF'nin ve Filistinli silahlı grupların Uluslararası İnsancıl Hukuk'u ihlal ettiğini belirtmiştir. BM'nin temennisi, çatışmanın bir an önce bitmesi ve iki devletli bir çözümün faaliyete sokulmasıdır (Türk, 2024). KİK Genel Sekreteri Jasem Mohamed Albudaiwi de İsrail'in saldırgan politikalarla Filistin'de barış sürecini sekteye uğrattığını ve uluslararası hukuku ihlal ettiğini söylemiştir (SPA, 2023). Bu yıkıcı çatışmanın sonlandırılması ve yaşanan insani krize en kısa vadede çözüm üretilmesi, uluslararası toplumun önünde büyük bir görev olarak durmaktadır. KİK ülkeleri, bu bağlamda hem bölgesel etki kapasitesini artırmada tarihi bir fırsatla bütünleşmiş hem de İsrail'le ilişkileri geliştirmede büyük bir çelişki içinde kalmış gibi görünmektedir.

6. 2023 İsrail-Filistin Çatışmasında KİK Ülkeleri

Çatışma, KİK üyelerini, Filistin hassasiyetlerini kendi ulusal çıkarlarıyla dengelemek gibi zor bir görevle baş başa bırakmıştır. Filistin yanlısı ortak tutuma karşın, tek tek atılan adımlar KİK üyelerinin Filistin sorununu kendi ulusal hedeflerinden ayrı tutmaya başladıklarını göstermektedir. Öyle ki, çatışmada yaşanan insani drama rağmen, çoğunluğu ya İsrail ile ilişkileri devam ettirme ya da en

azından ileride normalleşme gidişatına engel olmayacak şekilde politika üretme yaklaşımını benimsemiştir.

Katar'ın iki yönlü bir jeopolitik yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Katar, öncelikle Müslüman Kardeşlerle bağlantılı İslami grupları destekleyerek bölgesel rakipler olan Suudi Arabistan ve BAE'yi dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Arap Baharı sürecinden beri Hamas'ın siyasi kanadına ev sahipliği yapmış ve 1,8 milyar doları aşkın finansal destek sağlamıştır. İkincisi, bu küçük Körfez ülkesi dış politikada kendini "bölgesel bir diplomat" olarak pazarlama ve Orta Doğu'nun çalkantılarından diplomasi aracılığıyla koruma stratejisi yürütmektedir. İsrail ile resmi ilişkiler kurulmamasına rağmen, ikili ilişkiler bu stratejiyle belirlenmiştir. Nitekim Doha, Hamas'ın 2006 seçimlerini kazanmasından itibaren, ABD, İsrail ve Hamas arasındaki iletişimi açık tutan kanal olagelmiş; 2015, 2018 ve 2021 yıllarında aktif arabuluculuk yapmıştır. 2023 çatışmalarında da aynı rolü üstlenen Katar yönetimi, 24 Kasım-1 Aralık 2023 tarihlerindeki görüşmelerde 7 günlük ateşkes ilan edilmesini ve 110 Yahudi rehine ile 240 Filistinli mahkûmun değişimini sağlamıştır (Mohammad, 2024). Ocak 2024'te ise, Fransa'nın da yardımıyla, çatışan tarafları rehinelere ve Gazze halkına insani yardımların ulaştırılması hususunda uzlaştırmıştır (Teran, 2024). Öte yandan, Katar yönetimi, Filistin'in açık destekçisi olmaya devam etmektedir. Öyle ki, Katar Emiri Sheikh Tamim, İsrail'i önceden planlı bir şekilde şiddet sarmalını Lübnan ve Batı Şeria'ya genişletmekle ve Gazze'de soykırım yapmakla suçlamıştır (Asmar, 2024). Çatışmanın sonlandırılması ve Filistin için avantajlı bir sonuca ulaşılması, Katar'ın bölgesel güvenlik endişelerini yatıştırıp, uluslararası pozisyonunu kuvvetlendirecektir. Haliyle ülkenin İsrail ile ilişkileri geliştirme niyeti görünmemekle birlikte, yumuşak güç olmaya yönelik dış politikasını sürdürmesi beklenebilir.

BAE, çatışmada ılımlaştırıcı bir etki yaratmaya çalışırken proaktif bir tutumla kendi bölgesel çıkarlarını koruma, büyük güçlerle ilişkilerini dengeleme ve Yemen, Sudan, Afrika Boynuzu ve Libya'ya uzanan yayılmacı politikasını güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Mohammad, 2024). Bu doğrultuda, özellikle BM düzeyinde Gazze'ye yardım sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. BAE, 15 Aralık 2023'te BM'ye sunduğu taslak kararda acil ateşkes, rehinelerin koşulsuz serbest bırakılması, Gazze'ye yardımların engelsiz girmesi ve sürecin BM gözetimine alınmasını talep etmiştir. Ancak, ABD'nin müdahaleleriyle metin dili yumuşatılmıştır. Çatışmada uluslararası insancıl hukuk kapsamındaki yükümlülükler hatırlatılırken, diğer yandan ateşkes ibaresi kaldırılmış ve insani yardımların sivillere aktarımının kolaylaştırılması vurgulanmıştır. Ayrıca, BM Genel Sekreteri'nden Gazze'ye Kıdemli İnsani ve Yeniden Yapılanma Koordinatörü ataması istenmiştir. 2720 Sayılı Karar, Güvenlik Konseyi'nde, ABD ve Rusya'nın yokluğunda, 13 oyla 22 Aralık'ta onaylanmıştır. BAE'nin BM Büyükelçisi Lana Zaki Nusseibeh, büyük bir insani yıkım içindeki Gazze üzerindeki 16 yıllık ablukayı aşmak ve iki devletli çözümü kurtarmak için acil eylem çağrısında bulunmuştur (UN, 2023). BM gibi yüksek profilli bir platformda Filistinlilerin haklarının desteklenmesi hem uluslararası görünürlük hem de Arap kamuoyundan gelen talepleri[3] karşılamaya yönelik bir stratejidir.

Arka planda BAE, Filistin sorununu merkeze almakla birlikte, İsrail ile normalleşme sürecinden ayrı görme eğilimindedir (Faheema, 2023: 193). Çatışmanın iki ülke arasındaki yumuşama çizgisi ve ticari ilişkilere zarar vermeyeceği açıkça ifade edilmiştir (Ereli, 2023: 18). Nitekim ticaret mallarının %95'ini kapsayan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması 1 Nisan 2023'te yürürlüğe girmiş, 2020'de 190 milyon dolar olan karşılıklı ticaret, bu sayede 3 milyar dolara çıkmıştır (Rosenberg, 2024). BAE, İsrail'in Orta Doğu'daki ikinci büyük ticari partneri olmasının yanında, 7 Ekim sonrası hala bir İsrail büyükelçisine ev sahipliği yapan tek Arap devletidir. İsrail ile kurulan işbirliği ve diyalogun, Filistinlilere yardımların daha kolay ulaşmasını sağladığı iddia edilmektedir (Rose ve Cornwell, 2024). İsrail Başkanı Isaac Herzog'un, 30 Kasım-12 Aralık 2023'te Dubai'de gerçekleştirilen 28.

[3] 2023 Çatışması hakkındaki görüşleri ölçmek için 2023 sonlarında 16 Arap ülkesinde yapılan kapsamlı bir araştırma, Arap kamuoyunun İsrail'e verilen tepkilerden memnun olmadığını göstermiştir. Katılımcıların %67'lik çoğunluğu BAE'nin pozisyonunu kötü veya çok kötü olarak görürken, %20'si iyi veya çok iyi olduğunu söylemiştir. Bu oranlar Suudi Arabistan için %64'e %25, Katar için %33'e %51'dir. İsrail'le ilişkilerin ve normalleşmenin derhal kesilmesini savunanlar %36, İsrail'in tanınmasına karşı çıkanlar %89'dur. Filistin davasını bir Arap meselesi olarak görenlerin oranı ise 2022'de %76 iken, çatışmanın başlamasıyla %92'ye yükselmiştir (ACW, 2024).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'na katılımı ve burada BAE ve Katar'ın liderleriyle görüşmesi, çatışmanın ilişkileri sertleştirmediğini, ilişkilerde normalleşme çizgisinin devam ettiğini göstermektedir (Dewan, 2023). Aynı dönemde, İsrail menşeili akıllı taşımacılık şirketi Trucknet, İran destekli Husi militanlarının saldırılarına hedef olan Kızıldeniz yerine malların Dubai limanlarından Suudi Arabistan ve Ürdün üzerinden İsrail'in Hayfa limanı ve Mısır'a transferi için güvenli bir kara ticaret rotası kurmak üzere anlaşmaya varmıştır (Wrobel, 2023). Başka bir deyişle, BAE İsrail ile ticari ilişkileri sonlandırmadığı gibi, tersine kolaylaştırmak için alternatif yollar üretmektedir. İbrahim Anlaşmalarıyla varılan stratejik faydaları tehlikeye sokacak herhangi bir adım atılmaması, çatışmanın yarattığı olumsuz havaya rağmen ilişkilerin seyrinin çok ciddi bir sekteye uğramamasına vesile olmuştur.

2023 Gazze çatışması, Suudi Arabistan için de zor bir süreç başlatmıştır. Bölgede tırmanan şiddet sarmalı, MBS'nin ekonomik hedeflerine ket vurmuş ve politika belirlemede baskı oluşturmuştur. Çeşitli bölgesel ve yerel gruplar, Riyad'ı Filistinlilere daha aktif şekilde destek olmaya çağırmaktadır. Bu doğrultuda Kral Abdulaziz'in davetiyle 11 Kasım 2023'te Riyad'da düzenlenen ortak olağanüstü Arap ve İslam Zirvesi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Devletleri Birliği'nin Devlet ve Hükümet Başkanlarını bir araya getirmiştir. Ortak bildirgede İsrail kınanırken, Filistin halkına acil yardım çağrısı yapılmıştır (OIC, 2023). Ancak, ortak bir yol haritası çıkartılamamıştır. Ayrıca, Riyad yönetimi zirveden bir heyetle birlikte BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyeleri'ni ziyarette bulunarak ateşkes, daha fazla insani yardım ve bağımsız bir Filistin devleti için destek toplamaya çalışmıştır. Riyad, bu şekilde Filistin konusunda Arap-İslam dünyasının diplomatik lideri olarak öne çıksa da hem Filistin için faydalı bir sonuç elde edememiş hem de adımlarında İsrail ile ilişkileri gözeterek ilerlemiştir. Örneğin, Zirve'de İran'ın İsrail'i baskı altına almak için petrol ambargosu yapma önerisi, Suudiler tarafından bastırılmıştır (Bianco ve Lons, 2024).

Riyad'ın Filistin konusundaki hassasiyetini sürdürmekle birlikte, Hamas'ın Müslüman Kardeşlerin bir kolu olması nedeniyle daha az dayanışma gösterdiği, ulusal çıkarları önceleDiği görülmektedir. Bunun bir yansıması olarak çatışmanın daha ilk ayında, Riyad'da finans dünyasının önemli figürlerinin katıldığı yıllık Gelecek Yatırım Girişimi konferansı gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, ABD ve Avrupa liderleri, Suudi Arabistan'ın Hamas sonrası Gazze'de yönetim ve yeniden yapılanmanın finansmanında öncü bir rol üstlenmesini istemektedir. Öyle ki, ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, Gazze'de Suudilerin askeri ve idari personel sağlayacağı ortak bir Arap devletleri koalisyonu kurulmasını önermiştir. Lakin Riyad'ın böyle bir eğiliminin olmadığı açıktır (Gause III, 2023). Öncelikli olarak ABD'nin güvenlik şemsiyesi altında ülkesini ekonomik ve sosyal reformlarla modernleştirmek isteyen MBS, Ocak 2024'te Blinken'e Filistin devletinin kurulması şartıyla çatışma sonrası İsrail ile normalleşmenin hala mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu talep ve ortak Arap yönetimi önerisi, Netanyahu tarafından da reddedilmiştir (Mohammad, 2024). Tüm KİK ülkelerinde olduğu gibi, Suudiler de ateşkes ve İsrail'in yeniden Gazze'ye saldırmayacağına dair bir garanti olmadan sorumluluk yüklenmek istememektedir.

Bahreyn, çatışma dinamiklerinde İsrail ile ilişkilerini korurken, kamuoyu tepkisini yönetmeye çalışan bir diğer ülke olarak belirmiştir. Ancak, bu çabada Bahreyn'in elindeki kaynakların daha az olduğu söylenebilir. ABD Deniz Kuvvetleri Beşinci Filosuna ev sahipliği yapan Bahreyn İran, BAE ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler arasında denge kurmak ve ABD'ye uyumlu politika geliştirmek için İbrahim Anlaşmalarını imzalamıştır. Ülkenin İsrail ile yakınlaşma politikası daha büyük bir stratejik hamlenin parçası olduğu için, çatışmayla birlikte büyük bir değişim geçirmemiştir. Dış Politika konusunda yetki sahibi olmayan Bahreyn Parlamentosu, 2 Kasım 2023'te karşılıklı olarak büyükelçilerin Manama ve Tel Aviv'i terk ettiğini ve ekonomik ilişkilerin kesildiğini duyurmuştur. İsrail bu açıklamayı yalanlarken, Bahreyn Dışişleri Bakanlığı ise sadece diplomatik temsilcilerin çekildiğini doğrulamıştır. İçeride ise Filistin yanlısı geniş çaplı protestolara izin verilmiştir (Cornwell, 2023). İsrail karşıtı kamuoyunu yatıştırmayı amaçlayan bu tarz manevralar, yönetimin içinde bulunduğu sıkışmışlığı göstermektedir.

KİK üyeleriyle paralel bir şekilde Bahreyn yetkilileri de sık sık İsrail'i kınamış ve acil ateşkes, bölgeye daha fazla insani yardım ulaştırılması ve iki devletli bir çözüme varılması çağrısı yapmıştır. Bununla birlikte, arka planda işbirliğinin gelişerek sürdüğünü gösteren önemli bir gelişme, KİK içinde bir ilk olarak Şubat 2022'de İsrail ile Bahreyn arasında imzalanan güvenlik anlaşmasıdır (Reuters, 2022). Çatışan taraflara karşı sivrilmemek için, Bahreyn Veliaht Prens Salman bin Hamad bin Isa Al Khalifa, uluslararası güvenlik ve jeopolitik temalı 2023 IISS Manama Diyaloğu'nda hem İsrail'i Gazze'ye yönelik hava harekâtı hem de Hamas'ı 7 Ekim Operasyonu için eleştirmiştir. Ayrıca Bahreyn, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde İsrail'e bağlı gemilere yönelik Husi saldırılarını durdurmak için ABD liderliğinde 2023'ün sonlarında başlatılan çokuluslu deniz harekâtına katılan tek Arap devleti olmuştur (Cafiero, 2024). Ufukta İbrahim Anlaşmalarını iptal etmek veya normalleşmeyi geri sarmak gibi bir niyet görünmemektedir.

Umman'ın İsrail politikası, bir tarafta Filistin'e yönelik güçlü taban desteği ve Arap dünyasına bağımlılık, diğer tarafta ABD ve Birleşik Krallık ile olan yakın ilişkiler ve bölgesel istikrar arayışı arasında sıkışmış durumdadır. 2018'den beri KİK ülkelerinden gelen yardımlara muhtaç olan Umman, koronavirüs pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi krizlerin gıda ve yakıt fiyatlarına olumsuz etkisi nedeniyle ciddi ekonomik sorunlar yaşamaktadır (Mohammad, 2024). 2023 krizinin yarattığı bölgesel gerginlikle iyice tetiklenen bu durum, İsrail ile çok daha uzun yıllara dayanan bir ikili geçmişi olmasına rağmen, Arap komşularına paralel bir politika yürütmesini gerektirmektedir. Nitekim Umman Dışişleri Bakanı Seyyid Badr Hamad Al Busaidi, çatışmanın hemen başında uluslararası toplumu çatışmayı durdurmak için müdahaleye çağırmış, Gazze'de kasti olarak sivilleri hedef alan İsrail'in uluslararası hukuku ihlal ettiğini ve soykırım suçu işlediğini iddia etmiştir (Sabry, 2023). Çatışma, İsrail'e olan negatif tutum üzerinden ülkenin Batılı güçlerle olan ilişkilerini de test etmektedir. Umman topraklarında İngiliz ordusunun kullanımında olan ortak eğitim alanı, lojistik destek ve hava üssü bulunmaktadır. Birleşik Krallık ülkenin en büyük yatırımcısı iken, ABD ise temel silah tedarik merkezidir. Buna rağmen Umman yetkilileri, 7 Ekim saldırılarını resmi olarak kınamamış, Hamas'ı terör örgütü olarak görmemiş, taraflar arası diyalogu, Filistinlilerin kendini savunma hakkını ve iki devletli çözümü vurgulamış, ABD'nin BM Güvenlik Konseyi'nde ateşkes kararlarını veto etmesini eleştirmiştir (Gill, 2024). Maskat, KİK ülkeleri arasında İsrail ve müttefiklerine karşı en sert söylem örnekleriyle öne çıkmaktadır. Umman'ın İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmak ve tam normalleşmeye geçmek için önce iki devletli çözümün sağlanması ısrarı devam etmektedir.

Son olarak Kuveyt, İsrail'e karşı Umman'la benzer bir çizgi çizmektedir. Kuveyt Dışişleri Bakanı Sheikh Salem Abdullah Al-Jaber Al-Sabah, 29 Ekim 2023'te "*Filistin meselesi, hiçbir belirsizlik olmaksızın, bizim ilk meselemizdir... Kuveyt hiçbir zaman yolundan sapmadı*" demiş ve İsrail'in Gazze'ye savunma değil, misilleme amaçlı bir savaş yürüttüğünü iddia etmiştir (Xinhua, 2023). Kuveyt Veliaht Prensi Şeyh Nevvaf El-Ahmed El-Cabir El-Sabah, birkaç gün sonra Ulusal Meclis'te yaptığı konuşmada Kuveyt'in Filistin sorununa yönelik kararlı tutumunu teyit ederek İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırısını kınamış, derhal ateşkes ve insani yardımların girişine izin verilmesi çağrısı yapmıştır (Arab News, 2023). Kuveyt, BM platformlarında İsrail'in Filistin ve Lübnan'da işlediği insanlığa karşı suçlardan dolayı yargılanması ve 1967 sınırlarında bağımsız bir Filistin devletinin kurulması yönünde çalışma yapmaktadır (KUNA, 2024). Dolayısıyla, kısa vadede ikili ilişkilerde herhangi bir yumuşama olması beklenmemektedir.

7. Sonuç

Uzun yıllar KİK/KİK ülkeleri-İsrail ilişkileri Filistin meselesine bağlı kalmıştır. Filistin odaklı bir İsrail politikası izleyen KİK ülkeleri, Tel Aviv'i tanımama şeklindeki Arap devletleri ortak Filistin duruşunu takip etmiştir. 1990'ların başından itibaren Filistin-İsrail barış görüşmeleri KİK ülkelerine daha rahat hareket alanı sunmuştur. İsrail'le ilişkiler, ortak çıkar paydasında önce gizli ve düşük düzeyli, sonra kısmen aleni ancak temkinli, Filistin merkezli inişli-çıkışlı bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise politika değişikliği görülmüştür. Özellikle Orta Doğu'daki jeopolitik gelişmeler, KİK ülkelerinin Filistin hassasiyetiyle uyuşmayan, ulusal çıkarlarını

önceleyen bir dış politikaya yönelmelerini zorunlu kılmıştır. Irak ve İran'dan tehdit algılamaları, Arap Baharı ve devam eden bölgesel etkileri, Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve çeşitli radikal gruplara karşı ABD'nin desteğini devam ettirme ihtiyacı, yönetici elitlerin kişisel eğilimleri, iki taraf arasındaki ortak çıkar ve kaygılar, KİK ülkeleri ile Tel Aviv'i aynı çizgiye taşımıştır.

Yeni dönemde taraflar arasındaki temaslar artmış, KİK ülkelerinin ortak İsrail politikası delinmiş, her ülke kendi politik hedef, ulusal çıkar ve güvenlik kaygısına dayalı bireysel bir İsrail politikasına yönelmiştir. Bir diğer gelişme, Basra'nın küçük ülkelerinin Filistin sorunu ile ulusal çıkarlarını ayrıştırmaya, en azından ikisi arasında denge kurmaya özen göstermeye başlamasıdır. Filistin barış sürecinde ciddi bir ilerleme olmaksızın bölge ülkelerinin çoğunluğu İsrail ile iletişim kanallarını açık tutmuştur. 2020'li yıllara kadar tüm KİK üyeleri ile İsrail arasında diplomatik ilişkiler dışındaki alanlarda göreceli yoğunlukta işbirliği kendini göstermeye başlamıştır. İlişkiler, Filistin gölgesinden tamamen çıkamamış olmakla beraber, en yoğun krizlerde dahi kopmamış, bazı KİK üyeleri Filistin konusunda daha tarafsız davranmaya başlamıştır.

İsrail ile erken dönem ilişkileri başlatan Katar, Filistin barış sürecine katkı sunacak şekilde hem İsrail hem de Filistin'le temasta kalmıştır. Filistin davasından bağımsız bir İsrail-Kuveyt ilişkisine olumlu yaklaşmasa da Kuveyt, dönemsel olarak özellikle ticari alanda Tel Aviv'le etkileşim içinde olmuştur. Umman, Filistin vurgusu yapmakla beraber, pratikte ilişkilerde ulusal çıkarını önceleyen politikaları sürdürmüştür. İsrail'e kapıyı kapatmayan ve karşılıklı temaslarını artıran Suudi Arabistan, bölgesel liderlik, kamuoyu baskısı gibi faktörlere bağlı olarak ilişkilerde Filistin odaklı yaklaşımı korumuştur. Bahreyn ve BAE ise İsrail'e mesafeli durdukları 1990'lı yılların aksine, yeni jeopolitik risklerle artan güvenlik kaygısına paralel olarak Tel-Aviv ile ilişkilerini revize etme ihtiyacı duymuştur. 2000'lerin başından itibaren İsrail'e daha yakın duran BAE ile Bahreyn, 2020'de diplomatik tanımayı sağlayan İbrahim Anlaşmalarını imzalayarak yeni bir dönemi aralamıştır. BAE ve Bahreyn'in başlattığı bu sürecin diğer KİK üyelerinin İsrail ile olan ilişkilerini de olumlu etkilemesi beklenmiştir. İbrahim Anlaşmaları, KİK'in ortak İsrail politikasının iyice zayıfladığının ve üyelerin artık açıkça ulusal çıkarlarını Filistin meselesine önceliklerinin somut bir göstergesidir.

İsrail'le yakınlaşmanın hızlandığı bu süreçte Tel Aviv ile KİK ülkeleri arasındaki ilişkileri doğrudan etkileyecek şekilde, 2023 İsrail-Filistin çatışması patlak vermiştir. 7 Ekim 2023'te Hamas'a bağlı güçlerin İsrail'e yönelik saldırısıyla başlayan çatışma, KİK-İsrail ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Ancak, çatışma ortamında Filistin yanlısı ortak tutuma karşı, tek tek atılan adımlar KİK üyelerinin Filistin sorununu kendi ulusal hedeflerinden ayrı tutmaya başladıklarını göstermektedir. Öyle ki, çatışmada yaşanan insani drama rağmen, çoğunluğu ya İsrail ile ilişkileri devam ettirme ya da en azından ileride normalleşme gidişatına engel olmayacak şekilde politika üretme yaklaşımını benimsemiştir.

Filistin-İsrail arasında arabulucu rolüyle öne çıkarak yumuşak gücünü ve Riyad karşısındaki pozisyonunu sağlamlaştırmaya çalışan Katar, Filistin'e yakın duruşuna rağmen çatışmada tarafları bir araya getiren aktif aktör olarak öne çıkmıştır. İsrail'i tanıyan BAE de söylemsel düzeyde Filistin'in yanında yer almış ve sorunun BM gözetiminde çözümü için uluslararası girişimlerde bulunmuştur. Lakin bu adımlarında İsrail ve ABD'nin tepkisini gözetme ihtiyacı duymuş ve İsrail ile diplomatik ilişkileri sürdürmüştür. Riyad, bölgesel liderlik hedefiyle Filistin meselesinin lider ülkesi konumunu koruyacak şekilde Arap devletlerini, bölgesel ve küresel oluşumları harekete geçirmeye çalışmış, iki devletli çözüme vurguya devam etmiş; ancak Hamas karşıtlığı dolayısıyla ABD ile müttefiki İsrail'i baskı altında tutacak politikalardan kaçınmıştır. İçerde ciddi Şii bir muhalefeti barındıran Bahreyn, kriz karşısında BAE kadar bağımsız bir İsrail politikası takip edememiş, İsrail'i kınama ve elçileri karşılıklı geri çekme ve Filistin yanlısı söylem ile Filistin hassasiyeti yüksek kamuoyunun tepkisini hafifletmeye çalışmıştır. Diğer taraftan, Tel Aviv'in güvenliğini sağlamaya yönelik operasyonlarda yer alarak İsrail-Filistin sorununda dengeyi sürdürmeye özen göstermiştir. Çatışma karşısında İsrail'e karşı daha sert duruş sergileyen Umman, yaşadığı ekonomik sorunlar, ABD ve İngiltere'ye olan bağımlılığı yüzünden barış sürecine vurgu dışında somut politikalar üretememektedir. Filistin'i

ulusal mesele olarak nitelendiren Kuveyt de Tel Aviv'i kınama, İsrail'in uluslararası yargılanması, Filistin devletinin hayata geçirilmesi söylemleriyle geleneksek politikasını devam ettirmiştir.

Tüm KİK üyeleri, iki devletli çözüm, ateşkes ve insani yardım çağrısı, uluslararası toplumu harekete geçirme şeklindeki ortak söylem ve eylemleri dışında İsrail'i barışa zorlayacak somut adımlar noktasında yetersiz kalmıştır. Sonuçta, bölge ülkelerinin Filistin meselesinden ayrı ve öncelikli ulusal çıkar ve hedeflerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Güncel çatışma, İsrail-KİK ülkeleri ilişkilerinde yavaşlamaya yol açmakla beraber, mevcut temasların devam edeceği, Filistin'deki olumlu ya da olumsuz gelişmelerin ilişkilerde yalnızca hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etki yaratacağı ve tek bir İsrail/KİK ülkeleri politikasının zayıfladığı gözlenmektedir.

Kaynakça

Abraham Accords Peace Agreement, Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and the State of Israel (2020, 15 Eylül). *Trump White House Archives*: https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/abraham-accords-peace-agreement-treaty-of-peace-diplomatic-relations-and-full-normalization-between-the-united-arab-emirates-and-the-state-of-israel/ adresinden alındı

ACW (2024, 8 Şubat). *Arab Public Opinion About Israel's War on Gaza*. Arab Center Washington DC: https://arabcenterdc.org/resource/arab-public-opinion-about-israels-war-on-gaza/#:~:text=Respondents%20were%20also%20asked%20to,was%20good%20or%20very%20good. adresinden alındı

AFP (2020, 11 Eylül). *Peace Deal Brings Once Secret Israel–Bahrain Contacts into the Open*. *The Times of Israel*: https://www.timesofisrael.com/normalization-agreement-brings-once-secret-israel-bahrain-contacts-into-the-open/ adresinden alındı

Akdoğan, İ., Uğuş, M., ve Yılmaz, M. M. (2021). Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçevelenmesi. *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 75–119

Al Jazeera (2020, 26 Ağustos). *Bahrain Rejects US Push to Normalize Relations with Israel*: https://www.aljazeera.com/news/2020/8/26/bahrain-rejects-us-push-to-normalise-relations-with-israel adresinden alındı

Al Jazeera (2023, Şubat 23). *Oman Joins Saudi in Opening Its Airspace for Israeli Carriers*. Al Jazeera : https://www.aljazeera.com/news/2023/2/23/oman-joins-saudi-in-opening-its-airspace-for-israeli-carriers adresinden alındı

Arab News (2020, 20 Ağustos). *Foreign Minister: Saudi Arabia Is Committed to Arab Peace Plan*: https://www.arabnews.com/node/1721706/saudi-arabia adresinden alındı

Arab News (2023, Ekim 31). *Kuwait Crown Prince Condemns Israeli Aggression on Gaza, Calls for Ceasefire*. Arab News: https://www.arabnews.com/node/2400526/middle-east adresinden alındı

Arabian Business (2014, 19 Ocak). *Kuwait Boycotts UAE Energy Event over Israeli Presence*: https://www.arabianbusiness.com/politics-economics/kuwait-boycotts-uae-energy-event-over-israeli-presence-535234 adresinden alındı

Arnavut, A. (2018, 15 Kasım). *İsrail'in Hayfa'dan Dubai'ye Uzanan Demir Yolu Projesi. AA:* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-hayfadan-dubaiye-uzanan-demir-yolu-projesi-/1312115 adresinden alındı

Asmar, A. (2024, 15 Ekim). *Qatar's Emir Accuses Israel of Expanding Mideast Aggression for 'Pre-Planned Agenda'*. Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/en/middle-east/qatar-s-emir-accuses-israel-of-expanding-mideast-aggression-for-pre-planned-agenda-/3362463# adresinden alındı

Bahrain Mirror (2022, 10 Haziran). *Israelis to Be Allowed into Qatar for World Cup, Officials Say*: http://bahrainmirror.com/en/news/61639.html adresinden alındı

Barakat, S. (2018, 14 Kasım). *Normalising Relations with Israel Will Not Benefit Gulf States*. Al Jazeera: https://www.aljazeera.com/opinions/2018/11/14/normalising-relations-with-israel-will-not-benefit-gulf-states adresinden alındı

Baysan, V. (2020). İbrahim Anlaşmaları, Körfez Ülkeleri ile İsrail Arasındaki Gerçek Barış Anlaşması. *Kriter*, 5(50): https://kriterdergi.com/dis-politika/İbrahim-anlasmalari-korfez-ulkeleri-ile-israil-arasindaki-gercek-baris-anlasmasi-midir adresinden alındı

BBC (2024, 17 ekim). *Israel-Hezbollah Conflict in Maps: Where Is Fighting Happening in Lebanon?* BBC: https://www.bbc.com/news/articles/c9vp7dg3ml1o adresinden alındı

Bianco, C., ve Lons, C. (2024, 12 Ocak). *National Interests and Regional Turmoil: The Gulf States' View on Gaza and the Red Sea*. The European Council on Foreign Relations: https://ecfr.eu/article/national-interests-and-regional-turmoil-the-gulf-states-view-on-gaza-and-the-red-sea/ adresinden alındı

Black, I. (2019). *Just Below the Surface: Israel, the Arab Gulf States and the Limits of Cooperation*. LSE Middle East Centre Report. London School of Economics and Political Science: https://www.lse.ac.uk/middle-east-centre adresinden alındı

Black, I., ve Sherwood, H. (2012, 23 Ekim). *Qatari Emir's Visit to Gaza Is A Boost for Hamas*. *The Guardian:* https://www.theguardian.com/world/2012/oct/23/qatari-emir-welcome-gaza-visit adresinden alındı

Bowen, J. (2020, 15 Eylül). *Israel's Peace Agreements with Bahrain and UAE: What Does It Mean for the Middle East? BBC News.* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54157292 adresinden alındı

Brown, N. J., ve Hamzawy, A. (2023). *Arab Peace Initiative II: How Arab Leadership Could Design A Peace Plan in Israel and Palestine* (Working Paper). Carnegie Endowment for International Peace: https://carnegieendowment.org/2023/11/17/arab-peace-initiative-ii-how-arab-leadership-could-design-peace-plan-in-israel-and-palestine-pub-91047 adresinden alındı

Cafiero, G. (2019, 7 Ocak). *Kuwait Breaks from GCC on Warming up to Israel*. *Al-Monitor*: https://www.al-monitor.com/originals/2019/01/kuwait-break-gcc-warming-israel-palestine-saudi-trump.html#ixzz8RnTVt66a adresinden alındı

Cafiero, G. (2024, 5 Eylül). *Gaza War Creates Dilemmas for Bahrain's Leadership*. Middle East Council on Global Affairs: https://mecouncil.org/blog_posts/gaza-war-creates-dilemmas-for-bahrains-leadership/ adresinden alındı

Center for Preventive Action. (2024, 6 Ekim). *Israeli-Palestinian Conflict*. Council on Foreign Relations: https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/israeli-palestinian-conflict adresinden alındı

Cornwell, A. (2023, 24 Kasım). *Bahrain Seeks to Balance Anger over Gaza with Ties to Israel, US*. Reuters: https://www.reuters.com/world/middle-east/bahrain-seeks-balance-anger-over-gaza-with-ties-israel-us-2023-11-24/ adresinden alındı

Çavuşoğlu, E. (2022). Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 15–33.

Dağ, A. (2019). Körfez Ülkeleri ve İsrail Arasındaki Derin İlişkiler. *Umran*, Kasım, 42–45.

Daoudi, M. S., ve Dajani, A. (2009). The Arab Peace Initiative, Lost in the Translation. *CrossCurrents*, 59(4), 532–539.

Dazi-Heni, F. (2020). *The Gulf States and Israel After the Ibrahim Accords*. *Arab Reform Initiative*. Paris.

Deveci, M. (2021, 1 Mart). *BAE'nin İlk Tel Aviv Büyükelçisi İsrail'e Ulaştı. Anadolu Ajansı:* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baenin-ilk-tel-aviv-buyukelcisi-israile-ulasti/2160440 adresinden alındı

Devrim, M. (2023). The Road to Normalization: The Importance of the United Arab Emirates' Neoliberal Foreign Policy in the Normalization with Israel, 2004–2020. *Digest Middle East Studies*, 32, 60–78.

Dewan, A. (2023, 2 Aralık). *No-Shows and Walkouts as Israel-Hamas War Looms over Crucial Climate Talks*. CNN: https://edition.cnn.com/2023/12/02/climate/cop28-israel-hamas-war-talks-climate-intl/index.html adresinden alındı

Douzet, F., Petiniaud, L., Salamatian, K., ve Samaan, J.-L. (2023). Digital Routes and Borders in the Middle East: The Geopolitical Underpinnings of Internet Connectivity. *Territory, Politics, Governance*, 11(6), 1059–1080. https://doi.org/10.1080/21622671.2023.2132345

Eldar, S. (2018, 11 Ekim). *How Gaza Brings Israel, Qatar Closer*. Al-Monitor: https://www.al-monitor.com/originals/2018/10/israel-qatar-iran-hamas-avigdor-liberman-jason-greenblatt.html adresinden alındı

Ereli, G. (2023). Çatışmasızlığın Tesisi ve Körfez Uluslararası İlişkilerinde İsrail-Filistin Merkezli Gelişmelerin Tahlili. *Orta Doğu Analiz*, 14(12), 16–19.

Faheema, N. (2023). Shifting Politics between Muslim States and Israel: From the Khartoum Declaration to the Abraham Accords. *Muslim Politics Review, Vol. 2*(2), 163-207.

Feierstein, G. M., ve Guzansky, Y. (2022). *Two Years on: What Is the State of the Abraham Accords*? *Middle East Institute:* https://www.mei.edu/publications/two-years-what-state-abraham-accords adresinden alındı

Fuller, G. E. (2002). The Saudi Peace Plan: How Serious. *Middle East Policy Council, 9*(2), 27-30. https://doi.org/10.1111/1475-4967.00053

Gause III, F. (2023, 7 Kasım). *What the War in Gaza Means for Saudi Arabia? Israeli-Saudi Normalization Is on Hold but Not off the Table.* Foreign Affairs: https://www.foreignaffairs.com/middle-east/what-war-gaza-israel-means-saudi-arabia adresinden alındı

Gill, J. (2024, 6 Mart). *Gaza, Yemen and the Red Sea: Why Omanis Are Turning Against the West*. Middle East Eye: https://www.middleeasteye.net/opinion/gaza-yemen-and-red-sea-why-omanis-are-turning-against-west adresinden alındı

Guzansky, Y. (2024). Israel and the Gulf States. J. Peters ve R. G. Pinfold (Eds.), *Israel and the Middle East* içinde (242-254). Routledge

Henderson, S. (2015, 14 Ekim). *Israel-GCC Ties Twenty-Five Years After the First Gulf War*. The Washington Institute: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/israel-gcc-ties-twenty-five-years-after-first-gulf-war adresinden alındı

Ibish, H. (2017, 2 Kasım). *Why Bahrain Is Leading Gulf Arab Outreach to Israel. The Arab Gulf States Institute in Washington:* https://agsiw.org/bahrain-leading-gulf-arab-outreach-israel/ adresinden alındı

Jewish Telegraphic Agency (1994, 28 Aralık). *Back from Historic Visit to Oman, Rabin Expresses Hope for Formal Ties*: https://www.jta.org/archive/back-from-historic-visit-to-oman-rabin-expresses-hope-for-formal-ties adresinden alındı

Kechichian, J. A. (1995). *Oman: A Unique Foreign Policy Produces A Key Player in Middle Eastern and Global Diplomacy* (Research brief RB-2501). RAND Corporation: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB2501.html adresinden alındı

KUNA (2024, 22 Ekim). *Kuwait Demands Holding Israel Accountable for Crimes in Palestine, Lebanon.* Kuwait News Agency: https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=3189940velanguage=en# adresinden alındı

Melman, Y. (2020, 25 Kasım). *What Does the Not-So-Secret Meeting between Netanyahu and MBS Mean? Middle East Eye*: https://www.middleeasteye.net/news/israel-saudi-arabia-netanyahu-mbs-secret-meeting-meaning adresinden alındı

Middle East Monitor (2019, 21 Ocak). *Official: Kuwait Has No Intention to Normalise Relations with Israel*: https://www.middleeastmonitor.com/20190121-official-kuwait-has-no-intention-to-normalise-relations-with-israel/ adresinden alındı

Mohammad, T. (2024, 15 Ocak). *What Gulf States Want in Gaza*. Foreign Affairs: https://foreignpolicy.com/2024/01/15/israel-gaza-gulf-proxy-war-qatar-uae-saudi-arabia-day-after/ adresinden alındı

Muhammad, Z. Y., ve Tariq, M. K. (2023). Impacts of Saudi-Israel Relations on the Middle East: An Analysis. *Journal of Political Studies, 30*(1), 17–27

Nakhoul, S., ve Saul, J. (2023, 10 Ekim). *How Hamas Duped Israel as It Planned Devastating Attack*. Reuters: https://www.reuters.com/world/middle-east/how-israel-was-duped-hamas-planned-devastating-assault-2023-10-08/ adresinden alındı

Neubauer, S. (2017). Israel, A Strategic Partner for the UAE? *Indrastra Global*, 1-3: https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-54765-7 adresinden alındı

OIC (2023, 13 Kasım). *Joint Arab and Islamic Summit Concludes and Demands End to Israeli Aggression, Breaking of Israeli Siege on the Gaza Strip and Prosecution of Israel for its Crimes.* Organization of Islamic Cooperation: https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=39923vet_ref=26755velan=en adresinden alındı

Olalekan Mohammed, M., ve Ahmad, A. A. (2020). Israel Palestine Conflict: Implications of the Political Dynamics in the GCC. *International Journal of Research and Innovation in Social Science, 4*(12), 485-493.

Orkaby, A. (2015, 13 Mart). *Rivals with Benefits: Israel and Saudi Arabia's Secret History of Cooperation*. *Foreign Affairs*: https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2015-03-13/rivals-benefits adresinden alındı

Oxfam (2024, Eylül 30). *More Women and Children Killed in Gaza by Israeli Military than Any Other Recent Conflict in A Single Year* – Oxfam. Oxfam International: https://www.oxfam.org/en/press-releases/more-women-and-children-killed-gaza-israeli-military-any-other-recent-conflict adresinden alındı

Rabi, U., ve Mueller, C. (2017). The Gulf Arab States and Israel Since 1967: from 'No Negotiation' to Tacit Cooperation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, *44*(4), 576–592. https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1335538

Rahman, O. H. (2021). *The Emergence of GCC-Israel Relations in A Changing Middle East (Policy Note)*. Brookings Doha Center, Brookings Institution, Qatar

Resnick, U. (2023). Israel in the Middle East: A Burgeoning "Crescent of Stability." *Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations, 16*(2), 102–116. https://doi.org/10.21638/spbu06.2023.201

Reuters (2018, 26 Ekim). *Israeli PM Netanyahu Makes Rare Visit to Oman.* Reuters*:* https://www.reuters.com/article/idUSKCN1N01VI/#,~,text=JERUSALEM%20(Reuters)%20%2D%20Israeli%20Prime,said%20after%20he%20returned%20home adresinden alındı

Reuters (2022, 3 Şubat). *Israel Defence Minister Signs Security Agreement with Bahrain*. Reuters: https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-defence-minister-visits-us-navy-base-bahrain-2022-02-03/ adresinden alındı

Rifkind, G. (2008). *The Arab Peace Initiative, Why Now? One Year on From Annapolis – The Need for a Regional Frame for Negotiations*. Oxford Research Group

Rose, E., ve Cornwell, A. (2024, 8 Mayıs). *Gaza War Cools Israel's Once Red-Hot Business Ties with UAE*. Reuters: https://www.reuters.com/world/middle-east/gaza-war-cools-israels-once-red-hot-business-ties-with-uae-2024-05-08/ adresinden alındı

Rosenberg, D. E. (2024, 19 Nisan). *Why Arab States Haven't Broken with Israel*. Foreign Affairs: https://foreignpolicy.com/2024/04/19/arab-states-israel-iran-attack-saudi-arabia-jordan-uae/ adresinden alındı

Sabry, M. (2023, 31 Ekim). *Oman Demands Independent Investigation of Israeli Attacks on Gaza*. Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/en/middle-east/oman-demands-independent-investigation-of-israeli-attacks-on-gaza/3039020 adresinden alındı

Schiff, A., ve Kertcher, C. (2024). Silent Alliances and Shifting Tides: Unveiling the Hidden Pathways to Resolving Interstate Rivalries – the UAE-Israel Case. *International Journal of Conflict Management, 35*(1), s. 174-191.

SPA (2023, 18 Ekim). *GCC Secretary General Condemns Israeli Occupation Forces' Bombing of Al-Ahli Baptist Hospital in Gaza*. Saudi Press Agency: https://www.spa.gov.sa/en/N1981772 adresinden alındı

Spyer, J. (2020, 10 Eylül). *Israel and Qatar Have An Unlikely Partnership for Dealing with Gaza. The Jerusalem Post:* https://www.jpost.com/arab-israeli-conflict/israel-and-qatar-have-an-unlikely-partnership-for-dealing-with-gaza-641878 adresinden alındı

Şahin, G., ve Güzel, S. (2021). Orta Doğu Güvenliğinde Yeni Açılımlar ve İbrahim Antlaşması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 15–28. https://doi.org/10.21638/spbu06.2023.201

Şalom (2021, 7 Ekim). *İsrail, "Umman İbrahim Anlaşmalarına Katılmaya Yakın".* Şalom*:* https://www.salom.com.tr/haber/119958/israil-umman-İbrahim-anlasmalarina-katilmaya-yakin adresinden alındı

Teran, A. (2024, Mayıs 15). *Handling Israel-Hamas War Mediation: The Role of Qatar*. Universidad de Navarra: https://www.unav.edu/web/global-affairs/handling-israel-hamas-war-mediation-the-role-of-qatar adresinden alındı

Times of Israel (2020, 16 Ağustos). *Kuwait Says It'll Be 'Late to Normalize' with Israel, Will Stand by Palestinians*. Times of Israel: https://www.timesofisrael.com/kuwaiti-officials-reject-israel-normalization-reaffirm-support-for-palestinians/ adresinden alındı

Traub, D., Cohen, R. A., ve Kertcher, C. (2023). The Road to Normalization: The Importance of the United Arab Emirates' Neoliberal Foreign Policy in the Normalization with Israel, 2004-2020. *Digest Middle East Studies*, 32, 60–78

Trigano, S. (2021). *The Ibrahim Accords, Contrasting Reflections* (Mideast Security and Policy Studies No. 188. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University, Israel

Tugend, T. (2017, 17 Eylül). *Bahrain King Denounces Arab Boycott of Israel, Says Countrymen May Visit*. The Jerusalem Post: https://www.jpost.com/middle-east/bahrain-king-denounces-arab-boycott-of-israel-says-countrymen-may-visit-505308 adresinden alındı

Türk, V. (2024, 15 Ağustos). *Statement by Volker Türk, UN High Commissioner for Human Rights*. Birleşmiş Milletler: https://www.un.org/unispal/document/gaza-40000deaths-turk-ohchr-15aug24/ adresinden alındı

Udasin, S. (2014, 19 Ocak). *Israel Shrugs off Kuwaiti Boycott, Joins Arab States, Iran at Abu Dhabi Conference.* The Jerusalem Post: https://www.jpost.com/national-news/kuwait-boycotts-abu-dhabi-energy-conference-attended-by-zionist-regime-338624 adresinden alındı

Ulrichsen, K. C. (2016). *Israel and the Arab Gulf States: Drivers and Directions of Change*. Baker Institute for Public Policy, Rice University: https://www.bakerinstitute.org/research/israel-and-arab-gulf-states-drivers-and-directions-change adresinden alındı

UN (2023, 22 Aralık). *Security Council Adopts Key Resolution on Gaza Crisis; Russia, US Abstain*. United Nations: https://news.un.org/en/story/2023/12/1145022 adresinden alındı

Vakil, S., ve Quilliam, N. (2023). *The Ibrahim Accords and Israel-UAE Normalization* (Research Paper). Middle East and North Africa Programme, Chatham House, London

Wrobel, S. (2023, 27 Aralık). *Israel Logistics Startup Forges Overland Trade Route to Bypass Houthi Red Sea Crisis*. The Times of Israel: https://www.timesofisrael.com/israel-logistics-startup-forges-overland-trade-route-to-bypass-houthi-red-sea-crisis/ adresinden alındı

Yaman, D., ve Yiğittepe, L. (2023). Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect of the Ibrahim Accords on the Power Balances in the Region. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 879–901. https://doi.org/10.1234/ksd.2023.045879

Ynetnews (2008, 29 Mayıs). *Bahrain's King Appoints Jewish Woman as Ambassador to Washington*. Ynet News: https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3549682,00.html adresinden alındı

Younes, A. (2015, 27 Kasım). *Israel to Open Office for Renewable Energy in Abu Dhabi*. *Al Jazeera*: https://www.aljazeera.com/news/2015/11/27/israel-to-open-office-for-renewable-energy-in-abu-dhabi adresinden alındı

Xinhua (2023, 30 Ekim). *Kuwait Not to Normalize Ties with Israel Unless Palestinian Issue Solved: FM*. Xinhua: https://english.news.cn/20231030/356095ef623a4271b1ae29dcf3d7b067/c.html adresinden alındı

Zisser, E. (2023). Israel in the Middle East 75 Years on. *Israel Affairs*, 29(3), 459–472. https://doi.org/10.1080/13537121.2023.2206209

THE EFFECT OF THE 2023 ISRAEL-PALESTINE CONFLICT ON GCC COUNTRIES-ISRAEL RELATIONS

Extended Abstract

Aim: The article aims to examine the impact of the 2023 Israeli-Palestinian conflict on Israeli-GCC relations. With this purpose, firstly, the historical evolution of Israeli-GCC relations within the framework of the Palestinian issue was analysed while change trends and milestones were carefully determined. Secondly, the ongoing conflict and how it shaped the politics of GCC countries towards Israel were evaluated.

Method(s): The qualitative research method was applied. In this context, secondary data sources such as books, articles, analyses on the subject, news sources that discussed the GCC countries' policies towards Israel were investigated. The discourses of the leaders of the related countries were interpreted. Discourse and action analysis was selected as the research method. The relations were analysed on the basis of developments on the Palestine issue through literature review on the subject, current news, contacts and cooperation cases between the GCC countries and Israel, as well as actions and discourses of the parties in the 2023 Israel-Palestine conflict.

Findings: The relations between Israel and the GCC countries have been shaped by their Palestinian policy for many years. GCC members followed the common Arab policy of not accepting the existence of Israel and the strategy of not recognizing Tel Aviv. The relations, which were frozen on the basis of loyalty to the Palestinian cause, began to show limited development in the 1990s due to the Oslo Peace Process between Palestine and Israel. While the GCC's common Israel policy protected, especially the commercial relations between the two parties continued, although often secretly. During this period, Oman and Qatar initiated commercial interactions with Tel Aviv through the Israeli commercial offices opened in their countries. However, the Palestinian issue kept being decisive in bilateral relations. The GCC countries began changing their attitude from the beginning of the 21st century onwards. Some regional developments that have increased the security concerns of the GCC countries, and the actions of some actors who are trying to shape the region in line with their interests, have caused the small countries of the Persian Gulf to change their policies towards Israel. Especially the 2003 Iraq War, the 2010 Arab Spring and its regional effects were the two important breaking points that led to the increase in Iran's regional power, which triggered the GCC's perception of threat. Moreover, radical groups and global actors, such as the US, have been the determining factors of Israel-GCC relations. During this period, Kuwait, Oman, Saudi Arabia and Qatar continued their communication with Israel outside the diplomatic field, but they did not fully develop a Tel Aviv policy that ignored Palestinian sensitivities. Bahrain and the UAE, on the other hand, turned to relations with Israel, particularly in the period after 2010, in order to respond to their foreign policy goals and security concerns. They have clearly stated their intention to cooperate with Israel in all areas with the 2020 Abraham Accords. The new Israeli-Palestinian conflict, which began when Hamas forces attacked on Israel in October 2023, has strained GCC-Israeli relations again. All GCC members have emphasized the necessity of a ceasefire between the parties, call for humanitarian aid, peaceful solution to the problem by international organizations, and two-state solution. Qatar have stepped forward as mediator between the warring parties. Kuwait and Oman have condemned Israel in harsher terms. Bahrain has withdrawn its ambassador. Riyadh has focused on diplomatic steps to maintain its leadership position on the Palestinian issue. Finally, the UAE has maintained official relations with Israel despite its pro-Palestinian rhetoric.

Conclusion: Historically, the Palestinian issue has been one of the fundamental paradigms determining the relations of the GCC countries with Israel. The GCC's common Israel policy, which was based on loyalty to the Palestinian cause, began to change in the 1990s. Despite the "non-recognition of Israel" strategy, relations continued at first secretly and at a low level, later partially

openly but cautiously, on the basis of common interests. In the 2000s, a significant portion of the members has abandoned the organisational position and prioritized their national interests over the Palestinian cause. Thus, the GCC countries-Israel relations accelerated, become more open and have entered a new and positive period shaped by a pragmatic foreign policy that is partially independent of the Palestinian issue. The continuation of communication between the parties after the 2023 Conflict and the absence of serious sanctions on Israel show that conflic context will only temporarily slow down the positive policies of the GCC countries towards Israel, that the dialogue will continue and that in the long term, it will be possible for the parties to reach a mutual diplomatic recognition.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

EXAMINING THE MODERATOR EFFECT OF SENDER CHARACTERISTICS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SERVICE PERFORMANCE AND CUSTOMER LOYALTY IN THE CARGO TRANSPORTATION SERVICE SECTOR[1]

Furkan Sabit DÜZEN[2], Melih ENGİN[3]

Abstract

Customer loyalty holds great importance for many sectors. The main objective of this study is to determine the moderating factors in the relationship between service performance and customer loyalty. In this context, factors such as the shippers' gender, age, type of cargo usage, whether they have cargo agreements, and their average monthly number of shipments were examined for their effects on the relationship between service performance and customer loyalty. According to the analysis results, it was found that the gender factor does not have a moderating effect. However, age, type of cargo usage, having a cargo agreement, and the average monthly number of shipments were found to have moderating effects. These results provide important guidance for cargo service providers regarding which factors they should focus on to enhance customer loyalty. The findings of this research are strategically significant for companies in the cargo sector aiming to gain a competitive advantage and increase customer satisfaction.

Keywords: *Cargo, Sender Characteristics, Customer Loyalty, Service Performance, Moderator Effect*
JEL Classification: *D11, D12, D22*

KARGO TAŞIMACILIĞI HİZMET SEKTÖRÜNDE HİZMET PERFORMANSI İLE MÜŞTERİ BAĞLILIĞI İLİŞKİSİNDE GÖNDERİCİ ÖZELLİKLERİNİN DÜZENLEYİCİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Öz

Müşteri bağlılığı, birçok sektör için büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın ana amacı, hizmet performansı ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkide moderatör etkisi olan faktörleri belirlemektir. Bu doğrultuda, göndericilerin cinsiyeti, yaşları, kargo kullanım türleri, kargo anlaşmaları olup olmadığı ve aylık ortalama kargo gönderim adetleri gibi faktörlerin hizmet performansı ile müşteri bağlılığı arasındaki etkileri incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, cinsiyet faktörünün moderatör bir etkisi olmadığı görülmüştür. Fakat yaş, kargo kullanım türü, kargo anlaşması olup olmaması ve aylık ortalama kargo gönderim adedinin moderatör bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar, kargo hizmeti sağlayıcılarına, müşteri bağlılığını artırmak için hangi faktörlere odaklanmaları gerektiği konusunda önemli bir yol gösterici sunmaktadır. Bu araştırma sonuçları, kargo sektöründe rekabet avantajı elde etmeyi ve müşteri memnuniyetini artırmayı hedefleyen şirketler için stratejik bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Kargo, Gönderici Özellikleri, Müşteri Bağlılığı, Hizmet Performansı, Moderatör Etki*
JEL Sınıflandırması: *D11, D12, D22*

[1] This study is derived from Furkan Sabit DÜZEN's master's thesis titled "Examining the moderating effect of sender characteristics on the relationship between service performance and customer loyalty in the cargo transportation service sector" completed in 2023 under the supervision of Assoc. Prof. Melih ENGİN at Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Management Information Systems.

[2] Independent Researcher, furkansabitduzen@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5774-3564
[3] Assoc. Prof., Bursa Uludağ University, İNİF, Management Information Systems Department, melihengin@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4953-6119

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 16.02.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 15.12.2024

Düzen, F. S., and Engin, M. (2025). Examining the Moderator Effect of Sender Characteristics on the Relationship Between Service Performance and Customer Loyalty in the Cargo Transportation Service Sector. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 23-40. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1438114

1. Introduction

As in every field of the business world from history to the present day, the cargo service sector has a customer-centered structure. Every product produced or service offered gains meaning with a customer. Therefore, what is vital for a business is to reach out to customers and ensure that the customer purchases products or services on a regular basis. Cargo companies strive to offer faster, more affordable, safer and more attractive services, aiming to improve service performance and thus increase customer loyalty. However, beyond all these factors, it is important not to ignore that cargo companies also have an impact on their customers, the shippers. Shippers are important actors in the industry who can choose to receive or not receive regular service from the cargo service provider. Therefore, examining the customer loyalty of cargo companies shows that they need to take into account the characteristics of the shippers as well as the performance of the service offered. Being able to classify shippers and identify which factors are taken into account and which group of shippers continue to receive service can provide opportunities for a courier company to customize its services and manage its resources more effectively. This study is based on the assumption that different customer characteristics may change the direction or strength of the factors affecting customer loyalty. Therefore, examining the effects of shipper characteristics on the relationship between service performance and customer loyalty in the rapidly evolving cargo service industry may provide important insights for improving customer loyalty.

Over the last 40 years, the logistics industry has been one of the fastest growing sectors worldwide, driven by the increasing use of the internet and the spread of e-commerce. According to the Ministry of Industry and Technology (2021: 8), the share of logistics services in GDP generally varies between 6% and 12% across countries and is estimated to be over TL 500 billion in Turkey in 2019, which implies a share of approximately 8.6%. Moreover, the share of transportation and warehousing services in GDP was approximately 9.0% between 1998 and 2019, ranking third behind sectors such as manufacturing industry and wholesale/retail trade. While the concept of cargo is defined in the international literature as the transportation of a cargo regardless of its content, size and weight, cargo transportation in Turkey has limitations. According to the definition of the Turkish Statistical Institute (TÜİK, 2021: 5), cargo is accepted as the transportation of cargo that does not contain communication letters, can fit in a container and has a volume between 100 kilograms and 300 cubic decimeters. In Turkey, package delivery services, which are a sub-category of cargo transportation services, are called cargo transportation services.

2. Literature Review

In Turkey, the cargo transportation sector has developed rapidly under the influence of economic and social changes and has taken its current shape. While cargo companies respond to consumer needs by providing fast, reliable and efficient services, it has become a more complex sector with technological innovations and the growth of international trade. This process helps Turkey to increase its competitiveness in logistics and strengthen its role in international trade.

In recent years, the Consumer Union Federation has received many complaints about cargo companies in Turkey. According to the content of the Consumer Union Federation Website (2019), according to research; cargo transportation costs are higher than passenger transportation by plane, and cargo companies are found to be inadequate in fulfilling their responsibilities. In addition, there are complaints that measurement errors are deliberately made during the transportation of cargo, cargo is damaged, and complaints from consumers are treated disrespectfully. Durmaz (2010), in his research on a cargo branch in Kütahya province, emphasized the importance of the quality of service provided and delivery times on customer satisfaction. In this context, the loyalty of customers to the company was examined and it was concluded that the company met 80% of the customers' expectations. In their study on air cargo transportation, Meng, Liang, Chen & Lin (2010) examined the effect of cargo transportation service purchase on customer satisfaction and identified four basic factors. These factors are reliability, flexibility, agility (ability to take quick action) and self-criticism.

In cargo transportation, the relationship between service performance and customer loyalty plays a critical role in enhancing customer satisfaction in the logistics sector. Jang and Kim (2012) examined the impact of logistics service performance on customer loyalty in maritime transportation, emphasizing the importance of logistics service quality in fostering customer loyalty. This study highlights that logistics performance is a crucial tool in strengthening customer relationships and ensuring long-term loyalty.

Similarly, Özoğlu and Büyükkeklik (2017) analyzed the performance of third-party logistics providers and found that cost performance is a key factor influencing customer loyalty. In addition to cost, operational and relationship performance were also found to have significant effects on customer loyalty. These findings demonstrate that both cost management and customer relationships are equally important in the logistics sector.

Wallenburg and Lukassen (2011) focused on the proactive improvements made by logistics service providers, noting that such efforts significantly enhance customer loyalty. Specifically, proactive measures aimed at improving customer satisfaction strengthen the likelihood of customers returning for services, thereby fostering loyalty. This study provides insights into how logistics service providers can turn customer relationships into a strategic advantage.

Huma et al. (2019) explored the effects of logistics service quality on customer loyalty, identifying factors such as speed, accuracy, and convenience as direct influencers of customer satisfaction, which in turn drives customer loyalty. The research emphasizes that logistics service providers must focus on service quality to improve customer loyalty.

Finally, Xu and Kim (2023), in their study in the Chinese retail sector, examined the relationship between logistics service quality, customer satisfaction, and loyalty. The study found that customer satisfaction plays a mediating role between logistics service quality and customer loyalty, highlighting its importance in fostering long-term customer relationships for logistics service providers.

In response to these complaints, the sector is adopting new legal regulations and measures. Especially new entrants are taking various measures to prevent these complaints. However, the sudden surge in demand in the sector has led to massive investments and a three-fold growth of the sector. Over the last two decades, the number of businesses offering cargo transportation services at regional, national and international level has increased significantly.

Service performance means that customers evaluate the service they receive as satisfactory, effective and reliable. This concept is directly related to other factors such as cost, profitability, customer loyalty, marketing and quality. Studies in the literature generally define service performance as a combination of factors that positively influence customer satisfaction, customer loyalty, the degree to which customer expectations are met, and the firm's image. These definitions can sometimes lead to confusion between service performance and quality.

In the measurement of service quality, various scales have been employed across different sectors, playing a critical role in assessing service quality in the service industry. One of the most widely used scales in the literature is the SERVQUAL scale. Developed by Parasuraman, Zeithaml, and Berry (1988), this scale measures service quality across five key dimensions: tangibility, reliability, responsiveness, assurance, and empathy. SERVQUAL is considered a robust measurement tool for identifying service quality gaps in a wide range of sectors. Wisniewski and Donnelly (1996) emphasized the potential of using SERVQUAL in the public sector to assess service quality and improve the effectiveness of public services.

One criticism of the SERVQUAL scale is that measuring both expectations and perceptions simultaneously can be misleading. In response to this critique, the SERVPERF scale was developed by Cronin and Taylor (1992), focusing solely on measuring service performance. SERVPERF offers a shorter and more focused approach to service quality assessment by evaluating only perceived

performance. Some researchers regard this as a more efficient tool for measuring service quality. For instance, Aliçavuşoğlu and Gürbüz (2017) applied the SERVPERF scale to measure service quality perceptions in Turkey's urban transportation sector, highlighting the significance of transport services as a key advantage in urban life.

In addition to these two scales, other measurement instruments have been developed for different sectors such as education, healthcare, hospitality, banking, insurance, and retail. These sector-specific studies aim to identify service quality gaps and develop tools to measure these gaps effectively (Devi, 2019). This diversity of measurement tools emphasizes the importance of understanding the dynamics of service quality perceptions in various sectors, as each sector may require tailored measurement instruments.

Both the SERVQUAL and SERVPERF scales are widely used in service quality measurement due to their reliability and validity. While SERVQUAL provides a broader perspective on service quality, SERVPERF offers a more practical and performance-focused assessment. Both scales contribute significantly to understanding the impact of service quality on customer satisfaction and loyalty.

Service performance is a broad concept that includes a number of different factors in different sectors. Cronin Jr. and Taylor(1992) stated that there were many studies that define and examine this concept. For example, scales such as SERVQUAL and SERVPERF are frequently used to measure service performance. However, the SERVQUAL scale has been criticized by some researchers due to its length. It is also claimed that measuring perception and expectation at the same time is not accurate and may lead to confusion. Therefore, a shorter and more direct approach such as the SERVPERF scale has been developed. However, there is still no consensus on which scale is better.

Both scales were accepted as applicable and defensible. The SERVPERF (Cronin Jr. and Taylor 1992) scale applied in the study consists of five sub-dimensions:

- Physical appearance: The visual aspects of service delivery, such as the physical facilities, equipment and appearance of employees.
- Reliability: The ability to deliver the promised service in a reliable, error-free and complete manner.
- Speed of response: The ability to respond quickly to customer questions and issues.
- Assurance: Employees' level of knowledge about the service and their ability to reassure customers.
- Empathy: The ability to show attention, care and personal attention to customers.

The consignor represents the party requesting the transportation of a cargo or package, while the consignee represents the party to whom the transportation is made. According to the Road Transport Law, the consignor or sender is defined as "the person who delivers the goods to the carrier, identifies the consignee and signs the bill of carriage." The consignee or consignee is defined as "the person to whom the goods specified in the consignment note and the bill of carriage will be delivered" (Republic of Turkey Presidency Legislation Information System 2003).

For cargo companies, shippers are the recipients of the transportation service, and it is important that these shippers continue to receive service. For this reason, cargo companies aim to improve the quality of the service they offer to the shippers and the process of the shipment reaching the recipient, ensuring that the shippers are satisfied with their services and receive service again.

Cargo companies create service groups by grouping their customers according to certain characteristics. This helps the customer to evaluate the service and the carrier to evaluate the customers. For example, customer characteristics such as cargo size, number of shipments per

month, type of cargo usage, cargo agreement status, education level, and age can affect the service, the customer purchases and the carrier's strategies for managing customers.

Technological advances bring new opportunities for businesses, but also some challenges. Increased competition, increased product similarities and rapidly changing technology mean that products or services become obsolete quickly. For this reason, businesses have started to pay more attention to customer loyalty. Customer loyalty means that the party who understands the value of the relationship makes the necessary effort to maintain the relationship. To increase customer loyalty, businesses focus on factors such as valuing the customer, providing personalized service, continuous communication, solving problems and giving importance to customer feedback.

Customer loyalty can include various dimensions and offers many strategic opportunities for businesses. In this context, it is important for businesses to understand the different dimensions and develop appropriate strategies to increase customer loyalty. In this study, we focus on different dimensions of customer loyalty such as affective, normative, economic, forced and habitual. Understanding these dimensions can help businesses develop more effective strategies to increase customer loyalty.

In the past, customer loyalty was generally considered as a unidimensional concept, while later studies have evaluated this concept more comprehensively. The three-dimensional commitment model developed by Meyer and Allen includes normative, affective and calculative commitment. This model has helped to analyze customer loyalty in more detail. Customer loyalty is based on factors such as customer satisfaction, perceived value and trust.

The five-dimensional model developed by Keiningham et al (2015: 440). Includes affective, normative, economic, forced and habitual commitment. This model helps businesses to better understand customer engagement. Identifying which dimensions should be emphasized more allows businesses to shape their customer engagement strategies more effectively.

Increasing customer loyalty carries the potential for long-term profitability and sustainable growth for businesses. Therefore, businesses focus on developing various strategies to increase customer loyalty. These strategies are based on factors such as valuing the customer, providing personalized service, continuous communication, solving problems and giving importance to customer feedback.

Increasing customer loyalty can strengthen businesses' competitive advantage and attract customers into long-term relationships. By understanding the different dimensions of customer loyalty, businesses can develop strategies to better serve customers. This can help businesses to sustain their long-term success.

Increasing customer loyalty is recognized as a key driver for long-term profitability and sustainable growth in businesses. According to Reichheld (1993), the economic benefits of high customer loyalty are measurable, and companies that prioritize building a loyal customer base see significant improvements in profitability and market share. Studies show that businesses which focus on customer retention and loyalty experience long-term financial success, contributing to their competitive advantage and growth (Obafemi, Onyebuchi, & Omoyebagbe, 2023).

One of the main strategies businesses use to foster customer loyalty is providing personalized services, which significantly enhances customer satisfaction and retention. Personalized service, coupled with continuous communication and problem-solving efforts, plays a crucial role in maintaining long-term customer relationships (Rahmadhani & Syahriza, 2022). Moreover, implementing effective loyalty programs has been shown to increase customer retention rates, thereby minimizing customer defection and improving purchase frequency (Nandal & Malik, 1000).

Furthermore, businesses that value customer feedback and take proactive steps to address complaints and concerns build stronger trust with their customers. This trust, in turn, is a precursor to customer loyalty, which is essential for sustaining a company's long-term success (Sharma et al.,

2020). Thus, by understanding the various dimensions of customer loyalty, businesses can develop more targeted strategies that enhance customer satisfaction and strengthen their competitive position in the market (Azahari & Nayan, 2020).

3. Methodology

3.1. Purpose of the Research

In the literature, customer loyalty and the factors affecting this loyalty in the cargo service sector are generally considered as unidimensional. However, this study is based on the idea that different characteristics of customers may change the direction and degree of influence of the factors affecting customer loyalty. Therefore, this study aims to examine the relationship between service performance and customer loyalty in the cargo service industry and to investigate whether there is a moderating effect of shipper characteristics on this relationship.

The main purpose of this study is to determine how different sub-dimensions of perceived service performance affect customer loyalty in the shipping service sector and to reveal how shipper characteristics moderate this effect.

3.2. Method

This study was conducted between 01.02.2023 and 24.02.2023 to determine whether there is a moderating effect of shipper characteristics on the relationship between customer loyalty and service performance in the cargo service sector. The research was conducted simultaneously among cargo company customers using the SERVPERF Scale developed by Cronin Jr. and Taylor (1992: 56) and the Customer Loyalty Scale developed by Keiningham et al. (2015: 440). Ethics committee permission was obtained for the scales and survey items used in the research. Quantitative research aims to test the accuracy of hypotheses by examining the relationships between variables. It states that quantitative research is preferred when it is desired to measure diversity in a subject and numerical data are used to understand this diversity.

This study aims to explain the relationship between service performance and customer loyalty in the cargo service sector. Explanatory researches are studies conducted to understand how certain events or phenomena occur or why they occur. In this type of research, cause-effect relationships are tried to be established in order to understand the relationships between the analyzed events.

3.3. Participants

In accordance with the purpose of this study, it should include potential participants who can receive service from a cargo company. However, in order to examine the factor of the presence or absence of a cargo agreement, which is among the sender characteristics, it is limited to individuals aged 18 and over, which is the minimum age limit that can make a cargo agreement.

The exact number of individuals in Turkey who meet the requirements of making a cargo deal cannot be determined precisely. Therefore, the sample size in this study was calculated with the formula $n = t^2.p.q/\alpha^2$ as stated by Saruhan and Özdemirci (2018: 198). Accordingly, at 95% confidence level, assuming that the population is homogeneous, the sample size should be at least 385 people.

The snowball sampling method was preferred in order to reach the number of participants specified in the study. As a result of the data collection process, 453 questionnaire forms were completed. In the digitally prepared questionnaire, the problem of missing data was prevented by ensuring that all fields were marked as mandatory. However, the questionnaires filled out by two participants under the age of 18 and a questionnaire with more than one city information were excluded from the analysis. As a result, the study was completed using 450 questionnaires that did not contain missing data and were suitable for analysis.

3.4. Data Collection

The data collection process was completed between 01.02.2023 and 24.02.2023. The data collection tool used in the research consists of three parts. The first part includes questions that include information such as age range, gender, education level, type of cargo use, cargo agreement status, the most frequently sent cargo size, the average number of cargo shipments per month in order to determine the demographic characteristics of the customers.

In the second part, the Turkish adaptation of the SERVPERF Scale developed by Cronin Jr. and Taylor was used. Considering that this scale is generally accepted in the literature to measure perceived service performance and has high validity, it was preferred. In the research, 5 sub-dimensions and 22-item form, which is thought to better reflect the cargo sector, were used. The scale is designed so that the participants can rate the items as "strongly disagree", "strongly disagree", "strongly disagree", "strongly disagree" and "strongly disagree." "I disagree," "I'm not sure," "agree," and "strongly agree" on a 5-point Likert-type scale.

In the third section, the Turkish adaptation of the Customer Loyalty Scale developed by Keiningham et al (2015: 440). The fact that this scale is recent in the literature and has high validity was the reason for its preference. In the research, it was decided to use this adaptation with 5 sub-dimensions and 15 items, which was language and culture adapted. In this scale, the responses ranged from "strongly disagree," "I disagree," "I'm not sure," "agree," and "strongly agree" on a 5-point Likert-type scale.

3.5. Research Model and Hypotheses

The main purpose of this study is to determine whether the characteristics of cargo shippers have a moderating effect on the effect of perceived service performance sub-dimensions on customer loyalty in the cargo transportation service sector. In this context, the sender characteristics considered in this study are gender, age, type of cargo use, whether there is a cargo agreement or not, and the average number of cargo shipments per month. The hypotheses we tested around this purpose are as follows:

H1: There is a moderating effect of sender gender on the relationship between physical appearance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H2: There is a moderating effect of sender gender on the relationship between reliability, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H3: Sender gender has a moderating effect on the relationship between responsiveness, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H4: There is a moderating effect of sender gender on the relationship between assurance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H5: Sender gender has a moderating effect on the relationship between empathy, one of the sub- dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H6: There is a moderating effect of sender age on the relationship between physical appearance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H7: There is a moderating effect of sender age on the relationship between reliability, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H8: There is a moderating effect of sender age on the relationship between responsiveness, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H9: There is a moderating effect of sender age on the relationship between assurance, a sub-dimension of Service Performance, and customer loyalty.

H10: There is a moderating effect of sender age on the relationship between empathy, a sub-dimension of Service Performance, and customer loyalty.

H11: Cargo utilization type has a moderating effect on the relationship between physical appearance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H12: There is a moderating effect of cargo usage type on the relationship between reliability, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H13: There is a moderating effect of cargo utilization type on the relationship between responsiveness, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H14: There is a moderating effect of cargo usage type on the relationship between assurance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H15: Cargo utilization type has a moderating effect on the relationship between empathy, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H16: There is a moderating effect of the shipper having a cargo agreement on the relationship between physical appearance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H17: There is a moderating effect of the shipper having a cargo agreement on the relationship between reliability, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H18 There is a moderating effect of the shipper having a cargo agreement on the relationship between responsiveness, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H19: There is a moderating effect of the shipper having a cargo agreement on the relationship between assurance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H20: There is a moderating effect of the sender having a cargo agreement on the relationship between empathy, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H21: There is a moderating effect of the monthly average number of cargo shipments on the relationship between physical appearance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H22: There is a moderating effect of the monthly average number of cargo shipments on the relationship between reliability, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H23 There is a moderating effect of the monthly average number of cargo shipments on the relationship between responsiveness, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

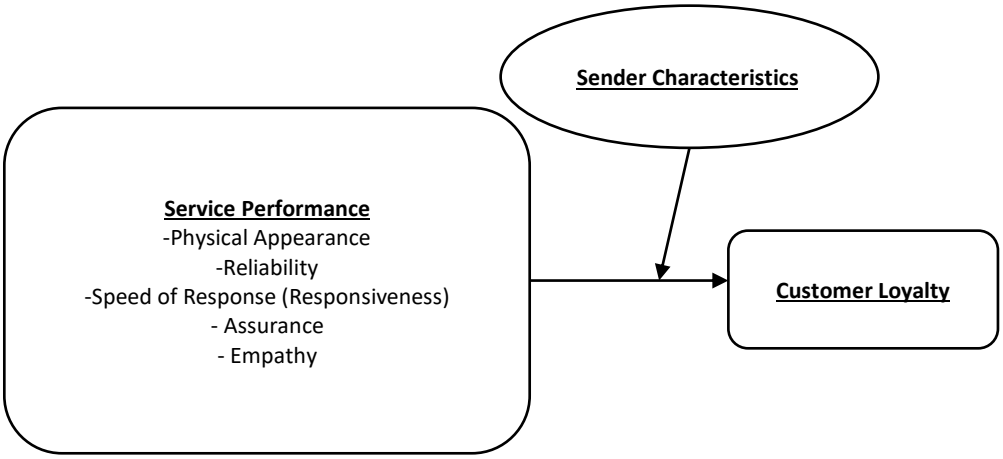
H24: There is a moderating effect of the monthly average number of cargo shipments on the relationship between assurance, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

H25: There is a moderating effect of the monthly average number of cargo shipments on the relationship between empathy, one of the sub-dimensions of Service Performance, and customer loyalty.

The research data were analyzed using SPSS 27 and AMOS 22 software packages. In the first stage, descriptive statistics were applied for the data. Then, confirmatory factor analysis was

applied to assess the validity of the measurement model. The reliability of the measurement model was assessed using Cronbach's Alpha test. Finally, the hypotheses based on the research model were examined using path analysis.

Figure 1: **Research Model**

In order to obtain information about the sample, descriptive statistics such as frequency and factor averages were presented for the demographic data of the participants and the moderating effects of the factors examined. Since the normality condition was met, confirmatory factor analysis was started. At this stage, the factor loadings of all items were reviewed separately. The number of observations required to achieve the acceptable factor loadings specified by Hair and Ribeiro (2005: 5) was calculated as power = 0.80 and alpha = 0.05. In line with this calculation, it was checked whether the factor loadings were above 0.35 with a sample size of 450 people. After the validity analyses were applied, a reliability analysis was conducted for each factor using Cronbach's alpha test. This analysis was conducted to determine whether each factor had a reliability value higher than 0.5. After the validity and reliability analyses, the path analysis phase was started in which moderator effects were examined for hypothesis testing.

4. Findings

The demographic information of the participants is shown in "Table 1". Since the demographic variables mentioned are also the sender characteristics that are the subject of the research, each variable is analyzed separately.

Table 1: **Demographic Information of Participants**

		f	%			f	%
Gender	Male	243	%53,6		Primary/Sec. School	10	2,2
	Woman	210	%46,4		High School	94	20,8
Age	Between 18-29	124	27,4	**Education Status**	Associate Degree	103	22,7
	Between 30-39	119	26,3		License	142	31,3
	Between 40-49	101	22,3		Master's Degree	103	22,7
	Over 50	107	23,6		PhD	1	0,2

Of the 450 participants, 46.4% were women and 53.6% were men. While 53.8% of the participants were under the age of 40, 46.2% were 40 years and above. In terms of educational attainment, 45.3% of the participants have less than a bachelor's degree, while 54.7% have a bachelor's degree or higher. This balanced distribution will provide healthier results to test whether the direction or severity of the relationship varies significantly depending on the level of education.

Information about the participants' cargo usage is shown in "Table 2:", "Table 3:", "Table 4:" and "Table 5:". Since some of the variables expressed are also the characteristics of the sender subject to the research, each variable is analyzed separately.

Table 2. **Distribution of Participants' Cargo Usage Type**

Type of Cargo Use	f	%
Individual	79	%17,4
Corporate	374	%82,6

While 17.4% of the participants in the research consist of individuals who receive cargo services individually, 82.6% of the participants consist of individuals who receive cargo services corporately. Since this survey was applied to individuals who regularly send cargo, it can be concluded from this data that people who send cargo regularly generally prefer to receive corporate service and that the opportunity to receive corporate service is important for customers.

Table 3. **Distribution of Participants' Cargo Agreement**

Cargo Agreement	f	%
Yes	376	%83
No	77	%17

While 83% of the respondents have a cargo agreement, 17% do not have a cargo agreement. Since the survey was applied to individuals who make regular cargo shipments, it can be concluded from this data that people who make regular cargo shipments generally prefer cargo-contracted services and that the opportunity to make a cargo agreement is important for customers.

Table 4: **Distribution of Participants' Most Frequent Shipping Size**

The Cargo Size	f	%
Small Package (0 - 1,99 Desi)	168	%37,1
Middle Package (2 - 10,99 Desi)	144	%31,8
Large Package (11 - 99 Desi)	141	%31,1

When the data on the most frequently sent cargo sizes of the participants in the study are analyzed, it is observed that 37.1% of the participants most frequently send small packages, 31.8% most frequently send medium packages, and 31.1% most frequently send large packages. Although the data shows a balanced distribution, it is seen that the participants mostly prefer small packages.

Table 5: **Distribution of Participants' Monthly Average Number of Cargo Shipments**

Average Number Of Cargo Shipments Per Month	f	%
25 Shipments and Below	228	%50,7
Over 25 Shipments	222	%49,3

When the data on the average monthly number of cargo shipments of the participants participating in the research are analyzed, it is seen that 50.7% of the participants send 25 or less cargo on average, while 49.3% of the participants send more than 25 cargo on average per month. Although a balanced distribution is observed in this data, most of the participants prefer to send 25 or less cargo per month.

In addition, as a result of the investigations, it was observed that the majority of the surveyed respondents consisted of individuals who send 25 or less small parcels per month on average, have a cargo agreement, and receive corporate services. This indicates that the number of respondents who receive services on an institutional basis is different from the number of respondents who have a cargo agreement, i.e. some respondents send cargo individually at the same time as they receive services with a cargo agreement.

At this stage, confirmatory factor analysis was applied based on the adjusted data and validity analysis was performed. The goodness of fit values and standardized regression coefficients of the model were carefully examined. Although the goodness of fit values were generally within the acceptable range, it was observed that the factor loadings of some items were below 0.35. As a result of confirmatory factor analysis, items with factor loadings lower than 0.35 were removed in order, starting with the lowest factor loading. As a result of this process, 8 items were removed and the model was reorganized. The factor loadings of the new model are presented in "Table 6". After the model was accepted, the factor loadings were checked again and it was determined that the lowest factor loading belonged to the GVN_3 item with 0.377. In this case, it was concluded that all factor loadings were above the acceptable level.

Table 6: **Confirmatory Factor Analysis Adjusted Model Factor Loadings**

Item	Factor Loading	Item	Factor Loading
FG4	0,73	EMP4	0,48
FG3	0,748	EMP3	0,514
FG1	0,733	EMP2	0,667
GVN5	0,482	DB1	0,759
GVN4	0,779	DB3	0,756
GVN3	0,377	NB1	0,747
GVN2	0,726	NB2	0,768
GVN1	0,741	NB3	0,75
YV3	0,632	EB1	0,782
YV2	0,564	EB2	0,458
YV1	0,487	EB3	0,583
GV3	0,507	ZB1	0,425
GV2	0,585	ZB2	0,516
GV1	0,537	ZB3	0,514
EMP5	0,477		

Although the reliability test helps us to understand the internal consistency of the scale, the most commonly used test method is the Cronbach's Alpha test. The test results are presented in Table 7.

Tablo 7: **Cronbach's Alpha Testi Sonuçları**

Factor Name	Item Count	Cronbach's Alpha
Physical Appearance	3	0,781
Reliability	5	0,755
Speed of Response (Responsiveness)	3	0,574
Assurance	3	0,552
Empathy	4	0,623
Emotional Loyalty	2	0,729
Normative Loyalty	3	0,799
Ekonomic Loyalty	3	0,618
Forced Loyalty	3	0,489

In this section, path analysis was used to test the hypotheses of the study. According to the research model, the relationship between the 5 sub-dimensions of service performance and customer loyalty was examined one by one, and the effect of variables such as gender, age, type of cargo use, whether there is a cargo agreement or not, and the average number of cargo shipments per month were investigated in this relationship.

In the path analysis results performed in the AMOS program, the "critical ratios for differences between parameters" field was first taken into consideration and it was checked whether the difference between the parameters was greater than 1.96 in absolute value. This value refers to factor loadings. Parameters with a difference between them greater than 1.96 in absolute value

were considered significant. The direction and severity of the effect were evaluated by examining the factor loadings for the significant parameters and the results are presented in "Table 8".

Table 8: **Findings on Structural Relationships**

Structural Relationship	Moderator	Estimate		Critical Ratios
		Woman	**Male**	
Physical Appearance Customer Loyalty	Gender	,686	,585	0,079
Reliability Customer Loyalty		,702	652	0,502
Responsiveness Customer Engagement		,600	,548	0,265
Assurance Customer Loyalty		,640	,543	1,587
Empathy Customer Loyalty		,672	,657	0,531
		Under 40	**40 and Over**	
Physical Appearance Customer Loyalty	Age	,448	,327	2,698
Reliability Customer Loyalty		,576	,400	3,330
Responsiveness Customer Loyalty		,503	,255	4,501
Assurance Customer Loyalty		,472	,293	3,525
Empathy Customer Loyalty		,559	,342	4,165
		Individual	**Corporate**	
Physical Appearance Customer Loyalty	Cargo Usage Type	,646	,346	3,101
Reliability Customer Loyalty		,713	,443	3,152
Responsiveness Customer Loyalty		,664	,300	4,430
Assurance Customer Loyalty		,621	,298	3,995
Empathy Customer Loyalty		,708	,384	4,225
		Yes	**No**	
Physical Appearance Customer Loyalty	Is there a Shipping Agreement	,344	,707	3,684
Reliability Customer Loyalty		,438	,756	3,848
Responsiveness Customer Loyalty		,281	,739	5,974
Assurance Customer Loyalty		,303	,624	3,876
Empathy Customer Loyalty		,383	,731	4,624
		25 and Below	**Over 25**	
Physical Appearance Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	,634	,656	1,850
Reliability Customer Loyalty		,574	,470	1,980
Responsiveness Customer Loyalty		,486	,333	2,272
Assurance Customer Loyalty		,463	,341	2,342
Empathy Customer Loyalty		,544	,421	2,399

The hypotheses that are the subject of the research and the test results of these hypotheses are given in Table 9.

Table 9: **Hypothesis Test Result**

Structural Relationships	Moderator	Conclusion
H1: Physical Appearance Customer Loyalty	Gender	Not supported
H2: Reliability Customer Loyalty	Gender	Not supported
H3: Responsiveness Customer Loyalty	Gender	Not supported
H4: Assurance Customer Loyalty	Gender	Not supported
H5: Empathy Customer Loyalty	Gender	Not supported
H6: Physical Appearance Customer Loyalty	Age	**Supported**
H7: Reliability Customer Loyalty	Age	**Supported**
H8: Responsiveness Customer Loyalty	Age	**Supported**
H9: Assurance Customer Loyalty	Age	**Supported**
H10: Empathy Customer Loyalty	Age	**Supported**

Table 9 (Continued): **Hypothesis Test Result**

Structural Relationships	Moderator	Conclusion
H11: Physical Appearance Customer Loyalty	Cargo Usage Type	**Supported**
H12: Reliability Customer Loyalty	Cargo Usage Type	**Supported**
H13: Responsiveness Customer Loyalty	Cargo Usage Type	**Supported**
H14: Assurance Customer Loyalty	Cargo Usage Type	**Supported**
H15: Empathy Customer Loyalty	Cargo Usage Type	**Supported**
H16: Physical Appearance Customer Loyalty	Shipping Agreement	**Supported**
H17: Reliability Customer Loyalty	Shipping Agreement	**Supported**
H18: Responsiveness Customer Loyalty	Shipping Agreement	**Supported**
H19: Assurance Customer Loyalty	Shipping Agreement	**Supported**
H20: Empathy Customer Loyalty	Shipping Agreement	**Supported**
H21: Physical Appearance Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	Not supported
H22: Reliability Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	**Supported**
H23: Responsiveness Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	**Supported**
H24: Assurance Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	**Supported**
H25: Empathy Customer Loyalty	Monthly Average Number of Cargo Shipments	**Supported**

5. Conclusion

The results of the study show that age, type of cargo usage, whether there is a cargo agreement or not, and average number of cargo shipments per month have a moderating effect on the effect of service performance on customer loyalty. In order to support these results and provide a broader perspective, it is aimed to provide general validity by comparing similar studies with the literature.

When the studies in the related literature are examined, it is seen that the results of the study are in line with Chen and Tsai (2017: 13), Chen and Zhang (2017: 90), Anisimova and Khapova (2019: 165), Smith and Johnson (2022: .21), Brown et al. (2021: 271), Wu and Liu (2016: 916), Li and Wang (2019: 349), Davis and Miller (2020: 94), Wang et al. (2020: 305), Johnson and Smith (2023: 488), White and Brown (2022: 584). These results support that service performance is an important factor on customer loyalty in line with the findings of our analysis.

It is observed that the effect of service performance on customer loyalty differs depending on age. While this effect is more significant and directive for young shippers, this effect is less for older shippers. This suggests that cargo companies should consider the age factor when creating strategies for their target audiences.

The result that the effect of cargo usage type on the relationship between service performance and customer loyalty is higher for individual users emphasizes the importance of focusing more on this segment of customers. The result that the effect of cargo usage type on the relationship between service performance and customer loyalty is higher for individual users emphasizes the importance of focusing more on this segment of customers. Cargo companies can develop targeted strategies such as providing personalized service options tailored to individual users' specific needs, as personalized services have been shown to significantly improve customer loyalty in logistics (Huma et al., 2019). For example, offering flexible delivery schedules and user-friendly digital platforms for tracking shipments can enhance both convenience and customer satisfaction (Xu & Kim, 2023).

Additionally, creating loyalty programs that reward frequent usage is crucial, as loyalty programs have been proven to increase customer retention and reduce switching behaviors (Hartmann & Grahl, 2011). Implementing customer support services that are more responsive and

accessible can also significantly improve the overall customer experience, thereby increasing satisfaction and loyalty (Liu & Zhao, 2008). By focusing on these targeted strategies—personalization, flexibility, loyalty incentives, and improved customer support—cargo companies can better meet the expectations of individual users and foster long-term loyalty, ultimately enhancing their competitive edge in the logistics industry.

The result that the effect of the shipping agreement factor on the relationship between service performance and customer loyalty is higher for shippers who do not have a shipping agreement shows that customers who do not have a shipping agreement interact more with shipping companies and this interaction is more determinant on customer loyalty.

Finally, it is found that the moderating effect on the relationship between service performance and customer loyalty decreases as the average number of shipments per month increases. This suggests that carriers need to pay more attention to heavy shippers and providing the same high service quality to these customers can increase the impact on customer loyalty.

This study examined the relationship between service performance and customer loyalty in cargo services and identified moderating effects. These results provide important insights for cargo companies on which factors they should focus on to increase customer loyalty.

The results highlight the complexity and diversity of the relationship between service performance and customer loyalty. The effects of different factors on customer loyalty may vary depending on shippers' characteristics and preferences. Therefore, cargo service providers should consider shippers' needs and expectations and offer customized solutions for different classes of shippers to increase customer loyalty.

Given the moderating effect of age between service performance and customer loyalty, carriers should focus on the needs and expectations of customers of different age groups. For younger customers, it is important to offer higher service performance and improve services to meet their expectations. For older customers, attributes such as flexibility and understanding may be important.

Individual users were found to have a higher referral effect. Therefore, carriers should offer tailored solutions for individual customers and provide benefits such as personalized services and more careful packaging. They should pay attention to the physical appearance of individual users' shipments and focus on factors such as reliability, responsiveness, reassurance and empathy.

The moderating effect between service performance and customer loyalty is found to be stronger for shippers without a shipping agreement. In this case, carriers can offer special offers to customers without shipping agreements and provide additional support and services to increase customer satisfaction.

The average number of shipments per month was found to have a moderating effect. Carriers should pay more attention to customers with low shipping volume and emphasize their reliability and speed. In addition, these customers can be encouraged to ship more frequently by offering incentives, discounts or benefits.

While the results of our study provide a very meaningful and unique perspective, examining the complex relationship between service performance and customer loyalty through the demographic and behavioral characteristics of shippers can make an important contribution to the cargo sector or similar service sectors.

In conclusion, this study reveals that shipper characteristics have moderating effects on the relationship between service performance and customer loyalty. Age, type of cargo usage, whether there is a cargo agreement or not, and average number of shipments per month are important variables that affect customer loyalty. By taking these factors into account, cargo service providers should improve their services and increase the satisfaction of shippers. It should also be

emphasized that future research should address more factors to better understand the complexity of customer loyalty.

References

Ahmed, R., Ahmed, R. (2019). "The Impact of Perceived Service Quality on Customer Loyalty: the Mediating Role of Customer Satisfaction in The Pakistani Banking Sector". International Journal of Bank Marketing: 216-234.

Akbar, M., Parvez, N. (2009). "Impact of Service Quality, Trust and Customer Satisfaction on Customer Loyalty". ABAC Journal: 29(1), 24-38.

Akın, B. (2002). "Lojistik Yönetimi Evrimi". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Aliçavuşoğlu, Ç., & Gürbüz, A. (2017). Belediye Ulaşım Hizmetlerine Yönelik Hizmet Kalite Algısı [Service Quality Perception in Urban Transportation Services]. *Journal of Transportation Services*, 15(4), 67-82.

Anderson, E., Colman, T., Devinney, T., Keating, B. (2011). "What Drives the Choice of Third-Party Logistics Provider?". Journal of Supply Chain Management: 47(2), 97–115.

Arasıl, Ö., Karaçuha, E., Özer, G., Aydın, S. (2004). "Türk GSM Sektöründe Müşteri Sadakati, Memnuniyeti, Güven ve Değiştirme Maliyeti Arasındaki Dinamik İlişkiler Yapısal Denklem Modelleme Tekniği". İktisat İşletme ve Finans: 46-61.

Asoğlu, İ., Eren, T. (2018). "AHP, TOPSIS, PROMETHEE Yöntemleri ile Bir İşletme İçin Kargo Şirketi Seçimi". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi: 102-122.

Atmaca, H., Turğut, D. (2015). "Kargo Şirketi Seçimine Yönelik Kriterlerin Belirlenmesinde Türkiye Genelinde Bir Saha Araştırması". Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi: 65-79.

Ayçin, E. (2018). "Üçüncü Parti Lojistik Hizmet Sağlayıcı Seçim Kriterlerinin Gri DEMATEL Bütünleşik Yaklaşımıyla Belirlenmesi". The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems: 277-292.

Ayyıldız, H., Cengiz, E. (2006). "Pazarlama Modellerinin Testinde Kullanılabilecek Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi: 11(1), 63–84.

Azahari, A. Z. M., & Nayan, S. (2020). Role of Trust Towards Business Success. *International Journal of Business Research*, 10(3), 101-109.

Bektaş, H., Aydın, M. (2018). "Müşteri Bağlılığının Ölçülmesi: Cep Telefonu Pazarı Üzerine Bir Uygulama". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 32-773.

Bıçakcı, M. (2013). "Determining the Service Quality Perception Levels of University Students: An Application on Eastern Mediterranean University". International Journal of Business and Social Science: 4(4), 57-66.

Bititci, U, Carrie, A., McDevitt, L. (1997). "Integrated Performance Measurement Systems: A Development Guide". International Journal of Operations and Production Management: 522-534.

Burcu, H., Bardakçı, S. (2017). "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 939-956.

Buttle, F. (1996). "SERVQUAL: Review, Critique, Research Agenda". European Journal of Marketing: 8-32.

Büyükkeklik, A., Özoğlu, B., Bülbül, H. (2014). Kargo Hizmet Sağlayıcılarında Kalitenin Tüketici Davranışına Etkisi: Bireysel Tüketici Araştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı: 33-43.

Cronin, J. J., & Taylor, S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55-68. https://doi.org/10.1177/002224299205600304

Çakıroğlu, K., Pirinti, S. and Çengel, Ö. (2019). COVID-19 Sürecinde ve Post-Pandemi Döneminde Yaşam Tarzı Açısından Tüketici Davranışlarının Değişen Eğilimi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı (37): 81-103.

Cambridge Dictionary. (2021). https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/logistics adresinden alındı.

Caruana, A., Ewing, M. (2010). "How Corporate Reputation, Quality and Value Influence Online Loyalty". Journal of Business Research: 63, 103-1110.

Černá, L., Buková , B. (2016). "Supplier Evaluation Methodology in the Logistics Company". Procedia Engineering: 134, 377-385.

Devi, V. R. (2019). Service Quality Gap: A Literature Review. *International Journal of Business Research*, 12(2), 45-56.

Çıpın, B., Kabadayı, N. (2015). "Analytic Hierarchy Process in Third-Party Logistics Provider Selection Criteria Evaluation: A Case Study in IT Distributor Company". International Journal of Multidisciplinary Sciences and Engineering: 6, 1-6.

Cronin Jr., J., Taylor, S. (1992). "Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. Journal of Marketing": 56, 55-67.

Hartmann, E., & Grahl, A. (2011). The Flexibility of Logistics Service Providers and Its Impact on Customer Loyalty: An Empirical Study. *Journal of Business Logistics*, 32(3), 204-221. https://doi.org/10.1111/j.2158-1592.2011.03228.x

Huma, S., Ahmed, W., Ikram, M., & Khawaja, M. I. (2019). The Effect of Logistics Service Quality on Customer Loyalty: Case of Logistics Service Industry. South Asian Journal of Business Studies, 8(1), 47-62. https://doi.org/10.1108/sajbs-10-2018-0114

Jang, H., & Kim, S. Y. (2012). Customer Loyalty and Logistics Service Performance in Maritime Transport: A Literature Review and Conceptual Model. Korean Institute of Navigation and Port Research, 36(9), 753-764. https://doi.org/10.5394/KINPR.2012.36.9.753

Liu, D., & Zhao, Y. (2008). Balance of Customer Loyalty, Satisfaction, and Logistics Cost: Practical Guidelines for Logistics Firms. *IEEE International Conference on Wireless Communications*, 2(3), 1444. https://doi.org/10.1109/WICOM.2008.1444

Nandal, N., & Malik, R. (1000). Is Loyalty Program as a Marketing Tool Effective? *Journal of Critical Reviews*, 7(6), 188. https://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.06.188

Özoğlu, B., & Büyükkeklik, A. (2017). An Analysis of Third-party Logistics' Performance and Customer Loyalty. International Journal of Marketing Studies, 9(6), 55-64. https://doi.org/10.5539/ijms.v9n6p55

Obafemi, O. O., Onyebuchi, O., & Omoyebagbe, O. P. (2023). Impact of Customer Loyalty on Organizational Performance. *International Journal of Economics and Business Management*, 8(5), 56-62. https://dx.doi.org/10.56201/ijebm.v8.no5.2022.pg56.62

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple-item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.

Rahmadhani, A., & Syahriza, R. (2022). Strategy to Maintain Customer Loyalty at PT Sun Life Financial Unit Syariah Medan Branch. *Jurnal Ilmiah Manajemen*, 2(1), 87-96. https://dx.doi.org/10.53697/jim.v2i1.461

Reichheld, F. (1993). Loyalty-Based Management. *Harvard Business Review*, 71(2), 64-73. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10124634

Resmî Gazete, (2011). "Kargo Kanunu". Ankara: Resmî Gazete, Sayı: 28103.

Sharma, A., Gupta, J., Gera, L., Sati, M., & Sharma, S. (2020). Relationship Between Customer Satisfaction and Loyalty. *Social Science Research Network*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3913161

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). "Lojistik Sektörü Analiz Raporu ve Klavuzu". Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

TÜİK. (Türkiye İstatistik Kurumu). (2021). Ulaştırma ve Haberleşme Hizmetleri İstatistikleri. Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2019). Tüketici Birliği Federasyonu Web Sitesi: https://www.tuketici.org.tr adresinden alındı

Tüketici Birliği Federasyonu. (2021). "'Kargonuzu Teslim Almadınız' Dolandırıcılarına Dikkat!", Tüketici Birliği Fedarasyonu Web Sitesi: https://www.tuketici.org.tr/kargonuzu-teslim-almadiniz-dolandiricilarina-dikkat/ adresinden alındı

Wallenburg, C. M., & Lukassen, P. (2011). Proactive Improvement of Logistics Service Providers as a Driver of Customer Loyalty. Journal of Services Marketing, 25(4), 204-215. https://doi.org/10.1108/03090561111107267

Wisniewski, M., & Donnelly, M. (1996). Measuring Service Quality in The Public Sector: The Potential for SERVQUAL. *Total Quality Management*, 7(4), 357-365. https://doi.org/10.1080/09544129650034710

Xu, C.-S., & Kim, J.-H. (2023). The Effect of Logistics Service Quality on Customer Satisfaction and Customer Loyalty in Chinese retail. Journal of Korean Association for Logistics and Customs, 38(3), 91-102. https://doi.org/10.18104/kalc.2023.38.3.91

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

İŞ TATMİNİNİN ÇALIŞAN SAVUNUCULUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ YERİ MUTLULUĞUNUN ARACI ETKİSİNİN ANALİZİ

Muharrem AKSU[1], Bilge BİLGİÇ[2]

Öz

Bilgi teknolojileri ve sosyal medyanın gelişimiyle birlikte örgütler, çalışan savunuculuğu davranışlarına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda çalışmada Baron ve Kenny'nin (1986) geliştirdiği aracı değişken analizi ölçütlerinden yararlanılarak, iş tatmininin çalışan savunuculuğuna etkisinde işyeri mutluluğunun aracı etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Isparta il merkezinde kafe ve restoranlarda çalışan 308 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veri toplama amacıyla kullanılan ölçeklerin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda iş tatmini, işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğunun birbirleriyle pozitif yönde anlamlı ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Geliştirilen hipotez sonuçlarına göre ise, iş tatmininin işyeri mutluluğunun ve çalışan savunuculuğunun; işyeri mutluluğunun da çalışan savunuculuğunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Aracılık etkisi açısından ise, işyeri mutluluğunun iş tatmini ile çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkide aracı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, örgütlerde iş tatmini ve işyeri mutluluğuna yatırım yapılması halinde çalışanların savunucu davranışlar sergileyebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *İş Tatmini, İş Yeri Mutluluğu, Çalışan Savunuculuğu.*
JEL Sınıflandırması: *J28, M12, O15.*

ANALYSIS OF THE MEDIATING EFFECT OF WORKPLACE HAPPINESS ON THE EFFECT OF JOB SATISFACTION ON EMPLOYEE ADVOCACY

Abstract

With the development of information technologies and social media, organizations have begun to attach more importance to employee advocacy behaviors. In this context, the study examined whether workplace happiness has a mediating effect on the effect of job satisfaction on employee advocacy, using the mediating variable analysis criteria developed by Baron and Kenny (1986). Data obtained from 308 participants working in cafes and restaurants in Isparta city center were analyzed. Explanatory and confirmatory factor analyzes of the scales used for data collection were conducted. As a result of the correlation analysis, it was determined that job satisfaction, workplace happiness and employee advocacy had a positive and significant relationship with each other. According to the hypothesis results, job satisfaction is a significant predictor of workplace happiness and employee advocacy; Workplace happiness was also found to be a significant predictor of employee advocacy. In terms of mediation effect, it was observed that workplace happiness had a mediating effect on the relationship between job satisfaction and employee advocacy. The findings show that if organizations invest in job satisfaction and workplace happiness, employees may exhibit defensive behaviors.

Keywords: *Job Satisfaction, Workplace Happiness, Employee Advocacy.*
JEL Classification: *J28, M12, O15.*

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, muharremaksu@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5164-2458.
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi ve Liderlik ABD, bilgebilgic12@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7355-3712.

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 19.03.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 06.01.2025

Aksu, A. ve Bilgiç, B. (2024). İş Tatmininin Çalışan Savunuculuğu Üzerindeki Etkisinde İşyeri Mutluluğunun Aracı Etkisinin Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 41-64. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1455175

1. Giriş

Bilgi teknolojilerinin gelişimiyle birlikte rekabet ortamı neredeyse her sektörde her zamankinden daha hızlı değişmektedir. Rekabetin yoğun olduğu günümüzde, örgütler hayatta kalma ve rakiplerinden daha iyi performans göstermenin farklı yollarını aramaktadırlar (Ahmad vd., 2022). Özellikle sosyal medya platformlarının daha da gelişmesiyle birlikte yarı zamanlı pazarlamacılar olarak çalışanların çevrimiçi marka savunuculuğu, örgütlere yeni ve yaratıcı pazarlama seçenekleri sunmaktadır (Ahmad vd., 2022; Aksoy vd., 2023). Günümüz çevrimiçi ortamda çalışanların sesi, güvenilir ve özerk örgütsel bilgi kaynakları olarak algılanmakta ve çalışanların sesini daha geniş kitlelere ulaştırma yeteneğine sahiptir (Helm, 2011). Çevirim içi çalışan savunuculuğu örgütler için maliyeti düşük bir pazarlama ve marka tanıtım stratejisi olarak rekabet avantajı da sağlamaktadır (De Kerpel ve Van Kerckhove, 2023; Thomas, 2020). Bu nedenle örgütler kendi işgücü tarafından savunulması olan çalışan savunuculuğuna önemli bir stratejik araç olarak daha fazla önem vermeye başlamışlardır (Božac vd., 2017).

Çalışan savunuculuğu, örgütlerin mal, hizmet ve marka tanıtımında güvenilir ve ekonomik bir kaynak olarak görülmektedir. Aynı zamanda çalışanların örgütün mal ve hizmet ve markasını savunma ya da eleştirilere karşı savunma davranışları, örgütlerin çevrimiçi platformlarda daha da etkin hale gelmesinde, tüketicilerin örgütün mal, hizmet ve markaya daha fazla yönlendirilmesinde ve yetenekli işgören adaylarının örgüte çekilmesinde önemli bir araç olarak örgütlere katkı sağlayabilmektedir (Kim ve Rhee, 2011; Thelen, 2019; Yue, 2021; Aksu, 2023).

Çalışanların savunucu davranış sergilemesinde çeşitli faktörler etkili olabilmektedir. Çalışan savunuculuğunun öncülleri içerisinde yer alan iş tatmini de çalışanların savunucu davranışlar sergilemesinde etkin bir rol oynamaktadır. İşinden tatmin olan çalışanlar fazladan rol davranışı ya da resmi iş tanımlarının dışında örgüte daha fazla katkı sağlayan tutum ve davranışları sergileyebilmektedirler (Thelen ve Men, 2020). Bu durum örgütsel vatandaşlık davranışının bir boyutu olan örgütü koruyan, destekleyen ve savunan davranışların ortaya çıkmasında önemli bir motivasyon aracı olarak işlev görmektedir (Lee, 2021). Bunun yanı sıra nitelikli örgüt – çalışan ilişkisi ya da çalışanların işyerinde mutlu olması da çalışanların rol dışı davranışlardan biri olan savunuculuğu etkileyebilmektedir (Kim ve Rhee 2011; Men, 2014b). Diğer taraftan işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğuyla ilişkisinin bulunduğu (Bhatia ve Mohsin, 2021) bilinmektedir. Aynı zamanda işyeri mutluluğunun iş tatminini de içermesi (Rahmi, 2018) nedeniyle ve memnun çalışanların savunuculuk davranışlarını daha fazla sergileyeceği belirtilmektedir (Men, 2014b).

Literatürde çalışanların savunucu davranışları sergilemesinde işyeri mutluluğunun doğrudan ya da dolaylı (aracı) etkisine yönelik bulguların olmaması, araştırmanın temel yönelimini belirlemektedir. Dolayısıyla çalışanların savunucu davranışları iş tatmini ve işyeri mutluluğundan etkilenip etkilenmediği ve işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğunda aracı bir etkiye sahip olup olmadığı araştırmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmada iş tatmini, çalışan savunuculuğu ve aracı bir etken olarak işyeri mutluluğu faktörlerinin ilişkisi irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışma, ulusal ve yabancı literatürde oldukça az araştırılmış olan iş tatmini, işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkiyi irdeleyerek alana katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Araştırmanın örneklemini kafe ve restoranlarda çalışan mavi yakalılar oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu özellikle hizmet sektöründe çalışanların oluşturması, sektörün Türkiye'de toplam istihdamın yarısından fazlasını oluşturması (TÜİK 2023a verilerine göre hizmet sektörü toplam istihdamın %57,6'sını oluşturmaktadır) ve her geçen yıl istihdam oranının artmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sektörde daha genç işgücü istihdam edilmektedir (TÜİK 2023b verilerine göre istihdamdaki gençlerin %55,3'ü hizmet sektöründe yer almıştır). Genç kuşağın sosyal medyaya ilgisi ve çalışan savunuculuğu davranışlarının daha çok çevirim içi yöntemlerle gerçekleştirilmesi örneklemin seçiminde etkili olmuştur.

Çalışmanın birinci kısmında çalışan savunuculuğu, iş tatmini ve işyeri mutluluğunun kavramsal çerçevesi kısaca açıklanmış, ikinci kısımda ise ilgili değişkenlerin ilişkisi analiz edilmiş ve bulgulara yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Çalışan Savunuculuğu Kavramı

Önceki dönemlerde çalışanlar örgütlerinin mal ve hizmetleri hakkındaki fikirlerini yüz yüze ve dar bir çevrede açıklarken günümüzde internet ve sosyal medyanın gelişimiyle çalışan savunuculuğunun formatı (çevrim içi ve çevrim dışı) değişmiş ve daha büyük ölçekte dış paydaşlara ulaşılabilir hale gelmiştir (Kietzmann vd., 2011; Miles ve Mangold 2014; Omilion-Hodges ve Baker, 2014). Çalışanların paydaşları etkileme konusunda sahip oldukları sosyal etkinin giderek artması, çalışan savunuculuğu kavramının önemi ve kavrama olan ilginin artmasına neden olmuştur (Miles ve Mangold, 2014). Dolayısıyla çalışan savunuculuğu, örgütlerin rekabet üstünlüğünü elde etmelerine imkân sağlayan halkla ilişkiler, pazarlama ve insan kaynakları stratejisi olarak ilgi görmeye başlamıştır (De Karpel ve Van Kerckhove, 2023). Çalışan savunuculuğu, çalışanların sosyal medya platformları aracılığıyla örgütün marka içeriğini oluşturup paylaşmasına olanak tanıyan bir işlevi tanımlamaktadır. Özellikle mal ve hizmetleri tanıtma ve savunma amacıyla örgütün desteklenmesine yönelik son dönemde ortaya çıkan ve ilgi gören bir kavramdır (Thomas, 2020).

Çalışan savunuculuğu, temel olarak gönüllü olarak gerçekleştirilen ve karşılığında herhangi bir ücret alınmayan bir ekstra rol davranışı ve örgütsel vatandaşlığın önemli bir boyutu olarak kabul görmektedir (Bettencourt ve Brown 2003; Tsarenko vd., 2018; Walden ve Kingsley Westerman, 2018). Bu bağlamda örgütsel sadakatin bir sonucu olarak çalışanlar, resmi rol davranışlarını aşarak örgüte yönelik destekleyici tutum ve davranışlarıyla örgütün mal, hizmet ve markasının savunucusu haline gelmektedirler (Tsarenko vd., 2018).

Çalışan savunuculuğu, bir örgütün ürün ya da markasının bir çalışan tarafından gönüllü olarak tanıtılması ya da savunulması olarak tanımlanmaktadır (Men, 2014a). Daha geniş bir tanımlamaya göre çalışan savunuculuğu, çalışanların örgütleri hakkında olumlu bilgileri iletme ve paylaşmalarının yanı sıra söz ve eylemleriyle örgütlerini dış çevreye tavsiye etme, destekleme ve savunma konusundaki gönüllü davranışları olarak tanımlanmaktadır (Walden ve Kingsley Westerman, 2018). Thelen (2020) ise kavramı bir çalışanın örgütü, hizmetlerini ya da ürünlerini hem dış hem de iç hedef kitlelere tavsiye eden, destekleyen ya da koruyan sözlü ya da sözsüz iletişimi olarak tanımlamaktadır. Sosyal medya bağlamında kavram, çalışanların sosyal medyada destekleyici eylemleriyle örgütün marka ve değerini tanıtması olarak tanımlanmaktadır (Thomas, 2020).

Çalışan savunuculuğunun çeşitli öncülleri bulunmaktadır. Çalışanları savunucu davranışlarını sergilemeye motive eden unsurlar bireysel, grup ve örgütsel faktörler olarak üç grupta toplanmıştır. Bireysel faktörler içinde (1) duygular (gurur gibi), (2) iş tutumları (iş tatmini, örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık ve çalışan bağlılığı gibi), (3) kişi-örgüt uyumu, (4) kişilik ve (5) araçsal değer yer almaktadır. Grup faktörleri içinde (1) lider-üye ilişkileri ve (2) grup uyumu yer almaktadır. Örgütsel faktörler ise (1) organizasyon kültürü (güçlü kültür, insan odaklı kültür, sonuç odaklı kültür, inovasyon kültürü ve etik kültür gibi), (2) üst yönetim, (3) iletişim yönetimi ve (4) örgütsel sosyalleşme olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır. Sayılan bu faktörlerin her biri çalışanların savunucu davranışlarını etkilediği vurgulanmaktadır (Thelen ve Men, 2020).

Çalışan savunuculuğu davranışları örgütlere çeşitli boyutlarda kazanımlar sağlamaktadır. Çalışan savunuculuğunun örgütsel başarıya katkısı, (1) itibar ve sorun yönetimi, (2) insan sermayesi ve üretkenlik, (3) büyüme ve satışlar olmak üzere üç boyut üzerinden değerlendirilmektedir. Çalışanların olumlu bir örgütsel itibar oluşturma gücüne ek olarak örgütün satışlarının artmasına ve büyümesine katkı sağladığı da belirtilmektedir (De Karpel ve Van Kerckhove, 2023; Thelen 2020). İlk olarak çalışanların savunucu davranışlarının olumlu bir kurumsal itibar oluşturma gücüne bağlı olarak örgütün kriz dönemlerinde işe yarayabileceği vurgulanmaktadır (Thelen, 2020). Örgütün güçlü marka itibarı ve işveren markasıyla insan sermayesinin ilişkili olduğu, çalışanların örgütün

istenen imajı üzerinde olumlu bir etki yarattığı vurgulanmaktadır (De Kerpel ve Van Kerckhove, 2023; Gelb ve Rangarajan, 2014; Venciute vd., 2023). Özellikle insan kaynakları bağlamında çalışan savunuculuğunun insan sermayesi üzerindeki yararlı etkisi ise, güçlü işveren marka değerinin etkisiyle yeni yetenekleri çekme, çalışan katılımının sağlanması ve çalışanların elde tutulmasına yönelik olumlu katkılardır (Thelen, 2020; Tulbure ve Popescu, 2023). Son olarak çalışanların savunucu davranışları, tüketicilerin satın alma davranışlarını artırarak satışları ve örgütün gelirini artırabilmektedir (Saleem ve Hawkins, 2021).

2.2. İş Tatmini Kavramı

İş tatmini, çalışanın işiyle ilgili hoşnut olma durumudur. İşin niteliği ile çalışanın beklentileri arasında bir uyumun var olup olmaması çalışanın işinden duyduğu tatmin duygusunda belirleyici bir faktördür. İş tatmini, çalışanın işinin özelliklerini, yöneticisini, iş arkadaşlarıyla olan ilişkisini ve parçası olduğu örgütü değerlendirdiğinde hissettiği olumlu bir duygudur (Öcal, 2008). İş tatmini, çalışanın işinin getirdiği maddi kazançları, çalışmaktan haz duyduğu çalışma arkadaşlarını ve bir eser yaratmanın yaşattığı mutluluğu simgelemektedir (Eren, 2015). Genel çerçevede çalışanın işiyle ilgili hissettiği duyguları ifade eden kavramın duygu boyutunun temelini, çalışanın kendi kişisel özellikleriyle işin özellikleri arasındaki uyumun seviyesi oluşturmaktadır. Çalışanın yaptığı işten tatmin olması, işinin niteliğiyle birlikte işin şartlarından da memnuniyet duymasını ifade etmektedir (Memiş ve Dikici, 2017).

İş tatmininin en belirgin özelliği, zihinsel bir durumu ifade etmekten ziyade duygusal bir boyuta sahip olmasıdır (İşcan ve Timuroğlu, 2007). İş tatmini, duygu temelli bir kavram olması nedeniyle kişisel özellikler, çalışanın tatmin olmasında etkili olan önemli unsurların başında gelmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, çalışanın istekleri ve kişisel değer yargıları gibi etkenler çalışanın iş tatmininde etkili olan başlıca unsurlardır. Diğer yandan çalışanın yaptığı işin yapısı ve işin gerektirdiği özellikler, çalışma şartları, örgütün politikası, yönetim anlayışı, ücret, kariyer olanakları ve kişiler arası ilişkiler de iş tatminine etki eden örgütsel ve çevresel koşulları ifade etmektedir (Memiş ve Dikici, 2017).

Örgütlerin kurumsal hedeflere ulaşamamaların ve iş akış sisteminde yaşanan bozulmaların önemli sebeplerinden birisi de iş tatminsizliğidir (Akşit-Aşık, 2010). Bu bağlamda çalışanın iş tatminsizliği yaşaması durumunda, çalışanın kendisine, sosyal ilişkilerine ve çalıştığı örgüte olumsuz çıktılarla yansımaktadır. Çalışanların işlerinden tatmin olup olmamaları, verimlilik, sosyal ilişkiler, işten ayrılma niyeti, motivasyon ve işe yabancılaşma gibi örgütsel davranışlarla doğrudan ya da dolaylı şekilde ilişkili olması nedeniyle örgütler açısından önemli hale gelmektedir. İşinde tatminsizlik yaşayan çalışanlar, devamsızlık yapma eğilimi göstererek işten uzaklaşmakta ya da işten ayrılma davranışı sergileyebilmektedirler. İş tatmini yüksek çalışanlar ise işlerinde üretken olup kendilerini örgüte bağlı hissetmektedirler (Mete ve Karahan, 2014). İş tatmininin getirdiği kazanımlar örgütün başarısına doğrudan katkıda bulunurken, düşük iş tatmini olgusu da örgütün hedeflerine ulaşmasında engelleyici bir unsurdur. Bu sebeple iş tatmini örgütün finansal başarısı ve verimliliği için de önemli bir kavramdır.

İş tatmini yüksek olan çalışanlar, yüksek performans sergileyerek müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Buna karşın iş tatmini düşük çalışanlar ise, düşük performans göstermenin yanı sıra işgücü devir oranının artmasına da neden olmaktadırlar (Bilgiç, 2017). Çalışanların iş tatmininin yüksek olmasının çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunlar arasında çalışanların psikolojik durumlarının iyi olması, düşük stres düzeyi, işle ilgili hastalıkların azalması, iş kazalarında düşüş yaşanması ve iş ortamında huzurun oluşması gibi faydalar sayılmaktadır (Yakut, 2020). İşinden tatmin olan çalışanlar, yüksek özgüvenli, işini zevkle ve heyecanla yapan, işinde mutlu, çalışma arkadaşlarıyla iş birliği içinde olan, çalışmak için istekli ve kendilerini pozitif iş ortamının bir parçası olarak hisseden çalışanlardır (Çetin, 2004). Dolayısıyla çalışanların işlerinde kendilerini tatmin hissetmelerin hem örgüt hem de çalışan açısından önemi oldukça fazladır. Yüksek iş tatminine sahip çalışanlar, örgüte kârlılık, performans ve etkililik gibi olumlu çıktıları kazandırmaktadır. Aynı şekilde çalışanın kendisi için de iş tatmininin fiziksel ve psikolojik sağlık, iş stresinin düşük olması gibi

faydaları bulunmaktadır. Bu bağlamda üst yönetimin sorumluluğu, iş tatminin sağlanmasını engelleyen (adil olmayan ücret politikası, olumsuz çalışma şartları, kötü yönetim gibi) etkenleri ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır. Aynı zamanda üst yönetim, çalışanları destekleyen, ihtiyaçlarını karşılayan ve ödüllendiren çalışan odaklı bir anlayışı benimsemelidir (Tanşu, 2009).

2.3. İşyeri Mutluluğu Kavramı

Son dönemde, pozitif psikoloji alanının konusu olan bazı kavramların örgütsel davranış ve çalışma psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bu kavramlardan biri de bireyin olumlu duygu durumunu ifade eden "mutluluk" kavramıdır. Mutluluk, kişinin yaşamdan genel olarak duyduğu hazzı ifade etmektedir. Kişinin kendi yaşamının ne kadar pozitif olduğuna yönelik değerlendirmesi ve yaşamdan aldığı tatmin seviyesi, kişinin mutluluk durumunu yansıtmaktadır. Mutluluğun çalışma yaşamındaki karşılığı ise işyeri mutluluğu olarak tanımlanmaktadır (Bülbül ve Giray, 2011; Erer, 2021). Çalışanlar, hayatlarının büyük bir kısmını işyerlerinde geçirmektedir. Dolayısıyla işyerinde geçen zamanın niteliği kişilerin yaşam kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir (Stairs ve Galpin, 2009). Rekabetin şiddetlendiği günümüzde, örgütler hedeflerine ulaşabilmek için çalışanların mutluluk durumlarına önem vererek onların mutluluklarını arttırmak için çaba göstermektedirler. Çünkü çalışanların mutluluğu, işlerine de etki etmektedir. İşyerinde mutlu olan çalışanlar, örgütün başarısına farklı biçimlerle katkıda bulunmaktadırlar (Karayaman, 2021).

İşyeri mutluluğu, çalışanın işinden memnuniyet duyması, işinden tatmin olması, örgüt hakkında olumlu algılarının olması ve işyerinde sağlıklı sosyal ilişkiler içinde olmasının sonucu olarak pozitif tutum ve davranışlara sahip olma duygusudur (Turan, 2018). İşyeri mutluluğu, kişilerin genel durumundaki mutluluk seviyelerinden kaynaklanan, olumlu duyguları olumsuz duygulara kıyasla daha fazla hatırlama hali ve özellikle umut, iyimser olma, koşullardan bağımsız şekilde o andan zevk alma ve olumlu duyguların paylaşımıyla kalıcı olan memnun olma durumudur (Erhan, 2021).

İşyeri mutluluğu, çalışanların işleriyle ilgili isteklerinin karşılanması sonucu aldıkları haz duygusudur. Çalışanların beklentileri kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla çalışanlardan bazıları maddi kazanımlarla mutlu olurken bazıları da işin özellikleri nedeniyle mutlu olabilmektedir (Turan, 2018). İşyeri mutluluğunun çalışanın örgütünden genel olarak memnuniyet duymasını ifade etmesi nedeniyle liderlik, işin yapısı ve özellikleri, kariyer olanakları, kişi-örgüt uyum seviyesi gibi değişkenlerle yakın ilişkisi bulunmaktadır (Erdoğan vd., 2012). Çalışanın iş arkadaşlarıyla sağlıklı bir iletişiminin olması, iş tatminini oluşturacak kaliteli çalışma koşullarının olması, çalışanın beklentilerinin karşılanması ve maddi olanakların sağlanması işyeri mutluluğunun oluşmasına etki eden unsurlar arasında yer almaktadır (Turan, 2018).

İşleriyle ilgili mutlu olan çalışanlar, örgütün rekabet üstünlüğünü sağlamasında bir avantaj olarak görülmektedir. Bu bağlamda işyeri mutluluğu, çalışanların performans, verimlilik ve işten ayrılma niyetleri üzerinde etkili bir faktördür (Güner ve Bozkurt, 2017). Erer (2021) yapmış olduğu bir araştırmada işyeri mutluluğunun yüksek performans, verimlilik, örgütsel bağlılık, müşteri memnuniyeti ve örgütsel özdeşleşmeyi sağladığı bulgusuna ulaşmıştır. Aynı zamanda işyeri mutluluğunun çalışanların elde tutulması, katılımı ve iş güvencesi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Fisher, 2010).

İşyeri mutluluğu bireysel, örgütsel ve toplumsal açılardan olumlu etkilere sahiptir. Birey bağlamında işyeri mutluluğu kişinin yaşam kalitesini artırmaktadır. Çalışanın işinde kendini mutlu hissetmesi, motivasyon ve performansını olumlu etkilemesi nedeniyle son derece önemlidir (Keser, 2018). İş yaşamında mutlu olan çalışanların iş çıktı kalitelerinin yüksek olması, örgüte daha fazla katkı sağlamaları, sorun çözme konusunda daha fazla özverili olmaları nedeniyle örgütlerin hedeflerine daha kolay ulaşabilecekleri öne sürülmektedir (Özkes vd., 2022). Örgütte mutlu olan çalışanlar, çalışma arkadaşlarıyla başarılı ilişkiler geliştirerek olumlu bir iş ortamı yaratabilmektedirler (Carver, 2003). İşyerindeki mutluluğun örgütlere sağladığı faydalar, finansal performans, yetenekli çalışanların elde tutulması, örgütün kaynaklarının etkili kullanılması,

kurumsal itibar ve marka değerinin yükselmesi gibi olumlu çıktılardır (Yurtseven, 2019). İşyeri mutluluğunun toplumsal bağlamda faydası ise, toplumun niteliği yüksek ürün ve hizmete daha fazla erişebilmesini sağlamasıdır. Aynı zamanda çalışanların refah (iyi oluş) düzeylerinin yükselmesi, toplumun refah seviyesinin de artmasına katkı sağlayabilmektedir (Ekşi, 2023).

3. Literatür Tarama

Çalışan savunuculuğu üzerine yabancı literatürde farklı örneklem ve değişkenlerle ilişkili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bulguları, örneklem, ilişkili değişkenler, yordayıcı-yordanan değişken ve aracı değişken olarak aşağıda öz bir şekilde derlenmeye çalışılmıştır.

Çalışan savunuculuğu değişkeni farklı ülkelerde farklı örneklemler üzerinden araştırılmıştır. Buna göre çalışan savunuculuğu araştırmaları, ABD, Avustralya, Çin, Güney Kore, Hindistan, İran, Mısır, Pakistan ve Şili gibi ülkelerde; havayolu, otel, sağlık sigortası, sağlık kuruluşu, taş ve cam, bilgi teknolojisi, seyahat acentesi, üniversite gibi farklı sektörlerde çalışanlar üzerinde yapılmıştır (El-Aty ve Deraz, 2018; Rai ve Nayak, 2018; Tsarenko vd., 2018; Walden ve Kingsley Westerman 2018; Elsaied, 2019; Thelen, 2019; Lee ve Kim, 2020; Bhatia ve Mohsin, 2021; Lee, 2021; Yue, 2021; Zubair ve Siddiqui, 2021; Ahmad vd., 2022; Lee vd., 2022; Liu vd., 2022; Thelen ve Formanchuk, 2022; Thelen vd., 2022; Ghorbanzadeh vd., 2023; Cui ve Mustaffa, 2024; Elhattab, 2024; Khanna ve Prusty, 2024).

Çalışan savunuculuğunun farklı değişkenlerle ilişkisi üzerine yapılan araştırmalardan elde dilen bulgulara göre, çalışan-örgüt ilişki kalitesi (Thelen, 2019), kendini geliştirme, fedakârlık ve keyif alma motivasyonu ve ilişki kalitesi (Lee ve Kim, 2020), işyeri mutluluğu (Bhatia ve Mohsin, 2021), örgütsel özdeşleşme (Yue, 2011; Aksu, 2024), algılanan örgütsel özgünlük ve liderlerin motive edici dili (Yue, 2021), örgütsel bağlılık (Ahmad vd., 2022) ve kurumsal sosyal sorumluluk algısı (Liu vd., 2022) gibi değişkenler çalışan savunuculuğu davranışıyla pozitif ilişkilidir.

Çalışan savunuculuğunun yordayıcı bir değişken olarak etkilediği faktörlere bakıldığında, çalışan savunuculuğunun işten ayrılma niyetini (Rai ve Nayak, 2018; Bhatia ve Mohsin, 2021), rol içi ve dışı performansı (Zubair ve Siddiqui, 2021) ve elde tutmayı (Elhattab, 2024) olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Çalışan savunuculuğunu etkileyen faktörlere (öncüller) bakıldığında ise, algılanan örgütsel destek (El-Aty ve Deraz, 2018), hedonik ve eudaimonik mutluluk (Rai ve Nayak, 2018), örgütsel vatandaşlık davranışı (Lee, 2021), duyarlı liderlik iletişimi, etik liderlik ve simetrik iletişim (Zubair ve Siddiqui, 2021), simetrik iletişim, işyerinde çatışma ve kapsayıcı yönetim (Lee vd., 2022), algılanan ilişki yatırımı (Thelen ve Formanchuk, 2022), liderin motive edici dili, algılanan psikolojik güvenlik, psikolojik ulaşılabilirlik ve işin anlamlılığı (Thelen vd., 2022), olumlu duygusal kültür ve örgüt - çalışan ilişki kalitesi (Ghorbanzadeh vd., 2023), örgütsel özdeşleşme (Aksu, 2024), bilge liderlik (Elhattab, 2024), kapsayıcı liderlik (Khanna ve Prusty, 2024) ve lider-üye değişimi (Cui ve Mustaffa, 2024) gibi değişkenlerin savunuculuk davranışlarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışan savunuculuğunun farklı değişkenlerin ilişkisinde aracı bir değişken olarak incelendiği araştırmalara bakıldığında, çalışan savunuculuğu, destekleyici liderlik ile çalışan sesliliği davranışı arasındaki ilişkiye (Elsaied, 2019), duyarlı liderlik iletişimi ile rol içi ve dışı performans arasındaki ilişkiye (Zubair ve Siddiqui, 2021) ve bilge liderlik ile çalışanı elde tutma arasındaki ilişkiye (Elhattab, 2024) aracılık ettiği görülmüştür. Ayrıca, çalışan savunuculuğunun aracı ilişkide değişken olarak işlev gördüğü çalışmalara bakıldığında ise, iş arkadaşı ve yönetici desteğinin çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde bağlılık ve çabanın (Tsarenko vd., 2018), iç iletişim ile çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkide örgütsel bağlılığın (Walden ve Kingsley Westerman, 2018), kurumsal sosyal sorumluluk algısının çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde çalışan katılımının (Ahmad vd., 2022), kurumsal sosyal sorumluluk algısının çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde anlamlı işin (Liu vd., 2022), şeffaf iletişimin çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde algılanan ilişki yatırımının (Thelen ve Formanchuk, 2022), örgütsel özgünlüğün çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde, liderin motive edici dili ve örgütsel özdeşleşmenin; örgütsel özdeşleşmenin çalışan savunuculuğu

üzerindeki etkisinde, liderin motive edici dili ve algılanan örgütsel özgünlüğün; liderin motive edici dilinin çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde, algılanan örgütsel özgünlük ve örgütsel özdeşleşmenin (Yue, 2021), liderin motive edici dili ile çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkide, algılanan psikolojik güvenlik, işin anlamı ve psikolojik ulaşılabilirliğin (Thelen,Yue ve Verghese, 2022) ve kapsayıcı liderlik ile çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkide, simetrik iç iletişim ve işe katılımın (Khanna ve Prusty, 2024) aracılık ettiği görülmektedir.

4. Veri Seti ve Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde, çalışanların örgütlerinin mal, hizmet ya da markalarına ilişkin bilgi ve yorumlarını sosyal medya platformlarında dış çevreyle paylaşması, çalışan savunuculuğu davranışlarının önemini artırmıştır. Çünkü tüketiciler, markaların ticari reklamlarından çok çalışanların ifadelerine güvenme eğilimi göstermektedirler. Bu anlamda çalışanların örgüt hakkında olumlu düşüncelerini paylaşması ve örgütlerini eleştirilere karşı savunması, örgütler açısından etkili bir rekabet stratejisi olarak işlev görmektedir. Diğer yandan örgütün hedeflerine ulaşma sürecinde başarıya etki eden değişkenler arasında çalışanın işinde mutlu ve tatmin olması da yer almaktadır. Çünkü işinde mutlu ve tatmin olan çalışanlar örgüt adına özverili olup, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için destekleyici davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu bağlamda çalışanların işteki mutluluk ve tatmin düzeyleri, örgütün birer savunucusu haline gelmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada, çalışanların iş tatmini ile çalışan savunuculuğu davranışları arasındaki ilişkide işyeri mutluluğunun aracı etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra çalışanların işlerinden elde ettikleri tatminin ve işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğunu etkileyip etkilemediği de ortaya konması amaçlanmıştır. Bu araştırma, ulusal yazında daha önce araştırılmamış olan iş tatmini, işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğu arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamaktadır. Üç değişken arasındaki ilişkinin ilk kez ortaya konması, araştırmanın önemli bir çıktısı olarak görülmektedir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama

Bu çalışma ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiş nicel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama araçlarından biri olan anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler, katılımcılardan yüz yüze ve online (WhatsApp ve Google Forms) olarak elde edilmiştir. Araştırmanın amacı ve önemi katılımcılara aktarılmış olup araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre sağlanmıştır. Veriler, 2024 yılı Ocak ve Şubat aylarında Isparta il merkezinde faaliyette bulunan kafe ve restoranlarda çeşitli pozisyonlarda çalışan 308 işgörenden elde edilmiştir.

Günümüzde çalışanlar savunuculuk davranışlarını gerek yüz yüze gerekse online olarak sergileyebilmektedirler. Özellikle sektörel olarak geniş bir istihdam oranına sahip olan ve her geçen gün büyüyen hizmet sektörü çalışanları da çalışan savunuculuğu eylemlerini gerçekleştirebilmektedir. Diğer taraftan hizmet sektörü çalışanları için iş tatmini önemli bir faktör olduğu ve genellikle ön saflardaki çalışanların tutum ve davranışlarının müşterilerin hizmet algılarını önemli ölçüde etkilediği belirtilmektedir (Yeh, 2014). Dolayısıyla işinden memnun ve işyerinde mutlu olan hizmet sektörü çalışanlarının daha fazla savunucu davranışları sergileyeceği ve daha tutarlı sonuçlar elde edileceği öngörülmüştür. Hizmet sektöründe diğer sektörlere göre daha genç işgücü çalışmaktadır (TÜİK, 2023). Günümüzde çalışan savunuculuğu sosyal medya etkisiyle daha çok online olarak yapılmakta ve genç kuşağın sosyal medya konusunda daha becerikli olduğu ve sosyal medya platformlarını daha fazla kullandığı bilinen bir gerçektir (Türkiye Raporu, 2019). Özellikle Türkiye'de sosyal medya kullanımın dünya ortalamasının üzerinde olduğu (Güzel, 2024) dikkate alındığında bu olgu daha fazla önem kazanmaktadır. Diğer taraftan müşteriler ise çalışanların sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirdikleri çalışan savunuculuğu davranışlarından daha fazla etkilenebilmektedirler (Thelen, 2020). Bu kanıt ve çıkarımlardan yola çıkılarak araştırmanın verilerinin kafe ve restoran gibi daha dinamik bir sektör ve kuşaktan toplanması amaçlanmıştır.

4.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmayla ilgili veri toplanması amacıyla oluşturulan anket dört kısımdan oluşmaktadır. Anketin ilk kısmında katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve mevcut işyerinde çalışma sürelerine ilişkin demografik özelliklerini elde etmeye yönelik sorular yer almıştır. Anketin ikinci kısmında Thelen ve Formanchuk (2022) tarafından geliştirilen tek boyut ve 6 maddeden oluşan Çalışan Savunuculuğu Ölçeğinin Aksu (2023) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe versiyonunun güvenirlik katsayısı 0,89'dur. Anketin üçüncü bölümünde, Salas-Vallina ve Alegre-Vidal (2018) tarafından geliştirilen 9 maddeden oluşan İşyerinde Mutluluk Ölçeğinin Yozgat ve Bilginoğlu (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe versiyonunun güvenirlik katsayısı 0,89'dur. Anketin son ölçeği ise Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen, Judge ve diğerleri (1998) tarafından tek boyut ve 5 maddelik kısa formu oluşturulan ve 2 tane ters madde içeren İş Tatmini Ölçeği yer almıştır. Keser ve Öngen-Bilir (2019) tarafından Türkçe uyarlama versiyonunun güvenirlik katsayısı 0,85'tir. Ölçeklerin ifadeleri 5'li Likert tipine (1= Hiç katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum) göre derecelendirilmiştir.

4.4. Etik İzin

Bu araştırma verilerinin etik kurallara uygun bir şekilde toplanması amacıyla Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 14.11.2023 tarihli ve 142/4 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Kurulun verilerin elde edilmesine yönelik oluşturduğu etik ilkelere azmi düzeyde riayet edilmiştir.

4.5. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin sosyo-demografik veriler, Isparta il merkezinde hizmet veren kafe ve restoranlarda çalışan 308 işgörenden elde edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: **Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Özellikler**

Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Özellikler					
Cinsiyet	**n**	**%**	**Yaş**	**n**	**%**
Kadın	136	44,2	20 yaş altı	46	14,9
Erkek	172	55,8	21-30 arası	192	62,4
Medeni Durum	**n**	**%**	31-40 arası	34	11
Evli	64	20,8	41-50 arası	33	10,7
Bekar	244	79,2	51-60 arası	3	0,9
Eğitim Düzeyi	**n**	**%**	**Çalışma Süresi**	**n**	**%**
İlkokul	11	3,6	1 yıldan az	196	63,6
Ortaokul	13	4,2	1-5 yıl arası	74	24
Lise	91	29,5	6-10 yıl arası	25	8,1
Önlisans	69	22,4	11-15 yıl arası	7	2,3
Lisans	120	39	16-20 yıl arası	3	1
Lisansüstü	4	1,3	21 yıl ve üzeri	3	1

Tablo 1'deki verilere göre, çalışma grubundaki katılımcıların yarısından biraz fazlası (%55,8) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık beşte biri evliyken geri kalanı bekardır. Eğitim düzeyleri açısından katılımcıların yarısından fazlası (%62,7) üniversite mezunu olup, geri kalanı ilk ve orta eğitim düzeyine sahiptir. Yaş aralıkları bakımından katılımcıların yaklaşık %77'si otuz yaş altı grubu oluşturmaktadır. Son olarak katılımcıların sadece %12,4'ü 6 yıl ve daha fazla çalışma süresine sahiptir. Katılımcıların çoğunluğunun genç, eğitim düzeyinin yüksek ve çalışma süresinin kısa olması kafe ve restoran gibi hizmet sektöründe kariyer olanaklarının az, çalışan devir hızının yüksek ve çoğunlukla üniversite öğrencilerinin kariyerlerinin ilk dönemlerinde çalıştıkları bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca katılımcıların genç işgücünden oluşması çalışmanın amacına uygun düşmektedir.

4.6. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Veriler öncelikle normallik testine tabi tutulmuştur. Değişkenler arası korelasyon düzeyleri incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin güvenirliğine ilişkin ise Cronbach Alpha katsayısı, AVE ve CR değerleri de kontrol edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etme amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır.

İş tatminin çalışan savunuculuğuna etkisinde işyeri mutluluğunun aracı etkisini (mediyatör etki) ortaya koyma amacıyla Baron ve Kenny'nin (1986) dört aşamalı analiz yöntemi kullanılmıştır. İlk üç koşulu sağlayan (X→M; M→Y; X→Y) değişkenler arasında Basit Regresyon Analizi ve son koşul için (X+Y→M) Hiyerarşik Regresyon Analizi yapılmıştır. Bu analizlerden elde edilen beta ve p değerleri incelenmiştir. Bu analiz yöntemine göre, (1) Bağımsız değişkenin (iş tatmini - X) aracı değişken (işyeri mutluluğu - M) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması (X→M); (2) Aracı değişkenin (işyeri mutluluğu - M) bağımlı değişken (çalışan savunuculuğu - Y) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması (M→Y); (3) Bağımsız değişkenin (iş tatmini - X) bağımlı değişken (çalışan savunuculuğu - Y) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması (X→Y); (4) Aracı değişken (işyeri mutluluğu - M) bağımsız değişkenle (iş tatmini - X) birlikte regresyon analizine dâhil edilmesi ve bağımsız değişkenin (iş tatmini) bağımlı değişken (çalışan savunuculuğu - Y) üzerindeki regresyon katsayısının düşmesi ya da istatistiksel olarak anlamlılığının ortadan kalkması; buna karşın aracı değişkenin (işyeri mutluluğu) de bağımlı değişken (çalışan savunuculuğu) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması beklenmektedir (X+M→Y). Olası durumda bağımsız değişkenin (iş tatmini) regresyon katsayısındaki azalma kısmi aracılık etkisini, bu etkinin tamamen ortadan kalkması diğer bir ifade ile istatistiksel olarak anlamlı olmaması durumunda ise tam aracılık etkisinin olduğunu belirtilmektedir (Kenny vd., 1998).

4.7. Araştırmanın Hipotezlerini Oluşturma ve Modeli

İşyerinde mutluluk, iş tatminini içeren bir olgudur (Fisher, 2010) ve iş tatmininden etkilenmektedir (Rahmi, 2018). Ulusal literatürde çalışanların mutluluk seviyeleri ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişkinin (Koç ve Biçen, 2019), iş tatmin boyutlarından içsel tatminin mutluluk üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur (Alparslan, 2016). Yabancı literatürde de iş tatmininin çalışanların iş mutluluğuyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğuna (Al-Ali vd., 2019; Thevanes ve Jathurika, 2021), iş tatmininin çalışan performansını önemli ölçüde etkilediğine ve bunun da işyerinde çalışan mutluluğunu artırdığına (Kosasih ve Basit, 2019) ve iş tatmininin işyeri mutluluğu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğuna (Novliadi ve Anggraini, 2018; Butt vd., 2020; Kustiawan vd., 2022) yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışanın işinden hoşnut olma duygusu olarak betimlenen iş tatmini, çalışanların işyerinde mutlu ve refah içinde çalışmasına etki edebilmektedir. Herhangi bir örgütte üretkenliğin artırılmasında önemli bir bileşen olan işyeri mutluluğu (Butt vd., 2020), çalışanların işten elde ettiği tatmin düzeyi üzerinde etkili olabileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla çalışmada bu öngörüyü test etme amacıyla Hipotez 1 geliştirilmiştir.

Literatürde işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğuyla ilişkili olduğu yönünde (Bhatia ve Mohsin, 2021) oldukça az çalışma bulunmakla birlikte işyeri mutluluğunun fazladan rol davranışı üzerinde doğrudan ve güçlü bir etkiye sahip olduğu yönünde çeşitli bulgular mevcuttur (Alparslan, 2016). Bir örgütün kendi işgücü tarafından savunulması olarak tanımlanan çalışan savunuculuğu, çalışanların resmi iş rollerinin ötesine geçerek örgütü savunma çabalarını içermektedir (Men, 2014a). Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının savunuculuk niyetleriyle olumlu bir şekilde ilişkili olması nedeniyle çalışanlar gönüllü olarak örgüt hakkında çevirim içi ve dışı olumlu paylaşımlar yaparak ekstra çaba sarf edebilmektedirler (Lee, 2021). Diğer yandan çalışan-örgüt ilişkisinin çalışanların savunuculuk niyetlerini ve sosyal medyayla ilgili motivasyonlarını önemli ölçüde artırdığı da vurgulanmaktadır (Lee ve Kim, 2020). Çalışan-örgüt ilişkilerinin kalitesi çalışan savunuculuğuyla pozitif yönde ilişkilidir (Thelen, 2019). Bir örgüt ile çalışanları arasındaki ilişkinin kalitesi, çalışanların savunucu davranışlar sergilemesinde kritik bir faktördür. Bu sonuç örgütten memnun ve bağlı olan çalışanların örgütü kamuoyu önünde öven, koruyan, savunan ve kişisel

ağlarına tavsiye eden savunucular haline gelme olasılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir (Men, 2014b). Bu bağlamda işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğu davranışları üzerinde etkisinin olacağı öngörülerek Hipotez 2 geliştirilmiştir.

Kaliteli bir çalışan-örgüt ilişkisiyle çalışanların savunuculuk davranışı arasındaki ilişki (Kim ve Rhee 2011; Men, 2014a; Thelen, 2020), çalışanların örgüte karşı duyguları ve çalışanların işleri hakkında hissettikleri duygu çalışan savunuculuğunun önemli etkenleri haline gelebilmektedir. Genel olarak çalışanlar işlerinden ne kadar memnunsa, savunuculuk davranışlarını da o kadar sergiledikleri vurgulanmaktadır (Thelen ve Men, 2020). Diğer bir deyişle çalışanlar, işleriyle ilgili memnuniyet düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak işleriyle ilgili olumlu deneyimleri örgüt dışındaki kişilerle paylaşabilmektedirler (Ruge vd., 2021). Özellikle işten ve iş görevlerinden elde edilen tatmin, çalışanların savunuculuğunu etkileyebilmektedir (De Kerpel ve Van Kerckhove, 2023). Yapılan araştırmalar, işten elde edilen olumlu duyguların çevrimiçi marka savunuculuğu üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu (Aksoy vd., 2023) göstermekte ve iş tatmininin çalışan savunuculuğunu yönlendiren bir etken olduğunu (Thelen ve Men, 2020) ortaya koymaktadır. Bu bağlamda iş tatminin çalışan savunuculuğunu etkileyen bir öncül olduğu öngörülerek Hipotez 3 geliştirilmiştir.

Yapılan iş ve iş görevlerinden elde edilen olumlu duygular olarak tanımlanan iş tatmini, işyeri mutluluğunu etkileyebilmektedir (Rahmi, 2018). Diğer yandan ekstra rol davranışı olarak kabul edilen çalışan savunuculuğu da iş tatmininden etkilenebilmektedir (Thelen ve Men, 2020). Bu bağlamda çalışanların iş tatmin duygularının savunucu davranışlarını etkilemesinde işyeri mutluluğunun aracı etkisinin olabileceği öngörülmektedir. Bu durum çalışanların iş tatminlerinin çalışan savunuculuğu davranışları üzerinde, işyeri mutluluğu üzerinden (aracı) etkisi olabileceği öngörülmektedir. Bu öngörüye dayanarak Hipotez 4 geliştirilmiştir. Literatürde ortaya konan yargılar ve öngörülerden yola çıkarak aşağıdaki model ve hipotezler geliştirilmiştir.

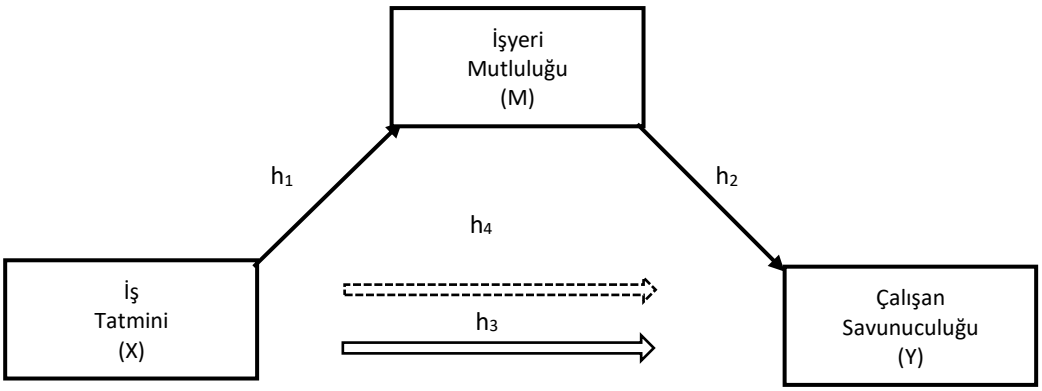
H_1: İş tatmini (X), işyeri mutluluğunun (M) anlamlı bir yordayıcısıdır.

H_2: İşyeri mutluluğu (M), çalışan savunuculuğunun (Y) anlamlı bir yordayıcısıdır.

H_3: İş tatmini (X), çalışan savunuculuğunun (Y) anlamlı bir yordayıcısıdır.

H_4: İş tatmini (X) ile çalışan savunuculuğu (Y) arasındaki ilişkide işyeri mutluluğu (M) aracı etkiye sahiptir.

Şekil 1: **İş Tatmini ile Çalışan Savunuculuğu Arasındaki İlişkide İş Yeri Mutluluğunun Aracı Etkisi Modeli**

4.8. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tüm araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmanın da birkaç sınırlılığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, veriler hizmet sektöründeki 308 katılımcıdan oluşan bir örneklemden elde edilmiştir. Araştırmanın ampirik modeli tek bir sektörde çalışanların tepki ve davranışlarını test etmektedir. Bu dar kapsam, bulguların diğer sektörlere yönelik olarak genelleştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Ancak yine de hizmet sektörü çalışan savunuculuğu davranışlarının önemini ortaya koyma açısından uygun bir çalışma grubudur. İkincisi, bu araştırma verilerinin kesitsel olması nedeniyle değişkenler arasında nedensel çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu zorluk gelecekte yapılacak boylamsal ya da nitel çalışmalarla aşılabilir. Üçüncüsü, araştırma sonuçları çalışanların bakış açılarından elde edilmiştir. Dolayısıyla incelenen değişkenler arasındaki ilişki düzeylerinin artmasına ya da azalmasına neden olmuş olabilir. Ancak yine de katılımcılar, kendilerini nasıl hissettiklerini ve örgüt adına savunuculuk yapıp yapmadıklarını bilen sosyo-demografik özelliklere sahiptir. Son olarak, bu çalışma sadece tek bir aracı değişkeni incelemiştir. Gelecekteki çalışmalarda farklı değişkenler de ele alınabilir.

5. Ampirik Bulgular

5.1. Tanımlayıcı istatistikler

Açıklayıcı faktör analizine geçmeden önce araştırmada kullanılan ölçek maddelerine ilişkin aritmetik ortalamalar, standart sapmalar ve normallik analizleri yapılmıştır. İlgili analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: **Ölçeklerin Aritmetik Ortalaması ve Normallik Test Sonuçları**

Değişkenler	x̄	SS	Basıklık	SS	Çarpıklık	SS
İş Tatmini	3,28	0,85329	-0,354	0,495	-0,321	0,250
İşyeri Mutluluğu	3,14	0,93031	-0,717	0,495	0,090	0,250
Çalışan Savunuculuğu	3,53	0,93378	-0,138	0,495	-0,604	0,250

Tablo 2'ye göre İş Tatmini Ölçeğinin aritmetik ortalamasının 3,28, İş Yeri Mutluluğu Ölçeğinin 3,14 ve Çalışan Savunuculuğu Ölçeğinin ise 3,53 olduğu görülmektedir. Bu değerlerin orta ve orta üst düzeyde olması çalışanların iş tatmini, işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğuna ilişkin algıların ortalamanın üstü bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeklere ilişkin Normallik testi için ise -2/+2 aralığındaki basıklık ve çarpıklık değerleri referans alınmıştır (George ve Mallery, 2010). Bu çerçevede ölçeklere ilişkin basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal aralık içerisinde yer aldığı görülmüştür.

5.2. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenirliğini test eme, faktör dağılımlarını belirleme ve ölçeklerin açıklama oranlarını hesaplama amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçekler, herhangi bir boyut kısıtlaması yapılmadan Varimax rotasyon yöntemi kullanılarak ayrı ayrı analiz edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizine ilişkin veriler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: **Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları**

Değişkenler	Faktör Yükleri	KMO Değerleri	Toplam Açıklanan Varyans	Barlett testi	
				χ^2	df
İş Tatmini	0,511-0,847	0,757	55,17	134,894	6
İşyeri Mutluluğu	0,705-0,872	0,906	57,55	1268,085	28
Çalışan Savunuculuğu	0,732-0,890	0,874	67,34	327,069	15

Tablo 3'te görüldüğü üzere yapılan faktör analizi sonrası, İş Tatmini Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,757 olduğu, faktör yükünün 0,511 ile 0,847 arasında değiştiği ve toplam varyansın yaklaşık %55'ini açıkladığı görülmektedir. İş Yeri Mutluluğu Ölçeğinin KMO değerinin 0,906 olduğu, faktör yükünün 0,705 ile 0,872 arasında değiştiği ve toplam varyansın yaklaşık %57'sini açıkladığı görülmektedir. Çalışan Savunuculuğu Ölçeğinin KMO değerinin 0,874 olduğu, faktör yükünün 0,732 ile 0,890 arasında değiştiği ve toplam varyansın yaklaşık %67'sini açıkladığı saptanmıştır. Elde edilen KMO değerleri, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Yine ölçeklere ilişkin Bartlett küresellik testi sonuçlarının da anlamlı olması ($p<0,005$) verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğinin göstergesidir (Akdağ, 2021).

Araştırmada açıklayıcı faktör analizi ortaya konan yapının doğrulanması amacıyla AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Her bir ölçek ayrı ayrı ve birlikte DFA analizine tabi tutulmuştur. DFA'ya ilişkin sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: **Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri**

Değişkenler	İT	İYM	ÇS	Model	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum
CMIN	5,147	31,100	12,488	245,179	-	-
df	3	18	8	164	-	-
x^2/df	1,806	1,728	1,561	1,495	$2 \leq x^2/df \leq 3$	$0 \leq x^2/df \leq 2$
GFI	0,993	0,965	0,958	0,937	,90≤GFI≤,95	,95≤GFI≤1,00
AGFI	0,964	0,929	0,891	0,862	,85≤AGFI≤,90	,90≤AGFI≤1,00
CFI	0,995	0,982	0,986	0,932	,90≤CFI ≤,95	0,95≤CFI≤1,00
RMSEA	0,051	0,058	0,078	0,059	,05≤RMESA≤,08	,00≤RMESA≤,05

Kaynak: (Bentler, 1980; Browne ve Cudeck, 1993; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003; Munro, 2005; Yılmaz ve Çelik 2009; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010; Kline, 2011; Çapık, 2014).

Tablo 4'e göre, her bir ölçeğin RMSEA (<8) değerinin kabul edilebilir uyumu, diğer değerlerin ise (x^2/df =<2; GFI<1; AGFI=<1; CFI<1) iyi uyumu göstermektedir. Araştırmanın üç faktörlü ölçüm modeline (İş Tatmini, İş Yeri Mutluluğu ve Çalışan Savunuculuğu) göre ise Ki-kare değerinin iyi uyum; GFI, AGFI, CFI ve RMSEA değerlerinin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgular AFA sonucuna göre oluşturulan modelin doğrulandığını göstermektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılığını ortaya koyma amacıyla güvenirlik katsayıları da incelenmiştir. Bu kapsamda ölçeklerin Cronbach Alpha, AVE (çıkarılan ortalama varyans) ve CR (birleşik güvenilirlik) değerleri incelenmiştir. Cronbach Alpha katsayısının 1'e yaklaşması ölçeğin güvenirliğini artırmaktadır (Akdağ, 2021). Ayrıca uyum geçerliğini inceleme amacıyla AVE ve CR değerlerine de bakılmıştır. Hesaplanan AVE değeri 0,5'ten büyükse uyum geçerliğinin sağlandığı belirtilmektedir. Uyum geçerliğinin diğer bir göstergesi olan ve faktörlere ait uyum yapı güvenirliğini ifade eden CR katsayısının ise, 0,7'den ve AVE değerlerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Akdağ, 2021). Değişkenlere ilişkin Cronbach Alpha, AVE ve CR değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: **Değişkenlere İlişkin Cronbach Alpha, AVE ve CR Değerleri**

Değişkenler	Cronbach Alpha	AVE	CR
İş Tatmini	0,847	0,551	0,857
İşyeri Mutluluğu	0,906	0,599	0,922
Çalışan Savunuculuğu	0,902	0,673	0,924

Tablo 5'e göre, ölçeklerin içsel tutarlılığının göstergesi olan Cronbach Alpha katsayısı 0,90'ın üzerindedir. Analiz sonucunda İş Tatmini (α=0,847), İş Yeri Mutluluğu (α=0,906) ve Çalışan Savunuculuğu (α=0,902) ölçeklerinin güvenirlilik katsayılarının, $0,80<\alpha<1$ aralığında ve yüksek derecede güvenirliliğe sahip olduğu görülmüştür (Karagöz, 2019). AVE değerlerinin 0,50'nin üzerinde, CR katsayılarının 0,70 ve AVE katsayılarının üzerinde değer aldığı görülmektedir. Buna göre bu üç faktörün de yüksek yapı güvenirliğine sahip olduğu söylenebilir (Akdağ, 2021).

5.3. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Araştırmada geliştirilmiş olan hipotezlerin test edilmesinden önce değişkenler arasındaki ilişki düzeyini inceleme amacıyla Pearson korelasyon testi yapılmıştır. Korelasyon katsayılarının 0,70-1 arasında olması yüksek; 0,30-0,70 arasında olması orta düzey; 0,00-0,30 olması ise düşük düzeyde ilişki olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2023). Korelasyon analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: **İş Tatmini, İş Yeri Mutluluğu ve Çalışan Savunuculuğuna İlişkin Korelasyon Analiz Sonuçları**

Değişkenler	1	2	3
İş Tatmini (1)	-	-	-
İşyeri Mutluluğu (2)	0,718**	-	-
Çalışan Savunuculuğu (3)	0,571**	0,757**	-

**p <0,01

Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, iş tatmini ile işyeri mutluluğu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin (r=0,718, p<0,01); iş tatmini ile çalışan savunuculuğu arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin (r=0,571, p<0,01) ve işyeri mutluluğu ile çalışan savunuculuğu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin (r=0,757, p<0,01) olduğu saptanmıştır. Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde tüm değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir.

5.4. Hipotez Testlerine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

İşyeri mutluluğunun aracılık etkisi test edilmeden önce ilk üç hipotez test edilmiştir. Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen aracı değişken analizi ölçütlerinden yararlanılarak dört aşamalı regresyon analiz yapılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki ve aracı değişkenin etkisini ortaya koyma amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizlerine ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: **İş tatmini ile Çalışan Savunuculuğu Arasındaki İlişkide İş yeri Mutluluğunun Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları**

Değişkenler		R^2	B	SH	β	F	t	p
1- İŞT→İYM (X→M)		0,515	0,782	0,080	0,718	96,593	9,828	0,001
2- İYM→ÇS (M→Y)		0,572	0,759	0,069	0,757	121,766	11,035	0,001
3- İŞT→ÇS (X→Y)		0,326	0,624	0,094	0,571	43,936	6,628	0,001
4- İŞT ve İYM→ÇS	İŞT	0,574	0,063	0,108	0,057	60,606	0,580	0,564
(X ve M→Y)	İYM	0,574	0,718	0,099	0,715	60,606	7,242	0,001

Tablo 7'ye bakıldığında, analizin birinci aşamasında iş tatmininin (İT) işyeri mutluluğu (İYM) üzerinde anlamlı bir yordayıcı etkisinin olduğu görülmektedir (F=96,593; p<0,001). Bu analiz bulgusu, çalışanların iş tatmin düzeylerinin işyeri mutluluğu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *Hipotez 1 kabul edilmiştir*. Analiz sonucunda elde edilen R^2 değeri, yordanan değişkendeki (işyeri mutluluğu) varyansın %51'inin iş tatmin düzeyi ile açıklandığını göstermektedir (X→M=R^2=0,515; β=0,718).

Analizin ikinci aşamasında işyeri mutluluğunun (İYM) çalışan savunuculuğu (ÇS) davranışları üzerinde anlamlı bir yordayıcı etkisinin olduğu görülmektedir (F= 121,766; p<0,001). Bu analiz bulgusu, çalışanların işyeri mutluluk düzeylerinin çalışan savunucu davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *Hipotez 2 kabul edilmiştir*. Analiz sonucunda elde edilen R^2 değeri, yordanan değişkendeki (çalışan savunuculuğu) varyansın yaklaşık %57'sinin işyeri mutluluğu ile açıklandığını göstermektedir (M→Y=R^2=0,572; β=0,757).

Analizin üçüncü aşamasında iş tatminin (İT) çalışan savunuculuğu (ÇS) davranışları üzerinde anlamlı bir yordayıcı etkisinin olduğu görülmektedir (F= 43,936; p<0,001). Bu analiz bulgusu, çalışanların iş tatmin düzeylerinin çalışan savunuculuğu davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *Hipotez 3 kabul edilmiştir*. Analiz sonucunda elde edilen R^2 değeri, yordanan değişkendeki (çalışan savunucu davranışları) varyansın %32'sinin iş tatmin düzeyleri ile açıklandığını göstermektedir (X→Y=R^2=0,326; β=0,571).

Baron ve Kenny'nin (1986) kriterlerine göre yapılan son aşamada ise, yordayıcı değişken (İT) ile aracı değişken (İYM) eş zamanlı olarak regresyon analizine sokularak çalışan savunuculuğu (ÇS) davranışları üzerindeki yordayıcı etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda tam aracı etkinin oluşabilmesi için iş tatmin düzeyinin çalışan savunuculuğu üzerindeki anlamlı olan etkisinin kaybolması gerekmektedir. Analiz bulgusu, iş tatmini ve işyeri mutluluğunun birlikte regresyon analizine dahil edildiğinde, iş tatmin düzeyinin çalışan savunuculuğu üzerinde üçüncü aşamada ortaya çıkmış olan anlamlı etkisinin ortadan kalktığını göstermektedir (p=0,564, p>0,05). Bu bağlamda *Hipotez 4 kabul edilmiştir*. Anlamlı olmayan bu ilişkide üçüncü aşamada (X→Y) 0,571 olan β kat sayısının 0,057'ye düştüğü görülmektedir. Bu değişkenler arası anlamlılığın kaybolması ve β kat sayısının düşmesi, işyeri mutluluğu değişkeninin iş tatmini ile çalışan savunuculuğu değişkenleri arasında tam aracı bir rol üstlendiğini göstermektedir.

6. Sonuç

Çalışmada iş tatminin işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisi, işyeri mutluluğunun çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisi ve iş tatmininin çalışan savunuculuğu üzerindeki etkisinde işyeri mutluluğunun aracı etkisi incelenmiştir.

Araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin yapılan korelasyon analizi bulguları değişkenler arsında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. İş tatmini ile işyeri mutluluğu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin, iş tatmini ile çalışan savunuculuğu arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin ve işyeri mutluluğu ile çalışan savunuculuğu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Yani bu sonuca göre iş tatmini arttıkça işyeri mutluluğu ve çalışan savunuculuğu davranışlarının sergilenmesinin artacağı öngörülmektedir. Ayrıca çalışanların işyeri mutluluk düzeylerinin artmasının çalışan savunuculuğu davranışlarını da artıracağı öngörülebilir. Bu bağlamda örgütlerde iş tatminini artırmaya yönelik öncüllere yatırım yapılması sonucu çalışanların iş tatmin düzeyini artması, işyeri mutluluğunu ve çalışanların savunucu davranışlarının sergilenmesini de artırabilecektir.

Araştırmanın hipotezlerini test etme amacıyla yapılan regresyon analizi bulguları, çalışanların işyerinde mutlu olmasında iş tatmininin belirleyici bir öncül olduğunu göstermektedir. Dahası çalışan savunuculuğu davranışının öncülleri içerisinde iş tatmini ve işyeri mutluluğunun bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan araştırmanın temel hipotezini test etmeye yönelik yapılan regresyon analiz sonucu, iş tatminin çalışan savunuculuğu davranışı üzerindeki etkisinde işyeri mutluluğunun tam aracılık etkisine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ortaya konan bu bulgu, iş tatminini çalışan savunuculuğu davranışlarının sergilenmesini doğrudan ve dolaylı olarak olumlu bir şekilde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Dahası iş tatmininin çalışan savunuculuğunu etkilediğini bu ilişkisel etkiye işyeri mutluluğu dahil edildiğinde etki düzeyinin daha da güçlendiği görülmektedir.

Bu bulgular örgütlerde çalışanların savunucu davranışları sergilemesinde iş tatmini ve işyeri mutluluğunun önemli etkileyiciler olduğunu göstermektedir. Özellikle tatmin olmuş ve işyerinde mutlu çalışanların iş tanımlarında yer alan görev ve sorumluluklarının ötesinde örgütü savunan ve eleştirilere karşı koruyan davranışları sergileme potansiyellerinin yüksek olacağı öngörülmektedir. Gerek örgüt yönetimi gerekse insan kaynakları uzmanları, doğrudan çalışanların savunucu davranışları sergilemelerine fırsat tanımalarının yanı sıra onların iş tatmin ve işyeri mutluluklarını artıracak uygulamalarla dolaylı olarak çalışan savunuculuğu davranışlarını güçlendirebilirler. Çalışanların işten tatmin olma duygularının artırılması ve işyerinde mutlu olmalarının sağlanması, çalışanların ekstra rol davranışları sergileyerek hem daha az maliyetli reklam ve pazarlama yapma fırsatı yakalamış hem de örgüt imajının olumlu yönde ilerlemesine katkı sağlamış olacaklardır.

Aynı zamanda işyeri mutluluğunun çalışanların elde tutulması, katılımı ve iş güvencesi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Fisher, 2010). İşyerindeki mutluluğun örgütlere sağladığı faydalar yetenekli çalışanların elde tutulması, örgütün kaynaklarının etkili kullanılması, kurumsal itibar ve marka değerinin yükselmesi gibi olumlu çıktılardır (Yurtseven, 2019).

İnsan kaynakları bağlamında işyeri mutluluğu yetenekli çalışanların elde tutulmasına katkı sağlamaktadır (Fisher, 2010; Yurtseven, 2019). Ayrıca çalışanların savunucu davranışları, yetenekli çalışanların örgüte çekilmesine ve elde tutulmasına katkı sağlayabilmektedir (Thomas, 2020; Tulbure ve Popescu, 2023). Ayrıca çalışanı elde tutma konusunda (Elhattab, 2024) çalışan savunuculuğunun aracı etkisi olduğu ortaya konmuştur. Örgütler, çalışan savunuculuğu davranışlarının örgütsel imajı etkilemesi ve bu etkinin örgüte yetenekleri çekme potansiyeli taşıması nedeniyle çifte bir kazanç elde etmiş olacaklardır. Bu çifte olumlu girdinin çıktısı ise örgütün sürdürülebilir rekabette başat rol üstlenmesine katkı sağlama potansiyelidir. Dolayısıyla işinden memnun ve işyerinde mutlu olan çalışanlar, savunuculuk ve destekleyici davranışlar sergileyerek yeteneklerin örgüte çekilmesine katkı sağlayabilecek ve örgütü hem rekabet açısından hem de insan kaynağı açısında daha güçlü hale getirebilecektir.

Bu çalışma sonuçları, çalışan savunuculuğu konusunda literatürdeki bir araştırma boşluğunu doldurma ve katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak gelecekteki çalışmalarda farklı araştırma tasarımı kullanılarak ve birden fazla kaynaktan veri toplanarak farklı değişkenler üzerinden çalışan savunuculuğu davranışları test edilmelidir. Özellikle insan kaynakları bağlamında yeteneklerin örgüte çekilmesinde ve elde tutulmasına ilişkin çalışan savunuculuğu davranışlarının etkisinin irdelenmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

Ahmad, N., Ullah, Z., AlDhaen, E., Han, H., Ariza-Montes, A. ve Vega-Muñoz, A. (2022). Fostering Advocacy Behavior of Employees: A Corporate Social Responsibility Perspective from The Hospitality Sector. *Frontier Psychology, 13*, 865021. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.865021.

Akdağ, M. (2021). *Bilimsel Araştırmalarda İstatistiksel SPSS Uygulamaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akşit-Aşık, N. (2010). Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler ile Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi, 82*(467), 31-51.

Aksoy, N. Ç., Yazıcı, N. ve Düzenci, A. (2023). Employees' Online Brand Advocacy Behaviors as A Response to Justice and Emotion. *Journal of Product & Brand Management, 32*(6), 878-891. https://doi.org/10.1108/JPBM-11-2021-3742.

Aksu, M. (2023). Çalışan Savunuculuğu Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(27), 1-30. https://doi.org/10.36543/Kauiibfd.2023.001.

Aksu, M. (2024). Örgütsel Özdeşleşmenin Çalışan Savunuculuğuna Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26*(1), 372-394. https://doi.org/10.16953/deusosbil.1379854

Al-Ali, W., Ameen, A., Isaac, O., Khalifa, G. S. ve Shibami, A. H. (2019). The Mediating Effect of Job Happiness on The Relationship Between Job Satisfaction and Employee Performance and Turnover Intentions: A Case Study on The Oil and Gas Industry in The United Arab Emirates. *Journal of Business and Retail Management Research, 13*(4), 103-116. https://doi.org/10.24052/JBRMR/V13IS04/ART-09

Alparslan, A. M. (2016). Emek İşçilerinde Fazladan Rol Davranışının Öncülü: İş Tatmini Mi İşyerinde Mutluluk Mu?. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30*(1), 203-215. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/29908/322117.

Baron, M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(6), 1173-1182. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173.

Bentler, P. M. (1980). Multivariate Analysis with Latent Variables: Causal Modeling. *Annual Review of Psychology, 31*, 419-456. https://doi.org/ 10.1146/annurev.ps.31.020180.002223.

Bettencourt, L. A. ve Brown, S. W. (2003). Role Stressors and Customer-Oriented Boundary-Spanning Behaviors in Service Organizations. *Journal of the Academy of Marketing Science, 31*(4), 394-408. https://doi.org/10.1177/0092070303255636.

Bhatia, A. ve Mohsin, F. (2021). Relationship of Employee Advocacy and Turnover Intentions to Happiness of University Teachers in NCR, Delhi. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 23(4), 451-473.

Bilgiç, H. F. (2017). Örgütsel Bağlılık – İş Tatmini İlişkisi. *Akademik İzdüşüm Dergisi, 2*(3), 35-49. https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuiibfaid/issue/31277/334548.

Božac, G., Marli, Z. S. ve Agušaj, B. (2017). Attitudinal and Behavioral Outcomes of P-O Fit and Work Engagement in Hotel Staff. *Organizational Cultures: An International Journal, 17*(1), 21-38. https://doi.org/10.18848/2327-8013/CGP/v17i01/21-38.

Brayfield, A. H. ve Rothe, H. F. (1951). An Index of Job Satisfaction. *Journal of Applied Psychology, 35*(5), 307-311. https://doi.org/10.1037/h0055617.

Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative Ways of Assessing Model Fit. In K. A. Bollen ve J. S. Long, (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136-162). CA: Sage Publications.

Bülbül, Ş. ve Giray, S. (2011). Sosyodemografik Özellikler ile Mutluluk Algısı Arasındaki İlişki Yapısının Analizi. *Ege Akademik Bakış, 11*(Özel Sayı), 113-123. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39895/473664.

Butt, R. S., Wen, X. ve Hussain, R. Y. (2020). Mediated Effect of Employee Job Satisfaction on Employees' Happiness at Work and Analysis of Motivational Factors: Evidence from Telecommunication Sector. *Asian Business Research Journal, 5*, 19-27. https://doi.org/10.20448/dergi.518.2020.5.19.27

Büyüköztürk, Ş. (2023). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, (30. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Çapık, C. (2014). Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 17*(3), 196-205. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunihem/issue/2666/34715.

Carver, C. S. (2003). Pleasure As a Sign You Can Attend to Something Else: Placing Positive Feelings Within a General Model of Affect. *Cognition and Emotion, 17*(2), 241-261. https://doi.org/10.1080/02699930302294.

Çetin, M. (2004). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı*,1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LİSREL Uygulamaları*, 7. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Cui, X. ve Mustaffa, W. S. W. (2024). Impact of Second-Order Leader-Member Exchange on Employee Advocacy in The Chinese Hotel Industry. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 13*(2), 566-578. http://dx.doi.org/10.6007/IJAREMS/v13-i2/21855

De Karpel, L. ve Van Kerckhove, A. (2023). Advocating Beyond Call of Duty: A Review of Employee Advocacy and A Call for Research. *Management Review Quarterly*, 1-40. https://doi.org/10.1007/s11301-023-00381-1.

Ekşi, G. G. (2023). *Örgüt İklimi, Psikolojik Sermaye ve İşyeri Mutluluğu Arasındaki İlişkilerin Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

El-Aty, Y. A ve Deraz, A. (2018). The Influence of Perceived Organizational Support and Employee Advocacy on Organizational Commitment in Hotels. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality, 12*(1), 155-170. https://doi.org/10.21608/ijhth.2018.31505

Elhattab, N. E. (2024). Does Wisdom Leadership Drive Employee Advocacy and Retention in Travel Agencies?. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels-University of Sadat City, 8*(1/2), 176-197.

Elsaied, M. (2019). Supportive Leadership and EVB: The Mediating Role of Employee Advocacy and The Moderating Role of Proactive Personality. *Journal of Management Development, 38*(3), 225-237. https://doi.org/10.1108/JMD-04-2018-0119

Erdoğan, B., Bauer, T., Truxillo, D. ve Mansfield, L. (2012). Whistle While You Work: A Review of The Life Satisfaction Literature. *Journal of Management, 38*(4), 1038-1083. https://doi.org/10.1177/0149206311429379.

Eren, E. (2015). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Erer, B. (2021). İşyeri Mutluluğunun Öncülleri ve Sonuçları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 215-229. https://doi.org/10.47097/piar.918559.

Erhan, T. (2021). İşyeri Mutluluğu: Bir Kavram İncelemesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 17*(38), 5686-5712. https://doi.org/10.26466/opus.883377.

Fisher, C. D. (2010). Happiness At Work. *International Journal of Management Reviews, 12*(4), 384-412. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00270.x.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39-50. https://doi.org/10.2307/3151312.

Gelb, B. D. ve Rangarajan, D. (2014). Employee Contributions to Brand Equity. *California Management Review, 56*(2), 95-112. https://doi.org/10.1525/cmr.2014.56.2.95.

George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS For Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update*, 10th Edition. Boston: Pearson.

Ghorbanzadeh, D., Chandra, T., Akhmadeev, R., Yurievna Aleynikova, M. ve Muda, I. (2023). Enhancing Emotional Culture Through Internal Communication: Impact on Employee-Organization Relationships and Employee Advocacy. *International Journal of Strategic Communication, 17*(5), 475-495. https://doi.org/10.1080/1553118X.2023.2231435

Güner, F. ve Bozkurt, Ö. Ç. (2017). Banka Çalışanlarının İşyerinde Mutluluk ve Mutsuzluk Nedenleri Üzerine Keşif Amaçlı Bir Araştırma. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 85-105. https://dergipark.org.tr/tr/pub/odad/issue/31268/340556.

Güzel, İ. (2024, 7 Şubat). Türkiye'de Günlük Sosyal Medya Kullanımı Ortalama 2 Saat 44 Dakika. *TRTHaber*. Erişim Adresi https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/turkiyede-gunluk-sosyal-medya-kullanimi-ortalama-2-saat-44-dakika-835186.html

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.

Helm, S. (2011). Employees' Awareness of Their Impact on Corporate Reputation. *Journal of Business Research, 64*(7), 657-663. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2010.09.001.

İşcan, Ö. ve Timuroğlu, M. (2007). Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21*(1), 119-135. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2691/35400.

Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. ve Kluger, A. N. (1998). Dispositional Effects on Job and Life Satisfaction: The Role of Core Evaluations. *Journal of Applied Psychology, 83*(1), 17-34. https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.1.17.PMID:9494439.

Karayaman, S. (2021). *Yönetimde Duygusal Zekâ ve İşyeri Mutluluğu İlişkisi: Okul Yöneticileri Örneği*. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 51-66. http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.609054.

Kenny, D. A., Kashy, D. A. ve Bolger, N. (1998). Data Analysis in Social Psychology. In D. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology*, 4th Edition, Vol.1, (pp. 233-265), NY: McGraw-Hill.

Keser, A. (2018). İşte Mutluluk Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, 14*(1), 43-57. https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradoks/issue/36230/355854.

Keser, A. ve Öngen-Bilir, B. (2019). İş Tatmini Ölçeğinin Türkçe Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(3), 229-239. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/909948.

Khanna, S. ve Prusty, T. (2024). Diversity-Oriented Leadership (DOL) As A Predictor of Employee Advocacy (EA) In Select Fortune Indian Companies: Mediating Effects of Symmetrical Internal Communication (SIC) and Work Engagement (WE). *Cogent Business & Management, 11*(1), 1-19. https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2377768

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P. ve Silvestre, B. S. (2011). Social Media? Get Serious! Understanding The Functional Building Blocks of Social Media. *Business Horizons, 54*(3), 241-251. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005.

Kim, J. N. ve Rhee, Y. (2011). Strategic Thinking About Employee Communication Behavior (ECB) in Public Relations: Testing the Models of Megaphoning and Scouting Effects in Korea. *Journal of Public Relations Research, 23*(3), 243-268. https://doi.org/10.1080/1062726X.2011.582204.

Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.

Koç, H. ve Biçen, G. (2019). İşgören Mutluluk Düzeylerinin İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir İnceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3*(4), 1450-1468. https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.252.

Kosasih, A. ve Basit, A. (2019). Happiness At Workplace: Job Satisfaction and Organizational Support. In *Proceeding: International Conference on Business, Education, Innovation & Social Sciences (ICBEISS 2019)*, 117-126, Asian Scholars Network, Malaysia.

Kustiawan, U., Marpaung, P., Lestari, U. D. ve Andiyana, E. (2022). The Effect of Affective Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Employee Engagement on Job Happiness and Job Performance on Manufacturing Company in Indonesia. *WSEAS Transactions on Business and Economics, 19*, 573-591. https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.52

Lee, H., Zhang, X. A., Sung, Y. H., Lee, S. ve Kim, J.-N. (2022). Symmetry, Inclusion and Workplace Conflicts: Conflict Management Effects of Two Leadership Strategies on Employee Advocacy and Departure. *Journal of Communication Management, 26*(3), 349-370. https://doi.org/10.1108/JCOM-01-2022-0011

Lee, Y. (2021). Bridging Employee Advocacy in Anonymous Social Media and Internal Corporate Social Responsibility (CSR). *Management Decision, 59*(10), 2473-2495. https://doi.org/10.1108/MD-01-2020-0101.

Lee, Y. ve Kim, K. (2020). Enhancing Employee Advocacy on Social Media: The Value of Internal Relationship Management Approach. *Corporate Communications: An International Journal, 26*(2), 311-327.

Liu, Z., Guo, Y., Liao, J., Li, Y. ve Wang, X. (2022). The Effect of Corporate Social Responsibility on Employee Advocacy Behaviors: A Perspective of Conservation of Resources. *Chinese Management Studies, 16*(1), 140-161. https://doi.org/10.1108/CMS-08-2020-0325

Memiş, H. ve Dikici, M. S. (2017). Gaziantep'te Faaliyette Bulunan Halı İmalatı İşletmelerinin Psikolojik Sözleşme ve İş Tatmini Açısından Değerlendirilmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 4*(9), 1-13. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/388980.

Men, L. R. (2014a). Why Leadership Matters to Internal Communication: Linking Transformational Leadership, Symmetrical Communication, and Employee Outcomes. *Journal of Public Relations Research, 26*(3), 256-279. https://doi.org/10.1080/1062726X.2014.908719.

Men, L. R. (2014b). Strategic Internal Communication: Transformational Leadership, Communication Channels, and Employee Satisfaction. *Management Communication Quarterly, 28*(2), 264-284. https://doi.org/10.1177/0893318914524536.

Mete, M. ve Karahan M. (2014). Çalışanların İş Tatminine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma: Tekstil Sektöründe Bir İşletme Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15*(2), 15-32. http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/ 4266/ 57387.

Miles, S. J. ve Mangold, W. G. (2014). Employee Voice: Untapped Resource or Social Media Time Bomb?. *Business Horizons, 57*(3), 401-411. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2013.12.01.

Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Philadelphia: Lippincott.

Novliadi, F. ve Anggraini, R. (2018). Happiness At Work Viewed from Job Satisfaction and Perceived Organizational Support. *In Proceedings of The International Conference of Science, Technology, Engineering, Environmental and Ramification Researches (ICOSTEERR 2018),* 1815-1820, Science and Technology Publications, Indonesia. https://doi.org/10.5220/ 0010102318151820

Öcal, Ö. (2008). *İş-Aile Çatışması, İş Tatmini ve Yaşam Tatmini İlişkisini Belirlemeye Yönelik Tekstil İşletmesi Çalışanlarında Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Omilion-Hodges, L. M., ve Baker, C. R. (2014). Everyday Talk and Convincing Conversations: Utilizing Strategic Internal Communication. *Business Horizons, 57*(3), 435-445. https://doi.org/10. 1016/j.bushor.2014.02.002.

Özkes, S., Kaygın, E. ve Kavak, O. (2022). *İşyeri Mutluluğu – Örgütsel Davranışta Ölçek Araştırmaları II*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Rahmi, F. (2018). Happiness At Workplace. In T. H. Solfema, Z. Fikri ve M. Pratama (Eds.), *International Conference of Mental Health, Neuroscience, and Cyber-psychology Proceedings* (pp. 32-40). Padang: Fakultas Ilmu Pendidikan. https://doi.org/10.32698/ 25255.

Rai, S. ve Nayak, J. K. (2018). Role of Event Personality and Exhibitors' Eudaimonic and Hedonic Happiness in Predicting Event Advocacy Intentions: An Empirical Study. *International Journal of Event and Festival Management, 98*(1), 86-103. https://doi.org/10.1108/ IJEFM-09-2017-0056

Ruge, C. O., Le, N. Q. Ve Supphellen, M. (2021). When and Why Employees of Non-Profits Promote Their Organizations: Determinants of Positive Staff-Word-Of-Mouth. *Journal of Philanthropy and Marketing, 26*(4), 1-9. https://doi.org/10.1002/nvsm.1704.

Salas-Vallina, A. ve Alegre-Vidal, J. (2018). Happiness at Work: Developing A Shorter Measure. *Journal of Management & Organization, 27*(3), 1-21. https://doi.org/10.1017/jmo.2018.24.

Saleem, F. Z. ve Hawkins, M. A. (2021). Employee-Generated Content: The Role of Perceived Brand Citizenship Behavior and Expertise on Consumer Behaviors. *Journal of Product & Brand Management, 30*(6), 819-833. https://doi.org/10.1108/JPBM-05-2020-2908.

Schermelleh-Engel, K. ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online, 8*(2), 23-74. https://www.stats.ox.ac.uk/~snijders/mpr_Schermelleh.pdf.

Stairs, M. ve Galpin, M. (2010). Positive Engagement: From Employee Engagement to Workplace Happiness. In P. A. Linley, S. Harrington ve N. Garcea (Eds.), *Oxford Handbook of Positive Psychology and Work* (pp. 155-172). Oxford University Press.

Tanşu, M. (2009). *Örgütsel Stres Kaynakları ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Sağlık Sektöründe Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Thelen, P. (2020). Internal Communicators' Understanding of The Definition and Importance of Employee Advocacy. *Public Relations Review, 46*(4), 101946. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101946.

Thelen, P. D. (2019). Supervisor Humor Styles and Employee Advocacy: A Serial Mediation Model. *Public Relations Review, 45*(2), 307-318, https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.02.007

Thelen, P. D. ve Formanchuk, A. (2022). Culture and Internal Communication in Chile: Linking Ethical Organizational Culture, Transparent Communication, and Employee Advocacy. *Public Relations Review, 48*, 102137. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102137.

Thelen, P. D. ve Men, L. R. (2020). Commentary: The Role of Internal Communication in Fostering Employee Advocacy: An Exploratory Study. *International Journal of Business Communication, 60*(2),1-14. https://doi.org/10.1177/2329488420975832.

Thelen, P. D., Yue, C. N. ve Verghese, A. K. (2022). Increasing Employee Advocacy Through Supervisor Motivating Language: The Mediating Role of Psychological Conditions. *Public Relations Review, 48*(5), 102253. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2022.102253

Thevanes, N. ve Jathurika, M. (2021). Employee Happiness and its Relationship with Job Satisfaction: An Empirical Study of Academic Staff in A Selected Sri Lankan University. *Asian Journal of Social Science and Management Technology, 3*(1), 34-43.

Thomas, T. (2020). Employee Advocacy as A Marketing Strategy to Power Brand Promotion: An Employee Perspective. *Marketing and Management of Innovations, 2*, 167-181. https://doi.org/10.21272/mmi.2020.2-12

Tsarenko, Y., Leo, C. ve Tse, H. H. M. (2018). When And Why Do Social Resources Influence Employee Advocacy? The Role of Personal Investment and Perceived Recognition. *Journal of Business Research, 82*, 260-268. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.09.001.

Tulbure, A. ve Popescu, A. (2023). Maximizing The Value of LinkedIn for Employer Branding and Reputation Management of Small Businesses. *Bulletin of the Transylvania University of Brasov Series V Economic Sciences, 16*(1), 47-56. https://doi.org/10.31926/but.es.2023.16.65.1.6.

Turan, N. (2018). Çalışma mutluluğu: Kavram ve Kapsam. *B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37*(1), 169-212.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023b). *İstatistiklerle Gençlik*. Erişim Adresi https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2023-53677

Türkiye İstatistik Kurumu- TÜİK (2023a). *İşgücü İstatistikleri*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%C4%B0statistikleri-2023-53521&dil=1

Türkiye Raporu, (2019, 18 Aralık). *Sosyal Medya Kullanımı*. Erişim Adresi https://turkiyeraporu.com/arastirma/sosyalmedyakullanimi-1766/

Venciute, D., Karalius, L., Reardon, J. ve Auruskeviciene, V. (2023). The Impact of Employees' Social Media Advocacy on Attitudes Toward The Brand: The Mediating Role of Parasocial Relationships. *Journal of Product & Brand Management, 32*(8), 1374-1387. https://doi.org/10.1108/JPBM-12-2022-4253.

Walden, J. A. ve Kingsley Westerman, C. Y. (2018). Strengthening The Tie: Creating Exchange Relationships that Encourage Employee Advocacy as An Organizational Citizenship Behavior. *Management Communication Quarterly, 32*(4), 593-611. https://doi.org/10.1177/0893318918783612.

Yakut, E. (2020). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Personel Güçlendirme ve Örgütsel Destek Algısının Etkisinin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye.

Yeh, Y. (2014). Exploring The Impacts of Employee Advocacy on Job Satisfaction and Organizational Commitment: Case of Taiwanese Airlines. *Journal of Air Transport Management, 36*, 94-100. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.01.002.

Yılmaz, V. ve Çelik H. E. (2009). *LISREL ile Yapısal Eşitlik Modellemesi-I*. Ankara: Pegem Akademi.

Yozgat, U. ve Bilginoğlu, E. (2020). İşyerinde Mutluluk Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 15*, 201-206. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/53734/629959.

Yue, C. A. (2021). Creating Organizational Authenticity and Identification: Effect of Leaders' Motivating Language and Impact on Employee Advocacy. *International Journal of Business Communication*, 1-24. https://doi.org/10.1177/23294884211035116

Yurtseven, S. (2019). *Öğretmenlerin Mesleki Mutluluklarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Zubair, M. ve Siddiqui, D. A. (2021). How Internal Communication in the Light of Open-Door Policy Affect Employees' Performance: The Mediatory Role of Positive Emotional Culture, OCB, and Employees Advocacy Complemented by Ethical Leadership. Erişim Adresi SSRN: https://ssrn.com/abstract=3942477. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3942477

ANALYSIS OF THE MEDIATING EFFECT OF WORKPLACE HAPPINESS ON THE EFFECT OF JOB SATISFACTION ON EMPLOYEE ADVOCACY

Extended Abstract

Aim: With the development of information technologies, the competitive environment is increasing rapidly in almost every sector. Particularly with the further development of social media platforms, online brand advocacy by those working as part-time marketers offers organizations new and creative marketing options. Employee advocacy provides a competitive advantage for organizations as a low-cost marketing and brand promotion strategy. Therefore, this research aimed to identify various antecedents of employees' defensive behavior. For this purpose, it was investigated whether workplace happiness had a mediating effect on the relationship between job satisfaction and employee advocacy.

Method(s): The research was carried out according to the relational scanning model and the data was obtained by survey method. The data was obtained from 308 participants working in cafes and restaurants operating in the city center of Isparta. The data obtained was analyzed with SPSS and AMOS programs. The data were first subjected to normality testing. Correlation levels between variables were examined. Explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis were performed on the scales used in the research. Regarding the reliability of the scales, Cronbach Alpha coefficient, AVE and CR values were also checked. Regression analysis was used to test the hypotheses of the research. To test the hypothesis of the basis of the research, mediator variable analysis criteria developed by Baron and Kenny (1986) were used.

Findings: It was observed that the kurtosis and skewness values of the scales were within the normal range. The results of the factor analysis and the KMO values of the Job Satisfaction, Workplace Happiness, and Employee Advocacy Scale show that the sample size is appropriate for factor analysis. Again, the Bartlett sphericity test results for the scales are significant, indicating that the data comes from multivariate normal distribution. Confirmatory factor analysis results show that the RMSEA (<8) value of each scale shows acceptable fit, while the other values (x2/df =<2; GFI<1; AGFI=<1; CFI<1) show good fit. According to the three-factor measurement model of the research, the Chi-square value indicates good fit; It shows that GFI, AGFI, CFI and RMSEA values have acceptable fit values. The internal consistency test results for the scales (Cronbach Alpha, AVE and CR) show that the reliability of the relevant scales is high. As a result of the correlation analysis, it was determined that job satisfaction, workplace happiness and employee advocacy had a positive and significant relationship with each other. According to the hypothesis results, job satisfaction is a significant predictor of workplace happiness and employee advocacy; Workplace happiness was also found to be a significant predictor of employee advocacy. In terms of mediation effect, it was observed that workplace happiness had a mediating effect on the relationship between job satisfaction and employee advocacy.

Conclusion: The findings indicate that if organizations invest in job satisfaction and workplace happiness, employees will exhibit defensive behavior. These findings show that job satisfaction and workplace happiness are important influencers in employees' defensive behavior in organizations. It is predicted that especially satisfied and happy employees at work will have a high potential to exhibit behaviors that defend the organization and protect against criticism, beyond the duties and responsibilities in their job descriptions. Both organizational management and human resources experts can not only directly provide opportunities for employees to exhibit defensive behavior, but also indirectly strengthen employee advocacy behavior through practices that will increase their job satisfaction and workplace happiness. Increasing employees' feelings of job satisfaction and ensuring their happiness at work will enable employees to exhibit extra-role behaviors, thus providing them with the opportunity to engage in less costly advertising and marketing and will contribute to the positive development of the organization's image. Especially

in the context of human resources, they will gain a double benefit because employee advocacy behaviors affect the organizational image, and this effect has the potential to attract talent to the organization. The output of this double positive input is the potential to contribute to the organization taking a leading role in sustainable competition.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

AN EVALUATION OF THE SOCIAL MEDIA SHARING STRATEGIES OF POLITICIANS ON SPECIAL DAYS[1]

Hakan AŞAN[2]

Abstract

Today, social media has become one of the most effective tools through which politicians can communicate directly with their constituents and quickly convey their messages to large masses. Politicians frequently prefer posts on special days to establish emotional ties with citizens and display a political stance. Careful planning of various elements is necessary for posts on special days to receive more interaction. This study aims to analyze the posts made by politicians on the social media platform X (formerly Twitter) on special days regarding form, timing, and content. In this context, the 27th Term (Member of Parliament) MPs posts on six important days between 2021 and 2022 were analyzed. The research observed that the highest number of posts was made on religious holidays, but the highest interaction was obtained on Mother's Day. Statistical analyses have shown that posts containing videos or images significantly differ from those without and that including a hashtag (#) created a significant difference in the number of likes but not in retweets. This study guides those who use social media for political communication, particularly on special days, indicating which days to focus on and what strategies to develop for effective sharing.

Keywords: *Politics, Social Media, Special Days, X (Twitter).*
JEL Classification: *D83, L82, L83*

SİYASİLERİN ÖZEL GÜNLERDE SOSYAL MEDYADA PAYLAŞIM STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Günümüzde sosyal medya, siyasilerin seçmenleriyle doğrudan iletişim kurabileceği ve mesajlarını geniş kitlelere hızla ulaştırabileceği en etkili araçlardan biri haline gelmiştir. Siyasiler, vatandaşlarla duygusal bağlar kurmak ve politik bir duruş sergilemek amacıyla önemli günlere ait paylaşımları sıklıkla tercih etmektedir. Özel günlerde yapılan paylaşımların daha fazla etkileşim alması için çeşitli unsurlarının dikkatle planlanması gerekmektedir. Bu çalışma, siyasilerin özel günlerde sosyal medya platformu X (eski adıyla Twitter) üzerinden yaptıkları paylaşımları biçim, zamanlama ve içerik açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 27. Dönem Milletvekillerinin 2021-2022 yılları arasında altı önemli güne ait paylaşımları analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda en fazla paylaşımın dini bayramlarda yapıldığı, ancak en yüksek etkileşimin Anneler Günü'nde elde edildiği görülmüştür. İstatistiksel analizler sonucunda, video veya resim içeren paylaşımların, içermeyenlere göre anlamlı bir fark oluşturduğu, etiket (#) bulundurmanın ise beğeni sayısı açısından anlamlı bir fark oluştururken tekrar paylaşım açısından anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, siyasi iletişim amacıyla sosyal medya kullanıcıları için, özellikle hangi özel günlere ağırlık verilmesi ve hangi etkili paylaşım stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği konusunda bir rehber niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, Sosyal Medya, Özel Gün, X (Twitter)*
JEL Sınıflandırması: *D83, L82, L83*

[1] *This study was presented at the 11th International Management Information Systems Congress held on 24-26 October 2024.*

[2] *Dr., Dokuz Eylül University, hakan.asan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9550-3345*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 21.11.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 26.01.2025

Aşan, H. (2025). An Evaluation of the Social Media Sharing Strategies of Politicians on Special Days. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 263-278. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1589365

1. Introduction

The use of social media is still growing quickly both globally and in Turkey. According to the "We Are Social's" February 2024 report, while the world population is 8.08 billion, social media users have reached 5.04 billion. The social media usage rate worldwide increased from 59.4% in 2023 to 62.3% in 2024, and in Turkey, this rate is 66.8% (We Are Social, 2024). The proliferation of social media has triggered a significant transformation in political communication. For politicians, social media offers new opportunities in terms of self-expression and social participation. For this reason, politicians increasingly accept the importance of being active on social media (Hadma and Anggoro, 2021; Shehzad et al., 2021). By posting on social media, they hope to reach a wide audience and more successfully communicate their messages.

In this context, posts for special days are among the most popular content types. Politicians have significant chances to engage with the public and expand their visibility on special days. Aliyeva's analysis of Ankara Metropolitan Municipality Mayor Mansur Yavaş's social media posts, for instance, showed that Yavaş's post on the International Day of the Girl Child garnered the most interaction (Aliyeva, 2022). Politicians generally use special days strategically to convey their messages, strengthen their political narratives, and increase their visibility. Effective use of social media on special days ensures that messages reach wider audiences and interaction rates increase (Severin, 2023; Wouters et al., 2022). Content analysis studies show that politicians frequently post on special days (Bayoğlu and Şentürk, 2021; Bozkırlı and Öztekin, 2023; Karcı, 2024). Nevertheless, no particular study has been conducted that thoroughly examines the posts made by politicians on special days. In the existing literature, evaluations have been made on the content of the posts (hashtags, videos, images, symbols, etc.) (Lin, 2023; Peng, 2020; Markowitz-Elfassi et al., 2019; Manan, 2023; Park et al., 2020; Karas, 2021), the topics discussed (Marquart et al., 2020; Spierings et al., 2018), the structure of the posts (Luebke and Engelmann, 2022), and their negative aspects (Jain and Pandey, 2023; Johann, 2022). However, there is a lack of studies focusing on special days and providing a comprehensive analysis. In addition, the geographical differences in political perception make such a study more necessary in Turkey.

This study examined the social media posts of the 27th Term MPs during 2021-2022 in the context of special days. The effects of elements such as post timing, language use, media, and tagging on interaction were analyzed. In addition, suggestions were made on how these strategies could be optimized. The study aims to understand the dynamics behind the strategies followed by politicians on social media and to reveal the roles of these strategies in the social and political context. The findings provide concrete suggestions for more effective planning of political communication strategies.

2. Literature

The role of social media in political communication is multifaceted, encompassing various dimensions such as information sharing, political fieldwork, and public participation. The interactive nature of social media, enabling real-time communication and feedback, assures political actors to see and respond to public opinion. This is the most important difference from traditional media: the flow of information is usually one-way and slower. Therefore, social media democratizes political discourse, allowing individuals to voice their opinions, share political content, and support candidates (Gardikiotis et al., 2020; Astuti and Hangsing, 2016). The impact of social media on political participation is particularly profound among young demographic groups. Studies show that social media use positively correlates with political activity and participation among young people and that these platforms enable individuals to become more informed and active participants in the political process (Rahbarqazi and Baghban, 2019; Tareen and Adnan, 2021). Social media's influence on political communication will probably grow as it develops further. Integrating emerging technologies such as artificial intelligence and machine learning into social media platforms will further enhance their ability to facilitate political participation and disseminate information (Akinyetun, 2022; Rathnayake and Winter, 2021).

However, these developments also revive ethical concerns about privacy, data security, and the potential for manipulation, necessitating ongoing scrutiny and regulation (Lestari, 2023; Wang, 2023). The impact of social media on political communication also extends to the strategies employed by political candidates and parties. In contemporary political campaigns, the use of data analytics, influential partnerships, and targeted advertising has become standard practice, enabling more individualized and successful outreach to particular constituencies (Lailiyah et al., 2020; Akinola et al., 2021; Barberá and Zeitzoff, 2017). This strategic use of social media not only increases visibility but also encourages a more engaged electorate as candidates can interact directly with voters and obviate their concerns in real time (Getachew & Beshah, 2019; Bode, 2017).

Social media is an important platform for disseminating information and influencing the masses on special occasions. For example, Xiao-Ya et al. have shown that social media is an important platform for health-related campaigns which emphasizes that social media influences people's behavior on issues such as organ donation (Xiao-ya et al., 2019). This is supported by the findings of a similar study showing that platforms such as X can significantly increase public health knowledge, especially in the context of cancer awareness (Li et al., 2016). A dynamic information exchange is made possible by social media's interactive features, which is essential for public awareness campaigns that seek to inform people about important health issues. Furthermore, the effectiveness of social media in raising awareness on certain days, such as Breast Cancer Awareness Month, is highlighted by research showing that social media campaigns can achieve high levels of interaction and that users actively participate in discussions, and share information on health issues (Schliemann et al., 2020). This interaction reflects a growing trend where individuals use social media to seek and disseminate health-related information, thereby creating a more informed public. Their work documents the role of social media in fundraising efforts during important events such as “Giving Days.” It highlights the platform’s potential to mobilize community support for various causes by demonstrating how social media engagement can directly impact fundraising success (Bhati and McDonnell, 2019). Engagement metrics associated with social media campaigns also provide valuable insights into user behavior and preferences. Campaigns using X, for instance, produced millions of impressions, proving the platform's ability to reach wide audiences effectively. (Neil-Sztramko et al., 2023). This level of engagement is crucial during awareness days because it not only increases awareness but also encourages individuals to participate in discussions and share their experiences related to the campaign theme.

According to studies, politicians usually post about significant occasions. Bayoğlu and Şentük (2021) evaluated the posts from a 6-month period of the official Instagram accounts of 4 district municipalities in İzmir using the content analysis method. The posts were classified into 15 categories, one of which was determined as “Special Day”. Aliyeva (2022) examined the social media posts of Ankara Metropolitan Municipality Mayor Mansur Yavaş in terms of political communication over a 20-day period. 70 posts on X, 43 posts on Instagram, and 46 posts on Facebook were examined. The topics of the posts were classified as “Environment”, “Special Days”, “Economy”, and “Education”. In the study conducted on the X side, it was seen that the post that received the most interaction was the special day 'International Girls’ Day'. Bozkırlı and Öztekin (2023) examined the posts made by metropolitan municipalities on their official social media accounts with the content analysis method. In the study conducted, the “special day and week celebration posts” category constituted 11% of the posts on the X platform and ranked 3rd. Similarly, in the study conducted on Instagram, the posts ranked 3rd with 13% for engagement. Karcı (2024) conducted a content analysis on the Instagram accounts of three municipalities in Konya province between June and August. The research observed that the posts were one-sided service notifications, announcements, important day notifications, and celebrations, and that there were no posts aimed at direct citizen participation. 7.31% of the posts were observed to be in the “Important Days” category. Akın and Aktepe (2022) examined the connection between the posts made from the X accounts of Ankara Metropolitan Municipality mayoral candidates during

the 2019 local elections and the election results. It was observed that the posts in the "Congratulatory Celebration/Special Day" category of the candidates constituted 2.4% and 3.3% of the total posts. Tarhan (2012) evaluated 3302 posts obtained from the corporate accounts of 9 metropolitan municipalities with content analysis. It was observed that the posts were generally shared on weekdays and out of working hours. In terms of content, it was seen that the posts were made on informative announcements, transportation, infrastructure, events, and social municipality.

The strategic use of hashtags (#), which politicians often use to make their posts visible, especially on important days, has increased community participation and information dissemination during local events and awareness days. According to one study, people frequently use hashtags to learn about events, fostering community and shared purpose (Lin, 2023). This interaction is important because the collective use of certain hashtags can increase the reach of campaign messages. Research indicates that politicians regularly use social media to share and promote significant days. Politicians use social media platforms to disseminate messages that strike a chord on noteworthy occasions to boost their visibility and foster a feeling of community among their followers. For example, on national holidays, politicians often post messages that evoke patriotism and national pride; this can significantly influence public sentiment and strengthen their political image (Marquart et al., 2020; Spierings et al., 2018). This strategic communication is vital as it allows politicians to reach their target audiences directly with specific messages commensurate with that special day's importance (Ghazali, 2019; Wouters et al., 2022; Fisher et al., 2018). A number of factors, including the emotional content and the use of visual elements, contribute to the effectiveness of social media posts on special days. According to research, posts with vibrant photos or videos typically have higher engagement rates; this is particularly noticeable on special days when emotional appeal is at its highest. (Peng, 2020; Markowitz-Elfassi et al., 2019). Politicians often organize their posts to include symbols or themes associated with that day, increasing emotional impact and encouraging followers' sharing, expanding their reach (Manan, 2023; Park et al., 2020). In addition to boosting engagement, this strategy assists the politician in crafting a narrative that aligns with their political agenda and brand. Karas (2021) emphasizes the importance of visual semiotics in political communication, suggesting that the composition and presentation of images can significantly influence audience perception. Politicians often use images that evoke emotional responses, such as patriotic symbols or images of community gatherings, to increase the effectiveness of their messages.

There is a significant increase in interaction between politicians and their followers on special occasions. Politicians often encourage their followers to share their own experiences or feelings about the event, creating a sense of community and participation (Kaur & Verma, 2016; Kalsnes et al., 2017). This two-way communication is vital as it allows politicians to gauge public sentiment and adapt their messages accordingly, thus increasing their responsiveness and perceived authenticity (Luebke & Engelmann, 2022). Engagement metrics (likes, shares, and comments) indicate public reaction and influence future political strategies (Kelm, 2020; Böhmer, 2022). The impact of social media posts on special occasions can extend beyond immediate engagement; it can also shape long-term political narratives and public perceptions. For example, consistent messaging aligning with national values can strengthen a politician's position as a leader representing the nation's spirit (Azmi et al., 2018; Adamik-Szysiak, 2019). This is especially important when political legitimacy is discussed, and politicians must work harder to establish their credibility and connection with voters (Maurer, 2022; Manning et al., 2016). The ability to craft a compelling narrative through social media can be a powerful tool in a politician's arsenal, especially during key moments in the political calendar.

On the other hand, It is impossible to overlook the gender dynamics in political communication on social media during special events. Studies have shown that female politicians often face different interaction patterns than their male colleagues, which can affect how their messages are received and interpreted (Samuel-Azran and Yarchi, 2020). The intersection of gender and political

communication on social media highlights the need for a nuanced understanding of audience reception and politicians' diverse strategies to effectively manage these dynamics (Putri et al., 2021).

Important information about politicians' efficacy can be gleaned from engagement metrics linked to their posts on noteworthy occasions. Research by Keller and Königslöw (2018) shows that posts receiving higher levels of likes, shares, and comments often emotionally resonate with their audiences. This suggests that politicians who effectively reach out to their voters' emotions on special occasions are more likely to achieve higher engagement rates.

The perceived authenticity of posts is a crucial component of politicians' social media engagement during special events. Luebke and Engelmann (2022) emphasize that exposure to politicians' social media content can increase perceptions of authenticity, especially when they present themselves as relatable. This is compatible with the findings of Haselswerdt (2023), who discusses how social media can create echo chambers that reinforce users' beliefs about politicians' authenticity.

In addition to engagement and authenticity, the content of politicians' posts on special occasions often reflects broader political strategies. Adamik-Szysiak (2019) discusses how politicians adapt their communication strategies to align with media logic, highlighting the importance of timely and relevant content. On special occasions, politicians can capitalize on heightened public interest to promote their political agenda or respond to current events. This strategic alignment can help politicians maintain relevance and visibility in a crowded media environment.

Social media's emergence in politics is not without drawbacks. The echo chambers and political polarization phenomenon is a significant concern, as individuals often curate their online environments to align with their preexisting beliefs. This selective exposure can reinforce biases and limit exposure to diverse perspectives, ultimately undermining the democratic potential of social media (Tareen and Adnan, 2021; Jain and Pandey, 2023). Furthermore, due to the quick traction that false narratives can have and the ability to sway public opinion, disseminating misinformation and disinformation on social media threatens informed political discourse (Johann, 2022; Hudia and Affandi, 2022). In conclusion, social media is an effective tool for communication and information sharing on significant and unique occasions. Many studies have demonstrated its ability to facilitate real-time communication, encourage community participation, and mobilize support for various causes. As social media evolves, ongoing research and strategies must be adapted to shape public discourse and maximize its impact.

3. Data and Methodology

In the implementation phase of the study, the analysis process was set out, as shown in Figure 1, to analyze the data on the posts of political accounts on special days.

Figure 1: **Methodology of the Study**

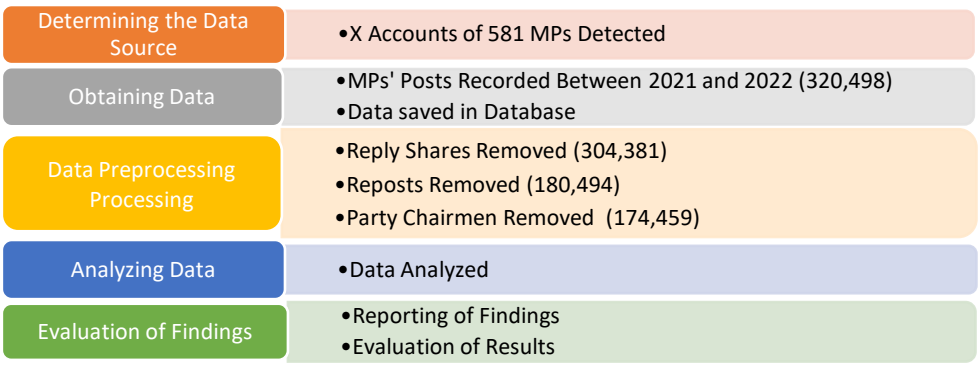

Figure 1 shows how the analysis process is carried out comprehensively. The steps of the analysis process are listed as follows.

1) Determination of Data Source: The database contained the user names of the 27th Term MPs who used the X platform and were taken into consideration. (581 MPs).

2) Obtaining Data: For the years 2021 and 2022, the posts of the MPs whose usernames were identified were obtained and entered into the database (320,498 posts). The data were obtained with a program written in Python via the API of the X platform.

3) Data Preprocessing: Some processes were applied to prepare the data set for analysis. Some posts were taken down so that only the posts made by MPs could be analyzed. The posts that the MPs responded to another post were removed from the data set, (304,381 posts). The posts that belonged to someone else and were retweeted were also removed from the data set (180,494). In the analyses to be conducted, posts belonging to the heads of political parties were also removed from the data set (174,459). This decision was because, while the interaction per post of all deputies was 541, the interaction per post of only the chairmen was 10,487. The chairmen were excluded from the study because they would cause quantitative inaccuracies in the analysis. A keyword data set was created to identify posts belonging to special days. For example, words containing “Kurban” and “Bayram” were tagged as belonging to the Feast of the Sacrifice (5,759). However, various combinations were considered in this matching. This stage was an important step in preparing the data for content analysis.

4) Analyzing Data: The word cloud was assessed after the pre-processing step. Statistical analyses were performed according to the elements used in the posts (media, hashtag, and mention). In addition, numerical comparisons were shown according to some characteristics (time of sharing, day of sharing, text length).

5) Evaluation of Findings: In Step 4, several assessments were conducted using the analyses' results and numerical indicators.

4. Findings

Listed below are the terms used to evaluate the analysis findings.

- **Likes per Share:** Total Likes / Total Shares.
- ***Retweet* per Share:** Total Retweet / Total Shares.
- **Interaction per Share:** (Total Likes + Total Retweet) / Total Shares.

Word Cloud Analysis

The X platform values words due to their structure and facilitates communication through words. Figure 2 shows word clouds for six special days.

Figure 2: **Word Clouds According to Special Days**

Feast of Sacrifice

Feast of Ramadan

Figure 2 (Continued): **Word Clouds According to Special Days**

Mother's Day

Valentine's Day

April 23rd National Sovereignty and Children's Day

May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day

The word clouds in Figure 2 indicate that MPs carefully use language to observe cultural and national values on special days. Spiritual and peace themes are more prominent on religious holidays, while children, youth, sovereignty, and Atatürk themes are prominent on national holidays. On days with more personal significance, such as Mother's Day and Valentine's Day, words that establish emotional connections are used extensively. This analysis reveals that MPs focus on social sensitivities and emotions when shaping their social media strategies on special days.

Number of Shares and Interactions per Share

Table 1 displays numbers evaluating the efficacy of social media posts on designated days and identifying the days with the highest interaction.

Table 1: **Number of Interactions by Special Days**

Special Day	Total Number of Shares	Likes per Share	*Retweet* per Share
Feast of Sacrifice	1.311	216	25
Feast of Ramadan	1.194	240	25
Mother's Day	828	274	31
Valentine's day	41	137	9
April 23rd National Sovereignty and Children's Day	1.167	195	23
May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	1.235	144	22
Total	**5.759**	**1.206**	**135**

According to Table 1, while most shares are made on the Feast of Sacrifice and the Feast of Ramadan, Mother's Day stands out regarding likes and reshares. This may indicate that Mother's

Day posts can be more emotional and personal and, therefore, receive more interaction. Valentine's Day has the lowest numbers in terms of total shares and reshares, indicating that this day is less celebrated or shared on social media than other days.

Interaction Statistics According to Share Content

In this section, it is tested whether there is a statistical difference according to the media, mention and hashtags in social media posts. The Mann-Whitney U test was used because the data set did not meet the normality assumptions.

Table 2 displays the number of interactions based on whether the post includes media (video, image).

Table 2: **Statistics According to the Presence of Media in the Sharing Content**

	Media	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Media Contains	5.226	3.697,21	957.152,50	,000
	Media Does Not Contain	533	2.796,65		
Like	Media Contains	5.226	3.927,26	834.538,00	,000
	Media Does Not Contain	533	2.773,18		
	Total	5.759			

As shown in Table 2, the test results reveal that the number of retweets and likes is significantly higher for posts containing media compared to those without media ($p<0.05$). Table 3 shows the interaction numbers according to whether another user has tagged the post's content.

Table 3: **Statistics According to the Presence of Mention in Sharing Content**

	Mention (@)	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Mention Contains	782	3.144,77	1.738.954,00	,000
	Mention Does Not Contain	4.977	2.838,39		
Like	Mention Contains	782	2.734,23	1.832.021,00	,008
	Mention Does Not Contain	4.977	2.902,90		
	Total	5.759			

As shown in Table 3, the test results reveal that the number of retweets and likes is significantly different in favor of the posts with mentions compared to the posts without mentions ($p<0.05$). Table 4 shows the interaction numbers according to whether the post contains a hashtag (#).

Table 4: **Statistics According to the Presence of Hashtag in Sharing Content**

	Hashtag (#)	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Hashtag Contains	3.399	2.860,43	3.944.290,50	,283
	Hashtag Does Not Contain	2.360	2.908,19		
Like	Hashtag Contains	3.399	2843,11	3.885.423,00	,043
	Hashtag Does Not Contain	2.360	2933,13		
	Total	5.759			

As shown in Table 4, the test results show that the number of likes for posts with hashtags significantly differs from those without hashtags ($p<0.05$). However, there is no significant difference in terms of the number of retweets based on whether the posts contain a hashtag.

Interaction Statistics by Time

Figure 3 shows the average interactions received for posts per hour.

Figure 3: **Interaction Per Share by Hour**

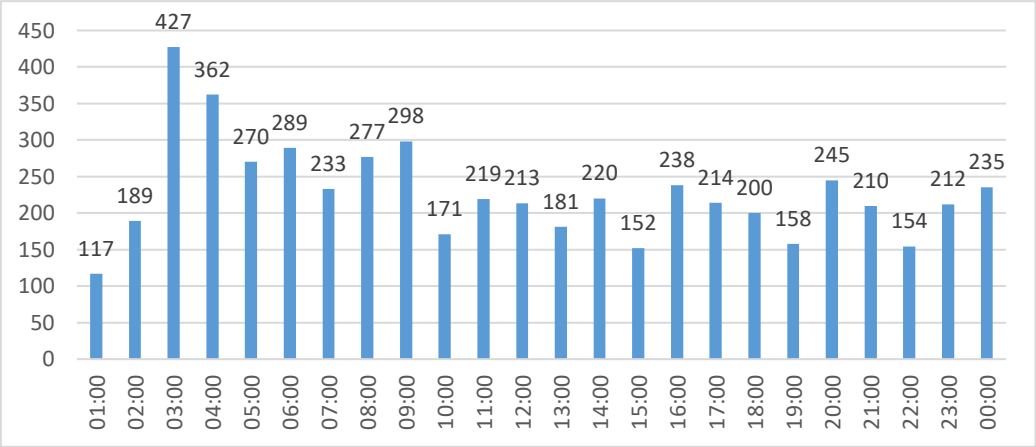

Figure 2 shows that posts with 427 interactions at 3:00 a.m. achieve the highest level. This shows that posts made after midnight receive an interestingly high amount of interaction. Posts made at 4:00 a.m. and 5:00 a.m. are also seen to be at relatively high levels with 362 and 270 interactions, respectively. Posts made at 8:00 a.m. stand out as a high interaction time of the day with 298 interactions. Posts made at 7:00 p.m. and 8:00 p.m. received 245 and 238 interactions, indicating that evening hours are also effective. Posts made at 1:00 p.m., are at the lowest level with only 117 interactions. Posts made at 3:00 p.m. receive 152 interactions and represent the lowest interaction count of the day. While some posts made at night receive quite high interaction, especially at 3:00 a.m., a decrease in interaction is observed towards the middle of the day. It is especially noticeable that early morning and late evening hours receive more interaction. Interactions are generally observed to be more intense at night and in the morning, which indicates that the time when politicians share their content may be consistent with the hours when social media users are active. Table 5 shows social media posts' interaction levels on different special days according to time zones. Color coding was used to indicate interaction levels from low to high (red for low, yellow for medium, green for high interaction).

Table 5: **Average Number of Interactions by Special Day and Time Variables**

Hour	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
1	74	18	346	58	39	0
2	24	104	143	177	243	0
3	499	100	151	346	589	0
4	211	113	192	306	526	0
5	219	168	245	360	327	91
6	151	361	201	412	331	68
7	230	165	282	288	228	107

Table 5 (Continued): **Average Number of Interactions by Special Day and Time Variables**

Hour	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
8	382	127	412	168	260	15
9	325	236	362	368	106	363
10	173	145	227	156	164	14
11	226	145	487	263	108	57
12	153	198	354	253	163	52
13	255	124	259	101	172	0
14	158	132	98	476	155	77
15	138	125	220	135	173	17
16	114	178	406	87	469	0
17	97	120	185	219	459	0
18	150	169	211	289	132	0
19	95	134	200	164	206	0
20	574	71	761	116	173	140
21	123	96	523	192	334	201
22	59	105	393	92	153	0
23	87	55	224	68	440	0
24	643	96	149	141	136	0

According to Table 5, the highest interaction is received on April 23rd , especially in the early morning hours (03:00-04:00) and at midnight (00:00) and 8:00 PM (20:00). There are medium-level interactions at other hours. The highest interaction is seen at 06:00 on the special day of May 19th . Interactions are generally low during the rest of the day. The highest interaction is obtained at 20:00 on the special day of Mother's Day. There are also significant interactions at other times, such as 09:00 and 23:00. The interaction on the special day of "Feast of Sacrifice" is incredibly high between 06:00 and 08:00 AM. A significant interaction is also observed at 14:00. The highest interaction is seen in the morning hours (03:00-05:00) and at midnight (00:00) on the special day of the Feast of Ramadan. There is also a remarkable interaction at 17:00. In "Valentine's Day" posts, there is very low interaction compared to other days. However, relatively higher interaction is observed at 09:00, 16:00, and 20:00.

As a general evaluation, the following findings can be listed:

- In the early hours of the day (00:00-06:00) on April 23rd , both the Feast of Ramadan and the Feast of Sacrifice received very high interaction. The highest interaction was seen, especially during the 03:00 time period and Feast of Ramadan (589 interactions).
- At noon and in the afternoon (12:00-18:00), the Feast of Sacrifice received high interaction at 14:00 and the Feast of Ramadan at 17:00. Other special days generally received lower interactions.
- In the evening hours (18:00-24:00), Mother's Day received the highest interaction. Especially, the hours 20:00 (761 interactions) and 21:00 (523 interactions) attract attention. On Valentine's Day, it performed relatively better at 20:00 and 09:00.

Interaction Statistics by Post Length

Table 6 shows the importance of text length in politicians' social media strategies and the interaction averages of posts according to this post length. The table displays short characters (0–100), medium characters (101–200), and long characters (201+).

Table 6: **Average Number of Interactions by Post-Text Length**

	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
Short	186	131	324	391	465	548
Medium	286	238	300	72	262	321
Lenght	191	150	307	59	200	211

When Table 6 is examined, it is seen that short texts generally receive more interaction. On national holidays, medium-length posts attract more interaction. Short posts by politicians on special days are likely to have a more positive effect on engagement.

5. Conclusion

Social media is an essential tool for politicians to use for communication, and its unique features allow them to interact freely and readily with the public. Politicians often share on special days and share a wide variety of posts. This study aimed to evaluate the effectiveness of social media strategies by analyzing the interaction levels of the posts made by politicians in Türkiye, on the X social platform on special days. The findings showed that politicians' posts on special days are directly related to factors such as timing, content type, hashtag usage, and the presence of media content. An analysis was conducted on six special days in the study. First of all, a word cloud was created for each of these days, and an evaluation was made between the most used words and the special days. Spiritual and peace themes were more prominent on religious holidays, while children, youth, sovereignty, and Atatürk themes were at the forefront on national holidays. On days with more personal importance, such as Mother's and Valentine's Day, words aimed at establishing emotional bonds were used intensively. The number of posts on special days and the interaction per share were evaluated. While most posts were made on religious holidays, the posts on Mother's Day received the most interaction. This was due to the fact that Mother's Day was well received by people from all political parties. On the other side, Valentine's Day received the least interaction. This indicated that Valentine's Day had fewer interactions with the target audience or was not as heavily featured in social media strategies. When the interaction rates of the posts were examined according to time zones, it was observed that posts made in the early morning and late evening hours received more interactions. This situation revealed that politicians should focus on these time zones to communicate more effectively with their followers and that politicians can attract more attention and interaction on social media, especially in certain time zones. While posts made at night and early in the morning received high interaction, posts made in the afternoon received lower interaction. This information provided important clues for politicians to optimize their social media strategies. Due to the emotional bond, high interaction levels were observed on Mother's Day, especially in the evening. Early in the morning, there was much interest in the Feast of Sacrifice and the Feast of Ramadan because they are religious holidays. When the data were analyzed in content analysis, it was observed that posts containing media were significantly different in terms of the number of likes and re-shares compared to posts without media. This situation is similar to the literature. Using mention in posts creates a significant difference in terms of interaction. This difference was found to be positive for retweets and negative for favorites. On the other hand, while hashtags in posts do not create a statistically significant difference in retweets, a result in favor of not using hashtags has emerged in terms of likes. Contrary to previous studies indicating that hashtags may increase interaction, no positive effect of hashtag use was observed in this study.

Limitations of the study include using only one social media tool (the X platform), data collection at a specific time interval, and evaluation of only six special days. Consequently,

politicians can build a closer relationship with their target audience and reach a larger audience by using social media strategies on the X platform on special days that are optimized in terms of timing and content. These mentioned results offer crucial hints for upcoming social media plans and aid in the creation of tactics that can assist politicians in establishing a more powerful online presence on special occasions and at social gatherings. In this regard, the study adds to the body of literature by examining the academic viewpoint and the political climate.

References

Adamik-Szysiak, M. (2019). Social Media as a Tool of Political Permanent Campaign on the Example of the Activity of Polish Politicians. *SWS Journal of Social Sciences and Art*, 1(2), 1-12. https://doi.org/10.35603/ssa2019/issue2.01

Akın, H. and Aktepe, C. (2022). Siyasal Pazarlamada Sosyal Medya Kullanımı: Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Twitter Söylemlerinin Karşılaştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 3356-3375.

Akinola, O., Omar, B. and Mustapha, L. (2021). Salience in the Media and Political Trust in Nigeria: The Mediating Role of Political Participation. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities,* 29(4), 2153-2169. https://doi.org/10.47836/pjssh.29.4.03

Akinyetun, T. (2022). Social Media, Political Efficacy and Political Participation in Nigeria. *Plaridel*. https://doi.org/10.52518/2022-02aknytn

Aliyeva, F. (2022). Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın Kamuoyuna Yönelik Kullandığı Mesaj Stratejiler. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 115-129.

Astuti, P. and Hangsing, P. (2016). Social Media and Effort to Coax Young Voters in Jakarta, Indonesia. *Scriptura*, 6(1). https://doi.org/10.9744/scriptura.6.1.1-13

Azmi, A., Sylvia, I. and Mardhiah, D. (2018). Indonesian Politicians' Social Media Role in Encouraging Civic Engagement. *Proceedings of the Annual Civic Education Conference (ACEC 2018),* 305-310. https://doi.org/10.2991/acec-18.2018.70

Barberá, P. and Zeitzoff, T. (2017). The New Public Address System: Why Do World Leaders Adopt Social Media? *International Studies Quarterly*, 62(1), 121-130. https://doi.org/10.1093 /isq/sqx047

Bayoğlu, F. and Şentürk, Z. A. (2021). Belediyelerin Kurumsal Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: İzmir'deki İlçe Belediyeler Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 120(120), 36-59.

Bhati, A. and McDonnell, D. (2019). Success in an Online Giving Day: The Role of Social Media in Fundraising. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly,* 49(1), 74-92. https://doi.org/10. 1177/0899764019868849

Bode, L. (2016). Pruning the News Feed: Unfriending and Unfollowing Political Content on Social Media. *Research & Politics,* 3(3), 205316801666187. https://doi.org/10.1177/205316801 6661873

Bozkırlı, F. and Öztekin, A. (2023). Siyasal İmaj Oluşturma Bağlamında Yerel Yöneticilerin Sosyal Medya Kullanımı: Büyükşehir Belediye Başkanları Örneği. *Erciyes Akademi*, 37(2), 783-805. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1232390

Böhmer, K. (2022). Does Hatred Rule Political Communication on Social Media? How Do Politicians Talk About the Eu On Facebook, and How Do Their Followers React? *Politics in Central Europe*, 18(4), 477-498. https://doi.org/10.2478/pce-2022-0021

Fisher, C., Marshall, D. and McCallum, K. (2018). Bypassing the Press Gallery: from Howard to Hanson. *Media International Australia*, 167(1), 57-70. https://doi.org/10.1177/1329878x18766077

Gardikiotis, A., Navrozidou, E. and Euaggelou-Navarro, O. (2020). Social Media and Political Participation: The Role of Social Psychological and Social Media Variables. *Psychology the Journal of the Hellenic Psychological Society*, 23(2), 37. https://doi.org/10.12681/psy_hps.22601

Getachew, A. and Beshah, T. (2019). The Role of Social Media in Citizen's Political Participation, *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 487-496. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20671-0_33

Ghazali, W. (2019). Personalised Campaigns in Party-Centred Politics: Facebook and Instagram As Arena for Political Communication. *IIUM Journal of Human Sciences (IJOHS)*, 1(2), 52-64. https://doi.org/10.31436/ijohs.v1i2.71

Hadma, A. and Anggoro, J. (2021). Political Communication in the Age of Social Media. *Commicast*, 3(1), 1-7. https://doi.org/10.12928/commicast.v3i1.5114

Haselswerdt, J. (2023). Echo Chambers or Doom Scrolling? Homophily, Intensity, and Exposure to Elite Social Media Messages. *Political Research Quarterly*, 77(1), 199-212. https://doi.org/10.1177/10659129231202969

Hudia, R. and Affandi, I. (2022). Students' Perceptions of the Use of Instagram Social Media as One of Generation Z's Political Education Facilities. *Proceedings of the Annual Civic Education Conference (ACEC 2021),* 314-320. https://doi.org/10.2991/assehr.k.220108.057

Jain, L. and Pandey, V. (2023). The Influence of Social Media Usage and Political Behaviors Among Adults. *Journal of Communication and Management,* 2(02), 98-100. https://doi.org/10.58966/jcm2023224

Johann, M. (2022). Political Participation in Transition: Internet Memes as a Form of Political Expression in Social Media. *Studies in Communication Sciences*, 22(1), 149–164. https://doi.org/10.24434/j.scoms.2022.01.3005

Kalsnes, B., Larsson, A. O. and Enli, G. S. (2017). The Social Media Logic of Political Interaction: Exploring Citizens' and Politicians' Relationship on Facebook And Twitter. *First Monday*, 22(2). https://doi.org/10.5210/fm.v22i2.6348

Karas, K. (2015). *Pictures in Politics: A Visual Social Semiotics Analysis of Federal Politicians on Instagram*. Toronto Metropolitan University. Thesis. https://doi.org/10.32920/ryerson.14662086.v1

Karcı, M. (2024). Kurumsal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Konya Merkez İlçe Belediyeleri Örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 1-28. https://doi.org/10.53281/kritik.1440678

Kaur, M. and Verma, R. (2016). Social Media. *International Journal of Social and Organizational Dynamics in It*, 5(2), 31-38. https://doi.org/10.4018/ijsodit.2016070103

Keller, T. and Königslöw, K. (2018). Followers Spread the Message! Predicting the Success of Swiss Politicians on Facebook and Twitter. *Social Media + Society*, 4(1). https://doi.org/10.1177/2056305118765733

Kelm, O. (2020). Why Do Politicians Use Facebook and Twitter the Way They Do? The Influence of Perceived Audience Expectations. *Studies in Communication and Media*, 9(1), 8-34. https://doi.org/10.5771/2192-4007-2020-1-8

Lailiyah, N., Pradhana, G. and Yuliyanto, M. (2020). Youthizen Political Literacy: Educating the Generation Z. *Jurnal Ilmu Sosial*, 1(1), 22-39. https://doi.org/10.14710/jis.1.1.2020.22-39

Lestari, L. (2023). A Successful Strategy of Political Party Campaign Ahead of Election in Developed Countries. *Jurnal Dimensi*, 12(2), 399-421. https://doi.org/10.33373/dms.v12i2.5495

Li, Z., Markson, C., Costello, K., Xing, C., Demissie, K. and Llanos, A. (2016). Leveraging Social Media to Promote Public Health Knowledge: Example of Cancer Awareness Via Twitter. *JMIR Public Health and Surveillance*, 2(1), e17. https://doi.org/10.2196/publichealth.5205

Lin, B. (2023). Social Media Engagement of Hashtag Users in the Context of Local Events: Mixed Method Approach. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 15(2), 254-270. https://doi.org/10.1108/jhtt-03-2023-0074

Luebke, S. and Engelmann, I. (2022). Do We Know Politicians' True Selves from the Media? Exploring the Relationship Between Political Media Exposure and Perceived Political Authenticity. *Social Media + Society*, 8(1). https://doi.org/10.1177/20563051221077030

Manan, N. (2023). The Relatonship Between Vividness and Engagement on Social Media Postings of Selected Malaysian Politicians. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(5). https://doi.org/10.6007/ijarbss/v13-i5/17245

Manning, N., Penfold-Mounce, R., Loader, B., Vromen, A. and Xenos, M. (2016). Politicians, Celebrities and Social Media: A Case of Informalisation? *Journal of Youth Studies*, 20(2), 127-144. https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1206867

Markowitz-Elfassi, D., Yarchi, M. and Samuel-Azran, T. (2019). Share, Comment, But Do Not Like. *Online Information Review*, 43(5), 743-759. https://doi.org/10.1108/oir-02-2018-0043

Marquart, F., Ohme, J. and Moeller, J. (2020). Following Politicians on Social Media: Effects for Political Information, Peer Communication, And Youth Engagement. *Media and Communication*, 8(2), 197-207. https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.2764

Maurer, P. (2022). Perceptions of Media Influence and Performance Among Politicians in European Democracies. *International Communication Gazette*, 85(5), 347-364. https://doi.org/10 .1177/17480485221146088

Neil-Sztramko, S., Dobbins, M. and Williams, A. (2023). Evaluation of a Knowledge Mobilization Campaign to Promote Support for Working Caregivers in Canada: Quantitative Evaluation. *JMIR Formative Research*, 7, e44226. https://doi.org/10.2196/44226

Park, B., Kang, M. and Lee, J. (2020). Sustainable Political Social Media Marketing: Effects of Structural Features in Plain Text Messages. *Sustainability*, 12(15), 5997. https://doi.org/ 10.3390/su12155997

Peng, Y. (2020). What Makes Politicians' Instagram Posts Popular? Analyzing Social Media Strategies of Candidates and Office Holders with Computer Vision. *The International Journal of Press/Politics,* 26(1), 143-166. https://doi.org/10.1177/1940161220964769

Putri, S., Wibowo, K. and Fuady, I. (2021). Personalisation and User Engagement. *Ultimacomm Jurnal Ilmu Komunikasi*, 197-213. https://doi.org/10.31937/ultimacomm.v13i2.2220

Rahbarqazi, M. and Baghban, S. (2019). Social Media, Political Discussion, and Political Protest: A Case Study of the 2018 Political Protests in Iran. *Kome*, 7(2), 89-103. https://doi.org/10.17 646/kome.75672.33

Rathnayake, C. and Winter, J. (2021). Do Platforms Favour Dissidents? Characterizing Political Actor Types Based on Social Media Uses and Gratifications. *Human Systems Management*, 40(2), 249-263. https://doi.org/10.3233/hsm-200888

Samuel-Azran, T. and Yarchi, M. (2020). Women Candidates are Unrewarded For "Masculine" Campaigning: Facebook Campaigning During Israel's 2018 Municipal Elections. *Online Information Review,* 44(6), 1199-1216. https://doi.org/10.1108/oir-07-2019-0228

Schliemann, D., Paramasivam, D., Dahlui, M., Cardwell, C., Somasundaram, S., Tamin, N. and Donnelly, M. (2020). Change in Public Awareness of Colorectal Cancer Symptoms Following the Be Cancer Alert Campaign in the Multi-Ethnic Population of Malaysia. *BMC Cancer*, 20(1). https://doi.org/10.1186/s12885-020-06742-3

Severin, M. (2023). Politicians' Social Media Usage in a Hybrid Media Environment: A Scoping Review of the Literature Between 2008–2022. *Nordicom Review*, 44(2), 172-193. https://doi.org/10.2478/nor-2023-0010

Shehzad, M., Ali, A. and Shah, S. (2021). Relationship Among Social Media Uses, Internet Mediation and Political Participation in Pakistan. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 9(2), 43-53. https://doi.org/10.18510/hssr.2021.925

Spierings, N., Jacobs, K. and Linders, N. (2018). Keeping an Eye on the People: Who Has Access to Mps on Twitter? *Social Science Computer Review*, 37(2), 160-177. https://doi.org/10.1177/0894439318763580

Tareen, H. and Adnan, M. (2021). Political Communication with Social Media in Pakistan: Internal and External Efficacy. *Global Social Sciences Review*, VI(II), 130-138. https://doi.org/10.31703/gssr.2021(vi-ii).14

Wang, H. (2023). Social Media for Journalism and Civic Political Participation*. Communications in Humanities Research*, 18(1), 271-278. https://doi.org/10.54254/2753-7064/18/20231190

We Are Social. (2024). Digital 2021 Turkey, https://datareportal.com/reports/digital-2024-turkey. [Access Date: 14 Kasım 2024].

Wouters, R., Staes, L. and Aelst, P. (2022). Word on the Street: Politicians, Mediatized Street Protest, and Responsiveness on Social Media. *Information Communication & Society*, 26(16), 3103-3132. https://doi.org/10.1080/1369118x.2022.2140013

Xiao-ya, J., Jiang, W., Cai, J., Su, Q., Zhou, Z., He, L. and Lai, K. (2019). Characterizing Media Content and Effects of Organ Donation on a Social Media Platform: Content Analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 21(3), e13058. https://doi.org/10.2196/13058

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2024 (46) ISSN 1307-9832

AN EMPIRICAL TEST OF THE PHILLIPS CURVE WITH GENDER DIFFERENCES IN TÜRKİYE

Murat ERGÜL[1]

Abstract

The potential existence and structure of the relationship between inflation and unemployment is a frequently examined topic in literature. A.W.H. Phillips (1958) explored the correlation between these two significant economic variables in the context of the United Kingdom, highlighting the trade-off relationship between them. This seminal work has led various economists to rigorously investigate the same phenomenon across different countries and country groups. The primary reason for this intense scrutiny is the assertion that monetary policies implemented in response to economic shocks may push these two variables in opposite directions. In this regard, the significant shocks experienced in Türkiye in recent years concerning inflation and unemployment have made it particularly intriguing to test the validity of the Phillips Curve for Türkiye. This study tests the validity of the Phillips Curve relationship for Türkiye. Utilizing monthly data from 2005 to 2023, the unemployment rates are modeled separately for male and female unemployment rates, distinguishing this study from others. The analysis employs the Johansen Cointegration Test and concludes that the Phillips Curve theory holds true for Türkiye. In light of the findings, there is a noteworthy presence of both a more significant and higher-level correlation between male unemployment rates and the producer price index.

Anahtar Kelimeler: *Phillips Curve, Unemployment, Inflation, Cointegration Test*
JEL Sınıflandırması: *E24, E31, J16*

TÜRKİYE'DE CİNSİYET FARKLILIKLARI BAZINDA PHİLLİPS EĞRİSİNİN AMPİRİK TESTİ

Öz

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin olası varlığı ve yapısı literatürde sıkça incelenen bir konu olarak ön plana çıkar. A.W.H. Philips (1958)'in bu iki önemli ekonomik değişken arasındaki korelasyonu İngiltere için incelemesi ve aralarındaki değiş-tokuş ilişkisini ortaya koyması farklı iktisatçıların farklı ülke ve ülke grupları için de aynı sınamayı yoğun bir biçimde ortaya koyması ile sonuçlanmıştır. Bunun en temel nedeni olarak tecrübe edilen bir iktisadi şok sonrası uygulanacak para politikalarının, örneğin, bu iki değişkeni zıt yönlere itecek olması iddiasıdır. Bu anlamda özellikle son yıllarda Türkiye'de enflasyon ve işsizlik gibi önemli iki iktisadi değişkende yaşanan ciddi şoklar Philips Eğrisinin geçerliliğinin Türkiye için test edilmesini de ilgi çekici bir hale getirmiştir. Çalışmada Philips'in adını verdiği bu ilişkinin geçerliliği Türkiye için test edilmiştir. 2005-2023 aylık veriler kullanılarak işsizlik oranları kadın ve erkek işsizlik oranları verileri olarak ayrı ayrı modele atanmış ve diğer çalışmalardan farklılaşılmıştır. Johansen Eş bütünleşme testinin kullanıldığı analizde Philips Eğrisi teorisinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılır. Ayrıca elde edilen bulgular ışığında erkek işsizlik oranları ile üretici fiyat endeksi arasında hem daha anlamlı hem de daha yüksek seviyede bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir.

Keywords: *Phillips Eğrisi, İşsizlik, Enflasyon, Eşbütünleşme Testi*
JEL Classification: *E24, E31, J16*

[1] *Asst.Prof, Karabük Üniversitesi, muratergul@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2117-7561*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 13.06.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 30.10.2024

Ergül, M. (2024). An Empirical Examination of the Validity of Gender-Indexed Phillips Curve in Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 65-76. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1501027

1. Introduction

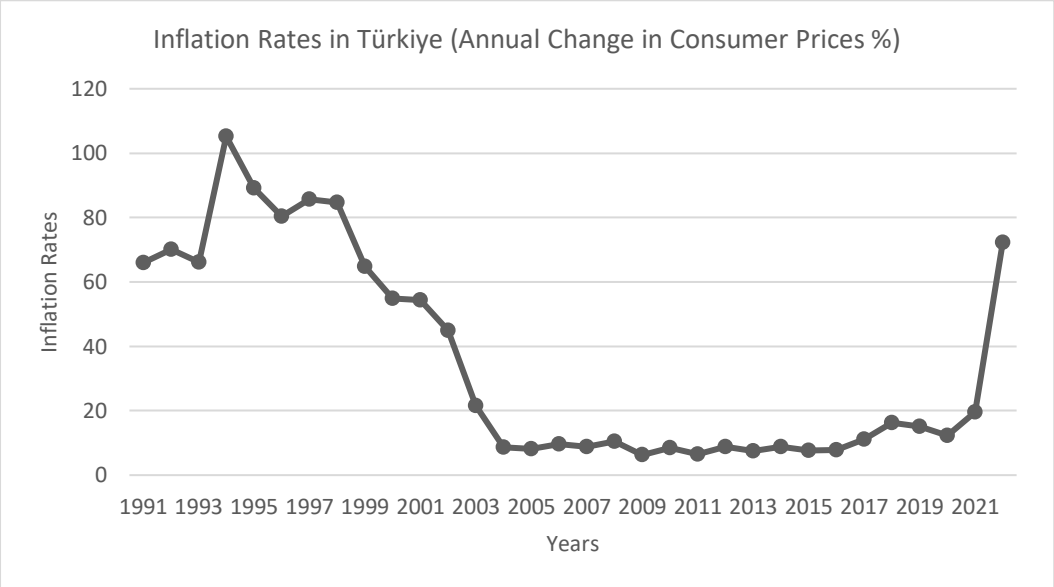
Macroeconomic variables experiencing fluctuations in the face of internal and external economic shocks are not accepted by any economic authority. Within the stable and balanced structure of the economy in the literature, the two main variables most likely to be affected by these fluctuations can be listed as inflation and unemployment. While the lowest possible values for these two fundamental variables signify stable price levels and full employment, they are considered essential for healthy growth rates. Although Fisher (1973) claimed in his study that he was the first to propose the existence of a relationship between these two variables, the possible relationship between inflation and unemployment became a popular research topic in the literature after A.W. Phillips's study in 1958. In his study focusing on the United Kingdom, Phillips identified a non-linear inverse relationship between unemployment and inflation rates between 1861 and 1957. In the economic literature, this negative relationship between inflation and unemployment in the short term has become a popular concept known as the Phillips Curve. The identification of the trade-off relationship between these variables in many countries has ensured the recognition of this concept as an important economic theory. Another reason for the formation of this popularity is the economic dilemma it embodies. According to Phillips's theory, achieving low unemployment rates will occur under conditions of high inflation, which is among the primary macroeconomic goals. Price level stability is also widely accepted as a fundamental macroeconomic objective. At this point, economic decision-makers are forced to make a choice between inflation and unemployment. Additionally, the Phillips Curve is considered a reflection of a relationship valid in the short term. The trade-off between inflation and unemployment values in the short term will begin to move outside each other's spheres of influence in the long term. However, it should not be overlooked that unemployment rates exhibit a hysteric nature for many economies. The fact that unemployment rates can have a sticky character contradicts the natural rate of unemployment (NRU) convergence hypothesis. Therefore, it can be said that the phenomenon of choosing between unemployment and inflation, which lies at the center of the Phillips Curve theory, defines a challenging process to be undertaken by policymakers.

While the validity of the Phillips Curve across different countries sparks curiosity among economists, it is also acknowledged as a controversial topic. The diverse structures exhibited by different countries and their dynamic nature under the influence of unique internal and external factors can be cited as one of the fundamental reasons for this. Understanding the relationship between the two fundamental economic indicators, inflation and unemployment, which directly influence policy-making processes of economic decision-makers, is crucial for Türkiye as well as for other countries. In this regard, testing the existence of the Phillips Curve for Türkiye will be critical in determining and implementing policies following a potential economic recession. For many years, Türkiye has been struggling with inflation and unemployment, which have become almost chronic issues. Thus, it is essential for Türkiye to clarify the relationship between these two problems, making the topic even more compelling. The primary reason for this is that Türkiye's fragile economic structure leads to immediate adverse effects on inflation and unemployment data following both local and global economic shocks. Naturally, understanding the behavior of these variables in advance of an unwanted economic shock will guide the policies to be developed subsequently. In some countries, the problem of unemployment exhibits a hysteresis pattern and does not return to its natural rate. Therefore, policies developed in light of this reality will help address the problem more effectively and accurately. By taking into account Türkiye's economic structural characteristics and variability, this analysis aims to contribute to the development of strategies for ensuring economic stability and promoting sustainable growth. Additionally, the exploration of the Phillips Curve theory through the lens of gender differences in this study may facilitate policymakers in making more precise, rational, and balanced decisions.

2. Understanding Inflation and Unemployment Dynamics in Türkiye

Inflation and unemployment are considered pivotal elements of macroeconomic stability in all economies, including the Turkish economy. These two primary macroeconomic variables continue to play a critical role in evaluating economic performance and policymaking processes in the Turkish economy. Türkiye has been a country grappling with high inflation since its establishment. Overall economic uncertainty, monetary policy ambiguities, fiscal indiscipline, and internal-external shocks have contributed to the persistence of high inflation until recent years. The outbreak of the pandemic in recent times, with its global ramifications, has significantly affected not only Türkiye but also other countries. The economic and social measures taken during this period, along with imposed restrictions, have adversely impacted the Turkish economy from various perspectives.

Graph 1: **Yearly Changes in Inflation Rates in Türkiye**

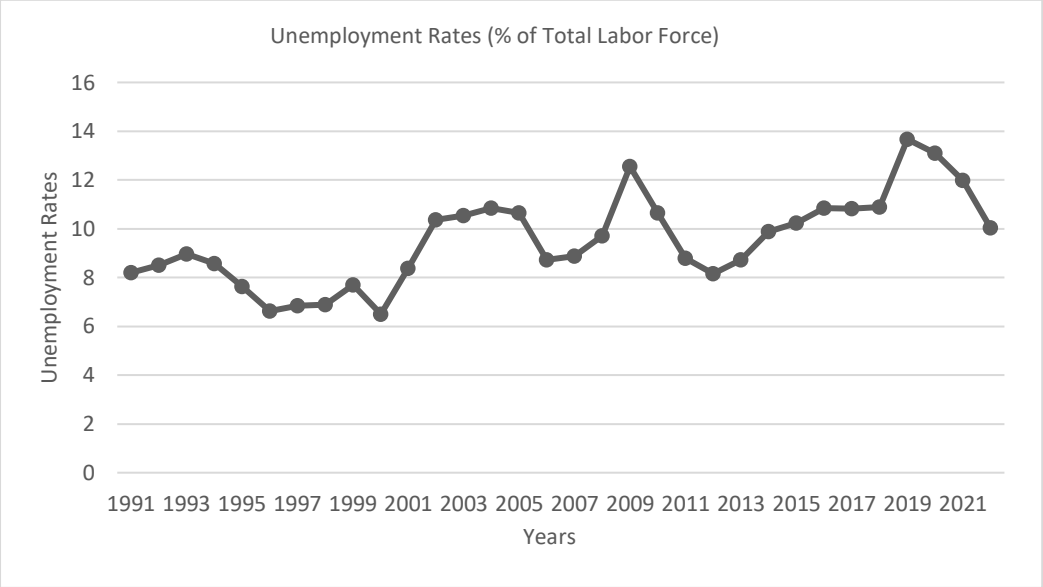

Source: (World Bank,2024).

As seen in Graph 1 above, although the Turkish economy partially managed to reduce inflation in the early 2000s through various policies, the recent resurgence of inflation in Türkiye has necessitated a reassessment of economic management and policy strategies for combating inflation and reforming the economy. In short, the prevailing inflationary environment has highlighted the need for more effective anti-inflation policies. One of the main reasons for this is that inflation, beyond being merely an economic indicator, has significant social and political ramifications. High inflation often diminishes consumers' purchasing power, lowers living standards, and can lead to inequalities in income distribution. Moreover, the disruptive effects of inflation-related uncertainties can adversely affect economic decision-making processes about the future. This, in turn, can threaten economic growth and stability, negatively impacting other economic variables over time. It is evident that unemployment in Türkiye has also been a similarly challenging economic variable undergoing similar processes for many years. Since the 2000s, global economic dynamics have undergone significant changes under the influence of various factors, substantially affecting labor markets. During this period, factors such as global crises, pandemic processes, technological advancements, the widespread adoption of digitalization, and changes in consumer habits have led to significant fluctuations in unemployment rates. The radical increase in unemployment rates among different groups has adversely affected economic development and welfare levels in both Türkiye and other countries.

In Graph 2, changes in unemployment levels in Türkiye from the 1990s to the present are presented. A trend similar to the Phillips Curve theory is observed in the graph; during the 2000s when inflation rates were relatively under control, unemployment rates remained high, but it can be said that in the recent inflationary environment, unemployment rates have entered a downward trend.

Graph 2: **Unemployment Rates in Türkiye**

Source: (World Bank,2024).

3. Literature Review

The structure and strength of the potential relationship between unemployment and inflation vary across different studies, making it difficult to achieve a consensus on this issue. Research has shown significant differences among studies due to variations in time periods, countries or groups of countries analyzed, and the analytical methods employed. These differences have led to variability in the findings obtained. The inception of the nexus between unemployment and inflation within economic discourse traces back to the 1950s. However, the scrutiny surrounding the validity of the Phillips curve intensified notably post the 1970s. A sample dataset derived from investigations probing the existence of the Phillips curve is methodically delineated in the subsequent table. Numerous studies have tested the validity of the Phillips curve, demonstrating that its applicability extends beyond unemployment and inflation data to various other variables that might reveal the potential existence of this negative relationship. This study, however, seeks to distinguish itself from prior research by analyzing labor force data separately by gender. The goal is to reveal any potential differences in outcomes for Türkiye that might arise from the varying labor force participation rates of women and men, as observed in many other countries.

Table 1: **Literature Review**

The Author(s) Of The Study	Time Interval	Countries And/Or Country Groups	Metadology	The Obtained Result
Arabaci, Ö., & Eryiğit, K. Y. (2012).	1991-2010	Türkiye	Treshold Regression Analysis	It elucidates a robust non-linear correlation between genuine economic activity and inflation within the framework of the Turkish economy.

Table 1 (Continued):**Literature Review**

The Author(s) Of The Study	Time Interval	Countries And/Or Country Groups	Metadology	The Obtained Result
Rasna, F. E. (2010).	1995-2010	Bangladesh	The Johansen multivariate Cointegration test and Granger Causality test	The absence of a long-term Phillips curve is observed, as the study reveals a unidirectional, positive causality from inflation rate to unemployment rate.
Al-zeaud, H., & Al-hosban, S. (2015).	1976-2013	Jordan	VECM, and linear and non-linear ordinary least square regression tests	The study offers compelling empirical evidence substantiating the presence of the Phillips Curve.
Furuoka, F. (2007).	1973-2004	Malaysia	Vector Error Correction Model (VECM) analysis	The study concludes of a sustained long-term trade-off relationship and detects a causal link between the unemployment rate and the inflation rate.
Crump, R. K. et al. (2024).	1960-2021	United States	Cross-sectional Time Series Analysis	Diverse outcomes are derived from the various scenarios formulated
Gruen, D., et al. (1999).	1960-1990s	Australia	Time Series Analysis	Phillips curve allow for a time-varying NAIRU for Australia.
Hindrayanto, et al. (2019).	1985–2017	Euro Area	Time Series Analysis	In the Euro Area, a statistically significant inverse correlation is observed between unemployment and inflation.
Chletsos, M., Drosou, V., & Roupakias, S. (2016).	1960-2013	US,Canada	OLS method	The study found that Phillips curve models are not helpful in explaining inflation dynamics during specific period.
Beyer, A., & Farmer, R. E. (2007).	1970-1999	US	VECM Cointegration Analysis	There exists a positively correlated long-term relation between inflation and unemployment.
Dritsaki, C., & Dritsaki, M. (2013).	1980-2010	Greece	VAR Cointegration test	The findings indicate the presence of a sustained and causal linkage between inflation and unemployment during the stipulated timeframe.
Buthelezi, E. M. (2023).	2008-2022	South Africa	Markov-switching dynamic regression	Mixed results are found. More significant results are obtained regarding the relationship between inflation and unemp.

Table 1 (Continued):**Literature Review**

The Author(s) Of The Study	Time Interval	Countries And/Or Country Groups	Metadology	The Obtained Result
Liargovas, P., & Psychalis, M. (2022).	1990s-2018	Greece and Selected European Countries	OLS and VAR analysis	Negative correlation is underlined between inflation and unemployment.
Ratner, D., & Sim, J. (2022).	1980-2018	United States	Time Series and Cross Sectional Analysis	The weakening of labor's bargaining power has resulted in the Phillips Curve theory losing its validity."
Nazif Çatik, A. et al. (2011).	1996-2007	Türkiye	ARDL Approach and ECM	No empirical support is identified for a long-term association between inflation and output.
Eser, F., et.all (2020).	1990s-2019	18 Euro Area Countries	Panel Regression Analysis	The Phillips Curve theory provides meaningful insights for understanding the ECB's monetary policy
Del Negro, et. all (2020).	1964-1989 1989-20019	United States	VAR and Estimated DSGE Model	Despite the presence of many unanswered questions, the Phillips Curve theory can still be considered valid.

4. Data, Methodology, and Empirical Findings

In the 1950s, the primary concerns of the global economy were inflation and unemployment. These two phenomena have often yielded unsuccessful results when attempted to be reduced simultaneously. During this period, the most significant macroeconomic research topics focused on simultaneously reducing inflation and unemployment. The Phillips Curve, introduced by William Phillips, demonstrated an inverse relationship between inflation and unemployment. Therefore, according to the Phillips Curve, it is not feasible to implement policies aimed at reducing both unemployment and inflation rates simultaneously. Phillips suggested that policymakers should prioritize either inflation or unemployment when implementing policies. In this section of the study, the source of the data used in the analysis, descriptive statistics, unit root test results, and Johansen cointegration test results for the established model are presented sequentially. The study examined the validity of the Phillips Curve among women and men in Türkiye using an econometric approach. Variables such as the producer price index and male and female unemployment rates is used in the analysis. The analysis, taking gender differences into account, utilized monthly data from 2005 to 2023 to test the validity of the Phillips Curve in Türkiye. Relevant information about the variables is presented in tabular form.

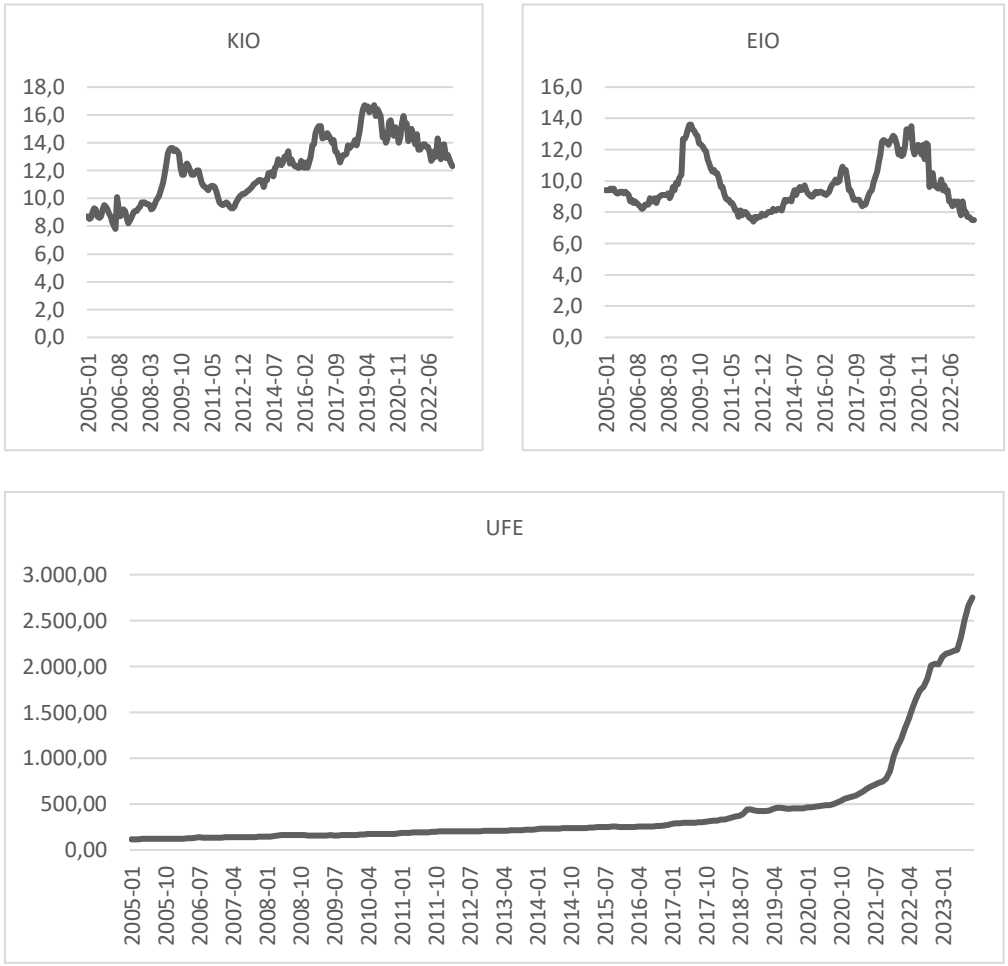
Table 2: **Information of Variables**

Variable	Renamed Form	Period
Producer Price Index	UFE	January 2005- September 2023
Unemployment Rate in Men	EIO	January 2005- September 2023
Unemployment Rate in Women	KIO	January 2005- September 2023
The Mathematical Equation of the Models		
1st Model	$\text{LUFE}_t = \beta_0 + \beta_1 EIO_t + \epsilon_t$	
2nd Model	$\text{LUFE}_t = \beta_0 + \beta_1 KIO_t + \epsilon_t$	

Time series graphs of the data used in the analysis are highly effective in understanding the magnitude of increases and decreases of variables within the specified time interval, as well as

indicating the direction of these changes. The following graphs present the time series of the KIO, EIO, and UFE variables.

Graph 3: **Time Series Graphs of the Data**

It is well-known in the literature that the Engle-Granger and Johansen cointegration tests are widely used to uncover the potential existence of cointegration relationships among variables. In this study, the presence of a long-term relationship is tested using the Johansen cointegration test, which is a variant of VAR analysis. The Johansen cointegration test is applied within a multivariate analysis framework (Johansen, 1991). This test aims to reveal a significant long-term relationship between the dependent and independent variables included in the model. Therefore, the objective is to identify the number of cointegration relationships among the variables. However, the Johansen cointegration test argues that there cannot be a significant relationship among variables that are not stationary at the same level. In this context, determining whether the variables are I(0), meaning stationary at level, or I(1), meaning stationary at their first differences, is of great importance for the application of the test. This is because having the data be stationary at the first difference level is considered a prerequisite for applying the test. Therefore, if it is concluded that all variables used in this study are stationary at their first differences, the Johansen cointegration test can be applied to determine the number of cointegration relationships between the dependent and independent variables.

The descriptive statistics for the producer price index, unemployment rate in men, and unemployment rate in women used in the study are provided in the table below:

Tablo 3: **Descriptive Statistics of the Analyzed Data Sets**

	UFE	EIO	KIO
Mean	2.456281	9.707556	12.13378
Median	2.369179	9.3	12.3
Max	3.43933	13.6	16.7
Min	2.059961	7.4	7.8
Std. Dev	0.334192	1.604009	2.247224
Skew	1.323649	0.862443	0.029272
Kurtosis	4.109833	2.673797	2.017314
Jar.-Ber	77.24919	28.89035	9.085299
Prob	0	0.000001	0.010645
Sum	552.6632	2184.2	2730.1
Sum. Sq	25.01733	576.3172	1131.203
Obs.	225	225	225

When examining the table above, it can be observed that in the period between January 2005 and September 2023, the unemployment rate among women in Türkiye has been higher than that among men in the labor market. Before conducting econometric analysis on the variables of producer price index, female unemployment rate, and male unemployment rate, they need to undergo unit root testing. Below are ADF and PP Unit Root Test results for the three relevant variables.

Table 4: **ADF and PP Unit Root Test Results with Constant Term**

ADF Unit Root Test Results (Model with Constant Term and Trend)		
Variables	**ADF Test Statistics (Level)**	**ADF Test Statistics 1st difference**
EIO	-2.051728 (0.5693)	-6.620821 (0.0000)*
KIO	-2.066513 (0.5612)	-15.01712 (0.0000)*
LUFE	1.967258 (1.0000)	-6.919102 (0.0000)*
PP Unit Root Test Results (Model with Constant Term and Trend)		
Variables	**PP Test Statistics (Level)**	**PP Test Statistics 1st difference**
EIO	-1.885976 (0.6585)	-15.85419 (0.0000)*
KIO	-2.124376 (0.5290)	-15.01714 (0.0000)*
LUFE	2.334036 (1.0000)	-7.110643 (0.0000)*

Note: The symbol '*' represents the significance level at the 1% confidence interval.

Upon examining the statistics provided in the table above, it is concluded that the producer price index, female unemployment rate, and male unemployment rate variables do not contain unit roots on I(1), and therefore, they are stationary. Since the variables are stationary at the same level, the Johansen Cointegration Test has been applied to determine the long-term cointegration relationship between them.

Before conducting the Johansen Cointegration Test, it is necessary to determine the lag length separately for each model established in economic analysis.

The determination of the appropriate lag length for the model examining the relationship between male unemployment rate and producer price index was based on the Akaike Information Criterion, Schwarz Information Criterion, and Hannan-Quinn Information Criterion. In the study, both the Akaike and Hannan-Quinn information criteria suggested the 4th lag length to be appropriate, while the Schwarz Information Criterion suggested the 2nd lag length. As the Akaike Information Criterion yielded the smallest value among the relevant information criteria, the 4th lag was chosen as the suitable lag length.

According to the results of the model analyzing the relationship between female unemployment rate and producer price index, the Schwarz Information Criterion and Hannan-Quinn Information Criterion suggest the 2nd lag length to be appropriate, while the Akaike Information Criterion indicates the 3rd lag length as suitable. Like the previous table, in this table

as well, the Akaike Information Criterion yields the smallest value among the information criteria. Therefore, the 3rd lag length recommended by the Akaike Information Criterion is chosen as the appropriate lag length.

Table 5: **Determination of Appropriate Lag Length for LUFE and EIO Variables**

Lag	Logl	Lr	FPE	AIC	SC	HQ
0	-474.016	0	0.299356	4.469631	4.501192	4.482386
1	596.937	2111.738	1.33E-05	-5.5487	-5.45402	-5.51044
2	646.0625	95.94465	8.74E-06	-5.97242	-5.814611*	-5.90864
3	651.5996	10.71033	8.61E-06	-5.98685	-5.76592	-5.89757
4	663.8648	23.49384	7.97e-06*	-6.064458*	-5.78041	-5.949663*
5	664.9668	2.090245	8.19E-06	-6.03725	-5.69007	-5.89694
6	665.3563	0.731417	8.47E-06	-6.00335	-5.59305	-5.83753
7	670.5815	9.714404	8.38E-06	-6.01485	-5.54143	-5.82352
8	672.8375	4.151815	8.52E-06	-5.99847	-5.46193	-5.78164
9	673.7728	1.703819	8.77E-06	-5.9697	-5.37003	-5.72735
10	679.3374	10.03203	8.64E-06	-5.98439	-5.3216	-5.71653
11	681.4468	3.76313	8.80E-06	-5.96664	-5.24072	-5.67327
12	687.2146	10.18170*	8.66E-06	-5.98324	-5.1942	-5.66436

Table 6: **Determination of Appropriate Lag Length for LUFE and KIO Variables**

Lag	Logl	Lr	FPE	AIC	SC	HQ
0	-487.932	0	0.341141	4.600296	4.631857	4.613051
1	574.7142	2095.358	1.64E-05	-5.34004	-5.24536	-5.30177
2	623.067	94.43545	1.08E-05	-5.7565	-5.598690*	-5.692722*
3	628.4269	10.36748	1.07e-05*	-5.769266*	-5.54834	-5.67998
4	632.0841	7.005361	1.07E-05	-5.76605	-5.482	-5.65125
5	633.825	3.302117	1.10E-05	-5.74484	-5.39766	-5.60453
6	639.6314	10.90393*	1.08E-05	-5.7618	-5.3515	-5.59598
7	641.8671	4.15651	1.10E-05	-5.74523	-5.27181	-5.55391
8	644.656	5.132729	1.11E-05	-5.73386	-5.19732	-5.51702
9	646.3662	3.115303	1.13E-05	-5.71236	-5.11269	-5.47001
10	647.5342	2.105651	1.16E-05	-5.68577	-5.02298	-5.41791
11	648.7043	2.087537	1.20E-05	-5.6592	-4.93328	-5.36583
12	650.7218	3.561422	1.22E-05	-5.64058	-4.85155	-5.32171

For each of the two models established in the study, the Johansen Cointegration Test was applied separately. Firstly, the Johansen Cointegration Test was conducted to investigate the presence of a long-term cointegration relationship between male unemployment rate and producer price index. According to the results of the Johansen Cointegration Test, both the trace test statistic and the Maximum Eigenvalue test statistic indicate the existence of a long-term relationship.

A similar situation is observed in the model established between female unemployment rate and producer price index. According to both the results of the trace test statistic and the Maximum Eigenvalue test statistic, there is a cointegration relationship between the variables.

Determining the direction of the relationship between variables becomes crucial for assessing the validity of the Phillips curve, especially through the normalized long-term coefficients. Significant econometric results have been obtained both in the model established between male unemployment rate and producer price index, and in the model established between female unemployment rate and producer price index. Additionally, another significant finding is the negative relationship observed between male unemployment rate and producer price index, as well as between female unemployment rate and producer price index.

Table 7: **The Trace Test Statistic and The Maximum Eigenvalue Test Statistic for EIO and KIO**

LUFE EIO	**Trace Test**		
Eigenvalue	**Statistic**	**Critical Value**	**Prob.**
0.046662	12.57037	12.3209	0.0454
	Maximum Eigenvalue Test		
Eigenvalue	**Statistic**	**Critical Value**	**Prob.**
0.046662	10.51281	11.2248	0.0665
LUFE KIO	**Trace Test**		
Eigenvalue	**Statistic**	**Critical Value**	**Prob.**
0.048065	12.74349	12.3209	0.0425
	Maximum Eigenvalue Test		
Eigenvalue	**Statistic**	**Critical Value**	**Prob.**
0.048065	10.88609	11.2248	0.0573

Notes: The symbols ***, **, and * indicate the significance levels at 10%, 5%, and 1%, respectively

Normalized Long-Term Coefficients

$$LUFE = -0{,}1778\ EIO \quad (1)$$

$$(0{,}02244)$$

$$LUFE = -0{,}10125\ KIO \quad (2)$$

$$(0{,}02942)$$

The obtained results indicate that the Phillips Curve is valid for both males and females based on gender-specific analysis. When analyzing the relationship between female and male unemployment rates and the producer price index, it is found that females have a lesser impact on the producer price index compared to males. Additionally, it is observed that males have both a more significant and higher-level effect econometrically, and this effect is negative.

5. Conclusion

Understanding the relationship between inflation and unemployment, two fundamental economic indicators that directly influence the policy-making processes of economic decision-makers, is crucial for Türkiye as it is for other countries. Testing the existence of the Phillips Curve in Türkiye is essential for determining and implementing policies in the aftermath of a potential economic recession. Given that Türkiye has been struggling with inflation and unemployment for many years, reaching an almost chronic level for these two issues, it is imperative to gain a clearer understanding of their relationship, making this topic even more interesting. The main reason for this is that Türkiye's fragile economic structure makes it susceptible to adverse effects on inflation and unemployment data immediately following both local and global economic shocks. Knowing the nature of these variables in advance after an undesirable economic shock will undoubtedly guide the policies to be formulated later. The period covered by the data used in this study, spanning from the early 2000s to approximately 2015, when inflation remained low, followed by a shift in the Turkish economy toward a high-inflation environment post-2015, makes the study's findings particularly compelling. Moreover, it is known that in some countries, the unemployment issue exhibits a hysteresis effect and does not return to its natural rate.

The KIO and EIO data used in this study indicate the presence of a unit root process. Consequently, unemployment in Türkiye appears to exhibit a persistent or 'sticky' characteristic. Therefore, following an economic shock, the tendency of unemployment data to converge toward the natural rate implies a challenging or problematic adjustment process. In this context, economies with a hysteresis structure may experience an economic environment where unemployment generates additional costs. To mitigate or prevent this situation, countries like Türkiye, where female labor force participation rates are notably low, could implement incentive

policies to promote greater female employment. Such policies might include legislative reforms, public provision of vocational training, and expanded remote work opportunitiesTherefore, policies created in light of this reality will yield more effective and accurate results, helping to solve this problem.

References

Al-Zeaud, H., & Al-Hosban, S. (2015). Does Phillips Curve Really Exist? An Empirical Evidence from Jordan. European Scientific Journal, 11(10).

Arabaci, Ö., & Eryiğit, K. Y. (2012). A Threshold Regression Estimation of Phillips Curve: Türkiye Case. Eskisehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 7, 29-47.

Beyer, A., & Farmer, R. E. (2007). Natural Rate Doubts. Journal of Economic Dynamics and Control, 31(3), 797-825.

Buthelezi, E. M. (2023). Impact of Inflation in Different States of Unemployment: Evidence with the Phillips Curve in South Africa from 2008 to 2022. *Economies*, *11*(1), 29.

Chletsos, M., Drosou, V., & Roupakias, S. (2016). Can Phillips Curve Explain the Recent Behavior of Inflation? Further Evidence from USA and Canada. The Journal of Economic Asymmetries, 14, 20-28.

Crump, R. K., Eusepi, S., Giannoni, M., & Şahin, A. (2024). The Unemployment–Inflation Trade-off Revisited: The Phillips Curve in COVID Times. Journal of Monetary Economics, 103580.

Del Negro, M., Lenza, M., Primiceri, G. E., & Tambalotti, A. (2020). *What's up With the Phillips Curve?* (No. W27003). National Bureau of Economic Research.

Dritsaki, C., & Dritsaki, M. (2013). Phillips Curve Inflation and Unemployment: An Empirical Research for Greece. International Journal of Computational Economics and Econometrics, 3(1-2), 27-42.

Eser, F., Karadi, P., Lane, P. R., Moretti, L., & Osbat, C. (2020). The Phillips Curve at the ECB. *The Manchester School*, *88*, 50-85.

Fisher, I. (1926). A Statistical Relation Between Unemployment and Price Changes. Int'l Lab. Rev., 13, 785.

Furuoka, F. (2007). Does the "Phillips Curve" Really Exist? New Empirical Evidence from Malaysia. Economics Bulletin, 5(16), 1-14.

Gruen, D., Pagan, A., & Thompson, C. (1999). The Phillips Curve in Australia. Journal Of Monetary Economics, 44(2), 223-258.

Hindrayanto, I., Samarina, A., & Stanga, I. M. (2019). Is the Phillips Curve Still Alive? Evidence From the Euro Area. Economics Letters, 174, 149-152.

Liargovas, P., & Psychalis, M. (2022). Phillips Curve: The Greek Case. *European Review*, *30*(2), 244-261.

Nazif Çatik, A., Martin, C., & Özlem Onder, A. (2011). Relative Price Variability and the Phillips Curve: Evidence from Türkiye. Journal of Economic Studies, 38(5), 546-561.

Phillips, A.W. (1958). "The Relationship Between Unemployment and The Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom", Economica, 25, Pp.258-299

Rasna, F. E. (2010). The Applicability of Phillips Curve to Bangladesh.

Ratner, D., & Sim, J. (2022). Who Killed the Phillips Curve? A Murder Mystery.

World Bank (2024). World Bank Open Data, https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=TR (Accessed 20 May 2024)

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

FARMERS AS A CONSUMERS: UTAUT WITH DUAL MODERATED MEDIATION MODEL

Sefa Emre YILMAZEL[1]

Abstract

The purpose of the study is to determine the factors that affect the adoption and implementation of clean and energy efficient practices by farmers. For this reason, in line with the model developed within the scope of UTAUT, it was investigated whether two moderator variables (environmental concern, financial benefits) make a difference for clean and energy practices. Data were collected from 400 participants for clean production and 400 participants for energy-efficient production. The data obtained were analyzed with Process Macro model 4 and model 21 developed by Hayes. As a result, it was seen that the UTAUT variables had a significant effect on farmers' adoption intention in both data. In addition, the moderating effect of adoption intention on the relationship between UTAUT variables and usage behavior was proven. Furthermore, the effect of both moderator variables in the study was revealed. While environmental concern has a moderating effect between performance expectancy, effort expectancy and facilitating conditions and adoption behavior in the clean production. Financial benefits has a significant moderating effect between adoption intention and usage behavior for all four of the UTAUT variables in the energy efficient production.

Keywords: *UTAUT, Adoption Behavior, Dual Moderated Mediation, Cleaner Production, Energy Efficient Production*
JEL Classification: *M31, M11, Q13*

TÜKETİCİ OLARAK ÇİFTÇİLER: İKİLİ MODERATÖRLÜ ARABULUCULUK MODELİYLE UTAUT

Öz

Çalışmanın amacı, çiftçiler tarafından temiz ve enerji verimli uygulamaların benimsenmesini ve uygulanmasını etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Bu nedenle UTAUT kapsamında geliştirilen model doğrultusunda iki moderatör değişkenin (çevresel kaygı, finansal fayda) temiz üretim ve enerji verimli üretim uygulamaları için fark yaratıp yaratmadığı araştırılmıştır. Temiz üretim için 400, enerji verimli üretim için ise 400 katılımcıdan veri toplandı. Elde edilen veriler Hayes'in geliştirdiği Process Macro model 4 ve model 21 ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak her iki veride de UTAUT değişkenlerinin çiftçilerin benimseme niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca UTAUT değişkenleri ile kullanım davranışı arasındaki ilişkide benimseme niyetinin düzenleyici etkisi kanıtlanmıştır. Ayrıca araştırmada her iki moderatör değişkenin etkisi ortaya konmuştur. Çevresel kaygı, temiz üretimde performans beklentisi, çaba beklentisi ve kolaylaştırıcı koşullar ile benimseme davranışı arasında düzenleyici bir etkiye sahiptir. Finansal faydalar, enerji verimli üretimde UTAUT değişkenlerinin dördü için de benimseme niyeti ve kullanım davranışı arasında önemli bir düzenleyici etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *UTAUT, Benimseme Davranışı, İkili Moderatörlü Aracılık, Temiz Üretim, Enerji Verimli Üretim*
JEL Sınıflandırması: *M31, M11, Q13*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, sefayilmazel@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7666-209X*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 25.06.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 02.01.2025

Yılmazel, S.E. (2025). Tüketici Olarak Çiftçiler: İkili Moderatörlü Arabuluculuk Modeliyle UTAUT. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 77-92. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1504428

1. Introduction

The concern for sustainability is becoming increasingly widespread today and needs to be taken seriously together with climate change (Michels et al., 2024). Climate change, especially triggered by greenhouse gases, has serious ecological impacts on our world and it is aimed to reduce this urgently. In this direction, steps have started to be taken in line with the sustainable development goals set by the United Nations (Nguyen & Drakou, 2021). Reducing these damages in technological, environmental, economic and social terms will contribute to sustainable development. Therefore, it should be ensured that governments, companies, and individuals take steps in this direction. Economic growth and rapid growth in global markets have increased the demand for energy, which in turn has increased the use of fossil fuels. This has directly affected global warming (Giua et al., 2022). Therefore, with the Paris Climate Change Agreement signed in December 2015, it was decided to take necessary measures to reduce the use of fossil fuels. Accordingly, the renewable energy industry is expected to grow from USD 1,000 billion in 2023 to USD 2,000 billion in 2030 (Fernandez, 2023). It is important that energy-efficient technologies are developed accordingly and that these technologies can reduce negative impacts on the environment. However, in order to maximize the benefits of new technologies, they need to be used correctly and effectively (Han et al., 2022). Agriculture is one of the areas where energy efficient technologies have not been used effectively enough (Novak, 2021; Gabriel & Gandorfer, 2023). It is stated that many factors are effective in the emergence of this situation. Among them are farmers' insufficient knowledge, low technology utilization skills, low levels of innovation and low support (De Canio et al., 2021; Barbosa Junior et al., 2022). All of these factors make it difficult for farmers to adopt relevant technologies. Therefore, these factors need to be reduced to achieve sustainability goals in agriculture.

Improving clean food production as part of food safety is another important component to be addressed in sustainability efforts (Da Silva et al., 2021). New environmentally friendly technologies are increasing the number of ecologically conscious consumers. However, it is still not enough (Nowak, 2021; Zhao et al., 2023). Therefore, efforts to increase farmers' awareness need to be intensified (Ricart et al. 2023). If awareness and utilization rates can be increased, significant progress can be made towards sustainable development goals. Therefore, green and smart agricultural systems need to be implemented more widely (Zameer et al., 2020; Veltheim et al., 2021). Green agriculture is defined as an environmentally friendly production method that minimizes erosion, soil salinization and the effects of other diseases and pests without polluting the air, water and soil. (Cachero-Martinez, 2020). Smart agriculture is the practices of modern technologies, tools and devices to increase the quality and quantity of agricultural products (Molina-Maturano et al., 2021). The economic and ecological sustainability of agriculture depends on the dissemination of green and smart agricultural practices. However, even today, these systems have limited diffusion in agricultural practices, and farmers lack knowledge about the main behavioral drivers of adoption (Rizzo et al., 2024; Thompson et al., 2024). This study aims to bridge this gap in two ways. Clean production to support ecological sustainability and energy efficient practices to ensure economic sustainability will be discussed. The adoption behaviors of farmers will be investigated through these practices.

The purpose of the research is to determine the factors that affect the adoption and implementation of clean and energy efficient practices by farmers. For this purpose, a model will be developed with the combined UTAUT and the behavior of farmers towards clean and energy efficient practices will be investigated. It is predicted that environmental concerns of farmers may be prominent in clean practices, while financial benefits may have a moderating effect in energy efficient practices. To this end, two moderator variables are added to the combined UTAUT model. Thus, the factors underlying farmers' behavior towards environmental and energy-oriented practices can be revealed. The study makes two important contributions to the literature. First, it will reveal farmers' preference between clean and energy efficient production. Thus, motivations that will direct farmers to clean and energy efficient practices can be determined and strategies

can be developed on these. The second important contribution is to reveal the underlying UTAUT factors (performance expectancy, effort expectancy, social influence and facilitating conditions) that affect farmers towards clean and energy efficient practices. Thus, positive factors that may lead farmers towards environmentally friendly products/practices can be increased. In addition, the effects of the moderation variables environmental concern and financial benefits on farmers' intention-behavior will also be revealed. Thus, the question of whether farmers' financial concerns or the importance they give to the environment are more prominent among the factors that direct farmers to clean and energy efficient production practices will also be answered.

2. Literature review

Agriculture is vital for ensuring food security, increasing food production and quality, and achieving sustainable development goals (Thompson et al., 2024). Developing technologies can help individuals working in agriculture in this direction. However, while adaptation to emerging technologies is high in other fields, it is lower in agriculture (Gabriel & Gandorfer, 2023). Therefore, it is important that new technologies are adopted by farmers. Even more than adoption, it will require continued use and diffusion of use among a wider community (Rizzo et al., 2024). Thus, the rate of adoption and the speed of diffusion will determine the ultimate impact of the technology produced (Barbosa Junior et al., 2022). Many scholars have developed different theories and models explaining the behavioral change process related to adoption. Among these, the most well-known model is the Technology Acceptance Model (TAM). The technology acceptance model was first proposed by Davis in 1986 (Davis, 1986). The model was developed to describe an individual's behavior towards information technologies. Davis (1989) modified this model and identified the variables that are important for the adaptation of computer technologies. This model also explains the user's behavior towards different computer systems and different users. The final version of the technology acceptance model was created by Venkatesh and Davis (2000). In 2003, it was modified and the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) model was introduced. The UTAUT model has become a preferred model by many researchers (Jain et al., 2022; Sewandono et al., 2023) in the literature (Venkatesh et al., 2003). In recent years, the Unified UTAUT model has come to the forefront in studies on adoption in agriculture (Xie et al., 2022; Shi et al., 2022; Triandini et al., 2023). In this model, there are four basic variables to determine the user's adoption intention. These variables are explained below.

2.1. Performance Expectancy

Performance expectancy is specifically the expectation that a technology can help an individual perform a routine task and assesses the impact of perceived simplicity on doing work (Sewandono et al., 2023). In the agricultural sector, performance expectation is defined as the degree to which it helps farmers monitor daily data analysis (Rübcke von Veltheim et al., 2021). The user's expectancy regarding the performance of the technology affects the intention to adopt the technology. This effect has been confirmed in many studies in the literature, especially in the field of financial technology (Jadil et al., 2021), healtcare technolgy (Utomo et al., 2021) and digital education (Sewandono et al., 2023). In studies in the field of agriculture, there are studies (Molina-Maturano et al., 2021; Shi et al., 2022) that show that performance expectancy affects the intention to adopt technology, as well as studies (Foroughi et al., 2023) that argue that it does not. For this reason, the study will investigate performance expectancy on farmers' adoption intention for clean production and energy efficient production. The hypothesis prepared in this direction is as follows;

H1: Performance expectancy is significantly and positively related to farmers' adoption intention

2.2. Effort Expectancy

Effort expectancy explains how easy a particular technology is perceived to be to use (Giua et al., 2022). In other words, it reveals with how much effort we can become able to use that

technology. Therefore, it is an important factor in technology adoption. Although farmers' ability to use technology is low, their adoption intentions increase when they evaluate these technologies as good and useful (Shi et al., 2022). Especially innovative technologies that can be learned with minimal effort can make a difference in the agricultural sector in this direction. Many studies in the literature (Veltheim et al., 2021; Foroughi et al., 2023) have proven the effect of effort expectancy on individuals' behavioral intentions. However, Molina-Maturano et al. (2021) and Triandini et al. (2023) stated that effort expectancy does not affect farmers' adoption intention. Therefore, in this study, the hypothesis was prepared as follows to address the bidirectional debate on this issue.

H2: Effort expectancy is significantly and positively related to farmers' adoption intention

2.3. Social Influence

Social influence is the importance an individual attaches to the position of other individuals using a new technology or system. In this influence, the influence of the opinion of others and the influence of peers come to the fore (Puriwat & Tripopsakul, 2021). That is, individuals are influenced by the people around them and their usage habits are formed accordingly. Therefore, individuals are constantly under social influence. In the literature, this effect has been confirmed by many researchers in different fields such as mobile applications (Michels et al., 2024, payment systems (Manrai & Gupta, 2020), mobile banking (Jadil et al., 2021). In agriculture, farmers are more likely to adopt agricultural technologies when they receive a suggestion from other farmers, experts, and individuals they follow (Giua et al., 2022). However, Molina-Maturano et al. (2021) and Foroughi et al. (2023) reported that social influence does not affect farmers' adoption intention as it does effort expectancy. Therefore, the next hypothesis is prepared accordingly.

H3: Social influence is significantly and positively related to farmers' adoption intention

2.4. Facilitating Conditions

Facilitating influences describe how well a person believes that his or her organization is helping change towards the adoption of new technology (Abbad, 2021). An individual is more likely to adopt a new technology when the usefulness and ease of use of the technology is evident, the technology is available, and the technology support from opinion leaders is acceptable. Therefore, these effects directly influence behavioral intention (Han et al., 2022). In fact, in the modified UTAUT model, it is also stated that facilitating conditions directly affect usage behavior (Abbad, 2021; Puriwat and Tripopsakul, 2021). Farmers need technological and organizational assistance to use the relevant equipment. Studies in this direction in the literature (Molina-Maturano et al., 2021; Giua et al., 2022) have revealed that facilitating conditions have a strong impact on farmers' adoption intention. There are also studies indicating that facilitating conditions show moderation effect in the agricultural sector (Shi et al., 2022). However, Triandini et al. (2023) stated that facilitating conditions do not affect farmers' use behavior. Therefore, in line with the general studies in the literature, the hypothesis is formulated as follows.

H4: Facilitating condition is significantly and positively related to farmers' adoption intention

2.5. Mediating Role of Adoption Intention

Adoption intention is defined as consumers' acceptance of a product, service, innovation or technology based on their evaluations (Jain et al., 2022). As an occupational group that is not open to innovation, farmers are among the groups that are skeptical about adopting innovations (Nowak, 2021). However, it is also known that if farmers adopt a new technology, they use it for a long time (Ricart et al., 2023). Therefore, it can be stated that increasing adoption intentions has a significant impact on their use. There are also many studies in the literature (Nguyen & Drakou, 2021; Xie et al., 2022; Michels et al., 2024) showing that adoption intention is effective on actual use. In addition to these, there are many studies from different sectors (Jadil et al., 2021; Nguyen & Tran, 2022) where it has an effect as a mediator. For this reason, the study will investigate the

usage status of farmers in line with their adoption intentions towards the tools used in clean and energy efficient production. Accordingly, the hypothesis is formulated as follows.

H5: Adoption intention is significantly and positively related to farmers' actual use

H6: Adoption intention mediate the association between UTAUT dimensions relating to a) performance expectancy, b) effort expectancy, c) social influence, d) facilitating conditions and actual use.

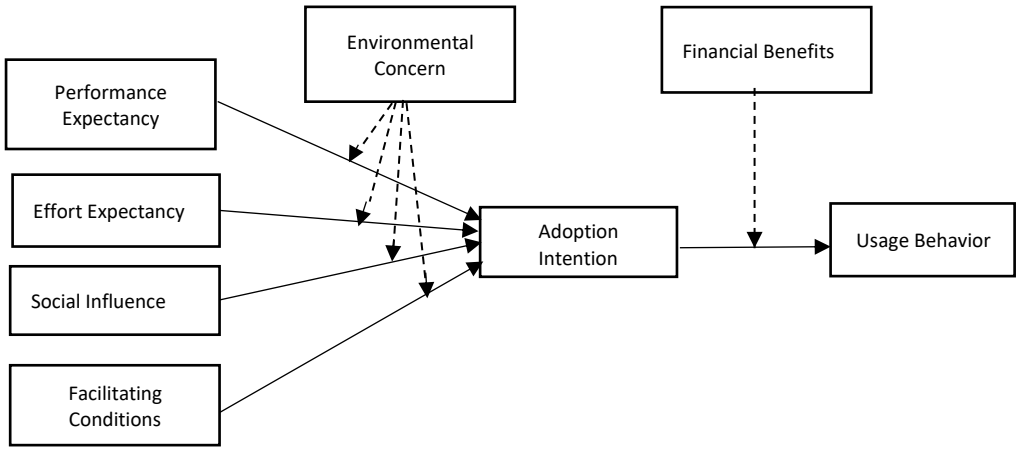
2.6. Moderating Role of Environmental Concern and Financial Benefits

Two moderator variables were added to the Unified UTAUT model in the study. These are environmental concerns and financial benefits. In the studies in the literature (Cachero-Martínez, 2020; De Canio et al., 2021), the moderating role was investigated only on the basis of facilitating effects. In this study, the moderating role of environmental concerns in the effect of all four independent variables on adoption intention will be investigated. In other words, it is predicted that farmers with high environmental concerns will increase adoption behavior. It is stated that this effect may be higher especially in clean farming practices than in energy efficient farming practices (Zhang et al., 2020). Financial benefits are thought to have a regulatory role in the relationship between adoption intention and usage behavior. In the literature, the moderating role of financial benefits between intention and behavior has been revealed in different sectors (Manrai & Gupta, 2020; Twum et al., 2022). However, this effect has not been revealed in terms of farmers' behavior in agriculture. Therefore, this study will investigate whether financial benefits have a moderating role. It is predicted that this moderating effect may be higher in energy-efficient agricultural practices than in clean agricultural practices. It is thought that the reason why farmers prefer energy-efficient practices is generally due to their costs, while the cost of clean production is secondary. Therefore, this research will investigate the accuracy of the predicted relationships (Figure 1). The hypotheses determined in this direction are as follows.

H7: Environmental concern moderates the mediation effects of adoption intention on the relationship between UTAUT dimensions relating to a) performance expectancy, b) effort expectancy, c) social influence, d) facilitating conditions and actual use.

H8: Financial benefits moderate the relationship between adoption intention and actual use.

Figure 1: **Research Model**

3. Method

3.1. Procedures and Measures

The study investigates farmers' behavior towards clean and energy efficient production, so purposeful sampling is used (Thomas, 2022). Before the study, all participants are asked whether

they are farmers and people who are not farmers are not included in the study. The sample size for the study is 800 which is adequate according to the recommended ratio of 15:1 (Hair et al. 2006). Data was collected in four cities in the north of Türkiye in the first three months of 2024.

In the research, the extent to which farmers currently benefit from these elements was measured through ecological agricultural products and smart agricultural practices. Green agriculture techniques for clean production and smart agriculture techniques for energy efficient production were explained to the farmers and data was collected by survey method. Three students took part in the data collection and it was completed in 4 months through face-to-face interviews. $0.25 was paid as incentive for each participation. The sample collected included 400 farmers, of whom 21% were female and 79% male. Their ages ranged from 19 to 78 years (M=47.5). Only 7.6 percent of farmers have higher education graduates.

Two separate forms are created for the survey. In the first form, farmers' opinions on clean production were determined, and in the second form, farmers' opinions on energy efficient production were determined. A total of 35 items were used. Xie et al. (2022) UTAUT variables were used. Jain et al. (2022) environmental concern and adoption intention were utilized for mediating and moderating variables. Chaveesuk et al. (2023) financial benefits items and Abbad (2021) usage behavior items were utilized to measure last variables. Seven-point Likert scale ranging from strongly disagree (1) to strongly agree (7) was used in the study.

3.2. Data Screening

Preliminary analyses were conducted before testing the measurement model. First, descriptive statistics were used to check for missing data. There is no missing data in the data. Afterwards, the normality distribution in the data was examined. Skewness and kurtosis values for all variables in the data are in the range of +1/-1. Therefore, it can be stated that the data is normally distributed (Hair et al., 2021).

Table1: **Means, Standart Deviations and Correlations**

Variables*	Means **	S.D	1	2	3	4	5	6	7	8
PE	5,75/5,96	,56/,57	,74/,76							
EE	5,57/5,37	,57/,54	,17/,03	,70/,70						
SI	5.86/5,97	,67/,55	,18/,36	,09/,06	,77/,73					
FC	5.89/5,97	,65/,51	,29/,39	,03/,02	,31/,22	,73/,71				
EC	6.27/5,72	,58/,58	,30/,14	,20/,22	,23/,13	,15/,12	,74/,75			
FB	4.53/6,10	,49/,51	,05/35	,07/,01	,01/,39	,04/,50	,09/,05	,68/,71		
AI	5.78/5,97	,53/,50	,41/,36	,31/,04	,40/,34	,34/,42	,64/,14	,07/,37	,75/,73	
UB	5.90/6,07	,48/,47	,33/,37	,22/,01	,35/32	,35/,46	,47/,08	,04/,48	,68/,40	,71/,71

Note: *1-Performance expectancy 2-Effort expectancy, 3-Social influence, 4- Facilitating conditions, 5-Environmental concern, 6-Financial benefits, 7-Adoption intention, 8-Usage behavior

** The first values are calculated for clean production, the second values for energy efficient production.

*** Bold values shows squared root of AVE scores of each variables.

Table 1 shows the means, standard errors and correlations calculated for all variables. The fact that the correlation coefficients are not higher than 0.80 is an important indicator that there is no hetorodasticity and multicollinearity problem. In addition, the VIF coefficient was examined to determine whether there is a multicollinearity problem among the variables. According to the Rule

of Thump, a VIF coefficient above 10 may indicate a multicollinearity problem among variables. For all variables in the study, the VIF coefficient is below 1.5 in both data.

Table 2 shows the Cronbach Alpha (C.A), composite reliability (C.R.), average variance extracted (AVE) values obtained for reliability and validity. Cronbach alpha and composite reliability values are expected to be above 0.70. These values were achieved for all variables. AVE values should be above 0.50 (Hayes, 2022). In the study, it is below the expected value for facilitating conditions only in the clean production data. However, since there is not a big difference and it is higher in energy efficient production data, the study was continued with the existing data. In their study, Henseler et al. (2015) stated that cross-loading and Fornell-Larcker criterion are insufficient for discriminant validity and proposed HTMT criterion. For this reason, the discriminant validity was evaluated by performing HTMT (Heterotrait Monotrait Ratio) analysis. The HTMT value should be below 0.90 (Hair et al., 2021). This criterion was met for all variables in the study.

Table2: **Reliability and Validity**

Variables	Avr. Factor Loading	C.A.	C.R.	AVE
PE	0,74/0,76	0,82/0,84	0,83/0,84	0,55/0,58
EE	0,71/0,71	0,86/0,86	0,86/0,86	0,50/0,50
SI	0,77/0,73	0,86/0,82	0,86/0,82	0,60/0,53
FC	0,73/0,71	0,88/0,86	0,88/0,86	0,54/0,51
EC	0,74/0,75	0,78/0,79	0,79/0,79	0,55/0,56
FB	0,68/0,72	0,81/0,84	0,81/0,84	0,46/0,51
AI	0,75/0,73	0,79/0,77	0,79/0,77	0,56/0,53
UB	0,71/0,71	0,80/0,80	0,80/0,80	0,50/0,51

Note: * The first values are calculated for clean production, the second values for energy efficient production.

In addition, as can be seen in Table 3, confirmatory factor analysis was performed with AMOS 24 to reveal the factor structure and loadings. Recommended goodness of fit values were obtained for both data obtained for clean production and energy efficient production (Yaslıoglu & Yaslıoglu, 2020). Thus, convergent validity was achieved in the study.

Table3: **Confirmatory Factor Analysis**

CFA Model	CMIN/DF	CFA	GFI	TLI	RMSEA
Clean Production	1,358	0,97	0,91	0,96	0,03
Energy Efficient Production	1,316	0,97	0,91	0,97	0,03
Recommended Values	<3	>0.95	>0,90	>0,90	<0,08

In addition to these, the study tried to control common method bias with a three-stage test. First, a procedural controller (survey design, temporal separation) was used to prevent source bias (Kock et al., 2021). In the survey design, it was clearly stated in which subject the respondents' opinions were asked, and two separate forms were filled out for clean production and energy efficient production. Farmers were informed about the products used for clean production and energy efficient production. Thus, they were enabled to concretize clean production and energy efficient production in their minds. Complex and double-barreled questions were avoided to increase the comprehensibility of the questionnaire (MacKenzie & Podsakoff, 2012). For temporal separation, clean production and energy efficient production data were collected from the same farmers one month apart. In the second stage, common method variance was tested with Harman's one-factor test. The cumulative variance value was calculated as 18.24% for clean production and 21.27% for energy efficient production. Since this value was below 50% for both data, no common method bias was observed. In the third stage, the common method effect was tested with ULMC (unmeasured latent method factor construct). There should not be a difference

of more than 0.2 between the factor loadings in the model tested with the common latent factor and the model tested in confirmatory factor analysis. No such difference was observed for both data used in the study (Table 4). Therefore, common method bias is not at a level that would affect the analysis.

Table 4: **ULMC test for Common Method Bias**

	Factor Loadings	Unmeasured Latent Factor Loadings	Differances
PE1	0,819/0,852	0,742/0,813	0,077/0,039
PE2	0,727/0,773	0,641/0,714	0,086/0,059
PE3	0,780/0,585	0,704/0,511	0,076/0,074
PE4	0,629/0,818	0,560/0,764	0,069/0,054
EE1	0,761/0,731	0,687/0,671	0,074/0,060
EE2	0,771/0,738	0,705/0,690	0,066/0,048
EE3	0,741/0,689	0,669/0,636	0,072/0,053
EE4	0,728/0,683	0,653/0,620	0,075/0,063
EE5	0,669/0,695	0,603/0,654	0,066/0,041
EE6	0,633/0,755	0,571/0,691	0,062/0,064
SI1	0,731/0,744	0,668/0,705	0,063/0,039
SI2	0,847/0,782	0,804/0,723	0,043/0,059
SI3	0,771/0,655	0,716/0,594	0,055/0,061
SI4	0,782/0,731	0,725/0,655	0,057/0,076
FC1	0,715/0,766	0,662/0,728	0,053/0,038
FC2	0,797/0,779	0,750/0,712	0,047/0,067
FC3	0,720/0,692	0,668/0,612	0,052/0,080
FC4	0,713/0,682	0,659/0,607	0,054/0,075
FC5	0,694/0,679	0,643/0,611	0,051/0,068
FC6	0,774/0,691	0,717/0,620	0,057/0,071
EC1	0,715/0,713	0,632/0,652	0,083/0,061
EC2	0,755/0,840	0,661/0,805	0,094/0,035
EC3	0,760/0,684	0,695/0,621	0,065/0,063
FB1	0,700/0,783	0,568/0,735	0,132/0,048
FB2	0,673/0,755	0,574/0,694	0,099/0,061
FB3	0,665/0,702	0,551/0,615	0,114/0,087
FB4	0,681/0,628	0,565/0,556	0,116/0,072
FB5	0,676/0,713	0,597/0,657	0,079/0,056
AI1	0,775/0,807	0,699/0,753	0,076/0,054
AI2	0,725/0,675	0,608/0,568	0,117/0,107
AI3	0,740/0,699	0,644/0,635	0,096/0,064
UB1	0,726/0,766	0,632/0,706	0,094/0,060
UB2	0,650/0,686	0,539/0,595	0,111/0,091
UB3	0,710/0,693	0,563/0,620	0,147/0,073
UB4	0,746/0,701	0,695/0,612	0,051/0,089

Note: * The first values are calculated for clean production, the second values for energy efficient production.

4. Results

To test the measurement model developed in this study, a two-level moderated-mediation model was utilized with eight latent variables. In the first stage, analysis was carried out with Process Macro model 4 developed by Hayes (2022) to measure mediation effects. In the next stage, model 21 was used to reveal moderated mediation effects.

4.1. Mediation Effect of Adoption Intention

To investigate the mediating role of adoption intention between performance expectancy, effort expectancy, social influence and facilitating conditions and usage behavior, separate bias-corrected bootstrap models were constructed with 5,000 bootstrap samples taken from the available data as suggested by Hayes (2022). Thus, the mediating role of adoption intention in the measurement model was investigated at 95% confidence interval. Table 5 illustrates the regression

weights of mediation effects for cleaner production and energy efficient production. In the direct effects, other relationships are significant except for the effect of effort expectancy on adoption intention for energy efficient production. In indirect effects, it is seen that adoption intention has a significant mediator effect in the relationship between performance expectancy (R2=0.30, p<0.01), effort expectancy (R2=0.29, p<0.01), social influence (R2=0.31, p<0.01), facilitating conditions (R2=0.31, p<0.01) and usage behavior in cleaner production data. In energy efficient production data, adoption intention has a significant mediator effect for performance expectancy (R2=0.21, p<0.01), social influence (R2=0.19, p<0.01), facilitating conditions (R2=0.25, p<0.01). Only the effect of effort expectancy on usage behavior through adoption intention was not confirmed (p>0.05).

Table 5: **Direct and Indirect Effects of Mediation Model**

Direct effects	b	SE	t	p
1-PE→AI	0,33/0,31	0,05/0,04	7,2/7,4	0,00/0,00
1-AI→UB	0,48/0,28	0,04/0,04	11,5/6,2	0,00/0,00
2-EE→AI	0,23/-0,06	0,05/0,05	5,2/-1,2	0,00/0,21
2-AI→UB	0,50/0,36	0,04/0,04	12,2/8,3	0,00/0,00
3-SI→AI	0,27/0,30	0,03/0,04	7,3/7,1	0,00/0,00
3-AI→UB	0,46/0,29	0,04/0,04	11,2/6,6	0,00/0,00
4-FC→AI	0,23/0,40	0,04/0,05	6,0/8,9	0,00/0,00
4-AI→UB	0,47/0,23	0,04/0,04	11,6/5,2	0,00/0,00
Bootstrap results for indirect effects	**β**	**SE**	**Boot LLCI**	**Boot ULCI**
1-PE→AI→UB	0,16/0,09	0,03/0,01	0,11/0,06	0,21/0,12
2-EE→AI→UB	0,12/-0,02	0,02/0,01	0,07/-0,05	0,17/0,01
3-SI→AI→UB	0,13/0,09	0,02/0,02	0,09/0,06	0,16/0,12
4-FC→AI→UB	0,11/0,09	0,02/0,02	0,07/0,06	0,16/0,13

Note: * β=standardized regression estimate, b=unstandardized regression estimate, SE=standard error of unstandardized estimate, CI (lower)=confidence interval lower bound, CI (higher)=confidence interval higher bound
** The first values are calculated for clean production, the second values for energy efficient production.

4.2. Dual Model of Moderated Mediation

We used the PROCESS macro for SPSS Model 21 with individual bias-corrected bootstrap models created using 5,000 bootstrap samples. Thus, conditional effects were tested with two-stage moderated mediation. We examined the conditional effect of performance expectancy, effort expectancy, social influence and facilitating conditions on adoption behavior through adoption intention. A two-stage moderation effect was also tested. We tested the effects of environmental concerns in the first stage and financial benefits in the second stage on cleaner production and energy efficient production (Table 6 and 7).

When we evaluate the results for cleaner production, the independent variables performance expectancy, effort expectancy, social influence and facilitating conditions were considered together with environmental concern for the first stage moderation effect. When their effects on adoption intention are examined, it is seen that the moderated effect of performance expectancy on adoption intention with environmental concerns is CI (0.01/0.25), p<0.05. The effect of effort expectancy on adoption intention moderated by environmental concerns was also significant with CI (0.05/0.30), p<0.01. Social infleunce, on the other hand, did not have a significant effect on adoption intention moderated by environmental concern, CI (-0.09/0.10), p>0.05. Facilitating conditions also produced a significant effect on farmers' adoption intention with the moderating effect of envrionmental concern, CI (0.10/0.32), p<0.01. In addition, when conditional indirect effects were evaluated, partially significant results were obtained for dual moderated mediation for ±1 SD. Bootstrap confidence intervals were not significant at low level for conditional indirect effects (-1SD). However, significant results were obtained at both levels for mean (M) and higher level (+1SD). For the moderation effect in the second stage, the effect of adoption intention together with financial benefits on farmers' usage behavior was investigated. However, no significant moderated mediation effect was found in the cleaner production data.

Table 6: **Direct and Indirect Effects of Dual Moderated Mediation Model (Clean Production)**

Predictors*	β	t	SE	95% CI
Adoption Intention (Level 1)				
PE	-0,61	-1,50	0,40	-1,41 / 0,19
PE x EC	0,12	1,93	0,06	0,01 / 0,25
EE	-0,99	-2,46	0,40	-1,79 / -0,20
EE x EC	0,17	2,79	0,06	0,05 / 0,30
SI	0,12	0,38	0,31	-0,50 / 0,74
SI x EC	0,01	0,16	0,05	-0,09 / 0,10
FC	-1,15	-3,36	0,34	-1,83 / -0,48
FC x EC	0,21	3,87	0,05	0,10 / 0,32
Usage Behavior (Level 2)				
PE	0,08	2,09	0,04	0,01 / 0,16
AI x FB	-0,05	-0,60	0,08	-0,22 / 0,11
EE	0,04	1,11	0,04	-0,03 / 0,11
AI x FB	-0,05	-0,55	0,08	-0,21 / 0,12
SI	0,10	3,09	0,03	0,04 / 0,17
AI x FB	-0,05	-0,55	0,08	-0,21 / 0,12
FC	0,10	3,12	0,03	0,04 / 0,17
AI x FB	-0,08	0,08	-0,92	-0,25 / 0,09
Bootstrap results for indirect effects (Adoption Intention)**	**Indirect Effect**	**Boot SE**	**Boot LLCI**	**Boot ULCI**
−1 SD	0,09/0,02/0,06	0,06/0,05/0,04	-0,02/-0,08/-0,01	0,20/0,12/0,15
M	0,16/0,12/0,19	0,04/0,04/0,03	0,09/0,05/0,13	0,24/0,19/0,25
+1 SD	0,23/0,22/0,32	0,05/0,05/0,05	0,13/0,12/0,22	0,33/0,32/0,41

Note: * X: PE, EE, SI, FC; M: AI; W:EC; Z: FB; Y: UB

** First values are calculated for PE*EC, second values for EE*EC, third values for FC*EC

Table 7: **Direct and Indirect Effects of Dual Moderated Mediation Model (Energy Efficient Production)**

Predictors*	β	t	SE	95% CI
Adoption Intention (Level 1)				
PE	0,26	0,64	0,40	-0,53 / 1,06
PE*EC	0,01	0,08	0,07	-0,13 / 0,14
EE	-0,50	-1,13	0,44	-1,37 / 0,37
EE*EC	0,07	0,93	0,08	-0,08 / 0,22
SI	0,45	1,11	0,40	-0,34 / 1,24
SI*EC	-0,03	-0,40	0,07	-0,17 / 0,11
FC	0,63	1,35	0,46	-0,28 / 1,53
FC*EC	-0,04	-0,51	0,08	-0,20 / 0,11
Usage Behavior (Level 2)				
PE	0,15	3,86	0,04	0,07 / 0,22
AI*FB	-0,23	-2,38	0,10	-0,42 / -0,04
EE	-0,03	-0,72	0,04	-0,10 / 0,05
AI*FB	-0,25	-2,53	0,10	-0,44 / -0,05
SI	0,11	2,76	0,04	0,03 / 0,19
AI*FB	-0,24	-2,47	0,10	-0,43 / -0,05
FC	0,23	4,88	0,05	0,14 / 0,32
AI*FB	-0,20	-2,08	0,09	-0,39 / -0,01

Table 7 (Countinued): **Direct and Indirect Effects of Dual Moderated Mediation Model (Energy Efficient Production)**

Predictors*	β	t	SE	95% CI
Bootstrap results for indirect effects (Usage Behavior)	**Indirect Effect**	**Boot SE**	**Boot LLCI**	**Boot ULCI**
−1 SD	0,33/0,38/0,35/0,29	0,07/0,07/0,07/0,07	0,20/0,25/0,22/0,16	0,46/0,51/0,48/0,43
M	0,21/0,25/0,22/0,19	0,04/0,04/0,04/0,04	0,12/0,17/0,14/0,10	0,30/0,34/0,31/0,28
+1 SD	0,09/0,12/0,10/0,09	0,07/0,07/0,07/0,07	-0,04/-0,01/-0,03/-0,04	0,22/0,26/0,23/0,22

Note: *X: PE, EE, SI, FC; M: AI; W:EC; Z: FB; Y: UB

For energy efficient production, in the first stage, the effect of environmental concern and performance expectation, effort expectation, social impact and facilitating condition on farmers' adoption intention was investigated for the moderation effect. However, no significant effect was found in the first stage. For the moderation effect in the second stage, adoption intention was considered together with financial benefits and its effect on usage behaviors was investigated. In the performance expectancy path, a significant moderation effect CI (-0.42/-0.04), $p<0.01$ was found for financial benefits together with adoption intention. Similarly, in the Effort expectancy path, a significant moderation effect for financial benefits together with adoption intention was found with CI (-0.44/-0.05), $p<0.01$. In the social influence path, the moderation effect for financial benefits was again significant CI (-0.43/-0.05), $p<0.01$. Finally, in the facilitating conditions path, a significant moderation effect for financial benefits in the second stage was found CI (-0.39/-0.01), $p<0.05$. In addition, when conditional indirect effects were evaluated, partially significant results were obtained for dual moderated mediation for ±1 SD. Bootstrap confidence intervals were significant at low level for conditional indirect effects (-1SD) and mean (M). However, no significant results were obtained for the higher level (+1SD).

5. Conclusion

The main objective of the study is to determine the factors affecting the adoption and implementation of clean and energy efficient practices by farmers. The reason for choosing farmers as a sample is that they have difficulty in adoption behavior and when they adopt, they use those applications for a long time. The model including two moderators and one mediator created in this direction was analyzed with Process Macro. As a result of the study, it was proved that adoption intention has a significant mediator effect between UTAUT variables (PE, EE, SI, FC) and usage behavior for cleaner production practices. For energy efficient practices, adoption intention has no significant effect only on the relationship between effort expectancy and usage behavior. However, the mediating effect of adoption intention was confirmed for the other three independent variables (PE, SI, FC). Therefore, H6 is partially accepted (H6a, H6c, H6d).

The interesting findings of the study emerged in the moderation effects. In the analysis for the first level, the moderation effect of environmental concern on the relationship between UTAUT variables and adoption intention was investigated. Here, there were differences in farmers' evaluations for cleaner production and energy efficient production. For cleaner production, environmental concerns had a moderating effect on three independent variables (PE, EE, FC), while for energy efficient production, environmental concerns had no moderating effect. This shows that farmers act with more environmental concerns while practicing cleaner production. As a result, H7 is partially accepted for cleaner production data (H7a, H7b, H7d). In the second level, financial benefits moderation effect on the relationship between adoption intention and usage behavior was investigated. Here, in contrast to environmental concern, a moderation effect emerged in

energy efficient production, while no significant effect was found in cleaner production. Financial benefits proved to have a moderating effect between adoption intention and usage behavior for all four UTAUT variables (PE, EE, SI, FC). This shows that H8 is supported for the energy efficient production data. Hence, it appears that farmers who engage in energy efficient production do so with financial considerations.

As a result, shifting farmers with environmental concerns to clean production and farmers with financial concerns to energy efficient production will create a more effective production strategy. Moreover, bringing agricultural technologies to a common denominator to address financial and environmental concerns will enable farmers in both groups to use these technologies. For example, drip irrigation, which is an energy-efficient practice, also provides clean production. Increasing practices in this direction will facilitate the adaptation of farmers to these technologies. Applications developed with artificial intelligence applications and interconnected with IOT technologies, agrivoltaic agriculture, photovoltaic agriculture, hydroponic farming, and climate-smart agriculture techniques stand out as applications that farmers should adapt in the coming years. In this direction, emphasizing the environmental concerns of these practices for clean production and financial benefits for energy efficient practices can be effective in their adoption and use by farmers.

This study adheres to the premises of the UTAUT model and provides current literature in the following aspects. First, previous studies (Molina-Maturano et al., 2021; Barbosa Junior et al., 2022; Foroughi et al., 2023) provide in-depth knowledge of UTAUT in terms of farmers' adoption of digital applications in general. This study makes an important contribution to the application of UTAUT in agriculture by presenting clean and energy efficient production in a comparable way. Secondly, the study proved the impact of UTAUT variables (performance expectancy, effort expectancy, social inflence, facilitating conditions) on adoption intention. This result is in line with most of the recent studies in the literature (Han et al., 2022; Shi et al., 2022; Xie et al., 2022; Michels et al., 2024). Third, the mediator effect of adoption intention between UTAUT variables and usage behavior is proven. This relationship has been confirmed in different sectors in the literature (Jadil et al., 2021; Nguyen & Tran 2022). The findings in this study also support the findings in other sectors with significant results in the agricultural sector. Unlike previous studies, no significant mediating effect of adoption intention in energy efficient production was found only for effort expectancy.

Fourth, the moderating role of environmental concerns between UTAUT variables and adoption intention is revealed. Jain et al. (2022) obtained significant results in his research on the adoption of electric vehicles. However, there is no study in this direction in the field of agriculture. In the study, the moderation effect of environmental concerns on the relationship between the three variables of UTAUT (PE, EE, FC) and adoption intention in cleaner production data was revealed. Therefore, it provides an important information contribution in terms of cleaner production. Finally, the moderating effect of financial benefits on the relationship between adoption intention and usage behavior is revealed. In the literature, there are studies indicating that perceived benefits have a significant effect on this relationship (Manrai and Gupta, 2020; Twum et al., 2022). However, there is no study that shows a moderation effect on financial benefits. Therefore, it can be stated that the moderation effect revealed in energy efficient production in this study makes an important contribution to the literature.

In agriculture, uncovering farmers' adoption behavior is an important issue as it affects their long-term use of farming practices (Ricart et al., 2023; Michels et al., 2024). The role of environmental concerns is more prominent in clean production, while the role of financial benefits is more prominent in energy efficient production. Therefore, environmental concerns of farmers need to be increased in order to enable them to engage in cleaner production (Nguyen & Drakau, 2021). Since the education level of farmers is lower than other occupational groups, it would make sense to explain to them with more concrete examples to increase their environmental concerns. For example, a training on the hazards of chemicals in agriculture can be organized. Thus, the

damages of fertilizers, seeds or other pesticides used in the laboratory environment can be explained.

For the adoption of cleaner production practices, it would be beneficial to increase PE, EE, SI, FC as well as environmental concerns. To increase PE, the long-term benefits of cleaner practices to soil, crops and human health need to be explained to farmers (Zhang et al., 2019). To increase the EE, the level of knowledge about clean practices needs to be increased (Utomo et al., 2021). For example, for agrivoltaic agriculture, it may be sufficient to simply purchase solar panels and place them on the field at regular intervals. To increase SI, communication between farmers needs to be increased. For example, agricultural cooperatives can increase this impact by connecting farmers who grow crops with hydroponic practices with other farmers (Xie et al., 2022). FC can be increased by government support in the purchase of solar panels for farmers practicing photovolatic agriculture.

UTAUT variables (PE, EE, SI, FC) are effective in the adoption of energy efficient practices. In order to increase PE, the impact of energy efficient practices on crops can be explained to farmers. For example, the impact of the use of artificial intelligence on field yields can be explained to farmers. To increase the EE, farmers need to be told how energy efficient practices require less effort than their current farming practices and make their work easier (Shi et al., 2022). For example, systems interconnected with IoT technologies can provide weather information for greenhouses, monitor soil health through sensors, and use drones for seed sowing (Xie et al., 2022). To increase SI, farmers using smart agricultural products can be encouraged to share their knowledge. To increase FC, subsidies can be provided to farmers for the purchase of smart farming systems (Giua et al., 2022). In addition, once energy efficient production is adopted by farmers, the financial impacts of these practices increase their use.

This study, like other studies, has some limitations due to time and cost considerations. The first limitation concerns the UTAUT model. This model was tested in Turkey in terms of farmers' adoption of clean and energy-efficient practices in agriculture. This study could be replicated to further validate the generalization of the model in other countries. The second limitation concerns the data collection. The data were collected cross-sectionally rather than longitudinally. Therefore, causal relationships were not investigated. Future studies could conduct exploratory research in this direction to reveal the causal relationships between the independent and dependent variables.

References

Abbad, M. M. (2021). Using the UTAUT Model to Understand Students' Usage of E-Learning Systems in Developing Countries. *Education and information technologies, 26*(6), 7205-7224.

Barbosa Junior, M., Pinheiro, E., Sokulski, C. C., Ramos Huarachi, D. A., & de Francisco, A. C. (2022). How to Identify Barriers to the Adoption of Sustainable Agriculture? A Study Based on a Multi-Criteria Model. *Sustainability, 14*(20), 13277.

Cachero-Martínez, S. (2020). Consumer Behaviour towards Organic Products: The Moderating Role of Environmental Concern. *Journal of Risk and Financial Management, 13*(12), 330.

Chaveesuk, S., Chaiyasoonthorn, W., Kamales, N., Dacko-Pikiewicz, Z., Liszewski, W., & Khalid, B. (2023). Evaluating The Determinants of Consumer Adoption of Autonomous Vehicles in Thailand—An extended UTAUT model. *Energies, 16*(2), 855.

Da Silva, P. C., de Oliveira Neto, G. C., Correia, J. M. F., & Tucci, H. N. P. (2021). Evaluation of Economic, Environmental and Operational Performance of The Adoption of Cleaner Production: Survey in Large Textile Industries. *Journal of Cleaner Production, 278*, 123855.

Davis, F. D. (1986). A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory And Results, [doctoral dissertation, MIT Sloan School of

Management]. Cambridge, MA. Retrieved from http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/15192

Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319–340. https://doi.org/10.2307/249008

De Canio, F., Martinelli, E., and Endrighi, E. (2021). Enhancing Consumers' Proenvironmental Purchase Intentions: The Moderating Role of Environmental Concern. *Int. J. Retail Distrib. Manag. 49*, 1312–1329.

FAOSTAT. (2022). *World Food and Agriculture* – Statistical Yearbook 2022. Rome. https://doi.org/10.4060/cc2211en

Fernandez L., (2023). Global Renewable Energy Market Size 2021-2030. Statista Derived from https://www.statista.com/statistics/1094309/renewable-energy-market-size-global/

Foroughi, B., Nhan, P. V., Iranmanesh, M., Ghobakhloo, M., Nilashi, M., & Yadegaridehkordi, E. (2023). Determinants of Intention to Use Autonomous Vehicles: Findings From PLS-SEM and ANFIS. *Journal of Retailing and Consumer Services, 70*, 103158.

Gabriel, A., & Gandorfer, M. (2023). Adoption of Digital Technologies in Agriculture—An Inventory in a European Small-Scale Farming Region. *Precision Agriculture, 24*(1), 68-91.

Giua, C., Materia, V. C., & Camanzi, L. (2022). Smart Farming Technologies Adoption: Which Factors Play a Role in The Digital Transition?. *Technology in Society, 68*, 101869.

Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., Ray, S., ... & Ray, S. (2021). *Evaluation of Reflective Measurement Models. Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Using R: A Workbook*, 75-90.

Hair, J., Blake, W., Babin, B., & Tatham, R. (2006). *Multivariate Data Analysis.* New Jersey: Prentice Hall.

Han, M. S., Hampson, D. P., Wang, Y., & Wang, H. (2022). Consumer Confidence and Green Purchase Intention: An Application of The Stimulus-Organism-Response Model. *Journal of Retailing and Consumer Services, 68*, 103061.

Hayes, A. F. (2022). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach (Vol. 3)*. The Guilford Press.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science, 43*(1), 115-135.

Jadil, Y., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K. (2021). A Meta-Analysis of The UTAUT Model in The Mobile Banking Literature: The Moderating Role of Sample Size And Culture. *Journal of Business Research, 132*, 354-372.

Kock, F., Berbekova, A., & Assaf, A. G. (2021). Understanding and Managing The Threat of Common Method Bias: Detection, Prevention And Control. *Tourism Management, 86,* 104330.

MacKenzie, S. B., & Podsakoff, P. M. (2012). Common Method Bias in Marketing: Causes, Mechanisms, And Procedural Remedies. Journal of retailing, 88(4), 542-555.

Manrai, R., & Gupta, K. P. (2020). Integrating Utaut with Trust and Perceived Benefits to Explain User Adoption of Mobile Payments. I*n Strategic system assurance and business analytics* (pp. 109-121). Singapore: Springer Singapore.

Michels, M., Bonke, V., Wever, H., & Musshoff, O. (2024). Understanding Farmers' Intention to Buy Alternative Fuel Tractors in German Agriculture Applying The Unified Theory of

Acceptance and Use of Technology. *Technological Forecasting and Social Change, 203*, 123360.

Molina-Maturano, J., Verhulst, N., Tur-Cardona, J., Güereña, D. T., Gardeazábal-Monsalve, A., Govaerts, B., & Speelman, S. (2021). Understanding Smallholder Farmers' Intention to Adopt Agricultural Apps: The Role of Mastery Approach and Innovation Hubs in Mexico. *Agronomy, 11(*2), 194.

Nguyen, H. N., & Tran, M. D. (2022). Stimuli to Adopt E-Government Services During Covid-19: Evidence From Vietnam. *Innovative Marketing, 18(*1), 12.

Nguyen, N., & Drakou, E. G. (2021). Farmers Intention to Adopt Sustainable Agriculture Hinges on Climate Awareness: The Case of Vietnamese Coffee. *Journal of cleaner production, 303,* 126828.

Nowak, B. (2021). Precision Agriculture: Where Do We Stand? A Review of The Adoption of Precision Agriculture Technologies on Field Crops Farms in Developed Countries. *Agricultural Research, 10*(4), 515-522.

Puriwat, W., & Tripopsakul, S. (2021). Explaining Social Media Adoption for A Business Purpose: An Application of The UTAUT Model. *Sustainability, 13*(4), 2082.

Ricart, S., Gandolfi, C., & Castelletti, A. (2023). Climate Change Awareness, Perceived Impacts, and Adaptation From Farmers' Experience And Behavior: A Triple-Loop Review. *Regional Environmental Change, 23*(3), 82.

Rizzo, G., Migliore, G., Schifani, G., & Vecchio, R. (2024). Key Factors Influencing Farmers' Adoption of Sustainable Innovations: A Systematic Literature Review and Research Agenda. *Organic Agriculture, 14*(1), 57-84.

Rübcke von Veltheim, F., Theuvsen, L., & Heise, H. (2021). German Farmers' Intention to Use Autonomous Field Robots: A PLS-Analysis. *Precision agriculture,* 1-28.

Sewandono, R. E., Thoyib, A., Hadiwidjojo, D., & Rofiq, A. (2023). Performance Expectancy of E-Learning on Higher Institutions of Education Under Uncertain Conditions: Indonesia Context. *Education and information technologies, 28*(4), 4041-4068.

Shi, Y., Siddik, A. B., Masukujjaman, M., Zheng, G., Hamayun, M., & Ibrahim, A. M. (2022). The Antecedents of Willingness to Adopt and Pay for The Iot in The Agricultural Industry: An Application of The UTAUT 2 Theory. *Sustainability, 14*(11), 6640.

Thomas, F. B. (2022). The Role of Purposive Sampling Technique As A Tool for Informal Choices in A Social Sciences in Research Methods. *Just Agriculture, 2*(5), 1-8.

Thompson, B., Leduc, G., Manevska-Tasevska, G., Toma, L., & Hansson, H. (2024). Farmers' Adoption of Ecological Practices: A Systematic Literature Map. *Journal of Agricultural Economics, 75*(1), 84-107.

Triandini, E., Wijaya, I. G. N. S., Suniantara, I. K. P., Wulandari, R., Pratami, W. C. A., Djarkasih, A. R., ... & Larasati, N. (2023, March). Analysis Adoption of Information Technology Using The UTAUT Method on Off-Taker Poultry Farmers in Indonesia. *In Proceedings of the 13th Annual International International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Manila, Philippines (pp. 6-9).

Twum, K. K., Ofori, D., Keney, G., & Korang-Yeboah, B. (2022). Using The UTAUT, Personal Innovativeness and Perceived Financial Cost to Examine Student's Intention to Use E-Learning. *Journal of Science and Technology Policy Management, 13*(3), 713-737.

Utomo, P., Kurniasari, F., & Purnamaningsih, P. (2021). The Effects of Performance Expectancy, Effort Expectancy, Facilitating Condition, and Habit on Behavior Intention in Using Mobile

Healthcare Application. *International Journal of Community Service & Engagement, 2*(4), 183-197.

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of The Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management science, 46*(2), 186-204.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, F. D., & Davis, G. B. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unifed View. *MIS Quarterly, 27*(3), 425–478.

Xie, K., Zhu, Y., Ma, Y., Chen, Y., Chen, S., & Chen, Z. (2022). Willingness of Tea Farmers to Adopt Ecological Agriculture Techniques Based on The UTAUT Extended Model*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(22), 15351.

Yaşlıoğlu, M., & Yaşlıoğlu, D. T. (2020). How and When to Use Which Fit Indices? A Practical And Critical Review of The Methodology. *Istanbul Management Journal, (88),* 1-20.

Zameer, H., Wang, Y., & Yasmeen, H. (2020). Reinforcing Green Competitive Advantage through Green Production, Creativity and Green Brand Image: Implications for Cleaner Production in China. *Journal of cleaner production, 247,* 119119.

Zhang, S., Guo, Y., Zhao, H., Wang, Y., Chow, D., & Fang, Y. (2020). Methodologies of Control Strategies for Improving Energy Efficiency in Agricultural Greenhouses. *Journal of Cleaner Production, 274,* 122695.

Zhao, J., Liu, D., & Huang, R. (2023). A Review of Climate-Smart Agriculture: Recent Advancements, Challenges, and Future Directions. *Sustainability, 15(*4), 3404.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

YEŞİL FİNANS ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

İbrahim KARAASLAN[1]

Öz

İklim değişikliği, dünya genelinde çevresel, ekonomik ve sosyal yapıları derinden etkileyen bir kriz haline gelmiştir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve çevresel etkileri en aza indirmek amacıyla yeşil finans giderek daha önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, yeşil finans üzerine yapılan çalışmaların nümerik ölçümlerini çıkarmak hedeflenmiştir. Çalışma, nicel veriler vasıtasıyla, iklim değişikliğiyle mücadeledeki dönüşümlerden birini temsil eden yeşil finans yazınının araştırmacıların dikkatine sunulması amacıyla sistemli bir özetinin çıkarılarak, konuyla ilgili çalışma eğilimlerinin tespit edilip, gelecekte yapılacak çalışmalar için yol gösterici olması amacıyla bibliyometrik analiz olarak tasarlanmıştır. Analiz birimi olarak Web of Science veri tabanında taranan ve 1999-2024 yılları arasında yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik verisi baz alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Verilerin bibliyometrik analizinde VOSviewer kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, yeşil finans ile ilgili çalışmaların yayın yıllarına göre son dönemlerde yoğunlaştığı, en çok atıf alan yazarlar arasında Kam C. Chan ve Farhad Taghizadeh-Hesary'nin yer aldığı, yeşil finans, yeşil inovasyon, yeşil tahviller ve Çin gibi anahtar sözcüklerin sıkça kullanıldığı ve en fazla atıf alan ve yayın yapan ülkenin ise Çin olduğu bazı bulgular arasındadır. Bu bulgular, yeşil finans alanında Çin'in öncü bir rol oynadığını ve araştırma eğilimlerinin bu yönde şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Finans, Bibliyometrik Analiz*
JEL Sınıflandırması: *Q01, Q50, F65*

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GREEN FINANCE

Abstract

Climate change has become a crisis deeply affecting environmental, economic, and social structures worldwide. In this context, green finance is increasingly emerging as a crucial tool to promote sustainable development and minimize environmental impacts. This study aims to extract numerical metrics from studies on green finance. Through quantitative data, the study is designed as a bibliometric analysis to present a systematic summary of the green finance literature, which represents one of the transformations in the fight against climate change, to the attention of researchers, identify research trends related to the topic, and provide guidance for future studies. The analysis unit is based on bibliometric data of studies published between 1999 and 2024, scanned in the Web of Science database. VOSviewer was used in the bibliometric analysis of the data. The results of the study indicate that research on green finance has recently become concentrated in terms of publication years, with Kam C. Chan and Farhad Taghizadeh-Hesary among the most cited authors. Frequently used keywords include green finance, green innovation, green bonds, and China. Additionally, the People's Republic of China was identified as the country with the highest number of citations and publications. These findings demonstrate that China plays a pioneering role in the field of green finance and that research trends are being shaped in this direction.

Keywords: *Sustainable Development, Green Finance, Bibliometric Analysis*
JEL Classification: *Q01, Q50, F65*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, ikaraaslan26 @gmail.com, ORCCID: 0000-0001-9259-4587*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 28.08.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 07.01.2025

Karaaslan, İ. (2025). Yeşil Finans Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 93-108. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1531251

1. Giriş

Yeşil finans, günümüzün küresel ekonomik sisteminde giderek artan bir öneme sahiptir. İklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel bozulma gibi sorunlar, sürdürülebilir kalkınmayı tehdit eden önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, yeşil finans, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen projelere ve girişimlere mali kaynak sağlama yoluyla bu sorunlarla mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Yeşil finans, sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyüme ve istihdam yaratma potansiyeline de sahiptir. Yenilenebilir enerji projeleri, enerji verimliliği yatırımları, sürdürülebilir tarım uygulamaları ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi gibi alanlarda yapılan yatırımlar hem çevresel hem de ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Yeşil finansın gelişimi, çeşitli uluslararası anlaşmalar ve politikalarla hız kazanmıştır. Paris İklim Anlaşması gibi küresel anlaşmalar, ülkelerin karbon emisyonlarını azaltma taahhütleri ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yeşil finansın önemini artırmıştır. Ayrıca, birçok ülke ve finans kurumu, çevresel, sosyal ve yönetişim (ESG) kriterlerini yatırım kararlarına entegre ederek, sürdürülebilir yatırımların artmasını teşvik etmektedir. Bu gelişmeler, yeşil tahviller, yeşil krediler ve sürdürülebilir yatırım fonları gibi finansal araçların yaygınlaşmasına ve bu alanda inovasyonların artmasına katkı sağlamıştır.

Yeşil finans, bir finansal yenilik türü olarak tanımlanırken üç temel yaklaşımın dikkate alınması gerekmektedir. İlk olarak, mali kaynakların sağlanmasıyla çevrenin korunması, kirlilik kontrolü ve doğal kaynakların korunması gibi çevresel finansman konuları üzerinde durulmaktadır (Gray, 2002: 359-362). Bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için gerekli mali kaynakların sağlanmasını ve bu kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. İkinci yaklaşım ise çeşitli finansal araçlar ve ürünler aracılığıyla çevresel riskleri önleme üzerine odaklanmaktadır (Labatt ve White, 2002: 2). Bu bağlamda, çevresel risklerin yönetilmesi ve azaltılması için kullanılan finansal inovasyonlar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, çevresel etkileri minimize eden yatırım fonları, yeşil tahviller ve sürdürülebilir bankacılık uygulamaları bu tür finansal araçlar arasında yer almaktadır. Üçüncü ve daha güncel bir bakış açısı ise yeşil odaklı kredi, menkul kıymetler, sigorta ve yatırımın yanı sıra karbon finansmanı yoluyla çevre dostu yatırımları teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Lee ve Lee, 2022: 3). Bu yaklaşım, finansal piyasaların ve kurumların, ekolojik sürdürülebilirliği destekleyen projelere ve işletmelere yatırım yapmalarını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu finansal biçim, ekolojik olarak düşünen bir toplumun gelişimini desteklemek için çeşitli finansal araçların kullanılmasını kapsamaktadır. Böylece, yeşil finans hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirliği sağlama potansiyeline sahip, bütünleşik bir finansal yenilik olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, son yıllarda önemli bir konu haline gelen çevreci politikaların bir unsuru olan yeşil finans konusu ele alınmış ve bibliyometrik yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bibliyometrik bir analiz yapılmasının önemi, bir alandaki yayınların sayısal verilerini inceleyerek hangi konuların, yazarların ve dergilerin daha etkili olduğunu belirlenmesi ve dolayısıyla gelecek çalışmalar için yol gösterici olması sebebiyle önem arz etmektedir. Literatürde yeşil finans üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizle incelendiği çalışmaların sayısının görece az olması ve bu alanda kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Dolayısıyla, bu çalışma ile literatüre önemli bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında yeşil finans ve ilgili kavramsal tanım ve açıklamalara yer verilmiş, ardından konuyla ilgili yapılmış çalışmaların neler olduğuna ilişkin literatür özeti sunulmuştur. Yöntem kısmıyla devam eden çalışmanın bibliyometrik analizinde, Web of Science veri tabanında yeşil finans üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve bulgular görseller sunularak raporlandırılmıştır. Sonuç kısmı ile de çalışma neticelendirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Yeşil finans konusunda literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle son yılarda artış gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, yeşil finans konusunda gerçekleştirilen araştırmaların özetini sunmak faydalı olacaktır. Yapılan çalışmaların bir kısmı yeşil finans ve yenilenebilir enerji ilişkisini açıklamaya çalışırken, bir kısım çalışma yeşil finansın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki

etkisini, bir kısım çalışma da yeşil finans ve üretkenlik, yeşil finans ve kredi düzenlemeleri, yeşil teknoloji yenilikleri, yönetimsel çevre duyarlılığı, finansal derinlik, finansal verimlilik, yeşil üretkenlik, ekolojik ayak izi ve yeşil tahvil üzerine odaklanmıştır. Zheng vd., (2023) tarafından yapılan çalışmada yeşil finansın yenilenebilir enerji üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmış ve aralarında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Zhong vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada ise yenilenebilir enerji yatırımı, yeşil finans, yenilenebilir enerji tüketimi, CO2 emisyonu ve gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) uzun vadeli nedenselliğe sahip olduğu sonucunca ulaşılmıştır. Çalışma verileri Covid-19 pandemisi sürecinde Çin ülkesini kapsamaktadır. Zhou ve Li (2022), yeşil finans ve yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş enerjisi, biyoenerji, hidroelektrik ve rüzgâr enerjisi) Çin'deki sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1986-2019 yılları arasındaki verilerle yaptıkları ADF testi ve ARDL modeli sonuçlarına göre, yeşil finans ve yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma ile pozitif, karbon emisyonları ile negatif bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Çeşitli çalışmalar, yeşil finansın ve yenilenebilir enerji yatırımlarının çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Zhou ve Li (2022), yeşil finans ve yenilenebilir enerji kaynaklarının Çin'deki sürdürülebilir kalkınma üzerindeki pozitif, karbon emisyonları üzerindeki negatif etkilerini tespit etmişlerdir. Dogan vd. (2022), TVP-VAR yöntemi ile yeşil finans ve yenilenebilir enerji arasındaki dinamik bağlantıların ekonomik olaylardan etkilendiğini belirlemişlerdir. Chen vd. (2023), TVP-VAR-SV modeli ile yeşil finans, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki etkileşimlerin zamanla değişen ve heterojen bir yapıda olduğunu ortaya koymuşlardır. He vd. (2023), yenilenebilir enerji yatırımlarının, teknik yeniliklerin ve yeşil finansmanın çevresel sürdürülebilirliğe önemli katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Ge vd. (2022), yeşil finansın ve yenilenebilir enerji teknolojik inovasyonunun endüstriyel yapı üzerindeki etkilerini inceleyerek, yeşil finansın gelişme derecesinin etkileri değiştirdiğini göstermişlerdir. Tang ve Zhou (2023), yeşil finansın yenilenebilir enerji gelişimi üzerindeki mekânsal-zamansal tutarlılık etkilerini inceleyerek, yeşil finansın yerel bölgelerde zayıflarken komşu bölgelerde daha güçlü etkiler yarattığını bulmuşlardır. Feng vd. (2023), yeşil tahvillerin genişlemesinin yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik ettiğini ve çevre kirliliğini azalttığını, daralmasının ise çevresel zararı artırdığını tespit etmişlerdir. Peng vd. (2023), yeşil finansın gelişimi ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında pozitif bir sinerji olduğunu belirlemişlerdir. Vardar vd. (2023), gelişmekte olan ülkelerde ekolojik ayak izi, yeşil finans, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, sera gazı emisyonları, ticarete açıklık ve kentleşme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bulgular, yeşil finans ve yenilenebilir enerji yatırımlarının çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme için önemli olduğunu göstermektedir. Meo ve Abd Karim (2022), yeşil finansın CO2 emisyonlarını azaltmadaki rolünü incelemiştir. Çalışmada, yeşil finansın, özellikle yeşil tahvillerin, çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmedeki etkisini belirlemek için kantil-kantil regresyon (QQR) yöntemi kullanılmıştır. 2008-2019 yılları arasında Kanada, Danimarka, Hong Kong, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeşil tahvil piyasası verileri ve kişi başına düşen CO2 emisyonları kullanılarak QQR analizi yapılmıştır. Sonuçlar, genel olarak yeşil finansın CO2 emisyonları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, yani yeşil finansın CO2 emisyonlarını azalttığını göstermektedir. Ancak, bu ilişkinin ülkelerin piyasa koşullarına ve ekonomik döngülerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği de belirtilmiştir. Fan vd., (2021) ise yeşil finans, temiz enerji, çevresel sorumluluk ve yeşil teknoloji arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Bu bağlamda, çalışmada 31 Temmuz 2014 ile 12 Ekim 2021 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak yeni bir zamanla değişen nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuçlar, COVID-19 dönemi hariç olmak üzere, yeşil finansmanın temiz enerjiye olan etkisinin belirli dönemlerde daha belirgin olduğunu ve temiz enerjiye yapılan yatırımların yeşil finansmanı artırdığını göstermektedir.

Literatürde yeşil üretkenlik artışını etkileyen çeşitli faktörler incelenmiş olsa da yeşil finansmanın gelişimi ile yeşil üretkenlik arasındaki bağın nicel olarak analiz edildiği ampirik çalışmalar görece azdır. Lee ve Lee (2022), Çin'deki yeşil finansmanın yeşil toplam faktör verimliliği (GTFP) üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, 2006-2018 yılları arasında 30 Çin eyaletinin

panel verileri kullanılarak, yeşil finansmanın GTFP üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Yeşil finansmanın gelişiminin, ekonomik ve sosyal koşulları daha yüksek olan, çevre korumaya kamu katılımının düşük olduğu ve kirlilik seviyelerinin yüksek olduğu eyaletlerde yeşil verimlilik seviyesini önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Çin'in yeşil finans planlaması ve çevre politikalarına yönelik önemli öneriler sunmaktadır. Yu vd., (2021) ise yapmış oldukları çalışmada, 2001-2017 döneminde Çin'de listelenen firmaların örnek verilerini kullanarak, yeşil finansman politikalarının firmaların yeşil inovasyon üzerindeki finansman kısıtlarını nasıl çözdüğü araştırılmıştır. Sonuçlar, yüksek finansman kısıtları ile karşı karşıya kalan firmaların yeşil inovasyon yeteneklerinin zayıfladığını ve özel mülkiyetli işletmelerin bu konuda daha savunmasız olduğunu göstermektedir. Flammer (2021) tarafından yapılan çalışmada ise şirketlerin yeşil tahvil ihraçlarının çevre dostu projelere fon sağlama süreci incelenmiştir. Çalışma, yeşil tahvillerin zamanla daha yaygın hale geldiğini ve özellikle çevresel sürdürülebilirliğin finansal olarak önemli olduğu sektörlerde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Yeşil tahvil ihraç eden firmaların çevresel performanslarında (örneğin, daha yüksek çevresel derecelendirmeler ve daha düşük CO2 emisyonları) ihraç sonrası iyileşmeler olduğu ve uzun vadeli ve çevreci yatırımcılar tarafından daha fazla tercih edildikleri bulunmuştur. Araştırma yöntemi olarak, Bloomberg'in sabit gelir veri tabanından elde edilen yeşil tahvil verileri kullanılarak olay çalışması metodolojisi uygulanmış ve bu tahvillerin ihraç duyurularına yatırımcıların nasıl tepki verdiği analiz edilmiştir. Sonuçlar, yatırımcıların yeşil tahvil ihraç duyurularına olumlu tepki verdiğini ve bu tahvillerin ihraççılarının çevresel performanslarında iyileşmeler sağladığını göstermektedir

Du ve Li (2019) tarafından yapılan çalışmada, 71 ülke ekonomisinin 1992-2012 dönemindeki panel verileri kullanılarak, toplam faktör karbon verimliliğinin ölçülmesi için Malmquist endeksi ve sabit etkili stokastik sınır modeli uygulanmıştır. Sonuçlar, tüm ekonomilerin bu dönemde toplam faktör karbon verimliliğinde bir artış yaşadığını ve teknolojik ilerlemenin bu artışın ana itici gücü olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, yeşil teknoloji inovasyonlarının karbon verimliliğini artırmada önemli bir rol oynayabileceğini, ancak bu etkinin ülkelerin gelir seviyelerine bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar yeşil teknoloji inovasyonlarının yüksek gelirli ekonomilerde etkili olabileceğini ve daha az gelişmiş ekonomilerde önemli bir etki yaratmadığını göstermektedir. Tang vd., (2018) ise Çin'deki 188 imalat firmasını örnek alarak, yeşil inovasyonun ve yönetimsel çevresel endişelerin firma performansı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bulgular, yönetsel çevresel endişelerin, yeşil süreç inovasyonunun firma performansı üzerindeki olumlu etkisini pekiştirdiğini, ancak ürün inovasyonunun bu etkiyi anlamlı bir şekilde etkilemediğini göstermektedir.

Irfan vd., (2022) çalışmasında 2010-2019 yılları arasında Çin'in bölgesel verilerini kullanarak, yeşil finansmanın yeşil inovasyon üzerindeki etkisini ampirik olarak test etmeyi amaçlamıştır. Araştırma bulguları, yeşil finansmanın yeşil inovasyona önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve bu etkinin alternatif tahminleyicilerle tutarlı olduğunu göstermektedir. Benzer bir çalışma Madaleno vd., (2022) tarafından da yapılmıştır. Madaleno vd., (2022), yeşil finansın yeşil inovasyon üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada kullanılan yöntemler arasında dinamik panel modeli ve fark genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) bulunmaktadır. Sonuçlar, yeşil finansmanın yeşil inovasyonu önemli ölçüde teşvik ettiğini ve bu etkinin ekonomik büyüme, sanayi yapısının gelişimi ve Ar-Ge yatırımları gibi faktörler aracılığıyla ortaya çıktığını göstermektedir.

Zhang vd., (2019) çalışmalarında bu çalışmanın da konusunu oluşturan yeşil finans alanındaki mevcut durumu, gelişim trendlerini ve gelecekteki araştırma yönlerini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede artan uluslararası eylemlerle birlikte, yeşil finans literatürde büyük ilgi belirtilmiştir. Çalışma, 2001-2018 yılları arasında Web of Science çekirdek koleksiyonunda yer alan makaleler üzerinde bir bibliyometrik analiz yaparak, yeşil finans konusundaki yayınların dağılımını, yazarların ülkelerini, anahtar kelimelerini ve atıf analizlerini incelemektedir. Bulgular, yeşil finansın çevre ve iklim değişikliği ile ilgili dergilerde yayınlandığını, ABD ve Avrupa'daki araştırmacılar tarafından yoğun ilgi gördüğünü ve bu alandaki araştırmaların özellikle 2015 Paris Anlaşması'ndan sonra hızla arttığını göstermektedir. Yeşil

finansın önemini vurgulayan bu çalışma, finans perspektifinden daha fazla araştırma yapılması gerektiğini, gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu ve politika odaklı konuların bu alanda belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bhatnagar ve Sharma (2022) tarafından yeşil finans konusunda yapılan çalışmada da yeşil finans kavramının akademik gelişimini incelemek maksadıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Çalışma kapsamında 1997-2021 (Şubat) döneminde Scopus veritabanındaki akademik literatür taranmış; seçilen makalelerin entelektüel yapısı ve bibliyografik analizi VoS Viewer ve Bibliometrix R Paketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 2018-2021 (Şubat) döneminde yayınlanan makaleleri inceleyerek yeşil finansı teşvik eden unsurları da belirlemeye çalışmıştır. Belirlenen bu unsurlar, makroekonomik etkenler, düzenleyici yapının geliştirilmesi, yatırım ortamının elverişli hale getirilmesi, kapasite oluşturma, kurumsal katılım seviyeleri ve biçimlerinde artış, teknoloji ve teknolojik ilerlemeler, finansal araçlar, finansal politikalar ve düzenlemeler, gelişmiş sermaye piyasası ve destekleyici siyasi ortam olmak üzere 10 geniş parametreye ayrılarak incelenmiştir. Yeşil finans konusunda yapılan bir diğer bibliyometrik çalışma ise Mohany vd. (2023) aittir. Çalışmada 1748 makale incelenmiş; veriler SCOPUS veritabanından alınmış ve ağ analizi için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Araştırma, altı temel araştırma sorusuna odaklanmıştır. Bu soruları incelemek için veriler toplanmış ve ağ haritaları uygulanmıştır. Yıllara göre yayın sayıları, belge türleri, konu alanları, en etkili makaleler, farklı dergi kaynakları, ülkeler arası ortak yazarlık ve yeşil finans ile ilgili anahtar kelimelerin birlikte görülme sıklıkları incelenmiştir. Bibliyometrik analiz sonucunda yeşil finansın geniş kapsamlı olduğu ve bu alandaki yayın eğiliminin hızla arttığı, en çok atıf alan belgeler açısından Çin'in öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu makale ise, literatürdeki bibliyometrik analizlerden belirgin şekilde farklılaşmakta ve yeşil finans alanına önemli katkılar sunmaktadır. Önceki çalışmaların genellikle belirli bir zaman dilimiyle sınırlı kalması ve daha az sayıda yayın üzerinde odaklanması aksine, bu araştırma 1999-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yer alan 5258 eseri kapsamaktadır. Bu geniş veri seti, yeşil finansın uzun dönemdeki gelişimini daha kapsamlı bir şekilde analiz etme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca, çalışmada kullanılan VOSviewer yazılımı ile gerçekleştirilen detaylı ağ analizleri, anahtar kelime frekansları, atıf sayıları ve co-authorship ilişkileri gibi çeşitli boyutlarda derinlemesine incelemeler sunmaktadır. Bu sayede, yeşil finansın akademik ve pratik açıdan hangi yönlerde yoğunlaştığı ve hangi ülkelerin bu alanda öncülük ettiği net bir şekilde ortaya konulmuştur. Özellikle, Çin'in hem en çok atıf alan ülkeler arasında yer alması hem de en fazla yayın sayısına sahip olması, küresel yeşil finans dinamiklerine ışık tutmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma daha güncel ve geniş kapsamlı verilerle yeşil finansın akademik evrimini ve küresel eğilimlerini daha detaylı bir şekilde ortaya koymakta, böylece literatüre hem metodolojik hem de içeriksel açıdan değerli katkılar sunmayı amaç edinmiştir.

Çalışmalar, yeşil finansmanın ve yenilenebilir enerji yatırımlarının çevresel sürdürülebilirliğe ve ekonomik büyümeye önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Yeşil finansın gelişmesi, yenilenebilir enerji teknolojik inovasyonlarının endüstriyel yapıyı iyileştirme potansiyelini artırmakta, yerel bölgelerdeki etkilerini zayıflatırken komşu bölgelerde daha güçlü etkiler yaratmaktadır. Ayrıca, yeşil tahvillerin genişlemesinin yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik ettiği ve çevre kirliliğini azalttığı, daralmasının ise çevresel zararı artırdığı bulunmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ekolojik ayak izi, yeşil finans, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, yeşil finans ve yenilenebilir enerji yatırımlarının çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme açısından kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

3. Yöntem ve Bulgular

3.1. Yöntem

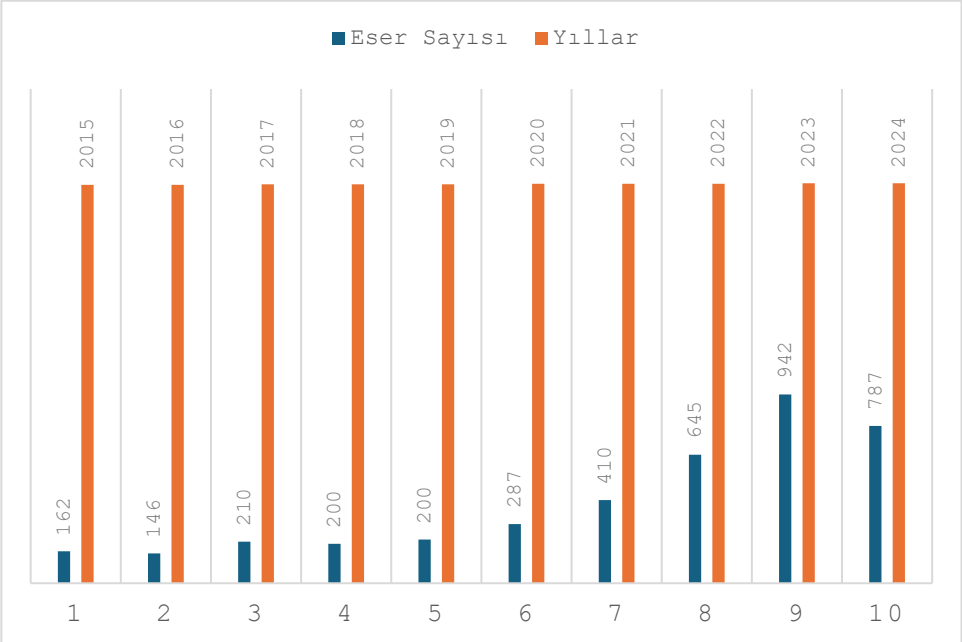
Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik araştırmalar, bilgi birikimindeki artışları, kavramsal gelişmeleri, veri hacmini, atıf ağlarını, araştırmacıların zaman içindeki eğilimlerini, ele alınan temaları, disiplin sınırlarındaki değişimleri belirlemek; en üretken akademisyenleri, kurumları veya ülkeleri tespit etmek ve genel bir bakış sunmak amacıyla

yapılmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Çalışmada çok boyutlu bir analiz sunmasıyla sebebiyle ise VOSviewer programı kullanılmıştır. Program, literatürdeki ilişkileri ve yeni kavramları keşfetmek amacıyla araştırmacılara rehberlik eden bir araç olarak tercih edilmiştir. Ayrıca, programın görselleştirme işlevi de bulunmaktadır. VOSviwer veri analizlerinde ağ görselleştirme, yoğunluk görselleştirme ve yıllara göre haritalandırma olmak üzere üç şeklide kullanılabilmektedir. Ağ görselleştirme, çalışma kapsamında belirlenen kavramları seçilen önem düzeyine göre görüntülemektedir (Gaberli ve Yağmur, 2021). Görsel haritalarda dairelerin büyük olması diğerlerine göre daha önemli olduğunu göstermekte olup, renkleri ise farklı kümeleri göstermektedir (Sinkovics, 2016). Dairelerin birbirlerine olan mesafeleri ve aralarındaki çizgiler birbirleriyle olan bağlantıları ve bağlantı gücünü temsil etmektedir. Daireler birbirlerine yaklaştıkça bağlantı gücü artmaktadır (Perianes-Rodriguez vd., 2016).

Bu çalışmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Akademik çalışmalarda veri kaynağının güvenilir olması ilgili çalışmanın geçerlik ve güvenirliğinin sağlanması açısından oldukça elzemdir. Zhu ve Lui (2020), bilimsel çalışmalarda kullanılan en önemli veri tabalarından birinin Web of Science olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca büyük verilerin akademik kullanıma olanak sağlaması açısından da Web of Science geniş bir havuzu temsil etmektedir (Li vd., 2018).

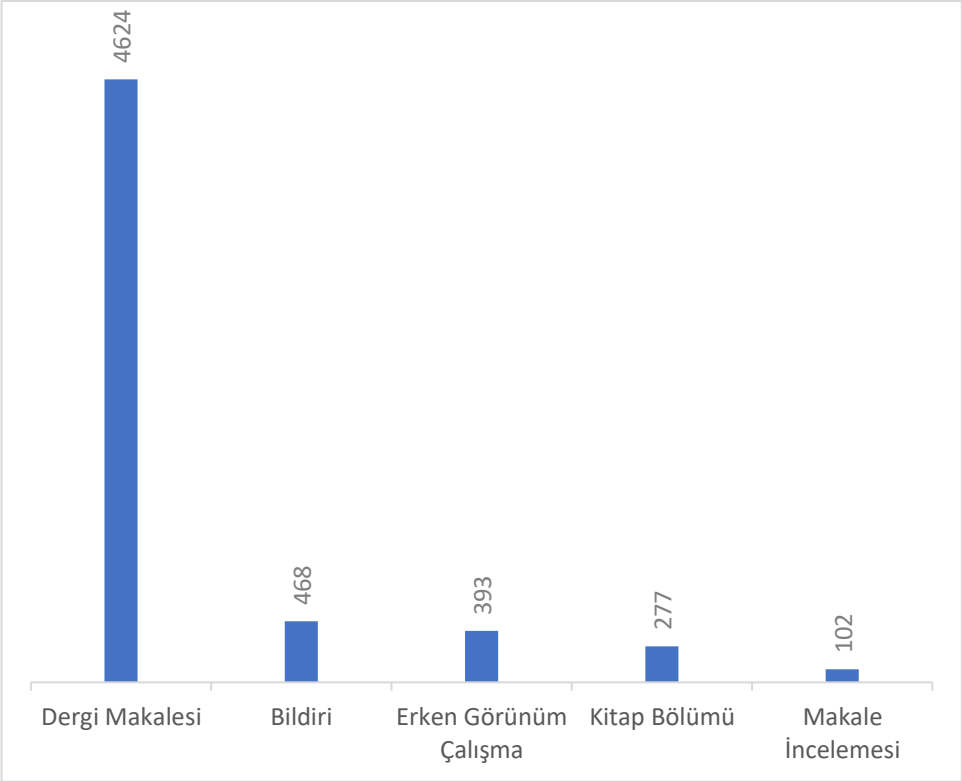
Veriler, 14.05.2024 tarihinde Web of Science üzerinden toplanmıştır. Web of Science'da "green finance (yeşil finans)" anahtar sözcüğü ile "tüm alanlar" seçilerek yapılan aramada 16912 sonuca ulaşılmıştır. Ardından, araştırma konusu kapsamında çalışmanın yer aldığı alanı tanımlamak için Web of Science'daki "business economics (işletme ekonomisi)" sekmesi işaretlenerek tekrar arama yapılmıştır. “Business economics” seçilerek yapılan aramada 5184 sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan veri, “yazar”, “atıf”, “dergi”, “ülke”, “kurum” ve “anahtar sözcükler” özelinde olmuştur. Yıllara göre en eski 1999 iken en yeni 2024 olmuştur.

Grafik 1: **Yeşil Finans Konusunda Yapılan Yayınlara İlişkin Sayısal Bilgiler**

Yukarıda yer alan Grafik 1’de son 10 yıla ilişkin olarak yeşil finans konusunda yapılan yayınların sayısal verisi verilmiştir. Grafikten de görüldüğü üzere yeşil finans konusunda yapılan yayınların sayısı gittikçe artış göstermiştir. Bu durum da konunun gün geçtikçe öneminin arttığına ilişkin bir öngörü sunmaktadır. İlgili Grafikte 2015 yılında 162 yayın yapılmış iken, 2023 yılında 942, 2024 yılında ise 787 yayın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma 2024 yılının ilk yarısında yapıldığı için 2024 yılına ilişkin eksik bir veri bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Grafik 2: **Yeşil Finans Konusunda Yapılan Yayınların Türleri**

Ayrıca yeşil finans konusunda yapılan çalışmalara ilişkin farklı türde yazılan eserler bulunmaktadır. Buna ilişkin bilgi yukarıda Grafik 2'de yer almaktadır. Bunlardan 4624 dergi makalesi başta olmak üzere, 468 bildiri, 393 erken görünüm çalışma, 277 kitap bölümü, 102 makale incelemesinden oluştuğu görülmektedir.

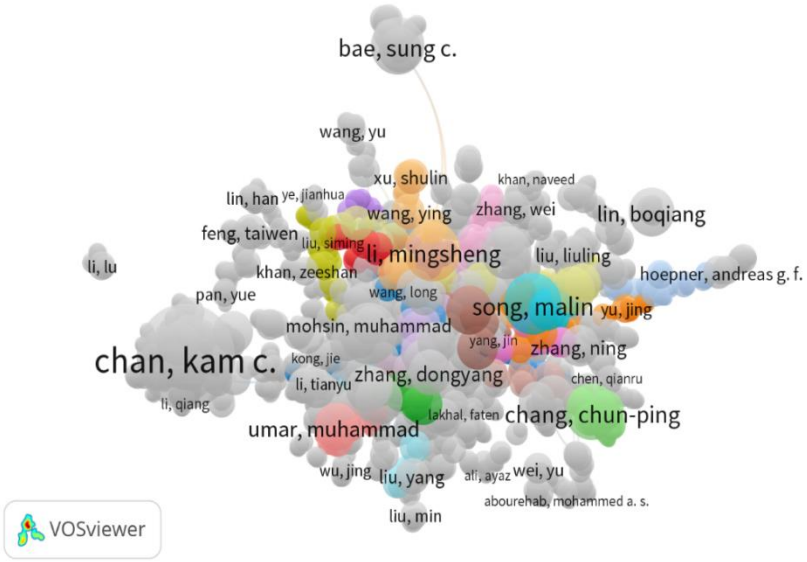
3.2. Bulgular

Bu kısımda bibliyometrik analiz sonucunda elde edilen çıktılara ilişkin kapsamlı raporlama yer almaktadır. Bibliyometrik analiz çıktısında alt başlıklar "Ortak Yazar Analizi (Co-authorship of Authors)", "Anahtar Sözcük Analizi (Co-occurence of All Keywords)", "Yazarların Atıf Analizi (Citation of Authors)", "Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Countries)", "Kurumların Atıf Analizi (Citation of Organizations)", "Yazarların Ortak Atıf Analizi (Co-citation of Co-authors)" şeklinde belirlenmiştir.

3.2.1. Ortak Yazar Analizi (Co-authorship of Authors)

Yazarların ortak yazarlık analizine göre, en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriterleri kullanılarak en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları belirlemek amacıyla bir ağ haritası oluşturulmuştur. Analiz sonucunda, en yüksek bağlantıya sahip isimler arasında 29 yazarın tek bir kümede toplandığı ve toplamda 1057 bağlantı olduğu görülmüştür. En çok atıf alan yazarların (3397 atıf ile Kam C. Chan, 2201 atıf ile Farhad Taghizadeh-Hesary, 1798 atıf ile Shuai Shao, 1648 atıf ile Malin Song, 1494 atıf ile Chien-chiang Lee) en bağlantılı yazarlar olduğu ayrıca görülmektedir. En fazla eser üreten yazarlar, aynı zamanda en çok bağlantıya sahip yazarlar arasında yer almaktadır (sırasıyla Kam C. Chan, Farhad Taghizadeh-Hesary, Malin Song, Mingsheng Li, Sung C. Bae).

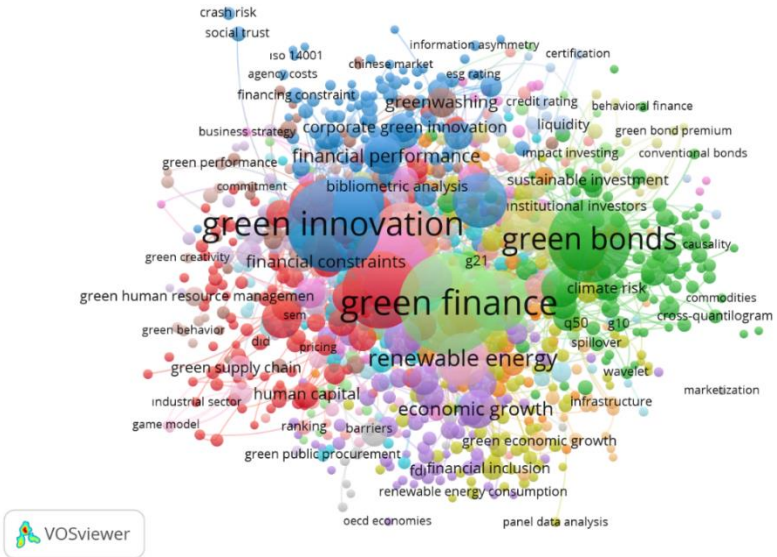
Şekil 1: **Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları**

3.2.2. Anahtar Sözcük Analizi (Co-occurence of All Keywords)

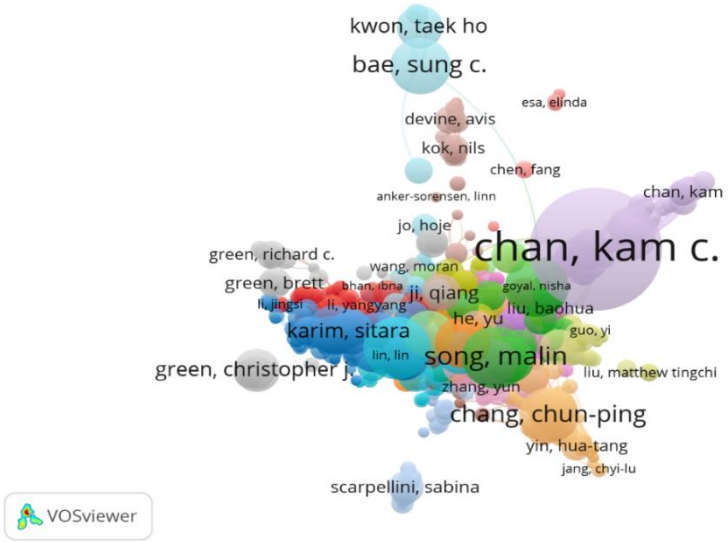
Yeşil finans ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcükler incelendiğinde, 379 görülme sıklığı ile green finance (yeşil finans), 324 görülme sıklığı ile green innovation (yeşil inovasyon), 253 görülme sıklığı ile green bonds (yeşil tahviller), 202 görülme sıklığı ile China (Çin), 201 görülme sıklığı ile sustainable development (sürdürülebilir kalkınma), 163 görülme sıklığı ile sustainability (sürdürülebilirlik), 131 görülme sıklığı ile climate change (iklim değişikliği), 109 görülme sıklığı ile ESG (Environmental, Social, and Governance (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim)), 105 görülme sıklığı ile renewable energy (yenilenebilir enerji) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından en güçlü ifadeler green finance, green innovation, green bonds arasında olduğu analiz sonucunda görülmüştür. En az 1 defa görülen ve aralarında ilişki bulunan 2699 gözlem birimi ile yapılan analiz neticesinde toplam 95 küme, 6557 bağlantı ve 7587 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Şekil 2: **En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Örüntüsü**

Atıf ağlarını tespit etmek amacıyla, en az 1 yayın ve 1 atıf kriteri seçilerek yazar atıf analizine ilişkin bir örüntü ortaya çıkarılmıştır. Birbiriyle ilişkili olduğu belirlenen 1993 birim üzerinden yapılan analizde, toplamda 21 küme, 27780 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 34532 olarak saptanmıştır. 3397 atıf ile Kam C. Chan, 2201 atıf ile Farhad Taghizadeh-Hesary, 1798 atıf ile Shuai Shao, 1648 atıf ile Malin Song, 1494 atıf ile Chien-chiang Lee en çok atıf alan yazar sıralamasında yer almaktadır.

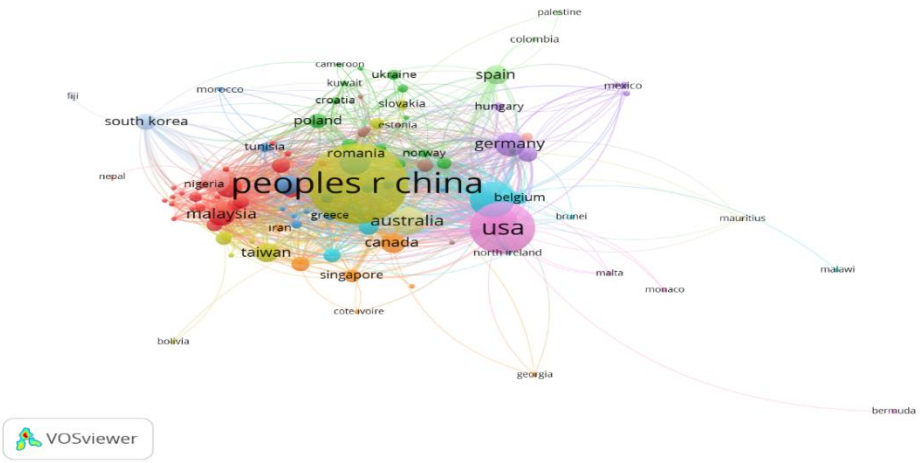
Şekil 3: **Yazarların Atıf Örüntüleri**

3.2.3. Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Countries)

Çalışmada analize dahil edilen çalışmaların menşei ülkelerine göre aldıkları atıflara ilişkin bir harita oluşturmak maksadıyla bir ülke tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriterleri kapsamında aralarında ilişki bulunan 99 gözlem birimi üzerinden gerçekleştirilmiştir. 14 küme, 1621 bağlantı ve 15758 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla atıf alan ve yayın yapan ilk beş ülke ise sırasıyla People's Republic of China (Çin) (48650 atıf, 2300 yayın), USA (Amerika Birleşik Devletleri) (23954 atıf, 966 yayın), England (İngiltere) (10141 atıf, 456 yayın), Australia (Avustralya) (9619 atıf, 275 yayın) ve France (Fransa) (4710 atıf, 215 yayın) olmuştur.

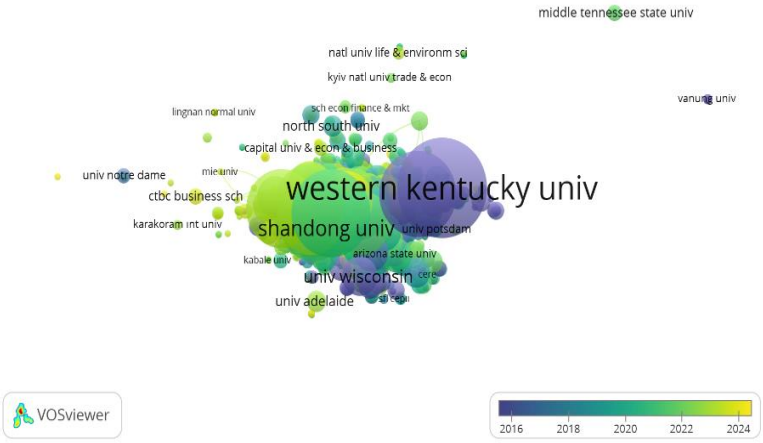
Şekil 4: **Ülkelerin Atıf Örüntüleri**

3.2.4. Kurumların Atıf Analizi (Citation of Organizations)

Kurumların atıf analizi yapılırken, en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriterlerine göre aralarında ilişki bulunan 2275 gözlem birimi dahil edilmiştir. Bu analizde toplamda 52 küme, 28.986 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 39.460 olarak belirlenmiştir. Analiz sonucunda ilk beş kurum ve kuruma ait eser sayısı: Western Kentucky University (175 eser), Southwestern University of Finance and Economics (136 eser), Bowling Green State University (130 eser), Xi'an Jiaotong University (108 eser) ve Zhongnan University of Economics and Law (104 eser) olarak gösterilmiştir. En fazla atıf alan yayınların adres kurumları ise; Southwestern University of Finance and Economics (6011 atıf), Shanghai University of Finance and Economics (3960 atıf), Western Kentucky University (3808 atıf), Anhui University (3034 atıf) ve Xi'an Jiaotong University (3025 atıf) olarak belirtilmiştir.

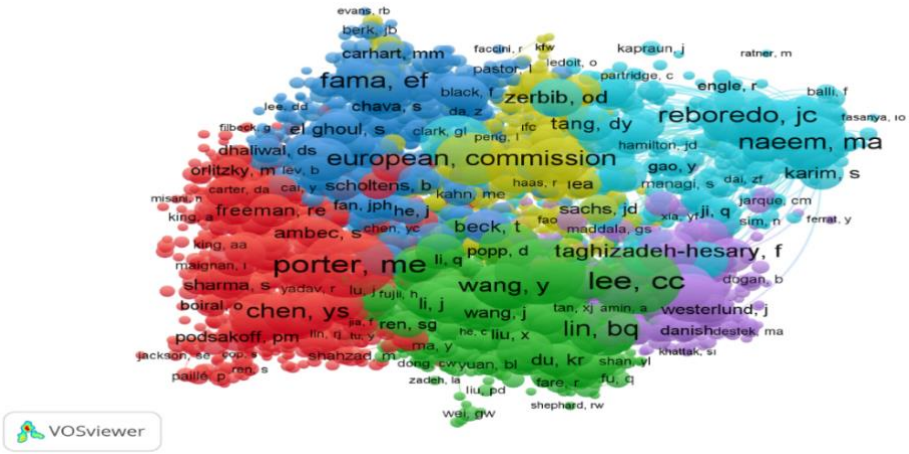
Şekil 5: **Kurumların Atıf Örüntüleri**

3.2.5. Yazarların Ortak Atıf Analizi (Co-citation of Co-authors)

Ortak atıf analizinde, minimum 10 atıf kriteri seçilerek 4415 birim üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analizde toplamda 6 küme, 1.141.247 bağlantı ve 2.428.930 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla ortak atıf yapılan ilk beş yazar sırasıyla, Lee, C. C. (662 atıf), Porter, M. E. (662 atıf), Zhang, D. Y. (647 atıf), Reoredo, J. C. (493 atıf) ve Naeem, M. A. olarak gösterilmiştir.

Şekil 6: **Ortak Atıf Yapılan Yazarlar Arasındaki Örüntü**

4. Sonuç

İklim değişikliği, küresel ısınma, artan doğal afetler ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi ciddi tehditlerle dünya genelinde ekosistemleri ve insan yaşamını tehlikeye sokmaktadır. Bu bağlamda, yeşil finansman, çevresel projelerin finansmanını sağlayarak karbon ayak izini azaltmakta ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmektedir. Yenilenebilir enerji projeleri, enerji verimliliğini artırma çalışmaları ve sürdürülebilir tarım uygulamaları gibi çeşitli alanlarda kullanılan yeşil finans hem çevresel hem de ekonomik açıdan sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeye yönelik önemli bir araçtır. Bu nedenle, yeşil finansın önemi, iklim değişikliğinin yaratabileceği potansiyel zararları en aza indirgemek ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, yeşil finans üzerine yapılan araştırmaları bibliyometrik yöntemiyle incelemektir. Web of Science veri tabanında 1999-2024 yılları arasında yayınlanmış çalışmalar taranarak, bu çalışmaların bibliyometrik verileri VOSviewer programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yöntem ile, yeşil finans literatüründe öne çıkan eğilimler ve konular belirlenerek gelecekteki araştırmalara yol göstermek amaçlanmıştır. Bibliyometrik analizde, yeşil finans üzerine yapılan çalışmaların yıllar içinde önemli bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Web of Science veri tabanında 1999-2024 yılları arasında "yeşil finans" anahtar kelimesiyle yapılan aramada 16,912 sonuç bulunmuştur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı işletme ekonomisi alanında yoğunlaşmıştır. Bibliyometrik analiz kapsamında yazarlar, atıflar, dergiler, ülkeler, kurumlar ve anahtar kelimeler özelinde detaylı analizler yapılmıştır.

Çalışma sonucunda analize ilişkin bulgular şu şekilde özetlenebilir: (1) En fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarlar arasında 29 isim tespit edilmiştir. Bu yazarlar arasında en çok atıf alanlar Kam C. Chan, Farhad Taghizadeh-Hesary, Shuai Shao, Malin Song ve Chien-Chiang Lee olarak belirlenmiştir. Bu yazarlar aynı zamanda en çok eser üretenler arasında yer almaktadır. (2) Yeşil finans ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler "green finance," "green innovation," "green bonds," "China," "sustainable development," ve "climate change" olmuştur. Toplam 95 küme ve 6,557 bağlantı tespit edilmiştir. Bu analiz, yeşil finans literatüründe öne çıkan konuları ve temaları ortaya koymaktadır. (3) Atıf analizi sonucunda, Kam C. Chan, Farhad Taghizadeh-Hesary, Shuai Shao, Malin Song ve Chien-Chiang Lee en çok atıf alan yazarlar olarak öne çıkmıştır. Toplamda 21 küme ve 27,780 bağlantı tespit edilmiştir. (4) En fazla atıf alan ve yayın yapan ülkeler sırasıyla Çin, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Avustralya ve Fransa olmuştur. Bu ülkeler, yeşil finans araştırmalarında lider konumda bulunmaktadır. (5) En fazla eser üreten kurumlar arasında Western Kentucky University, Southwestern University of Finance and Economics, Bowling Green State University, Xi'an Jiaotong University ve Zhongnan University of Economics and Law bulunmaktadır. Bu kurumlar aynı zamanda en fazla atıf alan yayınların adresleridir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan biri, yeşil finans konusunda yapılan çalışmaların Çin'de yoğunlaştığı yönündedir. Çin'in yeşil finans konusunda yoğun akademik çalışmalara ev sahipliği yapmasının arkasında bir dizi stratejik, ekonomik ve politik faktör bulunmaktadır. Öncelikle, Çin dünyanın en büyük ikinci ekonomisi ve küresel finans piyasalarında önemli bir aktör olarak konumlanmıştır. Bu ekonomik güç, sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk konularında derinlemesine araştırma yapma gerekliliğini doğurmuştur. Çin hükümeti, iklim değişikliğiyle mücadele ve çevresel sürdürülebilirliği sağlama konusunda kararlı adımlar atmaktadır; bu kapsamda, 2016 yılında yayımlanan "Yeşil Finansla İlgili Çin Ekonomik Politika Planı" gibi politikalar, yeşil finansın gelişimini teşvik etmekte ve akademik araştırmalar için zengin bir zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, Çin'in yenilenebilir enerji yatırımlarındaki lider konumu ve karbon nötrlüğü hedefleri, yeşil finans alanında yenilikçi finansal araçların ve stratejilerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, üniversiteler, araştırma enstitüleri ve finansal kurumlar arasında artan iş birlikleri, akademik üretkenliği ve araştırma kalitesini yükseltmektedir. Çin'in yeşil tahviller piyasasının hızlı büyümesi ve ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) kriterlerinin finansal sistemlere entegrasyonu, akademik topluluğun bu alanlara olan ilgisini daha da artırmaktadır. Ayrıca, uluslararası iklim anlaşmaları ve Çin'in bu anlaşmalarda üstlendiği öncü rol, yeşil finans

araştırmalarının küresel ölçekte yankı bulmasına katkıda bulunmaktadır. Çin'in geniş veri kaynakları, büyük ölçekli projeleri ve teknolojik yeniliklere yaptığı yatırımlar, akademisyenlerin detaylı ve kapsamlı analizler yapmalarına olanak tanımaktadır. Son olarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada yeşil finansın kritik bir araç olarak görülmesi, bu alandaki akademik çalışmaların sayısının artmasında belirleyici bir etken olduğu söylenebilir.

Bu bulgular, yeşil finansın çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme için kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Gelecek çalışmalar, yeşil finansın farklı uygulama alanlarını ve etkilerini daha derinlemesine incelemeli ve bu alanda yenilikçi çözümler geliştirmelidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeşil finansmanın etkilerini inceleyen çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, yeşil finansman politikalarının etkinliğini artırmak için yeni stratejiler geliştirilmelidir. Bu kapsamda, kamu ve özel sektör iş birliklerinin güçlendirilmesi, yeşil projelere yönelik teşviklerin artırılması ve yeşil tahvil piyasasının geliştirilmesi önemlidir.

İlaveten, çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada yalnızca WOS Core Collection'da listelenen çalışmalar analiz kapsamına alınmıştır. Bu nedenle, Türkiye'de TÜBİTAK Ulakbim ve YÖK Tez Arşivi ile uluslararası alanda Scopus ve PubMed gibi veri tabanlarının yanı sıra çevrimiçi erişime açık olmayan diğer veri tabanlarının çalışma kapsamına dahil edilmemesi, çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for Comprehensive Science Mapping Analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.

Bhatnagar, S., & Sharma, D. (2022). Evolution of Green Finance and its Enablers: A Bibliometric Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *162*, 112405.

Cheng, Z., Kai, Z., ve Zhu, S. (2023). Does Green Finance Regulation Improve Renewable Energy Utilization? Evidence From Energy Consumption Efficiency. *Renewable Energy*, 208, 63-75.

Dogan, E., Madaleno, M., Taskin, D., ve Tzeremes, P. (2022). Investigating the Spillovers and Connectedness between Green Finance and Renewable Energy Sources. *Renewable Energy*, 197, 709-722.

Du, K., ve Li, J. (2019). Towards a Green World: How Do Green Technology Innovations Affect Total-Factor Carbon Productivity. *Energy Policy*, 131, 240-250.

Fan, H., Peng, Y., Wang, H., ve Xu, Z. (2021). Greening through Finance?. *Journal of Development Economics*, 152, 102683.

Feng, Y., Xiao, Z., Zhou, J., ve Ni, G. (2023). Asymmetrically Examining The Impact Of Green Finance and Renewable Energy Consumption on Environmental Degradation and Renewable Energy Investment: The Impact of the COVID19 Outbreak on the Chinese Economy. *Energy Reports*, 9, 5458-5472.

Flammer, C. (2021). Corporate Green Bonds. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 499-516.

Gaberli, Ü., ve Yağmur, Y. (2021). A Review of Global Winter Tourism Research in the Web of Science (Wos) Database Between 1988-2020: A Bibliometric and Visualization Analysis. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 248-265.

Ge, T., Cai, X., ve Song, X. (2022). How Does Renewable Energy Technology Innovation Affect the Upgrading of Industrial Structure? The Moderating Effect of Green Finance. *Renewable Energy*, 197, 1106-1114.

Gray, R. (2002). Of Messiness, Systems and Sustainability: Towards a More Social and Environmental Finance and Accounting. *The British Accounting Review*, 34(4), 357-386.

He, J., Iqbal, W., ve Su, F. (2023). Nexus between Renewable Energy Investment, Green Finance, and Sustainable Development: Role of Industrial Structure and Technical Innovations. *Renewable Energy*, 210, 715-724.

Irfan, M., Razzaq, A., Sharif, A., ve Yang, X. (2022). Influence Mechanism between Green Finance and Green Innovation: Exploring Regional Policy Intervention Effects in China. *Technological Forecasting and Social Change*, 182, 121882.

Labatt, S., ve White, R. R. (2002). *Environmental Finance: A Guide to Environmental Risk Assessment and Financial Products* (Vol. 98). John Wiley ve Sons.

Lee, C. C., ve Lee, C. C. (2022). How Does Green Finance Affect Green Total Factor Productivity? Evidence from China. *Energy Economics*, 107, 105863.

Li, K., Rollins, J., ve Yan, E. (2018). Web of Science Use in Published Research and Review Papers 1997–2017: A Selective, Dynamic, Cross-Domain, Content-Based Analysis. *Scientometrics*, 115(1), 1-20.

Madaleno, M., Dogan, E., ve Taskin, D. (2022). A Step Forward on Sustainability: The Nexus of Environmental Responsibility, Green Technology, Clean Energy and Green Finance. *Energy Economics*, 109, 105945.

Meo, M. S., ve Abd Karim, M. Z. (2022). The Role of Green Finance in Reducing CO2 Emissions: An Empirical Analysis. *Borsa Istanbul Review*, 22(1), 169-178.

Mohanty, S., Nanda, S. S., Soubhari, T., Biswal, S., ve Patnaik, S. (2023). Emerging Research Trends in Green Finance: A Bibliometric Overview. *Journal of Risk and Financial Management*, *16*(2), 108.

Peng, J., Shi, W., Xiao, J., ve Wang, T., 2023. Exploring the Nexus of Green Finance and Renewable Energy Consumption: Unraveling Synergistic Effects and Spatial Spillovers. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(45): 100753-100769.

Perianes-Rodriguez, A., Waltman, L., ve Van Eck, N. J. (2016). Constructing Bibliometric Networks: A Comparison Between Full and Fractional Counting. *Journal of Informetrics*, 10(4), 1178-1195.

Sinkovics, N. (2016). Enhancing the Foundations for Theorising Through Bibliometric Mapping. *International Marketing Review*, 33(3), 327-350.

Tang, M., Walsh, G., Lerner, D., Fitza, M. A., ve Li, Q. (2018). Green Innovation, Managerial Concern and Firm Performance: An Empirical Study. *Business strategy and the Environment*, 27(1), 39-51.

Tang, X., ve Zhou, X. (2023). Impact of Green Finance on Renewable Energy Development: A Spatiotemporal Consistency Perspective. *Renewable Energy*, 204, 320-337.

Vardar, G., Aydoğan, B., ve Gürel, B. (2023). Investigating the Ecological Footprint and Green Finance: Evidence from Emerging Economies. Journal of Economic and Administrative Sciences. https://doi.org/10.1108/JEAS-05-2023-0124

Yu, C. H., Wu, X., Zhang, D., Chen, S., ve Zhao, J. (2021). Demand for Green Finance: Resolving Financing Constraints on Green Innovation İn China. *Energy policy*, 153, 112255.

Zhang, D., Zhang, Z., ve Managi, S. (2019). A Bibliometric Analysis on Green Finance: Current Status, Development, and Future Directions. *Finance Research Letters*, 29, 425-430.

Zheng, M., Feng, G. F., ve Chang, C. P. (2023). Is Green Finance Capable of Promoting Renewable Energy Technology? Empirical İnvestigation for 64 Economies Worldwide. *Oeconomia Copernicana*, 14(2), 483-510.

Zhou, M., ve Li, X. (2022). Influence of Green Finance and Renewable Energy Resources over the Sustainable Development Goal of Clean Energy in China. *Resources Policy*, 78, 102816.

Zhu, J., ve Liu, W. (2020). A Tale of Two Databases: The Use of Web of Science and Scopus İn Academic Papers. *Scientometrics*, 123(1), 321-335.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GREEN FINANCE

Extended Abstract

Aim: This study aims to extract numerical metrics from studies on green finance. This study examines the topic of green finance, an important aspect of environmental policies in recent years, using bibliometric methods. The importance of conducting a bibliometric analysis lies in examining the numerical data of publications in a field to determine which topics, authors, and journals are more influential, thereby guiding future studies. The relatively few studies on green finance analyzed using bibliometric methods and the need for a comprehensive study in this area necessitated this research.

Method(s): The study uses bibliometric analysis and the VOSviewer program, known for providing multi-dimensional analysis. The program is preferred as a tool that guides researchers in discovering relationships and new concepts in the literature. Additionally, the program has visualization functions. VOSviewer is used in data analysis for network visualization, density visualization, and year-wise mapping. This study uses the Web of Science database. Ensuring the reliability of the data source is crucial for the validity and reliability of the research. Data were collected from the Web of Science on May 14, 2024. An initial search with the keyword "green finance" in all fields yielded 16912 results. Subsequently, to define the scope of the research, another search was conducted within the "business economics" category, resulting in 5258 records. Data include information on authors, citations, journals, countries, institutions, and keywords.

Findings: As a result of the study, findings include: the distribution of 5258 works on green finance by publication year shows the highest concentration in 2023 (954) and 2024 (797); the most cited authors are Kam C. Chan with 3397 citations and Farhad Taghizadeh-Hesary with 2201 citations; the most frequently used keywords are green finance (379 repetitions), green innovation (324 repetitions), green bonds (253 repetitions), and China (202 repetitions); and the country with the most citations and publications is China (48650 citations, 2300 publications). The analysis results can be summarized as follows: (1) 29 names were identified as the most connected and collaborative authors, with Kam C. Chan, Farhad Taghizadeh-Hesary, Shuai Shao, Malin Song, and Chien-Chiang Lee being the most cited authors. These authors are also among the most productive. (2) The most frequently used keywords in publications on green finance include "green finance," "green innovation," "green bonds," "China," "sustainable development," and "climate change," with a total of 95 clusters and 6557 connections identified. This analysis highlights prominent topics and themes in the green finance literature. (3) Citation analysis shows that Kam C. Chan, Farhad Taghizadeh-Hesary, Shuai Shao, Malin Song, and Chien-Chiang Lee are the most cited authors, with a total of 21 clusters and 27780 connections identified. (4) The countries with the most citations and publications are China, the United States, the United Kingdom, Australia, and France, leading in green finance research. (5) The institutions producing the most works include Western Kentucky University, Southwestern University of Finance and Economics, Bowling Green State University, Xi'an Jiaotong University, and Zhongnan University of Economics and Law. These institutions also host the most cited publications.

Conclusion: These findings demonstrate that green finance is a critical tool for environmental sustainability and economic growth. Future studies should delve deeper into the various application areas and impacts of green finance, developing innovative solutions in this field. Particularly, studies examining the effects of green finance in developing countries are needed. Additionally, strategies to enhance the effectiveness of green finance policies should be developed, including strengthening public and private sector collaborations, increasing incentives for green projects, and developing the green bond market.

In conclusion, the bibliometric analysis of research on green finance reveals significant trends and contributions in the literature, guiding future research. Green finance, as an integrated financial innovation, holds potential for ensuring both environmental and economic sustainability. Therefore, its importance lies in minimizing potential damages caused by climate change and supporting sustainable development.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

DEMOKRATİK TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

İbrahim Halil GÜZEL[1], Mahir ÖZHAN[2]

Öz

Bu çalışmanın amacı, toplumun sadece belirli bir kesimine değil, tamamına uygulanabilecek, toplumun demokratik tutumlarını, davranışlarını bununla ilişkili olarak siyasal katılım düzeylerini anlamamıza yardımcı olacak bir ölçek geliştirmektir. Bu konuya yönelik yapılmış ölçek çalışmalarının, ağırlıklı olarak öğretmen ve öğrencilere yönelik geliştirildiği görülmektedir. Geliştirilmesi amaçlanan ölçek çalışması ile birlikte sadece öğretmen ve öğrencilerin değil, toplumun diğer kesimlerinin de demokrasiye yönelik görüşlerini, düşüncelerini nelerin etkilediği, toplumun siyasal katılım konusunda fikirleri ve davranışları ele alınabilecektir. Ölçek belirleme çalışmaları kapsamında Siirt il merkezinde ve Siirt Üniversitesi'nin Kezer yerleşkesinde farklı katılımcı grupları ile çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda odak grup çalışması, ön uygulama, ana uygulama çalışmaları kapsamında 667 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Bütün geçerlik ve güvenirlik çalışmalarından sonra veri toplama aracının iki faktörlü bir yapıda ve 10 maddeden oluştuğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Siyasal Davranış, Değerler, Ölçek*
JEL Sınıflandırması: *D70, D72, D80*

DEMOCRATIC ATTITUDE SCALE DEVELOPMENT STUDY

Abstract

The aim of this study is to develop a scale that can be applied not only to a certain segment of the society but to the whole of it, which will help us understand democratic attitudes, behaviors and levels of political participation in relation to this. It is seen that the scale studies on this subject were developed mainly for teachers and students. With the scale study intended to be developed, not only teachers and students, but also other segments of the society's views on democracy, what affects their thoughts, their ideas and behaviors regarding political participation will be discussed. Within the scope of scale determination studies, studies were conducted with different participant groups in Siirt city center and Siirt University's Kezer campus. In this context, interviews were held with 667 people as a result of focus group study, preliminary application and main application studies. After all validity and reliability studies, it was observed that the data collection tool had a two-factor structure and consisted of 10 items.

Keywords: *Democracy, Political Behavior, Values, Scala*
JEL Classification: *D70, D72, D80*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,* ibrahimhalil.guzel@siirt.edu.tr*, ORCID: 0000-0003-2671-7635*
[2] *Doç. Dr, Siirt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,* mahirozhan@hotmail.com*, ORCID: 0000-0002-5274-6600*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 11.09.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 07.01.2025

Güzel, H. İ. ve Özhan, M (2025). Demokratik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 109-124. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1548403

1. Giriş

Kültür "İnsanların yaşamları boyunca edindikleri değerler, tutumlar, alışkanlıklar bütünü" olarak tanımlanabilmektedir. Kültür, bir toplumda yaşamlarını sürdüren insanların, değerlerini, tutumlarını ve davranışlarını şekillendirmektedir. Bu nedenle her toplumdaki kültürel farklılıklar bireysel düşünce ve davranış tarzına da yansımaktadır (Zencirkıran, 2017: 57). Kültür, bilgi, hukuk, gelenek gibi, bireylerin toplumun bir üyesi olarak edindikleri alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak da tanımlanabilir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2008). Kültürün toplumsal olması, öğrenilir olması, değişken olması, tarihsel bir boyuta ve bütünleştirici bir eğilime sahip olması kültürün temel özellikleri arasında yer almaktadır (Baturçugil, 2011: 20-22). Değerler, kültürün temel unsurları içerisinde yer almaktadır. Bir kültürde yer alan değer unsuru, neyin iyi neyin kabul edilebilir olduğunu, kültürel idealini anlatmaktadır. Değerler, bireylerin ve grupların inançlarını, hareketlerini ve hedeflerini şekillendirmektedir (Schwartz, 2006:138-139). Değerler, güzel ve iyi olanın ne olduğuna karar verilirken, kültürel olarak belirlenmiş standartlardır. Değerleri sosyal yaşamın anahtarı olarak da tanımlayabiliriz. Bir toplumda kültürü paylaşarak yaşayan insanlar değerler aracılığı ile nasıl yaşayacaklarına yönelik kararlar vermektedirler (Macionis, 2012:66).

Bir toplumun sahip olduğu değerler bize o toplumun kültürü hakkında bilgi vermektedir. Toplumsal bir davranışın ve hareketin oluşmasında değerler önemli bir rol oynamaktadır. Bazı değerler toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilirken, bazı değerler ise bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bir toplumun kültürü ve davranışları hakkında bilgi sahibi olabilmek için o toplumun değerlerine bakmak gerekmektedir. Bir toplumda demokrasi algısının ne seviyede olduğunu ve toplumun demokratik tutum ve davranışlarını anlayabilmek için demokratik değerler önem taşımaktadır. Sosyalleşme süreci ile birlikte toplumun siyasal kültürü oluşmaktadır. Demokrasi ile ilgili birçok tanım yapılsa da temel olarak demokrasi bir yaşam tarzıdır. Demokrasinin siyasal bir sistem olarak varlığını koruması, toplumsal hayatta kendine ne kadar yer bulduğu ve toplumsal yaşama ne kadar yansıdığı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bir toplumda demokrasiden söz edebilmek için o toplumdaki demokrasi kültürünün ve demokratik değerlerin tespit edilmesi önem taşımaktadır.

Demokratik değerlere sahip bir toplumun oluşması kendiliğinden gerçekleşecek bir durum değildir. Bu sürece etki eden birden çok faktör bulunmaktadır. Demokratik bir toplum yapısına sahip olabilmek için devletin bazı yükümlülükleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda devletin insan haklarına önem vermesi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alması, düşünce özgürlüğü ve seçimlere katılımı sağlaması ve seçimlerin objektif bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlaması gerekmektedir. Bir yandan da toplumu oluşturan bireyler, hayatları boyunca gerek aileden gerek okuldan ve çevrelerinden edindikleri demokratik hayata yönelik tutum ve davranışlarla, toplumun demokratikleşmesine katkıda bulunmaktadır. Toplumun demokratik tutum ve davranışlarını anlayabilmek için bireylerin bazı değerlere yönelik bakış açısını ölçmek gerekmektedir. Demokrasinin birçok değeri bulunmaktadır. Toplumun demokratik tutum ve davranışlarını ölçmeyi amaçladığımız bu çalışmada, özellikle adalet, eşitlik, özgürlük, hoşgörü, katılımcılık gibi değerler esas alınacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Demokrasi ve Siyasal Davranış

Demokrasinin en popüler tanımlamalarından biri, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Abraham Lincoln tarafından yapılmıştır. Lincoln demokrasiyi, "Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" şeklinde tanımlamıştır (Uygun, 2014: 1). Demokrasi, "genel ve eşit oy hakkı, belirli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayım ilkesine dayanan, seçim mekanizmasıyla siyasal iktidarın değiştirilme olanağının ve dolayısıyla muhalefetin kurumlaştığı bir siyasal sistemdir" (Köker, 2010: 13). Demokrasi kavramına yönelik farklı tanımlamalar da yapılmaktadır. Demokrasiye yönelik yapılan her tanım aslında kavramın farklı bir yönünü, özelliğini öne çıkarmaktadır. Demokrasi sözcüğüne eklenmiş olan anlamlar arasında şunlar bulunmaktadır;

- Yoksullar veya dezavantajlı olanlar tarafından bir yönetme sistemidir.
- Hiyerarşi ve ayrıcalık yerine, fırsat eşitliğine ve bireysel liyakate dayalı bir toplumdur.
- Toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan bir yönetim sistemidir.
- Çoğunluk kuralı ilkesine dayanan bir karar alma sistemidir.
- Çoğunluğun iktidarına denetimler koyarak, azınlıkların haklarını ve çıkarlarını güvence altına alan bir yönetme sistemidir.
- Kamusal görevleri, halkın oyu içi yapılan rekabetçi bir seçimle yerine getirmenin bir aracıdır (Heywood, 2018:147).

Tarihsel süreç içerisinde, demokrasinin farklı biçimlerde gerçekleştiği görülmektedir. Demokrasi, 18.yüzyıl öncesinde egemenlik, katılım ve ayrıcalıklar üzerine kurulu olan "eski rejimlerin yıkılması" anlamına gelmekte ve o dönemde esasen toplum fikriyle eşleşmekteyken; 18.yüzyıldan sonra demokrasinin daha bireysel bir şekilde kendini göstermeye başladığı gözlenmiştir. Artık bu dönemde demokrasi halkın egemenliği ve insan hakları ekseninde düşünülmektedir (Touraine, 2002:358-359).

Dahl, demorkasinin tarihsel süreç içerisinde üç önemli dönüşüm geçirdiğini belirtmektedir. İlk dönüşüm, eski Yunan demokrasisi, kent devletlerinin demokrasiye dönüşümünü içermektedir. İkinci dönüşüm, ulus devletlerin ortaya çıkması ile yaşanmaktadır. Bu dönemde demokrasi temsili demokrasi modeline dönüşmekte, genel ve temsili ulusal mecliste işlemektedir. Günümüzde ise demokrasi yeni bir dönüşüm sürecine girmektedir. Küreselleşmenin etkileri, ulus devletlerin yaşadıkları, siyasal, ekonomik, sosyal aşınmalar temsili demokrasiyi dönüşüme zorlmaktadır (Dahl, 2019).

Demokrasi siyasal eylem ve davranış arasındaki ilişkide halkın karar alma süreçlerine katkısı kastedilmektedir. Fakat burada şu ayrımı yapmak önem taşımaktadır. Demokrasinin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki halk kavramıyla günümüzdeki halk kavramı farklı mahiyettedir. Terimin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki halk, Yunan polisindeki, kolektif bir şekilde etkinlik gösteren küçük bir topluluktu. Ancak toplum büyüdükçe artık somut bir topluluğu halk olarak göstermek zorlaşmış ve halk kavramı soyut bir yapıya dönüşmüştür (Sarıbay, 2000:88).

Alain Touraine, demokratik bir toplumun üç temel boyutu olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre demokrasi çoğulcu olarak yöneticilerin temsilciliğini gerektirmektedir. Demokratik toplumun ikinci boyutu ise seçmenlerin kendilerini yurttaş olarak kabul etmeleridir. Touraine, yönetilenlerin yönetme işiyle ilgilenmeyip, kendilerini siyasal bir topluma değil daha küçük birimler olan bir etnik kimliğe, bir mesleğe veya bir aileye ait hissetmeleri durumunda, yöneticilerin özgür bir seçimle belirlenip iş başına gelmelerinin işe yaramaz olduğunu ifade etmektedir. Touraine, siyasal topluma dayandırılmayan bir demokrasinin gerçek bir demokrasi olmadığını belirtmektedir. Demokratik toplumun üçüncü boyutu yönetimdekilerin iktidarının sınırlanmasıdır. Ona göre yöneticilerin iktidarı yasalarla sınırlanmış olmalıdır. Demokratik toplumun bu üç boyutu birbirini tamamlamaktadır. (Touraine, 1997:45-47).

Robert Dahl, modern bir demokrasinin bazı şartları taşıması gerektiğini belirtmektedir. Dahl'a göre devlet politikasına yönelik hükümet kararlarının kontrol yetkisi anayasal olarak seçilmiş bir organda bulunmalıdır. Seçilmiş organlar, dürüstçe kontrol edilen seçimlerle iş başına gelmelidirler. Siyasal organların seçiminde bütün yetişkinler oy hakkına sahip olmalıdırlar. Aynı zamanda bütün yetişkinlerin bu organlara seçilebilme hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Vatandaşlara kendilerini ifade edebilme hakkı verilmelidir (Schmitter ve Karl, 1999:8).

Siyasal tutumlar ve davranışlar arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Siyasal davranış kavramı, bireylerin siyasal sisteme yönelik tutumlarını, yönelimlerini ve otoriteyi etkileyerek alınacak kararları yönlendirme amacıyla sergiledikleri bütün faaliyet ve eylemleri açıklayan bir kavramdır (Turan ve Temizel, 2015:10). Demokrasi sürekli olarak gelişmekte ve ilerlemekte olan bir süreçtir. Bu nedenle günümüzdeki demokrasinin anlamı geçmişten farklıdır. Çağdaş demokrasinin

birtakım özellikleri taşıması gerekmektedir. Katılımcılık, çoğulculuk, insan hak ve özgürlüklerine saygı, sosyal haklara öncelik verme bu özelliklerden bazılarıdır (Ekinci, 2004:21).

Demokratik bir toplum yapısından söz edebilmek için, siyaseti bir yaşam biçimi olarak görecek bireylere gereksinim duyulmaktadır. Siyasal davranışın kendisi sadece siyasal sistemi veya siyasetçileri ilgilendiren bir kavram değildir; bunun ötesinde toplumu ve bireyleri yakından ilgilendiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple siyasal davranış, bireyle toplum arasındaki ilişkiyi anlayabilmemize imkân sağlamaktadır.

2.2. Demokratik Değerler

Demokrasiyi diğer sistemlerden ayıran temel unsur, demokratik devlet yönetimlerinde önemli bir yer tutan özgürlük ve eşitlik gibi değerlere sahip olmasıdır. Siyasal bir sistemde demokrasinin varlığı ve işlemesi için temel demokratik değerlere ihtiyaç duyulmaktadır (Lipson, 1999:18). Siyasal değer kavramı, genel olarak dünyaya, özel olarak da kendi hayatını ilgilendiren kurumlara, olaylara, aktörlere ve siyasal, sosyal alana yönelik bir çerçeve olarak kabul edilmektedir. Değer kavramı, bireyin kendi hayatına yön verirken, toplumsal, siyasal yaşamı anlamaya çalışırken sahip olduğu tutum, düşünce ve izlenimlerin tamamıdır (Çaha, 2008:2).

Bir toplumda demokrasinin tam anlamıyla kendine yer bulabilmesi için toplumdaki bireylerin demokrasinin temel değerleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Aslında yalnızca bilmek değil, öğrenilen bilgilerin davranışa geçirilmesi de önemlidir (Heater, 2007:45). Demokrasiyi yaşatacak değerlerin başında özgürlük gelmektedir. Çünkü özgürlük demokrasinin önemli bir amacıdır. Demokratik bir reform için demokrasiyi korumak gerekmektedir. Demokrasiyi korumak için özgür yaşayabilmek, özgürlükleri güvence altına alabilmek için de demokrasiye ihtiyaç duyulmaktadır (Ringen, 2010:330). Eşitlik ve adalet kavramları, demokrasinin önemli ve birbirlerini tamamlayan değerleridir. Eşitlik ilkesi, toplumdaki bütün bireylerin eşit imkânlara sahip olması anlamına gelmektedir. Demokratik bir toplumdan bahsetmek için, toplumun bütün bireylerinin eşit haklara ve imkânlara sahip olması oldukça önemlidir.

Hoşgörü ilkesi, eşitliğin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Böylece insanları eşit gören siyasal sistemde farklı bireylerin vermiş oldukları kararlara saygı duymak esastır. Bir toplumda yoğun bir biçimde düşünce farklılıklarının bulunulması kaçınılmazdır. Demokrasi bunun varlığını kabul ederek farklı düşünceleri meşru kılmaktadır (Mayo, 1960'akt Özer, 1996:80). Toplumun, genel kabul gören demokratik değerlere yönelik algı ve tutumlarını anlayabilmek için demokratik değerlere karşı bakışını anlamayı sağlayan ölçek çalışmalar önem taşımaktadır. Bu çalışmada, özellikle toplumun bütün kesimlerinin demokrasi algısını, demokratik tutum ve değerlere yönelik bakış açılarını anlayabilecek bir ölçek geliştirmek amaçlanmaktadır.

2.3. Siyasal Kültür ve Katılım

Siyasal kültür, bir toplumun siyasal sistemi içinde bulunan, hükümet, meclis, kamu yönetimi, siyasi partiler, seçim, demokrasi, dernek, sendika gibi kavramlara yönelik bilgisi, alışkanlıkları, tutum ve davranışlarıdır (Öztekin, 2007:215). Bireylerin siyasal toplumsallaşma sürecinde siyasal değer ve ilişkilerle en çok karşılaştığı alan siyasal kültür alanıdır (Çetin, 2003:82). Bireylerin siyasal sisteme karşı göstermiş oldukları tutum, davranış, inanç şekilleri siyasal kültürü oluşturmaktadır. Bundan dolayı siyasal sistem içinde yer alan kurumlar ve bunların alt yapıları siyasal kültür ile bir anlam kazanabilmektedir (Çam, 2000:200).

Siyasal kültür, anayasa, yönetim, siyasi partiler gibi değer ve inançlarda ifade edilebilen nesnelere ilişkin "yönelimler kalıbı"dır. Siyasal kültür, halkın politikalara ve sorunlara tepkisinden ziyade uzun vadeli değerlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Heywood, 2018:265).

Siyasal kültür kavramsal olarak ele alındığında dört ana eksenin bulunduğu görülmektedir. İlki nesnel kavramsallaştırmadır; nesnel kavramsallaştırmada siyasal kültürün başarısında belirleyici olan, bireylerden bağımsız olarak onları bir arada tutan değerlerdir. İkinci eksen olan öznel kavramsallaştırma ise bireyi odak olarak almaktadır. Siyasal yaşama yönelik bireylerin tutum ve

davranışları olarak tanımlamaktadır. Üçüncü eksende, siyasal kültürü bulgusal olarak değerlendirerek, her toplumun kendine ait bir siyasal kültüre sahip olduğunu belirtmekte ve toplumun gelenekleri gibi alanlarla ilgilenmektedir. Son olarak dördüncü eksende, içlemsel kavramlaştırmada ise zihin yapısı ile davranışlar arasındaki ilişki ele alınmaktadır (Sarıbay, 1998:47-49).

Toplumun ve bireylerin sahip olduğu siyasal kültür, hem demokratik tutum ve davranışları değerlendirmede hem de siyasal katılım hakkında bizlere önemli bir katkı sağlamaktadır. Toplumun demokrasi algısını, tutum ve değerlerini tespit etmeye çalışırken, bu çalışmalar, aslında toplumun sahip olduğu siyasal kültürü anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Siyasal katılım, yurttaşların siyasal sistem karşısındaki tutum, davranış ve durumlarını belirleyen bir kavramdır. Siyasal katılımı sadece seçimlerde oy kullanmaya indirgemek ve değerlendirmek doğru değildir. Siyasal katılım, siyasete olan basit ilgi ve meraktan başlayarak siyasal eyleme kadar uzanabilen geniş bir etkinlik alanını kapsamaktadır (Tokgöz, 2008:177).

Toplumsal alanda yer alan bireylerden, siyasal eylemlere demokratik bir ortamda gerçekleşecek şekilde siyasal sistemi yönlendirebilmeleri beklenmektedir. Bütün bireylerin bu konuda duyarlık göstermesi gerekmekle birlikte aynı zamanda onları buna teşvik edecek mekanizmalara da ihtiyaç duyulmaktadır (Turan ve Temizel, 2015:12).

Bireylerin siyasal katılım konusunda gösterdikleri davranışları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Yerel veya ulusal seçimlerde oy kullanma.
- Referanduma katılma.
- Seçimlerde propaganda veya farklı kampanyalara katılma.
- Bir siyasal partiye aktif üyeliğinin bulunması.
- Bir baskı grubuna aktif üyeliğinin bulunması.
- Kamu politikalarını etkilemeyi hedefleyen endüstri grevleri ve benzeri eylemlerde yer almak.
- Zorunlu askerlik, vergi ödemeyi reddetme gibi sivil itaatsizlik davranışlarında bulunması.
- Hükümetin danışma birimlerinde yer alma.
- Tüketici haklarını korumaya yönelik kurumlarda üyelik (Birch, 2001:105).

Milbrath siyasal katılım düzeylerini üç kategoride ele almaktadır. Bu kategoriler, kayıtsızlar, seyirciler ve gladyatörlerdir. Birinci kategoride yer alan kayıtsızlar, siyasal süreçlere katılmazlar ancak siyasal süreçlerden tamamen uzaklaşmazlar. Siyasal bir toplantı veya gösteriye katılmak bu katılım biçimine örnek olarak verilebilir. İkinci kategoride yer alan seyirciler ise oy vermek dışında siyasi sürece pek fazla dâhil olmayanlardır. Üçüncü kategoride yer alan gladyatörler ise siyasal süreçte etkin olan kişilerden oluşmaktadır (Tatar, 1997:72). Bireylerin siyasal tutum ve davranışları ve siyasal katılım düzeyleri üzerinde birden çok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerden eğitim durumu, meslek, yaş, cinsiyet, gelir durumu vb. öne çıkmaktadır.

Topluma bilgi, tutum ve davranış kazandırmada ve toplumu biçimlendirmede eğitim faaliyeti oldukça önemlidir. Eğitim özellikle gelişmekte olan ülkelerde oluşan bilinçlenme sayesinde bireylere siyasal bir tercih kazandırmaktadır. Eğitimin bireyin siyasal davranışı üzerinde etkisi kendini iki farklı şekilde göstermektedir. İlk olarak, siyasal kültürün duygusal ve bilişsel içeriğini bireye aktararak bireylerin inanç ve tutumları üzerinde etkili olabilmektedir. İkinci olarak, eğitim düzeyinin yükselmesi ile bireyler siyasal olayları daha iyi etkileyebilecek, denetleyebilecek ve nüfuz edebileceklerdir (Turan, 1977:49'akt Sitembölükbaşı, 2001:33).

Siyasal katılma eğilimini artıran veya azaltan en önemli değişkenlerden biri bireylerin sahip oldukları eğitim düzeyidir. Eğitim, bireylerin siyasal olaylar karşısında bilgi edinmelerini, edindikleri bu bilgileri yorumlamalarını, kendi sorunları ve toplumsal durumları ile bağlantı kurmalarına imkân sağladığı ölçüde siyasal katılma eğilimini artırmaktadır (Kışlalı, 2010:224).

Bireylerin sahip oldukları meslekler de siyasal katılım düzeyini belirlemede etkilidir. Yüksek statüye sahip olunan bir meslek, bireye siyasal açıdan bazı farklılıklar kazandırmaktadır. Bunun dışında, mesleğin yapılan işin gereği olarak içine girilen ortam ve kazandırmış olduğu alışkanlıklar ile bireyin tutumunu ve dünyaya bakış biçimini etkilediği bilinmektedir (Sitembölükbaşı, 2001:43).

Siyasal katılım düzeyine etki eden önemli faktörlerden bir diğeri de cinsiyettir. Toplum hayatı içinde birçok konuda etkili olan cinsiyet kavramı, siyasal katılım konusunda da önemli bir etkendir. Siyasal katılım konusunda tüm dünyada erkeklerin kadınlara göre daha ön planda varlık gösterdikleri gözlemlenmiştir (Eroğul, 1999:107). Yaş unsuru da bir siyasal davranış biçimi olan siyasal katılım olgusu ve katılım düzeyine etki eden bir faktör olarak ele alınmaktadır. Her toplumda özellikle 16-20 yaş arasındaki gençlerin her düzeyde siyasete diğer yaş grupları kadar ilgi duymadıkları tespit edilmiştir. Bu durumun farklı sebepleri bulunmaktadır. Bu yaştaki gençlerin özellikle, eğitim, meslek edinme veya iş arama gibi sebeplerle yer değiştirmeleri bu sebeplerden bazılarıdır. Orta yaş grubunda ise siyasal katılım artmaktadır (Tatar, 1997:192).

2.4. Demokratik Tutum Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Yıldırım (1994), öğrenci ve öğretmenlerin demokratik tutumlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu araştırma, "İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin Demokratik Tutum ve Davranışları ile öğrencilerin Demokratik Davranışları Arasındaki İlişkilerin Saptanması" amacı ile yapılmıştır. Antakya merkez ilkokulları arasından 14 ilkokul tespit edilerek, bu ilkokulların 4. ve 5. sınıf öğrencileri ile öğretmenleri araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada verilerin toplanması amacıyla tutum ölçeği ve gözlem formu kullanılmıştır, öğretmenlerin tutumlarını ölçmek amacıyla, ABD Attitude Research Laboratory tarafından geliştirilen 'Teacher Opinonaire on Democracy" adlı tutum ölçeğinden yararlanılarak geliştirilen bir ölçek kullanılmıştır, öğretmen ve öğrencilerin demokratik davranışları hem öğretmenlere hem de öğrencilere uygulanan gözlem formu ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Tutku ve Genç (2013), "Öğretmen Adaylarının Demokratik Algı ve Tutumlarına Yönelik Tuttum Ölçeği Geliştirme Çalışması" başlıklı çalışmalarının amacı eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının demokratik algı ve tutumlarına ilişkin, kişisel, eğitsel ve mesleki hazırlıklarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracı geliştirmesdir. Ölçek, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 233 öğretmen adayı üzerinde uygulanmıştır. Ölçekte Likert tipi beşli dereceleme kullanılmıştır. Ölçeğin geçerliğine ilişkin bilgi elde edebilmek için döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Madde geçerliğini belirleyebilmek için madde test korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirliğine kanıt sağlamak amacıyla Cronbach's Alpha güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Sonuç olarak ortaya 36 maddeden oluşan ve 0,93 güvenirlik katsayısına sahip ölçek çıkmıştır.

Bozbek ve Demir (2014), "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" ile sekizinci sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersine yönelik tutumlarını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeğininin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu; Sivas il merkezinde bulunan ortaokulların sekizinci sınıflarında öğrenim gören 635 öğrenciden oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yazarlar, ölçeğin bütün uyum değerlerinin de kabul sınırları içinde olmasından dolayı ölçeğin dört faktörlü yapısı kullanılabilir, geçerli bir model olduğunu belirtmişlerdir.

Keçe ve Dinç (2015), "Demokratik Katılım Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" nın amacını üniversite öğrencilerinin demokratik katılım düzeylerini ölçebilecek bir ölçme aracı geliştirmesi olarak belirtmişlerdir. Araştırmanın çalışma grubunu Giresun Üniversitesinin eğitim, fen-edebiyat, mühendislik ve iktisadi idari bilimler fakültelerinde öğrenim görmekte olan 486 öğrenci oluşturmaktadır. Toplam madde sayısı siyasal katılım boyutu için 28'e, toplumsal katılım boyutu için 22'ye indirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda bu ölçeğin demokratik

katılım düzeylerinin belirlenmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmişlerdir.

Sincar, Şahin ve Beycioğlu (2019), "Demokratik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" başlıklı çalışmalarının amacı öğretmen adaylarının algılarına dayalı olarak Demokratik Tutum Ölçeğini geliştirmesidir. Veri toplama aracının kapsam geçerliliğinin sağlanması için alanyazın taraması yapıldıktan sonra, öğretmen adayları ve akademisyenlerden oluşan bir grupla görüşmeler gerçekleştirilmiş, daha sonra yapı geçerliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de seçmenlerin demokratik tutumlarını ortaya çıkarmaya dönük ölçek geliştirmektir. Söz konusu ölçeği geliştirmeye yönelik olarak iki aşamalı bir saha çalışması yapılmıştır.

3.2. Yöntem

İlişkisel tarama modelinde, nicel verilerin analizine dayalı bu araştırmada, bireylerin demokratik tutum seviyelerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir puanlar sunan bir ölçme aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Ölçek geliştirmek için izlenen adımlar aşağıda sıralanmıştır.

3.2.1. Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçek geliştirilirken, DeVellis (2017), ve Güngör (2016), tarafından ortaya sunulan ölçek geliştirme basamaklarının bileşkesi takip edilmiştir. Bu bağlamda izlenen aşamalar aşağıda detaylandırılmıştır.

3.2.2. Ölçülecek Yapının Özelliklerinin Ortaya Konulması

Yapılan çalışma neticesinde iki faktörlü bir ölçek ortaya çıkmaktadır. Elde edilen faktörlerde bulunan maddelerin anlam içeriğine bakıldığında birinci faktör "farklılıklara saygı" ikinci faktör ise "demokratik duyarlılık" olarak adlandırılmıştır.

Bu bağlamda ortaya çıkan kavramlar tanımlanacak olduğunda; farklılıklara saygı, bireyin eylemlerine yönelik negatif ya da pozitif kesin bir tutum olmadığı söylenebilir. Farklılıklara saygı, toplumların barış ve uyum içinde yaşaması için temel bir prensiptir. Bu kavram, insanların cinsiyet, ırk, din, dil, kültür, cinsel yönelim, engellilik durumu ve diğer bireysel özellikler açısından çeşitlilik gösterdiğini kabul eder ve bu farklılıkların değerli olduğunu vurgular. Farklılıklara saygı duymak, her bireyin eşit derecede değerli ve saygın olduğunu tanımayı ve ayrımcılığa karşı durmayı içerir. Dolayısıyla farklılıklara saygı, her olayı ve olguyu insani temele dayandırmayı ve kişiye herhangi bir şeyi mal etmeden değerlendirmeyi ifade eder (Güven, 2012).

Demokratik duyarlılık ise, bireylerin ve toplumların demokratik değerleri benimsemesi, koruması ve yaşatması anlamına gelir. Bu değerler arasında eşitlik, adalet, özgürlük, insan hakları, katılımcılık ve hukukun üstünlüğü bulunur. Demokratik duyarlılık, bireylerin bu değerleri günlük yaşamlarında, karar alma süreçlerinde ve toplumsal ilişkilerinde aktif olarak uygulamalarını ve savunmalarını gerektirir (Çırak, 2019).

Ölçülecek yapı oluştururken eğitim düzeyinin görece yüksek tutulmasına özen gösterilmiştir. Bu durumun temel nedeni, eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak demokratik tutum düzeyinin de artıp artmadığını saptamaya yöneliktir.

Ölçeğin oluşturulması ve sınanması amacıyla yapılan saha çalışmaları Siirt ilinde gerçekleştirilmiştir. Siirt'in demografik farklılıkların bir arada bulunduğu bir şehir olması nedeniyle ve çalışma gruplarında farklı illerden ile gelen üniversite öğrencilerinden faydalanılması neticesinde

ortaya çıkan ölçeğin az bir sapmayla Türkiye ortalaması olacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan ölçeğin Türkiye için kabul edilebilir bir demokratik tutum ölçeği olacağı varsayılmaktadır.

3.2.3. Madde Havuzunun Oluşturulması

Madde havuzu oluşturulurken, alan yazın taraması yapılmış Tugay Tutkun ve Salih Zeki Genç tarafından Ele Alınan Öğretmen Adaylarının Demokratik Algı Ve Tutumlarına Yönelik Tuttum Ölçeği Geliştirme İle Sincar, M., Şahin, İ., Beycioğlu, K. tarafından yapılan Demokratik Tutum Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması adlı çalışmalardan faydalanılmış ve bu çalışmalarda yer alan maddelerden örnek alınmış ve yetişkin bireylerle demokrasi algısı üzerine görüşmeler yapılarak 19 maddelik madde havuzu oluşturulmuştur.

Tablo1: **Madde Havuzu**

	Bireylerin Demokrasi Algısı
M1	Demokratik toplumlarda her birey yaşam tarzını belirlemede özgürdür.
M2	Hoşgörülü olmak toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir değeridir.
M3	Farklı dünya görüşlerine sahip bireylere karşı hoşgörülü olmak gerekir.
M4	Benim gibi düşünmeyenler de kendi görüşlerini ifade edebilmelidir.
M5	Aile içi karar almada kadın-erkek eşit olmalıdır.
M6	İktidar sadece çoğunluğun değil azınlıkta olanların da hakkını gözetmelidir.
M7	Farklı inanışlara sahip olan bireylere ibadet hakkını yerine getirebilme olanağı sağlanmalıdır
M8	Kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde toplumsal katılımın çeşitlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum
M9	Siyasetle ilgilenmenin tehlikeli olabileceğini düşünüyorum.
M10	Gençler politik karar alma süreçlerine dâhil edilmelidir.
M11	Bireyler gündemdeki sorunlarla ilgili olarak devletin bütün kademelerindeki kurumlarına başvurabilmelidir.
M12	Toplumsal konulara dikkat çekmek için sosyal medya kullanılabilmelidir.
M13	Demokrasilerde toplumda yer alan tüm gruplar temsil hakkına sahip olmalıdır.
M14	Düşünceler, ancak demokratik düzenin yararına ise savunulabilir.
M15	Demokratik sistemlerde, insanlar özgür seçimleriyle iradelerini ortaya koyabilmelidir.
M16	Demokrasilerde, iktidarın yeterli görülmediği durumlarda, ordunun yönetime el koyması uygun görülebilir.
M17	İzin verilmiş gösterilere isteyen herkes katılabilmelidir.
M18	İzinsiz düzenlenen gösterilere isteyen herkes katılabilmelidir.
M19	Siyasi partilerin düzenlediği mitinglere isteyen herkes katılabilmelidir.

3.2.4. Ölçme Biçiminin Belirlenmesi

Ölçekte yer alan sorulara verilecek cevaplar 1 (Hiç Katılmıyorum), 2 (Katılmıyorum), 3 (Katılıyorum) ve 4 (Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde sıralı kategorik olarak belirlenmiştir. Bu seçeneklerin ortasında nötr bir kategori kasti olarak oluşturulmamıştır. Böylelikle demokratik tutum seviyesinin belirlenmesinin planladığı bu ölçekte sunulabilecek nötr bir kategori ile cevaplayıcıların kendi görüşlerini orta kategoriye cevap vererek gizlemesinin önüne geçilmiştir.

3.2.5. Uzman Görüşü Alınması

Madde havuzundaki sorular siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanında çalışan üç öğretim üyesine sunularak öğretim üyelerinin görüşleri alınmıştır. Gelen dönütler doğrultusunda demokratik tutum ile doğrudan ilişkili kabul edilemeyen iki madde çıkarılmış, birbirinin tekrarı sayılabilecek dört maddenin üçü daha çıkarılarak 14 maddelik uygulama formu oluşturulmuştur.

3.2.6. Doğrulama Öğelerinin Dahil Edilmesi

Ölçeğe herhangi bir doğrulama maddesi dâhil edilmemiştir. Ancak toplanan verilerdeki cevap örüntüleri üzerinden ilgisizce veya yeteri kadar çaba gösterilmeden doldurulan formlar (Johnson, 2005) çalışma dışı bırakılmıştır. Arka arkaya bütün sorulara aynı cevabı veren veya ortalama beşer

ya da daha fazla sayıda aynı cevabı veren 32 katılımcı, formu ilgisizce doldurduğu düşünülerek araştırma dışı bırakılmıştır.

3.2.7. Ölçeğin Çalışma Grubuna Uygulanması

Araştırmanın çalışma grubunu, Siirt il merkezinde ikamet eden 667 yetişkin oluşturmaktadır. Çalışma grubunun sosyo-demografik özellikleri, Tablo2'de sunulmuştur.

Tablo2: **Çalışma Grubunun Betimsel Özellikleri**

	f	%
Cinsiyet		
Kadın	259	38.9
Erkek	407	61,1
Eğitim		
Okur-Yazar Değil	3	0.5
Okur Yazar	61	9.2
İlkokul Mezunu	22	3.3
Ortaokul Mezunu	44	6.6
Lise Mezunu	221	33.2
Ön Lisans Mezunu	119	17.9
Lisans Mezunu	170	25.6
Yüksek Lisans Mezunu	22	3.3
Etnik Köken		
Arap	106	16.3
Kürt	377	58.1
Türk	147	22.3
Diğer	19	2.9
Siyasi Görüş		
Anarşizm	12	1.8
Demokratik	191	29.0
Etnik Milliyetçi	31	4.7
Faşizm	4	0.6
İslamcılık	112	17.0
Kemalizm	44	6.7
Liberalizm	16	2.4
Muhafazakâr	38	5.8
Komünizm	59	9.0
Sosyalizm	59	9.0
Sosyal Demokrasi	80	12.1
Diğer	13	2.0
	Ortalama	Standart Sapma
Yaş	26.2	7.5
Gelir	7.8	7.7

Not: Bir katılımcı cinsiyet bilgisine, 3 katılımcı eğitim durumu bilgisini, 18 katılımcı etnik kökenini, 8 katılımcı ise siyasi görüşünü, 9 katılımcı yaşını, 72 katılımcı gelir durumunu belirtmemiştir.

Tablo 2'de sunulan sosyo-demografik özelliklere göre, çalışma grubunun %61.1'ini erkek, %38.9'unu kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim seviyelerine göre lise mezunu %33.2, ön Lisans Mezunu 17.9, lisans mezunu %25.6'dır. Katılımcıların etnik kökenlerine göre Kürt katılımcılar %58.1 ilk sırada yer alırken, Türk katılımcılar %22.3 ile ikinci, Arap katılımcılar 16.3 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Katılımcıların dünya görüşlerinin ilk sırasında "demokrat olmak" yer alırken sonuncu sıra da ise "faşizm" görüşü yer almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere katılımcıların eğitim düzeyinin görece olarak yüksek olması bilinçli bir tercihten kaynaklanmıştır.

3.2.8. Ölçeğin Psikometrik Özelliklerin Belirlenmesi

Ölçeğin psikometrik özelliklerini ortaya koyabilmek için öncelikli olarak açımlayıcı faktör analizi ile ölçülen faktör sayısı ve hangi maddelerin hangi faktörlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Faktör

sayısı belirlenirken Kaiser-Gutman kriteri göz önüne alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler değerlendirmeye alınmış ve faktörlerin birbiriyle ilişkili olmasına müsaade edilmiştir. Matsugana (2010) tarafından sunulan kriter göz önüne alınarak .40'tan daha büyük faktör yükleri tespit edildiğinde söz konusu madde ile faktör arasında ilişki olduğu kabul edilmiştir. Faktör yükü burada sunulan kriteri sağlamayan maddeler veya birden fazla faktöre yüklenen maddeler çıkartılarak açımlayıcı faktör analizi tekrarlanmış ve faktör yapısı belirlenmiştir. Belirlenen faktör yapısı ayrıca doğrulayıcı faktör analizi ile yeniden doğrulanmış ve ikinci bir yapı geçerliği kanıtı sunulmuştur. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri Mplus versiyon 8.8 (Muthen &Muthen, 1998-2017) programında WLSMV kestiricisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Son olarak, faktör puanlarının güvenirlik özelliğini belirlemek üzere Cronbach's Alpha ve Raykov's rho istatistikleri sunulmuştur. Her iki istatistik için de .70'in üzerindeki değerler kabul edilebilir güvenirlik, .80'nin üzerindeki değerler iyi derecede güvenirlik, .90'nın üzerindeki değerler ise çok iyi derecede güvenirlik kanıtı olarak sunulmuştur (Cronbach, 1951, Raykov, 1997). Ölçeğin psikometrik özelliğine dair sonuçlar bulgular bölümünde sunulmuştur.

3.2.9. Veri Analizi

Çalışma grubundan elde edilen veriler ile demokratik tutum puanları ve betimsel özellikler arasındaki ilişkiler t testi, ANOVA ve korelasyon analizleri ile ortaya koyulmuştur. Analizler SPSS programı ile gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde ölçeğin psikometrik özelliklerini ortaya koymak için Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör analizleri bulguları ile yapı geçerliği kanıtları, sonrasında da Cronbach's Alpha ve Raykov's rho istatistikleri ile güvenirlik kanıtları sunulmuştur. Son olarak demokratik tutum puanları ile betimsel özellikler arasındaki ilişkiler sunulmuştur.

4.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

667 gözlem ve 14 madde ile gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizinde Kaiser-Guttman kuralı göz önüne alındığında özdeğeri 1'den büyük 3 faktör bulunmuştur (sırasıyla 4.96, 1.61 ve 1.19). Ancak ardışık iki öz değer arasındaki farkın ikinci faktörden itibaren azaldığı belirlenmiştir. Ölçeğin geliştirme aşamasında teorik olarak iki faktörlü olarak tasarlandığı da göz önüne alınarak ölçekteki faktör sayısının iki olduğuna karar verilmiştir. 2 faktörlü çözüme ait model veri uyumu istatistikleri RMSEA=.070, CFI=.931, TLI=.902 ve SRMR=.057'ye göre 2 faktörlü çözüm modeli, veriyi kabul edilebilir seviyede iyi temsil etmektedir. 2 faktörlü çözüme ait faktör yükleri Tablo 3'te sunulmuştur. Ayrıca iki faktörün herhangi birisine yüksek seviyede yüklenmeyen veya iki faktöre de yüksek seviyede yüklenen maddeler mevcuttur. Bu gerekçeyle 4 madde daha çıkartılmış ve kalan 10 madde ile açımlayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır.

Tekrarlanan açımlayıcı faktör analizinde 2 faktörlü çözüme ait model veri uyumu istatistikleri RMSEA=.057, CFI=.975, TLI=.956 ve SRMR=.038'e göre 2 faktörlü çözüm modeli, veriyi iyi seviyede temsil etmektedir. 1. Faktöre yüksek seviyede yüklenen M1, M2, M3 ve M4 maddelerinin faktör yükleri .533 ile .868 aralığında, 2. Faktöre yüksek seviyede yüklenen M10, M11, M13, M15, M17 ve M19'un faktör yükleri .503 ile .758 aralığındadır. Ayrıca iki faktör arasında .533'lük ($p<.001$) korelasyon ile pozitif yönlü ve orta büyüklükte bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 3. **Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları**

	14 Madde Açımlayıcı Faktör Analizi		**10 Madde Açımlayıcı Faktör Analizi**	
	1. Faktör	**2. Faktör**	**1. Faktör**	**2. Faktör**
M1	.626	.117	.731	.003
M2	.797	-.003	.868	-.070
M3	.694	.102	.723	.060
M4	.519	.216	.533	.170
M5	.328	.350	---	---

Tablo 3 (Devamı): **Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları**

	14 Madde Açımlayıcı Faktör Analizi		10 Madde Açımlayıcı Faktör Analizi	
	3. Faktör	4. Faktör	3. Faktör	4. Faktör
M6	.321	.364	---	---
M10	.095	.469	.121	.437
M11	.078	.530	.074	.547
M13	.008	.601	.115	.503
M15	.147	.527	.149	.546
M16	-.437	.418	---	---
M17	-.100	.726	-.084	.758
M18	-.561	.513	---	---
M19	.015	.645	-.005	.697

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

10 madde 2 faktörlü yapının doğrulanması için 667 gözlemli veri seti ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi model veri uyumu istatistikleri RMSEA=.053, CFI=.971, TLI=.962 ve SRMR=.033'e göre modelin veriyi iyi şekilde temsil ettiği söylenebilir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: **Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları**

	Faktör Yükü	Standart Hata	t	p
		1. Faktör		
M1	.726	.029	24.821	<.001
M2	.788	.027	28.900	<.001
M3	.770	.028	27.183	<.001
M4	.675	.035	19.497	<.001
		2. Faktör		
M10	.533	.038	14.046	<.001
M11	.598	.035	17.145	<.001
M13	.592	.036	16.443	<.001
M15	.665	.033	19.949	<.001
M17	.658	.035	19.034	<.001
M19	.673	.034	20.083	<.001

Not: $r_{f1,f2}$=.644, p<.001

Birinci faktöre ait gösterge değişkenlerin standartlaştırılmış faktör yükleri .675 ile .788 aralığında, ikinci faktöre ait gösterge değişkenlerin faktör yükleri .533 ile .673 aralığında bulunmuştur. Ayrıca iki faktör arasında .644'lük (p<.001) korelasyon ile pozitif yönlü ve orta büyüklükte bir ilişki bulunmuştur. Böylelikle açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen iki faktörlü – 10 maddeli yapı doğrulanmıştır.

4.3. Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek ile elde edilen faktör puanlarının güvenirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha ve Raykov's rho hesaplanmıştır. Birinci faktöre ait Cronbach's Alpha .74, ikinci faktöre ait Cronbach's alpha is .71 bulunmuştur. Ayrıca birinci faktöre ait Raykov's rho .83, ikinci faktöre ait Raykov's rho ise .79 bulunmuştur. Böylelikle her iki faktöre ait toplam puanın kabul edilebilir iyi seviyede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılabilir.

5. Sonuç

Literatür tarandığında, bireylerin demokratik tutum ve davranışlarını anlamayı amaçlayan ve buna yönelik olarak geliştirilen demokratik tutum ölçeği çalışmalarının, toplumun ancak belirli bir kesimine uygulanabilen ölçme araçlarıyla belirlenmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Bu nedenle, çalışma kapsamında toplumun yalnızca bir kesimine değil tümüne uygulanabilecek geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ülkedeki demografik çeşitliliği yansıtabileceği

düşünüldüğünden ve eğitim seviyesi arttıkça demokratik tutum düzeyinin de artıp artmadığı da ayrıca test edilmek istendiğinden Siirt ilindeki eğitim düzeyi görece yüksek 667 kişilik çalışma grubuyla bir saha çalışması yürütülmüştür. Böylece elde edilen ölçeğin küçük bir sapmayla Türkiye ortalamasını yansıtacağı öngörülmüştür.

Çalışma kapsamında, 14 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş, bu maddeler 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (katılıyorum), 4 (kesinlikle katılmıyorum) biçimindeki dörtlü bir derecelendirmeyle ölçülmüştür. Çalışmada ölçeğe herhangi bir doğrulama maddesi dahil edilmemiş; toplanan verilerdeki cevap örüntüleri üzerinden ilgisizce veya yeteri kadar çaba gösterilmeden doldurulan formlar çalışma dışı bırakılarak ölçeğin geçerlik ve güvenirliği korunmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler t testi, ANOVA ve korelasyon analizleri ile ortaya koyulmuş; analizler SPSS programı ile gerçekleştirilmiştir.

Bulguların istatistiki olarak analiz edilmesiyle elde edilen veriler ışığında yapılan saha çalışması neticesinde iki faktörlü bir demokratik tutum ölçeği geliştirilebileceği ortaya konulmuştur. Bu faktörler toplumun içinde yer alan tüm farklılıkların değerli olduğunu kabul eden "farklılıklara saygı" ve toplumun demokrasinin barındırdığı tüm değerleri benimseyip koruması anlamında "demokratik duyarlılık" faktörleri olarak adlandırılmış olup, her iki faktör yüküne uygun düşen maddeler belirlenmiştir. Bu maddeler ve faktörler incelendiğinde; "farklılıklara saygı" faktörünü oluşturan soru havuzundan dört madde uygun düşmüştür. Bu maddeler; M1: Demokratik toplumlarda her birey yaşam tarzını belirlemede özgürdür. M2: Hoşgörülü olmak toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir değeridir. M3: Farklı dünya görüşlerine sahip bireylere karşı hoşgörülü olmak gerekir. M4: Benim gibi düşünmeyenler de kendi görüşlerini ifade edebilmelidir. Bu maddeler esas olarak yaşam tarzı, hoşgörü, dünya görüşü ve farklı düşünme unsurlarını içeren maddelerdir. Katılımcılar farklılıklara saygı konusundaki görüşlerini pozitif yönlü olarak net bir biçime ortaya koymuştur.

"Demokratik duyarlılık", faktörünü oluşturan soru havuzundan altı madde uygun düşmüştür. Bu maddeler; M10: Gençler politik karar alma süreçlerine dâhil edilmelidir. M11: Bireyler gündemdeki sorunlarla ilgili olarak devletin bütün kademelerindeki kurumlarına başvurabilmelidir. M13: Demokrasilerde toplumda yer alan tüm gruplar temsil hakkına sahip olmalıdır. M15: Demokratik sistemlerde, insanlar özgür seçimleriyle iradelerini ortaya koyabilmelidir. M17: İzin verilmiş gösterilere isteyen herkes katılabilmelidir. M19: Siyasi partilerin düzenlediği mitinglere isteyen herkes katılabilmelidir. Bu maddeler esas olarak gençlerin politik süreçlere katılımı, bireylerin devlet kurumlarına erişimi, grup temsili, seçimlere katılım serbestisi, gösterilere katılım serbestisi ile mitinglere katılım serbestisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar bu sorularla ilgili pozitif yönlü tavır sergileyerek demokratik duyarlılıklarını ortaya koymuşlardır.

Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar neticesinde farklılıklara saygı ve demokratik duyarlılık faktörlerinden oluşan bir demokratik tutum ölçeği oluşturulmuştur. Katılımcıların veri havuzunda yer alan diğer maddelere vermiş oldukları cevaplar, istatistiki olarak anlamlandırma yetisine sahip olamamış ve herhangi bir faktöre yaslanamamıştır. Yapılan geçerlik ve güvenirlik araştırması sonucunda elde edilmiş olan bulgular, iki faktörlü ölçeğin toplumun tümünün demokratik tutumlarının ölçülmesinde yararlanılabilecek geçerli ve güvenli bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

Barutçugil, İ. (2011). *Kültürlerarası Farklılıkların Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Birch, H. A. (2001). *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, Taylor & Francis e-Library, 2nd Edition.

Bozbek, M., Demir, B.S. (2014). Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23, 323-351.

Cronbach, L.J. (1951). Coefficient Alpha and The Internal Structure of Tests. *Psychometrika,* 16 (3), 297-334.

Çaha, Ö. (2008). Seçmen Davranışını Belirleyen Değerler, içinde *Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Çam, E. (2000). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.

Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çırak, A. (2019). Demokratik Değerler, Demokratik Eğitim ve Sosyal Bilgiler Eğitimi İlişkisi, *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 5 (1). 1-18.

Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi Üzerine*, Ankara: Phoneix Yayınları.

DeVellis, R. F. (2017). *Scale Development: Theory and Applications* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Ekinci, T.Z. (2004). *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Eroğul, C. (1999). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Güngör, D. (2016). Psikolojide Ölçme Araçlarının Geliştirilmesi ve Uyarlanması Kılavuzu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 104-112.

Güven, E. (2012). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Farklılıklara Saygı Düzeyleri ile Özerklik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Heywood, A. (2018). *Siyaset*, Çev: Fahri Bakırcı, Ankara: BB101 Yayınları.

Johnson, J. A. (2005). Ascertaining The Validity of Individual Protocols From Web-Based Personality Inventories. *Journal of Research in Personality*, 39, 103-129. Doi: 10.1016/j.jrp.2004 .09.009.

Keçe, M., Dinç, E. (2015). Demokratik Katılım Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 177-207.

Kışlalı, A.T. (2010). *Siyasal Sistemler*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Köker, L. (2010). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lipson, L. (1999). *Demokrasinin Felsefesi*, Edt. Atilla Yayla, Sosyal ve Siyasal Teori, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Macionis, J.J. (2012). *Sosyoloji,* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Matsunaga, M. (2010). How to Factor-Analyze Your Data Right: Do's, Don'ts, and How-To's, *International Journal of Psychological Research*, 3(1), Doi: 10.21500/20112084.854

Muthen, Linda K. ve Muthen, Bengt O.*: B. O. Mplus User's Guide*, Los Angles, CA, Muthen ve Muthen, 1998-2017.

Özer, İ. (1996). Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 71-98.

Öztekin, A. (2007). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Raykov, T. (1997). Scale Reliability, Cronbach's Coefficient Alpha and Violations of Essential Tau-Equivalence With Fixed Congeneric Components. *Multivariate Behavioral Research*, 32(4). 329-353.

Ringen, S. (2010). *Demokrasi Neye Yarar? Özgürlük ve Ahlaki Yönetim Üzerine*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. (2008). *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Furkan Ofset.

Sarıbay, A.Y. (1998). *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul

Sarıbay, A.Y. (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Schimtter, P.C. ve Karl, T.L. (1999). *Demokrasi Nedir, Ne Değildir*, Edt. Atilla Yayla, Sosyal ve Siyasal Teori, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Schwartz, S.h. (2006). A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, 5 (2-3), 137-182.

Sincar, M., Şahin, İ., & Beycioğlu, K. (2019). Demokratik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 91-100.

Sitembölükbaşı, Ş. (2001). *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tatar, T. (1997). *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.

Tokgöz, O. (2008). *Siyasal İletişimi Anlamak*, Ankara: İmge Kitabevi.

Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?* Çev: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,

Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turan, E. Temizel, M. (2015). *Türkiye'de Seçmen Davranışları*, Konya: Kömen Yayınları.

Tutkun T., Genç, S. Z. (2013). Öğretmen Adaylarının Demokratik Algı ve Tutumlarına Yönelik Tuttum Ölçeği Geliştirme Çalışması, *The Journal Of Academic Social Science Studies*. 6, 1127-1138.

Uygun, O. (2014). Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Yıldırım, L. (1994). İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin Demokratik Tutum ve Davranışları ile Öğrencilerin Demokratik Davranışları Arasındaki İlişkilerin Saptanması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*, Bursa: Dora Yayınları.

DEMOCRATIC ATTITUDE SCALE DEVELOPMENT STUDY

Extended Abstract

Aim: Although there are many definitions of democracy, democracy is basically a way of life. In order for democracy to maintain its existence as a political system, it is closely related to the extent to which it finds a place in social life and how much it is reflected in social life. For this reason, in order to talk about democracy in a society, it is important to identify the culture of democracy and democratic values in that society. The aim of this study is to develop a scale that can be applied not only to a certain segment of the society but also to the whole of the society to help us understand their democratic attitudes, behaviors and related political participation levels. It is seen that the scale studies on this subject are mainly developed for teachers and students. With the scale study aimed to be developed, not only teachers and students but also other segments of the society will be able to discuss their views on democracy, what influences their thoughts, their ideas and behaviors about political participation.

Method(s): In this study, which is based on the analysis of quantitative data in the relational survey model, it was aimed to develop a measurement tool that provides valid and reliable scores to determine the level of democratic attitudes of individuals. The steps followed to develop the scale are listed below. While developing the scale, a combination of the scale development steps presented by DeVellis (2017) and Güngör (2016) was followed. The stages followed in this context are detailed below. As a result of the study, a two-factor scale emerged. Considering the meaning content of the items in the obtained factors, the first factor was named "respect for differences" and the second factor was named "democratic sensitivity". While creating the structure to be measured, care was taken to keep the level of education relatively high. The main reason for this is to determine whether the level of democratic attitudes increases in parallel with the increase in the level of education. The field studies for the construction and testing of the scale were conducted in Siirt province.

Findings: In the exploratory factor analysis conducted with 667 observations and 14 items, considering the Kaiser-Guttman rule, 3 factors with eigenvalues greater than 1 were found (4.96, 1.61 and 1.19, respectively). However, it was determined that the difference between two consecutive eigenvalues decreased starting from the second factor. Considering that the scale was theoretically designed with two factors during the development phase, it was decided that the number of factors in the scale was two. According to the 2-factor solution model data fit statistics RMSEA=.070, CFI=.931, TLI=.902 and SRMR=.057, the 2-factor solution model represents the data acceptably well. The factor loadings of the 2-factor solution are presented in Table 3. In addition, there are items that do not load highly on any of the two factors or load highly on both factors. For this reason, 4 more items were removed and exploratory factor analysis was repeated with the remaining 10 items.

Conclusion: In this study, it was aimed to develop a democratic attitude scale. Within the scope of the development of the scale, firstly, an item pool was formed. Afterwards, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and reliability analysis were performed to determine the factor structure of the scale. In the light of the data obtained as a result of the statistical analysis of the findings, a two-factor democratic attitude scale was developed as a result of the field study. These factors were named as "respect for differences" and "democratic sensitivity", and the items that were appropriate for both factor loadings were determined. When these items and factors were analyzed, four items from the question pool that constituted the "respect for differences" factor were found to be appropriate. These items are M1, M2, M3 and M4. These items mainly include lifestyle, tolerance, world view and different thinking. Participants clearly expressed their views on respect for differences in a positive way. Six items from the pool of questions forming the "democratic sensitivity" factor were found appropriate. These items are M10, M11, M13, M15, M17 and M19. These items are mainly related to youth involvement in political processes,

individuals' access to state institutions, group representation, freedom to participate in elections, freedom to participate in demonstrations and freedom to participate in rallies. Participants demonstrated their democratic sensitivity by displaying a positive attitude towards these questions.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

THE IMPACT OF SUSTAINABILITY ON FIRM PERFORMANCE AND THE ROLE OF INDUSTRY IN THIS RELATIONSHIP

Özlem ÖZEN [1]

Abstract

The aim of this paper is to investigate the impact of sustainability on firm performance, along with the moderating role of industry in this relationship. While earlier work has examined the effect of sustainability on firm performance, whether the impact of firms' sustainability efforts on firm performance differs depending on the industry has largely been ignored. This paper aims to fill this research gap by considering the relations between sustainability, firm performance and industry. The firm level data are obtained from Public Disclosure Platform. The hypotheses are tested using hierarchical ordinary least squares (OLS) regression. The findings show that sustainability has a positive impact on firm performance. However, industry does not moderate the relationship between sustainability and firm performance. This study aims to advance the prior research on sustainability by examining whether firms' sustainability practices enhance their performance, and whether industry has an impact on this relationship in an emerging economy.

Keywords: *Sustainability, Firm Performance, Industry*
JEL Classification: *Q5, L2, L6*

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN FİRMA PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE ENDÜSTRİNİN BU İLİŞKİDEKİ ROLÜ

Öz

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilirliğin firma performansı üzerindeki etkisini ve firma endüstrisinin sürdürülebilirlik ve firma performansı arasındaki ilişkide düzenleyici rolünü incelemektedir. Sürdürülebilirliğin firma performansı üzerindeki etkisi önceki çalışmalarda kapsamlı olarak ele alınmıştır; ancak, firmaların sürdürülebilirlik aktivitelerinin performansları üzerindeki etkisinin firmanın faaliyette bulunduğu endüstriye bağlı olarak değişip değişmediği yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, sürdürülebilirlik, firma performansı ve endüstri arasındaki ilişkileri ele alarak yazındaki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan firma düzeyinde elde edilen veri regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre, sürdürülebilirliğin firma performansını olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak, firma endüstrisinin sürdürülebilirlik ve firma performansı arasındaki ilişkide düzenleyici etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma, gelişmekte olan bir ekonomide, sürdürülebilirliğin firma performansına etkisini ve endüstrinin sürdürülebilirlik ve firma performansı arasındaki ilişkide düzenleyici rolünü inceleyerek önceki yazını ilerletmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Firma Performansı, Endüstri*
JEL Sınıflandırması: *Q5, L2, L6*

[1] *Asst. Prof. Dr., Trabzon University, School of Applied Sciences, ozlem.ozen@bath.edu, ORCID: 0000-0001-6061-0001*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 05.10.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 08.01.2025

ÖZEN, Ö. (2025). The Impact of Sustainability on Firm Performance and the Role of Industry in This Relationship. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 125-136. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1562003

1. Introduction

Firms' sustainability activities enhance their performance and success. These sustainability efforts also contribute to productivity (Wilkinson et al., 2001: 1494). Firms improve their social performance to reduce costs and enhance their operational efficiency. However, there is still a conceptual debate on whether sustainability activities lead to improved firm performance (Ghardallou, 2022; Hull and Rothenberg, 2008: 782; Kumari and Joshi, 2023). In this regard, Gupta and Gupta (2020) state that the relationship between sustainability and firm performance needs more examination. In a bibliometric review, Jadhav and Sarangi (2024) point out that more research on sustainability and performance relationship is needed in emerging economies. In another bibliometric analysis, Feng, Zhu and Lai (2017: 305) emphasize the importance of exploring corporate social responsibility in supply chain management in emerging economies.

Moreover, the examination about under what circumstances the relationship between sustainability and firm performance is stronger is essential (Govindan et al., 2020). Kumari and Joshi (2023) suggest that studies should investigate moderators affecting corporate social responsibility and performance relations. Mangalagiri and Bhasa (2022: 151) state that firms that belong to a specific industry may replicate each other's corporate social responsibility practices. The authors suggest the examination of specific industries and comparison of the impact of such responsibility on performance across several industries. That is, the investigation of specific industries in sustainability research is suggested to capture whether there are differences in sustainability practices and performance consequences (Bakos et al., 2020: 1292; Mitra, 2022). In this sense, it has been suggested that future research should consider industries other than manufacturing to understand whether sustainability practices and their performance consequences have different patterns from the findings observed in manufacturing industry (Frempong et al., 2021; Hermundsdottir and Aspelund, 2022).

Despite the extant research, the results about the impact of corporate sustainability on firm performance are conflicting and inconclusive (Al Hawaj and Buallay, 2022: 62; Jadhav and Sarangi, 2024; Kumari and Joshi, 2023; McWilliams and Siegel, 2000: 608; Ullmann, 1985). For instance, while many studies reveal positive correlation between firm performance and sustainability (Aldossary et al., 2024; Choongo, 2017; Chouaibi et al., 2022; Ghardallou, 2022; Gupta and Gupta, 2020; Laskar, 2018), some others show negative association or no relation (Atan et al., 2018; Aupperle et al., 1985; Hussain et al., 2018; Lahouel et al., 2021; Murray et al., 2006; Rahi et al., 2022). Moreover, while previous research has considered several moderating factors, such as business strategy, firm size, education, tenure, ownership between sustainability and performance (Aldossary et al., 2024; Andries and Stephan, 2019; Ghardallou, 2022; Zarefar et al., 2022), studies, which compare industries in terms of sustainability and performance relationship, are very limited (Al Hawaj and Buallay, 2022; Govindan et al., 2020; Ho and Taylor, 2007). That is, the contradictory outcomes may depend on various factors such as, firms characteristics (e.g., industry, size, age), national context or strategies that firms pursue.

In sum, whether firms' sustainability efforts affect their performance and whether industry has a moderating role in this relationship are not much known. This paper aims to fill this research gap by considering the relations between sustainability, industry and performance in an emerging economy. Accordingly, this paper contributes to literature by examining whether firms' sustainability practices enhance their performance, and whether industry has a moderating impact on this relationship in an emerging economy. By investigating these relations, this paper answers a call for further empirical research about sustainability by considering firms' industry affiliation (Al Hawaj and Buallay, 2022; Frempong et al., 2021; Govindan et al., 2020; Gupta and Gupta, 2020). Specifically, exploring the role of industry enhances the sustainability research by taking the industry into account as a conditional factor (Bakos et al., 2020; Hermundsdottir and Aspelund, 2022; Mangalagiri and Bhasa, 2022). In addition, exploring the impact of sustainability on firm performance in an emerging economy context reveals whether firms' sustainability compliance

efforts enhance their performance in such economies, where institutional conditions are weak (Khanna and Palepu, 1997). Considering industry variations allows us to capture differences in implementing sustainability practices and their effects on firm performance (Mitra, 2022).

The remaining of this paper is set out as follows. First, sustainability, firm performance, and industry relationships are discussed; the relevant hypotheses are proposed. Then, the methodology, and the empirical findings are presented. Finally, the results are discussed; limitations, further research directions, and implications are considered.

2. Conceptual Framework and Hypotheses

2.1. Sustainability and Firm Performance

Sustainability is defined as a system, which persists or survives (Costanza and Patten, 1995: 193). Pezzey (1992: 323, 355) emphasizes production and utility functions of sustainability, and defines sustainability as the non-declining utility or welfare. Wilkinson et al. (2001: 1492) point out that the sustainability concept becomes meaningful when it refers to restoring, maintaining or renewing something specific. Sustainability means different things to different people (White, 2013: 213). Everything can be associated with sustainability (e.g., economies, cities, resources, businesses, development), and it is at the intersection of science and politics (Scoones, 2007, 2016). Sustainability involves environmental and social actions (Peters et al., 2019: 1065). It has been a major component of business strategy in management (Banon-Gomis et al., 2011: 175).

Firms' sustainability efforts lead to long term success and returns. These efforts can contribute to productivity and employee satisfaction (Wilkinson et al., 2001: 1494). Social responsibility, environmental stewardship, and economic prosperity are the three key goals of sustainability. Social responsibility and environmental stewardship lead to economic prosperity, such as profit and economic growth (Placet et al., 2005: 32). Lubin and Esty (2010: 44) argue that sustainability efforts can affect firms' competitiveness and survival. It has also been argued that firms tend to implement sustainability practices when they enhance firms' competitive advantage (Gadenne et al., 2009: 46; Nulkar, 2014: 485).

Preceding studies have generally shown a positive impact of sustainability on firm performance. For instance, Aldossary et al. (2024) examine the effect of sustainability (customer engagement) on firm performance and customer satisfaction in S&P 500 firms. The authors find that customer engagement positively affects firm performance and customer satisfaction. Gupta and Gupta (2020) explore the impact of environmental sustainability on various dimensions of firms' performance in India. The results show a favorable impact of sustainability on four performance indicators, such as internal business process performance, financial performance, learning & growth performance and customer performance. Laskar (2018: 583) finds favorable influence of sustainability reporting on company performance in four Asian countries. Alareeni and Hamdan (2020: 1420) show that overall environmental, social and governance disclosure positively influences performance in the US firms. Choongo (2017) shows that environmental and social corporate social responsibility positively affects performance in small and medium enterprises in Zambia. Hermundsdottir and Aspelund (2022) examine how sustainability affects environmental and social innovations, and how these innovations influence firm performance in Norwegian manufacturing firms. Their findings reveal a favorable impact of sustainability on both types of innovations. In addition, environmental innovations enhance firm performance.

However, some other studies depict a negative effect of sustainability on firm performance or mixed evidence. For instance, Mangalagiri and Bhasa (2022: 149) examine the impact of corporate social responsibility on performance in Indian firms. According to the results, while corporate social responsibility has a favorable effect on return on assets (ROA); it does not influence Tobin's Q. Rahi et al. (2022: 302) examine the influence of sustainability on the financial performance of the Nordic financial firms. The authors show a negative association between sustainability practices and performance. Lahouel et al. (2021) find a negative effect of corporate social performance on

financial performance in 25 international airline firms. Azmi et al. (2021) reveal a non-linear relation between sustainability activities and performance in banks in emerging economies. Atan et al. (2018: 188) find no relation between sustainability activities and firm performance (return on equity [ROE] and Tobin's Q) in Malaysian firms. Hussain et al. (2018) find no relationship between sustainability parameters and performance (ROA and ROE, Tobin's Q) in US firms. Aupperle et al. (1985: 459) do not find any association between social responsibility and performance (ROA). Murray et al. (2006: 228) find no relationship between social and environmental disclosure and performance in UK firms. Nevertheless, these inconclusive results should not lead to the understanding that sustainability is trivial in firms' competitive advantage. It may boost firm performance in emerging economies. Therefore,

H1: Sustainability has a positive impact on firm performance.

2.2. The Moderating Role of Industry in Sustainability and Firm Performance Relationship

Costanza and Patten (1995: 194) argue that one of the issues relates to systems or characteristics of systems that is interested in sustaining. Industry can be one of the characteristics that can be subject of debate in sustainability. However, Pezzey (1992: 347) emphasizes the sectoral sustainability. For instance, Placet et al. (2005: 35) state that cement industry, which is important for infrastructure development in emerging economies, is resource and capital intensive. Cement production consumes energy and produces carbon dioxide emissions. Therefore, the potential climate chance concern in this industry is the driver of sustainability. Some firms may pursue a slow sustainability strategy because of the specific industry characteristics, business processes, or environmental exposure (Lubin and Esty, 2010: 49). In manufacturing industry, the main issues relate to how firms develop, implement and report the sustainability actions. Manufacturing industry has divisions; therefore, these divisions' sustainability activities may be different from each other. Also, manufacturing industry changes quickly that replacing business models for effective sustainability becomes difficult. However, firms in these industries take precautions about environmental and social issues (Al Hawaj and Buallay, 2022: 65). Leonidou et al. (2017: 599) state that firms in more harmful industries are more likely to adopt a green business strategy. In this regard, it has been argued that manufacturing industry is considered as the most harmful sector and therefore, firms are more likely to implement environmental practices compared to other sectors (e.g., services or other) (Mitra, 2022).

In previous studies, various factors are considered in sustainability and performance relationship. For instance, Andries and Stephan (2019) explore the relation between environmental innovation and performance, and the moderating impact of firm size and motives in this relationship in Flemish firms. Their results depict that environmental innovation enhances performance. Moreover, firm size positively moderates the relation between environmental innovation and firm performance. Ghardallou (2022) explores the effect of corporate sustainability on firms' performance and the moderating role of CEO characteristics in this relationship in Saudi firms. The results depict that corporate social responsibility enhances firms' performance. In addition, CEO education and tenure positively moderate the corporate social responsibility and performance relationship. Sardana et al. (2020) investigate the impact of corporate social responsibility sustainability practices on firm performance and the moderating role of plant capability in this relationship in Indian manufacturing firms. The results depict that environmental sustainability enhances performance; however, supplier sustainability has no influence on performance. Moreover, plant capability positively moderates the link between supplier sustainability and performance. Aldossary et al. (2024) show that business strategy positively moderates the link between sustainability and firm performance in S&P firms. Kuo et al. (2022) examine the impact of sustainability performance on firm performance, and the moderating role of corporate social responsibility in this relationship in transport manufacturing industry. The authors find that sustainability performance positively affects firm performance, and governance pillar of corporate social responsibility moderates this relationship. Zarefar et al. (2022) investigate

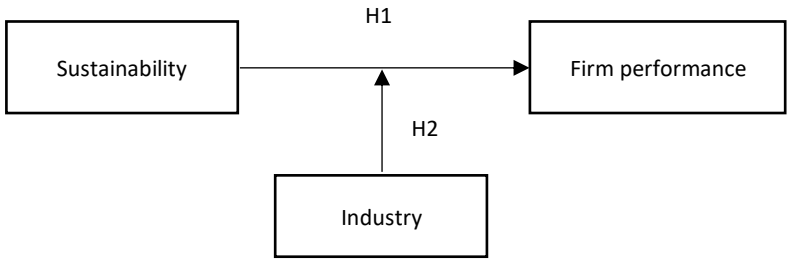
the influence of sustainability reporting on firm performance and the moderating impact of family ownership on the association between performance and sustainability in Indonesian firms. Their results depict that sustainability has a favorable impact on performance and family firms positively moderates the influence of sustainability on performance.

Several studies have focused on industry variation and comparison across these industries. For instance, Al Hawaj and Buallay (2022: 62) explore the impact of sustainability reporting on firm performance by focusing on various sectors from different countries. The authors show that the influence of sustainability reporting on firm's market performance, financial performance (ROE) and operational performance (ROA) differs across the seven sectors. The effect of sustainability reporting on firm's ROA and ROE is positive in manufacturing sector. Hull and Rothenberg (2008: 786) show that corporate social performance has more favorable impact on financial performance in firms in undifferentiated industries. Feng, Wang and Kreuze (2017: 116) explore how the relation between firms' social responsibility and performance differs across industries in the US. The results show that social responsibility positively affects firm performance in most industries except energy and utility firms. Govindan et al. (2020) investigate the effect of sustainability practices on firm performance in a meta-analysis. The authors also perform a subgroup analysis to examine sustainability and performance relationship by using industry and economy factors. Their results demonstrate a positive relation between sustainability and performance. Moreover, the association is stronger in manufacturing industry than in service industry. Ho and Taylor (2007: 123) reveal that the aggregate social, economic and environmental disclosure is higher for firms in manufacturing industry than other firms in the US and Japan. Some of these studies in the literature consider only manufacturing firms; however, this industry may differ from other industries in terms of the compliance with the sustainability principles and the impact of these implementations on firm performance. Therefore,

H2: Industry positively moderates the relationship between sustainability and firm performance.

Figure 1 shows the proposed model.

Figure 1: **Proposed Theoretical Model**

3. Methodology

In this study, the data are obtained from Public Disclosure Platform (PDP, n.d.). Firms' performance reports belong to year of 2023. Sustainability compliance reports of companies, which are issued in 2022, are used. This one-year lag between sustainability and firm performance allows us to assess whether sustainability in the current year influences firm performance in the subsequent year (Tanriverdi and Venkatraman, 2005). There are 391 firms in the sample except the holding companies. (Ethics committee approval is not required.)

Dependent Variable: The dependent variable is firm performance. Common method bias may occur when dependent and independent variables are measured in the same context (Podsakoff et al., 2003). To overcome this limitation, firm performance is operationalized by two objective financial indicators: Return on assets (ROA) and return on equity (ROE) for the year 2023. ROA, which is measured as earnings before interest and tax divided by total assets, is widely used

measure of firm performance in the literature (Borda et al., 2017; Carney et al., 2009; Chittoor et al., 2015). ROE (net income divided by total equity), which is the relevant measure for equityholders, is another widely used measure of firm performance (Buchuk et al., 2014; Tanriverdi and Venkatraman, 2005).

Independent Variables: Sustainability and industry are the independent variables. To measure sustainability variable, the principles (general, environmental, social, corporate governance) in the compliance reports are used. Each principle is measured through relevant questions and/ or items in sustainability compliance reports. Depending on the way questions asked, answers for the items are coded 1, if the firms take precautions about each item, implement practices, state that they comply with the principles and/or they provide information on that item, 0 otherwise. All the values are summed up to construct the sustainability variable. Firm industry is measured by using a dummy variable (1: manufacturing, 0: other). In the sample, 174 firms operate in manufacturing industry.

Control Variables: Business group affiliation and subsidiary are included as control variables to ensure the robustness of the study. Business group affiliation is measured by using a dummy variable (1: affiliated firms, 0: independent firms). Subsidiary is measured through each firm's number of subsidiaries.

4. Results

In this paper, the influence of sustainability on firm performance and the moderating role of industry in the association between sustainability and firm performance have been investigated. The model is analyzed by using the ordinary least squares (OLS) estimator in Stata software (V14.2). Table 1 shows the standard deviations, means, and the correlations between the variables. The correlations are smaller than 0.5, indicating that multicollinearity is not likely to be a problem (Hair et al., 2010).

Table 1: **Descriptive Statistics and Correlations**

Variable	Mean	S.D.	1	2	3	4	5	6
1. ROA	.05	.14	1					
2. ROE	.12	.24	0.80*	1				
3. Sustainability	28.06	18.17	0.07	0.16*	1			
4. Industry	.45	.50	-0.03	-0.16*	0.21*	1		
5. Affiliation	.47	.50	-0.07	-0.06	0.17*	0.06	1	
6. Subsidiary	4.20	7.68	0.01	0.04	0.29*	-0.11*	0.09	1

Note: *p < 0.05, (2-tailed), N=391

Table 2 presents the results of the regression analysis relating to the influence of sustainability on firm performance and the moderating role of industry in the relationship between sustainability and firm performance for ROA and ROE measures. For both financial measures of the dependent variable, Model 1 includes the control variables (affiliation, subsidiary) and independent variables (sustainability, industry). Model 2 includes the interaction term between sustainability and industry. The VIF values are smaller than 10 and the mean VIF values are not significantly greater than 1; multicollinearity is not likely to be a problem in this study (Hair et al. 2010).

Table 2: **Regression Results**

	ROA		ROE	
Variable	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
Affiliation	-0.023 (0.015) [0.112]	-0.024 (0.015) [0.101]	-0.039 (0.024) [0.104]	-0.037 (0.024) [0.121]
Subsidiary	-0.000 (0.001) [0.718]	-0.000 (0.001) [0.798]	-0.001 (0.002) [0.465]	-0.001 0.002 0.395

Table 2 (Continued): **Regression Results**

	ROA		ROE	
Variable	**Model 1**	**Model 2**	**Model 1**	**Model 2**
Sustainability	0.001*	0.000	0.003***	0.004***
	(0.000)	(0.001)	(0.001)	(0.001)
	[0.085]	[0.411]	[0.000]	[0.000]
Industry	-0.013	-0.030	-0.097***	-0.061
	(0.015)	(0.028)	(0.025)	(0.046)
	[0.397]	[0.280]	[0.000]	[0.182]
Sustainability x Industry		0.001		-0.001
		(0.001)		(0.001)
		[0.458]		[0.356]
_cons	0.048***	0.055***	0.101***	0.087***
R^2	0.013	0.015	0.069	0.071
Adj R^2	0.003	0.002	0.060	0.059
RMSE	0.14	0.14	0.23	0.23
F	1.29	1.14	7.17***	5.93***
VIF (mean)	1.11	2.65	1.11	2.65

Note: Standard errors in parentheses, p values in square brackets,
* p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01, N = 391

According to the results, in model 1, sustainability has a significant positive impact on firm performance (ROA: β = 0.001, p < 0.1; ROE: β = 0.003, p < 0.05). Therefore, Hypothesis 1 is supported. In model 2, industry does not moderate the relationship between sustainability and firm performance; hypothesis 2 is not supported (ROA: β = 0.001, n.s.; ROE: β = -0.001, n.s.).

5. Conclusion

In this paper, the influence of sustainability on firm performance and the moderating role of industry in the association between sustainability and firm performance have been investigated. The results indicate that sustainability enhances firm performance. However, industry has no role in compliance with the sustainability principles and firm performance relationship. The favorable impact of sustainability on firm performance is in line with the results, which have been shown in the previous literature. For instance, Aldossary et al. (2024) find that customer engagement positively affects firm performance and customer satisfaction in S&P 500 firms. Chouaibi et al. (2022: 46) demonstrate that sustainability practices positively influence firm performance in the UK and German firms. Ghardallou (2022) depicts that corporate social responsibility increases performance in Saudi firms. Gupta and Gupta (2020) show that environmental sustainability has a favorable impact on four performance indicators in Indian firms. Alareeni and Hamdan (2020: 1420) show that overall environmental, social and governance disclosure positively influences performance in US firms. Choongo (2017) shows that environmental and social corporate social responsibility positively influences performance in small and medium enterprises in Zambia.

The insignificant moderation impact of industry on the association between sustainability and firm performance contradicts with the findings of the previous work. For instance, Al Hawaj and Buallay (2022: 62) show that sustainability reporting enhances firm's ROA and ROE in manufacturing sector. Govindan et al. (2020), in a meta-analysis, reveal that the positive relation between sustainability and performance is stronger in manufacturing industry than in service industry. Ho and Taylor (2007: 123) reveal that the aggregate social, economic and environmental disclosure is higher for firms in manufacturing industry than other firms in the US and Japan. Feng, Wang and Kreuze (2017: 116) show that social responsibility positively affects firm performance in most industries except energy and utility firms in the US. This contradictory finding suggests that more work, which compares industries in terms of sustainability and performance relationship, is needed in emerging economies to get a better understanding of whether sustainability consequences differ across industries.

This work contributes to literature by examining whether firms' sustainability practices enhance their performance, and whether industry has a moderating impact on this relationship in an emerging economy. By investigating these relations, this paper answers a call for further empirical research about sustainability by considering the firms' industry affiliation (Al Hawaj and Buallay, 2022; Frempong et al., 2021; Govindan et al., 2020; Gupta and Gupta, 2020). Specifically, exploring the role of industry enhances the sustainability research by taking the industry into account (Bakos et al., 2020; Hermundsdottir and Aspelund, 2022; Mangalagiri and Bhasa, 2022). In addition, exploring the impact of sustainability on firm performance in an emerging economy context reveals whether firms' sustainability compliance efforts enhance their performance in emerging economies, where institutional conditions are weak (Khanna and Palepu, 1997). The results confirm the importance of compliance with the sustainability principles in firm performance in an emerging economy. The findings also reveal that sustainability is important for firms, irrespective of their industry. In sum, this paper allows us to understand whether the impact of sustainability on firm performance differ between manufacturing firms and other ones operating in various industries.

The results of the present research have some implications for emerging economy firms. Firms in such economies should pay attention to sustainability principles as compliance with these enhance their performance. In terms of operating in different industries, firms should meet the requirements for a better environment, and accordingly better performance. In sum, practitioners from all industries should encourage the implementation of such practices (Chouaibi et al. 2022; Gupta and Gupta, 2020).

There are limitations in this paper, which can open new avenues for further research. First, this paper considers only industry as a moderating variable. Future studies can focus on different moderating factors, such as firm size, type etc. (Gupta and Gupta, 2020). Scholars may also consider other industries, such as tourism, agriculture, energy etc. to capture sustainability and its consequences (Kyrgiakos et al., 2023; Perez Leon, 2024; Sueyoshi and Goto, 2014). Second, this study is conducted in a single emerging economy. Therefore, future studies can consider other emerging economies to explain the proposed relations for the generalization of the findings (Almulhim et al., 2024; Songling et al., 2018; Zarefar et al., 2022). Future studies may also consider various types of firms, such as small and medium enterprises or qualitative research and a longitudinal study to understand sustainable development better (Rahi et al., 2022; Rosamartina et al., 2022; Torugsa et al., 2012).

References

Alareeni, B. A. and Hamdan, A. (2020). ESG Impact on Performance of US S&P 500-Listed Firms. *Corporate Governance, 20*(7), 1409-1428. https://doi.org/10.1108/CG-06-2020-0258

Aldossary, M., Alyahya, M. and Agag, G. (2024). How and When Does Engaging Customers in Environmental Sustainability Pay Off? The Role of Business Strategy. *Sustainability 16*(12), 4924. https://doi.org/10.3390/su16124924

Almulhim, T., Almubarak, N. and Aljabr, N. (2024). How to Comprehensively Evaluate Firm Performance from Operational, Financial, and Sustainability Perspectives? A Two-Stage Data Envelopment Analysis Approach. *Emerging Markets Finance and Trade, 60*(7), 1447-1467. https://doi.org/10.1080/1540496X.2023.2278651

Al Hawaj, A. Y. and Buallay, A. M. (2022). A Worldwide Sectorial Analysis of Sustainability Reporting and Its Impact on Firm Performance. *Journal of Sustainable Finance & Investment, 12*(1), 62-86. https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1903792

Andries, P. and Stephan, U. (2019). Environmental Innovation and Firm Performance: How Firm Size and Motives Matter. *Sustainability, 11*(13), 3585. https://doi.org/10.3390/su11133585

Atan, R., Alam, M. M., Said, J. and Zamri, M. (2018). The Impacts of Environmental, Social, and Governance Factors on Firm Performance: Panel Study of Malaysian Companies. *Management of Environmental Quality: An International Journal 29*(2), 182-94. https://doi.org/10.1108/MEQ-03-2017-0033

Aupperle, K. E., Carroll, A. B. and Hatfield, J. D. (1985). An Empirical Examination of the Relationship between Corporate Social Responsibility and Profitability. *The Academy of Management Journal, 28*(2), 446-463.

Azmi, W., Hassan, M. K., Houston, R. and Karim, M. S. (2021). ESG Activities and Banking Performance: International Evidence from Emerging Economies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money 70*, 101277. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2020.101277

Bakos, J., Siu, M., Orengo, A. and Kasiri, N. (2020). An Analysis of Environmental Sustainability in Small & Medium-Sized Enterprises: Patterns and Trends. *Business Strategy and the Environment, 29*(3), 1285-1296.

Banon-Gomis, Q. J., Parra, M. G., Hoffman., W. M. and McNulty, R. E. (2011). Rethinking the Concept of Sustainability. *Business and Society Review 116*(2), 171-191. https://doi.org/10.1111/j.1467-8594.2011.00381.x

Borda, A., Geleilate, J. M. G., Newburry, W. and Kundu, S. K. (2017). Firm Internationalization, Business Group Diversification and Firm Performance: The Case of Latin American Firms. *Journal of Business Research, 72,* 104-113. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.11.006

Buchuk, D., Larrain, B., Munoz, F. and Urzua I., F. (2014). The Internal Capital Markets of Business Groups: Evidence from Intra-Group Loans. *Journal of Financial Economics, 112*(2), 190-212. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2014.01.003

Carney, M., Shapiro, D. and Tang, Y. (2009). Business group Performance in China: Ownership and Temporal Considerations. *Management and Organization Review 5*(2), 167-193. https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2009.00139.x

Chittoor, R., Kale, P. and Puranam, P. (2015). Business Groups in Developing Capital Markets: Towards a Complementarity Perspective. *Strategic Management Journal, 36*(9), 1277-1296. https://doi.org/10.1002/smj.2287

Choongo, P. (2017). A Longitudinal Study of the Impact of Corporate Social Responsibility on Firm Performance in SMEs in Zambia. *Sustainability, 9*(8), 1300. https://doi.org/10.3390/su9081300

Chouaibi, S., Chouaibi, J. and Rossi, M. (2022). ESG and Corporate Financial Performance: The Mediating Role of Green Innovation: UK Common Law versus Germany Civil Law. *EuroMed Journal of Business, 17*(1), 46-71. https://doi.org/10.1108/EMJB-09-2020-0101

Costanza, R. and Patten, B. C. (1995). Defining and Predicting Sustainability. *Ecological Economics, 15*(3), 193-196. https://doi.org/10.1016/0921-8009(95)00048-8

Feng, M., Wang, X. and Kreuze, J. G. (2017). Corporate Social Responsibility and Firm Financial Performance: Comparison Analyses Across Industries and CSR Categories. *American Journal of Business, 32*(3-4), 106-133. https://doi.org/10.1108/AJB-05-2016-0015

Feng, Y., Zhu, Q. and Lai, K. H. (2017). Corporate Social Responsibility for Supply Chain Management: A Literature Review and Bibliometric Analysis. *Journal of Cleaner Production 158,* 296-307. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.018

Frempong, M. F., Mu, Y., Adu-Yeboah, S. S., Hossin, M. A. and Adu-Gyamfi, M. (2021). Corporate Sustainability and Firm Performance: The Role of Green Innovation Capabilities and

Sustainability-Oriented Supplier–Buyer Relationship. *Sustainability, 13*(8), 10414. https://doi.org/10.3390/su131810414

Gadenne, D. L., Kennedy, J. and McKeiver, C. (2009). An Empirical Study of Environmental Awareness and Practices in SMEs. *Journal of Business Ethics, 84*(1), 45-63, https://doi.org/10.1007/s10551-008-9672-9

Ghardallou, W. (2022). Corporate Sustainability and Firm Performance: The Moderating Role of CEO Education and Tenure. *Sustainability. 14*(6), 3513. https://doi.org/10.3390/su14063513

Govindan, K., Rajeev, A., Padhi, S. S. and Pati, R. K. (2020). Supply Chain Sustainability and Performance of Firms: A metaanalysis of the Literature. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 137*, 101923, https://doi.org/10.1016/j.tre.2020.101923

Gupta, A. K. and Gupta, N. (2020). Effect of Corporate Environmental Sustainability on Dimensions of Firm Performance - Towards Sustainable Development: Evidence from India. *Journal of Cleaner Production 253*, 119948. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119948

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. (7th Ed.). New Jersey: Pearson.

Hermundsdottir, F. and Aspelund, A. (2022). Competitive Sustainable Manufacturing - Sustainability Strategies, Environmental and Social Innovations, and their Effects on Firm Performance. *Journal of Cleaner Production 370*, 133474. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133474

Ho, L. C. J. and Taylor, M. E. (2007). An Empirical Analysis of Triple Bottom-Line Reporting and Its Determinants: Evidence from the United States and Japan. *Journal of International Financial Management and Accounting, 18*(2), 123-150. https://doi.org/10.1111/j.1467-646X.2007.01010.x

Hull, C. E. and Rothenberg, S. (2008). Firm Performance: The Interactions of Corporate Social Performance with Innovation and Industry Differentiation. *Strategic Management Journal, 29*(7), 781-789. https://doi.org/10.1002/smj.675

Hussain, N., Rigoni, U. and Cavezzali, E. (2018). Does It Pay to Be Sustainable? Looking Inside the Black Box of the Relationship between Sustainability Performance and Financial Performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 25*(6), 1198-1211. https://doi.org/10.1002/csr.1631

Jadhav, D. S. and Sarangi, S. (2024). Corporate Sustainability and Performance: A Bibliometric Review for Two Decades. *Benchmarking: An International Journal,* in press. https://doi.org/10.1108/BIJ-07-2023-0467

Khanna, T. and Palepu, K. (1997). Why Focused Strategies May Be Wrong for Emerging Markets. *Harvard Business Review, 75*(4), 41-51. Retrieved from https://research.ebsco.com/c/ydmx3b/viewer/pdf/5te3kmqyqz

Kumari, G. and Joshi, Y. (2023). Corporate Sustainability Performance and Firm Performance: The State-of-the-Art and Future Research Agenda. *Benchmarking: An International Journal,* in press. https://doi.org/10.1108/BIJ-03-2023-0195

Kuo K. C., Yu, H. Y., Lu, W. M. and Le, T. T. (2022). Sustainability and Corporate Performance: Moderating Role of Environmental, Social, and Governance Investments in the Transportation Sector. *Sustainability, 14*(7), 4095. https://doi.org/10.3390/su14074095

Kyrgiakos, L. S., Kleftodimos, G., Vlontzos, G. and Pardalos, P. M. (2023). A Systematic Literature Review of Data Envelopment Analysis Implementation in Agriculture Under the Prism of Sustainability. *Operational Research: An International Journal, 23*(1), 7. https://doi.org/10.1007/s12351-023-00741-5

Laskar, N. (2018). Impact of Corporate Sustainability Reporting on Firm Performance: An Empirical Examination in Asia. *Journal of Asia Business Studies, 12*(4), 571-593. https://doi.org/10.1108/JABS-11-2016-0157

Leonidou, L. C., Christodoulides, P., Kyrgidou, L. P. and Palihawadana, D. (2017). Internal Drivers and Performance Consequences of Small Firm Green Business Strategy: The Moderating Role of External Forces. *Journal of Business Ethics, 140*(3), 585-606. https://doi.org/10.1007/s10551-015-2670-9

Lahouel, B. B., Zaied, Y. B., Song, Y. and Yang, G. L. (2021). Corporate Social Performance and Financial Performance Relationship: A Data Envelopment Analysis Approach without Wxplicit Input. *Finance Research Letters 39,* 101656. https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101656

Lubin, D. A. and Esty, D. C. (2010). The Sustainability Imperative. *Harvard Business Review, 88*(5), 42-50. Retrieved from https://research.ebsco.com/c/ydmx3b/search/details/ixrnqb7j6z?db=bsu

Mangalagiri, J. and Bhasa, M. P. (2022). Corporate Social Responsibility and Firm Performance: Evidence from India's National Stock Exchange Listed Companies*. International Journal of Disclosure and Governance, 19*(2), 144-152. https://doi.org/10.1057/s41310-021-00138-w

McWilliams, A. and Siegel, D. (2000). Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Correlation or Misspecification? *Strategic Management Journal, 21*(5), 603-609. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(200005)21:5%3C603::AID-SMJ101%3E3.0.CO;2-3

Mitra, S. (2022). An Exploratory Study of Sustainability and Firm Performance for Indian Manufacturing Small and Medium Enterprises. *Journal of Cleaner Production, 371*, 133705. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133705

Murray, A., Sinclair, D., Power, D. and Gray, R. (2006). Do Financial Markets Care About Social and Environmental Disclosure? Further Evidence and Exploration from the UK. *Accounting, Auditing & Accountability Journal, 19*(2), 228-255. https://doi.org/10.1108/09513570610656105

Nulkar, G. (2014). Does Environmental Sustainability Matter to Small and Medium Enterprises? Empirical Evidence from India. *International Journal of Environmental Studies, 71*(4), 481-489. https://doi.org/10.1080/00207233.2014.924304

Perez Leon, V. E. (2024). Assessment of the Sustainability of Cuban Nature-Based Tourism Destinations with the DEA Approach Under Different Weighting Schemes. *Journal of Environmental Planning and Management, 67*(6), 1347-1366, https://doi.org/10.1080/09640568.2023.2168523

Peters, G. F., Romi, A. M. and Sanchez, J. M. (2019). The Influence of Corporate Sustainability Officers on Performance. *Journal of Business Ethics, 159*(4), 1065-1087. https://doi.org/10.1007/s10551-018-3818-1

Pezzey, J. (1992). Sustainability: An Interdisciplinary Guide. *Environmental Values, 1*(4), 321-362. https://doi.org/10.3197/096327192776680034

Placet, M., Anderson, R. and Fowler, K. M. (2005). Strategies for Sustainability. *Research-Technology Management, 48*(5), 32-41. https://doi.org/10.1080/08956308.2005.11657336

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. and Podsakoff, N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology, 88*(5), 879-903. https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879

Public Disclosure Platform (PDP). (n.d.). Companies. Retrieved from https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler

Rahi, A. F., Akter, R. and Johansson, J. (2022). Do Sustainability Practices Influence Financial Performance? Evidence from the Nordic Financial Industry. *Accounting Research Journal, 35*(2), 292-314. https://doi.org/10.1108/ARJ-12-2020-0373

Rosamartina, S., Giustina, S., Domenico, D.F., Pasquale, D. V. and Angeloantonio, R. (2022). Digital Reputation and Firm Performance: The Moderating Role of Firm Orientation towards Sustainable Development Goals (SDGs). *Journal of Business Research 152*, 315-325. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.07.025

Sardana, D., Gupta, N., Kumar, V. and Terziovski, M. (2020). CSR 'Sustainability' Practices and Firm Performance in an Emerging Economy. *Journal of Cleaner Production, 258*, 120766. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120766

Scoones, I. (2007). Sustainability. *Development in Practice, 17*(4–5), 589-596. https://doi.org/10.1080/09614520701469609

Scoones, I. (2016). The Politics of Sustainability and Development. *Annual Review of Environment and Resources, 41*, 293-319. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-110615-090039

Songling, Y., Ishtiaq, M., Anwar, M. and Ahmed, H. (2018). The Role of Government Support in Sustainable Competitive Position and Firm Performance. *Sustainability, 10*(10), 3495. https://doi.org/10.3390/su10103495

StataCorp. (2015). *Stata Statistical Software* (Release 14). College Station, TX: StataCorp LP. Retrieved from https://www.stata.com/

Sueyoshi, T. and Goto, M. (2014). Environmental Assessment for Corporate Sustainability by Resource Utilization and Technology Innovation: DEA Radial Measurement on Japanese Industrial Sectors. *Energy Economics 46*, 295-307. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.09.021

Tanriverdi, H. and Venkatraman, N. (2005). Knowledge Relatedness and the Performance of Multibusiness Firms. *Strategic Management Journal, 26*(2), 97-119. https://doi.org/10.1002/smj.435

Torugsa, N. A., O'Donohue, W. and Hecker, R. (2012). Capabilities, Proactive CSR and Financial Performance in SMEs: Empirical Evidence from an Australian Manufacturing Industry Sector. *Journal of Business Ethics, 109*(4), 483-500. https://doi.org/10.1007/s10551-011-1141-1

Ullmann, A. A. (1985). Data in Search of a Theory: A Critical Examination of the Relationships among Social Performance, Social Disclosure, and Economic Performance of US Firms. *Academy of Management Review, 10*(3), 540-557. https://doi.org/10.2307/258135

White, M. A. (2013). Sustainability: I Know It When I See It. *Ecological Economics, 86*, 213-217. http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.12.020

Wilkinson, A., Hill, M. and Gollan, P. (2001). The Sustainability Debate. *International Journal of Operations & Production Management, 21*(12), 1492-1502. https://doi.org/10.1108/01443570110410865

Zarefar, A., Agustia, D. and Soewarno, N. (2022). Bridging the Gap between Sustainability Disclosure and Firm Performance in Indonesian Firms: The Moderating Effect of the Family Firm. *Sustainability, 14*(19), 12022. https://doi.org/10.3390/su141912022

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

BOSNA-HERSEK'İN BÖLGESEL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜ: İSKANDİNAV MODELİ

Cemile TEKİN[1]

Öz

Eski Yugoslavya topraklarında 1990'lı yıllarda meydana gelen çatışmaların son zamanlarındaki zorlu dönem, ilerleyen yıllarda çözülmesi gereken pek çok sorunu da günümüze miras olarak bıraktığı bilinmektedir. Şu anda Bosna-Hersek, çok uluslu yapıya sahip olmasından dolayı çıkmaza girmiş durumdadır. Bu çalışmanın amacı, Bosna-Hersek'in refah seviyesi yüksek bir ülke haline gelmesinin nasıl mümkün olabileceği hususunda ana hatlarıyla görüşleri bilimsel metotlarla ortaya koymaktır. Öncelikle bu makale kapsamında kısaca "İskandinav Modeli"nin işlevi incelenerek özellikle "Dayton Dörtlü" ülkeleri olarak adlandırılan Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan arasında daha yakın bir bölgesel iş birliğinin nasıl kurulabileceğinin analizi yöntem olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan yakın geçmişte yaşanan sorunlar çözümlenmeden işaret edilen bölgede İskandinav modelinin hayata geçirilip geçirilmeyeceği, geçmişin çözülmemiş sorunlarının üstesinden gelinip gelinmeyeceği hususu incelendikten sonra bu konuda yapılabilecek iyileştirilmiş ekonominin ne olabileceğine dair çözüm aranmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, İskandinav modelinin ilkeleri incelendiğinde bunun için güçlü bir siyasi istikrar değil, doğru yönde gelişen bir ekonominin olması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Genel Refah, Bölgesel Kalkınma Planlaması ve Politikası, Planlama, Koordinasyon ve Reform*
JEL Sınıflandırması: *I310, R58, P11*

SOLUTION OF REGIONAL PROBLEMS OF BOSNIA-HERZEGOVINA: THE SCANDINAVIAN MODEL

Abstract

The difficult period in the final stages of the conflict that took place in the former Yugoslavia in the 1990s is known to have left many issues unresolved, which need to be addressed in the future. Currently, Bosnia and Herzegovina, due to its multinational structure, finds itself in a deadlock. The aim of this study is to outline scientific views on how Bosnia and Herzegovina can potentially become a prosperous country. The study examines the function of the "Scandinavian Model" and uses the method of analyzing how closer regional cooperation can be established among the Dayton "quartet" countries, which include Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia. On the other hand, the study seeks to answer whether the Scandinavian model can be implemented in the region without resolving the problems of the recent past or whether an improved economy can help overcome the unresolved issues of the past, and what can be done in this regard. As a result of this study, when the principles of the Scandinavian model were examined, it was determined that this required not a strong political stability but an economy developing in the right direction.

Keywords: *General Welfare, Regional Development Planning and Policy, Planning, Coordination and Reform*
JEL Classification: *I310, R58, P11*

[1] *Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İİB Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cemileh@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2694-3296.*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 07.08.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 05.12.2024

Tekin, C. (2025). Bosna-Hersek'in Bölgesel Sorunlarının Çözümü: İskandinav Modeli. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 139-150. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1529408

1. Giriş

Avrupa, günümüz gelişmiş liberal Orta ve Batı Avrupa devletleri ile kuzeydeki sosyal demokrat İskandinav ülkeleri, güneyde bulunan komünist eski Yugoslavya'dan ayrılan ve 1990'larda bağımsızlıklarını kazanan geri kalmış devletlerden meydana gelmektedir. Çoğu Osmanlı Devleti'nden XX. yüzyıl başlarında ayrılan ve arkasından komünist ekonomik sistemle idare edildikleri için gelişme gösterememiş bu üçüncü grup devletler, yani Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan ve Karadağ fakirliği sona erdirecek bir uygulama ile ayağa kaldırılabilir. Bununla ilgili sistem arayışlarına devam edilmeli, özellikle karmaşık bir ekonomik yapıdan uzak olan İskandinav Modeli incelenerek geliştirilen yeni sistem içinde kısa sürede ayağa kaldırılmalıdır. Bunun gerçekleşmesi oluşturulacak akademik ortamda gerek İskandinav ülkeleri ve gerekse Güney Avrupa devletlerinden akademisyenler yer almalı, ana hatlarıyla belirlenen yeni sistem, kısa süre içinde uygulamaya geçirilmelidir. Bu makalenin hazırlanmasında amaç, eski Yugoslavya'dan ayrılan ve sürekli ekonomik problemler yaşayan, aslında dil olarak birbirine yakın, sınır komşusu, Dayton "dörtlü" ülkeleri olarak adlandırılan Bosna-Hersek, sağlayacak Slovenya, Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan devletlerini kalkındırmak, AB koşullarına uyum düzeye getirmektedir. Bu sayede adı geçen ülkelerde sürekli yaşanan problemler asgariye indirilecek, Avrupa'da huzurun sağlanmasına alt yapı oluşturulacaktır. Eski Yugoslavya sınırları içindeyken bugün bağımsız olan Kuzey Makedonya ve Kosova devletleri bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Çünkü bu iki devletin inceleme konusu olan dört devletin hem konuştuğu dil farklı hem de Bosna-Hersek'e sınırları yoktur. Bu nedenle Bosna-Hersek Devleti, Yugoslavya'dan ayrılırken savaşmamış ve taraf olmamışlardır.

2. Eski Yugoslavya'dan Ayrılan Dayton Dörtlü Ülkelerinin Kalkınması İçin İskandinav Modeli'nin Önemine Kısa Bir Bakış

"Nordik ülkeler"[2] *olarak* adlandırılan Danimarka, İzlanda, Finlandiya, Norveç ve İsveç'ten meydana gelen Kuzey Avrupa ve Kuzey Atlantik grubu ülkeler, Orta Çağ'da benzer kültür, dil ve din ortamını paylaşmışlardır. XII. yüzyıldan itibaren bugün Finlandiya olarak bilinen devlet İsveç Krallığı'yla ortak bir gelişim süreci yaşamış ve giderek onunla eklemlenmiştir. Ortak geçmişin önemli örneklerinden biri de bugün Norveç, İsveç ve Finlandiya olarak bilinen ülkelerin Sami (Lapp)[3] yaşam biçimini içselleştirmeleridir. Aslında, bütün Nordik ülkeler, azınlık grupları içlerinde barındırmış; bunlar, diğer bir Nordik ülkenin nüfusu yani Sami ırkı içinde yer almışlardır.

İskandinav ülkelerinin tarihi, "*Viking Çağı*"[4] ile başlar ve barış dönemlerinin yanı sıra, İsveç ile Danimarka arasındaki rekabetin özellikle öne çıktığı çalkantılı ve uzun bir karşılıklı çatışma geçmişiyle de karakterize edilmektedir. Bu devletler, yalnızca 1397'de Kraliçe Margaret yönetiminde (1387-1412) kurulan Birlik Dönemi'nde tek bir devlet haline getirilmeye çalışılmış; ancak 1523 yılından günümüze kadar birbirlerini "*kardeş milletler*" olarak görmelerine rağmen birleşik bir devlet teşkilatı oluşamamıştır. Diğer taraftan İsveç ile Finlandiya arasında Åland Adalarının; İsveç ve Norveç'ten 1905'te ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri, uzun süredir iki devlet arasında bir anlaşmazlık yaşamlarına neden olmuştur. (İmamoviç, 2007:29). Ancak tüm çatışmalar ve özellikle de dış politikanın yürütülmesindeki farklılıklar, önde gelen aydınların geçen

[2] Literatürde İskandinavya terimi sıklıkla İskandinav ülkeleri ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak İskandinav terimi, Norveç, İsveç ve Danimarka'nın yanı sıra Finlandiya ve İzlanda'yı da kapsamakta ve bu beş ülkeden oluşan grup aynı zamanda üç özerk bölgeyi de kapsamaktadır. Danimarka içindeki özerk bölgeler, Grönland ve Faroe adaları ile Åland adalarıdır. Bunlar, Finlandiya'nın coğrafi olarak İskandinavya'ya ait olmayan bölgesidir. Bu nedenle İskandinav terimi içinde yer alması daha doğru olur.

[3] Norveç'in kuzeyinde yaşayan Finlandiya kökenli ve Sami olarak adlandırılan azınlık halk vardır. Toplumsal eşitliğe dikkat edilmesinerağmen Norveç toplumunda çeşitli sosyal ve iktisadi farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar tarih boyunca Norveç'in iç ve dış politikalarını etkilemiştir. Daha fazla bilgi için bk. Komisyon, "Laponci", Hrvatska En ciklopedija, çevrimiçi yayın, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024. Erişim 29.2.2024. https://enciklopedija.hr/clanak/laponci

[4] Avrupa tarihinde VIII. yüzyılın sonlarından XI. yüzyıl ortalarına kadar özellikle Cermen Demir Çağı'nı takiben Kuzey Avrupa ve İskandinav tarihini kapsar. Bu dönemde Vikingler ticaret, kolonileştirme ve işgal için Avrupa'yı denizler ve nehirler aracılığı ile keşfetmiştir. Daha geniş bilgi için bk. Selahattin Özkan, Viking Sırları, İstanbul 2024.

yüzyılda "*İskandinavizm*"[5] fikrini geliştirmelerini engellememiş; anlaşmazlıklar, 1920'de ilk defa işbirliği anlaşmalarının imzalanmasıyla sona ermiştir.

Refah devleti, Avrupa'da XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kitlevi üretimle birlikte ürünlerin çeşitlenmesine yol açan Sanayi Devrimi[6] adı verilen toplumsal yapının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem, teknolojiyle birlikte sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanda önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Öyle ki, refah devletinin ortaya çıkışında; sanayileşmenin gelişmesi ve kapitalist üretim tarzına geçiş; bu bağlamda ekonomik ve sosyal değişimler, işçi sınıfının siyasal bilinç kazanmasını beraberinde getirmiş; mutlakiyetçi anlayıştan demokratik yönetimlere geçişte önemli rol oynamıştır. Sanayileşme, özellikle geleneksel sosyal yardım kurumlarının yetersizliği, iş kazaları ve hasta bakım ve tedavileri gibi insani ihtiyaçları karşılayacak yeni kurumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde, bireyin kişisel ve politik haklarının yani mutlak özgürlüğün daha önemli kabul edilmesi, ekonomik ve sosyal hakların yetersizliği ve yoksulluğun ortaya çıkardığı problemler, eleştirilere yol açmış; bu, sosyal refah devletinin maddi ve düşünsel temellerini oluşturmaya başlamıştır.

İskandinavya ülkeleri, uluslararası kıyaslamada çok daha yüksek kapsamlı sosyal hizmetleri, yoğun eğitim politikasını ve yüksek seviyedeki devlet araştırma ve teşvik programlarını vergilerle finanse etmişlerdir. Tüm bunlar, devlet harcamalarının millî hasılaya oranını yükseltmiş; diğer taraftan refah devleti olmayı garantileyerek halk için sosyal güvenliği sağlamıştır. Norveç, burada istisnadır; çünkü Kuzey Denizi'nden elde edilen petrol gelirleri devlet harcamalarının millî hasılaya oranını düşürmüştür[7].

İskandinav Modeli'nin[8] elbette birden fazla manası vardır. Nispeten en sık refah devletinin eş anlamlısı olarak kullanılır. Bu, marjinal ve kurumsal olmak üzere iki model şeklinde ortaya çıkan refah devletinin çeşitlemelerinden yalnızca biridir (Toprak, 2015:155). Aralarındaki fark ise temel yaklaşımdadır. Birincisi, piyasanın rolünü vurgulayan fakat sosyal yardımın dağıtımına asgari düzeyde katılan bir devleti ima ederken ikincisi, İskandinav ülkeleri karakteristik özelliklidir. Tamamen zıt öncüllerden yani her bireyin refahı için kolektif sorumluluktan başlar. Fakat dayanışma, toplumsal eşitlik ve koşulsuz sosyal haklara yönelik ilkeler olmadan gönenceye de ulaşılmaz.

Aralarında farklılıklar olmasına rağmen hemen tamamı ortak özellikleri paylaşan İskandinav Modeli'nde, toplumsal cinsiyet eşitliği; geniş kitlelere fayda sağlayan gelir dağılımı; geniş mali politika için serbest piyasa ekonomisi, işgücüne katılımın en üst düzeyde olması gibi farklılıklar, İskandinav ülkelerini diğer refah devletlerinden ayıran en büyük özellikleridir (Albayrak ve Birinci, 2017:64-100).

Elbette tüm bunların kendi tarihsel arka planları vardır; fakat o, bu çalışmanın konusu değildir. Tam tersine bu incelemede ağırlıklı olarak ilgi şu soruya yanıt aranacaktır: Kuzey ülkelerinin devletlerarası ilişkilerinin temel ilkeleri esas alınarak Bosna-Hersek başta olmak üzere Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ'ı AB ülkelerine kopyalamak mümkün mü? Eğer öyleyse bu nasıl olacaktır?

3. Kuzey Avrupa Ülkeleri Arasındaki Devletlerarası İlişkilerin Bir Aracı Olarak İskandinav Modeli

İskandinav ülkeleri, "öncelikle iç örgütlenmeleri ve yerleşik hükümet sistemleri aracılığıyla, sonra da karşılıklı ilişkileri rasyonel, insani ve demokratik bir şekilde 'yaşam tarzı"nı (Bayrak,

[5] İskandinav ülkeleri arasında çeşitli derecelerde işbirliğini destekleyen bir ideolojidir.

[6] Sanayi Devrimi/Endüstri Devrimi; Avrupa'da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yeni buluşların üretime olan etkisi ve buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi ortaya çıkarmasıyla birlikte yaşanan gelişmelerin de Avrupa'daki sermaye birikimine katkı sağlamasına ve artırmasına denmektedir. İlk olarak Manchester, Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış; ardından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya geçmiş ve kısa süre içinde bütün dünyayı etkisi altına almıştır.

[7] Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı, http://www.odin.no/oed, 22 Şubat 2024.

[8] İskandinavya Modeli veya Kuzey Ülkeleri Modeli, Danimarka, Norveç, Finlandiya, İzlanda ve İsveç gibi kuzey ülkelerinde uygulanan benzer iş gücü, eğitim ve sosyal politikalar için kullanılan bir üst terimdir. Bu model, politik konsept olarak bu ülkelerdeki refah devletlerinin temellerini oluştururlar.

2015:37) bulan en başarılı ülkeler arasında yer almaktadırlar. Devlet anlayışları ve örgütlenmeleri, kabile-feodal topluluklardan modern uluslara dönüşüm, şu anda iyi bulunmuş bir çözümün sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Öte yandan, tarihleri önemli ölçüde ortak değil[9], ayrıca barış dönemleri ile karşılıklı büyük çatışmalar arasında gidip geldiği için ilişkilerin geçmişi de birbirine benzemez[10]. Bu grup içindeki başkalıklar, özellikle de çeşitli uluslararası kuruluşlardaki statüleri söz konusu olduğunda elbette bugün bile ortadan kaldırılmamıştır[11].

Hiç şüphe yok ki, Kuzey Avrupa ülkeleri arasında var olan tüm farklılığa rağmen, tarihsel gidişatlarında da özellikle İskandinav ülkeleri grubuyla pek çok ortak noktası vardır. Çünkü bu devletler grubu, büyük göçlerle yaratılmamış; kabile topluluklarından büyüyüp gelişmiş; onlardan her biri elbette kendisi için devlet kuran topluluklara dönüşmüştür. Başka bir deyişle hepsi kendi doğal ve tarihsel mekânlarındaki yerliliklerle belirlenmiş; yüzyıllar boyunca saldırılara maruz kalmış ve işgal edilmiştir. Bu yüzden bazılarının sınırları ve statüleri değiştirilmiş; fakat etnogenetik var oluşumları hiçbir zaman sorun olmamıştır.

Öte yandan, Batı Avrupa ülkelerinin tarihsel tecrübelerinden farklı olarak İskandinav ülkeleri, hem merkezkaç hem de merkezcil güçlerle mücadele içinde ulus devletlere dönüşmediler. Tam tersine, en başından beri kendilerine ait bir siyasi devlet çerçevesi vardı. Devlet ve vatandaşlık ise her zaman yalnızca milletle eşanlamlı olarak var olmuştur. Bunlardan üçü; Norveç, İsveç ve Danimarka eskiden birbirleriyle savaş halindeydiler ve birbirlerine boyun eğdirdiler. Fakat hiçbiri kendi kimliğini kaybetmedi. Tam tersine, savaşlar ve karşılıklı gerilimler sonrasında kişisel ya da gerçek birlikler türünde ittifaklar kurdular ve her biri kendi bağımsızlığını ve özerkliğini korudu.

İlgi çekici olan özellikle üç İskandinav ülkesi, kalıtsal monarşilerin devlet yapısını kalıcı olarak korudu. Danimarka'da Avrupa'daki eski devletlerden farklı olarak dört yüzyıl boyunca tek bir hanedan hüküm sürdü. Anayasayla devlet idare sistemleri değiştirildi. Fakat yönetişimin temel anlamı aynı kaldı. Monarşi yönetim şekli bazen mutlakiyetçi bazen ise parlamenterdi, yani anayasal monarşi biçimiydi. Bütün bunlar, ulusallaşma ve devlet kurma bilincinin gelişmesini engellemedi. Monarşileri, egemenliklerinin sembolüdür; yönetim modelleri ise demokratik ve parlamenter sistemler üzerine inşa edilmiştir.

İskandinav ülkeleri, Avrupa topraklarında geriye bakmanın ya da aralarındaki çatışma ve ayrılık zamanlarından kalma kötü anıları saklamanın hiçbir faydası olmadığını fark eden ilk ülkeler oldu. Bununla birlikte, geçmiş yüzyıllardan gelen tüm engeller ve ipoteklerle birlikte, herkes için bir nevi bölgesel bağlantı prototipi haline geldiler. Daha da ilginç olanı bölgesel bütünleşme fikri, kendilerini farklı konumlandırdıkları Avrupa'nın "Soğuk Savaş" döneminde bile onları terk etmediler[12].

---

[9] Örneğin İzlanda hiçbir zaman ve hiçbir biçimde kendi topluluğunu aynı etnogenetik kökene sahip bir topluluk olarak kurmamıştır. Çünkü İzlanda toplumu farklı etnik gruplar, kültürler ve halklar tarafından yapılandırılmış bir topluluktur. Daha sonra sık sık dış yöneticileri ve hükümet biçimlerini değiştirdi; önce Norveçliler, sonra Danimarkalılar ve ardından İsveç, Danimarka ve Norveç'ten oluşan kişisel birliğin gücüyle sadece 1944'te bağımsız bir devlet oldu. Öte yandan Finlandiya, İskandinav yerlileri, Almanlar ve Slavlar arasında yer alan ve tarih boyunca kendi çevresinden gelen iştahlara maruz kalan, ırksal doğadaki farklılıkların yanı sıra etnogenetik köklerdeki farklılıklar nedeniyle Finno-Ugor kökenli bir ülkedir. O ortamdaki dil, kültür ve gelenek ilişkileri nedeniyle uzun süre etrafını saran ülkelerle eşit bağ ve ilişkiler kuramadı. Bu nedenle, özerk bir devlet statüsünü ancak 1917'de aldı. Ancak diğerlerinde yani İsveç, Danimarka ve Norveç'te olduğu gibi devlet olma, ulusallaşma ve konsolidasyon gelişim çizgisine sahip değildi.

[10] Rekabet, özellikle İsveç ile Danimarka arasındaki, yalnızca 1397'de kurulan Kraliçe Margaret yönetimindeki Birlik döneminde tek devlet çerçevesinde olan ilişkileri karakterize ediyordu. Oysa 1523'ten bugüne, ilişkileri neredeyse "kardeşçe" olmasına rağmen, benzer bir durum yoktu. Uzun bir süre, Åland adaları nedeniyle İsveç ile Finlandiya arasında, ayrıca Norveç'in 1905'te İsveç'ten bağımsızlığını ilan etmesinden sonra İsveç ile Norveç arasında da bir anlaşmazlık vardı.

[11] Örneğin Danimarka, İzlanda ve Norveç NATO ve Danimarka, Finlandiya ve İsveç AB üyesidir. Yalnızca Norveç ve İzlanda Avrupa Ekonomik Alanı'nın (AEA) üyesidir. Bu nedenle yalnızca Finlandiya'nın resmî para birimi avrodur.

[12] Örneğin Finlandiya'nın SSCB ile özel ilişkileri vardı. Norveç NATO'daydı. İsveç tarafsız bir ülke statüsünü korudu.

Buna ek olarak diğerleri ile birlikte 1950'li yılların başlarında, dolaşım özgürlüğü konusunda bir anlaşmanın yanı sıra bundan sonra bir dizi başka anlaşmanın imzalanmasıyla kanıtlanmaktadır[13]. Tüm anlaşmaların alt metninde İskandinav ülkelerinin tek bir bölge hâline gelmesi fikri, "vatandaşların hareketini kolaylaştıracak ve ulusal düzeyde yararlandıkları faydaları kaybetmek zorunda kalmadan bölge içinde özgürce eğitim görmelerine, çalışmalarına veya çifte vergilere tâbi olmamalarına olanak sağladı" (Radulović, 2012).

Bu fikir, İskandinav topraklarının birliğine duyulan ihtiyaç, ortak kurumları aracılığıyla sağlanmaktadır. Bunlardan biri İskandinav Meclisi olup 1953'te kuruluşundan beri fonksiyoneldir[14]. İkincisi ise İskandinav topraklarında yaklaşık otuz farklı kurumun finansından sorumlu 1971'de kurulan bir nevi ortak İskandinav Hükümeti'nin İskandinav Bakanlar Konseyi'dir[15].

4. Bosna-Hersek'in Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Bölgesel Sorunlarını Çözebilecek Bir Şablon Olarak İskandinav Modeli

Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan bu yana gördüğü en kanlı çatışması olan Bosna-Hersek Harbi'ni resmen sona erdiren Dayton Barış Antlaşması'nın[16], barış kararları dışında bölgesel istikrar konularının askerî, siyasi ve sivil yönlerini düzenleyen 11 ek maddesi mevcuttur. Bunun Boşnak ve Hırvatlardan meydana gelen federasyon ile Bosnalı Sırpların yönetimindeki Sırp Cumhuriyeti olmak üzere büyük ölçüde özerk iki taraftan oluşan egemen bir devlet olarak kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin uluslararası ve taraflar arası sınırları belirlendi.

"Dayton Dörtgeni"ndeki Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ülkeleri unsurlarının büyük bir kısmı her ne kadar coğrafya olarak uzak olsa da İskandinav ülkelerinin bulunduğu fiziki konumu çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda tarih boyunca bunlar, ister devletler ister devletlerin parçaları halinde, çeşitli çarpışmalarda bulunmuşlar; diğer taraftan işbirliği ve karşılıklı destekler halinde olmuşlardır. Bu durumlar, hem karşılıklı ilişkilerde hem de vatandaşların bilincinde önemli izler bırakmıştır. Sonuçta, bugün de tıpkı İskandinav ülkelerininki gibi uluslararası kuruluşlara NATO, AB ve tek Avrupa para birimi olarak Euro'ya karşı farklı bir tutumları vardır[17].

Tüm bunlardan bağımsız olarak Bosna-Hersek, coğrafi çevresi olan Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ile birçok unsurda ister istemez birlik oluşturduğunda şüphe yoktur. Her şeyden önce, dillerinin ve tarihlerinin büyük bir kısmı ortaktır. Çünkü bunlar, XX. yüzyılın büyük bölümünde aynı devletin yani eski Yugoslavya'nın parçalarıydılar. Kültürel miraslarının önemli bir bölümünü paylaşarak hepsi aynı dili kullandlar. Dolayısıyla siyasi güçler ve dilbilimciler, buna karşı kanıt olarak ne kullanırsa kullansınlar aynı zamanda birlikte bir ağda bulunmaktadırlar. Sonuçta onlar

---

[13] Bunlar arasında örneğin 1954 tarihli Ortak İş Piyasası Anlaşması, ardından 1981 tarihli Dil Sözleşmesi ve 1984 tarihli Sosyal Güvenlik Sözleşmesi bulunmaktadır.

[14] İskandinav Konseyi içindeki devletlerarası işbirliği, Başkanlık ve beş komite ekonomi ve sanayi, kültür ve eğitim, vatandaş ve tüketici hakları, ortak fonların finansmanı üzerindeki kontrol ve ana görevi bakım sağlamak olan refah komitesi aracılığıyla gerçekleşir. İskandinav refah, sosyal ve sağlık politikaları modeli için bk. Abdulkadir Şenkal-Doğa Başar Sarıipek, "Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.14/2(2007), s. 146-175.

[15] İskandinav Kurulu ya da Kuzey Avrupa Kurulu, orijinal adıyla Nordic Council; II. Dünya Savaşı sonrasında üye ülkeler arasında serbest piyasa oluşturmak ve ülke vatandaşlarının pasaporta gerek duymaksızın üye ülkeler içinde serbest dolaşımını sağlamak amacıyla 1952 yılında kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bk. "Nordijsko vijeće", Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013- 2024. Erişim 5.3.2024. https://www.enciklopedija.hr/clanak/nordijsko-vijece

[16] Hırvatistan ve Bosna savaşlarını sona erdiren antlaşmadır. O zamanki Bosna-Hersek Devlet Başkanı Alija Izetbegović, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman tarafından Kasım 1995'te ABD'nin Ohio eyaletindeki Dayton kenti yakınında uzlaşma sağlanmış ve 14 Aralık 1995'te de antlaşma resmen imzalanmıştır. Bu antlaşmanın arkasından 1996'da bölgelere NATO güçleri gönderilmiştir. Bu antlaşma ile Bosna-Hersek kantonlara bölünmüş ve ülkenin %49'unu Sırp Cumhuriyeti, %51'ini Boşnak-Hırvat Federasyonu; Doğu Slavoniya'nın ise Hırvatistan'ı kontrol etmesi öngörülmüştür. Daha fazla bilgi için bk. Cemile Halilović Tekin, Bosna-Hersek Devleti (1991-2011), Konya 2012, s. 25.

[17] Örneğin Hırvatistan ve Karadağ NATO paktına üye, Hırvatistan AB'ye, Karadağ'da euro şu anda para birimidir.

da tıpkı İskandinav ülkeleri gibi aynı coğrafi bölgede kültürel ve politik birlikteliğe sahip oldukları söylenebilir.

Bosna-Hersek'ın bu ağda özel bir konumu bulunmaktadır. Doğu ve batı komşuları olan Sırplar ve Hırvatlar, Bosna-Hersek içinde de hatırı sayılır bir nüfusa sahiptilerr. Aynı şekilde diğer vatandaşlarının da Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'da göz ardı edilemeyecek miktarda insan yaşamaktadır. Bütün bu ilişkiler nasıl sürdürülür? Alışılmış devletlerarası ilişkilerde önemli ölçüde engelleyen devlet sınırlarının etkisi nasıl göreceli hâle getirilir? Tamamen ortadan kaldırılmazsa, en azından daha az alakalı bir düzeye indirilebilir mi? Şu halde devletlerarası ilişkilerde İskandinav modeli, günümüz koşullarında olası ve her bakımdan en uygun çözüm yollarından biri olduğu düşünülebilir.

Fakat asıl soru, her şeyden önce parlamentolar arası ilişkiler alanında bir işbirliği modeli olarak İskandinav modelinin Dayton Dörtgeni'ndeki ülkelerin kendi ihtiyaçları için bir örnek olarak nasıl kullanılacağıdır? Özellikle "*Igman İnisiyatifi/Igmanska incijativa"*[18] projesi son 17 yıldır kendisini bu sorunun yanıtlarını aramaya adadı. Bu süre zarfında[19] İskandinav modelini somut koşullarda hayata geçirmek için çok sayıda çözüm sunmuştur[20].

Dayton Dörtgeni ülkelerinin parlamentolar arası işbirliğini geliştirecek çözüm arayışında olan İgman İnisiyatifi, İskandinav Konseyi'nin yanı sıra bölgedeki İskandinav ülkelerinin büyükelçiliklerinin de güçlü desteğine sahiptir. Fakat önceki dört-beş yıldır kalıcı işbirliğinin ilk kez kurulabileceği şekilleri ve alanları tartışan Dayton Dörtgeni ülkelerinin dört parlamentosunun temsilcilerinden de destek alındı.

Şimdiye kadar, özellikle işgücünün dolaşım özgürlüğü alanı çok sık vurgulanmıştır. Bu tedbirin, uzun vadeli olumlu etkilerinden şüphe edilmemesi gereken bir potansiyele sahip olduğu oldukça kesindir. Dayton Dörtgeni ülkelerinin İskandinav ülkeleri örneğini takip ederek istihdamda bölgesel işbirliği; şirketlerin işletmelerinin kolaylaştırılması, işçilerin durumlarının iyileştirilmesi ve işçi haklarının korunması konuları, yani ortak işgücü piyasasının sorunlarıyla ilgilenecek devletlerarası bir konsey oluşturulmalıdır. Zaten böyle bir fikir Igman İnisiyatifi tarafından da önerildi. Bunun sonuçlarından birinin işçi göçünde artışı, fakat aynı zamanda ortak çıkar olarak yasadışı çalışmayı bastıracak daha iyi bir sistem olacağı kesindir.

Başta enerji alanı olmak üzere bazı konularda ekonomik işbirliğini göz ardı etmek de unutmak da son derece yanlış olur. Sonuçta bu tür bir işbirliği ve ekonomik karşılıklı bağımlılık, yakın geçmişlerinde bile bu ülkeler için yabancı değildir. Gelecekte de şüphesiz bu, tüm vatandaşların refahının varsayılması anlamına gelecektir.

Ortalamanın üzerinde ağırlığa sahip alanlardan biri de yargılar arası işbirliğidir. Buna olan ihtiyaç, diğer şeylerin yanı sıra organize suçlar arasında da gelişmiş işbirliğinin mevcut olması ve aynı zamanda ortak bir gelecek için bir ön koşul olan savaş suçları davaları nedeniyle dikte edilmektedir.

---

[18] "İgman İnisiyatifi" projesi, Nisan 1995'teki olayın anısına seçildi. 48 saatlik bir yolculuktan sonra, Sırbistan ve Karadağ'dan savaş karşıtı 38 entelektüelden oluşan Prof. Miladin Životić liderliğindeki bir grup, ordunun ağır topçu ve keskin nişancı ateşi altındaki Igman üzerinden Saraybosna'ya girdi. Sırp Cumhuriyeti, kuşatma altındaki Saraybosna'dan Sırp Vatandaşlar Konseyi Meclisine katılmak ve destek vermek, aklın ve vicdanın sesini yükseltmek için üyelerinin hayatlarını riske attı.

[19] Igman Girişimi, 2000 ile 2017 yıllar asında Dayton Dörtgeni'ndeki dört ülkenin farklı yerlerinde 27 oturum düzenledi.

[20] Örneğin 27 Haziran 2017'de Podgorica'da düzenlenen son 27. oturumun sonuç bölümünde, bölgenin "altyapı projeleri, kültür, iş ortamının iyileştirilmesi, ekonomi ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi yoluyla işbirliğine" ihtiyacı olduğu belirtildi. "Çok kültürlülüğü teşvik etmek için eğitim ve kültürün geliştirilmesi ve onaylanmasına" özel önem verilmesi gerektiği ve sonuçta "bölgesel yayıncılığın öneminin artırılması için kamu yayıncılığının potansiyelinin kullanılması" gerektiği ifade edilmiştir. Medyada işbirliği ve bölgesel medya ağı üzerinde çalışma (https://www.igman-initiative.org/2017/06/ xxvii-session-of-the-igman-initiative/).

Devletlerarası işbirliği de çevrenin korunmasını göz ardı etmemelidir. Bu kapsamda, özellikle son yıllarda bu bölgenin çoğunluğunun deneyimlemek zorunda kaldığı doğal afetler, yangınlar ve sellerle mücadelede tam ve açık sınır ötesi işbirliğinin kurumsallaşmasına özel önem verilmelidir.

Mevcut ve hacim bakımından hiç de önemsenemeyecek ortak kültürel miras, aynı zamanda birleşme ve karşılıklı anlayışın daha iyi olması için de kullanılabilir. Dayton Dörtgeni ülkeleri arasında işbirliği içinde bir İskandinav modeli oluşturma ve inşa etme alanı hiç de göz ardı edilemez. Her devletin yetkililerinin daha fazla sorumluluk alması, Dayton Dörtgeni bölgesinde yaşayan herkes için daha fazla şans olacaktır.

Tüm imkânlara rağmen dünyayı, BM'nin evrensel ilkelerine ve insan onuruna saygı duyan devletler ile insan haklarına saygı göstermeyen devletlerarasını bölen yeni bir "demir perde" tekrar inşa edildi. Aslında Dayton Dörtgeni ülkelerinin demokratik değerlere, standartlara ve ilkelere göre yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu ülkelerin temsilcileri, Avrupa'nın bu bölgesindeki XXI. yüzyılın barış ve kalkınma yüzyılı mı, yoksa yeni felaketler yüzyılı mı olacağına karar vermelidir. Geçen yüzyılda hiçbir felaket bu bölgeyi atlamadı. Öyle ise XXI. yüzyılda bir önceki yüzyılın trajedilerini yaşamamak için ellerinden gelen her şey yapılmalıdır. Geçmişten, özellikle trajik 1990'lardan hep birlikte ders alıp geleceğe yönelmelidir. Bu bağlamda ekonomi ve diğer alanlarda ilerlemeler sağlayacak projelere yer verilmelidir. Bölgede daha başarılı iş birliğinin ön koşullarından birinin de "*Ülkelerimizde olmasını istemediğimiz her şeyi başkalarına da yapmayacağız*" (Izetbegović, 2005:72), ilkesine saygı gösterilmesidir.

Dayton Dörtgeni ülkelerinin liderleri, çeşitliliğin bir lanet ve zayıflık değil, bir varlık ve avantaj olduğunu bölge halkına anlatmaları; genç nesilleri, çatışma ve nefret için değil, barış ve hoşgörü için yetiştirecek eğitim sistemleri kurmalıdırlar. Birbirine saygı duyan ve işbirliği yapan devletler olarak XXI. yüzyılda ilerleme şansı vardır. Birbirlerine karşı çıktıklarında durgunluğa mahkûm olmaktadırlar. Başarısızlıklarına başkalarında mazeret aramamalıdırlar. Bu nedenle Balkan işbirliği modelini değil, İskandinav Modelini uygulamalıdırlar. Çünkü bu ülkelerin geleceği kendi ellerindedir.

Bölge halkına XXI. yüzyıl vizyonu sunulmalı, bu çalkantılı zamanlarda iyi bir yol gösterilmelidir. Devletsel, etniksel, dinî, bölgesel, sosyal vb. özgürce gelişen ve saygılı olan farklı kimliklerin fakat aynı zamanda ortak Avrupa kimliğine de saygı duyulan Avrupa ve Atlantik ailesinin demokratik ve özgür üye devletlerini inşa etmeye çaba gösterilmelidir. Çünkü bu, işbirliğine, kalkınmaya, barışa yönelik, bilgiye dayalı ekonomik ve kurumsal olarak gelişmiş ülkelerin vizyonudur.

Slovenya ve Hırvatistan'da yakın zamanda yaşanan büyük seller, iklim değişikliğine yanıt olarak enerji verimliliğinin artırılması ve tesislerin kurulması, tüm bölgenin ve AB'nin karşı karşıya olduğu ortak zorluklardır. Bu nedenle benzersiz bir yaklaşım gerektirir.

Bosna-Hersek, yeşil enerji kaynaklarına yönelik enerji geçişine katılmaya hazır görülmektedir[21]. Bu bağlamda AB'nin adil enerji geçişine yönelik yardımının çok önemli olduğunu ve bunun sosyal etkiyi azaltacağı söylenebilir.

Bosna-Hersek'in amacı, ulaşım ağının geliştirilmesi ve "*5C Koridoru*"[22] inşaatının tamamlanması yönündeki çalışmaları yoğunlaştırmaktır. Aynı zamanda ülke sınırları, içinden geçen Adriyatik-İyon[23] yolu üzerinde çalışmalara başlamıştır. Batı Balkan ülkelerinin AB ile altyapı, enerji ve ekonomik bağlantılar konusunda hep birlikte çalışması gerekir. Bunlar, Batı Balkan

[21] https://www.unfccc.ba/images/dokumenti/izvjestaji/strategija_prilagodjavanja_latinica.pdf

[22] Koridor 5C, Avrupa'nın kuzeyini yani Baltık Denizi'ni güneyine yani Adriyatik veya Akdeniz'e en kısa ve hızlı şekilde bağlayacak bir trans-Avrupa yoludur. Bu yol Hırvatistan için önemlidir, çünkü Budapeşte-Osijek-Saraybosna-Ploče bölümü boyunca Avrupa karayolları ağı üzerinde çizilmiştir. Slavonya'dan geçen bölüm gelecekteki A5 otoyoludur.

[23] Adriyatik Denizi ile Akdeniz arasında deniz, kuzeyinde İtalya'nın güneyindeki Kalabriya, Salento, Sicilya, doğusunda Peloponez Yarımadası ve günümüzde Yunanistan'a bağlı Korfu, Zakintos, Kefalonya, İthaka, Levkas olarak bilinen İyon Adaları ile Arnavutluk yer alır.

ülkelerinin AB'ye üyeliğinde bir zorunluluktur. Avrupa'da barış ve istikrarın güçlendirilmesi için vazgeçilmez bir çerçevedir.

Bosna-Hersek, imzalanan ve kabul edilen anlaşmalar ve diğer uluslararası belgelerin yükümlülüklerinin yanı sıra uluslararası örgüt ve derneklere üyelik uyarınca hareket etmekte; bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesine özel önem vermektedir. Komşu ve diğer ülkelere yönelik devlet politikası şunlara dayanmaktadır: devletlerin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı; devletlerarası ilişkilerde eşitlik; diğer devletlerin iç ve dış işlerine müdahaleye izin verilmemesi; açık sorunların devletlerarası diyalog yoluyla çözülmesi; barışçıl ve iyi komşuluk işbirliği ilkelerine saygı gösterilmesidir.

Küresel depremlerin yansımaları Avrupa'nın Balkan bölgesinde de hissedilmekte; özellikle Rusya'nın Ukrayna'ya karşı saldırganlığı demokratik ve özgür dünya için tehlikeli bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Ortak yükümlülük, iç ve dış güvenlik politikasını Avrupa'yla uyumlu hâle getirecek ve birbirinden emin bir ortaklık kurulacaktır.

Önerilen oluşum, sadece AB ile bütünleşme sürecinin hızlandırılmasına değil, aynı zamanda gelişme sürecine farklı bir yaklaşımı da savunan en üst düzey AB yetkilileri Dayton Dörtgenine cesaret vermektedir. Tamamen desteklenebileceği böyle bir yaklaşım, gelişme sürecindeki ülkeler için AB yapısal ve uyum fonlarına daha kolay erişimin yanı sıra AB kurumlarının çalışmalarına daha fazla katılım anlamına gelmektedir. Bu, AB ile ekonomik açığı azaltmanın, altyapı oluşturmanın, istihdam yaratmanın ve gençlerin ülkelerini terk etmesini azaltmanın en iyi yolu olacaktır.

5. Sonuç

Eğer *Balkan "Pandorasının Kutusu*"[24] kalıcı olarak kapatılmazsa devlet sınırlarını yeniden çizme çabalarının en büyük kötülük ve mutsuzluk kaynağı olur. Böyle tehlikeli fikirler yerine ekonomik kalkınma ve gerçek dostane işbirliği üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Tarih, garip bir "*düğün misafiri*"dir ve sürekli sürprizler üretir. İnsanların eylemleri ise çoğunlukla sadece niyet edilen değil, aynı zamanda niyet edilmeyen sonuçlar doğurur. Balkanlar'ın, yani eski Yugoslavya toprağının tarihi, Avrupa'nın geşçmişi; de ne bugünkü haliyle ne de mevcut liderlerin öngördüğü şekilde AB ile sona erecektir. Ne Balkanların ne de Avrupa'nın tarihi bitecektir. Eski Yugoslavya'nın halkları, ya da bunların bir kısmı, uzak gelecekte yeniden yakınlaşma ve yeni türden birlikler oluşturma ihtiyacı ve arzusu hissetmeye başlamalıdır. Eğer bu gerçekleşmezse sorunlar artacak arkadan gelenlere bırakılacaktır.

Birikmiş problemler, onları büyük felaketleri karşı karşıya bırakacak; olaylar, içinden çıkılmaz hale gelecektir. Bu durumda İskandinav ülkelerinde denenen ve o bölgede huzur ve sükûnu sağlayan yapılanma, vakit geçirilmeden Dayton Dörtgeni denen Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya işbirliğiyle Bosna-Hersek Cumhuriyetinde uygulanmaya konmalıdır.

Kaynakça

Albayrak, E. T. ve Birinci, M. (2017). Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç-Norveç Örneği. Sosyal Çalışma Dergisi, 1(1), 64-100.

Bayrak, S. (2015). Bir İskandinav Refah Devleti Modeli Olarak İsveç'te Esnek Çalışmanın Genel Görünümü. Çalışma Dünyası Dergisi, 3(1), 32-54.

Halilović Tekin, C. (2012). Bosna-Hersek Devleti (1991-2011). Konya: Çizgi Kitabevi.

https://www.igman-initiative.org/2017/06/xxvii-session-of-the-igman-initiative/

https://www.unfccc.ba/images/dokumenti/izvjestaji/strategija_prilagodjavanja_latinica.pdf

Izetbegović , A. (2005). Dostojanstvo Ljudskog İzbora, Sarajevo: Publisher OKO.

[24] Türkçede Pandora'nın kutusunu açmak deyimi, yapılmasıyla beklenmedik birçok yeni problemin ortaya çıkmasına sebep olan eylem ve olayları ifade etmek için kullanılır.

İmamoviç, A, (2007). Avrupa Birliği Genişleme Politikaları Çerçevesinde Norveç'in Konumu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Komisyon, "Laponci", *Hrvatska Enciklopedija*, çevrimiçi yayın, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024. Erişim 29.2.2024. https://enciklopedija.hr/clanak/laponci

Komisyon, "Nordijsko Vijeće", Hrvatska Enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024. https://www.enciklopedija.hr/clanak/nordijsko-vijece, Erişim 5.3.2024.

Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı, http://www.odin.no/oed, erişim tarihi: 22 Şubat 2024.

Özkan, S. (2024). Viking Sırları, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Radulović, Branislav, (2012), "Sjever Na Jugu", http:// www.vijesti.me/forum/sjever-na-jugu-(https://www.igman-initiative.org/J017/06/ xxvii-session-of-the-igman-initiative/).

Şenkal, A. ve Sarıipek, D. B. (2007). Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14(2) 146-175.

Toprak, D. (2015). Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme, Journal Of Suleyman Demirel University Institute Of Social Sciences, 21(1), 151-175.

RESOLVING BOSNIA AND HERZEGOVINA'S REGIONAL ISSUES: THE SCANDINAVIAN MODEL

Extended Abstract

Aim: Nordic cooperation is one of the oldest and most advanced forms of regional cooperation; the Nordic region is among the 10 most technologically and creatively powerful regions in the world and therefore has found the best answer and solution for the accelerating globalization. They perceived integration as a necessity to give small regional economies an advantage in the increasingly fierce competition of the world economy. Cooperation is based on common values: democracy and equality, the rule of law, mutual respect, zero tolerance for corruption, a certain level of closeness between cultures and languages. The aim of Nordic cooperation is, on the one hand, to make life, work and trade in the Nordic region more attractive, on the other hand, to strengthen the international position and influence of the Nordic countries. These countries have many things in common; their cultures and perspectives on society are similar, and the vast majority of the population understands each other linguistically.

In the opinion of the Igman Initiative, there are many reasons and positive conditions for closer regional cooperation between Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Serbia. We are talking about four states that are close neighbors with many natural, geographical, hydrographic, historical, economic and cultural connections, relations and similarities. The difficult conditions in the final stages of the conflict left many unresolved problems that need to be resolved in the coming period. This will further ease their relations and open space for them to see the advantages of the region, both for mutual overall development and for cooperation with broader regional and international organisations.

Method(s): Under these headings and subheadings, the function of the Scandinavian Model will be examined. At the same time, it will be focused on how the countries in the former Yugoslavia region (the Dayton “quad” countries of Bosnia-Herzegovina, Croatia, Montenegro and Serbia) can improve the quality of life of citizens who are affiliated with two state entities, especially due to their profession or origin, by using this form of cooperation. On the other hand, it will be determined whether the Scandinavian model can be implemented in the region without solving the problems experienced in the recent past, or what should be done to help the improved economy overcome the unresolved problems of the past.

Findings: When the principles of the Scandinavian Model are examined, it is not necessary for this model to have strong political stability, but rather an economy that is developing in the right direction; this is based on very high tax rates. This actually means that money needs to be earned to build a welfare state; because the environment of being strong does not come by itself. Taxes are very high in the Nordic countries. Therefore, money can be earned if the economy continues to grow. In short, the necessary funds are needed for such a model. The sustainability of this application is also important in terms of the intended result.

Conclusion: The Scandinavian cooperation model, together with Croatia’s accession to the EU, brings a new approach to regional cooperation between the four countries. This model aims to make life, work, education and all other activities of the region’s citizens easier and more attractive by developing economic cooperation, improving common access to ecology, energy, foreign markets and increasing the importance of the region as a tourist destination. In addition to economic progress, the Scandinavian cooperation model will lead to greater trust between the countries. The common goal is to recognize cultural heritage, access to education, the possibility of joint diplomatic representation, the expansion of space for better cooperation in the civil sector and the development of business and cooperation in sports communities. At the same time, this will be a strong message to Brussels about the real readiness to build European values,

because the functioning of valid cooperation with neighbours is of primary importance for the success of accession.

The Scandinavian model can be called the model of a certain mentality. However, this practice is a suitable model for how to change the current mentality in the Balkans so that the state is seen as the roof of every family and individual in solving all the problems of normal life. This can only be achieved through entrepreneurial modern education and new approaches, by bringing the best values to the education system, saving children and adults from the clutches of brainwashing and preventing them from becoming stupid. On the other hand, by legally purging injustice and preventing the manipulative enslavement of society by social wealth and punishing those who exemplify the promotion of the worst human traits, the seeds of a different and better society can be sown.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

AKILLI DEVLET VE MCDONALDSLAŞMASI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Abdullah AYDIN[1], *Ömer Fuad KAHRAMAN* [2]

Öz

Devlet kavramı ortaya çıktığı andan itibaren çağın gereklilikleri ve gerçeklerine göre şekil almıştır. Bunun yanında tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde benzer çağlarda farklı coğrafyalarda benzer yönetimlerin uygulandığı da dikkat çekmektedir. Ancak her ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısına göre devlet mekanizmasının farklı karşılık bulması söz konusudur. Teknolojik gelişmelerin son yarım asırlık süreç içerisinde çok hızlı ilerlemesi ve devlet yönetiminin içine düşmüş olduğu krizler nedeniyle yeni arayışlar söz konusu olmuştur. Bunun için ise en çok tercih edilen yol iyisini kopyalamaktır. Bu noktada çalışmanın da ana eksenini oluşturan tartışma küreselleşme ile toplumların birbirine benzemesinin devletler bazında da ortaya çıkmasıdır. Kamu yönetimlerinin içine düştüğü durumu analiz etmeyi hedefleyen çalışma akıllı devlet ve McDonaldslaşma kavramları üzerinde analiz yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Kamu Yönetimi, Akıllı Devlet, McDonaldslaşma.
JEL Sınıflandırması: *H83, D70, D79, D73.*

AN ANALYSIS ON THE SMART STATE AND ITS MCDONALDIZATION

Abstract

The concept of state has been shaped according to the requirements and realities of the age since its emergence. In addition, when analyzed in the historical process, it is noteworthy that similar governments have been implemented in different geographies in similar eras. However, the state mechanism responds differently according to the social, political, and economic structure of each country. Due to the rapid progress of technological developments in the last half century and the crises that the state administration has fallen into, new searches have been in question. The most preferred way to do this is to copy the best. At this point, the main axis of this study is the emergence of the similarity of societies with globalization on the basis of states. The study, which aims to analyze the situation that public administrations have fallen into, analyzes the concepts of smart state and McDonaldsization.

Keywords: State, Public Administration, Smart State, McDonaldsization.
JEL Classification: *H83, D70, D79, D73.*

[1] *Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, abdullahaydin01@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1785-4999.-*
[2] *Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kahraman.fuad@ gmail.com, ORCID: 0000-0002-4199-5038.*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 04.11.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 26.11.2024

Aydın, A. ve Kahraman Ö. F. (2025). Akıllı Devlet ve McDonaldslaşması Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 151-168. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1578848

1. Giriş

Kamu yönetimi, özellikle son dönemde post modern dünyanın getirdiği birtakım yenilikler ve düşünce değişimleri ile katı büroktaik, merkeziyetçi yapı yerine daha esnek, hesap veren, şeffaf, kalitenin her kademede önemli olduğu ve katılımcı yönetim anlayışının ön plana çıktığı, (Tunç, 2015: 191) yönetimin birçok aşamasına teknolojinin uyarlandığı ve yeni hizmetlerin sunulması anlamıda ciddi dönüşümler geçirmiştir. Dünya üzerinde özellikle teknoloji alanındaki değişimler, kamu yönetiminde hizmet sunumunun en az özel sektördeki kadar değişimlere ayak uydurması gerektiği fikrini benimsetti. Teknolojik ilerlemelerin ve bununla temas eden devlet hizmetlerinin giderek akıllılaşması, veri analizinden karar verme metotlarına kadar yapay zekadan faydalanan, hizmet sunumunda internet ve teknolojiyi yerelden ulusa tüm kademelerde değerlendirme imkânı arayan bir kamu yönetimi gerçeğini de ortaya sermiş oldu. Bu süreç içerisinde aynı zamanda kamu yönetimi, klasik yönetim anlayışlarından post modernizmin getirdiği pek çok farklı paradigmayı da benimsemiş; bu yeni benimsenen fikirlerle birlikte teknolojinin ve getireceği nimetlerin iştahı, yönetim aktörlerini heyecanlandırır hale getirmiştir.

Yönetim süreçlerine teknolojinin dahil edilmesiyle her ne kadar 1950'li yılların öncesinde rasyonel yaklaşımlarda görülen mekanik karar verme modellerinin tekrar moda olması riski bulunuyor olsa da kamu yönetimi tarihi, insanı sadece yönetilmesi ve hakkında karar verilmesi gereken bir parça olarak görmeyeli uzun yıllar olmaktadır. İnsanın sosyal bir varlık olduğuna ikna olmuş gözüken kamu yönetimi yaklaşımları, aslında son dönemde teknolojinin getirdiği yenilikler içerisine şeffaflık, hesap verebilirlik, iyi yönetim, yönetişim, katılımcılık gibi unsurları da dahil etmiş; rasyonel alana çekemediği insanın sosyal alanını, bu alana rasyonelliği doldurarak müdahale etmeye çalışır gözükmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, klasik yönetim yaklaşımlarından olan Weber'in fikirlerinden etkilenerek ortaya çıkan McDonaldlaşma kavramını, yönetişimin temel ilkeleri minvalinde ele alıp değerlendirecektir. Çalışmanın temelinde, Weber'in ortaya koyduğu bürokratikleşmenin, ortaya konduğu yılların rasyonel toplumlarından ziyade günümüze post modern toplumlarının post modern bürokrasilerinde daha yüksek görülmesine ilişkin riskler değerlendirilmeye alınacaktır (Gündoğan ve Seçkiner Bingöl, 2024: 171-172).

McDonaldlaşma kavramının temel ilke ve değerleri, her ne kadar özel sektör içerisinde insafsız verimlilik isteyen, hesap verme ve şeffaflık konularında ilgili olsa da rasyonelliğini kaybetmiş sistemlerin yapısal analizini ortaya koymuş olsa da aslında post modern toplumların Weber'in fikirlerine göre ne denli bürokratikleşebileceğini de açığa çıkarmış gözükmektedir. Çalışma, literatürde yer alan ikincil kaynaklar üzerinden yönetişimin temel ilkeleri ile McDonaldlaşmanın temel niteliklerini tematik analize tabii tutmuş, buradan elde edilen kavramları kamu yönetiminde teknolojik devlet hakkında yapılan çalışmalara tatbik etmiştir. Elde edilen temalar şeffaflık, hesap verebilirlik, verimlilik ve rasyonelliktir. Bu temalar yönetişimin de içerisinde yer alan ortak unsurlar olmakta birlikte yönetişimin, kamu yönetiminde hizmet sunumunu bu kavramlarla yüceltmek istediği görülmektedir. Fakat McDonaldlaşma kavramıyla birlikte bu kavramların aslında pejoratif anlamlar içerdiklerini ve modern toplumları post bürokratik yapıya büründürmede birer araç olarak ortaya çıktıkları ihtimali değerlendirilmektedir.

Özetle, klasik kamu yönetiminin rasyonel kamu yönetimi yaklaşımları ile bürokratikleşmeye ittiği modern toplumlar, e-devlet ve yapay zekâ gibi teknolojik uygulamalar ile post modern toplumları post bürokratik bir yapıya doğru sürüklemektedir. Yapay zekanın yönetimde ve karar vermede etik davranıp davranmayacağına ilişkin tartışmaların önemini muhafaza ettiği bu dönemde aslında teknoloji aracılığı ile neo-liberal yaklaşımlarla küçüldüğü iddia edilen devlet ve yönetimin, gerçekçe nerede olduğunun tartışılması önemlidir. Çalışma, bu noktada kamu yönetimi ve modern toplum arasındaki ilişkinin boyutunu, teknolojik gelişmeler ışığında tekrar ele almayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında ilk önce yönetim ve yönetişim hakkında temel bilgiler sunulmuş, daha sonra McDonaldlaşma kavramı irdelenmiştir. Bu iki başat konunun ortak noktaları vurgulandıktan

sonra teknolojik devlet ve yönetim hususunda, yönetişim ile iç içe geçen kısımları değerlendirilmiştir.

2. Kamu Yönetiminde Yönetim ve Yönetişim

Bir kamu yönetimi kavramı olarak yönetişim, özellikle son dönemde yeni kamu yönetimi yaklaşımlarının güncel olduğu bir anlayış içerisinde farklı anlamlarla nitelendirilmektedir. Yönetişimi, basit anlamda yönetim süreci aktörlerinin yönetime katılması olarak gören fikirler bulunmakla birlikte, tamamen "yönetim" kelimesinin yerini aldığını veya alacağını iddia eden fikirler de bulunmaktadır. Yönetişim hakkında ortak bir tanımda uzlaşılamaması, kamu yönetiminde güncel kavramlar söz konusu olduğunda sıklıkla görülmektedir. Ancak yönetişim ifadesi ile ortaya konulmak istenen belli bir paradigmanın veya paradigma değişiminin de varlığı yadsınamaz (Erdem ve Çiçekli, 2023: 286-287).

Yönetişimin ne olduğundan bahsetmeden önce yönetişimin tarihi seyri içerisinde nasıl şekillenmiş olduğuna eğilmek, onun anlamını ortaya çıkarmak bakımından yerinde olacaktır. Yönetişim, modern sonrası dönemde henüz ortaya atılmadan önce yönetim, hâkim şekilde akılcı bürokratik bir idare yapısındadır. Klasik yönetim anlayışı, Feodalizmin yıkılmasından sonra kapitalizmle birlikte ulus devletlerin vazgeçilmez devlet yönetim biçimi olarak yerini almıştır. Geçen yıllar içerisinde bürokrasi hakkında pek çok olumsuz düşünce geliştirilmiş olmasına rağmen bürokrasi, basit anlamda işlerin yavaş işlemesi, kırtasiyecilik, verimsizlik gibi pejoratif anlamlarından çok daha ötededir (Karasu, 2009: 81). Bürokrasi, özel ve kamu alanlarında yönetimin günümüzde dahi neredeyse tek biçimidir; az ya da çok tüm örgütlenmelerin içerisinde kendisine yer bulmuştur. Nitekim bürokrasi kamu yönetimi alanında meydana gelen değişim ve dönüşümden doğrudan etkilenmiştir (Belli, 2017: 115).

Klasik anlamda bürokrasi, devlet yönetiminde kamu politikalarını uygulayan yapısal gücün adıdır. Bu güç, siyaset ve kamu yönetimini birbirinden ayırmayı düşünen Amerikan bilimsel yönetim yaklaşımlarından, devletin neredeyse komaya gireceği kadar küçültülmesini ve böylece gündelik hayatın aşırı durumları dışında vatandaşların onu göremeyeceği sanrısındaki fiktif neo-liberal yaklaşımlara kadar varlığını korumayı başarmıştır. Hatta çalışma kapsamında da değerlendirileceği üzere bürokrasi, artık Weber'in de iddia ettiği gibi toplumun içerisinde kendisine gün geçtikçe çok daha fazla ses bulabilmektedir. Bunu yaparken de demokrasinin, eşitliğin, iyi yönetimin ve teknolojinin gelişmelerinden faydalanır gözükmektedir (Genç, 2012: 52).

Bürokrasi, post modern toplumların iddiası ile bir anlamda risklerinden dolayı olası alternatifleri ile değiştirilmesi gereken bir yönetim sistemidir. Bu iddia, yönetişimin doğmasında temel etkenlerden birisi olmuştur. Bürokrasi, yönetimde nesnellik, hukuksallık ve uzmanlık temellerine indirgenebilecek birtakım nitelikleri barındırmakla birlikle yönetişim, bu kavramlara doğrudan karşı durur gözükmemektedir. Bunun yerine yönetişim, bu kavramların ulaşmak istedikleri nihai hedefi muhafaza etmiş; esasen sadece bu hedefe ulaşılması noktasındaki araçlarını yeniden yorumlamıştır. Bu hedef, yönetimin etkili ve verimli olmasıdır. Gerçekte ele alındığında modern yönetim teorilerinin neredeyse tamamında yönetimin etkili ve verimli olmasın dair genel bir istek, beklenti ve niyet bulunur. Aslında yönetim teorilerinin de amacı -Weber'in de amacı- yönetimi etkili ve verimli kılmaktır. Yönetişim, burada bürokratik yönetim anlayışına "post" ekini getirip, post bürokratik bir yapıda yönetim araçlarını, süreçlerini, aktörlerini, paydaşlarını, taraflarını, eğilimlerini değiştirmek peşindedir. Nitekim yönetişim devlet aygıtı içerisinde yer alan bütün aktörlerin eşgüdüm halinde çalıştığı ve paydaş olarak hareket ettiği sistemin adıdır (Belli v.d., 2019: 257).

Bürokrasi, son dönemde adı yeni kamu işletmeciliği veya eleştirel yaklaşım olsun, ortaya çıkan tüm örgüt modeli yaklaşımları tarafından olumsuz anlamla eş görülüp eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, bürokrasinin hantal, verimli olmayan, toplumun gereklerini karşılayamayan, aşırı büyük ve kırtasiyecilikle dolu olduğu gibi noktalarda hemfikirdir (Ömürgönülşen, 2003: 4). Fakat post bürokratik yaklaşımlarla bürokrasi, toplumun ihtiyaçlarına başat esnek ve hızlılıkta bir yeni

modelle değiştirilmeli, bu değişim de toplumun ve kamu örgütünün ortaklığında neredeyse benzer aşamalarla dünyanın her yerinde gerçekleştirilmelidir (Karataş, 2020: 539-540). Halbuki bu kavramlarla bürokrasiyi eleştirmek bile Weber'in, kamu örgütlerindeki aşırı eğilimler sonucu toplumu bürokratikleşmeye itmesiyle oldukça benzerdir. Weber, ortaya koyduğu fikirlerinde toplumun, kamu örgütünün gücü ve büyüklüğü karşısında marjinal durumlarda bürokrasinin hiyerarşik, katı, biçimsel, emir komuta zincirine bağlı, kırtasiyeci, kuralcı ve yapısalcı yönlerini benimseyerek sivil toplumdan özel sektör alanlarına kadar toplumu oluşturan farklı şemalarıyla "bürokratik" davranacaklarını iddia etmektedir. Bu durum, bir anlamda bürokrasinin demokrasiyi "işgal" etmesidir; artık demokratik temel değerlerin bu türden toplumlarda önemsenmediği ve pratik işlevlerini kazanamadığı veya kaybettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca klasik yönetim yaklaşımlarından birisi olan İdeal Tip Bürokrasi, Weber'in geliştirdiği ve adından da anlaşılacağı üzere "ideal" olanı yansıtmaktadır. Yani post bürokratik yaklaşımların da iddia ettiği üzere "en iyi tek yol" algısı, aslında daha öncelerden beridir kamu yönetimi yaklaşımlarının aşina olduğu bir kavramdır. Post bürokratik yaklaşımların bu türden fikirler için modernleşme, batılılaşma veya kamu yönetiminde reform ile farklı söylemleri kullanmaları, olanın yeniden icadı gibidir; daha acı şekilde Weberyan bürokratik yaklaşımlarında da yeniden keşfi gibi gözükmektedir. Post bürokratik yaklaşımların kamu yönetimini yatay, esnek ve hizmet-vatandaş odaklı bir yapıya dönüştürme eğilimleri içerisinde toplumun bir anlamda tek bir ideal tipe ulaştırılması yönündeki istek ve beklentilerin yattığı söylenebilir. Bu anlamda post bürokratik yaklaşımların bürokrasi eleştirilerine daha ziyada toplum içerisinde ve toplum ile kamu arasındaki ilişkiler ağına odakları görülmektedir (Ateş, 2003: 58).

Teknoloji alanındaki değişimler, toplum içerisinde ve kamu ile arasındaki ilişkiler biçimini yeniden dizayn ederken (Birand, 2006: 65-67) aynı zamanda yeni bürokratik yaklaşımlarla ve bunların kamu yönetimindeki karşılıkları ile de ilişkilendirilebilmektedir (Gündoğmuş, 2021: 4). Başka bir ifade ile bürokratik denetimden girişimciliğe, dikey emir komuta hiyerarşisinden yatay esnek örgütlenme ve kariyer biçimine, meslek garantili istihdamdan sözleşme ve hatta iş temelli istihdama kadar "değişen" bir yapı görülmektedir (Gray ve Garsten, 2001: 229). Bu değişimler kendisini örgüt yönetimindeki yapısal bu türden değişimler kadar kamu tarafındaki düşünce değişimi ile de göstermiştir. Kamu yönetiminde hukukilik, şeffaflık, açık yönetim, tarafsızlık, hesap verebilirlik gibi kavramlar, bu değişimlerle birlikte hareket etmiş; nihayetinde özel sektörün örgüt yönetimindeki rekabet edebilirlik ve verimlilik seviyelerindeki açık ara başarısı, tüm örgüt yönetimi biçimlerini temelinden değiştirmiştir.

Bu değişimlerin temelinde bürokratik örgütlerdeki otorite ve liyakat eksenli tartışmalar da bulunur. Bu tartışmalar göre post bürokratik örgütlerde çalışanlar daha esnek, katılımcı, girişimci olmalıyken aynı zamanda otorite de buna müsaade eden biçimde kurgulanmalı; liyakat esasları da buna uygun şekilde tasarlanmalıdır (Heper'den akt. Övgün, 2010: 55). Yani örgüt sadece yapısal olarak değil, insan unsurları ile de değişmelidir. Yönetimlerin yetkilerini devrettikleri, şeffaflığı ve hesap vermeyi önemsedikleri, denetimleri ceza değil kalite odaklı gerçekleştirdikleri, iş ve işlemlerin yürütülmesi hususunda esneklik sağladıkları, politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında paydaşların süreçlere dâhil edildikleri demokratik, katılımcı, insanî bir yapının kurgulandığı söylenebilir (Çelik, 2015: 150).

Post-modern yaklaşımların yanında bürokrasiyi yeniden Weberyan biçimde ele alan neo-weberyan yaklaşımlarda ise yine performans ve rekabetin değişimi, örgütlerde köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Buna göre örgütler, denetim, hiyerarşi ve otorite biçimlerinde kaçınılmaz şekilde bir dizi değişimler yaşamışlardır (Özdoğan, 2018: 597-600, Solomon, 2013: 222-225). Denetimler, ceza odaklı olmaktan ziyade çalışanların hizmet sunumunu daha iyi hale getirmenin yollarını aramıştır. Hiyerarşi yine benzer şekilde çalışanların hizmet sunumlarındaki kaliteyi artırmanın aracı olarak yetki devrini, katılımcılığı, karar alma süreçlerindeki esnekliği temel almıştır. Weber'in hukuki zemine konuşlandırdığı rasyonellik ise memnuniyet ve kalite odaklı bir yapıya bürünmüştür. Giderek özel sektör yapılanmasına yakınlaşan bu kamu işletmeciliği anlayışında nihayetinde temel amacın vatandaşların memnuniyetini sağlamayı amaçlayan, bu

memnuniyet için örgüt içinde ve dışında rekabet eden bir kamu örgütlenmesi söz konusudur (Lynn, 2008: 17-20). Yöneticilerinden çalışanlarına, işe alımlardaki liyakat esaslarından yönetimin hukuki boyutlarına ve istihdam yapısına kadar bunu görmek kolaydır. Fakat kolay görünmeyen de şudur ki, bu yeni tip örgüt biçimlerinde dahi otorite, denetim, hiyerarşi tamamen ortadan kalkmamış, biçim değiştirmiş ve hatta bu form değiştirdiği yeni biçiminde daha yoğun bir şekilde hissedilir olmuştur. Zira performans yönetimi veya stratejik yönetim gibi yönetim araçlarının kullanılması, bunların kullanılmadığı modern yönetim çağlarında çalışanları kariyer, istihdam, kişisel gelişim, iş ve işlemleri yerine getirme gibi hususlarda özel sektöre daha yakın hale getirmiştir (Dunn ve Miller, 2007: 352).

Yönetim biçiminde yaşanan bu keskin değişimle birlikte yönetimde ortaya çıkan yeni paradigmaya "yönetişim" adı verilmiştir. Yönetişim kelimesine dair etimolojik kökenler Yunan medeniyetine kadar geriye götürülse de aslında bu kavramın kamu yönetimi içerisinde kendisine yer bulması 1970'lerden sonra dünya genelinde hızla kamu yönetimlerine olan güvenin sarsılması ve aynı zamanda özel şirketlerin buna karşın başarılar elde etmesinde yatmaktadır. Kamu bürokrasisi, Amerika'da, İngiltere'de ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde hükümet başarısızlığına[1] dair bir dizi çalkantı ve değişim talebiyle sarsıldığında artık iyiden iyiye konumu zayıflayan bürokrasi, yerini farklı yönetim yaklaşımlarına bırakmak zorunda kalmıştır (Ökmen ve Görmez, 2009: 118). Siyasetçiler eliyle gerçekleştirilen bir dizi değişim hamlesi, hem devleti hayati fonksiyonlarına kadar geri iterek sıkıştırıyor, hem de bürokrasinin de kaderini benzer şekilde tayin etmenin yanında, var olan biçimini de yeniden tasarlamanın peşinde oluyordu. Amerika'daki Watergate Skandalı, White Paper Skandalı, Vietnam Savaşının sonuçları, İngiltere'de Thatcher hükümetlerinin neoliberal yaklaşımları, Petrol Krizi ve nihayetinde kaynakların sınırlanması ile artan küresel rekabet, bürokrasinin klasik yapısında hızlı değişimlerin de habercisi olmuştur. Bu olaylar ışığında devlet yönetimi, bürokratik mekanizmalarını güncellemek ve onları farklı bir çehre ile daha güncellenmiş bir seviyeye dönüştürmek durumunda kalmıştı (Akdoğan, 2015: 2-3).

Yönetişim, devlet mekanizmasında büyümeyi önceleyen, düzenleyici, tüketici odaklı, sivil toplum merkezli, yerelleşme temelli, müşteri odaklı, esnek istihdamlı, azaltılmış denetim (Övgün, 2010: 73) mekanizmaları ile bürokrasinin temel yapılarına ve ilkelerine karşı duruş sergiler gibidir. Fakat bürokrasi, bir devlet yönetim biçimi iken yönetişim sadece ve sadece bu yönetim biçimleri içerisinde ele alınabilecek farklı bir yaklaşımdır. Zira bürokrasi, en sabit anlamıyla devletin yönetim aracı ve şeklidir; bürokrasiler değişebilirken ortadan tamamen kalkmazlar. Aksine, yönetişim modelinin amacı da bürokratik yönetim biçimini ortadan tamamen kaldırmak değil, onu verimli, etkili ve etkin bir yönetime dönüştürmektir.

Yönetim anlamıyla bürokrasi ve yönetişim, kendi aralarında çelişiyor veya rekabet ediyor gözükseler de ortak oldukları asgari nokta, toplumun sosyal, ekonomik, idari ve siyasal yaşamını şekillendiriyor olmalarıdır (Kennett, 2008: 12). Zira devletler, o veya bu şekilde bir yönetim ortaya koyar ve aynı zamanda üzerinde yükseldikleri toplumları da buna uygun şekilde biçimlendirirler. Bu biçimlendirme, bürokrasi ve yönetişim açısından farklılıklar arz ediyor olabilir; fakat temelinde biçimlendirme niyeti bakidir. Biçimlendirilen toplumların ise yönetim yapılarına göre farklı şekillerde form alacaklarını söylemek zor olmayacaktır; bürokratik bir yönetim bürokratik bir toplum, yönetişim temelli bir bürokrasi ise buna uygun bir toplum doğurabilecektir. Her iki alanda da devletin toplumu "bürokratikleştirdiğinden" bahsetmemek olmaz.

Hangi yönetim yaklaşımına uygun olacağına bakmaksızın bu yönetim yaklaşımlarının tamamında toplumu şekillendirecek bir dizi mekanizmanın hazır bulunduğunu ifade etmek

[1] *Hükümet başarısızlığı ifadesi kamu yönetimi yaklaşımları arasında devletlerin yönetim biçimlerine iktisadi yaklaşımlardan bir tanesidir. Bu yaklaşıma göre kamu yönetimleri, nihayetinde yönetim faaliyetleri bakımından başarısız olmak durumundadırlar. Çünkü özetle mesela kamu hizmetleri doğası gereği kârlılık güdemez, toplumun tamamını ve genel çıkarlarını gözetmek durumundadır ve somut veriler yerine soyut değerleri gözetmek zorundadır. Bu türden şartlar altında kamu yönetimi, hizmet alanlarının kendisine has iktisadi yapısı gereği rekabetten ve verimlilikten yoksundur. Bu durum da başarısızlığa ilanihaye yol açacak bir durumdur (Matsunaga ve Yamauchi, 2004: 232-233, Le Grand, 1991: 425-430).*

gerekir. Bürokrasi yaklaşımı kadar yönetişim anlayışı da toplumu bir şekilde biçimlendirmenin peşinde; ona yeni bir form kazandırmak niyetindedir (Çukurçayır, 2003: 120). Bu niyet, toplumun yönetim araçlarına katılım sağladığı, yönetimin esnetildiği ve yerelleştirildiği, şeffaflık ve hesap verebilirliğin önemsendiği, rasyonelliğin ve meşru yönetimin hukukilik kadar bu temel değerlere de yakınlaştırıldığı, halkın/vatandaşın karar alma süreçlerinden politika uygulama adımlarına kadar ön plana çıkartıldığı hususlarında kendisini ele vermektedir (övgün, 2010: 57). Bu anlamda yönetişim; katılım, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, duyarlılık, uzlaşıodaklılık, eşitlik ve kapsayıcılık, etkililik ve verimlilik ve hesap verebilirlik gibi temel ilkelerle ölçülmektedir (Maruf ve Gündoğmuş, 2021: 18).

Yönetişim kavramı alan yazında değerlendirildiğinde kavram, bu fikirler temelinde belli kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Kaynaklarda yer alan ifadeler, kavramın tanımı noktasında ortak bir metne sahip olmasa da belli temel ilkelerin yönetişim kavramını karşıladığı hususunda hemfikir gözükmektedirler: Açıklık ve Şeffaflık, Hesapverebilirlik, Katılımcılık, Stratejik Planlama, Etkinlik ve Verimlilik, Cevap verebilirlik, Hukukun üstünlüğü, Eşitlik, Tutarlılık (Cingi, 2021: 26, Dilaveroğlu, 2020: 48-52, Gençkaya vd 2021:707, Demir vd. 2017: 142, Yalçın, 2010: 37-51, Cingi, 2021: 20-27, Graham vs, 2003: 3, Edgar vs 2006: 9-17, Eisenberg, 1992: 1271, Botcway, 2000: 180, Taylor, 200: 110-115). Tanımların benzer temel argümanlar içermesinde Dünya Bankasının 1992 tarihli Yönetişim ve Kalkınma adını taşıyan raporu önemli bir yere sahiptir. Dünya Bankasının bu raporu, Afrika'nın sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bir analizini içerirken o tarihe kadar literatürde tartışma konusu olan yönetişim kavramını da en üst noktadan değerlendirmeye açmıştır (WB, 1992: 3). Yönetişim, böylelikle az ya da çok ortak bir tanım ve metne sahip olmuş; dahası yönetişim kavramı ile değinilmek istenilen temel niteliklerin neler olduğu konusunda asgaride bir mutabakata varılmıştır.

Yönetişimin bahsedilen bu temel ilke ve değerleri, belli başlıklar altında toparlanabilir. Bunlardan ilki yönetişim ile devlet yönetiminin katılımcılığı öncelediğidir. Bu değişim, kamu yönetiminin artık politika paydaşları ile birlikte yönetim meselelerine karar vermesi gerektiği fikrinden yola çıkmaktadır (Seçkiner Bingöl, 2021: 1950). Bu fikre göre yönetim, klasik anlamıyla tepeden, hiyerarşik ve dikey yapılamaz; bunun yerine ağlar arasında, esnek ve yatay yapılmalıdır. Yani yönetimde yöneticiler karar verirlerken örgütün çevre unsurlarına ve bu değişkenlere uygun karar vermek, çalışanları ve karara muhatap özel ve sivil kesimleri de bu karar süreçlerine ortak etmelidir. Kamu yönetiminde Yerel Gündem 21 uygulamaları, bu temel ilkelerin bir tezahürü niteliğindedir.

İkincisi ise yönetişimin, devletin piyasa aktörü rolünden sıyrılarak piyasa düzenleyici bir yapıya bürünmesidir. Kamu bürokrasisi, yine kural koyucu ve oyunun belirleyicisidir; fakat piyasada hâkim ve müdahil rolünden çok uzaktır; bunun yerine piyasa rekabet ve verimliliği kendi serbestiyeti içerisinde bulmalıdır. Bu fikir, yönetişim ilkesinin, aynı dönemde kendisiyle başat yeni kamu işletmeciliği anlayışı ile ne kadar ortak yönünün olduğunu göstermesi bakımından kıymetlidir (Atay, 2006: 127). Zira yeni kamu yönetimi anlayışının bürokrasiye karşı değişen pejoratif bakış açısının son dönemdeki merkezi konumunda olduğu bilinmektedir (Üstüner, 2000: 22). Düzenleyici devlet yapısının ötesinde bürokrasiden yeni beklenti, yapılması gerekenleri yapmak yerine yapılması gerekenlerin yapılmasını sağlamaktır (Tekeli,1996: 47).

Yönetişimin temellerinde yer alan felsefe, 1980'li yıllarda piyasa için küçük devlet, fikrini savunurken 1990'lı yıllarda piyasa için etkin devlet yaklaşımını benimsemiştir. Piyasaya kamu müdahalesi önceleri hoş görülmemişken daha sonra piyasanın temel niteliklerini korumak ve rekabeti muhafaza ederek verimliliği artırmak noktasında devlet düzenlemelerine ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır (Stiglitz, 2004: 2-10, Öniş ve Şenses, 2005: 264-267). Devletin bir anlamda tekrar oyuna dahil olduğu bu süreçte önceki döneme kıyasla otoritesini zayıflattığından, piyasada eşit koşullarda rekabet edecek neredeyse bir şirket veya özel sektör kuruluşuna dönüştürüldüğü görülmektedir (Drache, 2001: 24-26).

Yönetişim kavramına yüklenen anlamın dönüşmesi ve gelişmesiyle birlikte akademik yazında bu konuda yapılan tanımlamalarda da farklılıklar yaşanmaktadır. Farklı disiplin dallarınca yönetişimin kendi alanları kapsamında değerlendirilmesinin de bu çeşitliliği katkısı bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde genellikle ortaya çıkan bu sorun, genel ve kapsayıcı tanımların geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Yönetişim kavramı açısından bu kapsamda yapılan bir kavramlaştırma çalışmasında yönetişim şöyle tanımlanmıştır (Mecek ve Kocakula, 2019: 196);

"Yerel, bölgesel ya da ulusal düzeydeki sosyal, siyasal ve ekonomik konularda mevcut olan yönetsel ve politik karar alma yetkisinin salt kamu sektörünün (özellikle devlet idaresi merkezli) tekeline bırakılmadan; bu politikaların ortaya konulması, uygulanması, denetlenmesi ve sürekliliğinin sağlanması sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen merkezi idare (devlet), yerel idareler (il özel idareleri, belediyeler, köyler), kamu kurumları, özel sektör kişileri, sivil toplum kuruluşları (STK) ve hizmet alan diğer kişilerin; politik bir denge içerisinde tüm paydaşlarca karşılıklı olarak, birlikte ve birbirleri ile etkileşim içerisinde kullanıldığı; katılımcı, çoğulcu ve çok merkezli yönetim modelidir"

Çalışmanın devamında, neredeyse özel şirket mertebesinde değişim yaşayan kamu sektöründe, bu konudaki kavramı post modern bir noktaya taşıyan George Ritzer'in yakın tarihli eserinde (McDonaldlaşmanın Sosyolojisi, 1993) bahsettiği kuramından bahsetmek yerinde olacaktır. Kamu sektörünün klasik Weberyan bürokratikleşme halinden, bürokrasinin yaşadığı değişimler ile kurtulduğu fakat yine de değişen bir bürokratikleşme haline tutulduğunun tahlil edilmesi gerekmektedir.

3. McDonaldlaşma ve Weberyan Kamu Bürokrasisi

McDonaldlaşma, kuramcısı Ritzer'in aslında hızla küreselleşen dünyaya, küreselleşmenin bir aracı olarak özel şirketler gözlüğünden baktığı bir değerlendirmedir. Ritzer, kuramı 1993 yılında kaleme aldığı McDonaldlaşmanın Sosyolojisi isimli eserinde ele almış olsa da kuram, ünlü sosyolog ve kuramcı Weber'in rasyonel bürokrasi kavramından oldukça etkilenmişe benzemektedir. Weber'in, devletlerin hizmet aracı olarak kullandıkları bürokrasinin, bir anlamda toplumun içerisinde yeniden üretilir ve bu örgütlenme biçimine dayanılır hale geldiğinde ortaya çıktığını ifade ettiği bürokratikleşme kavramının (Zeybekoğlu ve Alkan, 2021: 654-655), yani toplumsal veya sivil bürokrasinin, özel sektör alanındaki karşılığını Ritzer ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Ritzer, 2016). Ritzer'in kuramında Weber'in ortaya koyduğu temel kavramların neredeyse tamamı yer alır: verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik, denetim, insanlıktan çıkarma (veya Weber'in yaklaşımı ile insafsız verimlilik).

McDonaldlaşma, her ne kadar kuram adıyla bir markayı temsil ediyor gibi gözükse de atıfta bulunduğu mantık, McDonald restoranlar zincirinde görülen sistemin kendisidir (Göktolga ve Gündoğmuş, 2015: 321). Sadece restoranlar zinciriyle de kalmayan, bu zinciri besleyen devasa üretim sistemlerini de içerisine alan bir kavramdır. Ürünün her detayıyla üretilmesinden tüketiciye sunulması ve tüketici tarafından belli standartlarla tüketilmesinin sağlanması dahil bütün bu sistem, Ritzer tarafından devletin işleyiş aracı olan bürokrasiye benzetilmiştir (2011: 43-44). Öyle ki, klasik yönetim anlayışlarının temelini oluşturan Weber'in bürokratik modeli, bir anlamda Ritzer tarafından post modern dönemde yeniden üretilmiştir. Weber'in teorisinin yeniden uyarlanması ile kavramların daha toplumsal boyut kazandığını iddia etmek yerinde olabilir, fakat şunu ifade etmek gerekir ki devlet, artık klasik çerçevede ele alınacak fiziki görünürlüğünden hızla uzaklaşmaya başlamıştır. Kamu binaları neredeyse ortadan kalkmış, klasik kamu hizmet alanları oldukça daraltılmış, kamu kadroları ya azaltılmış ya da özelleştirilmiş; nihayetinde devlet bürokrasisinin klasik yapısı ciddi tahrifat geçirmiştir (Ayhan ve Önder, 2017: 43-45). Ayrıca bunun üzerine Covid19 Pandemisi gibi uzaktan çalışma yöntemleri (Taner, 2018) de eklendiğinde devlet kurumlarının giderek fiziki mekanlardan uzaklaştığı görülmekte; özel sektörün kullandığı müşteri hizmetleri, satış sonrası hizmetler, müşteri memnuniyeti vs gibi araçları sıklıkla tercih eder olduğu görülmektedir (Önder, 2024: 31-32).

Ritzer, henüz dijital çağın bu denli yoğun olmadığı bir dönemde ortaya attığı temel fikirlerinde özel sektörü, bürokrasinin de taşıdığı temel beş kavramla irdelemektedir. Bunlardan ilki yukarıda da ifade edildiği üzere verimliliktir. Verimlilik, Ritzer'e göre (2011: 69) "… belirli bir amaç için optimum araçları seçmek anlamına" gelir. Optimum kavramı ise yazar tarafından "olabilecek en iyi" araçları aramak, bulmak ve kullanmak şeklinde aynı yerde açıklanmaktadır. Amaç ve araç arasındaki uygun münasebet biçimine en çok uyum sağlayacak araçların seçilmesi, verimliliğin en kestirme tanımı gibi gözükmektedir.

Verimlilikle ilgili görüşlerinde Ritzer, verimliliğin sürekli aranan ve sürekli icat edilen bir kavram olmadığını fikrini ifade etmektedir. Ritzer, verimliliğin toplumu oluşturan bireyler tarafından sürekli aranmadığını, haliyle her seferinde yeni araçların aranmasının kendisini verimsizliği doğuracağını, bunun yerine toplumun daha önce ürettiği çıktılara güvenildiğini söylemektedir (2011: 70). Yani bireyler, daha önceden tekrar tekrar test edilmiş, geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış olduğunu düşündükleri araçlara yönelmektedirler. Yazılı kurallar, teknolojinin parçası haline gelmiş unsurlar, toplumsal gelenekler bu ihtiyacı karşılamaktadır.

İkincisi hesaplanabilirliktir. Az zamanda çok iş yapmak, olarak açıklanabilecek bu başlıkta Ritzer, birim miktarda işin olabildiğince en hızlı şekilde tamamlanmasını değerlendirmektedir (2011: 101). Fakat aynı zamanda ürün kalitesinin standartlaşmasına rağmen düşmesi ve çalışanların hızına rağmen iş doyumlarının azalması hizmeti alan ve veren taraflarında çeşitli sorunlara yol açar gözükmektedir. Hesaplanabilirlik uğruna rakamlara dökülen tüm niteliklerin, aynı zamanda verimliliğin hesaplanmasına da katkısı vardır: en kısa sürede en hızlı üretimi sağlayan araçlar en iyisi ve verimlileridir.

Üçüncüsü öngörülebilirliktir. Öngörülebilirlik doğrudan rasyonelliğin bir yansımasıdır. Modern toplumlarda neredeyse herkes, öngörülebilir süreçleri ister, talep eder ve bekler hale gelmiştir. Yani ister yönetici ister çalışan ister müşteri olsun fark etmeksizin modern toplumun bireyleri, aldıkları hizmetleri zamana ve mekâna bağlı olmaksızın tekrar tekrar aynı kalitede bulmayı beklemektedirler. Ritzer, bir McDonalds'ta aynı menüyü yiyen gezgin bir müşterinin gezdiği her McDonalds şubesinde aynı tadı ve hizmet sürecini yaşamayı beklemesini; ayrıca yöneticilerin de bu müşteriye dünyanın her yerinde aynı hizmeti vermeyi taahhüt etmesini buna bağlamaktadır (2011: 126-127).

Dördüncüsü ise denetimdir. Denetim, Ritzer tarafından aslında klasik yönetim anlayışlarının bir tezahürü olarak nitelendirilmektedir. Yani insan, her ne kademede olursa olsun yönetim ve üretim süreçlerinde belirsizliğin, öngörülemezliğin ve verimsizliğin kaynağıdır (Ritzer, 2011: 153). Ritzer'e göre bu istenmeyen durumların ortadan kaldırılabilmesi için insan ve insana dair faktörlerin de ya yerini tamamen teknoloji araçlarına bırakması ya da sıkı şekilde denetlenmesi gerekmektedir. Sıkı şekilde denetim maliyeti, uzun sürmesi, çalışanlar arasında sorunlara yol açması gibi nedenlerle yerini uzun vadede teknolojik denetime bırakmak zorundadır diyen Ritzer, insanların belli bir işi yapmalarının bir kez kontrol altına alındığında artık bunu robotların yapabileceğini ve dolayısıyla insan faktörünün yönetim ve üretim süreçlerinden olabildiğince çıkarılmasının mümkün olduğunu iddia etmektedir (2011: 154). Diğer taraftan Ritzer, klasik manada denetim kavramına yüklenen anlamların dışına çıkmış; piyasanın ve piyasa taleplerinin, yani müşterilerin ve müşteri isteklerinin de denetlenmesini bu başlıkta değerlendirmiştir. Ritzer'e göre denetim, McDonalds şubesine gelerek daha önceden hazırlanmış menülerden birini tercih eden müşterinin isteklerinin de kontrol edilmesini içermektedir (2011: 158-159). Yani başka bir ifade ile McDonaldlaşmış yönetim sistemlerine girdi olacak her talebin de sistem içerisinde cevabı veya karşılığı bulunan bir sürece ait olmasının "sağlanması" gerekmektedir. Sistem, süreç içerisinde kendisine karşılık bulamayan istekleri talep olarak değerlendirmeye almamaktadır: başka bir ifade ile McDonalds şubesinde çalışanlar, menü dışında bir istekte bulunan müşteriyi geri çevirmek zorundadırlar.

Sonuncusu insanlıktan çıkarma, insafsız verimlilik veya rasyonel olanın irrasyonel sayıldığı, Ritzer'in ifadesi ile akılcılığın akıldışılığıdır (2011: 179). Verimliliğin sağlanması uğruna nitel

koşulların nicel rakamlara dönüşmesi, nihai üründe veya hizmette hizmet sunma hızına veya ürünün çokluğuna feda edilen ürün kalitesini (2011: 101) bu başlıkta ele almak mümkündür. Akılcılık, Ritzer'e göre bir kez örgütsel sistemler için kullanılmaya başlandığında nihayetinde verimsizliğe, denetimsizliğe, öngörülemezliğe ve hesaplanamazlığa yol açmaktadır (2011: 180). Burada Ritzer'in kastı aslında, McDonaldlaşma olarak ifade ettiği kuramın içerisinde yer alan tüm olumsuzlukların eritildiği bir pota olmasıdır.

Ritzer'in ifade ettiği bu ilkeler, klasik yönetim anlayışında Weber'in ortaya koyduğu bürokratik modelden oldukça etkilenmişe benzemektedir. Weber'de Ritzer tarafından sayılan bu ilkelerin ideal hallerini farklı açıklamalar ile görmek mümkündür. Ritzer, Weber'e kıyasla açıklamalarını ve tanımlamalarını daha ziyade özel sektör üzerinden yapmaya kalkışmıştır (2011: 16-17). Zira Weber'in çalışmalarını yaptığı dönemde devletler, en büyük kurumsal örgütlenmeler olarak karşımıza çıkarken aynı zamanda en hacimli ve karmaşık yapılar olarak da görülmekteydi (Aksoy, 2016: 36). Ritzer zamanında ise artık uluslararası faaliyetlerini kıtalararasında gerçekleştirebilen, kıtalararası kurumsal bütünlüklerini sağlayan, çalıştırdıkları personel bakımından pek çok devletten daha fazla istihdama sahip, bütçesi çoğu devletten daha geniş ve temel kamu hizmet alanlarında rekabet gösteren özel örgütler bulmak mümkündü (Kamacı, 2018). Weber, belki de Ritzer zamanında yaşıyor olsaydı, Weber için de özel örgütlerin bürokrasilerini incelemek değerli olacaktı, zira Weber de Ritzer gibi özel şirketlerin de bürokratik süreçlere tabii olduğunu iddia ediyordu (Akçakaya, 2016: 284). Bu sebeple her ikisi de bürokrasiyi kamusal bir kavram olmaktan ziyade toplumsal biçimde değerlendirmeyi tercih etmekteydi.

İkinci benzerlik ise Ritzer'in ve Weber'in bürokrasiye atfettikleri niteliklerde yatmaktadır. Ritzer akılcı bir kurumsal zihin tasarımlarken Weber'in de en önemli niteliği, bürokratik yapıya yasal-ussal bir zemin vermiş olmasıdır (Greisman ve Ritzer, 1981: 36, 46). Ritzer, her ne kadar Weber kadar hukuki metinlere vurgu yapamamış olsa da Ritzer'in örgüt içindeki denetim ve öngörülebilirlik başlıklarında örgüt içindeki yönetim usullerine atıfta bulunduğu bilinmektedir. Fakat Ritzer'in yazılı kurallardan ziyade örgüt yönetim yapısına ve işleyiş biçimine daha fazla önem verdiği, bir anlamda üretim araçlarının örgüt kültürüne olan etkisine daha sıklıkla vurgu yaptığı ifade edilebilir.

Bu iki kuramcı arasındaki en önemli farklılık, çalışanlara ve müşterilere olan yaklaşımlarıdır. Ritzer, personelin genellikle yönetimi zorlaştıran olumsuz yanlarına vurgu yapmaktadır. Çalışanlar, Ritzer'e göre çalışmaktan kaçan, sorumluluk almayan, üretim süreçlerinin tekdüzeleşmesinden memnun ve hatta bunu talep eden, farklılıklardan hoşlanmayan, iş doyumu yerine maaşı önceleyen, çalışma saatlerinin azaltılmasını talep eden, üstlerinin isteklerine kayıtsız, denetimler karşısında ceza almamak için hareket eden nitelikler göstermektedir (2011). Weber'e göre ise kamu personeli kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getiren, verilen görevler dışında kamu hizmetlerinin sunumu için çalışan, üstlerine ve sorumluluklarına karşı bilinçli, çalışma verimliliğine ve performansına riayet eden, iş doyumu yüksek, özel durumları ile çalışma hayatını ayırabilen, herkese adil ve eşit davranmaya istekli olumlu nitelikler taşımaktadır (Eryılmaz, 2004). Bu farklılıklarla birlikte Ritzer, kuramı içerisinde denetim ilkesine daha fazla önem vermek durumunda kalmıştır; zira denetim, işlerin olması gerektiği gibi yürümesi bakımından kritik bir önem arz etmektedir. Fakat Weber, denetime olan yaklaşımından denetimi yönetim sürecinin bir parçası ve geri değerlendirme noktası olarak ele almakta, çalışanları hataya sürükleyen süreçlerin açıklanmasına yardımcı olacak bir mekanizma şeklinde değerlendirmektedir (Eşki, 2010: 196).

4. Dijital Devlet ve Yeni Kamu Bürokrasisinde McDonaldlaşma

Toplumlar teknolojik gelişmelere devletlerden daha hızlı ayak uydururlar. Toplumun bir anlamda kendisinin sürüklediği ve sürüklendiği bu devinim, toplumun kendisini de neredeyse her gün tekrar şekillendirmektedir (Aslan&Bulut, 2019: 54-55). Günümüzde artık süper akıllı toplumun yaşamı, yapay zekâ ve dijital teknolojiler ile ileri düzey araştırmalardan oldukça etkilenmektedir (Deguchi vd, 2020: 14). Yapay zekanın politika oluşturup oluşturamayacağının tartışıldığı (Tallberg vd, 2024: 3-4) günümüz kamu yönetimi düzleminde devlet yönetim

sistemlerinin de bu teknolojik gelişmelerden etkilenmediğini düşünmek oldukça yersizdir. Dijitalleşen devletin, kamu hizmetlerini üretmede ve sunmada yeni bir kavram olarak Toplum 5.0'a uygun hareket etmesi kaçınılmazdır.

Teknolojik gelişmelere paralel olarak yaşanan tüketim anlayışındaki değişim, gelecek açısından risk olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kamu yönetimi sürecinin fiziki çevreyle ahenk içinde, sürdürülebilir, şeffaf ve denetlenebilir olması mecburiyeti önem arz etmektedir. Teknoloji, doğanın bir parçası ve domine edicisi durumundaki insanı doğa ile olan ilişki biçiminde yeni bir sürece itmekte ve etkileşim kamu yönetimi 5.0'ı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda fiziki alanın (gerçek toplumun) ve siber (dijital) alanın birbiri ile yüksek seviyede entegre edilerek, uyumlu bir biçimde geliştirilmesi hedeflenmiştir. Klasik kamu yönetiminin ortaya çıkmasında ana ekolleri teşkil eden Alman ve Amerikan yönetim düşünceleri, yaşadıkları değişim ve dönüşüm ile bugün de de etkinliklerini ciddi manada devam ettirmektedirler. Bununla birlikte kamu yönetimi 5.0 anlayışı yeni modelleri takip eden ve gelişmişlik seviyesi bakımından öncü durumda olan Japonya'da da yeni ve alternatif bir model olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz ve Mecek, 2021: 104).

Teknolojik ilerlemeler ve dijitalleşme, yeni bir örgüt kültürü meydana getirir mi, bilinmez. En azından buna dair tartışmalar halen sıcaklığını korumaktadır (Neumann, 2024: 134). Fakat teknolojinin ilerlemesi ile esnek çalışma metotlarının kamu kurumlarında yerleşmeye başlaması, örgüt yapılanması ve kültüründe ciddi değişimlere gebe bir dönemde bulunduğumuza dair ciddi göstergelerdir (Babaoğlu&Memiş, 2019: 24-25). Tartışılan gelişmelerin yanında kamu hizmetlerinin giderek toplumun ihtiyaçlarını da karşılama gereği çerçevesinde yeniden yapılandırıldığı, giderek teknolojiden yararlanan kısımlarıyla ön plana çıktığı fark edilebilir (Karpunina vd, 2021: 336-338). Öteden beridir siyasal oylamalarda ve sayımlarda kullanılan bilgisayarların yanında kamu hizmetlerinin yaygın şekilde sunulduğu internet tabanlı platformların varlığı da bilinmektedir (Gemenis, 2024).

Sayılan bu değişikliklerin yanında kamu politikasının modern çağlarda alışılagelen veri odaklı karar alma yöntemleri de yeni kamu yönetimi anlayışı ile ön plana çıkan temel ilkelerine fayda devşirmeyi amaçlamaktadır (Hill ve Lynn, 2004: 8). Karar alma süreçlerine katılımcılığın artırılması, demokrasinin olgunlaştırılması, yönetişim mekanizmalarının harekete geçirilmesi, şeffaflığın, denetimin, hesap verebilirliğin ve öngörülebilirliğin artırılması ve derinleştirilmesi gibi hususlarda devletin, dijital teknolojilerden yararlanmak noktasında istekli olduğu görülmektedir (Sofyani vs, 2020). Bir anlamda veri elde etmek, kamu yönetiminde karar alıcılar için karar almada farklı avantajlar sağlar gözükmektedir: kararın meşruluğunun sağlanması, doğru karar almanın desteklenmesi, kararın başarısı konusunda bilimsel teknikler güvenilmesi, karara duyulan güvenin artırılması (Höchtl vd, 2016: 148-150, 164). Bu nedenlerle teknolojinin imkanları dahilinde vatandaşlara erişerek onlardan olabildiğince bilgi almak, bu bilgileri veriye dönüştürüp yine teknolojik araçlarla yorumlamak günümüz kamu yönetiminin seyrini takip etmeyi kıymetli hale getirmektedir (Idzi ve Gomes, 2022: 446-448).

Kamu yönetimi açısından değerlendirildiğinde temel yönetim ilkelerine dijitalleşmenin sunduğu katkıların, kamu örgütlenmelerinde de belli birtakım faydaları parlattığı söylenebilir. Kamu örgütlerinin de rasyonel sistemler olarak verimliliğe (Manzoor, 2014), öngörülebilirliğe (Dubnick vd, 2011), hesaplanabilirliğe (Bourgon, 2009: 327) ve denetime (Parker vd, 2019) ihtiyacı vardır. Ayrıca kamu örgütleri de bu temalar doğrultusunda personelinden insafsız derecede yüksek performans bekleyebilir. Özellikle pandemi döneminde sağlık çalışanlarının istifalarının engellenmesi gibi hususlarda bu durum daha da ön plana çıkmaktadır (Ergür vd, 2021: 98-99, Kıroğlu, 2020: 88-89).

Dijitalleşme kamu örgütlerinin daha verimli hizmet sunmasına katkı sağlayabilir. Bu hizmet sunumu, e-devlet gibi aracı platformlar üzerinden birim dakikada birim maliyetle en yüksek ve hızlı hizmeti sunma noktasında kamu örgütlerine inanılmaz katkılar da sunabilmektedir (Torres vs, 2005: 235-236). Fakat bu hıza bağlı verimlilik, post modern dönemde kamu yönetimi yapısının

McDonaldlaşma eğiliminde olduğunun en önemli özelliklerinden bir tanesidir. Daha önceden eğitim (Saluk, 2022) ve sağlık sistemleri, yüksek öğretim sistemleri (Alagöz vd, 2023) ile adalet sisteminde (Aydın, 2015) kendisine örnek bulan bu fikir, mesela dakika başına bakılan hasta sayısının ve ortalama hasta bekleme süresinin icadı ile en tepe noktalarına ulaşmış durumdadır. Hastaların bu durumdan memnuniyetsiz olmaları, performans şartlarını asgaride sağlamak veya azami gelir temin etmek için daha çok hasta bakmaya çalışan sağlık çalışanlarının durumu gibi hususlar (Aslan, 2020: 65-68, Öztürk, 2016), McDonaldlaşmanın en büyük niteliklerini (özellikle de akılcılığın akılsızlığı başlığını) tamamlar gibi gözükmektedir. Ancak dijitalleşme ele alındığında, aynı durumun bu kadar bariz bir şekilde ortaya çıkması mümkün gözükmemektedir. Zira hizmet sunulan ortamın, iletişim türünün ve hizmet kalemlerinin dijitalleştirilmiş olması, personel ve müşteri arasındaki temasın en asgariye indirgendiği yeni bir alandır. Bu alanda müşteriler olarak vatandaşlar belli menülerin hazır alıcılarıdırlar ve birinden diğerine fark etmeksizin aynı derecede "müşteri" olarak değerlendirilirler. Hatta başka bir ifade ile mesela e-devletten hizmet almak isteyen bir vatandaşın bu hizmeti alabilmesi için en asgaride daha önceden e-devlete tanımlanmış bir hizmet kaleminin istemcisi olması gerekmektedir. Vatandaşların e-devletten hizmet almaları noktasında prosedürler, birinden diğerine aynıdır. Personel bakımından da hizmet verilmesi, burada aynı süreçlerin tekrarından ibarettir. Çok benzer bir durum, CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) ve Ombudsmanlık kurumuna gelen şikayetler için de geçerlidir. Artık bu kurumlar, akılcılığın akılsızlığına tutulmuş ve McDonaldlaşmış birer kamu hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu örgütlerinin yönetişimin temel değerlerine katkı sağlamasını beklediği teknolojik gelişmeler ve gelinen noktada dijital devletin yapısı ve hizmet alanları, bu dönüşüm de hızlıca temel değerler ekseninde birbirine benzediğini göstermektedir. Denetimin daha sağlıklı gerçekleşebilmesi için dijitalleşen devlet, kendi personelinin denetimini o denli sıkı hale getirmek imkanına erişmektedir ki bu türden bir sıkı denetim mevzusu, klasik kamu yönetimi yaklaşımlarının en revaçta olduğu dönemlerde dahi hayal edilemez durumdadır. Kamu hizmetlerinin makineler tarafından sunulmasının, insan faktörünü ve oluşturacağı riskler ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması için elzem olduğu fikri düşünüldüğünde, dijital devletin ve teknolojinin imkanlarının buna ne denli katkı sunacağı yadsınamaz bir gerçektir.

E-devlet gibi platformlarda öngörülebilir ve hesaplanabilir bir hizmet şemasının olması, bu şemanın vatandaşlar ve personel tarafından bilinmesi ve uygulanması ayrıca önem arz etmektedir. E-devlet platformuna başvuran vatandaşlar, hangi hizmetleri hangi basamaklarında ardından buralardan temin edeceklerini ve sonuçlarının neler olacağını bilmektedir (Tosun, 2024: 144-147). Ayrıca hizmet sunucular olarak e-devleti yöneten sistemler de vatandaşlardan gelecek talepleri belli standartlara uygun ve bunlara uyumlulaştırarak değerlendirmeye almaktadır. Böylelikle hizmetlerin sunumunda ve alımında öngörülebilir bir sürecin yönetilmesi kolaylaşmaktadır (Akçakaya, 2017: 13-14). Farklı bir yaklaşımda ise bu türden bir hizmet süreci, hizmeti alanlar ve sunanlar açısından hizmet sunumunun süresi ve kalitesinde de standartların oluşmasına aracılık etmektedir. Başka bir ifade ile bir vatandaş, e-devlet platformu üzerinden hangi hizmetleri ne kadar sürede hangi sonuçlarla alabileceğini bilirken aynı zamanda hizmet sağlayıcılar da bu vatandaşın hangi hizmetleri talep edeceğini ve bunlara hangi sürelerde ulaşabileceği öngörmektedir (Güngör, 2007: 132).

5. Sonuç

Yönetişim ve dijital devletin öncelikleri, Yeni Kamu Yönetimi'yle birlikte değişen kamu bürokrasisinin yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Devletin hizmet sunumundaki ve kamu kaynaklarının yeniden dağılımındaki etkinliği ile verimliliğini artırmaya yönelik pek çok konuya vurgu yapması bu önceliklerin başında yer almaktadır (Tunç vd, 2022: 490). Aynı zamanda bu yaklaşımlar, yönetişim ve dijital devletin benzeşen unsurları arasında Ritzer'in geliştirdiği McDonaldlaşma kuramının da emarelerini görmeye kapı aralamaktadır. Yönetişimin katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, denetim gibi ilkeler çerçevesinde teknolojinin sunduğu imkanlardan

yararlanmakta istekli olması, dijital devletin bu hususta aracılık etmesini elzem ve mecburi kılmıştır. Dijital devlet, aynı hususta verimliliği ve etkinliği artırmak için imkanlarını seferber ederken aynı ilkeler etrafında bulunmaktan kaçamamıştır. Dijital devlet de aynı zamanda katılımcılığın artırılması, şeffaflığın sağlanması, hesap verebilirliğin ve hesaplanabilirliğin artırılması, denetimin sağlanması gibi konularda ortak pek çok hususa vurgu yapmaktadır.

Devletlerin dijitalleşmesinde verilerin ağırlıklı olarak verilere dayanması ve karar mekanizmalarının rasyonelleşmesi ile oluşabilecek riskler bulunmaktadır. Bu riskler, insan faktörünü göz ardı edecek karar alma mekanizmalarının gerek yapay zekâ eliyle olsun gerekse insan eliyle olsun, etik değerleri dışlayabileceği ve insanlara özgü durumları göz ardı edebileceğine ilişkin endişeleri diri tutmaktadır. Kamu bürokrasisinin giderek teknolojikleşen yapısı, insan unsurunu göz ardı ederek Ritzer'in ifade ettiği akılcılığın akılsızlığı aşamasına ulaşma ihtimallerini her zaman barındırmaktadır. E-devlet gibi platformlar aracılığı ile doğrudan somut bir şekilde görülmüyor olsa da bu türden riskleri yadsımak, yönetimin gerçekten verimli ve etkin olduğu şüphesini de güçlendirmektedir. Mesela nüfusun e-devlet kullanımı için uygun nitelikleri gerektirip gerektirmediği değerlendirilmeden, hizmet sunumunda gerçekleştirilecek değişimler beraberinde vatandaşların -özellikle geç yaşta olan kesimlerinin- hizmete erişimini kısıtlayacaktır. Aynı zamanda vatandaş verilerinin dijital ortamlarda depolanması, bilgi güvenliği konusunda pek çok sorun ve şüpheyi de beraberinde getirecek; böylelikle vatandaşların dijitalleşen hizmet süreçlerini kanıksamasının önünde bariyer oluşturacaktır.

Faydalarına ve zararlarına rağmen, hatta tüm yönetim trendlerine rağmen devletler, hizmet sunumlarında teknolojinin imkânlarını kullanmaya devam edeceklerdir. McDonaldlaşmanın belirttiği temel ilkeler yönetişimin de temel ilkeleridir. Burada teknolojik devlet de yönetişim adı altında bu ilkelere vurgu yapmaktadır. Fakat yapılan araştırmalar incelendiğinde yönetişim adı altında giderek akıllı unsurlara sahip olan devlet, McDonaldlaşan bir özel şirket yapısına bürünmektedir. Liberal kuramcıların devletin küçültülmesine ilişkin yaklaşımları, yine yönetişim ve katılımcılık gibi liberal değerlerle birlikte devletin post bürokratik bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır. Burada teknolojisi artan bir devlet hizmetinin, olası bürokratik risklerinin göz ardı edilmemesi, küçültülen devlet yapısı ve bürokrasinin yapısal anlamıyla kısıtlı kalınmaması gerekmektedir. Bürokrasi, yapısal-fiziki niteliklerinin yanında toplumsal ve sosyolojik pek çok nitelik de taşımaktadır. Ayrıca üzerinde kurulduğu toplumları da bu açılardan etkilemekte ve dönüştürmektedir. Artık devletlerin de dijital görünümleri ve varlıklarının olabileceği, bu varlıklarının klasik devlet anlayışından çok farklı olabileceği, bu yapıları ile toplumun dijital varlığına bir baskı unsuru oluşturabileceğini iddia etmek çok farazi bir ifade olmayacaktır. Zira kamu bürokrasisi, dijital araçlar vasıtası ile dijital toplumu etkileme kapasitesine sahipse eğer, bunun incelenmesi önemli bir dönüşümün tespit edilebilmesi için elzemdir.

Kaynakça

Akçakaya, M. (2016). "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 275-295.

Akdoğan, A. A. (2015). "Danıştay Kararlarında Yeni Kamu İşletmeciliği Kavramlarının İzini Sürmek". *Memleket Siyaset Yönetim,* 10(24), 1-20.

Aksoy, A. (2016). "Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-37.

Alagöz, B., Çeriz, A., ve Şimşek, N. (2023). "Yükseköğretimin McDonaldlaştırılması". *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 210-224.

Aslan, M. M., & Bulut, Y. (2019). "Akıllı Kent Uygulamalarının Kentsel Güvenlik Açısından Önemi". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi,* 52-60.

Aslan, T. (2020). Sağlık kurumlarında hizmet kalitesi algısının hasta memnuniyeti açısından değerlendirilmesi: Bir hastane örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ateş, H. (2003) "*Postbürokratik Kamu Yönetimi", Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Modeller, Dünya ve Türkiye Yansımaları*, (Ed: Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk ve Bayram Coşkun), Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s.57-82

Aydın, M. B. (2015). "Mahkemelerin McDonaldlaşması ve McMahkemeler". *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 1(1), 51-62.

Ayhan, E., & Önder, M. (2017). "Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı: Yönetişime Açılan Bir Kapı". *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi,* 3(2), 19-48.

Babaoğlu, C. ve Memiş, L. (2009). "Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları (Living Labs)". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4) 23-47.

Belli A (2017). "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Bağlamında Yerinden Yönetim ve Yerel Yönetimlerin Değerlendirilmesi". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 101-118.

Belli A., Tunç A. ve Aydın A. (2019). Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 18(1), 256-270.,

Botchway, F. N. (2000). *Good governance: the old, the new, the principle, and the elements*. Fla. J. Int'l L., 13, 159-209.

Bourgon, J. (2009). "New Directions İn Public Administration: Serving Beyond The Predictable". *Public Policy and Administration,* 24(3), 309-330.

Briand, Louise, "A Sutructurationist Analysis of Post-Bureaucracy in Modernity and Late Modernity", *Journal of Organizational Change Managemen*t, Vol:19, No:1, (2006), s.65-79.

Çelik, N. (2015). "Postbürokratik Kamu Yönetimi ve Demokrasi". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(2), 135-152.

Çukuçayır, M. Akif (2003) "Kamu Yönetiminde Değişim ve Yeni Yönetim Modelleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya.

Deguchi, A., Hirai, C., Matsuoka, H., Nakano, T., Oshima, K., Tai, M., & Tani, S. (2020). "What is society 5.0." *Society*, 5(0), 1-24.

Demir, C., Çohadar, Ö., ve Gök, G. (2017). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yönetişimin Temel İlkeleri Bağlamında İncelenmesi". *Strategic Public Management Journal*, 3 Özel Sayı, 138-153. https://doi.org/10.25069/spmj.347916

Dilaveroğlu, A. (2020). "Yönetişim İlkeleri ve Yerel Yönetimler Mevzuatına Yansımalar". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 45-63.

Drache, Daniel (2004) *The Post Washington Consensus: The Market Disconnect and the Public Reconnect*, Çalışma International Conference Beyond the Washington Consensus Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada. Man and Development sempozyumunda sunulmuştur.

Dubnick, Melvin and Frederickson, H. George, (2011) "Public Accountability: Performance Measurement, the Extended State, and the Search for Trust" (June 1, 2011). *National Academy of Public Administration & The Kettering Foundation*, June 2011

Dunn, William N. ve Miller, David Y. (2007) "A Critique of The New Public Management and The Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform", *Public Organization Review*, V:7, N:4, (2007), s.345-358.

Edgar, L., Marshall, C., & Bassett, M. (2006). Partnerships: Putting good governance principles in practice (pp. 1-19). *Ottawa: Institute on Governance*.

Eisenberg, M. A. (1992). *An Overview of the Principles of Corporate Governance*. Bus. Law., 48, 1271.

Erdem, A. ve Çiçekli, A. (2023). "Yönetişim Yaklaşımının Kuramsal Değerlendirilmesi ve İdare Hukuku Bağlamında Analizi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59, 283 – 303.

Ergur, G. A., Nuhoğlu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., ve Ergur, A. (2021). "Adanmışlıktan tükenmişliğe, tükenmişlikten vazgeçişe: COVID-19 pandemisi'nde istifa eden/emekli olan hekimlerin çığlığı". *İstanbul University Journal of Sociology*, 41(1), 73-102.

Eryılmaz, B. (2004) *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, 6. Baskı Alfa Yayınları.

Eşki, H. (2010). "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 6(11), 187-198.

Faruk A. (2006), "Türkiye'de Yönetişim ve Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", Memleket SiyasetYönetim, S:1, (2006), s.127.

Gemenis, K. (2024). "Artificial intelligence and voting advice applications. Frontiers in Political Science", *Political Science Methodologies,* Vol. 6 https://doi.org/10.3389/fpos.2024. 1286893.

Genç, F. N. (2012). *Yönetişim, Yönetime Katılma ve Farklı Katılma Türleri*. F. N. Genç (Ed.), Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi (s. 47-86) içinde

Gençkaya, Ö., Gündoğdu, H. G., ve Aytekin, A. (2021). "Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelerinin Yönetişim İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3), 705-726. https://doi.org/10.17153/oguiibf.935192

Göktolga, O. ve Gündoğmuş, B. (2015). "Küreselleşmeye Karşı Milli Kültürü Koruma ve Yayma Çabası: Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri Örneği", International Journal of Social Science, 33, 315-328.

Graham, J., Plumptre, T. W., & Amos, B. (2003). "Principles for Good Governance in the 21st Century" (Vol. 15, p. 6). *Ottawa: Institute on governance*.

Greisman, H. C. ve Ritzer, G. (1981) "Max Weber, Critical Theory and the Administrated World", *Qualitative Sociology*, vol 4, p. 34-55

Grey, Chris ve Garsten, Christina, "Trust, Control and Post-Bureaucracy", *Organization Studies*, Vol:22, No:2, (2001), s.229-250.

Gündoğan Y. S. & Seçkiner Bingöl E. (2024), "Türk Kamu Yönetiminde Açık Devlet Verisi Uygulamaları: Büyükşehir Belediye Portalları Üzerine Bir İnceleme", *RESS Journal Route Educational & Social Science Journal,* Volume 11, Issue 2, March 2024, p. 170-194

Gündoğmuş, B. (2021). *"Kamu Yönetimi Kavramsal Çerçevesi ve İnceleme Yaklaşımları"*, Kamu Yönetiminde Değişim Olgusu ve Global Trendler ve Yeni Paradigmalar, (Editör Berat Akıncı), Ankara: Nobel Yayınları, s.1-20.

Güngör, S. (2007). "Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Bir Olgu: E-Devlet". *Türk İdare Dergisi*, 457, 125-140.

Höchtl, J., Parycek, P., & Schöllhammer, R. (2016). "Big Data in the Policy Cycle: Policy Decision Making in the Digital Era". *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 26(1-2), 147-169.

Idzi, F.M., Gomes, R.C. "Digital Governance: Government Strategies That Impact Public Services". *GPPG* 2, 427–452 (2022). https://doi.org/10.1007/s43508-022-00055-w

Kamacı, A. (2018). "Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi". *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(2), 81-92.

Karasu, K. (2009). *Kamu Özel Ortaklığı: Sözleşme Sisteminin Genelleşmesi, Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform*, No:5, 79-93, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi- Kamu Yönetim Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

Karataş, A. (2020). "Post Yeni Kamu İşletmeciliğinin Kuramsal Temelleri: Yeni Bir Kuram Mı Yoksa Bir Tür Çöp Kutusu Modeli Mi?", *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Scienves Studies*, Vol:6, Issue:21; pp:538-551.

Karpunina, E. K., Kosorukova, I. V., Dubovitski, A. A., Galieva, G. F., & Chernenko, E. M. (2021). "State Policy of Transition to Society 5.0: Identification and Assessment of Digitalisation Risks". *International Journal of Public Law and Policy*, 7(4), 334-350.

Le Grand J. (1991) "The Theory of Government Failure". *British Journal of Political Science*. 1991;21(4):423-442.

Lynn, L. (2008). What is a Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications. NISPAcee Journal of Public Administration and Policy, 1(2), 17-30.

Manzoor, A. (2014). *A Look at Efficiency in Public Administration: Past and Future*. Sage Open, 4(4), 1-5.

Maruf, M. & Gündoğmuş, B. (2021). Kamu Çalışanlarında İş Tatmini Üzerine Bir Analiz. Ekin Yayınevi, Bursa

Matsunaga, Y., & Yamauchi, N. (2004). "Is the Government Failure Theory Still Relevant? A panel Analysis Using US State Level Data". *Annals of Public and Cooperative Economics*, 75(2).

Mecek, M. & Kocakula, Ö. (2019). *E-Devlet ve E-Yönetişimde İdari, Siyasi ve Etik Sorunlar. E-Yönetişim: Kavramsal/Kuramsal Çerçeve,* Ülke İncelemeleri ve Türkiye'ye Yansımaları (Ed. Bekir Parlak ve Kadir Caner Doğan), İstanbul: Beta Yayınları, 195-230.

Neumann, O., Guirguis, K., & Steiner, R. (2024). "Exploring Artificial İntelligence Adoption in Public Organizations: a Comparative Case Study". *Public Management Review*, 26(1), 114-141.

Ökmen, M, Görmez, K. (2009) "*Türkiye'de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları"*, *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları* (Edit. K.Görmez, M.Ökmen), Beta Yayını, İstanbul, ss.109- 128.

Ömürgönülşen, U. (2003). "Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği". *Çağdaş Kamu Yönetimi*-I, 3-43.

Öniş, Z., ve Şenses, F. (2005). "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus". *Development and Change*, 36(2), 263–290.

Övgün, B. (2010). "Bürokrasiden Yönetişime Örgüt Tipinin Değişmesi". Yayımlanmamış Doktora Tezi (Tez No. 265588), Ankara Üniversitesi.

Özdoğan, M. (2018). "Neo-Weberyen Devlet ve Bürokrasi". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 597-608.

Parker, L. D., Jacobs, K., & Schmitz, J. (2019). "New Public Management and the Rise of Public Sector Performance Audit: Evidence from the Australian case. Accounting", *Auditing & Accountability Journal*, 32(1), 280-306.

Patricia K. (2008), "Introduction: Governance, The State and Public Policy in Global Age", Governance, Globalization and Public Policy, (Ed: Patricia Kennet), Edwar Elgar Publishing, Cheltenham, 2008, s.12.

Ritzer, G. (2011) *Toplumun McDonaldlaştırılması, Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme* (çev. Şen Süer Kaya), İkinci Basım, Ayrıntı Yayınları İstanbul.

Ritzer, G., (2016) "Profesyonelleşme, Bürokratikleşme ve Rasyonelleşme: Maz Weber'in Görüşleri", (çev. Selin ATALAY) *Sosyoloji Dergisi* Armağan Sayısı, 189-202.

Saluk, M. (2022). Klasik Örgüt Kuramının Günümüze Etkileri: Mcdonaldlaşan Eğitim Sistemi Analizi. *Akademik Düşünce Dergisi*, (5), 85-106.

Seçkiner Bingöl, E. (2021). "Akıllı Şehirlerde Vatandaş Katılımı: Sistematik Bir Literatür Analizi". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1946-1966. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.998684

Sofyani, H., Riyadh, H. A., ve Fahlevi, H. (2020). "Improving Service Quality, Accountability and Transparency of Local Government: The İntervening Role of Information Technology Governance". *Cogent Business & Management*, *7*(1), 1735690.

Stiglitz, J. (2004). The Post Washington Consensus Consensus. *The Initiative for Policy Dialogue*, 1-15.

Tallberg, J., Lundgren M., Geith, J. (2024) "AI Regulation in the European Union: Examining Non-State Actor Preferences", *Business and Politics*, 1-22

Tekeli, İ. (1996). "Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine". *Sosyal Demokrat Değişim,* (3), 45-54.

Torres, L., Pina, V., ve Acerete, B. (2005). "E-Government Developments on Delivering Public Services Among EU Cities". *Government information quarterly,* 22(2), 217-238.

Tosun, A. (2024). "Kamu Yönetiminde Hizmet Sunumunda Bir Paradigma Değişimi: E-Devlet". *International Journal of Social Sciences (IJSS)/Uluslararasi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(33).

Tunç, A. (2015). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Açısından "Sosyal Yardım Yönetimine" Yönelik Bir Değerlendirme, Akademik Aratştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C.7, S.13, ss. 190-206.

Tunç, A. Hızlı, S. Engin C. (2022). Kamu Yönetimi ve Liberal Ekonomiye Yönelik Bir Değerlendirme, Route Educational and Social Science Journal, C.9, S.6, ss. 487-494.

Wayne Taylor, D. (2000), "Facts, Myths and Monsters: Understanding the Principles of Good Governance", International *Journal of Public Sector Management*, Vol. 13 No. 2, pp. 108-124. https://doi.org/10.1108/09513550010338755

World Bank (1992), *Governance and Development*, Washington D.C, 1992, s.3.

Yalçın, A. (2010) "İyi Yönetişim Ilkeleri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz Ü. (2000), "Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu", *Amme İdaresi Dergisi,* C:33, S:3, (Eylül 2000), s.22.)

Yılmaz, V. ve Mecek, M. (2021). *Kavram ve Kuramsal Açıdan Türkiye'de Dijital Kamu Yönetimi ve Dönüşümü.* Kamu Yönetiminde Değişim Olgusu: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar (Ed. Berat Akıncı). Ankara: Nobel Yayınları, 103-137.

Zeybekoğlu, S., & Alkan, Y. S. (2021). "Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Denemesi". *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(2), 651-681.

AN ANALYSIS ON THE SMART STATE AND ITS MCDONALDIZATION

Extended Abstract

Aim: Modern societies, which classical public administration pushed towards bureaucratization with rational public administration approaches, are dragging postmodern societies towards a post-bureaucratic structure with technological applications such as e-government and artificial intelligence. In this period when debates on whether artificial intelligence will act ethically in administration and decision-making remain important, it is important to discuss where the state and administration, which are claimed to be shrinking with neo-liberal approaches through technology, are in reality. At this point, the study aims to reconsider the dimension of the relationship between public administration and modern society in the light of technological developments.

Method(s): The study has subjected the basic principles of governance and the basic qualities of McDonaldization to thematic analysis through secondary sources in the literature, and applied the concepts obtained here to studies on the technological state in public administration. The themes are transparency, accountability, efficiency and rationality. These themes are common elements in governance and it is seen that governance wants to glorify service delivery in public administration with these concepts. However, with the concept of McDonaldization, the possibility that these concepts actually contain pejorative meanings and that they have emerged as a tool to transform modern societies into a post-bureaucratic structure is evaluated.

Findings: Societies keep up with technological developments faster than states. In a sense, this movement, which the society itself is dragged and dragged by itself, reshapes the society itself almost every day (Aslan & Bulut, 2019: 54-55). Today, the life of a superintelligent society is highly influenced by artificial intelligence and digital technologies and advanced research (Deguchi et al., 2020: 14). It is inevitable for the digitalizing state to act in accordance with Society 5.0 as a new concept in producing and delivering public services. While the existence of new technologies is expected to bring uniqueness on the one hand, on the contrary, it creates a uniformization. In the digitalization of states, there are risks that may occur with the predominant reliance on data and the rationalization of decision-making mechanisms. These risks keep alive concerns that decision-making mechanisms that ignore the human factor, whether by artificial intelligence or by human beings, may exclude ethical values and ignore human-specific situations. The increasingly technologized structure of the public bureaucracy always holds the possibility of reaching the stage of irrationality of rationality expressed by Ritzer by ignoring the human element

Conclusion: Despite the benefits and drawbacks, and even despite all governance trends, governments will continue to use the possibilities of technology in service delivery. The basic principles of McDonaldization are also the basic principles of governance. Here, the technological state also emphasizes these principles under the name of governance. However, when the researches are examined, the state, which has increasingly smart elements under the name of governance, takes on the structure of a McDonaldizing private company. Liberal theorists' approaches to downsizing the state, together with liberal values such as governance and participation, cause the state to take on a post-bureaucratic structure. Here, the possible bureaucratic risks of an increasingly technologized state service should not be ignored, and the structural meaning of the shrinking state structure and bureaucracy should not be limited. In addition to its structural-physical qualities, bureaucracy also has many social and sociological qualities. It also affects and transforms the societies on which it is founded in these respects. It would not be too far-fetched to claim that states can also have digital appearances and entities, that these entities can be very different from the classical understanding of the state, and that these structures can constitute an element of pressure on the digital existence of society. If the public bureaucracy has the capacity to influence the digital society through digital tools, it is essential to examine this in order to identify an important transformation.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

MIST ÜLKELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YEŞİL ENERJİNİN YEŞİL ÜRETİME ETKİSİ

Fatih AKIN[1], Ömer AKÇAYIR[2]

Öz

Çalışmada, MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma (HDI) ve yenilenebilir (REN) enerji tüketiminin yeşil üretim (CO_2) üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla 1990-2021 yılları verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemleri kullanılmıştır. CIPS birim kök testinin kullanıldığı analizde tüm serilerin birinci farkta durağan oldukları belirlenmiş, LM Bootstrap eşbütünleşme yöntemiyle eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Modelin katsayıları Artırılmış Ortalama Grup (AMG) yöntemi ile tahmin edilmiş ve nihayetinde Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile analiz tamamlanmıştır. Panelin genelinde ve ülke bazında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar ortaya çıkmış, HDI ve yenilenebilir enerji tüketimi CO_2'yi azaltırken, kontrol değişken olan GDP ve yenilenemeyen enerji tüketimi CO_2'yi artırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın yeşil üretim üzerindeki etkisinin yenilenebilir enerjinin etkisinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bağımsız değişkenlerin her birinden bağımlı değişkene (CO_2) doğru, doğrudan ya da diğer değişkenler aracılığıyla dolaylı olarak nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Kalkınma, Yenilenebilir Enerji, Yeşil Üretim, Panel Veri Analizi*
JEL Sınıflandırması: *O11, Q01, Q56, C33, O13*

IMPACT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND GREEN ENERGY ON GREEN PRODUCTION IN MIST COUNTRIES

Abstract

In this study, panel data analysis methods are used to investigate the effects of sustainable development (HDI) and renewable energy consumption (REN) on green production (CO_2) in MIST (Mexico, Indonesia, South Korea and Turkey) countries using data from 1990-2021. In the analysis using the CIPS unit root test, all series were found to be stationary at first difference and cointegration relationship was determined by LM Bootstrap cointegration method. The coefficients of the model are estimated with the AMG method and finally, the analysis is completed with Dumitrescu & Hurlin (2012) panel causality test. Statistically significant results are obtained for the whole panel and for each country, where HDI and REN decrease CO_2, while GDP and non-renewable energy consumption as control variables increase CO_2. The impact of sustainable development on green production is found to be much higher than the impact of renewable energy. In addition, a causality relationship was found from each of the independent variables to the dependent variable (CO_2), either directly or indirectly through other variables.

Keywords: *Sustainable Development, Renewable Energy, Green Production, Panel Data Analysis*
JEL Classification: *O11, Q01, Q56, C33, O13*

[1] *Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Refahiye Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, fatih.akin@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7741-4004*
[2] *Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, omerakcayir@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1645-5312*

Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 11.11.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 19.12.2024

Akın, F. ve Akçayır, Ö. (2025). MIST Ülkelerinde Sürdürülebilir Kalkınma Ve Yeşil Enerjinin Yeşil Üretime Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 169-186. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1582864

1. Giriş

Ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasi birçok amacı olmakla birlikte en nihai amacı vatandaşlarına özgürlük ve refah içinde yaşayabilecekleri ve geleceklerini güvende hissedebilecekleri bir ülke inşa etmektir. Bu uzak hedefler doğrultusunda ekonomilerinin dünü, bugünü ve yarını irdelenmekte ve ihtiyati tedbir niteliğinde orta ve uzun dönemli programlar uygulanmaktadır. Tam olarak bu vizyon ve misyonların ardında sürdürülebilir büyüme ve sürdürülebilir kalkınma kavramları yer almaktadır. Büyüme refahın nicel yönünü kalkınma ise nitel yönünü işaret etmektedir. Gelişmiş ülkeler için büyüme, gelişmekte olan ülkeler için ise kalkınma kavramı daha merkezi bir kavramdır (Şahin ve Gökdemir, 2016: 3). Zira kalkınmanın toplumsal refah ile doğrudan ilişkili unsurları söz konusudur.

Özellikle II. Dünya savaşının ardından ülkelerin hızlı büyüme arzuları, tüketim algısının ve üretim olanaklarının değişmesi sadece dünya ekonomisini değil, çevresel koşulları da etkisi altına almıştır. Önce büyüme, sonra kalkınma daha sonra ise sürdürülebilir kalkınma olgularının zihnimizde yerleşmesine neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel bileşeni bulunmaktadır (Munasinghe, 2009). Mevcut kaynakların optimum kullanımıyla yıkıcı zararların, atıkların ve israfın minimize edilerek çevrenin kendini yenilemesine imkân tanıyarak ekonomik ve sosyal olarak gelişmeye sürdürülebilir kalkınma adı verilmektedir (Mawhinney, 2002: 3; Bucak, 2021: 72). Gelişim pozitif anlamda ilerleme olarak tanımlandığı için kalkınma daima ileri yönlü iyileşmedir. Ayrıca bu gelişimin gelecek nesillerin henüz doğmamış refahlarından ve kalkınma kabiliyetlerinden çalmaksızın gerçekleştirilmesi arzu edilmektedir.

Bir ekonominin büyümesi ülkelerin çevre kalitesini etkilediği ve sosyal yönden önemli değişikliklere neden olduğu için sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutları önem arz etmektedir (Vasylieva vd., 2019: 12). İnsanoğlu, küresel rekabetin gereği olarak büyümek pahasına hergün yeni küresel sorunların doğmasına neden olmakta, ekolojik rezervlerini hızla tüketerek henüz doğmamış nesillerine sürdürülemez bir dünya bırakmaktadırlar. Üretim sonucu ortaya çıkan zarar ile üretimin kendisi her zaman paralel hareket etmemektedir. Dünya'nın fabrikası benzetmesi ile ün yapmış Çin'in 2015 verileriyle küresel karbon emisyonunun %28'inde payı bulunurken, toplam küresel büyümenin sadece %17'sinde pay sahibidir (Paramati vd., 2019: 12) Bu durum dış ticaret kanalı vasıtasıyla ortaya çıkan karbon ithalatı ve ihracatı ile açıklanabilmektedir.

Ek olarak, ülkelerin ekonomik büyüme dinamikleri ile enerji talebi arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Özellikle yenilenebilir ya da yeşil enerji kullanımı, fosil yakıtlardan (kömür, petrol ve doğalgaz) elde edilen yeşil olmayan enerji kullanımına nispeten büyümenin ötesinde sürdürülebilir kalkınma için çok daha önemlidir. Zira yeşil olmayan enerji tüketimi hem kısa hem de uzun vadede CO_2 emisyonlarını artırırken, yeşil enerji tüketimi uzun vadede CO_2 emisyonlarını azaltmaktadır (Riti vd., 2018: 2007). Zira sürdürülebilirlik kavramı zaten uzun döneme odaklanmakta, dünya kaynaklarının gelecek nesillere daha sağlıklı aktarılmasını hedeflemektedir.

İnsani gelişme endeksi (humanity developtment index-HDI), ortalama yaşam süresi ve beklentisi, eğitim ve hayat standartları olmak üzere üç ana unsurun endeksleştirilerek geometrik ortalamasının alınmasıyla elde edilen bir endekstir (HDR UNDP, 2024a). Sürdürülebilir kalkınma kavramının tüm boyutlarını mükemmel bir şekilde temsil etmese de literatürdeki çalışmaların çok büyük bir kısmının ampirik analizler için tercih ettiği HDI ülkelerin kalkınma istatistikleri olarak değerlendirilmekte ve kullanılmaktadır.

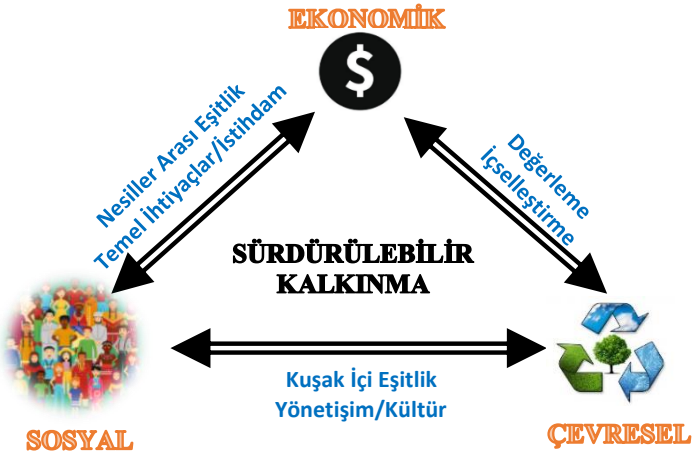
Çalışmada sürdürülebilir kalkınma göstergesi olarak insani gelişmenin ve yeşil enerjiyi temsilen yenilenebilir enerji kullanımının, üretim başına CO_2 emisyonunu yani yeşil üretimi nasıl etkilediği Artırılmış Ortalama Grup (AMG) tahmincisi ile incelenmiştir. Ayrıca, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi de uygulanmıştır. Örneklem olarak, ABD yatırım bankası Probitas Partners ve Goldman Sachs tarafından 2011 yılında gelecekte büyüme ve kalkınma potansiyeli açısından lider ülke gruplarından birisi olarak gösterilen MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri seçilmiştir (Çelebi Boz vd., 2019: 1124). Erişilebilir veri kısıtlılığı nedeniyle 1990-2021 dönemi örneklem olarak ele alınmıştır. Bu perspektifle, ilk olarak çalışmanın teorik arka planı ele

alınmış ardından konuya ilişkin literatürde yer alan çalışmalar değerlendirilmiştir. Daha sonra ise ekonometrik panel veri analizi yapılmış ve nihayet son bölümde sonuç ve değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. Teorik Çerçeve

Sürdürülebilir kalkınma, uzun dönemi dikkate alarak, toplumun refahında oluşturulan iyileştirmelere yönelik faaliyetler bütünüdür (Munasinghe, 2001: 137). Şekil 1'de görselleştirildiği üzere ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel bileşeni bulunan sürdürülebilir kalkınma kavramı, bu üç unsurun karşılıklı ve yoğun etkileşimini gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın üç sacayağını oluşturan bu unsurların eşgüdümlü hareketi için gelecek vizyonlu stratejik büyümeye ihtiyacı vardır. Büyümenin mutlak unsuru üretim için de sürdürülebilirlik kavramı öne çıkmaktadır.

Şekil 1: **Sürdürülebilir Kalkınmanın Unsurları**

Kaynak: (Munasinghe, 2001: 136).

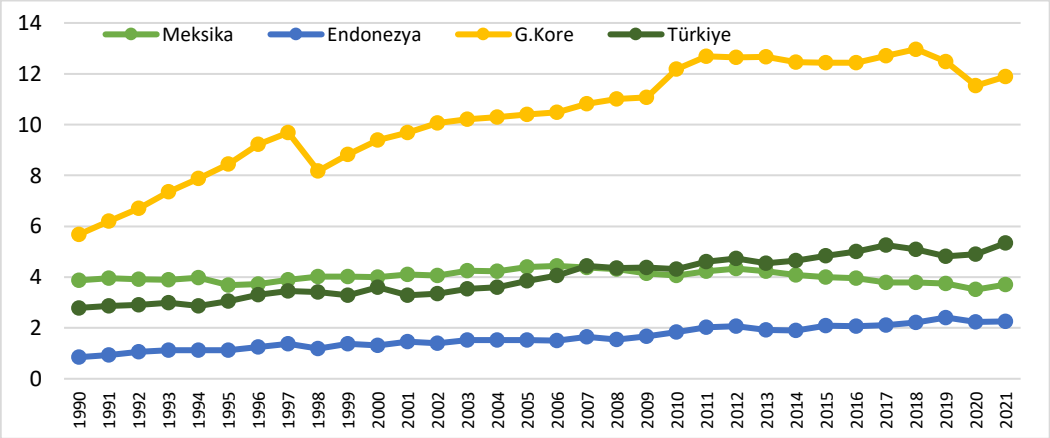
Özellikle son dönemlerde üzerimizde baskısını daha net hissettiğimiz çevresel değişim sinyalleri, üretim konusunda da bakış açısını değiştirmek zorunda bırakmıştır. Bu kapsamda birçok üretim süreci, çevreci vizyon üzerine tesis edilmeye başlanarak yeşil üretim için tedarik süreci de dâhil olmak üzere yeşil stratejiler belirlenmektedir (Hong vd., 2018; Liu vd., 2023). Çevre perspektifinden bakıldığında ise üretimin en dikkat çeken faktörü olarak enerjiyi ifade etmek mümkündür. Zira üretim ile paralel olarak artan enerji talebi, yenilemeyen enerji kaynaklarının kullanım motivasyonunu artırmakta, bu da sera gazı emisyonları başta olmak üzere çok sayıda negatif durum olarak karşımıza çıkmaktadır. En nihayetinde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkileriyle sürdürülebilir çevre olgusunu gündemde tutmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma çevçevesinde ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlarının birbirleriyle etkileşimi karşılıklı olabilmekte, unsurlardan herhangi birisinde yaşanan değişim doğrudan ya da dolaylı olarak birbirlerini etkilemektedir. Sürdürülebilir büyümeyi temsil kabiliyeti nedeniyle ortaya atılmış olan insani gelişmiş endeksinin alt bileşenleri eğitim, ortalama yaşam beklentisi ve gelir endeksleri, birbirleriyle sıkı bir nedensellik ilişkisine sahiptir.

Özetle sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımı üretim başına düşen CO_2 emisyon değerlerini, yani yeşil üretimi etkilemektedir. Bu çerçevede oluşturulmuş olan ekonometrik modelde aralarında uzun ya da kısa dönemli bütüncül ilişkinin var olup olmadığı ve bu ilişkilerin yönü ve şiddeti ampirik olarak araştırılmıştır. Büyüme ve kalkınma perspektifi açısından gelecek adına lider ülkeler olarak rapor edilmesi nedeniyle MIST ülkeleri örneklem olarak seçilmiştir.

Grafik 1'de MIST ülkelerinin 1990-2021 yılları arasındaki verileriyle elde edilmiş üretim başına düşen CO_2 emisyon değerleri gösterilmektedir. Güney Kore'nin yeşil olmayan üretim kapsamında en olumsuz durumda olduğu, bunu sırasıyla Türkiye, Meksika ve Endonezya'nın takip ettiği görülmektedir. 2008 yılına kadar Türkiye'nin Meksika'ya nispeten yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Uzun dönem trendi olarak yeşil üretim açısından Güney Kore ve Türkiye olumsuz bir seyir izlerken, Endonezya ve Meksika'nın daha durağan bir seyir izlediği görülmektedir. Bunu büyüme potansiyeli görece yüksek olan Türkiye ve Güney Kore için yeşil yatırımların yetersizliği ile yorumlamak mümkündür.

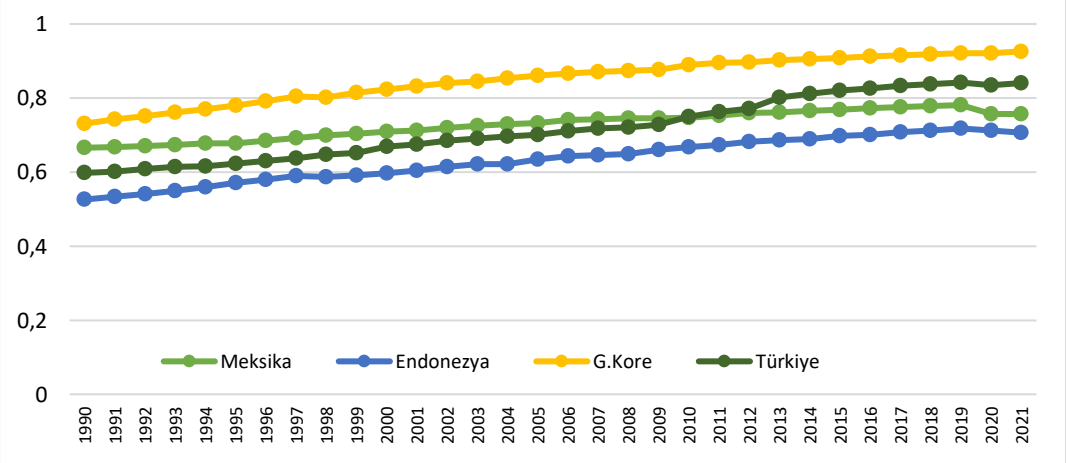
Grafik 1: **MIST Ülkelerinde Üretim Başına Düşen CO_2 Emisyon Miktarı**

Kaynak: (WB, 2024a).

Grafik 2'de MIST ülkelerinin 1990-2021 yıllarına ait verileriyle elde edilmiş insani gelişme endeks değerleri gösterilmektedir. Güney Kore'nin insani gelişme düzeyi görece en yüksek olup, sırasıyla Türkiye, Meksika ve Endonezya izlemektedir. Meksika ve Endonezya'nın 2020 sonrasında HDI'nin hafif aşağı doğru yöneldiği görülmekte, bunun dışında neredeyse 30 yıldır hepsinin yükselen bir trend içerisinde olduğu gözlenmektedir. Meksika ve Endonezya'nın ise görece daha yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'nin insani gelişme endeksi özellikle 2010 sonrasında en yüksek ivmeyle ilerme kaydettiği görülmektedir. UNDP 2023/2024 insani gelişme raporuna göre, HDI değerine göre yapılan sıralamada 193 ülke arasında Güney Kore 19., Türkiye 45., Meksika 77. ve Endonezya ise 112. sırada yer almaktadır (UNDP HDR, 2024b).

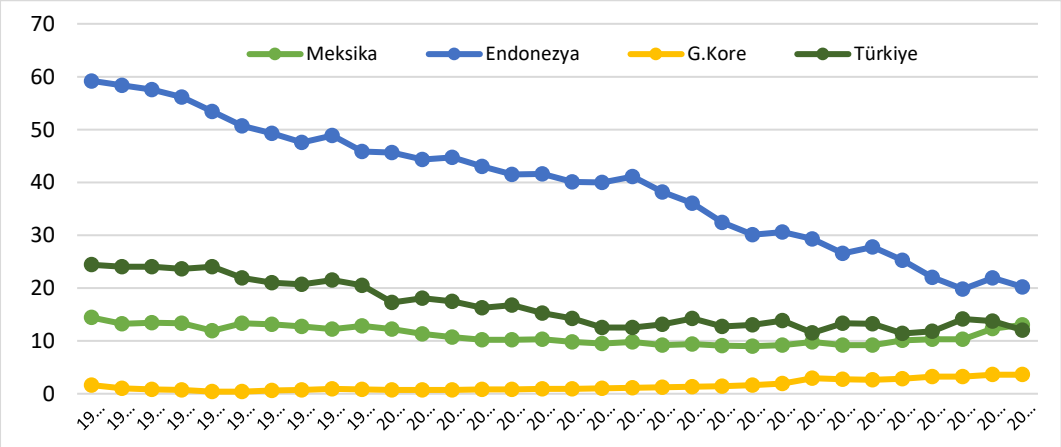
Grafik 2: **MIST Ülkelerinde İnsani Gelişme Endeksi**

Kaynak: (UNDP, 2024).

MIST ülkelerinin 1990-2021 yıllarına ait verileriyle elde edilmiş yenilenebilir (yeşil) enerji tüketimi değerleri "Grafik 3"te, yenilenemez enerji tüketimi değerleri ise "Grafik 4"te gösterilmektedir. Endonezya hariç MIST ülkelerinin tamamında yenilenebilir enerji tüketiminin hafif artma eğiliminde olduğu, Endonezya'nın ise azalan bir seyir izlediği görülmektedir.

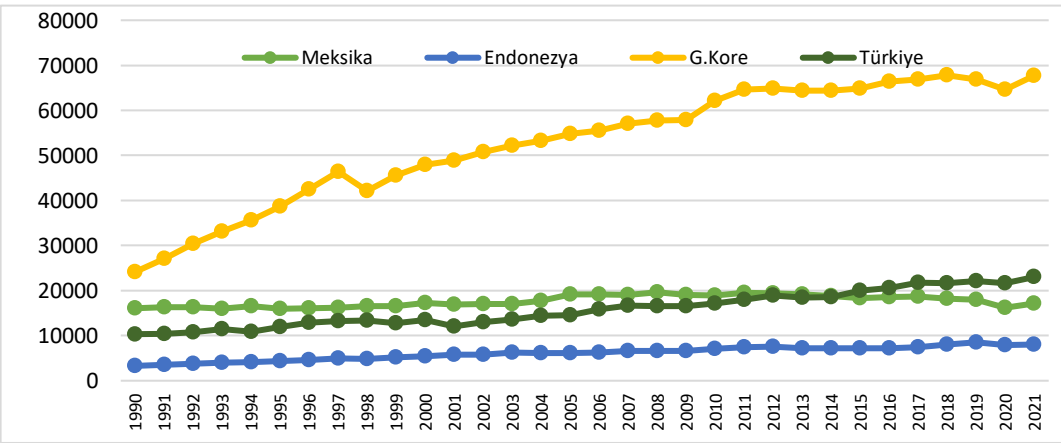
Grafik 3: **MIST Ülkelerinde Yenilenebilir (Yeşil) Enerji Tüketimi**

Kaynak: (WB, 2024c).

Güney Kore'nin yenilenemeyen enerji kullanımında önemli düzeyde bir artış söz konusu iken, Türkiye'de nispeten daha az bir büyüme söz konusudur. Meksika ve Endonezya için de genel olarak yatay bir seyir gözlenmektedir. 2013 yılından itibaren Meksika ile Türkiye arasında ters bir seyir izlenmektedir.

Grafik 4: **MIST Ülkelerinde Yenilenemeyen Enerji Tüketimi**

Kaynak: (IEA, 2024).

3. Literatür Özeti

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak ele alındığında, sürdürülebilir kalkınmayı temsilen 1990 yılından itibaren düzenli olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından kamuoyuna açıklanan HDI verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Enerji kullanımı açısından ise özellikle son yıllarda yenilenebilir (yeşil) ya da yenilenemeyen enerji olarak her iki enerji türünün de kullanıldığı görülmektedir. Çevre verilerinde ise çoğunlukla üretim ya da tüketim kaynaklı karbon emisyonu verileri ya da ekolojik ayak izi (EAİ) verileri kullanılmaktadır. Ülke örneklemi açısından ise, münferid olarak ülke örneklemlerinin yanı sıra AB, OECD ve BRICS gibi birçok farklı ülke grubu örneklemleri ele alınmaktadır.

Ekonomik büyüme, üretim, karbon emisyonu salımı, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ve sürdürülebilir kalkınma (insani gelişme endeksi) değişkenleri birbirleri ile girift ilişkiler içermektedir. Bu nedenle literatürde bahsi geçen bu değişkenlerin hem bağımlı hem de bağımsız değişkenler olarak ele alındığı görülmektedir. Zira değişkenler aralarındaki nedensellik ilişkisi ve illiyet bağı ülke ve zaman boyutunda farklılıklar göstermektedir. Enerji tüm bu boyutları ile HDI'yi etkilemektedir, bu da ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmaya ve enerji verimliliği faaliyetlerini geliştirmeye odaklanmalarının nedenlerinden biridir (Pîrlogea, 2012: 500). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil olarak nitendirilen yenilenebilir enerji yatırımlarının kamu maliyesi politikalarıyla sübvanse edilerek artırılması gerekmektedir (Ahmed ve Shimada, 2019: 1).

Enerji ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, Steinberger ve Roberts'a (2009) göre enerji ile insani gelişme endeksi arasındaki kabul gören bir ilişkinin var olduğu ve beklenenin aksine bu ilişkinin niteliğinin değiştiği tespit edilmiştir. Pîrlogea (2012) AB ülkeleri örnekleminde, enerji yoğunluğu yüksek ülkelerde HDI'nin olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Paramati vd. (2018) G20 ülkelerini araştırdığı çalışmasında, yeşil enerji tüketimini yeşil olmayan enerjilerin tüketimine kıyasen kalkınmaya etkisinin çok daha yüksek düzeyde olduğu ortaya koymuştur. Riti vd. (2018) çalışmasında büyüme lehine çevresel kaliteyi sağlamak için yenilenebilir enerji tüketiminin potansiyel rolünü araştırmıştır. Yeşil olmayan enerji tüketimi kısa ve uzun dönemde çevre kirliliğini artırırken, yeşil enerji tüketimi çevre kirliliğini azaltmaktadır. Ekonomik büyüme ve nüfus kısa vadede CO_2 emisyonlarını artırsa da uzun vadede CO_2 emisyonları üzerindeki etkileri azalmakta ve Çin için çevresel karbon Kuznets eğrisi hipotezini doğrulamaktadır (Riti vd., 2018: 2008). Soukiazis vd. (2019) 28 OECD ülkesini örneklem olarak seçtiği çalışmasında, yeşil enerjinin çevre kirliliğini ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınma üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Baloch vd. (2019) BRICS ülkelerini ele aldığı çalışmasında, yenilenebilir enerji kaynaklarının karbon emisyonunu azalttığını tespit etmiştir. Dinçer ve Karakuş (2020) MINT ülkeleri örnekleminde Endonezya için yeşil enerji ve kalkınma arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi tespit ederken, BRICS ülkelerinde yeşil enerjinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu çıkarımında bulunmuştur. Kassouri ve Altıntaş (2020) MENA ülkelerinde HDI'nin EAİ'ni artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Pata vd. (2021) çalışmasında en yüksek ekolojik ayak izine (EAİ) sahip on ülkede HDI ve yeşil enerjinin ekolojik ayak izini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Oluç (2023) çalışmasında, Türkiye örnekleminde, çok boyutlu HDI ile EAİ arasında ters "U" ilişkisinin var olduğunu ve yeşil enerji tüketiminin ve ekonomik büyümenin EAİ'ni ve çevresel bozulmayı azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Bedir ve Yilmaz (2016) Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 33 OECD ülkesini ele aldığı çalışmasında, karbon emisyonları ile HDI arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Bieth'in (2021) Japonya ve ASEAN ülkeleri örnekleminde ele aldığı araştırmasına göre, insani kalkınma ve milli gelirdeki artış çevresel bozulmayı artırmaktadır. Koçak ve Uçan (2018) Türkiye, Almanya, ABD, Norveç ve İtalya örnekleminde HDI ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmiştir. Wang vd. (2019) çalışmasının bulgularına göre seçilmiş OECD ülkelerinde uzun dönemde HDI'deki artış çevre kalitesini artırmakta olup, tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Steinberger vd. (2012) insani kalkınma ve tüketime dayalı karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmış, sosyo-ekonomik faydanın karbon ihraç eden ülkelerin lehine olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ek olarak düşük karbon emisyonları ile yüksek yaşam beklentisi arasında pozitif korelasyon tespit edilirken yüksek gelir ile arasında negatif korelasyon bulunmaktadır. Yıldırım vd. (2022) HDI'nin düşük olduğu örneklemde EAİ'nin büyüdüğünü, HDI'nin yüksek olduğu örneklemde EAİ'nin küçüldüğü sonucuna varmıştır. Benzer örneklemde Akbar vd. (2021) çevre kirliliğinden HDI'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiş ve karbon emisyonlarının HDI'ye etkisini olumsuz olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma konusuna ilişkin literatürde yer alan çalışmaların bütünü dikkate alındığında, üretim başına düşen CO_2 emisyonu, insani gelişme endeksi, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ve GDP değişkenleri farklı kombinasyonları ile farklı örneklemler için ele alınmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığına dair literatürde çok sayıda çalışma yer almış olsa da MIST ülkeleri örnekleminde bu model ve yöntemin kullanıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca bağımlı

değişken olarak üretime dayalı CO_2 emisyonunun kullanıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında çalışmanın model ve yöntem açısından literatürdeki boşluğu doldurarak, olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Model, Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, 1990-2021 dönemi için MIST ülkelerinde (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) sürdürülebilir kalkınmanın ve yeşil enerjinin yeşil üretime etkisi panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada bağımlı değişken olarak yeşil üretimi temsilen üretim bazlı CO_2 emisyonu kullanılırken, bağımsız değişken olarak sürdürülebilir kalkınmayı temsilen insani gelişme endeksi (HDI) ve yeşil enerjiyi temsilen ise yenilenebilir enerji tüketimi (REN) kullanılmaktadır. Ayrıca yenilenemez enerji tüketimi (NREN) ve ekonomik büyüme (GDP) ise kontrol değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Çalışma tarihi itibariyle en güncel REN verilerinin 2021 yılına kadar var olması bir kısıt olarak karşımıza çıkmakta, veri seti bu nedenle ilgili dönemlerle sınırlandırılmıştır. Çalışmada, aykırı (outlier) değerlerin analizdeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırılmak amacıyla seri değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Analizde birden fazla ekonometrik paket programlarından yararlanılmıştır. Modelin kurulmasında Steinberger & Roberts (2009) ve Ağaoğlu (2023) çalışmalarından esinlenilmiş olup çalışmanın ekonometrik modeli Denklem 1'de gösterilmiştir.

$$CO2_{it} = \beta_0 + \beta_{i1}HDI_{it} + \beta_{i2}REN_{it} + \beta_{i3}NREN_{it} + \beta_{i4}GDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Değişkenlere ait açıklamalar ve veri kaynakları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: **Değişkenler**

Değişken	Ölçüm	Kaynak
CO_2	Üretim Bazlı Kişi Başına Metrik Ton	Dünya Bankası (WB, 2024a)
HDI	Endeks Değeri (0-1 arası)	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP,2024)
REN	Toplam Enerji İçindeki Payı (%)	Dünya Bankası (WB,2024c)
NREN	Kişi Başına Birincil Enerji Tüketimi (Kwh)	Uluslararası Enerji Ajansı (IEA, 2024)
GDP	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Sabit 2015 ABD $)	Dünya Bankası (WB, 2024b)

Ampirik analizde ilk olarak, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılmaktadır. Küreselleşmiş ekonomik piyasaların günümüzdeki yapısında, çeşitli faktörler ülkeleri birbirine oldukça bağımlı hale getirebilir. Bu durum, belirli bir bölgedeki bir parametredeki değişikliğin başka bir bölgeyi veya ülkeyi etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi, hatalı veya yanlı sonuçlara yol açabilir (De Hoyos ve Sarafidis, 2006; Pesaran, 2004). Bu sorunu ele almak için, MIST ekonomileri arasındaki karşılıklı bağımlılığı değerlendirmek amacıyla Breusch & Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{lm} ve Pesaran vd., (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} yatay kesit bağımlılık testleri kullanılmaktadır. Testlerin temel ve alternatif hipotezleri *"H_0:* Yatay kesit bağımlılığı yoktur. *H_1:* Yatay kesit bağımlılığı vardır." şeklindedir.

Bu testlerin matematiksel olarak yazılımları Denklem 2 ve 3'de gösterilmektedir.

Breusch & Pagan (1980) CD_{lm} testi (2)'nolu denklemde yer almaktadır:

$$CD_{lm}(\mathrm{BP}, 1980) = \mathrm{T}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\left(\hat{p}_{ij}^2\right) \rightarrow X^2\,\frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testi (3)'nolu denklemde verilmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\left[\hat{p}_{ij}^2\left(\frac{T-K-\hat{p}_{ij}-\hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}}\right)\right] \rightarrow N(0,1) \quad (3)$$

İkinci olarak, panel verilerinde eğim heterojenliğinin var olup olmadığı ele alınmalıdır. Bu ekonomiler bazı ortak özelliklere sahip olsalar da, bu benzerlikler ekonometrik analizlerde, özellikle panel tahminlerinde hatalı sonuçlara yol açabilmektedir (Baltagi ve Li, 2002). Bu nedenle, MIST

ekonomisinin benzer veya farklı özellikler açısından değerlendirmesi önem arz etmektedir. Çalışmada, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından tanıtılan Delta testleri eğim katsayı heterojenliği testi uygulanmıştır. Testlerin temel hipotezi temel hipotez *H₀:* Eğim katsayılarının homojen olduğunu, alternatif hipotez ise *H₁:* Eğim katsayılarının heterojen olduğu şeklindedir. Bu testlerin matematiksel olarak gösterimleri Denklem 4 ve 5'te verilmiştir.

$$Delta\ Tilde = \sqrt{N}\frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \tag{4}$$

$$Delta\ Tilde_{adj} = \sqrt{N}\frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{var(t,k)} \tag{5}$$

Üçüncü olarak, panel veri analizinde sıkça karşılaşılan yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayısı heterojenliği gibi zorlukları ele almak için uygun bir birim kök tahmin yöntemi kullanılması gereklidir. Çalışmada, Levin, Lin, Chu, Dickey-Fuller ve artırılmış Dickey-Fuller testlerine kıyasla güvenilirliği ile bilinen Pesaran'ın (2007) yatay kesit IPS (CIPS) testine dayanmaktadır. İlk olarak, Pesaran (2006) yatay kesit bağımlılığı ile ilişkili açıklanamayan yatay kesit ortalamalarını incelemek için bir faktör modeli önermiştir. Sıradan ve birinci farkı alınmış yatay kesit gecikmeleri, panelin dengesiz (T<N ve T>N) olup olmamasına bakılmaksızın aynı teknikler kullanılarak Artırılmış Dickey-Fuller doğrusal ifadesinde birleştirilmiştir (Pesaran, 2007). Bu yaklaşım, yatay kesit bağımlılığına izin vermektedir. Testin temel hipotezi *H₀:* Birim kökün olduğunu, alternatif hipotezi ise *H₁:* Birim kökün olmadığı şeklindedir. Bu testin matematiksel olarak yazılımı Denklem 6'da gösterilmektedir.

$$CIPS = \frac{1}{N}\sum_{i=0}^{N} CADF_i \tag{6}$$

Dördüncü olarak, MIST ülkeleri örnekleminde ele alınan modelde, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı, Lagrange Çarpanı (LM) Bootstrap panel eşbütünleşme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından önerilen bu yöntem, bootstrap tekniğine dayanmakta ve böylece yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Testin temel ve alternatif hipotezleri "*H₀:* Eşbütünleşme vardır, *H₁:* Eşbütünleşme yoktur." şeklindedir. Bu testin matematiksel olarak gösterimi Denklem 7'de verilmiştir.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2}\Sigma_{i=1}^{N}\Sigma_{i=1}^{T}\widehat{\omega}_i^{-2}S_{it}^2 \tag{7}$$

Beşinci olarak, panel veri modellerinde, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunda bu ilişkinin boyutunu belirlemek için uzun dönem katsayı tahmincileri kullanılmaktadır. Bu çalışmada, uzun dönem katsayı tahminleri, Eberhardt ve Bond (2009) tarafından önerilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Artırılmış Ortalama Grup (AMG) tahmincisi yöntemi ile incelenmiştir. Bu uzun dönem katsayı tahmincisi iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. İlk aşamada, durağan olmayan değişkenlerle yapılan regresyon modelleri yanlı sonuçlar verebileceğinden, model birinci farklarla tahmini Denklem 8'de verilmiştir.

$$\Delta y_{it} = b'\Delta x_{it} + \sum_{t=2}^{T} c_t \Delta D_t + e_{it}; \quad \Rightarrow \hat{c}_t \equiv \mu_t^* \tag{8}$$

Burada, μ_t^* zaman kukla katsayılarını göstermektedir. İkinci aşamada, her bir bölüm biriminin regresyonuna zaman kuklası dâhil edilerek model tahmini Denklem 9'da verilmiştir.

$$y_{it} = \alpha_i + b_i' x_{it} + c_i t + d_i \mu_t^* + e_{it} \tag{9}$$

Kesitsel tahminlerin ortalaması alınarak elde edildiği AMG tahmincisi Denklem 10'da verilmiştir.

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1}\sum_i \hat{b}_i \tag{10}$$

Son olarak çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Hem T>N hem de T<N durumlarında kullanılabilmektedir. Testin temel hipotezi H_0: Tüm birimler için nedensellik olmadığını, altenatif hipotezi ise H_1: Tüm birimler için nedensellik olduğunu varsaymaktadır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından ortaya konan doğrusal model Denklem 10'da gösterilmektedir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{K} \beta_{i,k}\, y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{K} \gamma_{i,k}\, X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Panel veri setinde her bir birim için Granger nedensellik testi yapılır ve test istatistikleri hesaplanır. Bu istatistikler daha sonra ortalamaları alınarak panel veri seti için genel bir test istatistiği elde edilir. Aşağıda sırasıyla Denklem 12 ve 13'te ortalama ve standartlaştırılmış test istatistikleri verilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

$$W_{N,T}^{HNC} = N^{-1}\Sigma_{i=1}^{N} W_{i,T} \quad (12)$$

$$\boldsymbol{Z_{N,T}^{HNC}} = \sqrt{\frac{N}{2M}}\left(\boldsymbol{W_{N,T}^{HNC}} - \boldsymbol{M}\right) \rightarrow \boldsymbol{N(0,1)} \quad (13)$$

5. Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan CO_2, HDI, REN, NREN ve GDP değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır. Bu istatistikler, değişkenlerin merkezi eğilim ve dağılım ölçüleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Tanımlayıcı istatistiklerin her birisi kendi içinde özel anlamlar içermekle birlikte bazı istatistikler daha ziyade göze çarpmaktadır. Örneğin, standart sapma serilerin iniş çıkış hareketlerini (volatilite) temsil etmektedir. Standart sapma değeri en yüksek serinin REN, en düşük serinin ise HDI olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerleri, değişkenlerin dağılımının normal dağılıma ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre, REN dışında diğer değişkenlerin normal dağılıma yakın olduğu yorumlanabilmektedir.

Tablo 2: **Tanımlayıcı İstatistikler**

	CO_2	HDI	REN	NREN	GDP
Ortalama	1.376	-0.320	2.249	9.734	8.949
Medyan	1.387	-0.324	2.557	9.737	9.132
Maksimum	2.562	-0.076	4.080	11.124	10.397
Minumum	-0.162	-0.642	-0.916	8.100	7.302
Std. Sapma	0.695	0.136	1.332	0.800	0.815
Çarpıklık	-0.067	-0.138	-0.835	0.087	-0.297
Basıklık	2.375	2.411	2.642	2.293	2.369
Jarque-Bera	2.181	2.257	15.554	2.826	4.014
Olasılık	0.335	0.323	0.000	0.243	0.134
Gözlem Sayısı	128	128	128	128	128

Tablo 3'te yatay kesit bağımlılık ve homojenite test bulguları sunulmaktadır. CD_{LM1} ve LM_{adj} testlerinin sonuçlarına göre hem değişkenler hem de model için yatay kesit bağımlılığın olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Bu durum, tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığının varlığını ve incelenen ülkelerin politikalarının birbirlerinden etkilendiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Yani, MIST ülkelerinin birinde meydana gelen rastgele bir şok, diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu sonuç analiz edilen ülkeler için yeşil büyümeyi artırıcı ortak politikalarının oluşturulabileceğini göstermektedir. Delta_Tilde ve $Delta_Tilde_{adj}$ sonuçlarına göre modelin homojen olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Yani model heterojen bir yapıya sahiptir.

Tablo 3: **Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenite Test Bulguları**

CD Tests	**CO_2**	**HDI**	**REN**	**NREN**	**GDP**	**Model**
CD_{LM1}	21.502	19.990	26.720	53.396	53.396	85.084
(BP, 1980)	(0.000)***	(0.000)***	(0.001)***	(0.003)***	(0.003)***	(0.000)***
LM_{adj}	12.437	14.112	13.209	13.844	13.347	53.501
(PUY, 2008)	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***
Homojenite Test		**İstatistik**			**Olasılık**	
Delta_Tilde		8.779			0.000*	
$Delta_Tilde_{adj}$		9.740			0.000*	

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'de CIPS birim kök testinin bulguları sunulmaktadır. Karbon emisyonu (CO_2), insani gelişme endeksi (HDI), yenilenebilir enerji tüketimi (REN), yenilenemez enerji tüketimi (NREN) ve ekonomik büyüme (GDP) serilerinin düzeyde birim kök sorunu içerdiği görülmektedir. Ayrıca, değişkenlerin birinci farkları dikkate alındığında bu sorunun ortadan kalktığı serilerin durağan oldukları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, tüm değişkenler birinci farklarında durağandır. Değişkenlerde birim kök sorunu olmasına rağmen, uzun dönemde bu değişkenlerin birleştirilmesiyle istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi elde edilebilmektedir.

Tablo 4: **CIPS Birim Kök Test Bulguları**

Düzey Değer	**CO_2**	**HDI**	**REN**	**NREN**	**GDP**
CIPS	-1.845	-1.354	-0.919	-1.833	-1.525
ΔBirinci Fark	**ΔCO_2**	**ΔHDI**	**ΔREN**	**ΔNREN**	**ΔGDP**
ΔCIPS	-3.287***	-3.500***	-4.164***	-2.987***	-4.621***
Sonuç	**I(1)**	**I(1)**	**I(1)**	**I(1)**	**I(1)**
Kritik Değerler	-2.55 [**%1**]		-2.33 [**%5**]		-2.21 [**%10**]

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'te Lagrange Çarpanı (LM) bootstrap panel eşbütünleşme testi bulguları rapor edilmiştir. Lagrange Çarpanı (LM) testi, yatay kesit bağımlılığı olduğunda bootstrap olasılık değerlerine, yatay kesit bağımlılığı olmadığında ise asimptotik olasılık değerlerine göre değerlendirilir. Uzun dönem modelinde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, bootstrap olasılık değerlerine dayanarak %1 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit trend modelinde H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu da değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: **LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Bulguları**

LM Bootstrap (Ho: Eşbütünleşme var)	**İstatistik**	**Asimptotik Olasılık**	**Bootstrap Olasılık**
Sabit	0.877	0.190***	0.999***
Sabit & Trend	3.141	0.001	0.995***

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit ediliği için, bu bölümde uzun dönem parametre tahminlerinin bulguları ele alınmaktadır. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve panel verileri için genel sonuçlar sunabilen Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup) tahmin yöntemi kullanılmaktadır. Tablo 6'da AMG testi bulguları sunulmaktadır. AMG katsayı tahmincisinin panel sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI ve REN değişkeninde %5 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %-0.953 ve %-0.179 oranında azaltmaktadır. Yani, insani gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi yeşil enerji kullanımına katkı sağlamaktadır. NREN ve GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %0.765 ve %0.513 oranında artırmaktadır. Yani, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme yeşil enerji kullanımını azaltmaktadır.

Tablo 6: **AMG Tahminci Bulguları**

Model: CO_2=f(HDI, REN, NREN, GDP)								
Değişkenler	**HDI**		**REN**		**NREN**		**GDP**	
Ülkeler	**Katsayı**	**Olasılık**	**Katsayı**	**Olasılık**	**Katsayı**	**Olasılık**	**Katsayı**	**Olasılık**
Meksika	-2.447	0.000***	-0.276	0.002***	0.548	0.001***	0.549	0.001***
Endonezya	-2.039	0.007***	-0.176	0.004***	0.930	0.000***	0.401	0.000***
Güney Kore	-6.552	0.001***	0.010	0.621	0.887	0.000***	0.982	0.001***
Türkiye	-0.774	0.000***	-0.273	0.000***	0.697	0.000***	0.213	0.000***
Panel	-2.953	0.018**	-0.179	0.008***	0.765	0.000***	0.513	0.004***

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Ülke bazlı sonuçlar yorumlandığında; Meksika için AMG tahmincisinin bulguları tüm değişkenler için olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI ve REN değişkeninde %1 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %-2.447 ve %-2.039 oranında azaltmaktadır.

NREN ve GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %0.548 ve %0.549 oranında artırmaktadır. Sonuç olarak, diğer ülkelerden farklı olarak görece daha yatay bir seyir izleyen Meksika'da insani gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi yeşil enerji kullanımını artırırken, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ise yeşil enerji kullanımını azaltmaktadır.

Endonezya için AMG tahmincisinin bulguları tüm değişkenler için olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI ve REN değişkeninde %1 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %-2.039 ve %-0.176 oranında azaltmaktadır. NREN ve GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %0.930 ve %0.401 oranında artırmaktadır. Sonuç olarak, Endonezya'da insani gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi yeşil enerji kullanımını artırırken, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ise yeşil enerji kullanımını azaltmaktadır.

Görece analiz sonucunda kısmen aykırılık gösteren Güney Kore için de AMG tahmincisinin bulguları REN dışındaki tüm değişkenler için olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI değişkeninde %1 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış CO_2'yi %-6.552 oranında azaltmaktadır. NREN ve GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %0.887ve %0.982 oranında artırmaktadır. REN istatistiki olarak pozitif ve anlamlı çıkmamıştır. Literatürde Güney Kore'de yenilenebilir enerji tüketiminin emisyonları yeterince azaltmamasının başlıca nedenleri şöyle sıralanmıştır. Düşük yenilenebilir enerji payı, fosil yakıt bağımlılığı, elektrik piyasasının tasarımı, altyapı ve teknolojik engeller ve sanayi sektörünün emisyonlarının yüksek olmasıdır (IEA, 2023; Trade, 2023). Güney Kore'nin yenilenebilir enerji tüketimi verilerinin gösterildiği "Grafik 3" incelendiğinde değerlerin beklenenden çok aşağıda olduğu ve negatif bir seyir izlediği görülmektedir. Sonuç olarak, Güney Kore'de insani gelişme yeşil enerji kullanımını artırırken, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ise yeşil enerji kullanımını azaltmaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji tüketiminin herhangi bir anlamlı etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 7: **Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Bulguları**

H_0 hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat.	Olasılık	Nedensellik İlişkisi
CO_2 → HDI	2.162	-0.010	0.992	Yok
CO_2→ REN	6.364	3.533	0.000***	**Var**
CO_2 → NREN	2.482	0.260	0.795	Yok
CO_2→ GDP	0.916	-0.198	0.921	Yok
HDI→ CO_2	7.321	4.340	0.000***	**Var**
HDI → REN	8.223	8.848	0.000***	**Var**
HDI → NREN	2.539	1.811	0.070	**Var**
HDI→ GDP	6.168	3.368	0.000***	**Var**
REN → CO_2	1.831	-0.289	0.773	Yok
REN → HDI	2.514	1.779	0.075*	**Var**
REN → NREN	0.658	0.677	0.604	Yok
REN → GDP	0.169	-1.124	0.261	Yok
NREN → CO_2	3.347	0.990	0.322	Yok
NREN → HDI	0.481	-0.737	0.461	Yok
NREN → REN	8.601	9.316	0.000***	**Var**
NREN → GDP	2.993	0.690	0.489	Yok
GDP → CO_2	2.673	1.976	0.048**	**Var**
GDP → HDI	2.131	-0.035	0.971	Yok
GDP → REN	9.015	9.828	0.000***	**Var**
GDP → NREN	1.427	-0.629	0.529	Yok

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5 ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Türkiye için analiz sonuçları değerlendirildiğinde, AMG tahmincisinin bulguları tüm değişkenler için olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI ve REN değişkeninde %1 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %-0.774 ve %-0.273 oranında azaltmaktadır. NREN ve GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %0.697 ve %0.213 oranında artırmaktadır. Sonuç olarak diğer ülkeler ile paralel olarak, Türkiye'de insani gelişme ve

yenilenebilir enerji tüketimi yeşil enerji kullanımını artırırken, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ise yeşil enerji kullanımını azaltmaktadır.

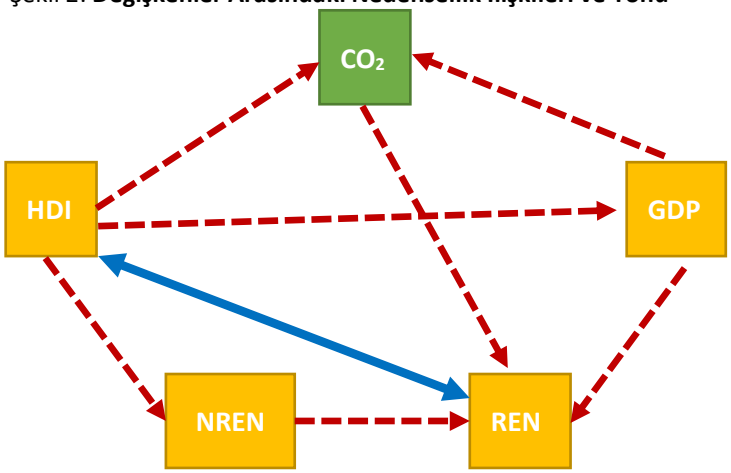
Seriler arasında uzun dönem ilişki tespit edilmesi halinde en az iki değişken arasında en az bir yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmesi, çalışmayı ampirik olarak anlamlı kılacaktır. Bu nedenle Tablo 7'de Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi bulguları rapor edilmiştir. Test sonuçlarına göre;

i) İnsani gelişme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğuna karar verilmiştir.

ii) CO_2 emisyonundan yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü; insani gelişmeden CO_2 emisyonuna, yenilenemeyen enerji tüketimine ve ekonomik büyümeye doğru tek yönlü; yenilenemeyen enerji tüketiminden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü; ekonomik büyümeden CO_2 emisyonuna ve yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Elde edilen nedensellik ilişkilerine bütüncül bir bakış açısıyla bakmak amacıyla değişkenler arasında tespit edilen nedensellik ilişkileri ve yönleri şekil 2'de modellenmiştir. Elde edilen bulgular, ampirik analizin geçerliliğine dair kanıtları güçlendirmektedir. HDI ve GDP doğrudan CO_2'nin nedeni iken, REN değişkeni HDI üzerinden CO_2'nin nedeni, NREN değişkeni ise sırasıyla REN ve HDI üzerinden CO_2'nin nedeni olmaktadır.

Şekil 2: **Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkileri ve Yönü**

6. Sonuç

Çalışmada sürdürülebilir kalkınma göstergesi olarak insani gelişme endeksi ve yeşil enerjiyi temsilen yenilenebilir enerji kullanımının üretim başına CO_2 emisyonunu yani yeşil üretimi nasıl etkilediği ekonometrik panel veri analizi ile araştırılmıştır. Örneklem olarak, büyüme ve kalkınma potansiyeli açısından geleceğin lider ülke gruplarından birisi olarak gösterilen MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri seçilmiştir.

Ekonometrik panel veri analizinde ilk olarak, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığı CD_{lm} ve LM_{adj} yatay testleri ile araştırılmıştır. Ardından panel verilerinde eğim heterojenliğinin var olup olmadığının tespiti için Delta testleri ile eğim katsayı heterojenliği testi uygulanmıştır. Devamında CIPS birim kök testinin kullanıldığı analizde tüm serilerin birim kök içerdikleri fakat birinci farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Lagrange Çarpanı (LM) Bootstrap panel eşbütünleşme yöntemi ile uzun dönemde bu değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Modelin katsayılarının belirlenmesi için uzun dönem parametre tahminleri Eberhardt ve Bond (2009) tarafından önerilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Artırılmış Ortalama Grup (AMG) tahmincisi yöntemi ile incelenmiştir. Son

olarak çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönünün tespiti için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır.

AMG katsayı tahmincisinin panel sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. HDI ve REN değişkeninde %5 anlamlılık düzeyinde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla CO_2'yi %-0.953 ve %-0.179 oranında azaltmaktadır. Yani, insani gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi yeşil enerji kullanımına katkı sağlamaktadır. Kalkınmanın yeşil üretim üzerindeki etkisinin yenilenebilir enerjinin etkisinden çok daha fazla olduğu görülmektedir. Zira ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları içine alan insani gelişme endeksi ile birlikte çevresel duyarlılık artmakta ve çevre bilinci yükselmekte, doğrudan ve dolaylı olarak yeşil üretimi bu durumdan etkilenmektedir.

Ampirik bulgular ülke bazında ele alındığında sadece Güney Kore için yenilenebilir enerjinin katsayı değeri istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Bu anlamsızlığın ardında Güney Kore'de yenilenebilir enerji tüketiminin görece çok düşük olduğu düşünülmektedir. Türkiye, Meksika ve Endonezya için elde edilen bulgular, panelin bütünüyle örtüşmektedir. Hepsi için sürdürülübilir kalkınma (insani gelişme endeksi) ve yenilenebilir enerjinin yeşil üretimi artırdığı, yenilenemeyen enerji ve ekonomik büyümenin yeşil üretimi azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada elde edilen nedensellik ilişkisi ampirik analizin güvenirliğini desteklemekte, bağımsız değişkenlerin her birinden bağımlı değişkene doğru doğrudan ya da diğer değişken vasıtasıyla dolaylı olarak nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile literatürde yer alan herhangi bir çalışmanın model, yöntem ve veri seti yönüyle birebir aynı olmamakla birlikte örtüşen yönleri açısından birçoğuyla uyumlu sonuçlar içermektedir. Çalışmanın bulguları, Steinberger ve Roberts (2009), Pîrlogea (2012), Bedir ve Yilmaz (2016), Paramati vd. (2018), Riti vd. (2018), Soukiazis vd. (2019), Baloch vd. (2019), Dinçer ve Karakuş (2020), Bieth (2021) ve Oluç (2023) çalışmalarının bulguları ile büyük oranda Steinberger vd. (2012) ve Akbar vd. (2021) bulgularıyle kısmen örtüşmektedir. Kurulan modelin ve elde edilen sonuçların anlamlı olduğu ve litaretüre önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için, bilinçli ve sistematik çabaların gösterilmesi zorunludur. Zira son otuz yılda gözle görübilir düzeyde belirgin olarak ortaya çıkan çevresel bozulma, küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunları marjinal kararlar almak konusunda çok hızlı davranmayı gerektirmektedir. Özellikle yeşil üretimin sağlanması için yenilenebilir enerji tüketiminin yenilenemeyen enerji tüketimleri ile çok hızlı ikamesine yönelik teşviklerin küresel bir sinerji yaratarak artırılması gerekmektedir. Ayrıca ekonomik, sosyal ve çevresel boyutuyla sürdürülebilir kalkınma programlarının yeşil stratejiler ile sürekli desteklenmesi, bunun için en önemli kısıt olarak karşımıza çıkacak olan finansal destekler konusuna yoğunlaşarak, tüm kurumların eşgüdümlü çalışmasının sağlanması gerekmektedir. Gelecekteki araştırmacıların yeşil yatırımlar için gerekli yeşil finans ya da iklim finansı yöntemlerine odaklanarak, para ve sermaye piyasasının yeşil stratejiler konusundaki derinliğinin artırılmasına ilişkin yöntemler üzerine araştırma yapmaları tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

Ağaoğlu, N. (2023), Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Büyümeme ve Yeşil Büyüme, ARHUSS, (2023), 6(2), 83-105.

Ahmed, M. M. ve Shimada, K. (2019). The Effect of Renewable Energy Consumption on Sustainable Economic Development: Evidence from Emerging and Developing Economies. *Energies,* 12(15), 2954.

Akbar, M., Hussain, A., Akbar, A. ve Ullah, I. (2021). The Dynamic Association Between Healthcare Spending, CO_2 Emissions, and Human Development Index in OECD Countries: Evidence from Panel VAR Model. *Environment, Development and Sustainability,* 23(7), 10470-10489.

Baloch, M. A., Mahmood, N. ve Zhang, J. W. (2019). Effect of Natural Resources, Renewable Energy and Economic Development on CO_2 Emissions in BRICS Countries. *Science of the Total Environment,* 678, 632-638.

Baltagi, B. H. ve Li, Q. (2002). Testing for Slope Homogeneity in a Panel Data Model. *Journal of Econometrics*, 109(1), 1-27.

Bedir, S. ve Yilmaz, V. M. (2016). CO_2 emissions and Human Development in OECD Countries: Granger Causality Analysis With A Panel Data Approach. *Eurasian Economic Review,* 6(1), 97-110.

Bieth, R. C. E. (2021). The Influence of Gross Domestic Product and Human Development Index on CO_2 emissions. *Journal of Physics: Conference Series,* 1808(1), 012034.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies,* 47(1), 239-253.

Bucak, Ç. (2021). AB15 Ülkelerinde ve Türkiye'de Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi Ve Karbon Emisyonu: Panel Veri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 12(1), 71-88. https://doi.org/10.18354/esam.763411

Çelebi Boz, F, Gültekin, Ö. ve Bayramoğlu, T. (2019). BRICS ve MIST Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları İle Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 8(2), 1111-1124.

De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel Data Models. *The Stata Journal,* 6(4), 482-496.

Dinçer, H. ve Karakuş, H. (2020). Yenilenebilir Enerjinin Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: BRICS Ve MINT Ülkeleri Üzerine Karşilaştirmali Bir Analiz. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1(1), 100-123.

Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling,* 29(4), 1450-1460.

Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. MPRA Paper No. 17692.

Hong, Z., Wang, H. ve Yu, Y. (2018). Green Product Pricing with Non-Green Product Reference. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review,* 115, 1–15.

International Energy Agency. (2023). Reforming Korea's electricity market for net zero. Erişim Adresi https://www.iea.org/reports/reforming-koreas-electricity-market-for-net-zero/executive-summary

International Energy Agency. (2024). Primary Energy Consumption Per Capita (kWh). Erişim Adresi https://www.iea.org

Kassouri, Y. ve Altıntaş, H. (2020). Human Well-Being Versus Ecological Footprint in MENA Countries: A Trade-off? *Journal of Environmental Management*, 263, 110405.

Koçak, E. ve Uçan, O. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünleşme Örneği. *Journal of Politics Economy and Management,* 1(2), 55-61.

Liu, S. S., Hua, G., Ma, B. J. ve Cheng, T. C. E. (2023). Competition between Green and Non-Green Products in the Blockchain Era. *International Journal of Production Economics,* 264, 108970.

Mawhinney, M. (2002). *Sustainable Development, Understanding the Green Debates*. Oxford: Blackwell Science Publishing.

Munasinghe, M. (2001). *Implementing Sustainable Development: A Practical Framework,* in Cleveland, C. J., Stern, D. I., Costanza, R. (eds), The Economics of Nature and The Nature of Economics. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Munasinghe, M. (2009). *Sustainable development in practice*. New York: Cambridge University Press. Book Reviews: *Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications*, Mohan Munasinghe, Cambridge University Press, 633 pp. *Ecological Economics,* 70(2011), 844-847.

Oluç, İ. (2023). İnsani Kalkınma İle Karbonsuz Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Sürdürülebilir Kalkınmaya Farklı Bir Bakış Açısı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 41(2), 271-293.

Paramati, S. R., Apergis, N. ve Ummalla, M. (2018). Dynamics of Renewable Energy Consumption and Economic Activities Across the Agriculture, İndustry, and Service Sectors: Evidence in the Perspective of Sustainable Development. *Environmental Science and Pollution Research,* 25, 1375-1387.

Paramati, S. R., Shi, Y., & Zhao, Y. (2019). Environmental Challenges and Sustainable Economic Development in the People's Republic of China: The Role of Renewable Energy Across Provinces (No. 1050). ADBI Working Paper Series.

Pata, U. K., Aydin, M. ve Haouas, I. (2021). Are Natural Resources Abundance and Human Development a Solution for Environmental Pressure? Evidence from Top Ten Countries With The Largest Ecological Footprint. *Resources Policy,* 70, 101923.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics* (No. 0435). Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica,* 74(4), 967–1012.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics,* 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics,* 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *The Econometrics Journal,* 11(1), 105-127.

Pîrlogea, C. (2012). The Human Development Relies On Energy. Panel Data Evidence. *Procedia economics and Finance,* 3, 496-501.

Riti, J. S., Song, D., Shu, Y., Kamah, M. ve Atabani, A. A. (2018). Does Renewable Energy Ensure Environmental Quality in Favour of Economic Growth? Empirical Evidence from China's Renewable Development. *Quality & Quantity,* 52, 2007-2030.

Soukiazis, E., Proença, S. ve Cerqueira, P. A. (2019). The Interconnections between Renewable Energy, Economic Development and Environmental Pollution: A Simultaneous Equation System Approach. *The Energy Journal,* 40(4), 1-24.

Steinberger, J. K. ve Roberts, J. T. (2009). Across A Moving Threshold: Energy, Carbon, and The Efficiency of Meeting Global Human Development Needs. Institute of Social Ecology, IFF-Faculty for Interdisciplinary Studies, Klagenfurt University.

Steinberger, J. K., & Roberts, J. T. (2009). Across a Moving Threshold: Energy, Carbon and the Efficiency of Meeting Global Human Development Needs. Inst. of Social Ecology, IFF-Fac. for Interdisciplinary Studies, Klagenfurt Univ..

Steinberger, J. K., Roberts, J. T., Peters, G. P. ve Baiocchi, G. (2012). Pathways of Human Development and Carbon Emissions Embodied in Trade. *Nature Climate Change,* 2(2), 81-85.

Şahin, G. ve Gökdemir, L. (2016). İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin Türkiye Ölçeğinde Ardl Sınır Testi İle Sınanması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi,* 2(1), 1-24.

Trade (2023). South Korea energy carbon neutrality initiatives. Erişim Adresi https://www.trade .gov/country-commercial-guides/south-korea-energy-carbon-neutrality-initiatives

UNDP HDR, (2024a) Human Development Index (HDI) https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI (Erişim Tarihi: 17.11.2024)

UNDP HDR, (2024b). The 2023/2024 Human Development Report https://www.undp.org /tr/turkiye/publications/human-development-report-2023

United Nations Development Programme (UNDP). (2024). HDI: Index value (0-1 range). Erişim Adresi https://hdr.undp.org

Vasylieva, T., Lyulyov, O., Bilan, Y. ve Streimikiene, D. (2019). Sustainable Economic Development and Greenhouse Gas Emissions: The Dynamic Impact of Renewable Energy Consumption, GDP, and Corruption. *Energies,* 12(17), 3289.

Wang, Z., Rasool, Y., Asghar, M. M. ve Wang, B. (2019). Dynamic Linkages Among CO_2 Emissions, Human Development, Financial Development, and Globalization: Empirical Evidence Based on PMG Long-Run Panel Estimation. *Environmental Science and Pollution Research,* 26(36), 36248-36263.

Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters,* 97(3), 185-190.

World Bank. (2024a). Annual Production-Based Emissions of Carbon Dioxide (CO_2), Measured in Tonnes Per Person. Erişim Adresi https://data.worldbank.org

World Bank. (2024b). Gross Domestic Product Per Capita (constant 2015 US$). Erişim Adresi https://data.worldbank.org

World Bank. (2024c). Renewable Energy Consumption (% of total final energy consumption). Erişim Adresi https://data.worldbank.org

Yıldırım, D. Ç., Yıldırım, S., Bostancı, S. H. ve Turan, T. (2022). The Nexus Between Human Development and Fishing Footprint Among Mediterranean Countries. *Marine Pollution Bulletin,* 176, 113426.

IMPACT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND GREEN ENERGY ON GREEN PRODUCTION IN MIST COUNTRIES

Extended Abstract

Aim: This study examines the impact of sustainable development and the use of renewable energy on green production in the MIST countries (Mexico, Indonesia, South Korea and Turkiye), which were identified in 2011 by the US investment bank Probitas Partners and Goldman Sachs as one of the leading groups of countries of the future in terms of growth and development potential. In the 21st century, when the concept of sustainability has become much more important, the aim is to determine the impact of sustainable development on sustainable green production from the perspective of energy use.

Method(s): Human Development Index (HDI), renewable (REN) and non-renewable (NREN) energy consumption, GDP and CO2 emissions per unit of output of MIST countries between 1990 and 2021 are used. The econometric panel data analysis first examines the existence of cross-sectional dependence (CD) between the series whose descriptive statistics are analysed, using CD_{lm} and LM_{adj} CD tests. Then, the delta test for slope coefficient heterogeneity is applied to determine whether there is slope heterogeneity in the panel data. The CIPS unit root test is then applied and it is found that all series contain unit roots but are stationary at first difference. Using the Lagrangian multiplier (LM) bootstrap panel cointegration method, it is found that there is a statistically significant cointegration relationship between these variables in the long run. To determine the coefficients of the model, the long-run parameter estimates are analysed using the Augmented Mean Group (AMG) estimation method proposed by Eberhardt and Bond (2009), which takes into account horizontal cross-sectional dependence. Finally, the panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) is used to determine the existence and direction of causality between the variables.

Findings: According to the panel results of the AMG coefficient estimator, the probability values of all variables (except the REN data for South Korea) are statistically significant. 1% increase in HDI and REN at the 5% significance level reduces CO_2 by -0.953% and -0.179% respectively. In other words, human development and renewable energy consumption contribute to green energy use. It can be seen that the impact of development on green production is much higher than that of renewable energy. This is because the HDI, which includes economic, social and environmental factors, increases environmental sensitivity and awareness, which have a direct and indirect impact on green production.

Conclusion: Looking at the empirical results by country, the coefficient value of REN is statistically insignificant only for South Korea. The reason for this insignificance is that the REN in South Korea is relatively very low. The results for Turkiye, Mexico and Indonesia are consistent with the panel as a whole. For all of them it is concluded that sustainable development (HDI) and renewable energy increase green production, while non-renewable energy and GDP decrease green production. Furthermore, the causality obtained in the study supports the reliability of the empirical analysis and a direct causality from each of the independent variables to the dependent variable or an indirect causality through the other variable has been established.

Although this study is not identical to any other study in the literature in terms of model, methodology and dataset, it provides results that are compatible with many of them in terms of overlapping aspects. A conscious and systematic effort is essential for sustainable growth and development. The problems of environmental degradation, global warming and climate change that have become visible over the last three decades require very rapid action on rigit choices. In particular, incentives for the rapid substitution of renewable energy consumption for non-renewable energy consumption to ensure green production must be increased by creating global synergies.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

DUYGUSAL EMEK, İŞ YÜKÜ ALGISI VE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK: ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Aysun DOĞAN[1]

Öz

Bu araştırmada özel güvenlik görevlilerinin duygusal emek, iş yükü algısı ve algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin ne olduğu ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma tasarımı ve kesitsel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara'da üniversite ve sağlık kuruluşlarında görev yapan 193 özel güvenlik görevlisi oluşturmuştur. Araştırma verileri çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Anket formu katılımcı bilgileri ve araştırma değişkenleri olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Araştırma verileri SPSS ve SmartPLS programlarıyla analiz edilmiş ve tanımlayıcı istatistikler ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre özel güvenlik görevlilerinin duygusal emek kullanım düzeyleri ve iş yükü algıları yüksek, algıladıkları örgütsel destek düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin test edilmesiyle duygusal emek kullanımının iş yükü algısını arttırdığı ve algılanan örgütsel desteğin yüzsel rol yapma davranışlarını ve iş yükü algısını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Duygusal Emek, İş Yükü Algısı, Algılanan Örgütsel Destek, Özel Güvenlik Görevlileri*
JEL Sınıflandırması: *M54, J20, J50, L20*

EMOTIONAL LABOR, WORKLOAD PERCEPTION AND PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT: A STUDY ON PRIVATE SECURITY GUARDS

Abstract

In this study, it is aimed to examine the emotional labor, workload perception and perceived organizational support levels of private security guards and the relationship between these variables. Quantitative research design and cross-sectional data collection methods were used in the study. The sample of the study consisted of 193 private security guards working mainly in universities and health institutions in Ankara. The research data were collected by online survey method. The questionnaire form consisted of two parts: participant information and research variables scales. The research data were analyzed with SPSS and SmartPLS programs and descriptive statistics and structural equation modeling were used. According to the findings, it was determined that the level of emotional labor use and workload perceptions of private security officers were high and the level of perceived organizational support was low. By testing the research hypotheses, it was concluded that the use of emotional labor increases the perception of workload and perceived organizational support decreases surface acting and workload perception.

Keywords: *Emotional Labor, Workload Perception, Perceived Organizational Support, Private Security Guards*
JEL Classification: *M54, J20, J50, L20*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, aysundogan@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3505-6824*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 21.11.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 19.12.2024

Doğan, A. (2025). Duygusal Emek, İş Yükü ve Algılanan Örgütsel Destek: Özel Güvenlik Görevlileri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 187-200. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1589021

1. Giriş

Örgütsel ortamlar yapı, strateji, maddi ve beşerî kaynakların bir araya gelmesiyle oluşmaktadırlar. Bu noktada örgütler açısından katma değer yaratma potansiyeli en yüksek olan beşerî kaynakların etkin kullanımı önem kazanmaktadır. Örgüt ve çalışanlar arasındaki ilişki, sosyal değişim teorisinin karşılıklılık ilkesine göre hareket etmekte ve çalışanlar iş tutum ve davranışlarını bu karşılıklılık üzerinden belirlemektedirler (Molm, 2010: 119). Güven duygusu üzerine kurulan ve kişilerarası ilişkilerin sosyo-duygusal yönünü yansıtan sosyal değişim (Blau, 2017:372), örgüt tarafından çalışanların desteklenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla harekete geçmektedir. Dolayısıyla çalışanların algıladığı örgütsel destek iş tutumlarını etkilemede oldukça önemli rol oynamaktadır.

Hizmet üreten işletmelerde hizmet kalitesinin en önemli göstergelerinden biri müşteri memnuniyetidir. Bunun sağlanması için çalışanların işleri icra ederken bir takım iş kurallarına uymaları beklenir. Bu iş kurallarından biri iş gereği duyguların gizlenmesi olarak ifade ettiğimiz duygusal emek gösterimidir. Özellikle örgütü dışarıya temsil eden, örgütün görünen yüzü diyebileceğimiz özel güvenlik hizmetleri çalışanları işleri gereği insan etkileşimleri fazla olması nedeniyle yoğun duygusal emek gösteriminde bulunmak zorundadırlar. Duyguların gizlenmesi, yönetilmesi ya da değiştirilmesi için gösterilen çaba iş stresinin artmasına neden olmaktadır (Karimi vd., 2014: 184). Dolayısıyla çalışan iş stresinin neden olacağı iş taleplerini yönetebilmek için ek gayret göstermek zorunda kalması nedeniyle iş yükünü artmış hissedecektir. Burada çalışan, sosyal değişimin karşılıklılık bağlamında örgütünün kendisine ne sunduğunu değerlendirerek iş talebi ile iş kaynağı arasındaki dengeyi yakalamayı istemektedir. Örgütü tarafından desteklendiğini düşünen çalışanın onay, saygı ve duygusal destek ihtiyaçları karşılanabilir ve böylelikle örgütüyle benzer değerler geliştirerek duygusal örgütsel bağlılık hissedebilir (Meyer vd., 2006: 666). Çalışanın sarf ettiği gayretin yöneticiler tarafından görülmemesi, takdir edilmemesi çalışanın iş yükü algısını olumsuz etkilemektedir.

Özel güvenlik hizmeti sunan güvenlik görevlilerinin duygusal emek kullanımları bir iş normudur. Bununla birlikte özellikle özel sektörde örgütler az personelle çok iş yapma eğiliminde olabilmektedirler. Dolayısıyla güvenlik görevlileri sadece kendi görev ve sorumluluk alanlarında değil aynı zamanda farklı görevlerde de yer alabilmektedirler. İş talepleri ve iş kaynakları arasındaki bozulan denge iş gösterim kurallarıyla birleşince çalışanlarda yüksek iş yükü algısına neden olmaktadır. Duygusal emek kullanımının kaçınılmaz olduğu meslek gruplarında örgüt ve yönetici desteği önemli bir sosyo-duygusal destek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmada özel güvenlik görevlilerinin duygusal emek, iş yükü algısı ve algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin belirlenmesi ve değişkenler arası ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda duygusal emek kullanım stratejilerini iş yükü algısı üzerinde etkisi olup olmadığı, çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin duygusal emek statejileri ve iş yükü algısı üzerinde etkisinin olup olmadığı yönünde geliştirilen hipotezler yapısal eşitlik modeliyle incelenmiş ve sonuçlar ilgili literatür ışığında tartışılarak teori ve uygulamaya yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Literatür Özeti

2.1. İş Yükü Algısı

İş yükü, kuramsal olarak "kaynakların korunması modeli" ile açıklanabilmektedir. Bu modele göre iş, "iş gereksinimleri" ve "iş kaynakları" olmak üzere iki temel bileşen bağlamında değerlendirilmektedir (Demerouti vd., 2001: 502). İş yükü, iş kaynakları ile iş talepleri arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklanan bir durumdur. Denge iş talepleri lehine olduğunda aşırı iş yükünü, iş kaynakları lehine olduğunda düşük iş yükünü ifade etmektedir. İşin gereksinimi o işi yapmak için gerekli olan fiziksel ve sosyal gereklilikleri, iş kaynakları ise işin yapılması için gerekli olan çalışanın beceri, yeterlilik gibi bilişsel kaynaklarını ve iş otonomisi, adalet ve yönetici desteği gibi örgütsel kaynaklarını ifade etmektedir (Demerouti vd., 2001: 502). Uzun çalışma saatleri, iş için kullanılacak malzemenin eksik olması, çalışma ortamının ergonomik olup olmaması fiziksel iş yükü

ile ilgiliyken, işin zorluğu ve karmaşıklığı, zaman baskısı, rol belirsizliği gibi faktörler zihinsel iş yükü ile ilişkilidir. İş yükü kavramı çalışanların algısal durumları kapsamında değerlendirildiğinde iş yükü algısı şeklinde ifade edilmektedir (Hart ve Staveland, 1988: 140). Aynı işin aynı koşullarda farklı çalışanlar tarafından farklı yükler olarak tarif edilmesi algısal süreçlerin doğasıyla ilişkilidir. İş yüküne algısının çalışandan çalışana farklılaşmasında hem bireysel hem de örgütsel faktörlerin etkisi bulunmaktadır.

İş yükü algısının yüksek olmasının hem birey hem de örgüt açısından olumsuz sonuçları söz konusudur. İş stresi ve iş yükü arasındaki ilişki çift yönlülüdür. İş stresi, iş yükünün artmasına, iş yükünün yüksek olması iş stresinin artmasına neden olmaktadır (Glaser vd., 1999: 155). İş yükü algısının yüksek olması ise çalışan tükenmişliğine neden olabilmektedir (Doğan vd., 2024: 8). Örgütsel açıdan bakıldığında ise yüksek iş yükü algısı işten ayrılma oranının artmasına (Chang, vd., 2024: 12), iş performansı ve verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır (Glaser vd., 1999: 170). Dolayısıyla yüksek iş yükü algısı işinden memnun olmayan çalışanlar yaratmaktadır. Bu sonuçlar iş performansının ve hizmet kalitesinin düşmesi ve ek maliyetlerin ortaya çıkmasına ve olumsuz örgüt imajı nedeniyle işe alım zorlukları gibi önemli sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır.

Çalışan iş yükü algısının olumsuz çıktıları göz önüne alındığında iş yükü algısının oluşumundaki faktörler önem kazanmaktadır. İşin doğasını değiştirmek pek mümkün olmamakla birlikte iş talepleri üzerinde etkisi olan bireysel ve örgütsel faktörleri düzenlemek mümkündür. Hizmet sektöründe iş yükünü oluşturan iş taleplerinden biri müşteri memnuniyetini sağlamak için oluşturulan örgütsel normlardır. Özel güvenlik görevlileri mesleğin gerektirdiği ciddiyet ve kurallar nedeniyle iş süreçlerinde duygu yönetimi ve düzenlemesi yapmak durumunda kalmaktadırlar. Duygusal düzenleme için çalışanın gösterdiği bu çaba öznel iyi oluşu olumsuz etkilemektedir (Karimi vd., 2014: 182) Bu nedenle özel güvenlik görevlilerinin işlerinin bir paçası olan duygusal emeğin ile iş yükü algısı üzerindeki etkisinin incelenmesi önem taşımaktadır.

2.2. Duygusal Emek

Duygusal emek kavramı ilk kez Hochschild (1983) tarafından ele alınmış ve çalışanın işteki günlük duygularını başkalarında istenilen duygusal tepkiyi elde etmek için değiştirmesi ve düzenlemesi olarak ifade edilmiştir. Örgütler iş rolünün gerektirdiği gösterim kurallarını tasarlarlar ve çalışanlarından bu gösterim kurallarını uygulamalarını isterler (Grandey ve Sayre, 2019: 131). Çalışanlar bu duyguların gösterimi için yüz ifadelerini değiştirdikleri ya da duyguları içselleştirdikleri (derin davranış) davranışlarda bulunurlar (Brotheridge ve Grandey, 2002: 22). Gerçek duygu ve derin davranış stratejileri uygulanabilir ve sağlıklı olarak nitelendirilirken, yüzsel rol davranışları kişiyi zorlayıcı ve yapay olması nedeniyle sağlıksız olarak kabul edilmektedir (Humphrey vd., 2015: 749). Yapılan araştırmalardan biri derin rol yapma davranışları iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi değişkenlerle pozitif ilişkiliyken, yüzsel rol davranışlarının bu değişkenlerle anlamlı ilişkisinin olmadığını belirtmektedir (Xu vd., 2020:10). Yüzsel davranışlarda gerçekte hissedilen ve sergilenen duygu arasındaki fark "duygusal uyumsuzluk" olarak ifade edilmektedir ve bu uyumsuzluğu uzun süre devam ettirme çabası ise gerginlikle ve tükenmişlikle sonuçlanmaktadır (Brotheridge ve Lee, 2003: 365). Örgütler her ne kadar duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki etkisini fazla önemsemese de yapılan araştırmalar duygusal emek gösteriminin olumsuz iş tutumları, artan iş stresi, fizyolojik ve psikolojik sağlık sorunlarına neden olabileceğini bildirmektedir (Jeung vd., 2018: 188). Bununla birlikte duygusal emek kullanımı arttıkça sağlıkla ilişkili olarak üretkenliğin azaldığı belirtilmektedir (Ko vd., 2024: 7)

Hizmet işletmelerinde çalışanlarla müşteriler arasında etkileşim düzeyi yüksektir. Müşterileri memnun etmek için çalışanların tutarlı bir şekilde duygu yönetimi ve düzenlemesi yapmak zorunda kalmaları duygusal iş yükünü arttırmaktadır (Park vd., 2024: 20). Bu durum çalışanların iş yükü algısının yükselmesine neden olmaktadır. Özel güvenlik görevlileri örgütlerde ön saflarda yer alan ve neredeyse ilgili örgütsel birimin her müşterisiyle iletişim ve etkileşim halinde olmak zorunda olan çalışanlardır. Bununla birlikte güvenlik görevlileri örgütün görünen ve örgütü dışarıya temsil eden yüzüdür diyebiliriz (Demirci, 2021: 597). Bu nedenle işletmeler özel güvenlik görevlilerinin

dışarıya verdikleri imajı önemseyerek üniforma bütünlüğünden davranış kalıplarına kadar standart iş görme kalıpları belirlemektedirler. Üniforma ciddiyet arz ettiği için tek başına güvenlik görevlilerine duygu, düşünce ve davranışlarını yönetme ve düzenleme zorunluluğu verebilmektedir. Bireylerin özel güvenlik görevlilerini caydırıcı, ciddi, disiplinli, faydalı ve etkili gibi özellikleriyle nitelendirmeleri (Demirci, 2021: 603), güvenlik görevlilerinden belirli davranış kalıplarının beklendiğini göstermektedir. Bu durum özel güvenlik görevlilerinde duygusal emek kullanımının kaçınılmaz olduğunu desteklemektedir.

Güvenlik görevlileriyle ilgili doğrudan duygusal emek kullanımıyla ilgili çalışma olmamakla birlikte kolluk kuvvetleri üzerine yapılan araştırmalar polislerin örgütsel ve toplumsal beklentilere uygun olarak gerçek duygularını bastırarak duygusal emek sarf ettiklerini bildirmektedir (Lennie vd., 2019: 26; Oliveira vd., 2023: 784). Çalışanların yoğun olarak hissetmedikleri duyguları maskelemeye çalışmaları stres düzeylerinin artmasına neden olmaktadır (Karimi vd., 2014:183). Bu durum iş yükünün yüksek algılanmasıyla sonuçlanabilmektedir. Literatürde belirtildiği üzere yüzsel rol yapma iş yükünün yüksek algılanmasına, derinden rol yapma ise duyguların içselleştirilmesi sayesinde iş yükünün normal ya da düşük algılanmasını sağlayabilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın birinci temel hipotezi duygusal emeğin iş yükü algısı üzerindeki etkisini sınamak üzere oluşturulmuştur.

H1: Duygusal emeğin iş yükü algısı üzerinde etkisi vardır.

H1a: Yüzsel rol yapmanın iş yükü algısı üzerinde pozitif etkisi vardır.

H1b: Derinden rol yapmanın iş yükü algısı üzerinde negatif etkisi vardır.

Duygusal emeğin etkili yönetilmesinde önemli rol oynayan örgütsel faktörlerden biri ise çalışan ve yönetici arasındaki ilişkidir (Troth vd., 2018: 534). Yöneticiler çalışanlarını gerçek duygular ve derin davranış stratejilerin kullanımını teşvik etmede etkili olabilmektedirler (Lamothe vd., 2021). Bu bağlamda algılanan örgütsel desteğin duygusal emek ve iş yükü üzerindeki etkisi önem kazanmaktadır.

2.3. Algılanan Örgütsel Destek

Örgütsel destek teorisi, örgütün çalışanına ne kadar değer verdiği ve onları ne kadar önemsediğini ve aynı zamanda çalışanın sosyo-duygusal gereksinimlerini karşılamaya istekli olması gibi çeşitli açılardan çalışanların desteklenmesi ve takdir edilmesine dair bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır (Kurtessis vd., 2017: 854). Kaynakların korunması teorisine göre yöneticilerin çalışanlara sunduğu destek önemli bir iş kaynağıdır (Demerouti vd., 2001: 502). Çalışanlar örgüte sundukları ve örgütten aldıklarını değerlendirip örgütlerine karşı bir algı geliştirirler (Eisenberger vd., 1986: 500). Örgütsel destek çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçlarını karşılar ve iş için gerekli olan kaynakları sağlayarak örgüt-çalışan arasında yüksek güven geliştirerek düşük üretkenlik karşıtı iş davranışı ve yüksek örgütsel vatandaşlık davranışı gibi olumlu ilişkiler geliştirir (Cropanzano vd., 2017: 495). Bu olumlu ilişkilerin bir diğeri ise örgütsel performansın artmasıdır (Jeong ve Kim, 2022: 197). Kuşkusuz örgütsel verimlilik ve performans tüm örgütlerin birincil amaçlarından biridir. Dolayısıyla çalışan verimliliği üzerinde etkisi kanıtlanan örgüt/yönetici desteği hem tepe yönetimlerin hem de insan kaynaklarının ilgilendiği önemini yitimeyecek olan kavramlardan biridir.

Yapılan güncel araştırmalar algılanan örgütsel desteğin çalışan yaratıcılığını ve işe tutulmayı olumlu yönde etkilediğini (Aldabbas vd., 2021: 506), iş tatmini, örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşmeyi güçlendirerek işten ayrılma niyetini azalttığını ifade etmektedirler (Büyükyılmaz ve Yenici, 2021: 502). Çalışanın algıladığı örgütsel destek olumlu davranış ve tutumların ortaya çıkmasını sağlmaktadır. Bu olumlu tutumlar iş yükü algısını azaltıcı yönde etki etme potansiyeli de taşımaktadır. Diğer yandan duygusal emeğin etkili yönetiminde yöneticilerin çalışanları derinden rol davranışları konusunda destek ve cesaretlendirmelerinin önemli rol oynağı belirtilmektedir (Grandey vd., 2015: 779). Bu bağlamda araştırmanın ikinci temel hipotezi oluşturulmuştur.

H2: Algılanan örgütsel desteğin duygusal emek üzerinde etkisi vardır.

H2a: Algılanan örgütsel destek yüzsel rol yapmayı negatif yönde etkilemektedir.

H2b: Algılanan örgütsel destek derinden rol yapmayı pozitif yönde etkilemektedir.

Algılanan örgütsel desteğin bir diğer önemli çıktısı örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilemektedir (Alfes vd., 2013: 344). Örgütsel vatandaşlık düzeyi yüksek olan çalışanlar işlerini ve sergilemiş oldukları ekstra rol davranışlarını yük olarak algılamazlar. Diğer yandan amirleri tarafından sosyal olarak desteklenen çalışanlar iş stresini daha etkili yönetebildikleri için (Viswesvaran vd., 1999: 329) iş yüklerini daha az algılayabilmektedirler. Bu doğrultuda araştırmanın üçüncü hipotezi geliştirilmiştir.

H3: Algılanan örgütsel destek ile iş yükü algısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

3. Yöntem

3.1. Evren ve Örneklem

Türkiye genelinde toplam 320.093 (Kamu: 169.118; Özel: 150.975) özel güvenlik görevlisi hizmet vermektedir (egm.gov.tr, 2024). Emniyet Genel Müdürlüğü İstatistiklerinde özel güvenlik görevlilerinin illere göre dağılımı yer almamakla birlikte 2022 yılı "KAAN Uygulaması Geliştirme Eğitimleri" kapsamında 26.139 özel güvenlik görevlisine eğitim verilmiştir (ankara.pol.tr, 2022). Bu veriler, Ankara İlinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin Türkiye genelinin yaklaşık %20'lik grubunu temsil ettiğini göstermektedir. Bu doğrultuda araştırma örneklemi Ankara olarak belirlenmiştir. Örgütler arası rekabet ve müşteri memnuniyeti gibi kavramlar kâr amacı olan ve olmayan kurumlarda farklılaşmaktadır. Özel kurumlar başta müşteri memnuniyeti olmak üzere rekabet avantajı elde etme gibi konular nedeniyle çalışanlarından iş rolünün gerektirdiği davranışları sergileme konusunda daha fazla beklenti içinde olabilmektedirler. Bu nedenle özel kurumlarda görev yapan güvenlik görevlilerinin daha fazla duygusal emek gösteriminde bulunmaları muhtemeldir. Özellikle üniversite ve hastane kampüsleri müşteri devamlılığı olan ve insanlar arası etkileşimlerin yüksek olduğu ortamlar olması nedeniyle araştırma kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda Ankara'da özel kurumlarda görev yapan yaklaşık 600 özel güvenlik görevlisine anket gönderilmiş ve araştırmaya katılmayı onaylayan 193 özel güvenlik görevlisi araştırma örneklemini oluşturmuştur. Örneklemde kadın katılımcı sayısının az olması Türkiye'deki Özel Güvenlik Görevlisi evrenindeki cinsiyet dağılımındaki eşitsizlik ile ilişkilidir. Katılımcıların görev yerleri %90 üniversite ve hastane kampüsleri olmakla birlikte katılımcıların %10'u hastane ve üniversitelerin otel, ulaşım, yeme-içme ve diğer birimlerinde hizmet etmektedirler. Örnekleme ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: **Katılımcı Demografik Bilgileri**

Demografik Özellikler		Sıklık	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	12	%6
	Erkek	181	%94
	Toplam	**193**	**100**
Öğrenim Durumu	Lise	160	%83
	Üniversite	29	%15
	Yüksek Lisans	4	%2
	Toplam	**193**	**100**
Görev Yapılan Yer	Üniversite Kampüsü	103	%53,7
	Hastane	70	%36,1
	Diğer	20	%10,2
	Toplam	**193**	**100**
	Ortalama	**En az**	**En Çok**
Yaş	38,6	24	60
Mesleki Deneyim	11,7 yıl	1	28

3.2. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Bu araştırma için Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Kurulundan izin alınmıştır. Veriler çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Veri toplama formunun ilk kısmında katılımcılar araştırmanın amacı doğrultusunda bilgilendirilmiş ve onamları alınmıştır. Anket formu yaş, cinsiyet, çalışma süresi ve görev yerleri gibi demografik bilgileri ve araştırma değişkenlerine ait ölçekleri içermektedir. Anket formu ilgili kurumların güvenlik birim amirleri aracılığıyla çevrimiçi ortamda katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS 25 istatistik programı ve SmartPLS-SEM 4 yapısal eşitlik programı ile analiz edilmiştir. Katılımcılara ait tanımlayıcı istatistikler IBM SPSS 25 istatistik programıyla, araştırma değişkeni ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri SmartPLS-4 programı ile yapıldıktan sonra araştırma hipotezleri ile yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir.

İş Yükü Algısı Ölçeği: İş yükü algısını ölçmek için Duxbury ve Higgins (1991) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Aycan ve Eskin (2005) tarafından yapılan 11 maddelik "İş Yükü Algısı" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 5'li Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum) ve 11 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıdadır. Yüksek puanlar algılanan iş yükünün normalden fazla olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,84 olarak tespit edilmiştir (Aycan ve Eskin, 2005: 460).

Duygusal Emek Ölçeği: Duygusal emeği ölçmek için, Diefendorff, Croyle ve Grosserand (2005) tarafından geliştirilen, Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan Duygusal Emek Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, yüzsel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular alt boyutları ve 13 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,80 olarak tespit edilmiştir (Basım ve Beğenirbaş, 2012: 83). Bu çalışmada yüzsel ve derinden rol yapma boyutları değerlendirileceği için ölçeğin bu iki alt boyutu temsil eden 10 ifadesi kullanılmıştır.

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Bu araştırmada Stassen ve Ursel (2009) tarafından geliştirilen ve Turunç ve Çelik (2010) tarafından Türkçe geçerlemesi yapılan 'Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği' kullanılacaktır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,88 olarak tespit edilmiştir (Turunç ve Çelik, 2010: 194).

3.3. Ölçek Güvenilirlik ve Geçerlilikleri

Ölçeklerin güvenilirlikleri ve geçerlilikleri kapsamında iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach Alpha (α) ve birleşik güvenirlik katsayısı (CR) değerleri, birleşme geçerliliği için faktör yükleri ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri (Tablo 2) ve ayrışma geçerliliği için HTMT kriterleri hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 2: **Ölçek Güvenilirlik ve Geçerlilik Değerleri**

Değişken	İfade	Faktör Yükü	Cronbach Alpha (α)	CR	AVE
Yüzsel Rol Yapma	DE1	0,753	0,768	0,831	0,507
	DE2	0,410			
	DE4	0,790			
	DE5	0,763			
	DE6	0,770			
Derinden Rol Yapma	DE8	0,850	0,733	0,880	0,786
	DE10	0,921			
İş Yükü Algısı	İYA1	0,777	0,883	0,907	0,501
	İYA2	0,747			
	İYA3	0,512			
	İYA4	0,789			
	İYA5	0,603			
	İYA6	0,653			
	İYA8	0,853			

Tablo 2 (Devamı): **Ölçek Güvenilirlik ve Geçerlilik Değerleri**

Değişken	İfade	Faktör Yükü	Cronbach Alpha (α)	CR	AVE
İş Yükü Algısı	İYA9	0,828	0,883	0,907	0,501
	İYA10	0,731			
	İYA11	0,473			
Algılanan Örgütsel Destek	AÖD1	0,759	0,905	0,923	0,552
	AÖD2	0,833			
	AÖD3	0,839			
	AÖD4	0,720			
	AÖD5	0,603			
	AÖD6	0,693			
	AÖD7	0,455			
	AÖD8	0,762			
	AÖD9	0,817			
	AÖD10	0,852			

Duygusal emek ölçeği yüzsel rol yapma alt boyutunda 3. ifade, derinden rol yapma alt boyutunda 7 ve 9. ifadeler, iş yükü algısı ölçeğinde ise 7. ifade güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerini sağlamadığı için ölçümden çıkarılmıştır. Ölçüm sonuçlarında bazı ifadelerin (DE2, İYA3, İYA5, İYA6, İYA11) faktör yükleri 0,70'in altında olmasına rağmen CR ve AVE değerleri sağlandığı için ölçümden çıkarılmamıştır. CR ve (α) değerlerinin .70 üzerinde, AVE değerinin .50 üzerinde olması iç tutarlılık güvenilirliğinin ve birleşme geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2017: 455).

Tablo 3: **Ayrışma Geçerliliği (HTMT)**

	AÖD	DR	YR	İYA
Algılanan Örgütsel Destek (AÖD)				
Derinden Rol Yapma (DR)	0,122			
Yüzsel Rol Yapma (YR)	0,273	0,748		
İş Yükü Algısı (İYA)	0,659	0,305	0,413	

Ayrışma geçerliliği içini gösteren HTMT değeri teorik olarak birbirine yakın kavramlarda 0,90'ın, uzak kavramlarda ise 0,85'in altında olduğunda ayrışma geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2017: 455). Bu araştırmada HTMT değerleri 0,122 ile 0,748 arasında olduğu için ölçeklerin ayrışma geçerliliğinin olduğu doğrulanmıştır.

4. Bulgular

Araştırma verilerinin analizinde duygusal emek, iş yükü algısı ve algılanan örgütsel destek değişkenlerine ait ortalamalar ve değişkenler arası ilişkiler değerlendirilmiştir (Tablo4). Katılımcıların iş yükü algıları ve duygusal emek puanları ortalamanın üzerindeyken algılanan örgütsel destek puanlarının ortalamanın altında olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde algılanan örgütsel destek ile iş yükü algısı ve yüzel rol yapma arasında negatif yönlü ilişki, derinden rol yapmayla ise anlamlı ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Yüzsel rol yapma ile iş yükü algısı arasında pozitif yönlü ilişki varken derinden rol yapma ile arasında anlamlı ilişki olmadığı görülmektedir.

Tablo 4: **Araştırma Değişkenlerine Ait Ortalama ve Korelasyon**

N=193	Ort.	Std. sapma	1	2	3	4
1. İş Yükü Algısı	3,40	0,93	1			
2. Algılanan Örgütsel Destek	2,68	1,08	**-,587****	1		
3. Yüzsel Rol Yapma	3,80	0,82	**,315****	**-,171***	1	
4. Derinden Rol Yapma	3,96	0,88	**0,127**	**0,047**	**,620*****	1

Not: ** Anlamlılık düzeyi 0.01, *Anlamlılık düzeyi 0.05

Araştırma hipotezlerini test emek amacıyla yapısal eşitlik modeli analizi yapılmıştır (Şekil 2). Araştırma modeline ilişkin; araştırma değişkenleri arasındaki doğrusallık (VIF), ve bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı R2 ve etki büyüklüğü değeri f2 hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: **VIF, R^2, f^2 değerleri**

	VIF	**f^2**
Algılanan Örgütsel Destek→Yüzsel Rol Yapma	1.000	0.057
Algılanan Örgütsel Destek→ Derinden Rol Yapma	1.000	0.000
Algılanan Örgütsel Destek→ İş Yükü Algısı	1.086	**0.557**
Yüzsel Rol Yapma→İş Yükü Algısı	1.623	0.026
Derinden Rol Yapma→İş Yükü Algısı	1.536	0.026
	R^2	
Yüzsel Rol Yapma	0.054	
Derinden Rol Yapma	0.000	
İş Yükü Algısı	0.447	

VIF değerinin 5'ten büyük olması değişkenler arasında korelasyonun yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Hair vd., 2017: 455). Tablo 5'teki değerler incelendiğinde değişkenler arası doğrusallık probleminin olmadığı görülmektedir. R^2 değeri bağımsız değişkenin bağımlı değişkenleri açıklama oranı ifade etmektedir. Algılanan örgütsel destek yüzsel rol yapmanın %5'ini, algılanan örgütsel destek ve duygusal emek iş yükü algısının %45'ini açıklamaktadır. Etki büyüklüğü katsayıları (f^2) incelendiğinde algılanan örgütsel desteğin iş yükü algısı üzerindeki etkisinin yüksek olduğu görülmektedir (Hair vd., 2017: 455).

Yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme yöntemiyle 5000 alt örneklem alınarak t-değerleri hesaplanmıştır. Araştırma modeline ilişkin sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6'da yol katsayıları incelendiğinde, duygusal emek kullanımının iş yükü algısı üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın H1a hipotezi desteklenirken H1b hipotezi desteklenmemiştir. Algılanan örgütsel desteğin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisine bakıldığında iş yükü algısı ve yüzsel rol yapma üzerinde negatif etkisinin olduğu, derinden rol yapma üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın H2a ve H3 hipotezleri desteklenmiş H2b hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 6: **Araştırma Modeli Katsayıları**

Değişkenler		**Standardize β**	**Standar t Sapma**	**t değeri**	**p**
Algılanan Örgütsel Destek	**İş Yükü Algısı**	-0.578	0.052	11.210	**0.000**
	Yüzsel Rol Yapma	-0.231	0.091	2.555	**0.011**
	Derinden Rol Yapma	-0.002	0.116	0.021	0.983
Yüzsel Rol Yapma	**İş Yükü Algısı**	0.153	0.070	2.181	**0.029**
Derinden Rol Yapma		0.149	0.068	2.185	**0.029**
Algılanan Örgütsel Destek →Yüzsel Rol Yapma →İş Yükü Algısı		-0.035	0.024	1.480	**0.139**
Algılanan Örgütsel Destek →Derinden Rol Yapma →İş Yükü Algısı		-0.000	0.019	0.019	**0.985**

5. Sonuç

Bu araştırmada özel güvenlik görevlilerinin duygusal emek, iş yükü algısı ve algılanan örgütsel destek düzeyleri belirlenmiş ve değişkenler arasındaki ilişki yapısal eşitlik modeliyle incelenmiştir. Araştırmanın betimleyici bulguları özel güvenlik görevlilerinin duygusal emek kullanımlarının ve iş yükü algılarının yüksek, algıladıkları örgütsel desteğin ise düşük olduğunu göstermektedir. Güvenlik

hizmetlerinde örgütsel destek ve iş yükü kurumdan kuruma farklılaşabilmektedir. Çalışmada, Lennie ve diğerleri (2019) ve Oliveira ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmalarla uyumlu olarak güvenlik hizmetlerinde görev yapan çalışanların duygusal emek kullanım düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan işin doğası gereği çok fazla insanla etkileşimde olan güvenlik görevlileri hem ciddi görünmek ya da güler yüzlü olmak gibi yüzsel davranış hem de mesleki rolü sahiplenmek için iş için gerekli olan içselleştirilmiş davranışları sergilemektedirler. Bu araştırmanın örneklemindeki güvenlik görevlileri ağırlıklı olarak üniversite kampüsünde ve hastanelerde görev yapmaktadır. Hastanelerde güvenlik görevlileri hastane giriş çıkışlarından, ziyaretçi saatlerinin etkin yönetilmesine, hasta güvenliğinden sağlık profesyonellerinin güvenliğine kadar pek çok konuda yoğun çaba göstermektedirler. Bu durum iş yükünü arttıran faktörlerden biridir. Ülkemiz sağlık sisteminin önemli sorunlarından olan 'sağlıkta şiddete' karşı gerekli tedbirlerin alınmaması güvenlik görevlileri dahil tüm sağlık çalışanlarının kendilerini yalnız hissetmelerine neden olmaktadır. Bu durum algılanan örgütsel destek düzeyinin düşük olma nedenlerinden biri olabilir. Diğer yandan üniversite kampüslerinde görev yapan güvenlik görevlileri ise üniversite giriş çıkışları, otopark düzeninin sağlanması ve kontrolü, üniversite içinde düzenlenen etkinlikler ve mezuniyet törenleri gibi pek çok faaliyette aktif rol almaktadırlar. Bu görev yoğunluğu ve çeşitliliği duygusal emek kullanımı ve iş yükü algısının yüksek olmasının nedenlerini açıklamaktadır.

Araştırma analizleriyle duygusal emek kullanımının iş yükü algısını arttırdığı belirlenmiştir. Bu sonuç H1a hipotezinin desteklendiğini ancak derinden rol yapma davranışının iş yükü algısını azalttığını belirten H1b hipotezinin desteklenmediğini göstermektedir. Bu araştırmada hem yüzsel (3.80) hem de derinden rol davranışlarının (3.96) birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada, Fouquereau ve diğerleri (2018) tarafından yapılan çalışmayla uyumlu olarak iki davranış stratejisinin birlikte kullanılmış olmasının derinden rol davranışlarının etkinliğini azalttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışmada, Karimi ve diğerleri (2014) ve Park ve diğerleri (2024) tarafından yapılan araştırmalarla uyumlu olarak yüzel rol yapma davranışlarının iş yükü algısını arttırdığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu olarak algılanan örgütsel desteğin yüzsel rol yapmayı azalttığı, derinden rol yapma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç H2a hipotezinin desteklendiğini, H2b hipotezinin desteklenmediğini göstermektedir. Çalışmada, Eisenberger ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmayla uyumlu olarak desteklendiğini düşünen çalışanların zorunluluk hissederek yaptıkları yüzsel rol davranışlarının azaldığı belirlenmiştir. Rol davranışlarından doğal davranışlara doğru bir eğilim söz konusu olmaktadır.

Algılanan örgütsel desteğin iş yükü algısı üzerindeki negatif etkisini irdeleyen araştırmanın son hipotezi desteklenmiştir. Algılanan örgütsel destek arttıkça iş yükü algısı azalmaktadır. Çalışmanın bu bulgusu, Alfes ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmayla uyumlu olarak örgütü tarafından desteklendiklerini düşünen çalışanların standart performansın ötesine geçen ve örgütün refahına katkı sağlayan rol dışı davranışları gösterme eğiliminde olmalarını destekler niteliktedir. Çalışan ve örgüt arasındaki olumlu ilişki iş yükünün düşük olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Bu araştırmada örgütlerin güvenliğini sağlamada kritik rol oynayan güvenlik görevlilerinin duygusal emek kullanımları, iş yükü algıları ve algıladıkları örgütsel destek değişkenleri birlikte ele alınmıştır. Çalışanların algıladığı örgütsel desteğin hem duygusal emek kullanımında hem de iş yükü algısı üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Bu araştırma çalışanların işleri gereği yapmak zorunda oldukları ve çaba gerektiren durumlara yönelik düşüncelerinin algıladıkları örgütsel destekten etkilendiğini göstermektedir. Ulusal ve uluslarası literatür incelendiğinde duygusal emek ve örgütsel destek kavalarının özel güvenlik görevlileri örnekleminde araştırma olmadığı görülmektedir. Bu durum araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda kurumların güvenlik görevlilerini desteklemek için çeşitli yönetim uygulamalarını hayata geçirmeleri önem arz etmektedir. Dönüşümcü liderlik uygulamaları (ilham verici motivasyon ve bireyselleştirilmiş değerlendirme) algılanan örgütsel desteği olumlu yönde etkilemektedir (Dinç vd., 2022: 709).

Güvenlik görevlileri için bireysel değerlendirme yapılması ve gereksinim duyulan konular doğrultusunda himzet içi eğitimler kapsamında psiko-sosyal destek gruplarının oluşturulması faydalı olabilir.

Bu araştırma duygusal emek, algılanan örgütsel destek ve iş yükü algısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modellemesiyle ortaya koymakla birlikte birtakım kısıtlara sahiptir. Bunlardan ilki örneklem sayısının az olmasıdır. İkincisi veriler sadece özel sektör çalışanlarından toplanmıştır. Üçüncüsü kesitsel araştırma türünün sınırlı bakış açısı söz konusudur. Dolayısıyla gelecek çalışmaların boylamsal araştırma türü ve nitel araştırma desenlerini kullanmaları araştırma bulgularına netlik kazandıracaktır.

Kaynakça

Aldabbas, H., Pinnington, A., & Lahrech, A. (2021). The Influence of Perceived Organizational Support on Employee Creativity: The Mediating Role of Work Engagement. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues.* 42, 501-515. https://doi.org/10.1007/s12144-021-01992-1

Alfes, K., Shantz, A. D., Truss, C., & Soane, E. C. (2013). The Link between Perceived Human Resource Management Practices, Engagement and Employee Behaviour: A Mediated Moderation Model. *International Journal of Human Resource Management,* 24(2), 330–351. https://doi.org/10.1080/09585192.2012.679950

Ankara Emniyet Müdürlüğü KAAN PROJESİ (2024). https://www.ankara.pol.tr/genel-kolluk-ozel-guvenlik-isbirligi-ve-entegrasyon-projesi-#:~:text=Kaan%20Uygulamas%C4%B1%20ile%204.804%20nokta,Geli%C5%9Ftirme%20E%C4%9Fitimleri%E2%80%9D%20kapsam%C4%B1nda%2001%2D31

Aycan, Z., & Eskin, M. (2005). Childcare, Spousal, and Organizational Support in Predicting Work-Family Conflict for Females and Males in Dual-Earner Families with Preschool Children. *Sex Roles,* 53(7), 453-471.

Basım, N., & Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 19(1), 77-90. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13696/165760

Blau, P. (2017). Exchange and Power in Social Life, Routledge.

Brotheridge, C. M., & Grandey, A. (2002). Emotional Labour and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work. *Journal of Vocational Behavior,* 60(1), 17-39. https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1815

Brotheridge, C. M., & Lee, R.T. (2003). Development and Validation of The Emotional Labor Scale. *J. Occup. Organ. Psychol*. 76, 365–379. https://doi.org/10.1348/096317903769647229.

Büyükyılmaz, O., & Yenici, M. (2021). Akademisyenlerin Örgütsel Destek ve Lider-Üye Etkileşimi Algılarının Tutumsal Sonuçları. *Yükseköğretim Dergisi,* 11(2 Pt 2), 495-507. https://doi.org/10.2399/yod.21.577190

Chang, C.W., Tseng, S.H., & Lee, M.Y. (2024). Exploring the Relationship Between Workload, Leadership and Turnover Intentions among Taiwanese Army Personnel A Research Study. *Advances in Management and Applied Economics*, 14(4), 1-18. https://doi.org/ 10.47260/amae/1441

Cropanzano, R., Anthony, E.L., Daniels, S.R., & Hall, A.V. (2017). Social Exchange Theory: A Critical Review with Theoretical Remedies. *Academy of Management Annals*, 11(1), 479-516.

Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512. https://doi.org /10.1037/0021-9010.86.3.499

Demirci, U. (2021). Özel Güvenlik Meslek İmajı Ve Üniformanın Etkisi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(2), 595-620. https://doi.org/10.28956/gbd.1028721

Diefendorff, J. M., Croyle, M. H., & Grosserand, R. H. (2005). The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.02.001

Dinc, M. S., Zaim, H., Hassanin, M., & Alzoubi, Y. I. (2022). The Effects of Transformational Leadership on Perceived Organizational Support and Organizational Identity. *Human Systems Management,* 41(6), 699-716.

Doğan, A., Ertuğrul, B., & Akin, K. (2024). Examination of Workload Perception, Burnout, and Perceived Organizational Support in Emergency Healthcare Professionals: A Structural Equation Model. *Nursing & Health Sciences*, 26(1), e13092. https://doi.org /10.1111/nhs.13092

Duxbury, L. E., & Higgins, C. A. (1991). Gender Differences in Work-family Conflict. *Journal of Applied Psychology,* 76(1), 60–74.

Eisenberger, R., Huntington R., Hutchison S., & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500–507. https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500

Eisenberger, R., Shanock, L. R., & Wen, X. (2020). Perceived Organizational Support: Why Caring about Employees Counts. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 7, 101–124. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012119-044917

Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Güvenlik İstatistikleri (2024). Erişim Adresi https://www.egm .gov.tr/ozelguvenlik/ozel-guvenlik-istatistikleri

Fouquereau, E., Morin, A. J., Lapointe, E., Mokounkolo, R., & Gillet, N. (2018). Emotional Labour Profiles: Associations with Key Predictors and Outcomes. *Work & Stress*, 33(3), 268–294. https://doi.org/10.1080/02678373.2018.1502835

Glaser, D.N., Tatum, B.C., Nebeker, D.M., Sorenson, R.C., & Aiello, J.R. (1999). Workload and Social Support: Effects on Performance and Stress. *Human Performance*, 12(2), 155-176.

Grandey, A. A., Rupp, D., & Brice, W.N. (2015). Emotional Labor Threatens Decent Work: A Proposal To Eradicate Emotional Display Rules. *J. Organ. Behav.*, 36(6), 770–785. https://doi.org/10.1002/job.2020.

Grandey, A.A., & Sayre, G.M. (2019). Emotional Labor: Regulating Emotions for A Wage. *Curr. Dir. Psychol. Sci.* 28 (2), 131–137. https://doi.org/10.1177/0963721418812771.

Hair, J., Hollingsworth, C.L., Randolph, A.B., & Chong, A.Y.L. (2017). An Updated and Expanded Assessment of PLS-SEM in Information Systems Research. *Industrial Management & Data Systems,* 117(3), 442-458. https://doi.org/10.1108/IMDS-04-2016-0130

Hart, S.G., & Staveland, L.E. (1988). Development of NASA-TLX (Task Load Index): Results of Empirical and Theoretical Research. *Advances in Psychology*, 52, 139-183.

Hochschild, A.R. (1983/2003). The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling. University of California Press, London.

Humphrey, R. H., Ashforth, B. E., & Diefendorff, J. M. (2015). The Bright Sight of Emotional Labor. *Journal of Organizational Behavior,* 36, 749–769. https://doi.org/10.1002/job.2019

Jeong, Y., & Kim, M. (2022). Effect of Perceived Organizational Support and Perceived Organizational Politics on Organizational Performance: Mediating Role of Differential Treatment. Asia Pacific Management Review, 27(3), 190-199. https://doi.org/10.1016/j.apmrv.2021.08.002

Jeung, D.-Y., Kim, C., & Chang, S.J. (2018). Emotional Labor and Burnout: A Review of the Literature. *Yonsei Med. J.* 59 (2), 187–193. https://doi.org/10.3349/ymj.2018.59.2.187.

Karimi, L., Leggat S. G., Donohue, L., Farrell, G., & Couper, G. E. (2014). Emotional Rescue: The Role of Emotional Intelligence and Emotional Labour on Well-Being and Job-Stress Among Community Nurses. *Journal of Advanced Nursing,* 70(1), 176–186. https://doi.org /10.1111/jan.12185

Ko, H., Kim, D., Cho, S. S., Lee, D. W., Choi, J., Kim, M., Park, M. Y., & Kang, M. Y. (2024). The Association of Emotional Labor and Workplace Violence with Health-related Productivity Loss. *Journal of Occupational Health,* 66(1), 1-9. uiae057. https://doi.org/10.1093/joccuh/uiae057

Kurtessis, J. N., Eisenberger, R., Ford, M. T., Buffardi, L. C., Stewart, K. A., & Adis, C. S. (2017). Perceived Organizational Support: A Meta-Analytic Evaluation of Organizational Support Theory. *Journal of Management,* 43(6), 1854-1884. https://doi.org/10.1177/ 0149206315575554

Lamothe, J., Geoffrion, S., Couvrette, A., & Guay, S. (2021). Supervisor Support and Emotional Labor in The Context of Client Aggression. *Children and Youth Services Review*, 127, Article 106105. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106105

Lennie, S.J., Crozier, S.E., & Sutton, A. (2019). Robocop – The Depersonalisation of Police Officers and Their Emotions: A Diary Study of Emotional Labor and Burnout in Frontline British Police Officers. *International Journal of Law Crime and Justice.* https://doi.org /10.1016/j.ijlcj.2019.100365.

Meyer J. P., Becker, T. E., & Van Dick R. (2006). Social Identities and Commitments at Work: Toward an Integrative Model. *J. Organ. Behav*. 27, 665–683

Molm, L.D. (2010). The Structure of Reciprocity. *Social Psychology Quarterly*, 73(2), 119-131.

Oliveira, S., Carvalho, C., Pinto, A., De Moura, R. C., & Santos-Costa, P. (2023). Emotional Labor, Occupational Identity and Work Engagement in Portuguese Police Officers. *The International Journal of Human Resource Management,* 34(4), 768–804. https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2162345

Park, E. Lee, D., Han, Y., Diefendorff, J., & Lee, U. (2024). Hide-and-Seek: Detecting Workers' Emotional Workload in Emotional Labor Contexts Using Multimodal Sensing. *Proc. ACM Interact. Mob. Wearable Ubiquitous Technol*. 8, 3, Article 119, 28 pages. https://doi.org/10.1145/3678593

Stassen, M., & Ursel, N.D. (2009). Perceived Organizational Support, Career Satisfaction, and The Retention of Older Workers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology,* 82, 201–220.

Troth, A. C., Lawrence, S. A., Jordan, P. J., & Ashkanasy, N. M. (2018). Interpersonal Emotion Regulation in The Workplace: A Conceptual and Operational Review and Future Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 20(2), 523–543. https://doi.org/10.1111/ijmr.12144

Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 17 (2), 183-206.

Viswesvaran, C., Sanchez, J. I., & Fisher, J. (1999). The Role of Social Support in The Process of Work Stress: A Meta-Analysis. *Journal of Vocational Behavior,* 54(2), 314–334. https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1661

Xu, S. T., Cao, Z. C., & Huo, Y. (2020). Antecedents and Outcomes of Emotional Labour in Hospitality and Tourism: A meta-analysis. *Tourism Management*, 79, 1-15. https://doi.org/10.1016 /j.tourman.2020.104099

EMOTIONAL LABOR, WORKLOAD PERCEPTION AND PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT: A STUDY ON PRIVATE SECURITY GUARDS

Extended Abstract

Aim: Organizational environments are formed by the combination of different components such as structure, strategy, material resources and human resources. At this point, the effective use of human resources, which have the highest potential to create added value for organizations, gains importance. Employees are expected to comply with a number of business rules while performing their jobs. One of these work rules is the display of emotional labor, which we express as hiding emotions due to work. Especially private security services employees, who represent the organization to the outside and can be called the visible face of the organization, have to show intense emotional labor due to their high human interactions due to their jobs. The effort to hide, manage or change emotions leads to an increase in job stress and workload. At this point, organizational support is very important in terms of both emotional labor and workload perception. Accordingly, the aim of this study is to determine the levels of emotional labor, workload perception and perceived organizational support of private security guards and to reveal the relationships between variables.

Method(s): Quantitative research design and cross-sectional data collection method were used in the study. The sample of the study consisted of 193 private security officers working in Ankara. Research data were collected through online survey method. The questionnaire form consisted of two parts: participant information and research variables. In order to measure the research variables, the 5-point Likert-style 'Emotional Labor Scale', 'Workload Perception Scale' and 'Perceived Organizational Support Scale', whose reliability and validity were previously verified, were used. The research data were analyzed with SPSS and SmartPLS programs and descriptive statistics and structural equation modeling were used. The following three main hypotheses and four sub-hypotheses were tested

H1: Emotional labor has an effect on workload perception.

H1a: Surface acting has a positive effect on workload perception.

H1b: Deep acting has a negative effect on workload perception.

H2: Perceived organizational support has an effect on emotional labor.

H2a: Perceived organizational support has a negative effect on surface acting.

H2b: Perceived organizational support positively affects deep acting.

H3: There is a significant negative relationship between perceived organizational support and workload perception.

***Findings*:** In the analysis of the research data, the averages of emotional labor, workload perception and perceived organizational support variables and the relationships between variables were evaluated. It was found that the participants' perceptions of workload and emotional labor scores were above average, while their perceived organizational support scores were below average. When the relationships between the variables were examined, it was determined that there was a negative relationship between perceived organizational support and perception of workload and surface acting, but there was no significant relationship with deep acting. While there is a positive relationship between surface acting and workload perception, there is no significant relationship between surface acting and deep acting. In order to evaluate the significance of the path coefficients, t-values were calculated by taking 5000 sub-samples from the sample by bootstrapping. When the path coefficients are examined, it is seen that the use of emotional labor has a positive effect on the perception of workload. Accordingly, hypothesis H1a is supported while hypothesis H1b is not supported. When the effect of perceived organizational

support on the dependent variables is examined, it is seen that it has a negative effect on workload perception and surface acting, but has no significant effect on deep role playing. Accordingly, H2a and H3 hypotheses of the study were supported and H2b hypothesis was not supported.

Conclusion: In this study, the emotional labor use, workload perceptions and perceived organizational support variables of security guards who play a critical role in ensuring the security of organizations were examined together. It was found that organizational support perceived by employees has an effect on both emotional labor use and workload perception. This result shows that security guards will work more effectively and efficiently when they are supported by their supervisors and organizations. In this direction, it draws attention to the importance of organizations to implement various management practices to support security officers.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

A COINTEGRATION RELATIONSHIP BETWEEN CRYPTOCURRENCIES AND FINANCIAL INSTRUMENTS UNDER STRUCTURAL BREAKS[1]

Ecem ARIK[2]

Abstract

The aim of this research is to investigate the long-term relationships among the dollar exchange rate (TRY/USD), gold (GAU/USD), the Borsa Istanbul 100 Index (BIST 100) and the prices of Bitcoin (BTC/USD), Ethereum (ETH/USD), and Binance Coin (BNB/USD). Since the series contain structural breaks, Fourier unit root tests were used to model the structural breaks. As the method of this study, the relationships between variables in the long term were examined by using Fourier Shin (FSHIN) and Shin (1994) (SHIN) cointegration tests. The findings of this study showed that cryptocurrencies are cointegrated among themselves under structural breaks in the long term; investment instruments are cointegrated among themselves. In addition, as a result of this study, it was determined financial instruments and cryptocurrencies do not move in along over time under structural breaks.

Keywords: *Cryptocurrency, Dollar Exchange Rate, Gold, BIST 100, Fourier Cointegration Test.*
JEL Classification: *G15, C22, C58*

YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA KRİPTO PARALAR İLE FİNANSAL ENSTRÜMANLAR ARASINDA BİR EŞBÜTÜNLEŞME İLİŞKİSİ

Öz

Bu çalışmanın amacı Bitcoin (BTC/USD), Ethereum (ETH/USD) ve Binance Coin (BNB/USD) ile dolar kuru (TRY/USD), altın (GAU/USD) ve Borsa İstanbul 100 Endeksi (BİST 100) arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasıdır. Çalışmada kullanılan serilerde yapısal kırılmalar tespit edildiği için durağanlık sınamasında yapısal kırılmaları modelleyen Fouirer fonksiyonlu birim kök testleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın yöntemi olarak Fourier Shin (FSHIN) ve Shin (1994) (SHIN) eşbütünleşme testleri kullanılarak uzun dönemde değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. Bu çalışmanın bulguları, uzun dönemde yapısal kırılmalar altında kripto para birimlerinin kendi aralarında; yatırım araçlarının da kendi aralarında eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Ek olarak, bu çalışmanın sonucunda, yapısal kırılmalar altında kripto paralar ile yatırım araçlarının uzun dönemde birlikte hareket etmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kripto Para, Dolar Kuru, Altın, BİST 100, Fourier Eşbütünleşme Testi.*
JEL Sınıflandırması: *G15, C22, C58*

[1]This study is derived from Ecem ARIK's doctoral thesis titled "Investigation of the relationship between selected cryptocurrencies and investment instruments in Turkey", completed in 2023 under the supervisions of Prof. Dr. Serkan Yılmaz KANDIR and Assist. Prof. Dr. Fela ÖZBEY at Çukurova University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration.

[2]Research Assistant Dr., Toros University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, ecem.ozhan@toros .edu.tr, ORCID: 0000-0003-1528-9460

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 26.08.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 29.01.2025

Arık, E. (2025). A Cointegration Relationship Between Cryptocurrencies and Financial Instruments Under Structural Breaks. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 201-216. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1538837

1. Introduction

Along with rapidly increasing technological developments, significant changes and transformations have been experienced in financial systems. One of these important innovations is cryptocurrencies developed with blockchain technology. Blockchain is a technology that carries records of all past cryptocurrency transactions, including the creation of new cryptocurrencies, and enables cryptocurrency transactions in circulation (Berentsen and Schär, 2018, p.5). With blockchain technology-based digital assets, payments can be made faster and less costly, while alternative investment opportunities to traditional financial products have emerged (Ammous, 2018, p.187).

Bitcoin, a product of blockchain technology and the pioneer of cryptocurrencies, emerged with the work of Nakamoto (2008), who explained the application of this digital currency. Since Bitcoin was first traded, the number of cryptocurrencies and cryptocurrency exchanges has increased significantly. As of March 2024, there are 730 cryptocurrency exchanges. Furthermore, the total market capitalization of the current cryptocurrency market is approximately $2.4 trillion (https://coinmarketcap.com/).

Table 1: **Top 10 Cryptocurrencies by Market Capitalization**

Cryptocurrency	Abbreviation	Market Capitalization ($)
Bitcoin	BTC	1,119,003,469,093
Ethereum	ETH	491,474,197,483
Binance Coin	BNB	93,637,363,247
Tether	USDT	73,800,607,152
Solana	SOL	64,594,733,039
Cardano	ADA	60,598,287,256
Ripple	XRP	50,638,141,259
Polkadot	DOT	39,030,998,997
USD Coin	USDC	34,423,649,601
Dogecoin	DOGE	31,059,527,562

References: (Coinmarket, 2023).

Table 1 shows the ranking of the 10 cryptocurrencies with the highest market capitalization on 15.11.2021. According to the data in the table, Bitcoin is the cryptocurrency with the highest market capitalization. Ethereum is the 2nd cryptocurrency with the highest market capitalization after Bitcoin since 2013 when it was traded.

As a result of the cryptocurrency usage studies conducted in many countries including Turkey in 2023, it was determined that Turkey ranked 12th in cryptocurrency usage (https://www.chainalysis.com/). In addition, cryptocurrencies are among the top 10 investment instruments preferred by investors in Turkey (FODER, 2023). These statistics reveal that cryptocurrencies have an important position as an investment instrument in Turkey and that the level of usage is high.

Although the popularity of cryptocurrencies as an investment instrument is increasing day by day in Turkey, the most preferred investment instruments for investors to utilize their savings are foreign currency, gold and stocks (https://www.tasarrufegilimleri.com/). This study investigates the long-run relationships between the most preferred investment instruments of Turkish investors, namely foreign exchange, gold and stock markets, and the top 3 digital currencies that have the largest share in the cryptocurrency market. The variables used in this study and the method used constitute the originality of the study. Studies that include the variables used in this study together and studies that use Fourier structural break tests as research methodology are very few.

This study consists of five sections. The first section is introduction of the study. The second section summarizes the studies examining the relationship between various investment

instruments and cryptocurrencies. The third section provides information about the data and methodology of the study. The fourth section presents the findings of the analysis. In the Evaluation and Conclusion section, the findings of the study are discussed and recommendations are made.

2. Literature

The following summarizes first the studies investigating the relationship between cryptocurrencies and various investment instruments in the world, and then the studies conducted in Turkey on the subject.

Yermack (2013) examined the relationship between Bitcoin and selected macroeconomic factors. The study concluded that Bitcoin has a very low correlation with selected exchange rates and gold price. Baek and Elbeck (2015) investigated the impact of Bitcoin prices on the Standard and Poor's 500 index (S&P 500). As a result of the regression analysis, it is concluded that Bitcoin prices do not have any effect on the S&P 500 index. Alana et al. (2020) investigated the pairwise cointegration relationships between selected cryptocurrencies and six stock market indices (S&P 500 Composite, S&P GSCI Commodity Total Return, VIX, S&P Bond Index, S&P GSCI Gold Total Return and US Nominal Dollar Broad Index) and found no cointegration relationship between cryptocurrencies and selected stock market indices. Sam et al. (2020) investigated the long-run relationship between Bitcoin prices and the Indian stock index, exchange rate and inflation rate. As a result of the analysis, a co-movement was found between the relevant variables in the long run. Chang et al. (2021) investigated the cointegration relationship between Bitcoin prices and Google search volume index (SVI), VIX and S&P 500 Index. As a result of the VAR model, a cointegration relationship was found between Bitcoin prices and VIX in the long run. Gul et al. (2023) examined the relationship between inflation, exchange rate, gold and Gross Domestic Product (GDP) and Bitcoin. As a result of Johansen cointegration analysis, no co-movement was found between the relevant variables in the long run. Krakower (2023) investigated the relationship between Bitcoin and inflation expectations. The Johansen cointegration test revealed that inflation expectations and Bitcoin returns move together in the long run.

Dirican and Canöz (2017) investigated the long-run co-movement between Bitcoin and selected stock market indices using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. As a result of the study, while there is a relationship between Bitcoin and US stock markets, there is no relationship between Financial Times Stock Exchange 100 (FTSE100), Nikkei 225 (N225) and BIST100 index. İçellioğlu and Öztürk (2017) examined the relationship between Bitcoin and selected exchange rates using Johansen cointegration analysis. According to the results of the study, it was not found that the relevant variables act in common. Çütçü and Kılıç (2018) analyzed the relationship between the dollar exchange rate and Bitcoin using the Maki test. As a result of the study, it was concluded that the relevant variables are common between the dollar exchange rate and Bitcoin prices. Kılıç and Tütçü (2018) investigated the relationship between Bitcoin and the BIST100 index. Engle-Granger and Gregory-Hansen cointegration test findings indicate that the relevant variables do not move together in the long run. Yıldırım (2018) investigated the relationship between Bitcoin and gold prices with Johansen cointegration analysis. As a result of the study, it is observed that there is no relationship between Bitcoin prices and gold prices in the short run. Kuzucu (2019) analyzed the relationship between the dollar exchange rate and Bitcoin returns using the ARDL method. As a result of the study, a positive relationship was found between the variables. İşcan (2020) examined the long-term relationship between Bitcoin and the dollar exchange rate, BIST 100 index and interest rate with the Johansen cointegration test. As a result of the analysis, it was observed that Bitcoin and selected variables do not move together in the long run. Telek and Şit (2020) examined the long-run relationship between Bitcoin and gold and foreign exchange using the ARDL Frontier test. As a result of the analysis, it was determined that there is a cointegration relationship between Bitcoin and selected variables. Gürbüz and Zeren (2021) examined the relationship between Bitcoin and the Dollar and Euro exchange rates using the Maki method. As a

result of the study, it was determined that there is a long-term positive relationship between Bitcoin and Dollar and Euro exchange rate returns. Koç and Çaykara (2021) examined the relationship between selected cryptocurrencies, Euro and Dollar exchange rate returns with the Engle-Granger cointegration test. The results of the analysis showed that the variables move together in the long run. Yiğit and Yiğit (2021) investigated the relationship between Bitcoin price and BIST100 index, gold prices and US dollar exchange rate with Johansen cointegration test. As a result of the study, no long-run relationship was found in the variables. Toprak and Kubar (2023) investigated the relationship between Bitcoin and Ethereum with selected country stock markets (Mexico, Indonesia and South Korea). With the Fourier cointegration analysis, the existence of co-movement of variables in the long run was determined.

As seen in the literature, there is a general view that there is a relationship between cryptocurrencies and various financial instruments (Yermack, 2013; Çütçü and Kılıç, 2018; Kuzucu, 2019; Sam et al., 2020; Telek and Şit, 2020; Chang et al., 2021; Koç and Çaykara, 2021; Krakower, 2023). However, most of these studies have used traditional methods that do not model breaks. The number of studies using methods that test structural breaks is very limited (Gürbüz and Zeren, 2021; Toprak and Kubar, 2023). In case of structural breaks in the series, using tests that do not include breaks in the analysis reduces the reliability of the results. There are many tests that model structural breaks. However, the Fourier function was chosen in this study because it better models both sharp and smooth breaks. Therefore, by using this method, it was aimed to increase the reliability of the analysis findings.

The cryptocurrencies selected in this study are the cryptocurrencies with the highest market and transaction volume during the analysis period. The financial instruments in which the relationship between the selected cryptocurrencies is analyzed are the financial instruments most commonly included in the portfolios of investors in Turkey. Therefore, the results of the study are expected to be comprehensive and representative of the whole. The results of the study may guide investors in Turkey who try to provide real returns and therefore evaluate their savings in financial instruments. Additionally, the results obtained from this study may provide insight into portfolio diversification strategies for investors investing in the cryptocurrency market, whose market value is increasing. It is expected that the study will contribute to the literature with these aspects.

3. Data and Methodology

3.1. Data

The study investigates the long-run relationship between selected cryptocurrencies and the dollar exchange rate, gold and the BIST 100 index. In this context, the cryptocurrencies used in the study are Bitcoin, Ethereum and Binance Coin. Variables and their abbreviations are shown in Table 2.

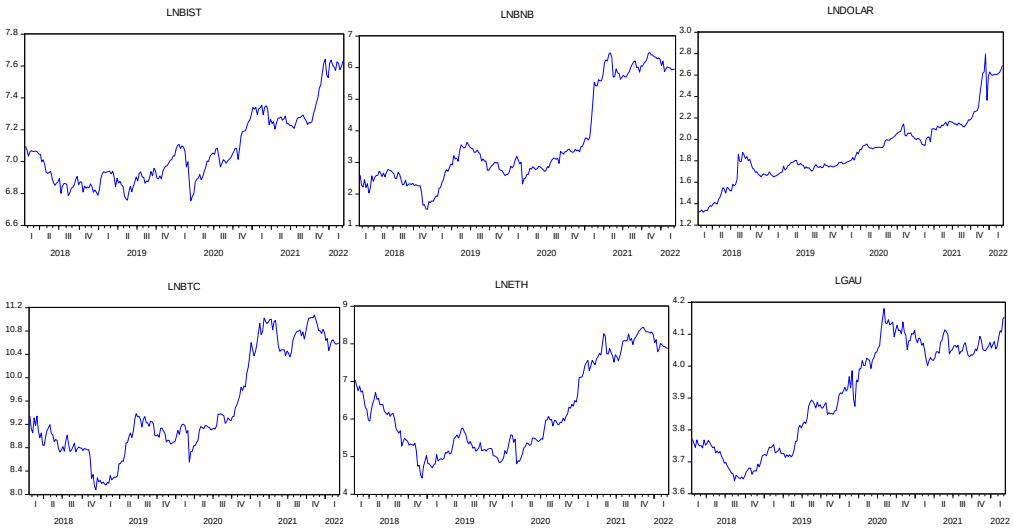
Table 2: **Variables**

Variable	Symbol/Unit	Abbreviation
BIST 100	BIST100	LNBIST
Binance coin	BNB/USD	LNBNB
Bitcoin	BTC/USD	LNBTC
Dollar	TRY/USD	LNDOLAR
Ethereum	ETH/USD	LNETH
Gold	GAU/USD	LNGAU

The cryptocurrencies given in Table 2 were selected because they had the highest market value and trading volume on the date of the study. In addition, their data is available without interruption, which is another reason for selection. The study was conducted using weekly data between 19.01.2018 and 11.03.2022. Data on selected cryptocurrencies, dollar exchange rate, gold and BIST 100 index were obtained from Investing official address (https://tr.investing.com/). All series are logarithmically transformed (ln) and the transformed series are denoted as LNBIST,

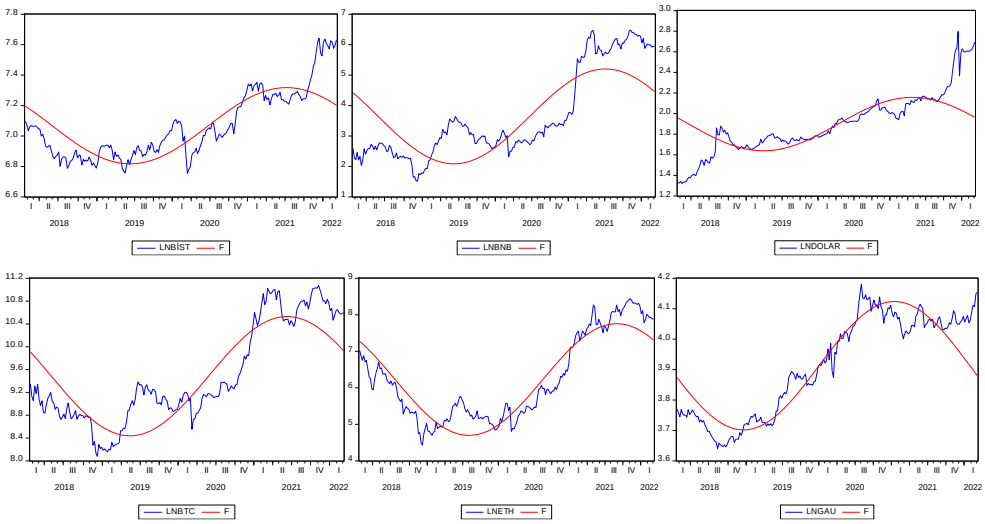
LNBNB, LNBTC, LNDOLAR, LNETH and LNGAU. The graphs of the logarithmically transformed series are shown in Figure 1.

Figure 1: **Natural Logarithmized Series**

Graphs of the series with the Fourier function added after natural logarithmization are shown in Figure 2. The graphs of the logarithmic series (Figure 1) indicate that multiple and gradual structural breaks may be present.

Figure 2: **Series and Fourier Functions**

As seen in Figure 2, it is observed that the series are compatible with the added Fourier functions.

3.2. Method

3.2.1. Traditional Unit Root Tests

3.2.1.1. Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test

In this study, both traditional stationarity tests and Fourier function stationarity tests are used. The simplest of the three test equations proposed by Dickey and Fuller (1979, 1981) for the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test is the equation:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} a_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

It is defined as follows. However, in order to model the series subject to the test, trend (t) and/or constant (μ) can be added when necessary:

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_t + \sum_{i=1}^{k} a_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \delta y_t + \sum_{i=1}^{k} a_i \Delta y_{t-i} + e_t \cdot \quad (3)$$

In all three equations, the presence of a stochastic trend is determined by the failure to reject the null hypothesis (usually) against its alternative.

3.2.1.2. Dickey Fuller-General Local Squares Unit Root Test

Dickey Fuller-General Local Squares (DF-GLS) test developed by Elliott, Rothenberg and Stock (1996) is a modified version of the ADF test. The test is performed in two stages. In the first stage, the series is stripped of deterministic components as follows:

$$y_t^d = y_t - \tilde{\beta}' z_t \quad (4)$$

z_t , it is the vector containing all deterministic components. In the second stage, the deterministic components are removed (y_t^d) the classical ADF test is applied to the series using test equation (1).

3.2.1.3. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt Shin Unit Root Test

In the method proposed by Kwiatkowski et al. (1992), the series has a deterministic trend (t) and/or constant (μ) whether the series is stationary or not. For this purpose, the following regression is run for the series:

$$y_t = \mu + \beta t + r_t + e_t \quad (5)$$

In the equation r_t is defined as;

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (6)$$

The purpose of the Kwiatkowski-Phillips-Schmidt Shin (KPSS) test is to determine whether there is a random walk process y_t whether it contains a stochastic trend). For this, the variance of equation (6) is zero ($\sigma_u^2 = 0$) is the null hypothesis $\sigma_u^2 > 0$ is tested against the alternative. If the null hypothesis cannot be rejected r_t is a constant value and y_t does not contain a stochastic trend.

3.2.2. Unit Root Tests with Fourier Function

Traditional stationarity tests do not model the presence of breaks in the series. However, if there is a structural break in the series and the structural breaks are not modeled in the test equation, stationarity tests may lead to the conclusion that there is a stochastic trend in the series when there is no stochastic trend. For this reason, in addition to the ADF, DF-GLS and KPSS tests, it is also necessary to adjust for the possible effects of structural breaks on the test results.

An important feature of the Fourier approach in stationarity tests is that it is not necessary to assume that the number of breaks or the dates of the breaks are known in advance. Therefore, rather than choosing the number, date and structure of breaks, this specification uses the appropriate frequency components ($d(t)$) test equation (Becker et al., 2006, p.383; Enders and Lee, 2012a, Rodrigues and Taylor, 2012):

$$d(t)=\alpha+\sum_{k=1}^{n}\theta_{1k}\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)+\sum_{k=1}^{n}\theta_{2k}\cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right),\quad n<\frac{T}{2}\cdot \tag{7}$$

In Equation (7), n is the number of frequencies, k is a specific frequency and T is the number of observations.

3.3. Cointegration Test

3.3.1. Shin Cointegration Test

The data generation process of this test is based on the Kwiatkowski et al. (1992) test equation given in equation (5). The regression model proposed by Shin (1994) for the cointegration test is given below (where necessary, deterministic components such as trend and constant or only constant can be added to the model):

$$y_t=x_t'\beta+\eta_t \qquad t=1,2,...,T \tag{8}$$

This is similar to the processes used in the KPSS test:

$$\eta_t=\omega_t+v_{1t} \tag{9}$$

$$\omega_t=\omega_{t-1}+u_t,\quad \omega_0=0, \tag{10}$$

$$x_t=x_{t-1}+v_{2t} \tag{11}$$

$y_t\sim I(1)$ and x_t, $I(1)$ are an m-dimensional vector of variables. u_t; zero-mean and σ_u^2 variance. Thus, ω_t refers to the random walk process. $v_{1t}\sim i.i.d.(0,\sigma^2)$ and $v_{2t}\sim i.i.d.(0,\Sigma)$ is a vector of m-dimensional errors.

In order to perform this test, regressors are added to the KPSS test equation. As in the KPSS test, the null hypothesis is tested against the alternative hypothesis in order to test the existence of cointegration relationship (Shin, 1994, pp.92-94).

3.3.2. Tsong, Lee, Tsai and Hu Cointegration Test

The regression model established in the FSHIN cointegration test developed from the FKPSS stationarity equation is given below (Tsong et al., 2016, p.1087):

$$y_t=f(t)+x_t'\beta+\eta_t \tag{12}$$

In the model x_t, η_t as defined in equations (11) and (9), respectively. In the model, the deterministic trend $f(t)$ defined as follows (Tsong et al., 2016, p.1088):

$$f(t)=\sum_{i=0}^{m}\delta_i t^i+d(t) \tag{13}$$

$m=0$ constant; $m=1$ constant and trend, and $d(t)$ is the function given in equation (7). In this method, the existence of cointegration relationship $\sigma_u^2=0$ null hypothesis $\sigma_u^2>0$ against the alternative hypothesis. Acceptance of the null hypothesis y_t and x_t indicates the existence of a cointegration relationship between the two countries.

To perform the test, the regression model in equation (12) under the null hypothesis is estimated by the Dynamic Least Squares (DOLS) method (in this case will be; $\eta_t=v_{1t}$). FSHIN cointegration test statistic $\left(CI_f^m\right)$ is listed below:

$$CI_f^m=T^{-2}\sigma_v^{-1}\sum_{t=1}^{T}S_t^2 \tag{14}$$

$S_t = \sum_{i=1}^{T} \hat{v}_{1t}$; sum of EKK residuals from equation (12), σ_v^2 ; v_{1t} reflects the estimator of its long-run variance (Tsong et al., 2016, p.1092).

If the null hypothesis is rejected as a result of the test using the FSHIN test statistic obtained from equation (14), it means that the variables do not move together in the long run, that is, there is no cointegration relationship between them.

For the analyses applied in this study, the TSPDLIB library created by Nazlioglu (2021) was used.

4. Empirical Findings

To ensure the reliability of the results obtained from the analyses, breaks in the series were tested before applying the unit root tests. In the first stage of the analysis, the Bai and Perron (1998, 2003) test was conducted following Pascalau, Lee, Nazlioglu and Lu (2022) to determine whether there is a break in the series. Bai-Perron structural breaks test results are reported in Table 3.

Table 3: **Bai Perron Structural Break Test Results**

N.B.		**LNBIST**	**LNBNB**	**LNBTC**	**LNDOLAR**	**LNETH**	**LNGAU**
H_0	H_1	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.
Break at Level							
0	1	651,224***	1937,928***	1226,010***	339,762***	863,944***	1066,167***
1	2	55,832***	203,018***	86,210***	96,192***	132,645***	138,108***
2	3	37,341***	28,733***	80,603***	127,491***	130,537***	77,569***
3	4	14,175***	27,514***	80,603***	32,435***	11,176	7,352
4	5	0,000	0,000	9,817	2,311		
N.B.		**LNBIST**	**LNBNB**	**LNBTC**	**LNDOLAR**	**LNETH**	**LNGAU**
H_0	H_1	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.	F- stat.
Break at Level and Trend							
0	1	133,384***	375,504***	158,245***	105,743***	374,991***	107,433***
1	2	40,661***	46,941***	119,596***	95,639***	68,019***	125,283***
2	3	42,537***	51,384***	27,470***	23,709***	101,068***	45,468***
3	4	34,641***	0,000	6,124	12,526***	0,00	16,489***
4	5	21,233***			3,506		10,295

Note: N.B: Number of breaks, F-stat: F-statistic.
***p<0,01, **p<0,05, *p<0.10

Bai-Perron test results revealed the presence of breaks in all series included in the study. These breaks made it necessary to conduct stationarity analysis with unit root tests that model breaks. Therefore, this study aims to eliminate the possible effects of breaks in the series on the test results by using unit root tests that model structural breaks after conventional unit root tests (ADF, DF-GLS and KPSS).

Although various unit root tests with structural breaks can be used to model fractures, Fourier unit root tests (FADF, FDF and FKPSS) are preferred because they can model sudden and smooth breaks. Considering the structure of the breaks in the series, it was observed that there were both sharp and soft breaks. Therefore, it was determined that Fourier function tests were more suitable for modeling the breaks. In this context, since the Fourier function can model breaks in the series well (Becker et al., 2006), Fourier approach unit root tests are preferred in this study.

ADF, DF-GLS and KPSS tests are applied to determine the degree of integration of the series. The results of the conventional stationarity tests are presented in Table 4.

Table 4: **ADF, DF-GLS and KPSS Unit Root Test Results**

Variable	Model	ADF		DF-GLS		KPSS
		L	T.Stat	L	T.Stat	T.Stat
LNBIST	T&C	0	-2,331	0	-0,839	0,322***
	C	0	0,710	0	0,081	1,441***
LNBNB	T&C	0	-1,814	0	-1,212	0,304***
	C	0	-0,139	0	0,549	1,463***
LNBTC	T&C	0	-2,513	0	-1,194	0,278***
	C	0	-0,465	0	-0,396	1,479***
LNDOLAR	T&C	1	-1,387	1	-1,599	0,177***
	C	0	0,163	1	2,325	1,674***
LNETH	T&C	0	-2,551	0	-0,683	0,413***
	C	0	-0,430	0	-0,582	1,150***
LNGAU	T&C	0	-2,300	0	-1,664	0,225***
	C	0	-0,436	0	0,374	1,68***

Note: T&C: test equation with trend and constant, C: test equation with constant, L: lag length, T.Stat: test statistic.

According to the ADF, DF-GLS and KPSS unit root results in Table 4, the series are not stationary at level. In order to eliminate the possible effects of structural breaks in the series on the test results, the stationarity test is analyzed with Fourier function unit root tests (Fourier ADF, Fourier LGLS and Fourier KPSS unit root test). Accordingly, the t statistic was used as the criterion for selecting lag lengths in the FADF and FLGLS tests. As the optimal frequency, the frequency size that gives the minimum sum of error squares is chosen. The results of the Fourier function tests are presented in Table 5.

According to the FADF and FLGLS test results reported in Table 5, the null hypothesis of unit root cannot be rejected for all series, therefore, the series used in the study are not stationary at level and contain stochastic trend. The results of the FKPSS test are also consistent with the FADF and FLGLS test results. The FKPSS test rejected stationarity at the 1% significance level for each series.

As a result of the stationarity tests, it is determined that the series are not stationary at level. In order to determine the degree of integration of the series, first differences were taken and the stationarity tests were applied to these filtered series again with the structural break test. The abbreviations DLNBIST, DLNBNB, LNBTC, LNDOLAR, LNETH and LNGAU are used for LNBIST, DLNBNB, DLNBTC, DLNDOLAR, DLNETH and DLNGAU, respectively. The Bai Perron test results of the differenced series are given in Table 6.

Table 5: **FADF, FLGLS and FKPSS Unit Root Test Results**

Variable	Model	FADF		FLGLS		FKPSS	
		F	T.Stat	F	T.Stat	F	T.Stat
LNBIST	T&C	1	-3,477	1	-2,873	1	0,415***
	C	1	-1,196	3	-0,308	1	4,412***
LNBNB	T&C	1	-2,848	1	-2,883	1	0,662***
	C	1	-1,888	3	-0,261	1	6,033***
LNBTC	T&C	5	-2,524	1	-2,426	1	0,587***
	C	5	-0,458	5	-0,403	1	4,530***
LNDOLAR	T&C	1	-3,032	1	-3,075	1	0,513***
	C	1	-0,540	4	1,930	1	6,506***
LNETH	T&C	5	-2,562	1	-2,771	1	0,582***
	C	5	-0,191	5	-0,631	1	4,123***
LNGAU	T&C	2	-2,494	1	-2,708	1	0,482***
	C	5	-0,451	2	0,226	1	4,831***

Note: T&C: test equation with trend and constant, C: test equation with constant, F: frequency value, T.Stat: test statistic.

Table 6: **Bai Perron Test Results for Differenced Series**

Number of Breaks		DLN BIST	DLN BNB	DLN BTC	DLN DOLAR	DLN ETH	DLN GAU
H_0	H_1	F-statistic	F- statistic	F- statistic	F- statistic	F-statistic	F- statistic
0	1	6,090	3,793	5,715	2,146	11,536***	3,301
1	2					2,742	

Not: ***p<0,01, **p<0,05, *p<0.10

In the basis of the data obtained from Table 6, it is determined that only DLNETH series has 1 break. Therefore, the Fourier function stationarity test was re-applied for the DLNETH series and the stationarity test for the remaining series was performed with conventional unit root tests. The result of the stationarity analysis of DLNETH series is presented in Table 7.

Table 7: **Fourier Function Unit Root Test Results**

Variable	FKPSS		FADF		FLGLS	
DLNETH	F	T.Stat	F	T.Stat	F	T.Stat
	1	0,042	1	-7,148***	1	4,586**

Note: C: model with constant, F: frequency value, T.Stat: test statistic. The critical table values are 0.270, 0.172 and 0.132 for the FKPSS test; -4.370, -3.780 and -3.470 for the FADF test; -4.593, -4.041 and -3.749 for the FLGLS test at 1%, 5% and 10% significance levels respectively.

According to the FKPSS and FADF test results, the DLNETH series given in Table 7 is stationary at 1% significance level; according to the FLGLS test results, it is stationary at 5% significance level. Therefore, DLNETH series is integrated at first order (I(1)). The results of stationarity tests of the differenced series using conventional unit root tests are presented in Table 8.

Table 8: **ADF, DF-GLS and KPSS Unit Root Test Results**

Variable	ADF T.Stat	DF-GLS T.Stat	KPSS T.Stat
DLNBIST	-6,278***	-1,785***	0,349
DLNBNB	-3,738***	-1,044***	0,172
DLNBTC	-14695***	-0,669***	0,238
DLNDOLAR	-20,309***	-20,356***	0,140
DLNETH	-13,763***	0,473***	0,542
DLNGAU	-16,500***	-0,838***	0,136

Note: ***p<0,01. T.Stat: test statistic.

The ADF, KPSS and DF-GLS test results in Table 8 indicate that the first differences of all variables are stationary at 1% significance level. This means that all series are integrated at first order.

Since it is concluded through the stationarity tests that all series used in the study are generated by first order integrated processes, the long-term relationships between variables are investigated by cointegration tests. In this direction, FSHIN and SHIN cointegration tests were used to examine the relationships between variables. The FSHIN cointegration test results for the variable groups of cryptocurrencies and investment instruments are presented in Table 9.

Table 9: **Fourier Shin Cointegration Test Results**

Function	F	CI^m_f	CI_m	F-Stat.
LNBTC=*f(LNBNB, LNETH)*	1	0,024	0,111	3,427
LNBIST=*f(LNDOLAR, LNGAU)*	1	0,031	0,103	1,599

Note: F: Frequency value, CI^m_f: Tsong et al. (2016) test statistic, CI_m: Shin (1994) test statistic. The critical value for the Fourier Shin cointegration test at the 5% significance level for the Frequency 1 value is 0.092; the critical value for the Shin cointegration test at the 5% significance level is 0.221.

When the results obtained from Table 9 are evaluated at 5% significance level, it is concluded that LNBNB, LNBTC and LNETH variables move together in the long run. Similarly, LNBIST, LNDOLAR and LNGAU variables are found to move together in the long run. From these results, it is concluded

that the cryptocurrencies and investment instruments used in the study are cointegrated among themselves.

The FSHIN cointegration test results, which examine the cointegration relationship between each cryptocurrency variable and investment instruments, are given in Table 10.

Table 10: **Fourier Shin Cointegration Test Results between Cryptocurrencies and Investment Instruments**

Function	F	CI^m_f	CI_m	F-Stat.
LNBNB=*f(LNBIST, LNDOLAR, LNGAU)*	2	0,831	0,172	88,431
LNETH= *f(LNBIST, LNDOLAR, LNGAU)*	1	0,704	0,573	98,124

Note: F: Frequency value, CImf: Tsong et al. (2016) test statistic, CIm: Shin (1994) test statistic. LNBNB and LNETH are dependent variables. LNBIST, LNDOLAR and LNGAU are independent variables and given as f(LNBIST, LNDOLAR and LNGAU) respectively. The critical value for the Fourier Shin cointegration test at 5% significance level is 0.076 for Frequency 1 and 0.132 for Frequency 2. The critical value for Shin cointegration test at 5% significance level is 0.221.

The results reported in Table 10 show that the structural breaks in the test equations for LNBNB and LNETH are statistically significant and that there is no cointegration relationship between these cryptocurrencies and other investment instruments used in the study.

Unlike the other test equations, when LNBTC is expressed as a function of all macroeconomic variables, the component modeled by the Fourier function is statistically insignificant. Therefore, the Shin cointegration test proposed by Shin (1994) was utilized for the cointegration relationship between LNBTC and LNBIST, LNDOLAR and LNGAU variables (Özer, 2019). The results of this test are presented in Table 11.

Table 11: **Shin Cointegration Test Results**

Function	CI_m	Critical Value (%5)
LNBTC=*f(LNBIST, LNDOLAR, LNGAU)*	0,661	0,085

Note: CI_m: Shin (1994) test statistic. LNBTC is the dependent variable. LNBIST, LNDOLAR and LNGAU are independent variables and given as f(LNBIST, LNDOLAR and LNGAU) respectively.

The findings in Table 11 show that there is no co-movement between BTC and BIST100, dollar and gold. Considering this result, it shows that Bitcoin does not act together with investment instruments frequently preferred by investors in Turkey, such as gold, dollars and stocks, in the long term.

5. Conclusion

In this study, the long-term relationships between Bitcoin (BTC/USD), Ethereum (ETH/USD), and Binance Coin (BNB/USD) with the exchange rate (TRY/USD), gold (GAU/USD), and the BIST 100 index have been investigated. The study was conducted using weekly data between 19.01.2018 and 11.03.2022. In the FSHIN co-integration test, two separate models were initially created, focusing on cryptocurrencies and investment instruments. The findings obtained from the FSHIN cointegration test have shown that the series are cointegrated with each other in both established models. Therefore, the test results indicate that the BNB, BTC, and ETH cryptocurrencies, similarly to the BIST 100 index, the dollar, and gold, have moved together in the long term.

In the FSHIN cointegration test, the second step involved examining the cointegration relationship between each cryptocurrency and the investment instruments. According to the findings, while there was a common movement in a portfolio that included the BIST 100 index, the dollar, and gold, the addition of relevant cryptocurrencies to the portfolio has eliminated this common movement.

This study is expected to make significant contributions to investors and the finance literature. When evaluated from the perspective of investors, data obtained from studies conducted on how

investors in Turkey assess their savings generally indicate that among the financial assets preferred by investors, stocks, the dollar, and gold have maintained their significance over the years. It can be stated that investors in Turkey tend to prefer assets that can preserve the real value of their investments. However, investors should consider portfolio risks while seeking assets with high real returns to evaluate their savings. Because including financial assets that are highly correlated in the same portfolio will increase portfolio risk. In this regard, although research reports indicate that stocks, dollars, and gold are among the investment instruments with the highest real returns in Turkey, this study has found that a portfolio consisting of BIST 100, dollars, and gold moves together under structural breaks. Similarly, among cryptocurrencies, BTC, ETH and BNB have high market value and trading volume compared to other cryptocurrencies. However; Since these cryptocurrencies move together in the long term, it can be stated that a portfolio diversification strategy that includes these cryptocurrencies together carries risks.

In light of the results obtained, it has been determined that including one of the cryptocurrencies BTC, BNB, or ETH in a portfolio containing the BIST 100 index, dollar, and gold eliminates the common movement among the series. Therefore, it is believed that a portfolio diversification created in this way could be a good investment strategy. Because, although the BIST 100 index, the dollar, and gold move together in the long term, adding one of the relevant crypto assets to this portfolio could reduce the portfolio risk. A similar situation applies to cryptocurrencies as well. Although the risk in a portfolio composed of cryptocurrencies cannot be sufficiently reduced, it is believed that adding traditional assets to a cryptocurrency portfolio can significantly lower the portfolio risk.

Results of this study are similar to those obtained in İşcan's (2020) study. However, in İşcan's (2020) study, the relationships between the BTC to dollar exchange rate, the BIST 100 index, and interest rates were examined using the Johansen cointegration test.

In general terms, according to the cointegration analyses conducted in the study, it has been found that cryptocurrencies are cointegrated with each other as investment instruments; however, cryptocurrencies are not cointegrated with investment instruments, meaning that they do not move together in the long term. The findings obtained are consistent with the results from the study by Toprak and Kubar (2023). In the study by Toprak and Kubar (2023), the common movement between variables was examined by the Fourier Shin test, similar to this study. However, in the study, the relationships between the selected country stock exchanges and BTC and ETH have been examined, and the relationships explained differ from those in this study.

On the other hand, the results obtained by this study differ from the findings of Laçin (2019), Telek and Şit (2020), Koç and Çaykara (2021), Gülcü and Kıtkıt (2022), and Akkaya and Tuna (2023). The reasons for this contradictories can be listed as follows: First of all, the variables used in the mentioned studies do not completely resemble the variables used in this study. The specified studies examine the relationships between Bitcoin and the dollar or between Bitcoin and the BIST 100 index. Secondly, the analysis periods of this study differ from those of other studies. Another reason is that when there are breaks in the series, the reliability of the results obtained from applications conducted without modeling these breaks decreases. Therefore, in this study, Fourier function unit root and cointegration tests that model abrupt and smooth breaks have been applied. Therefore, since traditional unit root tests and cointegration tests were used in the studies being compared, the results obtained may differ from those of this study. Additionally, it is thought that the reason for the differing results in the studies by Çütçü and Kılıç (2018) and Gürbüz and Zeren (2021), despite the use of the structural break cointegration test by Maki (2012), may stem from the different ways in which the Fourier function models breaks compared to the cointegration tests used in the studies.

It is expected that the study will also contribute to the financial literature. Firstly, studies that include the variables used in this study together and studies that use Fourier structural break tests as research methodology are very few. Secondly, the number of studies investigating the

relationships between cryptocurrencies and various investment instruments using the Fourier method is quite limited. In future studies, the relationships between other cryptocurrencies and traditional investment alternatives can be examined. Additionally, in this study, contributions to the literature can be made by comparing results using break tests that model structural breaks, similar to the Fourier function tests used in the analysis of relationships between variables.

References

Alana, G., Abakah, E. and Rojo, M. (2020). Cryptocurrencies and Stock Market Indices. Are They Related? *Research in International Business And Finance*, 51.

Ammous, S. (2018). *The Bitcoin Standard: The Decentralized Alternative to Central Banking.* John Wiley & Sons: New Jersey.

Baek, C. and Elbeck, M. (2015). Bitcoins As an Investment or Speculative Vehicle? *A First Look, Applied Economics Letters,* 22(1), 30-34.

Bai, J. and Perron, P. (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes. *Econometrica,* 47-78.

Bai, J. and Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics,* 18(1), 1-22.

Becker, R., Enders, W., and Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *JournaloOf Time Series Analysis,* 27(3), 381-409.

Berentsen, A. and Schär, F. (2018). A Short Introduction to the World of Cryptocurrencies. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review,* 100(1), 1-16.

Chang, C., Lo, C., Cheng, J., Chen, T., Chi, L. and Chen, C. (2021). Relationship Between Bitcoin Exchange Rate and Other Financial Indexes in Time Series. *Hindawi, Mathematical Problems in Engineering,* 1-10.

Coinmarketcap (2023). Access Address: https://coinmarketcap.com/

Çütçü, İ. and Kılıç, Y. (2018). Bitcoin Fiyatları ile Dolar Kuru Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 16(4): 349-366.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of The Econometric Society,* 1057-1072.

Dirican, C. and Canöz, İ. (2017). The Cointegration Relationship Between Bitcoin Prices and Major World Stock Indices: An Analysis with ARDL Model Approach. *Journal of Economics, Finance And Accounting – (JEFA),* 4(4), 377-392.

Elliott, G., Rothenberg, T. J., and Stock, J. H. (1992). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica,* 64(4), 813-836.

Enders, W. and Lee, J. (2004). Testing for a Unit Root with a Nonlinear Fourier Function. *In Econometric Society 2004 Far Eastern Meetings,* 457, 1-47.

Enders, W. and Lee, J. (2012a). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters,* 117(1), 196-199.

Enders, W. and Lee, J. (2012b). A Unit Root Test Using a Fourier Series to Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin of Economics And Statistics,* 74(4), 574-599.

FODER (2023). Access Address: https://www.fo-der.org/

Gul, M., Hashim, S., and Hayat, A. (2023). The Impact of Macroeconomic Indicators on Bitcoin: A Case Study on Pakistan. *Journal Of Social Research Development,* 4(2), 400-409.

Gülcü, Y. and Kıtkıt, M. A. (2022). Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul 100 Endeksi Nedensellik ve Eş Bütünleşme İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 32(2), 615-624.

Gürbüz, M. and Zeren, F. (2021). Bitcoin ile Avro ve Dolar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6(1), 58-66.

Gürsoy, S. and Tunçel, M. (2020). Kripto Paralar ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitcoin ve Seçili Pay Piyasaları Arasında Yapılmış Nedensellik Analizi (2010-2020). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,* 55(4), 2126-2142.

Investing (2023). Access Address: https://tr.investing.com/

İçellioğlu, C. and Öztürk, M. (2017). Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi. *Maliye ve Finans Yazıları, (*109), 51-70.

İşcan, H. (2020). Bitcoin ile Finansal Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir VAR Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8, 107-118.

Kılıç, Y. and Tütçü, İ. (2018). Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 13(3), 235 – 250.

Koç, S. and Çaykara, U. (2021). Seçili Kripto Paralar ile Döviz Kurları Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*,1(2), 2021, 113-134.

Krakower, R. H. (2023). Exploring the Relationship Between Bitcoin and Inflation Expectations: An Empirical Analysis. *Undergraduate Thesis*, University Of Pennsylvania.

Kuzucu, C. (2019). Investigation of The Relationship Between Bitcoin and Exchange Rates. *3rd International Conference On Economic Research,* 24-25th October 2019.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We that Economic Time Series Have a Unit Root?. *Journal Of Econometrics,* 54(1-3), 159-178.

Laçin, G. (2019). Elektronik Para ve Dijital Para Sistemleri: Bitcoin ve Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.

Nazlioglu, S. (2021). TSPDLIB: GAUSS Time Series and Panel Data Methods (Version 2.0). Source Code, 18, 2021.

Özer, M. O. (2019). Türkiye'de Fisher Hipotezinin Fourier Yaklaşımı ile İncelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 21(3), 856-878.

Rodrigues, P. M. and Robert Taylor, A. M. (2012). The Flexible Fourier Form and Local Generalised Least Squares De-Trended Unit Root Tests. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics,* 74(5), 736-759.

Sam, S., Verma, R. and Sharma, D. (2020). Relationship between Macro Variables and Bitcoin: Evidence from Indian Market. *17th Aims International Conferenceat:* Iım-K, Kerala.

Shin, Y. (1994). A Residual-Based Test of The Null of Cointegration Against the Alternative of No Cointegration*. Econometric Theory,* 10(1), 91-115.

Sökmen, F. Ş. and Gürsoy, S. (2021). Investigation of the Relationship Between Bitcoin and Gold Prices with the Maki Cointegration Test. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi,* 3(2), 217-230.

S., Nakamoto (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. *White Paper,* 1–9.

Telek, C. and Şit, A. (2020). Kripto Paraların Altın ve Dövizle İlişkisi: Bitcoin Örneği. *Turkish Studies - Economy,* 15(2), 913-924.

Toprak, Y. D. and Kubar, Y. (2023). Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 25(44), 21-45.

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. and Hu, T. C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration. *Empirical Economics,* 51(3), 1085-1113.

Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a Real Currency? An Economic Appraisal. National *Bureau of Economic Research,* 1-22.

Yıldırım, H. (2018). Günlük Bitcoin ile Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: 2012-2013 Yılları Arası Johansen Eşbütünleşme Testi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2328-2343.

Yiğit, M. and Yiğit, A. (2021). Türkiye'de Bitcoin'in Finansal Piyasalarla Entegrasyonuna Yönelik Bir Araştırma: Covid-19 Öncesi ve Sonrası için Bir Uzun Dönem Analizi. *Journal Of Academic Value Studies,* 7(2), 177-193.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

AKADEMİSYENLERİN ÇALIŞMA ORTAMINDAKİ ÇEVRECİ DAVRANIŞLARI: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİNDEN KEŞİFSEL BİR ARAŞTIRMA

Elife ÖZER [1]

Öz

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, çevresel sürdürülebilirlik boyutuna odaklanmaktadır. Üniversitelerde çevreci davranışların teşvik edilmesi, akademik ve idari personel ile öğrencilerin çevreye duyarlı bireyler olarak gelişimine katkı sağlayabilir. Bu araştırmanın amacı, çalışma ortamındaki çevreci davranışların düzeyini ve demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyerek, bu davranışları teşvik edebilecek uygulamaları belirlemektir. Yöntem olarak karma yöntemler yaklaşımını kullanan bu kesitsel araştırma kapsamında 106 akademisyen ile anket yapılmış ve çevreci davranışları destekleyici uygulama önerileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, çevreci davranışlara yönelik teşvik ve ödül sistemlerinin en önemli uygulamalardan biri olduğunu ve bunu bilgilendirme ile farkındalık artırma faaliyetlerinin izlediğini göstermektedir. Çalışmanın sonucu yükseköğretimde çevresel sürdürülebilirlik politikalarının yaygınlaştırılmasına katkı sunmaktadır. Üniversitelerin öncülüğü, hem kampüs içi çevresel performansı iyileştirecek hem de toplumda sürdürülebilirlik bilincini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: *Çevreci Davranışlar, Çevreciliğe Teşvik Uygulamaları, Sürdürülebilir Kalkınma*
JEL Sınıflandırması: *M14, Q5, Q56*

ACADEMICS' PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS IN THE WORKPLACE: AN EXPLORATORY RESEARCH FROM A SUSTAINABILITY PERSPECTIVE

Abstract

Sustainable development aimes to achieve environmental, social, and economic sustainability. This study focuses on environmental sustainability. The aim of this research is to examine the level of pro-environmental behaviors in the workplace and whether they differ based on demographic variables, while also identifying practices that could encourage such behaviors. Employing mixed-methods research, this cross-sectional study involved a survey of 106 academics, and suggestions for practices supporting pro-environmental behaviours were evaluated. The findings of this study highlighted that incentive and reward systems for pro-environmental behaviors are among the most important practices, followed by information dissemination and awareness-raising activities. In conclusion, this study contributes to the expansion of environmental sustainability policies in higher education. The leadership of universities in this regard will improve environmental performance on campus and also promote sustainability awareness in society.

Keywords: *Pro-environmental Behaviours, Environmental Incentives, Sustainable Development*
JEL Classification: *M14, Q5, Q56*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,efyilmaz@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5834-7483*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 24.06.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 29.01.2025

Özer, E. (2025). Akademisyenlerin Çalışma Ortamındaki Çevreci Davranışları: Keşifsel Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 217-230. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1503988

1. Giriş

Sürdürülebilir kalkınma bugün Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 17 hedef çerçevesinde, dünya genelinde ulaşılması amaçlanan bir refah ve sürdürülebilirlik düzeyine dikkati çekmektedir. Bu hedefler, küresel düzeyde ülkelerin ortak paydada buluşmasını ve belirli kriterleri sağlamasını gerekmektedir. Brundtland raporunda tanımlanan çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutları sürdürülebilir kalkınma için temel bir referans niteliği taşımaktadır (World Commission on Environment and Development, 1987). Bu üç boyutun bütünleştirilmesi ve eylemlerin dengeli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir (Goodland, 1995).

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevresel sürdürülebilirlik boyutuna odaklanmaktadır. En basit anlamıyla "doğal sermayenin korunması" olarak tanımlanan çevresel sürdürülebilirlik, küresel düzeyde öncelikli ele alınması gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır (Goodland, 1995). Bu kapsamda çevresel sürdürülebilirlik politikalarının özellikle eğitim kurumlarındaki yansımaları incelenmiştir. Eğitim kurumlarının sürdürülebilirlik politikalarının da Brundtland tanımının boyutlarını kapsadığı görülmektedir (Lindstone vd., 2015). Yürkseköğretim kurumları atık yönetimi, enerji verimliliği ve sürdürebilir kampüs inşaa etme gibi girişimler hayata geçirmektedir. Leal Filho vd.'ne göre (2018) bu tür girişimler kurumların çevresel ayak izini azaltmakla kalmayıp, sürdürülebilirlik eğitimi için bir örnek teşkil etmektedir.

Yükseköğretim kurumlarında çalışan personelin davranışları, bu kurumların genel çevresel performansında önemli bir rol oynamaktadır. Akademisyenler, yöneticiler ve destek personeli, günlük eylemleri ve kararları aracılığıyla sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine ve uygulanmasına katkıda bulunurlar. Bu kapsamda, personel arasında çevre dostu davranışların teşviki, kurumların daha geniş kapsamda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşması kritik bir öneme sahiptir. Farkındalığı yüksek personel, öğrenciler ve toplum için rol model olarak hizmet ederek kurumların sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini artırabilir.

Son yıllarda firmalar, resmi kurumlar ve özellikle çalışanların sürdürülebilirlik üzerine etkilerini konu alan araştırmaların artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Örneğin Yang ve Gao (2023), firmaların çevre bilinç ve davranışları ile çalışanların çevresel farkındalıkları arasındaki ilişkileri incelemiş ve uygulama düzeyinde samimi olmayan firmalarda çalışan farkındalığının da yeterince artmadığını bulmuşlardır. Bireylerin günlük hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği çalışma ortamları, sürdürülebilirlik farkındalığını artırmak için önemli bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir. Tam zamanlı çalışan bireyler, zamanlarıının büyük bir bölümünü iş yerinde geçirmekte olup, bu süreçteki davranışları sürdürülebilirliğe kayda değer etkiler sunmaktadır (Block vd., 2015) ve bu nedenle daha çok incelenmesi gerekmektir.

Yükseköğretim kurumları, geleceğin liderlerini, karar vericilerini ve profesyonellerini şekillendiren önemli bir yapı taşıdır (Christie vd., 2015; Žalėnienė & Pereira, 2021). Toplumun en yüksek eğitim seviyesine sahip kesimini barındıran bu kurumlarda akademisyenler, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında katalizör bir rol oynar. Dolayısıyla üniversiteler daha sürdürülebilir bir toplumun inşa edilmesinde kayda değer bir paya sahiptir (Lans, Blok ve Wesselink, 2014). Bu nedenle, bu çalışma kapsamında sürdürülebilirliğe katkı sağlayan çevreci davranışların, akademisyenler üzerinde incelenmesi amaçlanmıştır. Akademisyenlerin, çevresel sürdürülebilirlik konusundaki davranış ve bakış açılarını değerlendirmek suretiyle, katılımcılardan elde edilen çözüm önerilerinin hem akademik alana hem de uygulayıcılara anlamlı katkılar sunması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Çevreye duyarlılık bilincinde olan bireylerin tüketim davranışları, kaynakların sorumlu kullanımına özen göstermek, daha az enerji, su ve yakıt harcanmasını sağlayan ürünleri tercih etmek, geri dönüştürülmüş veya geri dönüştürülebilir ürünlere yönelmek gibi davranışlarla öne çıkmaktadır (Alnıaçık, 2010; Değirmenci, 2022). Bunun yanında mevcut ürünleri yeniden kullanma veya geri dönüşüme kazandırma da çevre dostu davranışlar arasında yer almaktadır. Neden bazı bireylerin çevre dostu davranışları benimserken, bazılarının bu konuda duyarsız kaldığı veya

çevreye zarar veren davranışları gerçekleştirdiği, giderek daha fazla araştırmaya konu olmaktadır (Örn. Borgstede ve Biel, 2002; Blok, Wesselink, Studynka ve Kemp, 2015).

Bireylerin çevreci davranışlara yönelmesinde etkili olan faktörler, literatürde psikolojik, davranışsal ve eğitimsel açılardan incelenmiştir (Blok vd., 2015). Bu faktörler genel içsel, dışsal ve demografik boyutlarıyla ele alınmaktadır. Birey davranışlarını açıklamada sıkça kullanılan planlı davranış teorisi (Ajzen, 1991), harekete geçme niyetinin davranışların önemli bir belirleyicisi olduğunu vurgular (Ajzen ve Fishbein, 2004, Aktaran: Blok vd., 2015).

2.1. Çevreci Davranışları Etkileyen Faktörler

Bireylerin çevreci davranışlarını etkileyen faktörler, sosyal, bilişsel ve duygusal unsurlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Sosyal normlar ve kişisel normlar sosyal faktörleri temsil ederken, çevre bilinci, harekete geçme niyeti ve algılanan davranış kontrolü bilişsel faktörler olarak öne çıkar. Değerler ve çevreye karşı tutum ise duygusal faktörleri temsil etmektedir (Blok vd., 2015).

Demografik faktörler de bireylerin çevreci davranışlarında farklılık göstermektedir (örn. D'Souza, Taghian ve Khosla, 2007; Shen ve Saijo, 2008). Cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, yaşanılan yerin gelişmişlik düzeyi, ailenin eğitim düzeyi gibi değişkenler bu kapsamda ele alınmaktadır. Kadınların erkeklere kıyasla çevreci davranışlarının daha yoğun olduğuna işaret eden araştırmalar bulunmaktadır (Van Liere ve Dunlap, 1981; Roberts, 1996; Alnıaçık, 2010). Ayrıca, eğitim düzeyi arttıkça çevreye karşı bilinçli davranışların da artış gösterdiği bulgulanmıştır. Bu faktörler, bu çalışmanın örneklem seçiminde dikkate alınmıştır.

Çocuk sahibi olup olmama gibi değişkenler de bireylerin çevreci davranışlarını etkileyebilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Çocuk sahibi bireylerin, gelecek nesillere daha sürdürülebilir bir çevre bırakma motivasyonuyla, çevreci çevreci davranışlar sergileme olasılığı daha yüksek olabilir.

3. Araştırma Amacı ve Soruları

Bu çalışmanın genel konusu, bireylerin iş yerlerindeki çevreci davranışlarının demografik özelliklere göre nasıl farklılık gösterdiğini incelemektir. Çalışanların günlük iş ortamlarında çevreci olarak nitelendirilen uygulamaları hangi düzeyde gerçekleştirdikleri ve bu düzeylerin belirli demografik özelliklere göre nasıl farklılık gösterdiği çalışmanın ana sorunsalıdır. Bunun yanında, çalışma ortamındaki çevreci davranışların nasıl artırılabileceğine dair öneriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmada iki temel soruya yanıt aranmıştır:

Araştırma sorusu 1. Çalışanların iş yerindeki çevreci davranışları belirlenen demografik değişkenlere göre nasıl bir farklılık göstermektedir?

Araştırma sorusu 2. Akademik personelin çalışma ortamındaki çevreci davranışlarının artırılması ve teşviki için neler yapılabilir?

4. Yöntem

Karma yöntem araştırması ile tasarlanmış bu kesitsel çalışmada, birinci araştırma sorusuna yanıt bulmak amacıyla yapılandırılmış anketler kullanılarak nicel veri toplanmıştır. Bu veriler istatistiksel olarak analiz edilerek çevreci davranışların belirlenen demografik değilkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği incelenmiştir. İkinci soruya cevap bulmak amacıyla ise açık uçlu uçlu sorulara verilen yanıtlar nitel olarak değerlendirilmiştir.

Anketler Google Forms platformunda oluşturulmuş ve Türkiye genelindeki üniversitelerde tam zamanlı olarak çalışan akademisyenlere, araştırmacı tarafından e-posta yoluyla iletilmiştir. Araştırmanın uygulama süreci Ocak 2022'de başlayıp, Mart 2024'e kadar devam etmiştir.

4.1. Çalışma Grubu

Araştırma sorularına yanıt aramak amacıyla, Türkiye genelindeki üniversitelerde tam zamanlı görev yapan öğretim elemanlarına ulaşılmaya çalışmıştır. Tam zamanlı öğretim elemanlarının

seçilmesi, hem iş yerinde geçirilen sürenin daha uzun olması hem de akademik işleyiş ve deneyimlere dair daha tutarlı ve kapsamlı veriler elde edilmesi hedefiyle tercih edilmiştir. Örnekleme dahil edilen akademisyenlerde fakülte, bölüm veya unvan ayrımı yapılmamış; bu sayede geniş bir yelpazede katılımcıya ulaşılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan çeşitli devlet ve vakıf üniversitelerinden katılımcıların dahil edilmesi, çalışmanın bulgularının genellenebilirlik düzeyini artırmaya yöneliktir.

Araştırma kapsamında, gerekli etik onay alındıktan sonra araştırmacı tarafından 520 akademisyene e-posta yolu ile çalışmaya katılım daveti gönderilmiştir. Gönderilen e-postalarda araştırmanın amacı, katılım süreci ve gizlilik ilkelerine dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu davetlere toplamda 106 geri dönüş sağlanmış, geri dönüş oranı yaklaşık %20 olarak hesaplanmıştır. Yapılan kontroller sonucunda 106 anket de geçerli kabul edilmiştir ve bu anketler çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın birinci araştırma sorusuna yanıt aramak amacıyla, Likert ölçüm düzeyinde yanıt seçenekleri bulunan bir anket formu kullanılmıştır. İkinci araştırma sorusuna yönelik olarak ise anket formundaki açık uçlu sorularla, akademisyenlerin üniversite çalışanlarını çevreci davranışlara yönlendirebilecek uygulama önerileri ve mevcut uygulamalara ilişkin görüşleri alınmıştır. Ayrıca, katılımcılara sorulan sorular dışında eklemek istedikleri bir husus olup olmadığına dair bir soru eklenmiştir.

Çevirimiçi anket formu kullanıldığı için, birinci araştırma sorusuna yönelik Likert ölçüm düzeyindeki soruların yanıtlanması zorunlu tutulmuştur. Demografik özelliklere yönelik ve açık uçlu sorular ise, idari görev bulunup bulunmadığı dışındaki soruların yanıtlanması isteğe bağlı olarak bırakılmıştır. Dolayısıyla bu verilerde örneklem hacmi farklılık göstermektedir. Ankete katılımı artırmak amacıyla başvurulan bu yöntemde, idari görevi bulunan katılımcıların görüşlerinin, idari görevi bulunmayan katılımcılardan anlamlı derecede farklılık gösterebileceği düşüncesiyle, bu sorunun yantlanması zorunlu tutulmuştur.

Araştırmada kullanılan ölçek Blok, Wesselink, Studynka ve Ron'un (2015) çalışmasından Türkçe 'ye çevrilmiş ve Yönetim Organizasyon ve Pazarlama alanlarından iki doçent ve İngilizce Mütercim-Tercümanlık alanından ise bir doçent öğretim üyesinin uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu görüşler doğrultusunda, ifadelerin kültürel olarak Türkiye bağlamına uygunluğu incelenmiş ve uygun olmayan ifadelerde düzenlemeler yapılmıştır.

Ölçekte yer alan sorular, katılımcıların üniversitedeki ofislerinde ve işleriyle ilgili gerçekleştirebilecekleri fiili çevreci davranışları yansıtmayı amaçlamaktadır. Örneğin ofislerde kullanılan ısıtma, yazdırma, kopyalama işlemleri veya yiyecek/içecek tüketimi gibi faaliyetlerin hangi düzeyde gerçekleştirildiği sorulmuştur. Ayrıca, araştırmacı tarafından geri dönüşüm alt boyutuna dört yeni seçenek (kâğıtlar, karton ürünler, tekstil ürünleri ve elektronik ürünler) eklenmiş ve bilgi ihtiyacı alt boyutuna bir yeni ifade eklenmiştir: "üniversitemdeki faaliyetlerin yarattığı karbon ayak izi hakkında bilgilendirilmek istiyorum".

Ölçekteki değişkenler; iş yerinde çevreci davranışlar (ısıtma, baskı/fotokopi, yeme/içme, sürdürülebilir alışveriş, bilgisayar kullanımı, geri dönüşüm alt boyutları ile toplam 23 madde), çevreci tutum (5 madde), kişisel değerler (özgecil, çevrecilik, geleneksellik, kendini geliştirme alt boyutları ile toplam 13 madde), çevre bilinci (11 madde), sosyal ve kişisel normlar (6'şar madde), bilgi ihtiyacı(6 madde), çevrecilik yönünde harekete geçme niyeti(4 madde), algılanan davranış kontrolü (2 madde), durumsal (2 madde) ve liderlik (6 madde) faktörleri olarak değerlendirilmiştir. Maddelerin yanıt seçenekleri 5'li Likert dereceleme tipinde ölçülmüştür. Ölçekte yer alan "iş yerinde çevreci davranışlar" değişkeni dışındaki değişkenler için elde edilen veriler sadece betimsel istatistikler yönünden değerlendirilmiştir.

Ölçekte yeme/içme (bir madde), çevreci tutum (bir madde) ve çevre bilinci (dört madde) boyutlarında yer alan toplam altı ifade ters kodlanmıştır. Bu değişkenlere ait verilerin analiz programına girişi yapılırken yanıt puanları ters bir şekilde kodlanmıştır.

Açık uçlu sorular ise şu şekildedir:

1. "Sizce ne tür uygulamalar üniversitenizdeki çalışanları çevreci davranışlara teşvik edebilir?"
2. "Üniversitenizdeki sürdürülebilirlik uygulamaları hakkında ne düşünüyorsunuz?"
3. "Burada yer verilen sorulara ek olarak, konu ile alakalı vurgulamak istediğiniz herhangi bir konu var mıdır?"

Çalışmanın bu aşamasında alınan yanıtlar içerik bakımından analiz edilmiştir. Katılımcıların yanıtları sınıflandırılarak sıklıkla vurgulanan hususlar değerlendirilmiştir.

4.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın anket tekniği ile toplanan verileri SPSS programında parametrik ve parametrik olmayan analizlerle incelenmiştir. Açık uçlu sorulara verilen yanıtlar ise içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

5. Bulgular

5.1. Normallik Testi

Örneklemde çalışmanın sürekli değişkenlerinden olan çevreci davranışlar, sosyal, bilişsel ve duygusal faktörler değişkenlerinin normal dağılıma uygunluk varsayımı incelemek amacıyla Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır. Çevreci davranışlar (p = 0,078; sd. = 106), bilişsel faktörler (p = 0,033; sd. = 106) ve duygusal faktörler (p = 0,142; sd. = 106) değişkenleri normal dağılıma uygunluk gösterirken, sosyal faktörler (p = 0,001; sd = 106) normal dağılma uygunluk göstermemiştir. Bu sonuçlar doğruştusunda, değişkenlerin tamamının normal dağılıma uygunluk göstermemesi nedeniyle, çalışmada parametrik olmayan analizler yürütülmüştür.

5.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Çalışmada yer alan ölçeklerin içsel tutarlılığını değerlendirmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçeklere ilişkin Cronbach Alpha katsayıları (α) tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: **Ölçüm aracının güvenilirlik analizi sonuçları**

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha(α)
Çevreci davranişlar	23	,720
Çevreci tutum	5	,731
Kişisel değerler	13	,856
Çevre bilinci	11	,801
Sosyal normlar	6	,743
Kişisel normlar	5	,610
Bilgi ihtiyacı	6	,989
Çevrecilik yönünde harekete geçme niyeti	4	,846
Algılanan davranış kontrolü	2	,604
Durumsal faktörler	2	,789
Liderlik faktörü	6	,926

Ölçek güvenilirliklerini test etmek için hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları kişisel normlar ve algılanan davranış kontrolü dışındaki ölçekler için 0,70'in üzerinde olduğu görülerek, söz konusu ölçeklerin içsel tuturlılıklarının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Gliem and Gliem, 2003).

Çalışmanın temel değişkeni olan çevreci davranışlar ölçeğinin geçerlilik analizine yönelik olarak açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Öncelikle verilerin faktör analizi için ne kadar uygunluğunu belirlemek için kullanılan Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) testi 0,66 olarak hesaplanmıştır ve Bartlett testi anlamlı görülmüştür (p< ,01).

Tablo 2: **Çevreci davranışlar ölçeği açımlayıcı faktör analizi sonuçları**

Alt boyutlar	Ifadeler	Faktör yükleri	Açıklanan varyans değeri (%)
1	Geri dönüşüm 5	,848	20,157
	Geri dönüşüm 2	,786	
	Geri dönüşüm 6	,766	
	Yeme içme 2	,530	
	Isıtma 2	-,502	
2	Geri dönüsüm 3	.927	15,701
	Geri dönüşüm 4	,920	
	Geri dönüşüm 1	,863	
	Geri dönüşüm 7	,371	
3	Bilgisayar kullanımı 2	,822	8,719
	Bilgisayar kullanımı 3	,752	
	Bilgisayar kullanımı 1	,723	
4	Fotokopi/baskı 1	,899	7,41
	Fotokopi/baskı 2	,885	
	Fotokopi/baskı 3	,556	
5	Isıtma 3	.864	7,037
	Isıtma 4	,739	
	Isıtma 1	,622	
6	Sürdürülebilir alışveriş 1	,784	5,827
	Geri dönüşüm 8	,497	
	Sürdürülebilir alışveriş 2	,479	
7	Yeme icme 1	-.816	4,634
	Yeme içme 3	,763	

Not: Faktör analizinde Temel Bileşen Analizi ve Varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda, çevreci davranışlar ölçeği için 7 boyut belirlenmiştir. Bu boyutlardan bazıları, ölçeğinorijinal yapısından farklılık göstermektedir. Ancak çalışmada alt boyutlara ilişkin ileri düzey bir analiz gerçekleştirilmemiştir. KMO değerinin 0,50'nin üzerinde olması, örneklemin faktör analizi için yeterli olduğuna göstermektedir. Bununla birlikte, sosyal bilimlerde 0,70 ve üzeri ideal kabul edildiği için elde edilen boyutlara ilişkin ek bir işlem yapılmamıştır.

5.3. Demografik Özellikler

Bölüm, fakülte veya unvana ilişkin bir ayrım yapılmadan uygulanan anket çalışmasına katılan 106 akademisyenin demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 3'de sunulmuştur. Katılımcılara, çalışmada anlamlı bir fark yaratabileceği düşünülen, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, idari görevde bulunma ve çocuk sahibi olma gibi özellikler sorulmuştur. Bu sorular arasında, yalnızca idari görev bilgisine ilişkin sorunun yanıtlanması zorunlu tutulmuş; diğer demografik soruların yanıtlanması katılımcıların isteğine bırakılmıştır. Bu nedenle, her bir demografik bilgi sorusuna tüm katılımcılar yanıt vermemiş olsa da, an az 104 katılımcının yanıtı alınıştır.

Tablo 3: **Katılımcıların Demografik Özellikleri**

Özellikler		*f**	%	Toplam
Cinsiyet	Kadın	66	62	

	Erkek	39	37	105
Yaş Aralığı	22-35	27	25	
	36-44	60	57	
	45-54	17	16	
	55-64	1	1	105
En Son Tamamlanan Eğitim Derecesi	Lisans	5	5	
	Yüksek lisans	32	30	
	Doktora	69	65	106
İdari Görev	Evet	26	22	
	Hayır	79	74	105
Çocuk Sahibi Olma	Evet	63	60	
	Hayır	41	39	104

Not: **f*= frekans verisi

Örneklemin yaklaşık %62'sini kadın akademisyenler oluşturmaktadır. Yaş aralığı dikkate alındığında ise örneklemin yarısından fazlası 36-44 yaş grubunda ve %25'i ise 22-35 yaş grubundadır. Katılımcıların %65'lik bir kesim doktora derecesinde olup, %60'ı çocuk sahibidir. Toplam 106 katılımcının 103'ü katıldığı şehri bildirmiştir. Doğu Anadolu ve Marmara Bölgeleri hariç Türkiye'nin her coğrafi bölgesindeki devlet ve vakıf üniversitelerinden katılım sağlanmıştır.

5.4. İş Yerinde Çevreci Davranışlara Yönelik Bulgular

İş yerindeki çevreci davranışlara yönelik veriler ısıtma, aydınlatma, baskı ve fotokopi kullanımı, yeme-içme, sürdürülebilir alışveriş ve geri dönüşüm boyutlarında, akademisyenlerin çevreci olarak değerlendirilebilecek davranışları ne düzeyde gerçekleştirdiğini değerlendirmek amacıyla toplanmıştır.

Tablo 4: **Çevreci davranışlar ölçeğinin alt boyutlarına verilen yanıtların ortalama ve standart sapma verileri**

Alt boyutlar	Ortalama	Standart sapma
Isıtma	4,08	,86
Bilgisayar kullanımı	4,52	,81
Baskı	4,18	,91
Yeme içme	3,33	,68
Sürdürülebilir alışveriş	3,54	1,14
Geri dönüşüm	3,09	,79

Bu kapsamda toplanan verilerde akademisyenler, ofislerindeki bilgisayarı, uzun bir süreliğine odadan ayrılırken (ort. = 4,52; ss. = 0,81) veya ofislerini eve gitmek için terk ederken (ort. = 4,75; ss.=0,57) kapattıklarını ifade etmektedirler. Benzer şekilde ofisten uzun süre ayrıldıklarında aydınlatmaları kapattıklarını ifade etmişlerdir (ort. = 4,58; ss. = 0,85). Fotokopi ve çıktı alma faaliyetlerinde en yüksek puanı alan ifade, çıktı almadan önce bir sayfaya olabildiğince çok şey sığdırmaya yöneliktir (ort. = 4,35, ss. = 0,89). Isıtma kullanımında ise "Çalışma saatleri dışında ısıtmanın kapalı olduğundan veya azaltıldığından emin olurum" ifadesi en yüksek puanlanmıştır (ort. = 4,72 ss. = 0,78). Çalışma saatleri içinde akademisyenlerin çoğunluğunun tek kullanımlık karton veya plastik bardak yerine büyük oranda yıkanabilir bardakları tercih ettiği görülmüştür (ort. = 4,37; ss. = 0,84). Sürdürülebilir alışveriş davranışına yönelik sorulan soruda katılımcılar, "*mal veya hizmet satın alırken sürdürülebilirliğe dikkat ederim*" yönündeki ifadeye büyük oranda katılım sağlamıştır (ort. = 3,92, ss. = 1,06).

Geri dönüşüme yönelik davranışların seçeneklerinde yer alan geri dönüşüme kazandırılan ürünler arasında ilk üç sırada kâğıt (ort. = 4,26; ss. = ,84) ve karton ürünler (ort. = 4,22; ss. = ,87) ve sonrasında plastik şişeler (ort. = 4,15; ss. = ,88) yer alırken, günlük hayatta kullanılan ürünlerden geri dönüşüme kazandırma yönünde en az puanı alan ise kimyasal iş yeri atıkları (ort. = 1,34; ss. = 1,61) ve sonrasında da sıvı yağdır (ort. = 1,97; ss. = 1,54). Çevreci davranışlar başlığı altında

incelenen bu değişkenler genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların çevreci davranış puanlarının ortalaması 5 üzerinden 3,81 (ss = 0,46)'dir.

5.5. Çevreci Davranışlar ile Demografik Özellikler

Akademisyenlerin çevreci davranışlarının yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet, çocuk sahibi olma veya idari bir pozisyonda olma durumuna göre farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem t testi ile incelenerek elde edilen değerler tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: **Tek yönlü ANOVA ve t-test sonuçları**

Değişkenler		n	Çevreci Davranışlar Ölçeği Ort. (standard sapma)	p
Yaş aralığı	22-35	27	3,77 (,51)	,530
	36-44	60	3,78 (,46)	
	45-54	17	3,95 (,31)	
	55-64	1	3,65	
Eğitim seviyeleri	Lisans	5	3,53 (,71)	,165
	Yüksek lisans	32	3,90 (,41)	
	Doktora	69	3,77 (,45)	
Cinsiyet	Kadın	66	3,79 (,47)	,577
	Erkek	39	3,83 (,44)	
Çocuk sahibi olma	Var	63	3,86 (,43)	,130
	Yok	41	3,71 (,49)	
Idari görev	Var	27	3,75 (,39)	,479
	Yok	79	3,82 (,48)	

Tek yönlü ANOVA testi çevreci davranışların akademisyenlerin yaş gruplarına [F(3,101) = ,740, p = 0,530] veya eğitim seviyelerine [F(3,101) = 1,831, p = ,165] göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Bağımsız örneklem t testi sonuçları da cinsiyete [t(103) = 0,382, p = ,577], çocuk sahibi olmaya [t(102) = 1,531, p = ,130] ve idari görevde bulunmaya [t(104) = 0,713, p = ,479] göre anlamlı bir farklılık olmadığı yönündedir.

5.6. Çalışanları Çevreci Davranışlara Teşvik Edebilecek Uygulamalara Yönelik Bulgular

Akademik personelin çalışma ortamındaki çevreci davranışlarının artırılması ve teşvik edilmesine yönelik ikinci araştırma sorusunu yanıtlamak amacıyla, anket formunda yer alan açık uçlu soruya verilen yanıtlar incelenmiştir. Bu soruya 35 katılımcı yanıt vermiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: **Çalışma Ortamındaki Çevreci Davranışların Artırılması ve Teşvik Edilmesine Yönelik Öneriler**

Önerilen Eylem Kategorisi	*f*	Önerilen Örnek Uygulama
Çevreci davranışları teşvik edici uygulamalar	17	- Ödüllendirme (atık ayrıştırma gibi çevreci davranışların ödüllendirilmesi, en çevreci personel veya öğrencinin belirlenerek ilan edilmesi vb.) - Çevre ile uyumlu alternatif olanakların öne çıkarılması -Gereksiz durumlarda ışıkların kapatılması yeterince sağlanamıyorsa, tasarruflu ampuller kullanma; çıktı alma ve kağıt tüketimi fazlaysa çoklu özelliği olan ortak yazıcılar vb. gibi kalıcı çözümler sunulması - Çevreye yönelik toplu aktiviteler (fidan dikimi, birlikte çöp toplama vb.) - Ekoloji atölyeleri kurularak çalışanların çocuklarının da bulunduğu etkinlikler düzenlenmesi - Bir teşvik sisteminin kurulması (örn. Fakültelerin geri dönüşüm performansları değerlendirilip, ilan edilebilir)

		- Üniversite yönetimlerinin çevreci araştırmaları ve araştırmacıları desteklemesi (örneğin, çevreci projelerin desteklenmesi, ödüllendirilmesi, atama veya akademik teşvik değerlendirmelerinde çevreci çalışmalara/projelere ek puan verilmesi) - İş birliklerinin kurulması (Örn. STK ve çevrecilik dernekleri ile ortak projeler yürütme, çevreci öğrenci topluluklarının çalışmalarının desteklenmesi vb.) - Pilot çevreci yaklaşımlar geliştirilmesi (Örn. organik gıdaların üretimi/satışı) - Üniversite genelinde çöplerin etkili bir şekilde ayrıştırılması (örn. atık kağıt, pil ve plastik kutularının ayrı olması).
Çevre farkındalığını artırma faaliyetleri	12	- Kampüs genelinde bilgilendirme afişleri, bilgi grafikleri asılması - Çevre konulu etkinliklerin artırılması - Tüketilen enerji (su, elektrik vs) hakkında düzenli bilgilendirme - İlham verici konuşmalar yapacak konuşmacıların davet edilmesi - Çevre sorunlarına ilişkin derslerin müfredata eklenmesi - Üniversitede çevreci bir dil kullanımının benimsenmesi (Örn. üniversitenin çevreci değerlere sahip olması ve bunu hizmet içi eğitimler yoluyla kendi çalışanlarına da kazandırması)
Tasarruf uygulamaları	9	- Kağıt israfının önlenmesi amacıyla ıslak imzalı kağıt işlerinin azaltılması, e-imza kullanımının yaygınlaşması - Personeli daha az çıktı almaya yöneltecek uygulamalar geliştirilmesi - Sınavların, kağıt kullanmak yerine, kamera kontrollü bir şekilde bilgisayar ortamında yapılması - Gereksiz tüketimi azaltmaya yönelik uygulamalar (örn. poşet dosya veya gereksiz kağıt kullanımının azaltılmasına teşvik uygulamaları) - Eskiyen ürünlerin tamir yoluyla geri kazanılması (örn. bozuk muslukların onarılması, elektronik cihazların yenilenerek kullanım alanlarının iyileştirilmesi veya daha az enerji harcama özelliğinin kazandırılmaya çalışılması)
Kurumun geribildirimde bulunması	5	-Çevreci uygulamaların çıktılarının dönemsel olarak kurum içinde paylaşılması - Geri dönüşümün sonuçları hakkında bilgilendirme - Çevreci davranılmadığında ortaya çıkan sonuçların dramatik bir şekilde sunulması - Üniversitenin yıllık raporlarında çevreci performansına yer vermesi
Üniversite genelinde yaptırım uygulanması	5	- Kâğıt israfına yönelik takip mekanizması kurulması - Çöp kutularına atılan geri dönüştürülebilir ürünler için uyarı sistemi - Isıtma ve soğutmanın merkezi olması - Geri dönüşüm kutularına genel atıkların atılmasının önüne geçilmesi -Tek kullanımlık ürünlerin üniversite içerisinde satışının ve kullanımının olmaması veya en aza indirgenmesi (binalardaki mutfakların sayılarının arttırılması ve şartlarının iyileştirilmesi)

Not: Frekans değerleri kişi sayısını değil, kategoriye ilişkin öneri/görüş sayısını belirtmektedir.

Katılımcıların üniversitedeki çevreci davranışların nasıl artırılabileceği yönelik önerilerinde en sık ifade edilen uygulama, teşvik ve ödüllendirme uygulamaları olmuştur. İkinci sırada ise üniversitelerin bilgilendirme ve farkındalık artırma eğitimleri, seminerleri ve faaliyetlerine çeşitli başlıklarda ve içeriklerde yer vermesi gelmektedir. Bir katılımcı ise konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.

Çalıştıkları üniversitelerdeki mevcut durumu değerlendirmelerine yönelik soruya 38 katılımcıdan yanıt alınmıştır. Bu akademisyenlerden 20'si kurumlarındaki çevreci yaklaşım ve faaliyetleri yetersiz bulurken, 7 katılımcı yapılanları olumlu ve yeterli bulduğunu belirtmişlerdir. Detaylara ve örnek değerlendirmelere Tablo 7'de yer verilmektedir.

Tablo 7: **Katılımcıların Mevcut Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeleri**

Değerlendirme	***f***	**Değerlendirmeye yönelik örnek gerekçeler veya ifadeler**

Olumsuz/ Yetersiz	20	*- "Yapılanları yeterli bulmuyorum. Çevre koruma konusunda sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirebilmek için kalıcı çözümler üretme çabası içinde olmak gerektiğini düşünüyorum."* *- "Evrak, dosyalama, arşiv işlerindeki kâğıt kullanımını gereğinden fazla buluyorum."* *- "Ortaya çıkan arızalar kısa sürede giderilmediği için su, elektrik vb. israfıyapılıyor.", "Bozuk musluklar, sifonlar tamir edilmediği için su israfı yapılıyor. Kâğıt havlular yerine el kurulama makineleri kuruldu ancak çok kullanışsız. Ayrıca onlar da elektrik harcıyor ve bu da hidroelektrik santralleri aracılığıyla doğamıza zarar veriyor.", "Ortak mutfaklarda bozulan ve/veya kullanılamayan su arıtma cihazları, personelin plastik şişelerde su satın alma ihtiyacını doğurur. ", "Ortak kullanım için bir mutfağımız olmadığı için rahatsızlık duyarak bolca plastik ürün ve elektrik sarf etmek zorunda kalıyoruz."* *- "Yapmış olmak için yapılan şeyler var", "Sadece koridorlara koyulan geri dönüşüm kutuları ile çevreci bir tutum sergilenmeye çalışılıyor.", "Günümüz dünyasında koridorlara bir iki tane geri dönüşüm kutusu koymak yeterli gelmiyor. Çok etkin yürütülmediğini, göstermelik bazı uygulamaların yapıldığını düşünüyorum.", "Geri dönüşüm kutuları amacına uygun kullanılmıyor veya kutulara atılan malzemelerin kim tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında bilgilendirilme yapılmıyor."* *- "Yemekhanelerde pet bardak su kullanımı veya gıda atıklarının değerlendirilmemesi gibi birçok eksik nokta bulunmaktadır."* *- "Kısıtlı sayıdaki personel dışında, kimsenin önemsemediğini düşünüyorum."*
Olumlu	7	-Geri dönüşüm kutuları mevcut (kağıt, cam ve plastik için). "*Geri dönüşüm kutuları, kapı ve panolardaki uyarıcı yazılar etkili diye düşünüyorum*." - "*Çevrenin korunması için yapılması gerekenlerin yapıldığını düşünüyorum*." - "*Çevre bilinci oluşturabilmek için çalışmalar yapılmaktadır*." -Yemekhane yiyecek atıklarının kampüs hayvanlarını beslemede kullanılması. - "Uygulama var ve gelişeceğini düşünüyorum." "*Yerinde adımlar atılıyor ancak ilerleyen zamanlarda daha fazlası gereklidir*." - "*Geri dönüşüm kutularını, mesai bitiminde sınıflarda ve odalarda güvenlik personelleri tarafından yapılan kontrolleri olumlu buluyorum*"
Nötr veya bilgi sahibi olmama	11	*-" Böyle bir uygulama var mı bilmiyorum ama etrafımda da göremiyorum. Günümüz dünyasında koridorlara sadece bir iki tane geri dönüşüm kutusu koymak da yeterli gelmiyor bana."* *-"Bu konuda yeterince bilgilendirilmiyoruz". "Artırılabilir"* *-"Büyük çaplı bir problem göremiyorum, var olan problemler de kurum düzleminde bertaraf edilemez"*

Not: Frekans değerleri kişi sayısını belirtmektedir.

Akademisyenlerin mevcut durumu değerlendirirken kurumlarında yapılanları yetersiz ve olumsuz bulanların oranı yeterli bulanlara oranla daha yüksek görülmüştür. Yapılanları "göstermelik" olarak nitelendiren ifadeler dikkat çekmektedir. Akademisyenler aynı zamanda *"Sadece kurumumda değil genel anlamda Türk toplumu olarak çevre duyarlılığı konusunda çok süper bir performans ortaya koyamıyoruz maalesef"* gibi ifadelerle toplum düzeyinde bir bilinçlendirmenin önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca çalışmaya katılan akademisyenlerin çevreci davranışları büyük oranda geri dönüşüm faaliyetleri ile ilişkilendirdikleri, bunun yanında kâğıt ve enerji israfını önlemek amacıyla kurum genelinde uygun olan işlerin elektronik ortama taşınmasına artan bir vurgu dikkat çekmektedir. Çevreci davranışlara teşvik edici uygulamaların ve farkındalık artırma faaliyetlerin önemine yapılan vurgu dolayısıyla, bu faaliyetlerin çalışma ortamındaki çevreci davranışları artıracağına yönelik inanç noktasında bir fikir birliği olduğu görülmüştür.

6. Sonuç

Çalışma ortamındaki çevreci davranışlara yönelik yürütülen bu araştırmada, akademisyenlerin belirli çevreci davranışları ne düzeyde gerçekleştirdikleri ve bu çevreci davranışların belirlenen demografik özelliklere göre nasıl farklılık gösterdiği, akademisyenler özelinde incelenmiştir.

Araştırmanın birinci araştırma sorusunu yanıtlamak için yapılan tek yönlü ANOVA testi çevreci davranışların akademisyenlerin yaş gruplarına veya eğitim seviyelerine göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. T-testi sonuçları da cinsiyete çocuk sahibi olmaya ve idari görevde bulunmaya göre anlamlı bir farklılık olmadığı yönündedir. 106 akademisyenden oluşan örneklemden elde edilen veriler, bireylerin çevreci davranışlarının demografik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermediği yönündedir. Bu sonuçların örneklem hacminin küçük olmasından da doğabileceği düşünülmektedir. Gelecekte daha büyük örneklemlerle yapılacak çalışmalar, bu bulguların geçerliliğini daha kapsamlı bir şekilde test edebilir. Nitekim bazı demografik değişkenlerde ortalamalar arasında farklılık görülse de, bu farklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Literatürde çalışanların çevreci davranışları üzerinde cinsiyetin etkisi bir grup çalışma tarafından raporlanırken diğer bir kısmında ise cinsiyetin çevreci davranışlar üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Örneğin Ahmad vd. (2021) çalışmasında işletmelerin çevreci yaklaşım sergilemesinde kadınların erkek çalışanlara kıyasla daha büyük, koşullu dolaylı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Öte yandan, Xiao ve Hong (2010) Çin Halk Cumhuriyeti'nde 5073 katılımcı ile yürüttükleri çalışmada hane dışındaki çevreci davranışların cinsiyete göre değişimlerine baktıklarında istatiksel olarak anlamlı bir fark bulmamışlardır.

Çevreci davranışların teşvik edilmesine yönelik açık uçlu sorulardan elde edilen bulgular, önerilerin dört ana tema altında toplanmasını sağlamıştır: Çevreci davranışları teşvik edici uygulamalar, çevre farkındalığını artırma faaliyetleri, geribildirim ve izleme sistemleri ile tasarruf ve yaptırım politikaları. Literatürle uyumlu olarak, en yüksek frekansa sahip tema "çevreci davranışları teşvik edici uygulamalar" olmuştur. Kurumların çevreci bilinçle hareket etmesinin çalışan davranışlarını olumlu etkilediği Sharpe vd.(2022) tarafından da belirtilmiştir. Benzer şekilde, ikinci en yüksek frekanslı tema olan, çevre farkındalığı artırmaya yönelik faaliyetlerin çalışanların çevreci davranışlarını güçlendirdiği literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Kazancoglu vd., 2021; Wi ve Chang, 2019). Bilgilendirme ve farkındalık faaliyetlerinin yanında söz konusu davranışların ölçülmesi ve meşrulaştırılması için hem ödüllendirme hem de yaptırım sistemlerinin kurulması önemli görülmektedir.

6.1. Yöneticilere Öneriler

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, üniversite yönetimlerinin akademisyenleri çevreci davranışlara teşvik etmek için uygulayabilecekleri öneriler dört başlık altında özetlenebilir:

Teşvik Edici Uygulamalar: Enerji tasarrufu ve atık yönetimi için rehberler ve eğitim programları oluşturulabilir. Çevreci davranışlar, bireysel ve ekip düzeyinde ödüllerle desteklenmelidir.

Farkındalık Artırma Faaliyetleri: Çalışanlara yönelik çevre bilinci seminerleri ve eğitimleri düzenlenebilir. Çevre günleri ve etkinliklerle katılım sağlanarak farkındalık artırılabilir.

Geri Bildirim ve İzleme Sistemleri: Çevreci davranışları izlemek için veri toplama ve raporlama sistemleri kurulabilir. Çalışanlara düzenli geri bildirim sağlayarak çabaları değerlendirilebilir.

Tasarruf ve Yaptırım Politikaları: Enerji, su ve kaynak tasarrufu için hedefler belirleyin ve uygulamalar geliştirilebilir. Çevreye zarar veren davranışlara caydırıcı yaptırımlar ekleyin, ancak bu yaptırımları eğitimle desteklenebilir.

Araştırmanın Kısıtları ve Gelecekteki Araştırmalara Öneriler

Bu çalışmanın sonuçları, belirli kısıtlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Keşifsel bir nitelikte olan araştırma, sınırlı bir örneklemle gerçekleştirilmiş ve veriler tek seferlik olarak toplanmıştır. Çalışmada yalnızca çevreci davranışlara odaklanılmış olup, bu davranışların diğer sürekli değişkenlerle ilişkisi araştırma kapsamında yer almamıştır. Gelecekte, daha geniş bir örneklem ile

yapılacak araştırmalar, sonuçların genellenebilirliğini artırabilir. Ayrıca, akademik personelin çevreci davranışlarının diğer sektörlerdeki çalışanlarla kıyaslayan karşılaştırmalı çalışmalar, alana önemli katkılar sağlayabilir. Bunun yanısıra, idari personel ve öğrencilerin de dahil edildiği araştırmalar, kapsamı genişleterek daha bütüncül bir anlayış sunabilir.

Kaynakça

Ahmad, N., Ullah, Z., Arshad, M. Z., waqas Kamran, H., Scholz, M. ve Han, H. (2021). Relationship between Corporate Social Responsibility at the Micro-level and Environmental Performance: The Mediating Role of Employee Pro-Environmental Behavior and the Moderating Role of Gender. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 1138-1148. https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.02.034

Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.

Ajzen, I. ve Fishbein, M. (2000). Attitudes and the Attitude-Behavior Relation: Reasoned and Automatic Processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1-33.

Alnıaçık, Ü. (2010). Çevreci Yönelim, Çevre Dostu Davranış ve Demografik Özellikler: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 507-532.

Blok, V., Wesselink, R., Studynka, O. ve Kemp, R. (2015). Encouraging Sustainability in the Workplace: A Survey on the Pro-Environmental Behaviour of University Employees. *Journal of Cleaner Production*, 106, 55-67. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.07.063

Borgstede, C. V. ve Biel, A. (2002). Pro-Environmental Behaviour: Situational Barriers and Concern for the Good at Stake. *G€oteborg Psychological Reports*, 32.

Christie, B. A., Miller, K. K., Cooke, R., & White, J. G. (2015). Environmental sustainability in higher education: What do academics think?. Environmental Education Research, 21(5), 655-686.

Değirmenci, B. (2022). Çalışanların Çevresel Bağlılıklarının İncelenmesi: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 67 – 79. https://doi.org/10.30794/pausbed.1057286

D'Souza, C., Taghian, M. ve Khosla, R. (2007). Examination of Environmental Beliefs and its Impact on the Influence of Price, Quality and Demographic Characteristics with Respect to Green Purchase Intention. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 15(2), 69-78.

Figueroa-García, E. C., García-Machado, J. J. ve Perez-Bustamante Yabar, D. C. (2018). Modeling the Social Factors That Determine Sustainable Consumption Behavior in the Community of Madrid. *Sustainability*, 10(8), 2811. https://doi.org/10.3390/su10082811

Gatersleben, B. (2007). Affective and Symbolic Aspects of Car Use. In *Threats from Car Traffic to the Quality of Urban life: Problems, Causes and Solutions* (pp. 219-233). Emerald Group Publishing Limited.

Gatersleben, B., Steg, L. ve Vlek, C. (2002). Measurement and Determinants of Environmentally Significant Consumer Behavior. *Environment and Behavior*, 34(3), 335-362.

Gifford, R. And Nilsson, A. (2014). Personal and Social Factors that Influence Pro-Environmental Concern and Behaviour: A Review. *International Journal of Psychology*, 49(3), 141-157. https://doi.org/10.1002/ijop.12034

Gliem, J. A., Gliem, R. R. (2003). Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales. Midwest Research-to-Practice Conference in Adult,

Continuing, and Community Education. The Ohio State University, Columbus, OH, October 8-10, 2003.

Kazancoglu, I., Sagnak, M., Kumar Mangla, S., ve Kazancoglu, Y. (2021). Circular Economy and the Policy: A framework for Improving the Corporate Environmental Management in Supply Chains. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 590-608. https://doi.org/10.1002/bse.2641

Lans, T., Blok, V. ve Wesselink, R. (2014). Learning Apart and Together: Towards an Integrated Competence Framework for Sustainable Entrepreneurship in Higher Education. *Journal of Cleaner Production*, 62, 37-47.

Leal Filho, W., Raath, S., Lazzarini, B., Vargas, V. R., de Souza, L., Anholon, R., ... & Orlovic, V. L. (2018). The role of transformation in learning and education for sustainability. Journal of cleaner production, 199, 286-295.

Lidstone, L., Wright, T., & Sherren, K. (2015). An analysis of Canadian STARS-rated higher education sustainability policies. Environment, Development and Sustainability, 17, 259-278.

Nordlund, A. M. ve Garvill, J. (2002). Value Structures behind Proenvironmental Behavior. *Environment and Behavior*, 34(6), 740-756.

Roberts, J. A. (1996). Green Consumers in the 1990s: Profile and Implications for Advertising. *Journal of Business Research*, 36(3), 217-231.

Shen, J. ve Saijo, T. (2008). Reexamining the Relations between Socio-Demographic Characteristics and Individual Environmental Concern: Evidence from Shanghai Data. Journal of *Environmental Psychology*, 28(1), 42-50.

Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?. *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45.

Sharpe, E., Ruepert, A., van der Werff, E. ve Steg, L. (2022). Corporate Environmental Responsibility Leads to More Pro-Environmental Behavior at Work by Strengthening Intrinsic Pro-Environmental Motivation. *One Earth*, 5(7), 825-835. https://doi.org/10.1016/j.oneear.2022.06.006

Van Liere, K. D. ve Dunlap, R. E. (1981). Environmental Concern: Does It Make a Difference How It's Measured?. *Environment and Behavior*, 13(6), 651-676.

Wi, A. ve Chang, C. H. (2019). Promoting Pro-Environmental Behaviour in a Community in Singapore–from Raising Awareness to Behavioural Change. *Environmental Education Research*, 25(7), 1019-1037. https://doi.org/10.1080/13504622.2018.1528496

World Commission on Environment and Development, 1987. Our Common Future. Oxford University Press, Oxford, UK.

Xiao, C. ve Hong, D. (2010). Gender Differences in Environmental Behaviors in China. *Population and Environment*, 32, 88-104. https://doi.org/10.1007/s11111-010-0115-z

Yang, F. ve Gao, L. (2023). Corporate Environmental Responsibility and Employees' Pro-Environmental Behaviors at Work: Insights from Organizational Identification and Workplace Spirituality Perspective. *Journal of Environmental Planning and Management*, *66*(2), 400-423. https://doi.org/10.1080/09640568.2021.1989673

Žalėnienė, I., & Pereira, P. (2021). Higher education for sustainability: A global perspective. Geography and Sustainability, 2(2), 99-106.

ACADEMICS' PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS IN THE WORKPLACE: AN EXPLORATORY RESEARCH FROM A SUSTAINABILITY PERSPECTIVE

Extended Abstract

Aim: The aim of this research is to examine the level of pro-environmental behaviors in the workplace and whether they differ based on demographic variables, while also identifying practices that could encourage such behaviors.

Method(s): This cross-sectional study employed a mixed-method research approach, integrating both quantitative and qualitative data collection. A survey was conducted with 106 academics, and their suggestions for practices promoting pro-environmental behaviors were evaluated. Approximately 62% of the respondents were female academics. In terms of age distribution, over half of the participants were between 36 and 44 years old, while 25% fell within the 22–35 age range. Additionally, 65% of the participants held a doctorate degree, and 60% had children. Of the 106 participants, 103 reported their city of residence. The study included academics from state and foundation universities across various geographical regions of Turkey, excluding Eastern Anatolia and the Marmara Region. A questionnaire with Likert scale response options was used to address the first research question. To explore the second research question, an open-ended item within the questionnaire gathered academics' suggestions on how to encourage university employees to adopt pro-environmental behaviors. The data were collected via a questionnaire and analysed using both parametric and non-parametric methods in statistical analysis programs. Additionally, responses to open-ended questions underwent content analysis. The data collection process began in January 2022 and continued until March 2024.

Findings: The one-way ANOVA test revealed that pro-environmental behaviors do not show significant differences based on academics' age groups or education levels. The independent samples t-test results also indicate that there are no significant differences based on gender, having children, or holding administrative positions. The majority of academics in the sample find the current practices at their institutions inadequate and negative. Towards increasing pro-environmental behaviors at the university, the most frequently mentioned practice in participants' suggestions for was the implementation of incentive and reward systems. In second place were universities incorporating various topics and content into informational and awareness-raising training sessions, seminars, and activities.

Conclusion: The data obtained from the sample of 106 academics indicate that individuals' pro-environmental behaviors do not show significant differences based on their demographic characteristics. Based on the findings related to encouraging pro-environmental behaviors, four main themes emerge: practices to encourage pro-environmental behaviors, activities to raise environmental awareness, feedback and monitoring systems, and savings and sanctions policies. In this context, suggestions for university administrations to encourage academics to adopt pro-environmental behaviors can be summarized under four headings: *Incentive Practices*: Guides and training programs can be developed for energy saving and waste management. Pro-environmental behaviors should be supported by individual and team-level rewards. *Awareness-raising Activities*: Environmental awareness seminars and training sessions can be organized for employees. Awareness can be increased through participation in environmental days and events. *Feedback and Monitoring Systems*: Data collection and reporting systems can be established to monitor pro-environmental behaviors. Regular feedback can be provided to employees to evaluate their efforts. *Savings and Sanction Policies*: Goals can be set for energy, water, and resource savings, and practices can be developed. Deterrent sanctions can be introduced for environmentally harmful behaviors, but these sanctions should be supported by training.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

İHRACAT PERFORMANSININ ARACI ROLÜ: LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ İLE KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Muhammed TURGUT[1]

Öz

İhracat performansı, işletmelerin dış pazarlardaki büyüme başarılarını ölçen önemli bir göstergedir. Lojistik performansı, ülkelerin ve firmaların tedarik zinciri yönetimindeki etkinliğini ve verimliliğini ifade ederken, küresel inovasyon performansı ise ülkelerin ve firmaların yenilikçi faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin uluslararası pazarlardaki başarısını temsil etmektedir. Bu araştırmanın amacı, lojistik performansı ve küresel inovasyon performansı arasındaki ilişkiyi, ihracat performansının aracı rolü çerçevesinde incelemek ve ortaya koymaktır. Araştırmada lojistik performans endeksi, küresel inovasyon endeksi ve ülkelerin ihracat sıralamaları dikkate alınmıştır. Araştırmada hipotezlerin analizleri için regresyon ve korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda ihracat performansının lojistik performans ve inovasyon performansıyla doğrudan ilişkili olduğu görülürken, inovasyon performansıyla lojistik performans arasında da ilişki tespit edilmiştir. Lojistik yönetimi ve inovasyon stratejilerinin entegrasyonunun, küresel rekabet ortamında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca lojistik performans endeksinin, küresel inovasyon endeksi üzerinde ihracat performansının aracı etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İhracat Performansı, Lojistik Performans, Küresel İnovasyon Performansı*
JEL Sınıflandırması: *F13, N70, O24*

THE MEDIATING ROLE OF EXPORT PERFORMANCE: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX AND THE GLOBAL INNOVATION INDEX

Abstract

Export performance is an important indicator that measures a company's growth success in foreign markets. While logistics performance expresses the effectiveness and efficiency of countries and companies in supply chain management, global innovation performance represents the innovative activities of countries and companies and the success of these activities in international markets. The aim of this research is to examine and reveal the relationship between logistics performance and global innovation performance within the framework of the mediating role of export performance. In the research, logistics performance index, global innovation index and export rankings of countries were taken into consideration. Regression and correlation analyzes were performed to analyze the hypotheses in the study. As a result of the research, it was seen that export performance was directly related to logistics performance and innovation performance, while a relationship was also detected between innovation performance and logistics performance. The integration of logistics management and innovation strategies appears to play a critical role in achieving sustainable competitive advantage in the global competitive environment. It was also concluded that the logistics performance index did not have a mediating effect on export performance on the global innovation index.

Keywords: *Export Performance, Logistics Performance, Global Innovation Performance*
JEL Classification: *F13, N70, O24*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, muhammedturgut@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0868-7041*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 24.06.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 29.01.2025

Turgut, M. (2025). İhracat Performansının Aracı Rolü: Lojistik Performans Endeksi ile Küresel İnovasyon Endeksi Arasındaki İlişki. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 231-248. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1504278

1. Giriş

Günümüzde ülkeler ve işletmeler ihracatı artıracak politikalar ve yollar geliştirmeye çalışmaktadırlar. İhracat performansının artması işletmenin sürdürülebilirliğine ve karlılığına doğrudan etki ederken, ülkelerinde ekonomik kalkınmalarının temel unsuru haline gelmiştir. Bu kapsamda ihracat performansı belirleyici birçok çalışma (Balassa, 1978; Shoham, 1998; Lages ve Sousa, 2010; Dhanaraj ve Beamish, 2003; Styles vd., 2008; Sousa ve Martinez-Lopez, 2008; Singh, 2009; Chen vd., 2016; Ortigueira-Sánchez vd., 2022; Martos-Pedrero vd., 2023; Purwaningsih, vd., 2024) gerçekleştirilmiştir.

Gelişen teknolojiler ve rekabetin artması ayrıca işletmeleri inovatif olmaya mecbur bırakmıştır. İnovatif olmayan işletmelerin pazarlarını genişletebilmeleri ve sürdürülebilir olabilmeleri mümkün olmamaktadır. Bu açıdan inovasyon olgusu işletmelerin kültürü haline gelmekte ve organizasyon yapılarını değiştirmektedir. İnovasyon işletmeler için rakiplerden üstünlük sağlamanın anahtar yolu olarak ifade edilmektedir. Lojistik performans ise pazarlara erişebilme katkısının yanı sıra, uygun maliyetle, doğru koşullarda ve istenilen zamanda erişebilme ve müşteri memnuniyeti yaratma açısından ülkelere ve işletmelere katkı sunan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan bu araştırmada bu üç fonksiyonun birbiriyle olan etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Buna göre lojistik performansın inovasyon performansına olan etkisinde ihracat performansının varlığı sorgulanmış ve değişkenler arasındaki ilişkiler tek tek ele alınmıştır. Bu ilişkiler ele alınırken veriler Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen Lojistik Performans Endeksi, Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Örgütü (WİPO), INSEAD ve Cornell Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Küresel İnovasyon Endeksi ve ülkelerin ihracat sıralamaları TradeMap veri tabanı üzerinden toplanılmıştır. Araştırmada hipotezlerin analizleri için SPSS programı PROCESS Versiyon 4.2. makrosu kullanılarak öncelikle lineer regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiş ve aracılık etkisi regresyon analizleri yapılarak test edilmiştir.

Araştırma bulgularının ortaya konulması sonucunda bu ilişkinin tespiti kamu politikalarının belirlenmesinde etkili olacaktır. Ayrıca işletmeler açısından da uluslararasılaşma süreçlerinde gerçekleştirecekleri uygulamalarda da rehber niteliğinde olacaktır. Ülke verileri dikkate alınarak bu üç değişkenin ele alındığı başka bir çalışma olmaması çalışmanın önemini ve özgün değerini ortaya koymaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın bu kısmında lojistik performans, küresel inovasyon ve ihracat performansı kavramlarıyla ilgili temel bilgiler verilmiştir.

2.1. Lojistik Performans

Lojistik performans, ekonomilerde kalkınmanın temel göstergelerinden birisidir. Ülkelerin lojistik altyapıları ve performansları günümüzde ön plana çıkmakta ve yatırımcıların üzerinde durduğu önemli bir konu haline gelmektedir. Uluslararası yatırımcılar başta taşımacılık, depolama ve gümrükleme olmak üzere tüm lojistik faaliyetlerde ülkelerin iş yapma kolaylığını dikkate almakta ve yatırımlarını bu unsurlarda güçlü olan ülkelere yönlendirmektedirler. Lojistik performansın verimli ve etkin olduğu ülkelerde, işletmeler küresel pazarlarda daha hızlı boy göstermektedir. Bu durumda küresel ölçekte faaliyet göstermek isteyen işletmeleri, müşteri memnuniyeti ve karlılık konularında rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmesine katkı sunmaktadır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 96).

İşletmelerin kendi içerisinde lojisitik performanslarını değerlendirebilecekleri birçok yöntem bulunmaktadır. Fakat küresel ölçekte ülkelerin lojistik performanslarını değerlendirme noktasında karşımıza Dünya Bankası'nın yapmış olduğu Lojistik Performans Endeksi gelmektedir. Bu endekste ülkeler altı ana kriterde değerlendirilerek sıralamaya tabi tutulmaktadır. Bu kriterler "Gümrükler,

Altyapı, Uluslararası Taşımacılık, Lojistik Kalite ve Yeterlilik, Takip ve İzleme, Zamanlama" boyutlarından meydana gelmektedir (Arvis, vd., 2018:).

Lojistik performans endeksi, ilk olarak 2007 yılında yayınlamış daha sonra 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve en son 2023 yılında gerçekleştirilmiştir. Yatırımcılar açısından oldukça önem arz eden bu endekste 2023 yılında ilk 50'de yer alan ülkeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: **2023 Lojistik Performans Endeksi İlk 50 Ülke ve Skorları**

LPİ Sıra	Ülke	LPI Skor	LPİ Sıra	Ülke	LPI Skor
1	Singapur	4,3	**26**	Estonya	3,6
2	Finlandiya	4,2	**27**	İzlanda	3,6
3	Danimarka	4,1	**28**	İrlanda	3,6
4	Almanya	4,1	**29**	İsrail	3,6
5	Hollanda	4,1	**30**	Lüksemburg	3,6
6	İsviçre	4,1	**31**	Malezya	3,6
7	Avusturya	4	**32**	Yeni Zelanda	3,6
8	Belçika	4	**33**	Polonya	3,6
9	Kanada	4	**34**	Bahreyn	3,5
10	Hong Kong	4	**35**	Letonya	3,5
11	İsveç	4	**36**	Katar	3,5
12	Birleşik Arap Emirlikleri	4	**37**	Tayland	3,5
13	Fransa	3,9	**38**	Hindistan	3,4
14	Japonya	3,9	**39**	Litvanya	3,4
15	İspanya	3,9	**40**	Portekiz	3,4
16	Tayvan	3,9	**41**	Suudi Arabistan	3,4
17	Kore, Cum.	3,8	**42**	Türkiye	3,4
18	Amerika Birleşik Devletleri	3,8	**43**	Hırvatistan	3,3
19	Avustralya	3,7	**44**	Çek Cumhuriyeti	3,3
20	Çin	3,7	**45**	Malta	3,3
21	Yunanistan	3,7	**46**	Umman	3,3
22	İtalya	3,7	**47**	Filipinler	3,3
23	Norveç	3,7	**48**	Slovakya	3,3
24	Güney Afrika	3,7	**49**	Slovenya	3,3
25	Birleşik Krallık	3,7	**50**	Vietnam	3,3

Kaynak: (World Bank, 2024).

Tablo 1'de yer alan 2023 yılında yayınlanan lojistik performans endeksi incelendiğinde 1.sırada, 4.3 puan ile Singapur'un yer aldığı görülmektedir. 2.sırada ise, 4.2 puanla Finlandiya yer alırken bu ülkeleri sırasıyla Danimarka, Almanya, Hollanda ve İsviçre 4.1 puanla takip ederken, ardından Avusturya, Belçika, Kanada ve Hong Kong 4.0'lık puanıyla ilk 10'u oluşturmuşlardır.

2.2. Küresel İnovasyon Endeksi

Ekonomilerde üretim faktörünün yükseltilmesi ülkeler açısından oldukça önemlidir. Üretim faaliyeti artarsa ve ülke rekabetçi bir duruma gelirse kalkınmadan söz edilebilir. Bu durumda üretimde farklılık ve rekabetin gelişmesi hususunda karşımıza çıkan önemli bir olgu inovasyon kavramıdır. İnovasyon, ulusların yaşam standartlarını ve refah düzeylerini artıran önemli bir faktördür. İnovasyon aracılığıyla, ülke kaynakları daha etkin kullanılacak, katma değerli üretim gerçekleştirilecek, istihdam artırılacak ve hayat standartları yükselecektir. İnovasyonla birlikte sadece ekonomik getiri elde edilip kazançlar artmamakta inovasyon ayrıca toplumsal düzenin sağlanmasında da kritik bir rol oynamaktadır (Elçi, 2007: 31).

İnovasyon faaliyeti işletmelere birçok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlardan bazıları ise şunlardır (Uzkurt, 2010: 30):

- Maliyet avantajı
- Verimlilik artışı

- Rekabet üstünlüğü
- Pazardan aldığı payın artışı
- Karlılık oranının yükselmesi
- Kalite ve standartlarda artış
- Ürün çeşitlendirmesi ve ürün karmasının oluşturulması
- Yeni pazar imkanları
- Müşteri memnuniyetinin artması
- Çalışma koşullarının iyileştirilmesi.

İnovasyon kavramının işletmelere birçok avantaj sunmasının yanı sıra ülkelere de birçok avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar ise şunlardır (Uzkurt, 2010: 38):

- Refah artışı
- Hayat standartlarında artış
- Ekonomik büyüme
- Döviz getirisi
- Dış ticaret artışı
- Kaynakların etkin kullanımı
- İstihdam artışı
- Küreselleşmenin hızlanması
- Ekonomik bağımlılıktan kurtulma
- Girişimci artışı
- Kalkınmanın hızlanması
- Yeni kaynaklar yaratılması.

Görüldüğü üzere inovasyon kavramı hem mikro bazda işletmelere hemde makro bazda toplumlara ve ülkelere ciddi avantajlar sağlayan oldukça önemli bir olgu haline gelmiştir. Bu kapsamda ülkelerin ve işletmelerin inovasyon faaliyetine önem vermeleri gerekmektedir. Ülkelerin girişimcilerini teşvik edici politikalar izlemesi ve inovasyonu kültür haline getirmesi toplumları pozitif yönde etkileyecektir. Bu kapsamda ülkelerin küresel ölçekte inovasyon düzeylerini araştırtan araştırmalar bulunmaktadır.

Bunlardan en önemlisi ise her sene düzenli bir şekilde Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Örgütü (WIPO), INSEAD ve Cornell Üniversitesi koordinasyonunda yayınlanan Küresel İnovasyon Endeksi'dir. Bu endekste 132 ülkenin inovasyon performansı ölçümlenmekte ve sıralanmaktadır. Bu endekste inovasyon girdi alt endeksi ve inovasyon çıktı alt endeksi olmak üzere iki ana alt boyut bulunmaktadır. İnovasyon girdi alt endeksinin içerisinde "kurumlar, insan sermayesi ve araştırma, altyapı, pazarın gelişmişliği ve iş gelişmişliği" kriterleri yer alırken, inovasyon çıktı alt endeksinde ise "bilgi ve teknoloji çıktıları ile yaratıcı çıktılar" kriterleri yer almakta ve endekste ülke sıralamaları bu kapsamda gerçekleştirilmektedir (Baş, 2020: 2).

Tablo 2**: 2023 Küresel İnovasyon Endeksi İlk 50 Ülke ve Skorları**

Sıra	Ülke	Skor	Sıra	Ülke	Skor
1	İsviçre	67,6	**26**	İtalya	46,6
2	İsveç	64,2	**27**	Yeni Zelanda	46,6
3	ABD	63,5	**28**	Güney Kıbrıs	46,3
4	Birleşik Krallık	62,4	**29**	İspanya	45,9
5	Singapur	61,5	**30**	Portekiz	44,9
6	Finlandiya	61,2	**31**	Çekya	48,8
7	Hollanda	60,4	**32**	BAE	43,2
8	Almanya	58,8	**33**	Slovenya	42,2
9	Danimarka	58,7	**34**	Litvanya	42,0
10	Güney Kore	58,6	**35**	Macaristan	41,3
11	Fransa	56,0	**36**	Malezya	40,9

Tablo 2 (Devamı): **2023 Küresel İnovasyon Endeksi İlk 50 Ülke ve Skorları**

12	Çin	55,3	**37**	Letonya	39,7
13	Japonya	54,6	**38**	Bulgaristan	39,0
14	İsrail	54,3	**39**	Türkiye	38,6
15	Kanada	53,8	**40**	Hindistan	38,1

Kaynak: (WIPO, 2024).

Tablo 2'de görüldüğü üzere 2023 yılında yayınlanan küresel inovasyon endeksi incelendiğinde 1.sırada 67,6 puanla İsviçre yer alırken, 2. Sırada 64,2 puanla İsveç yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla 63,5 puanla ABD, 62,4 puanla Birleşik Krallık, 61,5 puanla Singapur, 61,2 puanla Finlandiya, 60,4 puanla Hollanda, 58,8 puanla Almanya, 58,7 puanla Danimarka ve 58,6 puanla Güney Kore izlemekte ve ilk 10 sıra bu ülkelerden oluşmaktadır. Ayrıca Türkiye, 38,6 puan ile 39. sırada yer almaktadır.

2.3. İhracat Performansı

İhracat performansı, "işletmenin bir ürünü dış pazara ihraç ederken hedeflerine ulaşma derecesi" olarak ifade edilmektedir (Çavuşgil ve Zou, 1994: 12). Diğer bir tanımda ise ihracat performansı, "ihracatçı işletme ve çevre faktörlerinden yola çıkılarak yaratılan ihracat pazarlama stratejilerinin ve işletmenin elinde bulunan değerlerin faydalı şekilde kullanılmasının ihracat hareketlerinin sonuçlarını etkilemesi" olarak ele alınmaktadır (Diamantopoulos ve Kakkos, 2007: 25).

İşletmelerin ihracata olan bağlılıkları ve uluslararası faaliyetlerde bulunmaları işletmelerin geleceği açısından kritik öneme sahipken, ihracat performansının da belirleyicisi durumundadır. Rekabet avantajı elde etmenin en temel yolu ihracat performansının güçlü bir noktada olmasıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca ihracat performansının iyileştirilmesi işletmelere güçlü finansal veriler de sunmaktadır (Gregory vd., 2019: 147). İşletmeler için ihracat performansının belirleyici unsurları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: **İhracat Performansının Belirleyicileri**

İÇSEL	**DIŞSAL**
İhracat Pazarlaması Stratejileri -İhracat Planlaması -İhracat Organizasyonu -Pazar Araştırmaları -Ürün Adaptasyonu/Ürünün Gücü -Fiyat Adaptasyonu/Fiyat Rekabeti/Fiyat Belirleme -Promosyon Adaptasyonu/Promosyon Yoğunluğu -Dağıtım Kanalının Adaptasyonu -Dağıtım Kanalı İlişkileri/Dağıtım Kanal Tipi **Yönetim Tutum ve Algılamaları** -Yönetimin ihracata ve uluslararası faaliyete katılım ve desteği -Proaktif ihracat motivasyonları -İhracat avantajlarının algılanması -İhracat engellerinin algılanması	**Finansal Ölçüler** - Satış ile ilgili ölçüler - Kâr ile ilgili ölçüler - Büyüme ölçümleri **Finansal Olmayan Ölçümler** - Başarının algılanması -Tatmin - Amaçlara ulaşılması/başarılması **Karma Ölçüler**
Yönetim Özellikleri **-**Yönetimin/ yöneticilerin uluslararası deneyimi **Firma Özellikleri ve Yetenekleri** **-Firmanın büyüklüğü, özellikleri** **-Firmanın uluslararası yetenekleri** -Firmanın yaşı -Firmanın teknolojileri -Firmanın kaynak/kabiliyetler	**Endüstri Özellikleri** -Endüstrinin teknoloji yoğunluğu -Endüstrinin istikrarlılık seviyesi **Yurt Dışı Pazarların Özellikleri** - İhracat pazarlarının çekiciliği - İhracat pazarlarındaki rekabet - İhracat pazarlarındaki bariyerler **Yurt İçi Pazarların Özellikleri**

Kaynak: (Yücel ve Kara, 2014: 153).

İşletmeler için büyümenin en önemli yolu olan ihracat, ülkeler açısından da önem arz etmektedir. Bu açıdan ihracat performansının belirleyicileri dikkate alınmalıdır. İşletmelerin ekonomik büyümelerini ve sürdürülebilirliklerini sağlamasının anahtar belirleyicilerinden birisi uluslararası pazarlara açılmaları yani ihracat performanslarını artırmaları yatmaktadır. İhracat performansı, ülkelerin milli gelirlerini artıracak en önemli destek fonksiyonudur (Puspita vd., 2015: 4521).

İhracat faaliyeti gelişmekte olan ülkelerde gayri safi yurtiçi hasılaya ortalama %30, işgücüne ise ortalama %78 oranında katkı sunmaktadır (Imran vd., 2020: 47). Bu veriler dikkate alındığında ihracat performansının özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ülke ekonomilerine çok ciddi katkılar sunduğunu söylenebilir. Bu kapsamda Dünya'da ihracatta söz sahibi olan ülkelerin incelenmesi ve mevcut durumun ortaya konulması gerekmektedir. Dünya'da ihracat yapan ülkelerin sıralaması ise şu şekildedir:

Tablo 4: **2023 Yılı İhracat Sıralaması**

Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	Çin	**26**	İsveç
2	Amerika Birleşik Devletleri	**27**	Norveç
3	Almanya	**28**	Macaristan
4	Hollanda	**29**	Danimarka
5	Japonya	**30**	Slovakya
6	İtalya	**31**	Güney Afrika
7	Fransa	**32**	Romanya
8	Güney Kore	**33**	Şili
9	Hong Kong	**34**	Portekiz
10	Kanada	**35**	Finlandiya
11	Belçika	**36**	Slovenya
12	Birleşik Krallık	**37**	Arjantin
13	Singapur	**38**	Peru
14	Tayvan	**39**	Yunanistan
15	İspanya	**40**	Kolombiya
16	İsviçre	**41**	Bulgaristan
17	Polonya	**42**	Litvanya
18	Avustralya	**43**	Yeni Zelanda
19	Brezilya	**44**	Ukrayna
20	Malezya	**45**	Ekvador
21	Tayland	**46**	Sırbistan
22	Çek Cumhuriyeti	**47**	Hırvatistan
23	Türkiye	**48**	Letonya
24	Avusturya	**49**	Estonya
25	İrlanda	**50**	Kosta Rika

Kaynak: (Trademap, 2024).

Ülkeler için ihracat performansını ölçümlemenin en iyi yolu ihracat rakamlarını incelemekten geçmektedir. Bir ülkenin ihracat performansının en temel göstergesi gerçekleştirmiş olduğu ihracat hacmidir (Balcılar vd., 2014: 452). Bu açıdan Tablo 4'e bakıldığında Dünya'da ihracatta söz sahibi olan ülkelerin başında 1.sırada Çin ve 2.sırada Amerika Birleşik Devletleri yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla Almanya, Hollanda, Japonya, İtalya, Fransa, Güney Kore, Hong Kong ve Kanada takip etmektedir.

3. Literatür Taraması

Araştırmanın bu kısmında gerçekleştirilen araştırmaya benzer literatürde yer alan bilimsel araştırmalara yer verilmektedir. Helvacıoğlu ve Demirkol (2023), yaptıkları araştırmada inovasyon ve ihracat ilişkisini inceleyerek, lojistik performansın aracı rolünü analiz etmişlerdir. Çalışmada anket yöntemiyle üst düzey ve orta düzey yöneticilere sorular sorulmuş ve değişkenler arasındaki

ilişki ele alınmıştır. Yapılan regresyon ve korelasyon analizleri sonucunda inovasyon ile ihracat arasında doğrudan bir ilişki tespit edilirken, lojistik performansın ise bu ilişki içerisinde kısmi aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir.

Süygün ve Kaplan (2021), araştırmalarında inovasyonun ülkelerin ihracat performansı üzerine etkisini incelemişlerdir. Türkiye ve AB ülkesi olan 27'yi ülkenin verilerini panel veri aracılığıyla analiz etmiş ve sonuçlandırmışlardır. Çalışma sonucunda, elde edilen bulgular incelendiğinde inovasyon ve ihracat ilişkisi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Bensassi vd. (2015), çalışmasında lojistik altyapı faaliyetleri ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İspanya özelinde yapılan bu çalışmada çekim modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda lojistiğin ürün akışında oldukça önemli olduğunu ve ihracatı desteklediğini vurgularken, özellikle lojistik tesislerin sayısının, büyüklüğünün ve kalitesinin ihracat üzerinde olumlu etkisini tespit etmiştir.

Chen (2013), araştırmasında ihracatta inovasyonun rolünü belirlemeye çalışmaktadır. 105 ülkenin verilerini alarak inovasyonun ticarete konu olan ürün sayısını artırıp artırmadığını incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda inovasyonun ihracat üzerindeki etkisi gelişmemiş ülkeler için gelişmiş ülkelere göre daha güçlü olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çalışma analizlerinde inovatif ülkelerin daha fazla miktarda ihracat yaptığı ve daha iyi fiyatlar talep ettiği görülürken; bu durum inovasyonun ihracatın ürün kalitesini artırdığı sonucunu göstermektedir.

Balkar ve Pınar (2022), yaptıkları araştırmada lojistik inovasyon, rekabet gücü ve ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu incelemede, Kahramanmaraş'ta yer alan ihracatçı işletmelerde çalışanlara anket uygulanmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen regresyon ve korelasyon analizleri sonucunda lojistik inovasyon, rekabet gücü ve ihracat performansı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Altıntaş (2020), yaptığı araştırmada inovasyon ve lojistik boyutları arasındaki ilişkiyi tespite yönelik ampirik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda ekonomide dünyada önemli bir noktada olan G7 ülkelerinin verileri detaylandırılmıştır. Korelasyon analizlerinin yapıldığı bu çalışmada G7 ülkelerinde inovasyon ve lojistik arasında çok yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Söz konusu ilişkinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu ve G7 ülkelerinin ekonomik büyüklüklerinde bu iki unsurun pay sahibi olduğu tespit edilmiştir.

Şıpoş ve Bizoi (2015), çalışmalarında inovasyon ve lojistik performans ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada, lojistik performans endeksinde yer alan 24 Avrupa ülkesi verileri değerlendirilmiştir. İlk olarak inovasyonun lojistik performansı ne kadar etkilediği araştırılırken, ikinci olarak da lojistik performansın yük taşıma hacmi ve fiyatları üzerine etkisini incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda bir ülkenin inovasyon performansı ne kadar iyileşirse lojistik performansın da o oranda iyileştiği ve arttığı görülmektedir.

Tekin ve Hancıoğlu (2018), yaptıkları araştırmada inovasyon belirleyicilerinin ihracat performansına etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 36 ülkenin verilerini panel veri analizi yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda, inovasyon performansı ile ihracat performansı arasında doğrudan ilişki tespit edilirken, özellikle insan kaynakları, girişimcilik, araştırma sistemleri gibi varlıkların ihracat performansı üzerinde daha etkili olduğu görülmüştür.

Rodil vd. (2016), araştırmasında İspanya'da yer alan 213 firma çalışanına anket uygulamıştır. Araştırmada şirketlerin inovasyon ve ihracat davranışı arasındaki tutumları ele alınmaktadır. Araştırmada anket sonuçları çoklu ve doğrusal olmayan regresyon (logit ve tobit) modelleri ile çözümlenmiştir. Çalışma sonucunda, inovasyonun firma rekabet gücü (yeni pazarlara açılması, verimliliğin arttırılması, yeni ürünler yaratılması vb.) üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Madonna ve Handoyo (2023) araştırmasında, Endonezya'da yer alan teknoloji yoğunluğuna dayalı olarak imalat sanayinin ihracat çeşitlendirmesinde inovasyon, lojistik performans ve beşerî

sermayenin etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmada, Generalized Method of Moments (GMM) yöntemi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, Endonezya imalat sanayisinde ihracat çeşitlendirmesin inovasyon performansının, lojistik performansın ve eğitimli beşerî sermayenin etkisini tespit etmişlerdir.

Tang ve Abosedra (2019), araştırmalarında 23 Asya ülkesini inceleyerek ihracata dayalı büyüme performansının lojistik performansa bağlı olup olmadığını tespit etmeyi hedeflemişlerdir. Araştırma sonucunda, incelenen tüm ülkelerde ihracata dayalı büyüme hipotezinin lojistik performansa bağlı olduğunu tespit ederken, ayrıca lojistik sektörü performansının ticareti kolaylaştırıcı önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde uluslararası piyasalarda var olmanın en etkili ve en hızlı yolu olarak ihracat görülmektedir. İhracatla birlikte işletmeler karlılıklarını artırırken, ülkeler de ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmektedir. Uluslararası ticaretin önemli bileşeni olan ihracat ekonomik kalkınmanın da temeli olarak görülmektedir. Bu nedenle gerek işletmeler gerekse devletler ekonomilerini ve karlılıklarını artırmanın yolunun ihracattan geçtiğini bilmekte ve öncelik vermektedirler (Singh ve Gautam, 2019: 22).

Küresel inovasyon ve lojistik performans da tıpkı ihracat performansı gibi ülkeler ve işletmeler için varlıklarını artırabilmenin ve sürdürebilmenin temel koşullarından birisi haline gelmiştir. İnovasyon yenilik yapabilme ve kendini geliştirebilme unsurudur. Şayet ülkeler inovatif faaliyetler geliştiremediği ve teknoloji üretemedikleri takdirde sürekli teknoloji ithalatı gerçekleştirmek zorunda kalacaklardır. Bu unsurda ekonomide cari açığa sebebiyet verecektir. Bu noktada hükümetlerin ihracat performansını tek başına arttırıcı politikaları yetersiz kalacaktır. Bu unsurların birlikte arttırılması ve birbirlerini desteklemesi ekonomik kalkınma için vazgeçilmez bir unsurdur (Oralhan ve Büyüktürk, 2019: 472).

Bu açıdan bakıldığında ihracat performansı, küresel inovasyon performansı ve lojistik performansın birbiriyle ilişkisinin bilimsel olarak ortaya konulması önemlidir. Bu çalışmanın amacı da lojistik performansın, küresel inovasyon ve ihracat performansı üzerindeki etkisini ve aracılık rolünü incelemektir.

4.2. Araştırmanın Özgün Değeri

Lojistik performansın ihracat performansıyla (Bensassi vd., 2015; Tang ve Abosedra, 2019; Balkar ve Pınar, 2022), lojistik performansın inovasyon performansıyla (Altıntaş, 2020; Şıpoş ve Bizoi, 2015; Madonna ve Handoyo, 2023) ve ihracat performansının inovasyon performansıyla (Chen, 2013; Rodil vd., 2016; Tekin ve Hancıoğlu, 2018; Süygün ve Kaplan, 2021) ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma literatür taramasında detaylı bir şekilde verilmektedir. Fakat lojistik performans, ihracat performansı ve küresel inovasyon performansının üçünü aynı anda ele alan tek bir çalışma (Helvacıoğlu ve Demirkol, 2023) tespit edilmiştir. Bu çalışmada yöneticiler üzerine belirlenen sorular sorularak anket yapılmış ve analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmayı bu çalışmadan ayıran ve özgün değerini ortaya koyan yanı ise lojistik performans endeksi ve küresel inovasyon endeksi gibi tüm dünyanın güvenirliğini kazanan iki endeksle ülkelerin ihracat sıralamaları dikkate alınarak regresyon ve korelasyon analizlerinin gerçekleştirilmesi olmuştur.

4.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen Lojistik Performans Endeksi, Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Örgütü (WİPO), INSEAD ve Cornell Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Küresel İnovasyon Endeksi ve ülkelerin ihracat sıralamaları dünya ticaretinin en büyük veri tabanlarından birisi olan TradeMap üzerinden alınarak veriler hazırlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıklarını ise 2023 yılında yayınlanan Lojistik Performans Endeksindeki ilk 50 ülke, 2023 yılında yayınlanan Küresel İnovasyon Endeksindeki ilk 50 ülke ve ülkelerin 2023 yılında en fazla ihracat gerçekleştiren ilk 50 ülke oluşturmaktadır. Lojistik performans endeksi ve Küresel İnovasyon endeksinin 2023 yılında yayınlanmış olması sınırlılıkları belirlemede öncü olmuştur. İhracat performansında da 2023 yılında en fazla ihracat gerçekleştirilen 50 ülke dünya ihracatının büyük çoğunluğunu oluşturduğu için ilk 50 ülke sınırlılığımızı oluşturmaktadır.

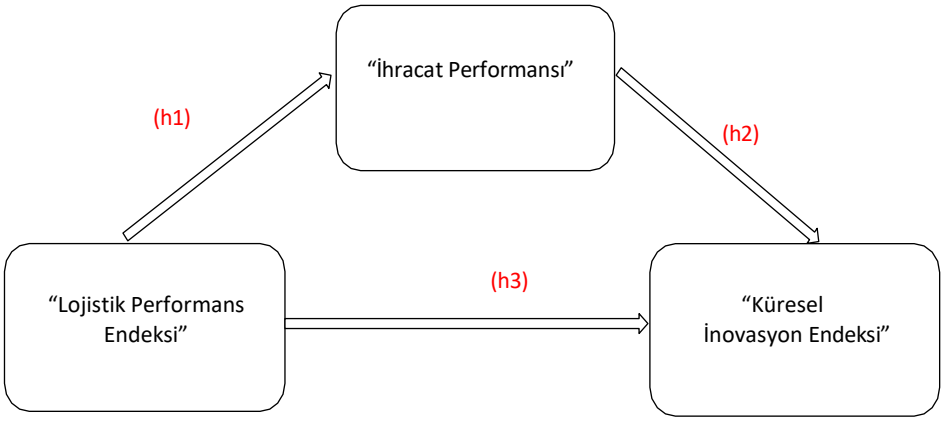
4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada hipotezlerin analizleri için öncelikle lineer regresyon modeli uygulanmıştır. Daha sonra korelasyon analizleri aracılık etkisinin test edildiği hiyerarşik regresyon analizleri tamamlanmıştır. Aracılık analizleri bağımlı değişken ve bağımsız değişen arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli bir analiz türüdür (Baron ve Keny, 1986). Aracılık değişkeninin gerçekleştirilebilmesi için IBM SPSS 27 İstatistik Paket Programına eklenilen PROCESS Versiyon 4.2. uygulaması kullanılmış, regresyon ve korelasyon analizleri yapılarak araştırma tamamlanmıştır.

4.5. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada belirlenen lojistik performans endeksi, küresel inovasyon endeksi ve ihracat performansı ilişkisini ölçümlemek ve aracı rolünü tespit edebilmek için gerçekleştirilen model ve hipotezler şunlardır:

Şekil 1: **Araştırma Modeli**

H1: Lojistik Performansın, ihracat performansı üzerine doğrudan bir etkisi var mıdır?

H2: İhracat Performansının, küresel inovasyon üzerine doğrudan bir etkisi var mıdır?

H3: Lojistik Performansın, küresel inovasyon üzerine doğrudan bir etkisi var mıdır?

H4: Lojistik Performansın, küresel inovasyon üzerine etkisinde ihracat performansının aracı rolü var mıdır?

4.6. Araştırma Hipotezlerinin Analiz Edilmesi

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli ve hipotezleri ile ilgili analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Pearson Korelasyon (Two-tailed) analizi yapılmıştır. İki ayrı değişken arasındaki ilişki katsayısı r =<.30 zayıf, r =>.30 ile r =<.70 olduğunda orta ve son olarak r =>.70 ise yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir (Köklü, Büyüköztürk ve Çokluk, 2007). Böylece analizler sonucu elde edilen bulgular her bir hipotez altında tablolar halinde verilerek sunulmuştur.

Korelasyon analizi sonuçları inovasyon performans ile lojistik performans ve ihracat performansı değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve yüksek düzeyde korelasyon olduğu belirlenmiştir. Bu analize göre Baron ve Kenny tarafından ortaya atılan iki ön

şartı karşılayıp karşılamadığı analiz edilir (Civelek, 2018). Gerçekleştirilen araştırmada ön şart sağlanmıştır.

Tablo 5: **Korelasyon Analiz Tablosu**

		İnovasyon Performans	Korelasyon Lojistik Performans	İhracat Performans
İnovasyon Performans	Pearson Correlation	1	,980**	,971**
	Sig. (2-tailed)		**,000**	**,000**
Lojistik Performans	Pearson Correlation	,980**	1	,994**
	Sig. (2-tailed)	**,000**		**,000**
İhracat Performans	Pearson Correlation	,971**	,994**	1
	Sig. (2-tailed)	**,000**	**,000**	

Not: **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Şekil 2: **Lojistik Performans ve İhracat Performans İlişkisi**

H_1: Lojistik Performans Endeksinin İhracat Performansı üzerine etkisi bulunmaktadır.

Tablo 6: **H_1 Hipotezi Regresyon Analizi**

Model Summary[b]					
Model	**R**	**R Square**	**Adjusted R Square**	**Std. Error of the Estimate**	**Durbin-Watson**
1	,994[a]	,989	,988	3,1155	,519

a. Predictors: (Constant), lojistik performans
b. Dependent Variable: ihracat performans

Doğrusal regresyon modelinde R^2= 0,989'dir. Bununla birlikte modeldeki bağımlı değişken ihracat performansının %98,9'i bağımsız değişken lojistik performans endeksi açıklarken %1,1'lik kısım modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 7: **H_1 Hipotezi ANOVA Tablosu**

ANOVA[a]						
Model		**Sum of Squares**	**df**	**Mean Square**	**F**	**Sig.**
1	Regression	82373,760	1	82373,760	8486,427	,000[b]
	Residual	951,240	98	9,707		
	Total	83325,000	99			

a. Dependent Variable: ihracat performans
b. Predictors: (Constant), lojistik performans

Modelin F (Anova) testinin sonucuna göre ihracat performans ile modele dahil edilen bağımsız değişken lojistik performans arasında doğrusal ilişki F (Anova) testinin anlamlılık değerleri p<.05 olarak bulunmuştur. Bir başka ifade ile lojistik performans endeksi ile ihracat performansı arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

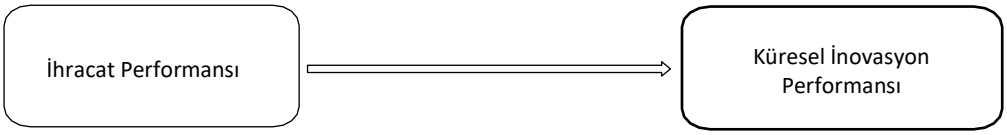
Araştırmada bulunan bağımsız değişkenin modele etkisini belirlemeye yarayan kısmi regresyon katsayıları incelendiğinde, ihracat performansı ile bağımsız değişken olan lojistik performans endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca lojistik performans endeksi bileşeninin anlamlılık değeri p<.05 olarak bulunduğundan H_1 hipotezi olan "Lojistik Performans

Endeksinin İhracat Performansı Endeksi Üzerinde Etkisi Bulunmaktadır" hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 8: **H_1 Hipotezi Katsayılar Tablosu**

Coefficients[a]								
Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1	(Constant)	-137,889	2,069		-66,658	,000		
	Lojistik Performans	57,859	,628	,994	92,122	,000	1,000	1,000
a. Dependent Variable: İhracat Performans								

Şekil 3: **İhracat Performansı ve Küresel İnovasyon Performansı İlişkisi**

H_2: İhracat Performansının Küresel İnovasyon üzerine etkisi bulunmaktadır.

Tablo 9: **H_2 Hipotezi Regresyon Analizi**

Model Summary[b]					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,971[a]	,943	,943	3,0986	,290
a. Predictors: (Constant), ihracat					
b. Dependent Variable: inovasyon					

Doğrusal regresyon modelinde R^2= 0,943 'dür. Bununla birlikte modeldeki bağımlı değişken küresel inovasyon endeksinin %94,3'nü bağımsız değişken ihracat performansı açıklarken %5,7'lik kısım modele dahil edilmeyen değişken tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 10: **H_2 Hipotezi ANOVA Tablosu**

ANOVA[a]						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	15661,537	1	15661,537	1631,174	,000[b]
	Residual	940,936	98	9,601		
	Total	16602,473	99			
a. Dependent Variable: inovasyon						
b. Predictors: (Constant), ihracat						

Modelin (F) (anova) testi tablosu sonucuna göre küresel inovasyon endeksi ile bağımsız değişken ihracat performansı arasındaki doğrusal ilişki F (anova) testi anlamlılık değerinin p<.05 ile istatistiki olarak pozitif yönde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç ihracat performans endeksi ile küresel inovasyon performans endeksi arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu açıklamaktadır.

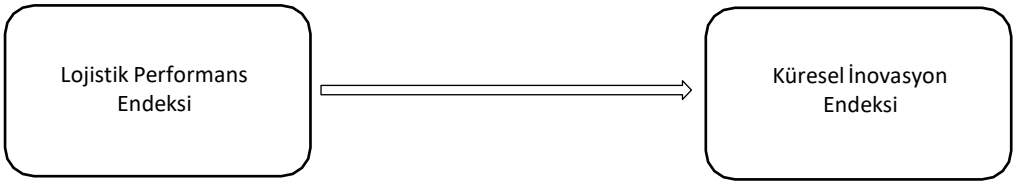
Tablo 11: **H_2 Hipotezi Katsayılar Tablosu**

Coefficients[a]								
Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1	(Constant)	15,719	,624		25,175	,000		
	İhracat	,434	,011	,971	40,388	,000	1,000	1,000
a. Dependent Variable: inovasyon								

Araştırmada bulunan bağımsız değişkenin modele etkisini belirlemeye yarayan kısmi regresyon katsayıları incelendiğinde, küresel inovasyon endeksi ile bağımsız değişken olan ihracat performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca lojistik performans

endeksi bileşeninin anlamlılık değeri p<.05 olarak bulunduğundan H_2 hipotezi olan "İhracat Performansının Küresel İnovasyon Üzerinde Etkisi Bulunmaktadır" hipotezi kabul edilmektedir.

Şekil 4: **Lojistik Performansı ve Küresel İnovasyon Performansı İlişkisi**

H_3: Lojistik Performansın Küresel İnovasyon üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Tablo 12: **H_3 Hipotezi Regresyon Analizi**

Model Summaryb

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,980a	,960	,960	2,6012	,521

a. Predictors: (Constant), lojistik
b. Dependent Variable: inovasyon

Doğrusal regresyon modelinde R^2= 0,960'dır. Bununla birlikte modeldeki bağımlı değişken küresel inovasyon endeksinin %96,0'nı bağımsız değişken lojistik performans endeksi açıklarken %4'lük kısım modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 13: **H_3 Hipotezi ANOVA Tablosu**

ANOVAa

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	15939,374	1	15939,374	2355,693	,000b
	Residual	663,099	98	6,766		
	Total	16602,473	99			

a. Dependent Variable: inovasyon
b. Predictors: (Constant), lojistik

Modelin (F) (anova) testi tablosu sonucuna göre küresel inovasyon endeksi ile bağımsız değişken lojistik performans endeksi arasında bulunan F (anova) testi anlamlılık değeri p<.05 ile istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç lojistik performans endeksi ile küresel inovasyon endeksi bileşenleri arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 14: **H_3 Hipotezi Katsayılar Tablosu**

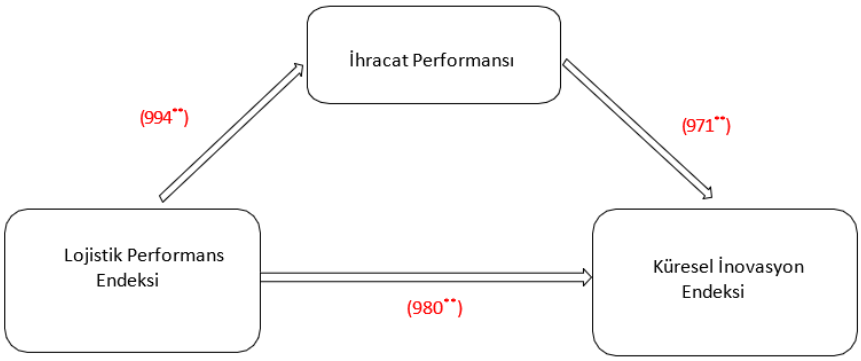
Coefficients[a]

Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1	(Constant)	-45,257	1,727		-26,204	,000		
	Lojistik	25,451	,524	,980	48,535	,000	1,000	1,000

a. Dependent Variable: inovasyon

Araştırmada bulunan bağımsız değişkenin modele etkisini belirlemeye yarayan kısmi regresyon katsayıları incelendiğinde, küresel inovasyon endeksi ile bağımsız değişken olan lojistik performans endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca lojistik performans endeksi bileşeninin anlamlılık değeri p<.05 olarak bulunduğundan H_3 hipotezi olan "Lojistik Performansın Küresel İnovasyon Üzerinde Etkisi Bulunmaktadır" hipotezi kabul edilmektedir.

Şekil 5: **Lojistik Performansın Küresel İnovasyon Üzerine Etkisinde İhracat Performansının Aracılık Rolü**

Not: **. Standardize edilmiş katsayılar üzerinden hesaplanan beta katsayıları

H_4: Lojistik Performansın, küresel inovasyon üzerine etkisinde ihracat performansının aracı rolü bulunmaktadır.

Tablo 15: **H_4 Hipotezi Regresyon Analizi**

Model Summary[b]

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,980a	,961	,960	2,5892	,610

a. Predictors: (Constant), ihracat, lojistik
b. Dependent Variable: inovasyon

Doğrusal regresyon modelinde R^2= 0,961'dir. Bununla birlikte modeldeki bağımlı değişken küresel inovasyon endeksinin %96,1'ni bağımsız değişken lojistik performans endeksi ve ihracat performans endeksi açıklarken %3,9'luk kısım modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından ifade edilmektedir.

Tablo 16: **H_4 Hipotezi ANOVA Tablosu**

ANOVA[a]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	15952,187	2	7976,093	1189,755	,000b
	Residual	650,286	97	6,704		
	Total	16602,473	99			

a. Dependent Variable: inovasyon
b. Predictors: (Constant), ihracat, lojistik

Modelin (F) (anova) testi tablosu sonucuna göre küresel inovasyon endeksi ile bağımsız değişken lojistik performans endeksi arasında bulunan F (anova) testi anlamlılık değeri p<.05 ile istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç lojistik performans endeksi ile ihracat performans endeksi ve küresel inovasyon endeksi bileşenleri arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 17: **H_4 Hipotezi Katsayılar Tablosu**

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-61,260	11,703		-5,235	,000
	Lojistik	32,166	4,885	1,238	6,584	,000
	İhracat	-,116	,084	-,260	-1,382	,170

a. Dependent Variable: inovasyon

Araştırmada bulunan bağımsız değişkenin modele etkisini belirlemeye yarayan kısmi regresyon katsayıları incelendiğinde, sonuç olarak lojistik performans endeksi ile ihracat performans endeksi ve küresel inovasyon endeksi bileşenleri arasında anlamlı olmayacak şekilde düşük düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda lojistik performans endeksi bileşeninin anlamlılık değeri p>.05 olarak bulunduğundan H_4 hipotezi olan "Lojistik Performansın, küresel inovasyon üzerine etkisinde ihracat performansının aracı rolü bulunmaktadır" hipotezi reddedilmektedir.

5. Sonuç

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeleri için ihracat faaliyetinin iyi bir noktada olması gerekmektedir. İhracat faaliyetinin iyi bir noktada olabilmesi için ise ülke altyapılarının ve ticari olanaklarının belirli bir düzeyde olması lazımdır. Bu noktada ülkelerin ihracat performanslarını artıracak unsurların tespiti ve ekonomi politikalarının dizaynı oldukça önemlidir. Bu çalışmada lojistik performansın ihracat performansı üzerine, ihracat performansının, küresel inovasyon üzerine, lojistik performansın, küresel inovasyon üzerine ve lojistik performansın, küresel inovasyon üzerine etkisinde ihracat performansının aracı rolü incelenmiştir.

Yapılan araştırmada lojistik performansın, küresel inovasyon performansıyla, lojistik performansın ihracat performansıyla ve küresel inovasyon performansının ihracat performansıyla olan ilişkisi tek tek ele alınmıştır. Ayrıca lojistik performansın, küresel inovasyon üzerine etkisinde ihracat performansının aracı rolünün tespiti de gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda lojistik performansın ihracat performansıyla doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İlgili yazında yapılan çalışmalara (Bensassi vd., 2015; Tang ve Abosedra, 2019; Balkar ve Pınar, 2022) bakıldığında lojistik performansın ihracat performansına doğrudan etkisi olduğu tespit edilmiş ve çalışma sonucumuzu desteklemiştir.

Yapılan araştırmada lojistik performansın inovasyon performansıyla ilişkisi de ele alınmış ve doğrudan ilişki tespit edilmiştir. İlgili literatüre bakıldığında (Altıntaş, 2020; Şıpoş ve Bizoi, 2015; Madonna ve Handoyo, 2023) lojistik performansın inovasyon performansıyla doğrudan ilişkisini tespit etmiş ve çalışma sonucumuzu desteklemiştir. İhracat performansıyla inovasyon performansı incelendiğinde ise yine doğrudan ilişki tespit edilmiştir. İlgili literatüre (Chen, 2013; Rodil vd., 2016; Tekin ve Hancıoğlu, 2018; Süygün ve Kaplan, 2021) bakıldığında ihracat performansının inovasyon performansı arasında ilişki tespit edilmiş ve çalışma sonucumuz desteklenmiştir.

Son olarak modelde lojistik performans endeksinin, küresel inovasyon endeksi üzerinde ihracat performansının aracı etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. İlgili literatürde yapılan (Helvacıoğlu ve Demirkol, 2023) çalışmada inovasyon ve ihracat performansı arasında ilişki olduğu ve lojistik performansında bu ilişkide kısmı aracılık rolü bulunduğunu tespit etmiştir. Çalışma sonuçları arasında oluşan bu değişikliğin temelinde kullanılan değişkenlerin farklılığı olduğu düşünülmektedir.

Bu kapsamda ülke temsilcilerine önerilerimiz, kamu politikalarında mutlaka bu unsurların birbirini destekleyici nitelik olduğunu göz ardı etmeden tüm politikaları geliştirmeye odaklanılmalıdır. Aksi takdirde tek bir politika geliştirilmesi performansın iyileşmesinde eksik kalacaktır. Sektör temsilcilerine önerilerimiz ise yatırım yapacakları ülkelerin bu üç performansı dikkate alarak yatırımlarını gerçekleştirmeleri olacaktır. Ayrıca ihracat performanslarını iyileştirmek daha fazla pazarda yer almak istiyorlarsa mutlaka inovasyona ve lojistiğe yatırım yapmaları gerekmektedir. Bundan sonraki araştırmacılara önerilerimiz ise, çalışmada ülke bazlı analiz gerçekleştirilmiştir, çalışma farklılaştırılarak sektör bazlı analiz gerçekleştirilebilir veya ülke bazlı spesifik bir araştırma ortaya konulabilir. Ayrıca bu araştırmada kullanılan modelde yer alan faktörlerden birisi değiştirilerek farklı unsurların aracı rolleri ele alınabilir.

Kaynakça

Altıntaş, F. F. (2020). İnovasyon ve Lojistik Boyutları Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 11(4), 1049-1067.

Arvis, J.-F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C., Raj, A. ve Naula, T. (2016). Connecting to compete 2016. The logistics performance index and its indicators. World Bank. https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/28/connecting-to-compete-2016-trade-logistics-in-the-global-economy

Balassa, B. (1978). Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis. *Review of World Economics*, 114, 24-61.

Balcılar, M., Bal, H., Algan, N. ve Demiral, M. (2014). Türkiye'nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012). *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 451-462.

Balkar, O. E. ve Pınar, A. H. (2022). *Lojistik İnovasyon, Rekabet Gücü ve İhracat Performansı İlişkisi.* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Baron, R. ve Kenny, D. (1986). The Moderator- Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173- 1182. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173

Baş, D. (2020). Küresel İnovasyon Endeksi. İstanbul: Züccaciyeciler Derneği Araştırma Raporu, https://www.zucder.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/Kuresel-Inovasyon-Endeksi.pdf.

Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M. (2015). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 95-112.

Bensassi, S., Márquez-Ramos, L., Martínez-Zarzoso, I., ve Suárez-Burguet, C., (2015). "Relationship Between Logistics İnfrastructure and Trade: Evidence from Spanish Regional Exports", *Transportation Research*, 72 (1), 47–61.

Cavuşgil, S. T. ve Zou, S. (1994). Marketing Strategy-Performance Relationship: an Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures. *Journal of Marketing,* 58(1), 1-21.

Chen, J., Sousa, C. M. ve He, X. (2016). The Determinants of Export Performance: A Review of the Literature 2006-2014. *International Marketing Review,* 33(5), 626-670.

Chen, W. C. (2013), "The Extensive and Intensive Margins of Exports: The Role of Innovation", *The World Economy*, 36(5), 607-635.

Civelek, M. E. (2018). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Metodolojisi*. İstanbul: Beta Basım

Dhanaraj, C. ve Beamish, P. W. (2003). A Resource-Based Approach to the Study of Export Performance. *Journal of Small Business Management*, 41(3), 242-261.

Diamantopoulos, A. ve Kakkos, N. (2007). Managerial Assessments of Export Performance: Conceptual Framework and Empirical Illustration. *Journal of International Marketing*, 15(3), 1-31.

Elçi, Ş. (2007). *İnovasyon: Kalkınma ve Rekabetin Anahtarı*, 2.Baskı, Ankara: Tecnopolisgrup.

Gregory, G. D., Liem V. N. ve Munib, K. (2019). "Developing E-Commerce Marketing Capabilities and Efficiencies for Enhanced Performance in Business- to-Business Export Ventures." *Industrial Marketing Management,* 78, 146-157.

Helvacıoğlu, İ. ve Demirkol, İ. (2023). İnovasyon ve İhracat Performansı İlişkisi: Lojistik Performansın Aracı Rolü. *The International New Issues in Social Sciences*, 11(1), 107-136.

Imran, M., Raziq, A., Saleem, H. M. N. ve Khaliq, M. (2020). The Moderating Effect of Business Network on the Relationship Between Export Market Orientation, Total Quality Management and Company Export Performance: Evidence from Furniture Industry of Pakistan. *South Asian Journal of Management*, 14(1), 43-60.

Lages, L. F. ve Sousa, C. M. (2010). Export Performance. *Wiley International Encyclopedia of Marketing.*

Madonna, M. ve Handoyo, R. D. (2023). The Effect of Innovation, Logistic Performance and Human Capital on Export Diversification of Manufacturing Industry. *Kinerja,* 27(1), 129-147.

Martos-Pedrero, A., Jiménez-Castillo, D., Ferrón-Vílchez, V. ve Cortés-García, F. J. (2023). Corporate Social Responsibility and Export Performance Under Stakeholder View: The Mediation of Innovation and the Moderation of the Legal Form. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management,* 30(1), 248-266.

Oralhan, B. ve Büyüktürk, M. A. (2019). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin İnovasyon Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Kıyaslanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 471-484.

Ortigueira-Sánchez, L. C., Welsh, D. H. ve Stein, W. C. (2022). Innovation Drivers for Export Performance. *Sustainable Technology and Entrepreneurship,* 1(2), 100013.

Purwaningsih, E., Muslikh, M., Suhaeri, S. ve Basrowi, B. (2024). Utilizing Blockchain Technology in Enhancing Supply Chain Efficiency and Export Performance and its Implications on the Financial Performance of SMEs. *Uncertain Supply Chain Management*, 12(1), 449-460.

Puspita, L. E., Christiananta, B. ve Ellitan, L. (2020). The Effect of Strategic Orientation, Supply Chain Capability, Innovation Capability on Competitive Advantage and Performance of Furniture Retails*. International Journal of Scientific & Technology Research,* 9(03), 4521- 4529.

Rodil, Ó., Vence, X. ve del Carmen Sánchez, M. (2016). The Relationship Between Innovation and Export Behaviour: The Case of Galician Firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 113, 248-265.

Shoham, A. (1998). Export Performance: A Conceptualization and Empirical Assessment. *Journal of International Marketing,* 6(3), 59-81.

Singh, D. A. (2009). Export Performance of Emerging Market Firms. *International Business Review,* 18(4), 321-330.

Singh, V. K. ve Gautam, A. (2019). Export Performance and Revealed Comparative Advantage of India for Handloom Industry. *Indore Management Journal*, 11(01), 21-36.

Sousa, C. M. P., Martinez-Lopez, F. J., ve Coelho, F. (2008). The Determinants of Export Performance: A Review of the Research in the Literature Between 1998 and 2005. *International Journal of Management Reviews,* 10(4), 343–374.

Styles, C., Patterson, P. G. ve Ahmed, F. (2008). A Relational Model of Export Performance*. Journal of International Business Studies,* 39, 880-900.

Süygün, M. S. ve Kaplan, F. (2021). İnovasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10(2), 73-86.

Şıpoş, G. L. ve Bizoi, C. G. (2015). Innovation and Logistic Performance: Cause and Effects. *Revista Economica*, 67(3), 112-127.

Tang, C. F. ve Abosedra, S. (2019). Logistics Performance, Exports and Growth: Evidence from Asian Economies. *Research in Transportation Economics*, 78, 100743.

Tekin, E. ve Hancıoğlu, Y. (2018). İnovasyon Belirleyicilerinin İhracat Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 897-917.

Trademap (2024). Trade statistics for international business development, https://www.trademap.org/Index.aspx.

Uzkurt, C. (2010). *"İnovasyon Yönetimi: İnovasyon Nedir, Nasıl Yapılır ve Nasıl Pazarlanır?*", Ankara Sanayi Odası yayın Organı, Temmuz-Ağustos.

WIPO (2024). *Global Innovation Index*, https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/.

World Bank (2024). *Logistics Performance Index*, https://lpi.worldbank.org/.

Yücel, A. ve Kara, C. (2014). İhracat Pazarlaması Stratejilerinin Firma Performansı Üzerine Etkileri: Elazığ'daki İhracat Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 149-172.

THE MEDIATING ROLE OF EXPORT PERFORMANCE: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX AND THE GLOBAL INNOVATION INDEX

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to examine the impact and mediating role of logistics performance on global innovation and export performance.

Method(s): In the research, firstly, linear regression model was applied to analyze the hypotheses. Then, hierarchical regression analyzes were completed in which the mediating effect of correlation analyzes was tested. Mediation analysis is an important type of analysis that examines the relationship between the dependent variable and the independent variable. In order to realize the mediation variable, PROCESS Version 4.2 application added to IBM SPSS 27 Statistical Package Program was used and regression and correlation analyzes were completed.

Findings: In this part of the research, analyzes regarding the research model and hypotheses were carried out. The results of the correlation analysis determined that there is a positive and significant relationship between innovation performance and logistics performance and export performance variables and there is a high level of correlation. According to the results of the F (Anova) test of the model, a linear relationship between export performance and the independent variable logistics performance included in the model was found to be $p<.05$. In other words, there is a positive linear relationship between the logistics performance index and export performance. When the partial regression coefficients used to determine the effect of the independent variable in the research on the model are examined, it is seen that there is a positive relationship between export performance and the independent variable, the logistics performance index. According to the results of the model's (F) (anova) test table, the linear relationship between the global innovation index and the independent variable export performance was found to be statistically positively significant with the F (anova) test significance value $p<.05$. This result explains that there is a linear relationship between the export performance index and the global innovation performance index. When the partial regression coefficients used to determine the effect of the independent variable in the research on the model are examined, it is seen that there is a positive relationship between the global innovation index and the independent variable, export performance. According to the results of the (F) (anova) test table of the model, the F (anova) test between the global innovation index and the independent variable logistics performance index was found to be statistically significant with $P <.05$. This result explains that there is a linear relationship between the logistics performance index and global innovation index components. When the partial regression coefficients used to determine the effect of the independent variable in the research on the model are examined, it is seen that there is a positive relationship between the global innovation index and the independent variable, the logistics performance index. According to the results of the (F) (anova) test table of the model, the F (anova) test between the global innovation index and the independent variable logistics performance index was found to be statistically significant with $P <.05$. This result explains that there is a linear relationship between the logistics performance index and the export performance index and global innovation index components. When the partial regression coefficients used to determine the effect of the independent variable in the research on the model are examined, it is seen that there is a significant relationship between the logistics performance index and the export performance index and global innovation index components. It was also concluded that the logistics performance index did not have a mediating effect on export performance on the global innovation index.

Conclusion: In the study, the relationship between logistics performance and global innovation performance, logistics performance and export performance, and global innovation performance and export performance were individually addressed. In addition, the mediating role of export

performance in the effect of logistics performance on global innovation was determined. As a result of the study, it was determined that logistics performance was directly related to export performance. In the study, the relationship between logistics performance and innovation performance was also addressed and a direct relationship was found. When export performance and innovation performance were examined, a direct relationship was found again. Finally, in our model, it is seen that the logistics performance index has a partially low level mediating effect on the global innovation index of the export performance index. However, since this low level effect did not provide significance, our mediating hypothesis was rejected. When these factors are taken into consideration, it can be seen that export performance, innovation performance, and logistics performance are directly related to each other. The integration of logistics management and innovation strategies plays a critical role in achieving sustainable competitive advantage in the global competitive environment.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

TÜRKİYE'NİN KALKINMA PLANLARINDA HALK SAĞLIĞI VE KENTSEL SAĞLIĞIN ELE ALINIŞI

Ebru ALA[1], Neşe AYDIN[2]

Öz

Çalışma, Türkiye'nin kalkınma planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlığın ele alınma biçimini ve zaman içindeki değişimlerini değerlendirerek, kent sağlığı ve halk sağlığına yönelik nasıl politika kararları alındığını irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'deki halk sağlığı ve kentsel sağlığı iyileştirmeyi hedefleyen politika kararlarının sürdürülebilirlik boyutları bağlamında ele alınış şekli ve zaman içinde bu yaklaşımların nasıl değiştiği ifade edilmiştir. Türkiye'deki 11 kalkınma planı değerlendirme kapsamına dahil edilmiş, kentsel sağlık ve halk sağlığı kavramları özelinde ve sürdürülebilirlik boyutları bağlamında sistematik bir tarama yapılmıştır. MAXQDA 2024 programı kullanılarak yapılan bu taramada, halk sağlığı ve kentsel sağlığı içeren ifadeler nitel ve nicel olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'deki kalkınma planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlığa yönelik alınmış olan politika kararlarının zaman içinde sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşması ve sağlığın iyileştirilmesi/geliştirilmesi için çeşitli boyutların entegre ve stratejik bir şekilde planlanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Sonuçlar, gelecekteki kalkınma planları için kritiktir; çünkü sağlık, toplumun genel refahının önemli bir belirleyicisidir.

Anahtar Kelimeler: *Halk Sağlığı, Kentsel Sağlık, MAXQDA, Kalkınma Planları, Türkiye*
JEL Sınıflandırması: *O15, I18, Q01, R58*

ADDRESSING PUBLIC HEALTH AND URBAN HEALTH IN TÜRKİYE'S DEVELOPMENT PLANS

Abstract

The study evaluates how public health and urban health are addressed in Türkiye's development plans and how these approaches have evolved over time. It specifically examines policy decisions aimed at improving public and urban health within the framework of various dimensions and their changes over time. All of Türkiye's development plans were included in the evaluation, with a systematic review focusing on the concepts of urban and public health relation to sustainability dimensions. Using the MAXQDA 2024 software, expressions containing public and urban health were analyzed both qualitatively and quantitatively. The study's results reveal that policy decisions regarding public and urban health in Türkiye's development plans have varied over time across social, economic, and environmental dimensions. These findings emphasize the necessity of integrating and strategically planning various dimensions to achieve Türkiye's development goals and to improve and enhance health. Furthermore, the results are critical for preparation and implementation of future development plans, as health remains a key determinant of society's overall well-being.

Keywords: *Public Health, Urban Health, MAXQDA, Development Plans, Türkiye*
JEL Classification: *O15, I18, Q01, R58*

[1] *Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ebruala@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5166-6692*
[2] *Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, neseaydin@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1914-3381*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 09.07.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 31.01.2025

Ala, E. ve Aydın, N. (2025). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Halk Sağlığı ve Kentsel Sağlığın Ele Alınışı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 249-262. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1513219

1. Giriş

Halk sağlığı, bireylerin genel refahını ve yaşam kalitesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Sağlıklı bireyler ve sağlıklı toplumlar, sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarını oluşturur. Bu bağlamda, hükümetlerin ve politikacıların halk sağlığına yönelik karar ve uygulamaları, ülkelerin kalkınma sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, özellikle 1963 yılından itibaren uygulamaya konulan Ulusal kalkınma planları aracılığıyla, ekonomik, sosyal, çevresel vb. alanlarda stratejik kararlar almış ve bu kararlar doğrultusunda ülkenin kalkınma hedeflerini şekillendirmiştir. Bu planlar, halk sağlığı ve kentsel sağlık gibi konuların farklı sektörlerle nasıl ilişkilendirildiğini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Halk sağlığı ve kentsel sağlık, birbirleriyle kesişen ancak farklılaşan yönlere sahip iki önemli kavramdır. Halk sağlığı, bireylerin ve toplumların genel sağlık durumunu iyileştirmeyi hedeflerken, kentsel sağlık, özellikle kentleşmenin ve kentsel çevrenin insan sağlığı üzerindeki etkilerine odaklanır. Kentsel alanlarda yaşayan nüfusun artışı ve kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte, kentsel sağlık ve halk sağlığı arasındaki bu ilişki daha da önem kazanmıştır. Sosyal ve fiziksel çevrenin insan sağlığı üzerindeki etkilerini incelemek için geliştirilen sosyo-ekolojik modeller bu iki kavramın farklı sektörlerle nasıl kesiştiğini ve birbirini nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir araç sunmaktadır. Bu modeller, sosyal ve fiziksel çevrenin halk sağlığına olan etkilerini çeşitli ölçeklerde ve ölçekler arası incelerken, aynı zamanda evlerden başlayarak komşuluk birimlerine, rekreasyon alanlarından sosyal ve politik çevrelere kadar geniş bir yelpazede çevresel faktörlerin insan sağlığı üzerindeki rolünü ele almaktadır. Bu bağlamda, halk sağlığı ve kentsel sağlığın kalkınma planlarında ele alınış biçimini incelemek, bu iki kavramın zaman içindeki değişimlerini ve çeşitli sürdürülebilirlik boyutları bağlamında nasıl bir yaklaşımla değerlendirildiğini anlamak büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'deki kalkınma planları, ülkenin kalkınma hedeflerini belirleyen ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yolları gösteren önemli belgelerdir. Bu planlar, çeşitli sektörlerdeki stratejik kararları ve politikaları içermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada Türkiye'nin Ulusal Kalkınma Planları'nda halk sağlığı ve kentsel sağlık ile ilgili nasıl bir anlayışın benimsendiği, hangi boyutlar kapsamında ele alındığı ve ne kadar sıklıkla ele alındığı incelenmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'nin Ulusal Kalkınma Planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlığa yönelik anlayışın nasıl şekillendiğini ve bu anlayışın zaman içinde nasıl bir değişim gösterdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Kalkınma planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlık konularının sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla nasıl ilişkilendirildiği, bu boyutlarda ne şekilde ele alındığı ve hangi dönemlerde önceliklendirildiği analiz edilmiştir. Çalışma, MAXQDA 2024 programı kullanılarak yapılan sistematik bir tarama ile Türkiye'nin kalkınma planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlık konularının nasıl ele alındığını analiz etmeyi hedeflemektedir. Özellikle, halk sağlığı ve kentsel sağlığın kesişim noktaları ve farklılaşan yönleri, bu çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, halk sağlığı ve kentsel sağlığa yönelik politikaların zaman içinde nasıl evrildiğini ve üç temel sürdürülebilirlik boyutu bağlamında ne gibi farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgular, gelecekteki kalkınma planlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında halk sağlığı ve kentsel sağlığa yönelik politikaların bütüncül bir perspektifle ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Halk sağlığı, sadece bireylerin değil, toplumların genel refahını belirleyen en önemli faktörlerden biridir ve bu nedenle kalkınma planlarının merkezinde yer almalıdır.

2. Literatür Özeti

Halk sağlığı, toplumun genel refahı ve yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkili olan kritik bir kavramdır. Tarih boyunca salgın hastalıkların kontrolü, temiz su kaynaklarına erişim, hijyen ve beslenme gibi temel konular hem hükümetlerin hem de toplumların öncelikli sorunları arasında yer almıştır. Halk sağlığı politikaları, bireylerin sağlıklarını koruma altına alırken toplumun genel sağlığını iyileştirmeyi hedefler. Bu politikalar, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, koruyucu

sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak ve sağlıklı yaşam koşullarını teşvik etmek gibi geniş bir yelpazeyi kapsar. Ancak, halk sağlığı politikalarının etkinliği, yalnızca bireylerin refahını artırmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada da kritik bir rol oynar.

Kentsel planlama disiplini, halk sağlığı ile yakından ilişkilidir ve bu iki disiplin tarihsel olarak birbirini destekleyerek gelişmiştir. Sanayi Devrimi sonrası kentleşme süreçleri, sağlıksız yaşam koşullarını beraberinde getirmiş ve kentlerin planlanarak daha sağlıklı ortamlar oluşturulması ihtiyacı, kentsel planlama disiplininin doğuşunu ve gelişimini tetiklemiştir (Corburn, 2004; McMichael, 2000). Sanayi devrimi, kentlerin hızla büyümesine ve yoğunlaşmasına yol açmış, bu da altyapı yetersizlikleri, kötü hijyen koşulları ve yaygın hastalıklarla sonuçlanmıştır. Bu sorunlar, şehirlerin daha sağlıklı ve yaşanabilir hale getirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış ve kentsel planlama ile halk sağlığı disiplinlerinin birbirleriyle bütüncül bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.

Birleşmiş Milletlerin 2018 yılında yayınlanmış olan raporunda da belirtildiği gibi, günümüzde dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır ve bu oran hızla artmaya devam etmektedir (BM, World Urbanization Prospects The 2018 Revision, 2019). Bu durum, kentsel sağlığın önemini daha da artırmakta ve kentlerde sağlıklı yaşam koşullarının oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Kentlerde bulunan konutların, altyapı sistemlerinin, su ve gıda kaynaklarının mevcudiyetinin, gürültü seviyelerinin, hava kalitesinin, sosyal çevrenin vb. halk sağlığı üzerindeki etkisi büyüktür (WHO, 2010). Sağlıklı kentler oluşturmak için bu faktörlerin hepsinin dikkate alınması ve entegre bir yaklaşımla yönetilmesi gerekmektedir.

Son 20 yılda, sürdürülebilir kentsel planlama ve halk sağlığı arasındaki ilişki, literatürde giderek daha fazla ön plana çıkmıştır. Özellikle, Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında kabul ettiği Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), halk sağlığı ve kentsel sağlığın entegrasyonunu teşvik eden önemli bir çerçeve sunmaktadır. SKA'nın 3. amacı olan "Sağlıklı Bireyler" ve 11. amacı olan "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar", bu iki disiplinin kesişim noktalarını vurgulamaktadır (BM, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2017). Ayrıca, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) son yıllarda yayınladığı istatistikler, kentsel sağlığın iyileştirilmesi için yeşil altyapı, hava kirliliğinin azaltılması, yaya dostu kent tasarımları ve toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi gibi konulara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, halk sağlığı ve kentsel sağlığın entegrasyonu, yalnızca bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada da önemli bir rol oynamaktadır.

Kentsel planlama, sağlıklı yaşam koşullarını teşvik eden ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bir dizi politikayı içermelidir (Fırat, 2006). Bu politikaların farklı ölçeklerde ele alınması gerekmektedir (Oliver, 2006). Bu çalışma kapsamında da ülke genelinde yapılmış olan kalkınma planları çerçevesinde halk sağlığının ve kentsel sağlığın nasıl ele alındığı incelenmiştir. Halk sağlığı ve kentsel planlama disiplinlerinin entegrasyonu, sağlıklı ve yaşanabilir şehirlerin oluşturulmasında kritik bir öneme sahiptir (McMichael, 2000). Sanayi devriminden bu yana süregelen bu ilişki, modern kentleşme süreçlerinde daha da önemli hale gelmiştir ve gelecekte de kentsel sağlığın korunması ve geliştirilmesi açısından hayati bir rol oynamaya devam edecektir.

Kentlerdeki yeşil alanların artırılması, temiz su ve hijyenik altyapının sağlanması, hava kirliliğinin azaltılması, güvenli ve erişilebilir ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi gibi önlemlerin yanı sıra; kentlerde bulunan binaların konumlanması, yoğunluğu, kaç katlı olduğu, binaları bağlayan yol ağlarının geçtiği noktalar, genişlikleri ve buna bağlı olarak buralarda oluşan trafik yoğunluğu, kentlerdeki yeşil alanların insan psikolojisine olan etkileri, sokak bağlantısallığı ve yaya dostu tasarımlar kentsel sağlığın iyileştirilmesinde önemli rol oynayan konulardan bazılarıdır (Krefis, Augustin, Schlünzen, Oßenbrügge, & Augustin, 2018; Frank & Engelke, 2001; Aydın & Severcan, 2024). Ayrıca, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması da kentsel sağlığı iyileştirme çabalarının bir parçasıdır (Stephens, 1995).

İnsanların yaşadıkları çevrelerdeki koşulların insan sağlığı üzerindeki olası etkilerini inceleyen birçok sosyo-ekolojik model geliştirilmiştir. Sosyo-ekolojik modeller, fiziksel ve sosyal çevrelerin bireylerin sağlığı üzerinde çeşitli etkileri olduğu fikrine dayanmaktadır (Sallis & Owen, 2015). Sosyo-ekolojik modellerin ilk örneklerinden biri olan Stokols (1992) modeli, çeşitli kişisel ve çevresel faktörlerin kişinin sağlığını nasıl etkilediğini tanımlamaktadır. Model, halk sağlığı sorunlarına neden olabilecek biyopsiko-davranışsal ve sosyo-fiziksel çevresel faktörleri ele almaktadır; ancak bu faktörlerin bunu nasıl yapabileceğini ele almamıştır. Biyopsiko-davranışsal başlığı altında biyogenetik, psikolojik ve davranışsal faktörler ele alınırken, sosyo-fiziksel çevre başlığı altında coğrafi, mimari, teknolojik ve sosyo-kültürel faktörler ele alınmıştır (Stokols, 1992). Ancak, bu faktörler arasındaki ilişkiler modelde ele alınmamıştır. Sallis vd. (2006) daha karmaşık bir sosyo-ekolojik model tanımlamışlardır. Bu model, doğal çevre, sosyo-kültürel çevre ve bilgi ortamını farklı özellikler açısından ele almakta ve bu faktörlerle ilgili farklı ölçekleri, davranışları, ortamları ve politikaları açıklayan geniş, çok düzeyli ve karmaşık bir yapı sunmaktadır (Sallis, ve diğerleri, 2006). Benzer şekilde Rydin vd. (2012)'nin çalışması kentsel çevrenin halk sağlığı üzerideki şehir ölçeğinde ele almış ve kentlerin morfolojik yapısının, sosyal ortamının ve altyapısının bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerindeki etkilerini vurgulamıştır (Rydin, ve diğerleri, 2012). Bu çalışmalar, halk sağlığı ve kentsel sağlığın entegrasyonunun, sağlıklı ve yaşanabilir şehirlerin oluşturulmasında kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

İnsanların yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevrenin bireylerin sağlığına ve daha geniş bir perspektiften bakıldığında halk sağlığına etkisi aşikardır. Sağlık düzeyindeki gelişimin hem nüfusun, hem eğitimin ve bunların yanı sıra işgücü verimliliğinin, yaşam süresinin, yaşam kalitesinin artmasıyla, gelecekte ortaya çıkabilecek hastalıkları önleyebileceği, bununla birlikte ekonomik istikrar ve büyüme üzerinde belirleyici bir etkisi olabileceği tespit edilmiştir (Çeştepe, Yıldırım, & Yıldız, 2020). Dolayısıyla hem halk sağlığı perspektifinden hem de kentsel sağlık perspektifinden çeşitli politikaların geliştirilmesi ve bu politikaların her ölçekte yapılan planlara entegre edilerek insanların yaşam kalitelerinin artırılması gerekmektedir.

Türkiye'de halk sağlığı ve kentsel sağlığı yönelik politikalar, tarihsel olarak çeşitli yasal düzenlemeler ve planlarla şekillendirilmiştir. Örneğin, 1930 yılında 1593 sayılı Umumi hıfzıssıhha Kanunu, halk sağlığı hizmetlerinin uygulanma esasları belirtilmiştir. 1946 yılında ise gerçekleştirilen 9.Milli Tıp Kongresinde kararlaştırılan ve açıklandıktan sonra hemen yürürlüğe giren Birinci On Yıllık Sağlık Planı yayınlanmıştır (Ak, 2021). Bu planla birlikte sağlık hizmetlerinin planlanması konusunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak bu çalışma, spesifik olarak sağlığa yönelik yapılmış olan çalışmalar veya planlardan ziyade, ülke genelinde tüm konuların ele alındığı kalkınma planlarına ve bu planlarda halk sağlığı ile kentsel sağlığın ne kadar yer aldığına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, halk sağlığı ve kentsel planlama arasındaki ilişkiyi daha geniş bir perspektiften ele almayı hedeflemektedir.

Kalkınma planları, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflerini belirleyen önemli stratejik belgeler olmasına rağmen, bu planlarda halk sağlığı ve kentsel sağlığın ele alınış biçimi üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Literatürde, kalkınma planlarında eğitimin yeri üzerine birçok çalışma bulunmasına karşın (Mavi, 2023; Akça, Şahan, & Tural, 2017; Altundemir, 2012; İnanç, 2023; Küçüker, 2012; Aslan & Yılmaz, 2021), sağlık özelinde yapılan çalışmaların sayıca az olduğu görülmektedir (Yardan & Kiremit, 2016; Özsarı, 2018; Şantaş, Özer, & Çıraklı, 2012; Serinoğlu, 2020). Örneğin, Yardan ve Kiremit (2016), kalkınma planlarında sağlık sektörünün gelişimini ele alırken, Özsarı (2018), birinci ve onuncu kalkınma planlarına vurgu yaparak genel anlamda sağlığın kalkınma planlarında nasıl ele alındığını incelemiştir. Şantaş vd. (2012), kalkınma planlarında sağlık insan gücünün nasıl planlanması gerektiğine odaklanmış, Serinoğlu (2020) ise Ak Parti iktidarı dönemine yoğunlaşarak kalkınma planlarında sağlık eğitiminin nasıl ele alındığını analiz etmiştir. Ancak, halk sağlığı ve kentsel sağlığın kalkınma planlarında nasıl ele alındığını sistematik bir şekilde inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve Türkiye'nin kalkınma planlarında halk sağlığı ve kentsel sağlığın nasıl ele alındığını detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, halk sağlığı ve kentsel sağlığın kalkınma planlarında hangi boyutlar bağlamında ve ne sıklıkla ele alındığını inceleyerek, bu bileşenlerin entegrasyonuna yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, kalkınma planlarının halk sağlığı ve kentsel sağlık bağlamında sürdürülebilir kalkınma gündemine nasıl uyum sağladığını değerlendirmektedir. Bu doğrultuda hem halk sağlığı odağında hem de halk sağlığına doğrudan etki eden kentsel sağlık odağında kalkınma planları incelenmiş ve hem niceliksel hem de niteliksel analizler ve değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

3. Yöntem

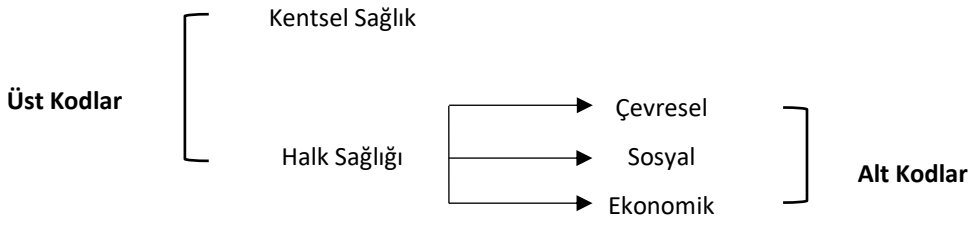
Temel amacı Türkiye'deki kentsel sağlığı ve çeşitli boyutlarda halk sağlığını iyileştirmek ve geliştirmek olan politika veya plan kararlarının ele alınış şeklini ve 60 yıllık süreç içinde bu yaklaşımların niteliksel ve niceliksel olarak nasıl değiştiğini değerlendirmek olan bu çalışmanın yöntemi sistematik taramadır. Bu bağlamda araştırmanın veri kaynaklarını Tablo 1'de yer alan, 1963 ile 2023 yılları arasında Türkiye'de yapılmış olan tüm kalkınma planları oluşturmaktadır.

Tablo 1: **Çalışma Kapsamında Değerlendirilen Kaynaklar**

No	Yıllar	Kaynaklar
1.	1963-1967	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
2.	1968-1972	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
3.	1973-1977	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
4.	1979-1983	Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
5.	1985-1989	Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
6.	1990-1994	Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
7.	1996-2000	Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
8.	2001-2005	Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
9.	2007-2013	Dokuzuncu Kalkınma Planı
10.	2014-2018	Onuncu Kalkınma Planı
11.	2019-2023	On Birinci Kalkınma Planı

Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda MAXQDA 2024 programı kullanılarak yapılan bu sistematik taramada; Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan 11 kalkınma planında "kentsel sağlık" ve "halk sağlığı" içeren ifadelerin hangi sürdürülebilirlik boyutunda ve ne şekilde ele alındığı nicel ve nitel olarak incelenmiştir.

Şekil 1: **Sistematik Taramada Kullanılan Kodlar ve Kodların Hiyerarşisi**

Çalışma kapsamında MAXQDA 2024 programı kullanılarak yapılan bu sistematik taramada kullanılan kodlar, alt kodlar ve bu kodların hiyerarşisi Şekil 1'de yer almaktadır. Tarama yapılırken "kentsel sağlık" ve "halk sağlığı" kodları üst kod olarak; çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlar ise halk sağlığının alt kodları olarak belirlenmiştir. Üst kodlar, konu bağlamında "kentsel sağlık" ve "halk sağlığı" olarak belirlenmiş, bu kelimelerin geçtiği politika ve plan kararları ise Tablo 1'de yer alan 11 kalkınma planında taranmıştır. "Kentsel sağlık" üst kodunun taranması sonucu elde edilen

politika kararları kentlerdeki yeşil alanların artırılması, temiz su ve hijyenik altyapının sağlanması, hava kirliliğinin azaltılması, güvenli ve erişilebilir ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi, binaların konumlanması, yoğunluğu, kaç katlı olduğu, binaları bağlayan yol ağlarının geçtiği noktalar, genişlikleri ve buna bağlı olarak buralarda oluşan trafik yoğunluğu, kentlerdeki yeşil alanların insan psikolojisine olan etkileri, sokak bağlantısallığı, gecekondu sorunu veya kentleşmenin yapısallığı gibi mekânsal ve fiziksel planlama süreçleri ve kararlarıyla ilişkilidir; bu sebeple alt kodlara ayrılmamıştır. Halk sağlığı ise daha genel alanlara hizmet edebilme potansiyelini barındırmaktadır. Halk sağlığı gündeminin sürdürülebilir kalkınma gündemine entegre ve uyumlu ilerlemesi gerekmektedir; gündem, strateji ve politika belgelerinde açıkça ifade edilmiş olup, 68 halk sağlığı göstergesiyle desteklenmekte ve dört öncelikli alandaki ilerlemeyi ölçmektedir. Bunları "sürdürülebilir tüketim ve üretim", "iklim değişikliği ve enerji", "doğal kaynakların geliştirilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi", "sürdürülebilir toplumlar ve daha adil bir dünya yaratmak" olarak özetlemek ve tarama sonucu elde edilen ve bu öncelikli alanlarla ilişkili politika kararlarını sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla halk sağlığı üst kodu; kentsel sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu olan sosyal, ekonomik ve çevresel alt kodlara ayrılmıştır (Kuhlman & Farrington, 2010; Elkington, 1994; Adshead, Thorpe, & Rutter, 2006) .

4. Bulgular

Çalışma amacı ve kapsamı doğrultusunda Türkiye'de 1963-2023 yılları arasında hazırlanmış olan tüm kalkınma planları sistematik tarama yöntemi ve belirlenen kodlar/alt kodlar ile MAXQDA 2024 programında taranmıştır. Bu doğrultuda tüm kalkınma planlarında kentsel sağlığı ve halk sağlığını iyileştirmeyi/geliştirmeyi hedefleyen politika kararlarının kodlar ve alt kodlara göre dağılım yüzdesi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: **Kodların ve Alt Kodların Tüm Belgelerdeki Yüzdesi**

Kodlar/Alt Kodlar	Tüm Belgelerdeki Kodlu Bölümlerin Yüzdesi
Kentsel Sağlık	%9
Halk Sağlığı	
> Çevresel	%14
> Sosyal	%57
> Ekonomik	%20

Çalışmanın ilk analizi olan ve Tablo 2'de yer alan üst kodların ve alt kodların tüm belgelerdeki bulunma yüzdeleri incelendiğinde %91 ile halk sağlığı üst koduna hizmet verme potansiyelindeki politika veya plan kararlarının ve stratejilerin daha fazla olduğu görülmektedir. Alt kodlar incelendiğinde ise halk sağlığını iyileştirmeye yönelik verilen plan kararlarının %57 ile sosyal boyutta yoğunluk gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ikinci niceliksel analizi Tablo 3'te yer almaktadır. Bu aşamada kodlar ve alt kodların tüm kalkınma planlarına göre niceliksel analizi yapılmıştır. MAXQDA 2024 ile yapılan ve Tablo 3'te belirtilen analiz doğrultusunda ise değerlendirme kapsamına dahil edilen Türkiye'deki tüm kalkınma planlarında halk sağlığını çeşitli boyutlarla iyileştirmeyi veya geliştirmeyi hedefleyen plan ve politika kararlarının, kentsel sağlık üst kodunu ele alan plan ve politika kararlarından fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 3: **Kalkınma Planlarındaki Kodlar ve Alt Kodların Niceliksel Analizi**

	Kalkınma Planları										
Kodlar/Alt kodlar	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**	**8.**	**9.**	**10.**	**11.**
Kentsel Sağlık	1	1	1	7	2	1	4	6	0	4	6
Halk Sağlığı											
> Çevresel	4	4	1	1	3	2	8	10	3	6	10
> Sosyal	21	20	13	9	16	23	16	23	13	15	36
> Ekonomik	11	8	2	4	3	4	9	5	6	6	13

Ek olarak Tablo 3'e göre; sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarla (alt kodlarla) ele alınan halk sağlığı plan ve politika kararlarındaki sosyal boyutun Türkiye'nin tüm kalkınma planlarında ön planda olduğu saptanmıştır.

Çevresel, sosyal ve ekonomik boyutta ele alınan halk sağlığıyla ilgili plan kararlarının niceliksel olarak Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2019-2023 yılları için hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı'nda fazla olduğu görülmüştür. 2019-2023 yılları için hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı çalışma kapsamında değerlendirilen ve günümüze en yakın kalkınma planıdır. 21. yüzyıl iklim değişikliğinin, depremlerin, salgınların, çeşitli afetlerin, krizlerin ve savaşların sıklıkla görüldüğü bir belirsizlik dönemidir. Bu gibi çeşitli olumsuz dışsallıkların ise toplumu, kentleri ve halk sağlığını doğrudan etkilemesi kaçınılmazdır. Bu doğrultuda ise değerlendirme kapsamına dahil edilen On Birinci Kalkınma Planı'ndaki halk sağlığıyla ilişkili ve ilgili plan/politika kararlarının diğer planlara göre niceliksel olarak fazla olması, 21. yüzyılın maruz bıraktığı veya bırakacağı olumsuzluklara "halk sağlığı" ve "kentsel sağlık" perspektifinden cevap verme veya uyum sağlayabilme noktasında hazırlıklı olunması gerekliliğinin mesajını vermektedir.

Son olarak çalışma kapsamında Türkiye'nin kalkınma planlarında kentsel sağlık ve halk sağlığı konularını ele alan plan ve politika kararlarının niteliksel analizi yapılmıştır. Bu analiz ile 60 yıllık süreçte Türkiye'nin kalkınma planlarında kentsel sağlık ve halk sağlığı konularına hangi açılardan yaklaşıldığı, kentsel sorunların evrimi doğrultusunda bu konulara gösterilen yönelim değişikliğini ve hangi stratejilerin kentsel planlama veya politika süreçlerine dahil edildiğini açıklayabilmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan üçüncü analiz ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: **Kalkınma Planlarındaki Kodlar ve Alt Kodların Niteliksel Analizi**

	Kalkınma Planları			
Kodlar/Alt kodlar	**Birinci (1963-1967)**	**İkinci (1968-1972)**	**Üçüncü (1973-1977)**	**Dördüncü (1979-1983)**
Kentsel Sağlık	-sağlık sitesi oluşturulması	-gecekondu sorununun giderilmesi	-gecekondu sorununun giderilmesi	-konut sorununun ele alınması
Halk Sağlığı				
> Çevresel	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi	-çevre sağlığına yönelik yatırımların artırılması	-altyapıların sağlıklaştırılması
> Sosyal	-aile planlaması -eğitimlerin ve kursların artırılması -sosyal güvenlik -sağlık ocakları	-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -sosyal güvenlik	-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -eğitimlerin artırılması -sağlık personelleri	-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -sağlık personelleri -sosyal konutların planlaması
> Ekonomik	-özel sağlık kurumları kurulması/işletilmesi -maliyetlerin düzenlenmesi	-altyapı yatırımları -ilaç maliyetlerinin düzenlenmesi	-sağlık yatırımlarının artırılması -maliyetlerin düzenlenmesi	-finansman için yasal düzenlemeler -konut kooperatifçiliği
	Kalkınma Planları			
Kodlar/Alt kodlar	**Beşinci (1985-1989)**	**Altıncı (1990-1994)**	**Yedinci (1996-2000)**	**Sekizinci (2001-2005)**
Kentsel Sağlık	-konut ve altyapı ihtiyacının ele alınması	-fonksiyonel sağlık yapılarının düzenlenmesi	-kentlerde aile hekimliği sisteminin geliştirilmesi	-sağlıklı kentleşme -doğal kaynakların kullanımı

Tablo 5 (Devamı): **Kalkınma Planlarındaki Kodlar ve Alt Kodların Niteliksel Analizi**

	Kalkınma Planları			
Kodlar/Alt kodlar	**Beşinci (1985-1989)**	**Altıncı (1990-1994)**	**Yedinci (1996-2000)**	**Sekizinci (2001-2005)**
Halk Sağlığı				
> Çevresel	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi -altyapıların sağlıklaştırılması	-altyapıların sağlıklaştırılması	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi -doğal kaynakların kullanımı
> Sosyal	-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -sağlık personelleri -eğitimlerin verilmesi -aile ve çocuk planlaması	-koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -anne/çocuk sağlığı -aile ve çocuk planlaması	- koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -anne/çocuk sağlığı -aile ve çocuk planlaması	-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -eğitimlerin verilmesi
> Ekonomik	-özel sağlık kurumları kurulması/işletilmesi	-bilimsel araştırma faaliyetlerine yatırımların artırılması	-sağlık yatırımlarının artırılması -maliyetlerin düzenlenmesi	-sağlık turizmi yatırımlarının artırılması -doğal kaynakların kullanımı

	Kalkınma Planları		
Kodlar/Alt kodlar	**Dokuzuncu (2007-2013)**	**Onuncu (2014-2018)**	**On Birinci (2019-2023)**
Kentsel Sağlık		-akıllı kentsel uygulamaların geliştirilmesi	-sağlık vadisi kurulması
Halk Sağlığı			
> Çevresel	-çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi	-biyolojik ve fiziki çevreye yönelik çok sektörlü bir yaklaşım	-Millet Bahçeleri düzenlemeleri
> Sosyal	-genel sağlık sigortası sistemi -sağlık personelleri	-koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi -sağlık personelleri -eğitimlerin verilmesi	-sosyal güvenlik sistemi -çok paydaşlı sağlık sorumluluğu modeli oluşturulması
> Ekonomik	-kamu yatırım payının artırımı	-maliyetler -sağlık turizmi yatırımlarının artırılması	-sağlık yatırımlarının artırılması -ihracat oranları

Tablo 4'e göre Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu yataklı sağlık kurumlarının bir sağlık sitesi halinde ve mümkün olduğunca aynı arsa üzerinde yapılmasına yönelik plan kararlarıyla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu ise sosyal bağlamda aile planlaması politikalarının geliştirilmesi, eğitim ve kursların verilmesi, sosyal güvenlik düzeninin kurulması, sağlık ocaklarının hizmetlerinin geliştirilmesi; ekonomik bağlamda özel sağlık kurumlarının kurulması ve işletilmesi, maliyetlerin standardizasyonun sağlanması; çevresel bağlamda ise çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi gibi temel başlıklarla ve maddelerle ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

Kırdan kente göçlerin hızlandığı ve planlama ihtiyacının öncelikli hale geldiği 1968-1972 yılları için hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise kentsel sağlık konusu gecekondu sorununun çözülmesine yönelik Gecekondu Kanunu'nun ele alınması, sağlık şartlarına uygun konutların yapımı için gerekli yardımların verilmesi gibi kararlarla gündeme gelmiştir. Halk sağlığı konusu bu kalkınma planı özelinde değerlendirildiğinde ise sosyal bağlamda sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi,

sosyal güvenlik imkanlarının artırılması, sağlık hizmetlerinin entegrasyonunun ve eşitliğinin sağlanması; ekonomik bağlamda sağlık tesislerine yönelik altyapı yatırımlarının yapılması, ilaç maliyetlerinin optimizasyonunun sağlanması; çevresel bağlamda ise çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi gibi temel başlıklarla ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu sağlık hizmetlerinin yetersiz kaldığı gecekondulaşma bölgelerinin yoğunlaştığı İstanbul, İzmir ve Ankara'ya yönelik düzenlemelerin geliştirilmesi gibi plan kararlarıyla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu sosyal bağlamda değerlendirildiğinde sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, eğitimlerin artması, sağlık personellerinin yetiştirilmesi; ekonomik bağlamda sağlık yatırımlarındaki maliyetlerin standardizasyonun sağlanması; çevresel bağlamda ise çevre sağlığını iyileştirici ve koruyucu yatırımların önceliklendirilmesi gibi temel konu başlıklarıyla yer bulmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1973).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise kentsel sağlık konusu konut gereksinimini karşılamak, ailelerin ucuz nitelikli ve sağlıklı konuta kavuşturulmasını sağlamak gibi kararlarla ele alınmıştır. Bu kalkınma planında halk sağlığı konusu sosyal bağlamda değerlendirildiğinde sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, sağlık personellerine yönelik eğitimlerin artması, sosyal konutların planlanması; ekonomik bağlamda sağlık hizmetlerindeki finansmanı sağlamak için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, ekonomik toplu konut yapımı ve konut kooperatifçiliği özendirilmesi; çevresel bağlamda ise kentsel altyapıların sağlıklaştırılması gibi temel başlıklarla ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Kentsel sağlık konusu Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yerleşmelerdeki sağlıklı konut ve altyapı ihtiyacının karşılanması gibi kararlarla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu ise sosyal bağlamda sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, sağlık personellerine yönelik eğitimlerin artması, aile ve çocuk planlamasına verilen önemin artırılması; ekonomik bağlamda özel sağlık kurumlarının kurulması ve işletilmesi, maliyetlerin standardizasyonu; çevresel bağlamda ise çevre sağlığı hizmetlerinin geliştirilerek çevrenin iyileştirilmesi gibi plan kararlarıyla tanımlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1985).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu yerleşmelerde fonksiyonel sağlık yapıları için tip projeler geliştirilmesi gibi plan kararlarıyla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu sosyal bağlamda ele alındığında ise koruyucu sağlık hizmetlerine önem verilmesi, anne-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin yaygınlaştırılması; ekonomik bağlamda bilimsel araştırma faaliyetleri ile gelişme gösteren yeni teknolojilerin izlenmesi için gerekli desteklerin sağlanması; çevresel bağlamda da çevre sağlığının gelişmesini sağlayan altyapıların düzenlenmesi gibi temel başlıklarla ele alındığı saptanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu kırsal kesimdeki sağlık evi, sağlık ocağı modeli sürerken, kentlerde küçük nüfus esasına dayalı aile hekimliği sistemi oluşturulması kararlarıyla ön plana çıkmıştır. Halk sağlığı konusu sosyal bağlamda değerlendirildiğinde koruyucu sağlık hizmetlerine önem verilmesi, anne-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin yaygınlaştırılması; ekonomik bağlamda sağlıkta kaynakların etkili kullanılması, yatırım planlamalarının yapılması; çevresel bağlamda ise sağlıklı çevresel şartlarının oluşturulmasına yönelik altyapı ve üstyapıların geliştirilmesi gibi stratejilerle ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

İklim değişikliği etkilerinin görülmeye başlandığı 2001-2005 yılları için hazırlanan Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise kentsel sağlık konusu yanlış ve sağlıksız yapılaşmaların önlenmesi, enerji ve su kaynakları yetersizliklerinin ele alınması gibi kararlarla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu ise bu planda sosyal bağlamda sağlık hizmetlerinin uygun, kaliteli, ulaşılabilir, verimli bir şekilde yaygınlaştırılması, sağlık eğitimi programları geliştirilmesi; ekonomik bağlamda sağlıkta kaynakların etkili kullanılması, sağlık turizmine yönelik yatırım planlamalarının yapılması; çevresel bağlamda ise sağlıklı çevresel şartlarının oluşturulmasına ve doğal kaynakların

etkin kullanımına yönelik altyapı ve üstyapıların geliştirilmesi gibi temel başlıklarla ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Ek olarak bu kalkınma planı ile halk sağlığı ve kentsel sağlık konularını iyileştirmeye yönelik plan kararlarında doğal kaynakların tükenebilirliğinin ve sürdürülemezliğinin göz önünde bulundurulmaya başlandığı saptanmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı halk sağlığı açısından sosyal bağlamda genel sağlık sigortası sistemi geliştirilmesi, sağlık hizmetlerine erişim olanaklarının iyileştirilmesi için altyapı ve sağlık personeli ihtiyacının giderilmesi, sağlık eğitimlerinin artırılması; ekonomik bağlamda sağlık sektöründeki kamu yatırım payının artırılması, genel sağlık sigortası sisteminin getireceği mali yüklerin azaltılması için tedbirlerin alınması; çevresel bağlamda ise çevre sağlığı alanlarına yönelik koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilmesi gibi temel başlıklarla ele alınmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2006).

Onuncu Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu özet olarak akıllı uygulamaların sağlık, ulaştırma, bina, enerji ile afet ve su yönetimi gibi alanlar başta olmak üzere yaygınlaştırılması gibi kararlarla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu sosyal bağlamda koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, sağlık personellerine ve halka yönelik eğitimlerin artırılması; ekonomik bağlamda sağlık hizmetleri ve harcamalarında sürdürülebilirliğin dikkate alınması, sağlık turizminin geliştirilmesi, sağlık teminat paketlerinin gözden geçirilmesi; çevresel bağlamda ise biyolojik ve fiziki çevreye yönelik çok sektörlü bir yaklaşımın geliştirilmesi gibi temel plan kararlarıyla yer edinmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Son olarak On Birinci Kalkınma Planı'nda kentsel sağlık konusu sektörün tüm paydaşlarının yer aldığı entegre bir sağlık ekosistemi olarak Sağlık Vadisi'nin hayata geçirilmesi gibi kararlarla ele alınmıştır. Halk sağlığı konusu da sosyal bağlamda sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin ve çok paydaşlı sağlık sorumluluğu modelinin güçlendirilmesi; ekonomik bağlamda sağlık endüstrileri alanında yatırım, üretim, ihracatın artırılması; çevresel bağlamda ise sağlıklı yeşil alan standartlarını ve yaşam kalitesini yükseltmek için Millet Bahçelerinin yaygınlaştırılması gibi temel başlıklarla ele alınmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

5. Sonuç

Çalışma kapsamında Türkiye'nin 60 yıllık sürecini kapsayan 11 kalkınma planında halk sağlığının ve kentsel sağlığın, sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu olan sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarda niteliksel ve niceliksel olarak ne şekilde ele alındığı analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

MAXQDA 2024 ile yapılan sistematik tarama sonucu elde edilen nicel analizler doğrultusunda değerlendirme kapsamına dahil edilen Türkiye'nin tüm kalkınma planlarında halk sağlığını çeşitli boyutlarla iyileştirmeyi veya geliştirmeyi hedefleyen plan kararlarının, kentsel sağlık politikalarından ve plan kararlarından fazla olduğu görülmüştür. Alt kodlar incelendiğinde ise halk sağlığını iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik verilen plan kararlarının Türkiye'nin tüm kalkınma planlarında sosyal boyutta yoğunluk gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Kentsel sağlık konusunun niceliksel olarak en çok; Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve On Birinci Kalkınma Planı'nda ailelerin ucuz, nitelikli ve sağlıklı konuta kavuşturulmasının sağlanması, enerji ve su kaynakları yetersizliklerinin ele alınması, sektörün tüm paydaşlarının yer aldığı entegre bir yaklaşımın benimsenmesi gibi plan kararlarıyla ele alındığı tespit edilmiştir. Ek olarak 2001-2005 yılları için Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda halk sağlığı ve kentsel sağlık konuları bağlamında ilk kez parçacıl çözümler yerine, doğal kaynakların ve çevrenin sürdürülebilirliğini hedefleyen ve bunların "sağlık" ile ilişkisini ortaya koyan ağ yaklaşımlı (Nexus Approach) bir planlama anlayışının yer aldığını söylemek mümkündür. Bu tür bütüncül yaklaşımların, sürdürülebilir kalkınmanın boyutları arasında entegrasyonu artırarak kentsel sağlık ve halk sağlığına katkı sağladığı görülmektedir. Çünkü "sağlık" tek boyutlu ele alınabilecek bir olgu değildir, birçok girdi ve çıktı barındırır. Bu girdi ve çıktılar çeşitli ölçeklerde ve boyutlarda olabilmektedir. Fakat bu

bağlamda vurgulanması gereken şudur ki, kentsel sürdürülebilirlik boyutları bağlamında halk sağlığını ve kentsel sağlığı iyileştirmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen fakat parçacıl uygulamaların ilerisine geçemeyen politika veya plan kararlarının gelecekte yetersiz kalabileceğinin bilincine varılması gerekliliğidir.

Kentsel alanlarda yaşayan nüfusun artışı, çeşitli krizler, kaynakların yetersizliği, siyasi iktidarsızlıklar ve çeşitli savaşlar gibi olumsuz dışsallıklar ile; kentsel sağlığın ve halk sağlığının iyileştirilmesi daha da önem kazanmıştır/kazanmalıdır. Bu kapsamda, halk sağlığını iyileştirmeye yönelik politikaların veya plan kararların planlama süreçlerinde öncelikli bir konu olarak ele alınması, halk sağlığına ve toplumun genel refahına katkı sağlayacak bütünsel bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirmektedir. Bu bütünsel yaklaşım genel olarak kentsel sürdürülebilirlik boyutlarının entegre bir şekilde ele alınması, arz ve talep dengelerinin göz önünde bulundurularak planlama süreçlerinin kurgulanması, her boyutta yer alabilme potansiyelinde olan çeşitli paydaşların planlama ve uygulama süreçlerine dahil edilmesi, bugünün şartları ve fikirleriyle gelecek yılları planlanma çabasının bırakılarak kısa vadeli, esnek ve akılcı planların/plan kararlarının kurgulanması temel noktaları içermektedir.

Sonuç olarak kentsel planlama ve sürdürülebilirlik açısından "sağlık" oldukça önemli bir konudur. Kentsel sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu olan sosyal, ekonomik ve fiziksel çevrenin insan sağlığı üzerindeki derin etkileri göz ardı edilmemelidir; bu boyutların ülke kalkınma planlarında parçacıl olarak değerlendirilmesi ise, plan kararlarının sürdürülebilirliğini, çeşitli boyutlar arası dengeyi ve dolayısıyla "kentsel sağlık" ve "halk sağlığı" konularını tehlikeye atmaktadır. Bu doğrultuda yıllar içinde bu etkileri incelemek için geliştirilen bir dizi sosyo-ekolojik model ise bu çeşitli boyutların halk sağlığına olan etkilerini çeşitli ölçeklerde ve ölçekler arası incelemiş; geniş bir yelpazede birçok faktörün insan sağlığı üzerindeki rolünü ele almıştır. Yapılmış olan bu sosyo-ekolojik modeller, göz önünde bulundurularak kalkınma planlarında halk sağlığını iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik politikalar geliştirilmesi/uygulanması önem taşımaktadır.

Kaynakça

Adshead, F., Thorpe, A., & Rutter, J. (2006). Sustainable Development and Public Health: A National Perspective. *Public Health, 120*(12), 1102-1105.

Ak, S. (2021). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Sağlık Politikaları. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 20*(1), 28-36.

Akça, Y., Şahan, G., & Tural, A. (2017). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*, 394-403.

Altundemir, M. E. (2012). Kalkınma Planlarından Eğitime Bakış: Kamusal Mallar Teorisi Perspektifinden. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 7*(1), 94-105.

Aslan, O., & Yılmaz, M. (2021). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Planları Kapsamında Eğitim Yapılarının Analizi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 6*(1), 114-132.

Aydın, N., & Severcan, Y. (2024). The Relationship Between Urban Environment and Childhood Asthma: A Systematic Literature Review. *Journal of Planning Literature*, 0.

BM. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları.* New York: UNDP Türkiye.

BM. (2019). *World Urbanization Prospects The 2018 Revision.* New York: United Nations.

Corburn, J. (2004). Confronting the Challenges in Reconnecting Urban Planning and Public Health. *American Journal of Public Health, 94*(4), 541-546.

Çeştepe, H., Yıldırım, E., & Yıldız, H. (2020). Türkiye'de Sağlığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: 81 İl Düzeyinde Panel GMM Kanıtları. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 28*, 175-192.

Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review, 36*(2), 90-100.

Fırat, A. S. (2006). Sağlıklı Kentler ve Kentsel Sağlık. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(2), 219-240.

Frank, L., & Engelke, P. (2001). The Built Environment and Human Activity Patterns: Exploring the Impacts of Urban Form on Public Health. *Journal of Planning Literature, 16*(2), 202-218.

İnanç, A. (2023). Kalkınma Planları Çerçevesinde Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Değerlendirmeleri Dergisi, 4*(4), 47-54.

Küçüker, E. (2012). Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi. *Kastamonu Education Journal, 20*(1), 9-26.

Krefis, A., Augustin, M., Schlünzen, K., Oßenbrügge, J., & Augustin, J. (2018). How Does the Urban Environment Affect Health and Well-being? A Systematic Review. *Urban Science, 2*(1), 21.

Kuhlman, T., & Farrington, J. (2010). What is Sustainability? *Sustainability, 2*(11), 3436-3448.

Mavi, D. (2023). XI. Kalkınma Planı'nda Eğitim Politikaları: Milli Eğitim Bakanlığı'nın Görevleri Nelerdir? *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 41*, 36-49.

McMichael, A. (2000). The Urban Environment and Health in a World of Increasing Globalization: Issues for Developing Countries. *Bulletin of the World Health Organization, 78*, 1117-1126.

Mill, J. S. (1974). On Liberty. Hammondsworth, UK: Penguin Boo.

Oliver, T. R. (2006). The Politics of Public Health Policy. *Annu. Rev. Public Health, 27*(1), 195-233.

Özsarı, H. (2018). Birinciden On Birinciye Kalkınma Planlarında Sağlık. *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi, 4*, 24-27.

Rydin, Y., Bleahu, A., Davies, M., Dávila, J., Friel, S., de Grandis, G., . . . Wilson, J. (2012). Shaping Cities for Health: Complexity and The Planning of Urban Environments in The 21st Century. *The Lancet, 379*, 2079-2108.

Sallis, J., & Owen, N. (2015). Ecological Models of Health Behavior. B. K. K. Glanz içinde, *Health Behavior, Theory, Research, and Practice (5th edition)* (s. 43-64). USA: Wiley.

Sallis, J., Cervero, R., William, A., Henderson, K., Kraft, M., & Kerr, J. (2006). An Ecological Approach to Creating Active Living Communities. *Annu. Rev. Public Health, 27*, 297-322.

Serinoğlu, A. (2020). Kalkınma Planlarında Sağlık Eğitimi: Ak Parti İktidarları Dönemi Üzerine İnceleme. *Current Research in Social Sciences, 6*(1), 70-82.

Stephens, C. (1995). The Urban Environment, Poverty and Health in Developing Countries. *Health Policy and Planning, 10*(2), 109-121.

Stokols, D. (1992). Establishing and Maintaining Healthy Environments: Toward a Social Ecology of Health Promotion. *American Psychologist, 47*(1), 6-22.

Şantaş, F., Özer, Ö., & Çıraklı, Ü. (2012). Türk Kalkınma Planlarında Sağlık İnsan Gücü Planlaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(2), 45-59.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.*

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.*

WHO. (2010). *Why Urban Health Matters.* UN: World Health Organization.

Yardan, E., & Kiremit, B. (2016). Türkiye Kalkınma Planları'nda Sağlık Sektörü. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 1*(2), 93-110.

ADDRESSING PUBLIC HEALTH AND URBAN HEALTH IN TÜRKİYE'S DEVELOPMENT PLANS

Extended Abstract

Aim: Public health is a very important issue in terms of urban planning because social and physical environment has profound effects on human health. Over the years, a number of socio-ecological models have been developed to examine these effects. These models examine the effects of the social and physical environment on public health at various scales and across scales, while also addressing the role of environmental factors on human health in a wide range of areas, from homes to neighborhoods, from recreational areas to social and political environments. In this context, considering policies and decisions aimed at improving public health as a priority in planning processes requires adopting a holistic approach that will contribute to public health and the general well-being of society. The purpose of this research is to investigate in detail how public health is handled in Türkiye's development plans, how these strategies have evolved over time, and how decisions are made with the advancement of public and urban health in mind. The study's primary goal is to shed light on how policies and decisions aiming at advancing or enhancing public health in Türkiye are made, as well as how these strategies have evolved over time.

Method(s): The ideas of urban health and public health were reviewed by a systematic review technique based on several sectors like social, economic, and physical environment, with all development plans in Türkiye included in the evaluation scope. The phrases pertaining to public health and urban health during a 60-year period in Türkiye's Development Plans were examined qualitatively and statistically in this assessment, which was carried out using MAXQDA 2024, to ascertain which sectors along with how they were addressed.

Findings: Plan decisions aiming to improve or enhance public health in various dimensions are more than urban health policies and plan decisions in all of Türkiye's development plans included in the evaluation scope, according to quantitative analyses obtained from the systematic review conducted with MAXQDA 2024. When examining the sub-codes, it was revealed that the plan decisions aimed at improving and enhancing public health are predominantly focused on the social dimension in all of Türkiye's development plans. The Long Term Strategy and Eighth Five-Year Development Plan and the Eleventh Development Plan, which address issues like ensuring families have access to affordable, high-quality, and healthy housing, addressing the lack of energy and water resources, and implementing an integrated approach involving all sector stakeholders, have been found to provide the most quantitative attention to the issue of urban health. Furthermore, it can be said that the Long Term Strategy and Eighth Five-Year Development Plan, prepared for the years 2001-2005, for the first time included a planning approach that targets the sustainability of resources and reveals their relationship with "health" instead of piecemeal solutions in the context of public health and urban health issues, known as the Nexus Approach.

Conclusion: In conclusion, it should be noted that "health" is a critical topic for urban planning. The social, economic, and physical environment all have significant effects on human health, which should not be disregarded. The nation's development plans risk the sustainability of plan decisions and, as a result, "urban health" and "public health" issues by evaluating these dimensions in an imbalanced way. Since many factors affect human health in a wide range of ways, a number of socio-ecological models that have been developed over the years to investigate these effects have looked into the effects of these different dimensions on public health at different scales and across scales. In light of these socio-ecological models, it is critical that decisions or policies targeted at enhancing public health be included in Türkiye's development plans.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

AN EVALUATION OF THE SOCIAL MEDIA SHARING STRATEGIES OF POLITICIANS ON SPECIAL DAYS[1]

Hakan AŞAN[2]

Abstract

Today, social media has become one of the most effective tools through which politicians can communicate directly with their constituents and quickly convey their messages to large masses. Politicians frequently prefer posts on special days to establish emotional ties with citizens and display a political stance. Careful planning of various elements is necessary for posts on special days to receive more interaction. This study aims to analyze the posts made by politicians on the social media platform X (formerly Twitter) on special days regarding form, timing, and content. In this context, the 27th Term (Member of Parliament) MPs posts on six important days between 2021 and 2022 were analyzed. The research observed that the highest number of posts was made on religious holidays, but the highest interaction was obtained on Mother's Day. Statistical analyses have shown that posts containing videos or images significantly differ from those without and that including a hashtag (#) created a significant difference in the number of likes but not in retweets. This study guides those who use social media for political communication, particularly on special days, indicating which days to focus on and what strategies to develop for effective sharing.

Keywords: *Politics, Social Media, Special Days, X (Twitter).*
JEL Classification: *D83, L82, L83*

SİYASİLERİN ÖZEL GÜNLERDE SOSYAL MEDYADA PAYLAŞIM STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Günümüzde sosyal medya, siyasilerin seçmenleriyle doğrudan iletişim kurabileceği ve mesajlarını geniş kitlelere hızla ulaştırabileceği en etkili araçlardan biri haline gelmiştir. Siyasiler, vatandaşlarla duygusal bağlar kurmak ve politik bir duruş sergilemek amacıyla önemli günlere ait paylaşımları sıklıkla tercih etmektedir. Özel günlerde yapılan paylaşımların daha fazla etkileşim alması için çeşitli unsurlarının dikkatle planlanması gerekmektedir. Bu çalışma, siyasilerin özel günlerde sosyal medya platformu X (eski adıyla Twitter) üzerinden yaptıkları paylaşımları biçim, zamanlama ve içerik açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 27. Dönem Milletvekillerinin 2021-2022 yılları arasında altı önemli güne ait paylaşımları analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda en fazla paylaşımın dini bayramlarda yapıldığı, ancak en yüksek etkileşimin Anneler Günü'nde elde edildiği görülmüştür. İstatistiksel analizler sonucunda, video veya resim içeren paylaşımların, içermeyenlere göre anlamlı bir fark oluşturduğu, etiket (#) bulundurmanın ise beğeni sayısı açısından anlamlı bir fark oluştururken tekrar paylaşım açısından anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, siyasi iletişim amacıyla sosyal medya kullanıcıları için, özellikle hangi özel günlere ağırlık verilmesi ve hangi etkili paylaşım stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği konusunda bir rehber niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, Sosyal Medya, Özel Gün, X (Twitter)*
JEL Sınıflandırması: *D83, L82, L83*

[1] *This study was presented at the 11th International Management Information Systems Congress held on 24-26 October 2024.*

[2] *Dr., Dokuz Eylül University, hakan.asan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9550-3345*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 21.11.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 26.01.2025

Aşan, H. (2025). An Evaluation of the Social Media Sharing Strategies of Politicians on Special Days. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 263-278. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1589365

1. Introduction

The use of social media is still growing quickly both globally and in Turkey. According to the "We Are Social's" February 2024 report, while the world population is 8.08 billion, social media users have reached 5.04 billion. The social media usage rate worldwide increased from 59.4% in 2023 to 62.3% in 2024, and in Turkey, this rate is 66.8% (We Are Social, 2024). The proliferation of social media has triggered a significant transformation in political communication. For politicians, social media offers new opportunities in terms of self-expression and social participation. For this reason, politicians increasingly accept the importance of being active on social media (Hadma and Anggoro, 2021; Shehzad et al., 2021). By posting on social media, they hope to reach a wide audience and more successfully communicate their messages.

In this context, posts for special days are among the most popular content types. Politicians have significant chances to engage with the public and expand their visibility on special days. Aliyeva's analysis of Ankara Metropolitan Municipality Mayor Mansur Yavaş's social media posts, for instance, showed that Yavaş's post on the International Day of the Girl Child garnered the most interaction (Aliyeva, 2022). Politicians generally use special days strategically to convey their messages, strengthen their political narratives, and increase their visibility. Effective use of social media on special days ensures that messages reach wider audiences and interaction rates increase (Severin, 2023; Wouters et al., 2022). Content analysis studies show that politicians frequently post on special days (Bayoğlu and Şentürk, 2021; Bozkırlı and Öztekin, 2023; Karcı, 2024). Nevertheless, no particular study has been conducted that thoroughly examines the posts made by politicians on special days. In the existing literature, evaluations have been made on the content of the posts (hashtags, videos, images, symbols, etc.) (Lin, 2023; Peng, 2020; Markowitz-Elfassi et al., 2019; Manan, 2023; Park et al., 2020; Karas, 2021), the topics discussed (Marquart et al., 2020; Spierings et al., 2018), the structure of the posts (Luebke and Engelmann, 2022), and their negative aspects (Jain and Pandey, 2023; Johann, 2022). However, there is a lack of studies focusing on special days and providing a comprehensive analysis. In addition, the geographical differences in political perception make such a study more necessary in Turkey.

This study examined the social media posts of the 27th Term MPs during 2021-2022 in the context of special days. The effects of elements such as post timing, language use, media, and tagging on interaction were analyzed. In addition, suggestions were made on how these strategies could be optimized. The study aims to understand the dynamics behind the strategies followed by politicians on social media and to reveal the roles of these strategies in the social and political context. The findings provide concrete suggestions for more effective planning of political communication strategies.

2. Literature

The role of social media in political communication is multifaceted, encompassing various dimensions such as information sharing, political fieldwork, and public participation. The interactive nature of social media, enabling real-time communication and feedback, assures political actors to see and respond to public opinion. This is the most important difference from traditional media: the flow of information is usually one-way and slower. Therefore, social media democratizes political discourse, allowing individuals to voice their opinions, share political content, and support candidates (Gardikiotis et al., 2020; Astuti and Hangsing, 2016). The impact of social media on political participation is particularly profound among young demographic groups. Studies show that social media use positively correlates with political activity and participation among young people and that these platforms enable individuals to become more informed and active participants in the political process (Rahbarqazi and Baghban, 2019; Tareen and Adnan, 2021). Social media's influence on political communication will probably grow as it develops further. Integrating emerging technologies such as artificial intelligence and machine learning into social media platforms will further enhance their ability to facilitate political participation and disseminate information (Akinyetun, 2022; Rathnayake and Winter, 2021).

However, these developments also revive ethical concerns about privacy, data security, and the potential for manipulation, necessitating ongoing scrutiny and regulation (Lestari, 2023; Wang, 2023). The impact of social media on political communication also extends to the strategies employed by political candidates and parties. In contemporary political campaigns, the use of data analytics, influential partnerships, and targeted advertising has become standard practice, enabling more individualized and successful outreach to particular constituencies (Lailiyah et al., 2020; Akinola et al., 2021; Barberá and Zeitzoff, 2017). This strategic use of social media not only increases visibility but also encourages a more engaged electorate as candidates can interact directly with voters and obviate their concerns in real time (Getachew & Beshah, 2019; Bode, 2017).

Social media is an important platform for disseminating information and influencing the masses on special occasions. For example, Xiao-Ya et al. have shown that social media is an important platform for health-related campaigns which emphasizes that social media influences people's behavior on issues such as organ donation (Xiao-ya et al., 2019). This is supported by the findings of a similar study showing that platforms such as X can significantly increase public health knowledge, especially in the context of cancer awareness (Li et al., 2016). A dynamic information exchange is made possible by social media's interactive features, which is essential for public awareness campaigns that seek to inform people about important health issues. Furthermore, the effectiveness of social media in raising awareness on certain days, such as Breast Cancer Awareness Month, is highlighted by research showing that social media campaigns can achieve high levels of interaction and that users actively participate in discussions, and share information on health issues (Schliemann et al., 2020). This interaction reflects a growing trend where individuals use social media to seek and disseminate health-related information, thereby creating a more informed public. Their work documents the role of social media in fundraising efforts during important events such as “Giving Days.” It highlights the platform’s potential to mobilize community support for various causes by demonstrating how social media engagement can directly impact fundraising success (Bhati and McDonnell, 2019). Engagement metrics associated with social media campaigns also provide valuable insights into user behavior and preferences. Campaigns using X, for instance, produced millions of impressions, proving the platform's ability to reach wide audiences effectively. (Neil-Sztramko et al., 2023). This level of engagement is crucial during awareness days because it not only increases awareness but also encourages individuals to participate in discussions and share their experiences related to the campaign theme.

According to studies, politicians usually post about significant occasions. Bayoğlu and Şentük (2021) evaluated the posts from a 6-month period of the official Instagram accounts of 4 district municipalities in İzmir using the content analysis method. The posts were classified into 15 categories, one of which was determined as “Special Day”. Aliyeva (2022) examined the social media posts of Ankara Metropolitan Municipality Mayor Mansur Yavaş in terms of political communication over a 20-day period. 70 posts on X, 43 posts on Instagram, and 46 posts on Facebook were examined. The topics of the posts were classified as “Environment”, “Special Days”, “Economy”, and “Education”. In the study conducted on the X side, it was seen that the post that received the most interaction was the special day 'International Girls’ Day'. Bozkırlı and Öztekin (2023) examined the posts made by metropolitan municipalities on their official social media accounts with the content analysis method. In the study conducted, the “special day and week celebration posts” category constituted 11% of the posts on the X platform and ranked 3rd. Similarly, in the study conducted on Instagram, the posts ranked 3rd with 13% for engagement. Karcı (2024) conducted a content analysis on the Instagram accounts of three municipalities in Konya province between June and August. The research observed that the posts were one-sided service notifications, announcements, important day notifications, and celebrations, and that there were no posts aimed at direct citizen participation. 7.31% of the posts were observed to be in the “Important Days” category. Akın and Aktepe (2022) examined the connection between the posts made from the X accounts of Ankara Metropolitan Municipality mayoral candidates during

the 2019 local elections and the election results. It was observed that the posts in the "Congratulatory Celebration/Special Day" category of the candidates constituted 2.4% and 3.3% of the total posts. Tarhan (2012) evaluated 3302 posts obtained from the corporate accounts of 9 metropolitan municipalities with content analysis. It was observed that the posts were generally shared on weekdays and out of working hours. In terms of content, it was seen that the posts were made on informative announcements, transportation, infrastructure, events, and social municipality.

The strategic use of hashtags (#), which politicians often use to make their posts visible, especially on important days, has increased community participation and information dissemination during local events and awareness days. According to one study, people frequently use hashtags to learn about events, fostering community and shared purpose (Lin, 2023). This interaction is important because the collective use of certain hashtags can increase the reach of campaign messages. Research indicates that politicians regularly use social media to share and promote significant days. Politicians use social media platforms to disseminate messages that strike a chord on noteworthy occasions to boost their visibility and foster a feeling of community among their followers. For example, on national holidays, politicians often post messages that evoke patriotism and national pride; this can significantly influence public sentiment and strengthen their political image (Marquart et al., 2020; Spierings et al., 2018). This strategic communication is vital as it allows politicians to reach their target audiences directly with specific messages commensurate with that special day's importance (Ghazali, 2019; Wouters et al., 2022; Fisher et al., 2018). A number of factors, including the emotional content and the use of visual elements, contribute to the effectiveness of social media posts on special days. According to research, posts with vibrant photos or videos typically have higher engagement rates; this is particularly noticeable on special days when emotional appeal is at its highest. (Peng, 2020; Markowitz-Elfassi et al., 2019). Politicians often organize their posts to include symbols or themes associated with that day, increasing emotional impact and encouraging followers' sharing, expanding their reach (Manan, 2023; Park et al., 2020). In addition to boosting engagement, this strategy assists the politician in crafting a narrative that aligns with their political agenda and brand. Karas (2021) emphasizes the importance of visual semiotics in political communication, suggesting that the composition and presentation of images can significantly influence audience perception. Politicians often use images that evoke emotional responses, such as patriotic symbols or images of community gatherings, to increase the effectiveness of their messages.

There is a significant increase in interaction between politicians and their followers on special occasions. Politicians often encourage their followers to share their own experiences or feelings about the event, creating a sense of community and participation (Kaur & Verma, 2016; Kalsnes et al., 2017). This two-way communication is vital as it allows politicians to gauge public sentiment and adapt their messages accordingly, thus increasing their responsiveness and perceived authenticity (Luebke & Engelmann, 2022). Engagement metrics (likes, shares, and comments) indicate public reaction and influence future political strategies (Kelm, 2020; Böhmer, 2022). The impact of social media posts on special occasions can extend beyond immediate engagement; it can also shape long-term political narratives and public perceptions. For example, consistent messaging aligning with national values can strengthen a politician's position as a leader representing the nation's spirit (Azmi et al., 2018; Adamik-Szysiak, 2019). This is especially important when political legitimacy is discussed, and politicians must work harder to establish their credibility and connection with voters (Maurer, 2022; Manning et al., 2016). The ability to craft a compelling narrative through social media can be a powerful tool in a politician's arsenal, especially during key moments in the political calendar.

On the other hand, It is impossible to overlook the gender dynamics in political communication on social media during special events. Studies have shown that female politicians often face different interaction patterns than their male colleagues, which can affect how their messages are received and interpreted (Samuel-Azran and Yarchi, 2020). The intersection of gender and political

communication on social media highlights the need for a nuanced understanding of audience reception and politicians' diverse strategies to effectively manage these dynamics (Putri et al., 2021).

Important information about politicians' efficacy can be gleaned from engagement metrics linked to their posts on noteworthy occasions. Research by Keller and Königslöw (2018) shows that posts receiving higher levels of likes, shares, and comments often emotionally resonate with their audiences. This suggests that politicians who effectively reach out to their voters' emotions on special occasions are more likely to achieve higher engagement rates.

The perceived authenticity of posts is a crucial component of politicians' social media engagement during special events. Luebke and Engelmann (2022) emphasize that exposure to politicians' social media content can increase perceptions of authenticity, especially when they present themselves as relatable. This is compatible with the findings of Haselswerdt (2023), who discusses how social media can create echo chambers that reinforce users' beliefs about politicians' authenticity.

In addition to engagement and authenticity, the content of politicians' posts on special occasions often reflects broader political strategies. Adamik-Szysiak (2019) discusses how politicians adapt their communication strategies to align with media logic, highlighting the importance of timely and relevant content. On special occasions, politicians can capitalize on heightened public interest to promote their political agenda or respond to current events. This strategic alignment can help politicians maintain relevance and visibility in a crowded media environment.

Social media's emergence in politics is not without drawbacks. The echo chambers and political polarization phenomenon is a significant concern, as individuals often curate their online environments to align with their preexisting beliefs. This selective exposure can reinforce biases and limit exposure to diverse perspectives, ultimately undermining the democratic potential of social media (Tareen and Adnan, 2021; Jain and Pandey, 2023). Furthermore, due to the quick traction that false narratives can have and the ability to sway public opinion, disseminating misinformation and disinformation on social media threatens informed political discourse (Johann, 2022; Hudia and Affandi, 2022). In conclusion, social media is an effective tool for communication and information sharing on significant and unique occasions. Many studies have demonstrated its ability to facilitate real-time communication, encourage community participation, and mobilize support for various causes. As social media evolves, ongoing research and strategies must be adapted to shape public discourse and maximize its impact.

3. Data and Methodology

In the implementation phase of the study, the analysis process was set out, as shown in Figure 1, to analyze the data on the posts of political accounts on special days.

Figure 1: **Methodology of the Study**

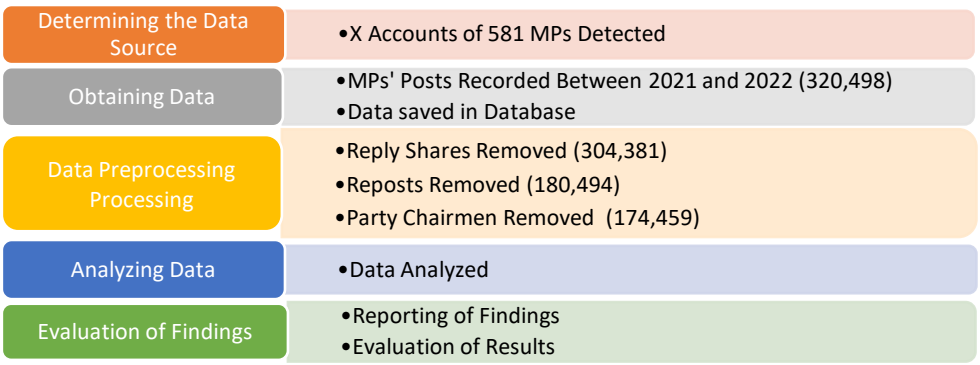

Figure 1 shows how the analysis process is carried out comprehensively. The steps of the analysis process are listed as follows.

1) Determination of Data Source: The database contained the user names of the 27th Term MPs who used the X platform and were taken into consideration. (581 MPs).

2) Obtaining Data: For the years 2021 and 2022, the posts of the MPs whose usernames were identified were obtained and entered into the database (320,498 posts). The data were obtained with a program written in Python via the API of the X platform.

3) Data Preprocessing: Some processes were applied to prepare the data set for analysis. Some posts were taken down so that only the posts made by MPs could be analyzed. The posts that the MPs responded to another post were removed from the data set, (304,381 posts). The posts that belonged to someone else and were retweeted were also removed from the data set (180,494). In the analyses to be conducted, posts belonging to the heads of political parties were also removed from the data set (174,459). This decision was because, while the interaction per post of all deputies was 541, the interaction per post of only the chairmen was 10,487. The chairmen were excluded from the study because they would cause quantitative inaccuracies in the analysis. A keyword data set was created to identify posts belonging to special days. For example, words containing “Kurban” and “Bayram” were tagged as belonging to the Feast of the Sacrifice (5,759). However, various combinations were considered in this matching. This stage was an important step in preparing the data for content analysis.

4) Analyzing Data: The word cloud was assessed after the pre-processing step. Statistical analyses were performed according to the elements used in the posts (media, hashtag, and mention). In addition, numerical comparisons were shown according to some characteristics (time of sharing, day of sharing, text length).

5) Evaluation of Findings: In Step 4, several assessments were conducted using the analyses' results and numerical indicators.

4. Findings

Listed below are the terms used to evaluate the analysis findings.

- **Likes per Share:** Total Likes / Total Shares.
- ***Retweet* per Share:** Total Retweet / Total Shares.
- **Interaction per Share:** (Total Likes + Total Retweet) / Total Shares.

Word Cloud Analysis

The X platform values words due to their structure and facilitates communication through words. Figure 2 shows word clouds for six special days.

Figure 2: **Word Clouds According to Special Days**

Feast of Sacrifice

Feast of Ramadan

Figure 2 (Continued): **Word Clouds According to Special Days**

Mother's Day

Valentine's Day

April 23rd National Sovereignty and Children's Day

May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day

The word clouds in Figure 2 indicate that MPs carefully use language to observe cultural and national values on special days. Spiritual and peace themes are more prominent on religious holidays, while children, youth, sovereignty, and Atatürk themes are prominent on national holidays. On days with more personal significance, such as Mother's Day and Valentine's Day, words that establish emotional connections are used extensively. This analysis reveals that MPs focus on social sensitivities and emotions when shaping their social media strategies on special days.

Number of Shares and Interactions per Share

Table 1 displays numbers evaluating the efficacy of social media posts on designated days and identifying the days with the highest interaction.

Table 1: **Number of Interactions by Special Days**

Special Day	Total Number of Shares	Likes per Share	*Retweet* per Share
Feast of Sacrifice	1.311	216	25
Feast of Ramadan	1.194	240	25
Mother's Day	828	274	31
Valentine's day	41	137	9
April 23rd National Sovereignty and Children's Day	1.167	195	23
May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	1.235	144	22
Total	**5.759**	**1.206**	**135**

According to Table 1, while most shares are made on the Feast of Sacrifice and the Feast of Ramadan, Mother's Day stands out regarding likes and reshares. This may indicate that Mother's

Day posts can be more emotional and personal and, therefore, receive more interaction. Valentine's Day has the lowest numbers in terms of total shares and reshares, indicating that this day is less celebrated or shared on social media than other days.

Interaction Statistics According to Share Content

In this section, it is tested whether there is a statistical difference according to the media, mention and hashtags in social media posts. The Mann-Whitney U test was used because the data set did not meet the normality assumptions.

Table 2 displays the number of interactions based on whether the post includes media (video, image).

Table 2: **Statistics According to the Presence of Media in the Sharing Content**

	Media	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Media Contains	5.226	3.697,21	957.152,50	,000
	Media Does Not Contain	533	2.796,65		
Like	Media Contains	5.226	3.927,26	834.538,00	,000
	Media Does Not Contain	533	2.773,18		
	Total	5.759			

As shown in Table 2, the test results reveal that the number of retweets and likes is significantly higher for posts containing media compared to those without media ($p<0.05$). Table 3 shows the interaction numbers according to whether another user has tagged the post's content.

Table 3: **Statistics According to the Presence of Mention in Sharing Content**

	Mention (@)	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Mention Contains	782	3.144,77	1.738.954,00	,000
	Mention Does Not Contain	4.977	2.838,39		
Like	Mention Contains	782	2.734,23	1.832.021,00	,008
	Mention Does Not Contain	4.977	2.902,90		
	Total	5.759			

As shown in Table 3, the test results reveal that the number of retweets and likes is significantly different in favor of the posts with mentions compared to the posts without mentions ($p<0.05$). Table 4 shows the interaction numbers according to whether the post contains a hashtag (#).

Table 4: **Statistics According to the Presence of Hashtag in Sharing Content**

	Hashtag (#)	Total Number of Shares	Mean Rank	Mann-Whitney U	p
ReTweet	Hashtag Contains	3.399	2.860,43	3.944.290,50	,283
	Hashtag Does Not Contain	2.360	2.908,19		
Like	Hashtag Contains	3.399	2843,11	3.885.423,00	,043
	Hashtag Does Not Contain	2.360	2933,13		
	Total	5.759			

As shown in Table 4, the test results show that the number of likes for posts with hashtags significantly differs from those without hashtags ($p<0.05$). However, there is no significant difference in terms of the number of retweets based on whether the posts contain a hashtag.

Interaction Statistics by Time

Figure 3 shows the average interactions received for posts per hour.

Figure 3: **Interaction Per Share by Hour**

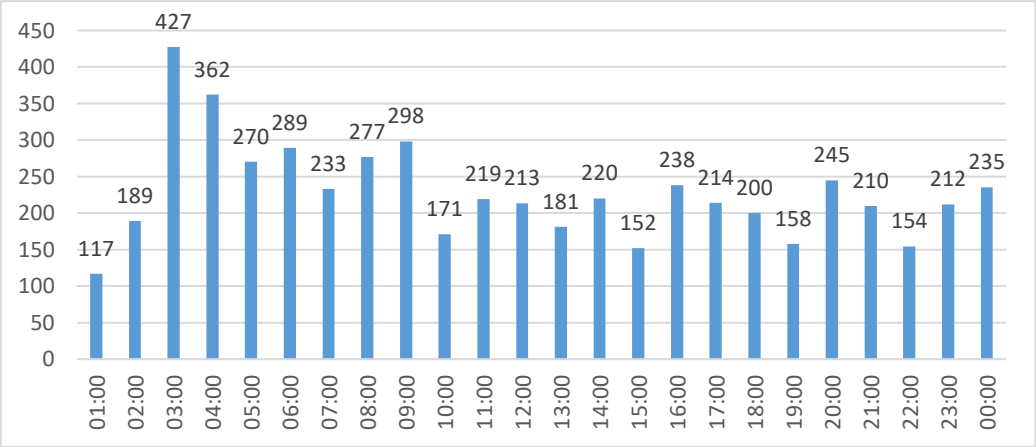

Figure 2 shows that posts with 427 interactions at 3:00 a.m. achieve the highest level. This shows that posts made after midnight receive an interestingly high amount of interaction. Posts made at 4:00 a.m. and 5:00 a.m. are also seen to be at relatively high levels with 362 and 270 interactions, respectively. Posts made at 8:00 a.m. stand out as a high interaction time of the day with 298 interactions. Posts made at 7:00 p.m. and 8:00 p.m. received 245 and 238 interactions, indicating that evening hours are also effective. Posts made at 1:00 p.m., are at the lowest level with only 117 interactions. Posts made at 3:00 p.m. receive 152 interactions and represent the lowest interaction count of the day. While some posts made at night receive quite high interaction, especially at 3:00 a.m., a decrease in interaction is observed towards the middle of the day. It is especially noticeable that early morning and late evening hours receive more interaction. Interactions are generally observed to be more intense at night and in the morning, which indicates that the time when politicians share their content may be consistent with the hours when social media users are active. Table 5 shows social media posts' interaction levels on different special days according to time zones. Color coding was used to indicate interaction levels from low to high (red for low, yellow for medium, green for high interaction).

Table 5: **Average Number of Interactions by Special Day and Time Variables**

Hour	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
1	74	18	346	58	39	0
2	24	104	143	177	243	0
3	499	100	151	346	589	0
4	211	113	192	306	526	0
5	219	168	245	360	327	91
6	151	361	201	412	331	68
7	230	165	282	288	228	107

Table 5 (Continued): **Average Number of Interactions by Special Day and Time Variables**

Hour	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
8	382	127	412	168	260	15
9	325	236	362	368	106	363
10	173	145	227	156	164	14
11	226	145	487	263	108	57
12	153	198	354	253	163	52
13	255	124	259	101	172	0
14	158	132	98	476	155	77
15	138	125	220	135	173	17
16	114	178	406	87	469	0
17	97	120	185	219	459	0
18	150	169	211	289	132	0
19	95	134	200	164	206	0
20	574	71	761	116	173	140
21	123	96	523	192	334	201
22	59	105	393	92	153	0
23	87	55	224	68	440	0
24	643	96	149	141	136	0

According to Table 5, the highest interaction is received on April 23rd , especially in the early morning hours (03:00-04:00) and at midnight (00:00) and 8:00 PM (20:00). There are medium-level interactions at other hours. The highest interaction is seen at 06:00 on the special day of May 19th . Interactions are generally low during the rest of the day. The highest interaction is obtained at 20:00 on the special day of Mother's Day. There are also significant interactions at other times, such as 09:00 and 23:00. The interaction on the special day of "Feast of Sacrifice" is incredibly high between 06:00 and 08:00 AM. A significant interaction is also observed at 14:00. The highest interaction is seen in the morning hours (03:00-05:00) and at midnight (00:00) on the special day of the Feast of Ramadan. There is also a remarkable interaction at 17:00. In "Valentine's Day" posts, there is very low interaction compared to other days. However, relatively higher interaction is observed at 09:00, 16:00, and 20:00.

As a general evaluation, the following findings can be listed:

- In the early hours of the day (00:00-06:00) on April 23rd , both the Feast of Ramadan and the Feast of Sacrifice received very high interaction. The highest interaction was seen, especially during the 03:00 time period and Feast of Ramadan (589 interactions).
- At noon and in the afternoon (12:00-18:00), the Feast of Sacrifice received high interaction at 14:00 and the Feast of Ramadan at 17:00. Other special days generally received lower interactions.
- In the evening hours (18:00-24:00), Mother's Day received the highest interaction. Especially, the hours 20:00 (761 interactions) and 21:00 (523 interactions) attract attention. On Valentine's Day, it performed relatively better at 20:00 and 09:00.

Interaction Statistics by Post Length

Table 6 shows the importance of text length in politicians' social media strategies and the interaction averages of posts according to this post length. The table displays short characters (0–100), medium characters (101–200), and long characters (201+).

Table 6: **Average Number of Interactions by Post-Text Length**

	April 23rd National Sovereignty and Children's Day	May 19th the Commemoration of Atatürk, Youth and Sports Day	Mother's Day	Feast of Sacrifice	Feast of Ramadan	Valentine's day
Short	186	131	324	391	465	548
Medium	286	238	300	72	262	321
Lenght	191	150	307	59	200	211

When Table 6 is examined, it is seen that short texts generally receive more interaction. On national holidays, medium-length posts attract more interaction. Short posts by politicians on special days are likely to have a more positive effect on engagement.

5. Conclusion

Social media is an essential tool for politicians to use for communication, and its unique features allow them to interact freely and readily with the public. Politicians often share on special days and share a wide variety of posts. This study aimed to evaluate the effectiveness of social media strategies by analyzing the interaction levels of the posts made by politicians in Türkiye, on the X social platform on special days. The findings showed that politicians' posts on special days are directly related to factors such as timing, content type, hashtag usage, and the presence of media content. An analysis was conducted on six special days in the study. First of all, a word cloud was created for each of these days, and an evaluation was made between the most used words and the special days. Spiritual and peace themes were more prominent on religious holidays, while children, youth, sovereignty, and Atatürk themes were at the forefront on national holidays. On days with more personal importance, such as Mother's and Valentine's Day, words aimed at establishing emotional bonds were used intensively. The number of posts on special days and the interaction per share were evaluated. While most posts were made on religious holidays, the posts on Mother's Day received the most interaction. This was due to the fact that Mother's Day was well received by people from all political parties. On the other side, Valentine's Day received the least interaction. This indicated that Valentine's Day had fewer interactions with the target audience or was not as heavily featured in social media strategies. When the interaction rates of the posts were examined according to time zones, it was observed that posts made in the early morning and late evening hours received more interactions. This situation revealed that politicians should focus on these time zones to communicate more effectively with their followers and that politicians can attract more attention and interaction on social media, especially in certain time zones. While posts made at night and early in the morning received high interaction, posts made in the afternoon received lower interaction. This information provided important clues for politicians to optimize their social media strategies. Due to the emotional bond, high interaction levels were observed on Mother's Day, especially in the evening. Early in the morning, there was much interest in the Feast of Sacrifice and the Feast of Ramadan because they are religious holidays. When the data were analyzed in content analysis, it was observed that posts containing media were significantly different in terms of the number of likes and re-shares compared to posts without media. This situation is similar to the literature. Using mention in posts creates a significant difference in terms of interaction. This difference was found to be positive for retweets and negative for favorites. On the other hand, while hashtags in posts do not create a statistically significant difference in retweets, a result in favor of not using hashtags has emerged in terms of likes. Contrary to previous studies indicating that hashtags may increase interaction, no positive effect of hashtag use was observed in this study.

Limitations of the study include using only one social media tool (the X platform), data collection at a specific time interval, and evaluation of only six special days. Consequently,

politicians can build a closer relationship with their target audience and reach a larger audience by using social media strategies on the X platform on special days that are optimized in terms of timing and content. These mentioned results offer crucial hints for upcoming social media plans and aid in the creation of tactics that can assist politicians in establishing a more powerful online presence on special occasions and at social gatherings. In this regard, the study adds to the body of literature by examining the academic viewpoint and the political climate.

References

Adamik-Szysiak, M. (2019). Social Media as a Tool of Political Permanent Campaign on the Example of the Activity of Polish Politicians. *SWS Journal of Social Sciences and Art*, 1(2), 1-12. https://doi.org/10.35603/ssa2019/issue2.01

Akın, H. and Aktepe, C. (2022). Siyasal Pazarlamada Sosyal Medya Kullanımı: Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Twitter Söylemlerinin Karşılaştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 3356-3375.

Akinola, O., Omar, B. and Mustapha, L. (2021). Salience in the Media and Political Trust in Nigeria: The Mediating Role of Political Participation. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities,* 29(4), 2153-2169. https://doi.org/10.47836/pjssh.29.4.03

Akinyetun, T. (2022). Social Media, Political Efficacy and Political Participation in Nigeria. *Plaridel*. https://doi.org/10.52518/2022-02aknytn

Aliyeva, F. (2022). Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın Kamuoyuna Yönelik Kullandığı Mesaj Stratejiler. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 115-129.

Astuti, P. and Hangsing, P. (2016). Social Media and Effort to Coax Young Voters in Jakarta, Indonesia. *Scriptura*, 6(1). https://doi.org/10.9744/scriptura.6.1.1-13

Azmi, A., Sylvia, I. and Mardhiah, D. (2018). Indonesian Politicians' Social Media Role in Encouraging Civic Engagement. *Proceedings of the Annual Civic Education Conference (ACEC 2018),* 305-310. https://doi.org/10.2991/acec-18.2018.70

Barberá, P. and Zeitzoff, T. (2017). The New Public Address System: Why Do World Leaders Adopt Social Media? *International Studies Quarterly*, 62(1), 121-130. https://doi.org/10.1093 /isq/sqx047

Bayoğlu, F. and Şentürk, Z. A. (2021). Belediyelerin Kurumsal Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: İzmir'deki İlçe Belediyeler Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 120(120), 36-59.

Bhati, A. and McDonnell, D. (2019). Success in an Online Giving Day: The Role of Social Media in Fundraising. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly,* 49(1), 74-92. https://doi.org/10. 1177/0899764019868849

Bode, L. (2016). Pruning the News Feed: Unfriending and Unfollowing Political Content on Social Media. *Research & Politics,* 3(3), 205316801666187. https://doi.org/10.1177/205316801 6661873

Bozkırlı, F. and Öztekin, A. (2023). Siyasal İmaj Oluşturma Bağlamında Yerel Yöneticilerin Sosyal Medya Kullanımı: Büyükşehir Belediye Başkanları Örneği. *Erciyes Akademi*, 37(2), 783-805. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1232390

Böhmer, K. (2022). Does Hatred Rule Political Communication on Social Media? How Do Politicians Talk About the Eu On Facebook, and How Do Their Followers React? *Politics in Central Europe*, 18(4), 477-498. https://doi.org/10.2478/pce-2022-0021

Fisher, C., Marshall, D. and McCallum, K. (2018). Bypassing the Press Gallery: from Howard to Hanson. *Media International Australia*, 167(1), 57-70. https://doi.org/10.1177/1329878x18766077

Gardikiotis, A., Navrozidou, E. and Euaggelou-Navarro, O. (2020). Social Media and Political Participation: The Role of Social Psychological and Social Media Variables. *Psychology the Journal of the Hellenic Psychological Society*, 23(2), 37. https://doi.org/10.12681/psy_hps.22601

Getachew, A. and Beshah, T. (2019). The Role of Social Media in Citizen's Political Participation, *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 487-496. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20671-0_33

Ghazali, W. (2019). Personalised Campaigns in Party-Centred Politics: Facebook and Instagram As Arena for Political Communication. *IIUM Journal of Human Sciences (IJOHS)*, 1(2), 52-64. https://doi.org/10.31436/ijohs.v1i2.71

Hadma, A. and Anggoro, J. (2021). Political Communication in the Age of Social Media. *Commicast*, 3(1), 1-7. https://doi.org/10.12928/commicast.v3i1.5114

Haselswerdt, J. (2023). Echo Chambers or Doom Scrolling? Homophily, Intensity, and Exposure to Elite Social Media Messages. *Political Research Quarterly*, 77(1), 199-212. https://doi.org/10.1177/10659129231202969

Hudia, R. and Affandi, I. (2022). Students' Perceptions of the Use of Instagram Social Media as One of Generation Z's Political Education Facilities. *Proceedings of the Annual Civic Education Conference (ACEC 2021),* 314-320. https://doi.org/10.2991/assehr.k.220108.057

Jain, L. and Pandey, V. (2023). The Influence of Social Media Usage and Political Behaviors Among Adults. *Journal of Communication and Management,* 2(02), 98-100. https://doi.org/10.58966/jcm2023224

Johann, M. (2022). Political Participation in Transition: Internet Memes as a Form of Political Expression in Social Media. *Studies in Communication Sciences*, 22(1), 149–164. https://doi.org/10.24434/j.scoms.2022.01.3005

Kalsnes, B., Larsson, A. O. and Enli, G. S. (2017). The Social Media Logic of Political Interaction: Exploring Citizens' and Politicians' Relationship on Facebook And Twitter. *First Monday*, 22(2). https://doi.org/10.5210/fm.v22i2.6348

Karas, K. (2015). *Pictures in Politics: A Visual Social Semiotics Analysis of Federal Politicians on Instagram*. Toronto Metropolitan University. Thesis. https://doi.org/10.32920/ryerson.14662086.v1

Karcı, M. (2024). Kurumsal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Konya Merkez İlçe Belediyeleri Örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 1-28. https://doi.org/10.53281/kritik.1440678

Kaur, M. and Verma, R. (2016). Social Media. *International Journal of Social and Organizational Dynamics in It*, 5(2), 31-38. https://doi.org/10.4018/ijsodit.2016070103

Keller, T. and Königslöw, K. (2018). Followers Spread the Message! Predicting the Success of Swiss Politicians on Facebook and Twitter. *Social Media + Society*, 4(1). https://doi.org/10.1177/2056305118765733

Kelm, O. (2020). Why Do Politicians Use Facebook and Twitter the Way They Do? The Influence of Perceived Audience Expectations. *Studies in Communication and Media*, 9(1), 8-34. https://doi.org/10.5771/2192-4007-2020-1-8

Lailiyah, N., Pradhana, G. and Yuliyanto, M. (2020). Youthizen Political Literacy: Educating the Generation Z. *Jurnal Ilmu Sosial*, 1(1), 22-39. https://doi.org/10.14710/jis.1.1.2020.22-39

Lestari, L. (2023). A Successful Strategy of Political Party Campaign Ahead of Election in Developed Countries. *Jurnal Dimensi*, 12(2), 399-421. https://doi.org/10.33373/dms.v12i2.5495

Li, Z., Markson, C., Costello, K., Xing, C., Demissie, K. and Llanos, A. (2016). Leveraging Social Media to Promote Public Health Knowledge: Example of Cancer Awareness Via Twitter. *JMIR Public Health and Surveillance*, 2(1), e17. https://doi.org/10.2196/publichealth.5205

Lin, B. (2023). Social Media Engagement of Hashtag Users in the Context of Local Events: Mixed Method Approach. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 15(2), 254-270. https://doi.org/10.1108/jhtt-03-2023-0074

Luebke, S. and Engelmann, I. (2022). Do We Know Politicians' True Selves from the Media? Exploring the Relationship Between Political Media Exposure and Perceived Political Authenticity. *Social Media + Society*, 8(1). https://doi.org/10.1177/20563051221077030

Manan, N. (2023). The Relatonship Between Vividness and Engagement on Social Media Postings of Selected Malaysian Politicians. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(5). https://doi.org/10.6007/ijarbss/v13-i5/17245

Manning, N., Penfold-Mounce, R., Loader, B., Vromen, A. and Xenos, M. (2016). Politicians, Celebrities and Social Media: A Case of Informalisation? *Journal of Youth Studies*, 20(2), 127-144. https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1206867

Markowitz-Elfassi, D., Yarchi, M. and Samuel-Azran, T. (2019). Share, Comment, But Do Not Like. *Online Information Review*, 43(5), 743-759. https://doi.org/10.1108/oir-02-2018-0043

Marquart, F., Ohme, J. and Moeller, J. (2020). Following Politicians on Social Media: Effects for Political Information, Peer Communication, And Youth Engagement. *Media and Communication*, 8(2), 197-207. https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.2764

Maurer, P. (2022). Perceptions of Media Influence and Performance Among Politicians in European Democracies. *International Communication Gazette*, 85(5), 347-364. https://doi.org/10 .1177/17480485221146088

Neil-Sztramko, S., Dobbins, M. and Williams, A. (2023). Evaluation of a Knowledge Mobilization Campaign to Promote Support for Working Caregivers in Canada: Quantitative Evaluation. *JMIR Formative Research*, 7, e44226. https://doi.org/10.2196/44226

Park, B., Kang, M. and Lee, J. (2020). Sustainable Political Social Media Marketing: Effects of Structural Features in Plain Text Messages. *Sustainability*, 12(15), 5997. https://doi.org/ 10.3390/su12155997

Peng, Y. (2020). What Makes Politicians' Instagram Posts Popular? Analyzing Social Media Strategies of Candidates and Office Holders with Computer Vision. *The International Journal of Press/Politics,* 26(1), 143-166. https://doi.org/10.1177/1940161220964769

Putri, S., Wibowo, K. and Fuady, I. (2021). Personalisation and User Engagement. *Ultimacomm Jurnal Ilmu Komunikasi*, 197-213. https://doi.org/10.31937/ultimacomm.v13i2.2220

Rahbarqazi, M. and Baghban, S. (2019). Social Media, Political Discussion, and Political Protest: A Case Study of the 2018 Political Protests in Iran. *Kome*, 7(2), 89-103. https://doi.org/10.17 646/kome.75672.33

Rathnayake, C. and Winter, J. (2021). Do Platforms Favour Dissidents? Characterizing Political Actor Types Based on Social Media Uses and Gratifications. *Human Systems Management*, 40(2), 249-263. https://doi.org/10.3233/hsm-200888

Samuel-Azran, T. and Yarchi, M. (2020). Women Candidates are Unrewarded For "Masculine" Campaigning: Facebook Campaigning During Israel's 2018 Municipal Elections. *Online Information Review,* 44(6), 1199-1216. https://doi.org/10.1108/oir-07-2019-0228

Schliemann, D., Paramasivam, D., Dahlui, M., Cardwell, C., Somasundaram, S., Tamin, N. and Donnelly, M. (2020). Change in Public Awareness of Colorectal Cancer Symptoms Following the Be Cancer Alert Campaign in the Multi-Ethnic Population of Malaysia. *BMC Cancer*, 20(1). https://doi.org/10.1186/s12885-020-06742-3

Severin, M. (2023). Politicians' Social Media Usage in a Hybrid Media Environment: A Scoping Review of the Literature Between 2008–2022. *Nordicom Review*, 44(2), 172-193. https://doi.org/10.2478/nor-2023-0010

Shehzad, M., Ali, A. and Shah, S. (2021). Relationship Among Social Media Uses, Internet Mediation and Political Participation in Pakistan. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 9(2), 43-53. https://doi.org/10.18510/hssr.2021.925

Spierings, N., Jacobs, K. and Linders, N. (2018). Keeping an Eye on the People: Who Has Access to Mps on Twitter? *Social Science Computer Review*, 37(2), 160-177. https://doi.org/10.1177/0894439318763580

Tareen, H. and Adnan, M. (2021). Political Communication with Social Media in Pakistan: Internal and External Efficacy. *Global Social Sciences Review*, VI(II), 130-138. https://doi.org/10.31703/gssr.2021(vi-ii).14

Wang, H. (2023). Social Media for Journalism and Civic Political Participation. *Communications in Humanities Research*, 18(1), 271-278. https://doi.org/10.54254/2753-7064/18/20231190

We Are Social. (2024). Digital 2021 Turkey, https://datareportal.com/reports/digital-2024-turkey. [Access Date: 14 Kasım 2024].

Wouters, R., Staes, L. and Aelst, P. (2022). Word on the Street: Politicians, Mediatized Street Protest, and Responsiveness on Social Media. *Information Communication & Society*, 26(16), 3103-3132. https://doi.org/10.1080/1369118x.2022.2140013

Xiao-ya, J., Jiang, W., Cai, J., Su, Q., Zhou, Z., He, L. and Lai, K. (2019). Characterizing Media Content and Effects of Organ Donation on a Social Media Platform: Content Analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 21(3), e13058. https://doi.org/10.2196/13058

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

POPÜLİZMİN VE POPÜLİST SÖYLEMİN KRİZ DÖNEMLERİNDE DEMOKRATİK SİYASAL SİSTEME ETKİ DÜZEYİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Taylan Can DOĞANAY[1]

Öz

Popülizmi inceleyen ilk teorik çalışmalar, kavramın siyasal, toplumsal ve ekonomik boyutlarını anlamaya yönelik geniş bir analitik çerçeve sunmuş ve popülizmi bir ideoloji, söylem veya siyasal strateji olarak ele almıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar, popülizm çoğunlukla tarihsel ve bağlamsal bir fenomen olarak incelenirken, alternatif yaklaşımlar kavramın genel özelliklerini sistematik bir şekilde analiz etmeye başlamıştır. Bu çalışma, popülizmi ve popülist söylemi ampirik ve pratik bulgulara dayalı olarak inceleyen çalışmaları içerik analizine tabi tutarak popülizmin dönüştürücü potansiyelini ve demokrasiyle karmaşık etkileşimini incelemektedir. Çalışmanın amacı ise, popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okumasını, bu meydan okumanın demokrasinin yapısal ve kurumsal dengeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve demokratik siyasal sistemin popülizm karşısındaki direnç kapasitesini tartışmaktır. Araştırma bulgularına göre popülizmin ve popülist söylemin demokratik siyasal sistemi etkisi, krizlerin farklı aşamalarında belirginleşmekte ve bu dönüşüm, sistematik olarak değerlendirildiğinde popülizmin siyasal sistemlerde nasıl bir devinim oluşturduğunu anlamak mümkün hale gelmektedir. Araştırma, bu süreçleri kriz başlangıcı, kriz dönemi ve kriz sonrası olmak üzere üç ana aşamada incelemiş ve popülizmin her bir aşamada farklı düzeylerdeki etkilerini araştırma kapsamında ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Popülizm, Demokrasi, Demokratik Normlar, Siyasal Sistem, Kriz*
JEL Sınıflandırması: *D71, D72, D73*

A STUDY ON THE IMPACT LEVEL OF POPULISM AND POPULIST DISCOURSE ON DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEM

Abstract

The early theoretical studies examining populism provided a broad analytical framework to understand the political, social, and economic dimensions of the concept, treating populism as an ideology, discourse, or political strategy. This study examines works that analyze populism and populist discourse based on empirical and practical findings, aiming to explore the transformative potential of populism and its complex interaction with democracy. The purpose of the study is to evaluate populism's and populist discourse's challenge to democratic norms, assess the impact of this challenge on the structural and institutional balances of democracy, and discuss the democratic political system's resilience in the face of populism. According to the research findings, the impact of populism and populist discourse on the democratic political system becomes evident during different phases of crises, and when this transformation is systematically evaluated, it becomes possible to understand how populism generates momentum in political systems. The study examines these processes in three main stages crisis onset, crisis period, and post-crisis and reveals the varying levels of populism's impact at each stage within the scope of the research.

Keywords: *Popülism, Democracy, Democratic Norms, Political System, Crisis*
JEL Classification: *D71, D72, D73*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, taylancandoganay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9660-1542*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 06.12.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 16.01.2025

Doğanay, T. C. (2025). Popülizmin ve Popülist Söylemin Kriz Dönemlerinde Demokratik Siyasal Sisteme Etki Düzeyi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 279-296. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1597547

1. Giriş

Popülizm tarihsel süreçte 19. yüzyılın sonlarında ABD'deki Halk Partisi, tarımsal krizler ve finans sektörünün küçük çiftçiler üzerindeki baskısı karşısında ortaya çıkmıştır. Bu hareket, "halkın iradesi" ve "ekonomik adalet" söylemleri üzerinden seçkinlere karşı bir mücadele yürütmüş ve modern anlamda popülizmin ilk siyasal örneklerinden biri olmuştur (Canovan, 1999: 5). Benzer şekilde, Rusya'daki Narodnik hareketi, sanayileşme ve kapitalizmin köylülük üzerindeki etkilerine karşı bir savunma geliştirmiştir (Weyland, 2001: 14). Bu tarihsel örnekler, popülizmin ekonomik eşitsizliklere karşı halkın çıkarlarını savunan bir siyasal yapı olarak şekillenmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu hareketlerin ortaya çıkışı, aynı zamanda modernleşme süreçleriyle birlikte toplumsal yapıda meydana gelen kırılmalara da bir tepki niteliğindedir. Pek tabi, popülizmin tarihsel ve düşünsel temelleri, coğrafi ve bağlamsal çeşitliliklerle birlikte günümüze kadar farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Örneğin, Latin Amerika'da ekonomik eşitsizliklere karşı halkın çıkarlarını savunan popülist liderler, Avrupa'da göçmen karşıtı ve milliyetçi bir retorik üzerinden güç kazanmıştır (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 159). Latin Amerika'daki popülist hareketler, ekonomik eşitsizlikleri ve toplumsal dışlanmışlığı hedef alırken kapsayıcı bir siyaset anlayışı geliştirmiştir. Buna karşın, Avrupa'daki popülist partiler, dışlayıcı bir siyaset pratiği benimseyerek göçmenleri ve azınlık gruplarını hedef almıştır. Bu farklılaşma, popülizmin yalnızca ideolojik bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal krizlere yanıt üreten bir siyasal mobilizasyon aracı olduğunu da göstermektedir (Rodrik, 2018: 35).

Böylelikle popülizm, bağlamına göre şekillenen ve bu bağlamın gereksinimlerine yanıt veren bir siyasal araç olarak öne çıkmaktadır. Popülist liderler, halkın iradesini temsil etme iddiasıyla hareket ederken, çoğu zaman demokratik kurumların özerkliğini zayıflatmakta ve bu kurumların kontrol mekanizmalarını etkisiz hale getirebilmektedir. Margaret Canovan, bu durumu popülizmin çift yönlü doğasıyla açıklar; popülizm hem demokratik katılımı artıran bir araç hem de otoriter eğilimlere kapı aralayan bir tehdit olarak işlev görebilir (Canovan, 1999: 7). Dolayısıyla, popülizmin kontrol edilemez bir güç haline gelip gelmediği sorusu, popülizmin bağlama bağlı olarak nasıl işlediğine, mevcut siyasi sistemlerin direncine ve bu sistemlerin popülist etkileri ne ölçüde dengeleyebildiğine bağlıdır. Bu bağlamda popülizmin demokratik normlarla ilişkisi, bu kavramın en tartışmalı boyutlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Belirtildiği üzere Margaret Canovan, popülizmin hem demokrasiyi güçlendiren hem de tehdit eden bir fenomen olduğunu öne sürer ve bu çelişkiyi popülist liderlerin halkın çıkarlarını savunma iddialarıyla otoriter eğilimlere kayma potansiyelinde görür (Canovan, 1999: 7). Diğer yandan popülizmin ortaya çıkış temelleri, ekonomik eşitsizlikler ve bölgesel dışlanmışlık gibi dinamiklerle yakından ilişkilidir. Özellikle ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerde yaşayan bireyler, mevcut sistemin kendilerini dışladığına inandıklarında, popülist liderlere yönelme eğilimindedir (Rodríguez-Pose, 2018: 204). Bu durum da popülist hareketlerin yalnızca bir siyasal tepki değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik koşullardan beslenen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Teorik Genişleme ve Alternatif Yaklaşımların Çerçevelendirilmesi

İlk önemli teorik çalışmalardan biri, Gino Germani'nin modernleşme süreçleri bağlamındaki analizleridir. Modernleşme sürecinin sosyo-politik etkisini otoriter siyasal sistemlerin dönüşümüyle ilişkisini kuran ve demokratik normların aşınmasını ampirik araştırma süreciyle yürüten Germani, popülizmi, toplumsal modernleşmenin yarattığı krizlere bir tepki olarak tanımlamış ve bu süreçte otoriter liderlik ile popülist hareketler arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır (Germani, 1965). Ona göre, modernleşme sürecinde toplumsal sınıflar arasında artan eşitsizlikler ve hızlı toplumsal değişim, popülist hareketlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Germani'nin bu yaklaşımı, popülizmi toplumsal gerilimlerin ve dönüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak ele alan ilk teorik çerçevelerden biri olmuştur.

Bir diğer önemli teorik katkı, Margaret Canovan tarafından yapılmıştır. Canovan, popülizmi hem demokratik normlara katkıda bulunan hem de bu normları tehdit eden çift yönlü bir fenomen olarak tanımlamıştır. Popülizmi, demokrasinin "kurtarıcı yüzü" ile "pragmatik yüzü" arasında bir

gerilim olarak gören Canovan, popülist hareketlerin halkın iradesini yüceltirken aynı zamanda demokratik kurumları zayıflatabileceğini savunmuştur (Canovan, 1999). Bu çelişkili yapı, popülizmin hem bir reform aracı hem de bir sistemik risk olarak anlaşılmasına yol açmıştır.

Popülizm üzerine yapılan teorik çalışmalarda bir diğer önemli isim, Ernesto Laclau'dur. Laclau, popülizmi antagonistik bir söylem olarak ele almış ve halk ile seçkin arasındaki çatışmayı bu söylemin merkezine yerleştirmiştir. Ona göre, popülist hareketler, toplumsal talepleri birleştirerek halkın "birlikte hareket eden bir özne" olarak tanımlandığı bir siyasal alan yaratır (Laclau, 2005). Bu yaklaşım Rodríguez-Pose'nin de (2018: 204) güncel çalışmalarıyla ortaya koyduğu üzere popülizmi yalnızca belirli bir ideolojik yapı olarak değil, toplumsal ve siyasal krizlere yanıt üreten dinamik bir süreç olarak anlaşılmasını sağlamıştır.

Bu teorik çerçeveler, popülizmin kavramsal sınırlarını belirlerken, aynı zamanda onun toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutlarına dair farklı perspektifler sunmuştur. Germani'nin modernleşme odaklı analizi, Canovan'ın demokratik normlarla ilişkisi ve Laclau'nun antagonistik söylem modeli, popülizmin kavranmasında önemli kilometre taşlarıdır. Bu erken dönem çalışmalar, popülizmi günümüzdeki araştırmalara yön veren çok boyutlu bir analiz konusu haline getirmiştir. Böylelikle, popülizm, yalnızca tarihsel bir fenomen değil, aynı zamanda çağdaş siyasal sistemlerin yapısal dönüşümünde merkezi bir rol oynayan bir olgu olarak teorik tartışmaların odağına yerleşmiştir. Popülizmi inceleyen ilk teorik çalışmalar, modernleşme süreçleri, ekonomik eşitsizlikler ve siyasal hoşnutsuzluklar gibi sosyopolitik dönüşümlere yanıt olarak ortaya çıkmış olsa da daha sonraki dönemlerde bu teorik çerçeveler üzerine genişletilmiş yorumlar ve eleştiriler yapılmıştır. Örneğin, Gino Germani'nin popülizmi modernleşmenin yarattığı krizlere bir tepki olarak değerlendiren yaklaşımı, 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılan birçok çalışmaya zemin hazırlamıştır. Germani, popülizmi, özellikle Latin Amerika'da, modernleşme ile birlikte gelen toplumsal değişimlerin ve eşitsizliklerin sonucunda gelişen bir fenomen olarak ele almıştır. Ancak, bu yaklaşıma yönelik eleştiriler, popülizmin ekonomik bağlamının ötesinde, siyasal bir strateji ve söylem olarak incelenmesini teşvik etmiştir. Ernesto Laclau, popülizmin antagonistik bir söylem olarak tanımlanmasını sağlayarak, bu kavramın yalnızca sosyo-ekonomik temellere dayalı bir analizle sınırlanamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre, popülist söylem, toplumsal talepleri birleştiren ve halk ile seçkin arasındaki antagonizmayı yeniden üreten bir araçtır (Laclau, 2005: 116). Bu yaklaşım ve Laclau'nun çalışmaları, özellikle söylemsel analizlere ve demokratik normlar üzerindeki etkilerine odaklanan daha yeni çalışmalar için temel bir referans noktası olmuştur. Margaret Canovan'ın popülizmin çift yönlü doğasına ilişkin görüşleri, popülizmi hem demokratik katılımı artıran hem de otoriter eğilimlere zemin hazırlayan bir fenomen olarak ele alır. Canovan, popülizmin demokratik sistemlerdeki çelişkili etkilerini vurgulamış ve bu kavramın kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Canovan, 1999: 7).

Alternatif yaklaşımlar ise popülizmi inceleyen ilk teorik çalışmaların zaman dilimleri, kavramın ortaya çıkış koşulları ve siyasal bağlamlarıyla ilişkilendirilerek çerçevelendirilebilmektedir. Bu çalışmalardaki teorik yaklaşımlar, belirli tarihsel dönemlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümleriyle şekillenmiş ve bu bağlamlar popülizmin tanımlanması ile analizine yön vermiştir. Analitik bir bakışla, bu teorik çerçevelerin ortaya çıktığı zaman dilimlerini üç temel döneme ayırabilmek mümkündür. İlk dönem, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan zaman dilimini kapsar. Bu dönemde, popülizm daha çok tarihsel bir fenomen olarak incelenmiş ve ekonomik eşitsizliklerin toplumsal hoşnutsuzluklarla birleşerek siyasal hareketlere dönüştüğü süreçlere odaklanılmıştır. Örneğin, ABD'deki Halk Partisi, tarımsal krizler ve finansal baskılar sonucu ortaya çıkmış ve bu hareketin "halkın iradesi" retoriği, modern anlamda popülizmin ilk siyasal ifadelerinden biri olmuştur (Canovan, 1999: 5).

Aynı dönemde Rusya'daki Narodnik hareketi, sanayileşme karşısında köylülüğün korunması gerektiği söylemiyle popülist bir hareketin diğer önemli örneği olmuştur (Weyland, 2001: 14). Bu bağlamda, popülizmin erken dönem incelemeleri, toplumsal hoşnutsuzlukların siyasal dile tercüme edilmesine ve bu süreçlerin tarihsel analizine dayanmıştır.

İkinci dönem, 20. yüzyılın ortalarına odaklanır ve popülizmin modernleşme süreçleriyle ilişkilendirilmesine yönelik teorik çerçevelerin gelişimiyle belirginleşir. Bu dönemde GinoGermani, popülizmi modernleşme ile toplumsal değişim arasındaki gerilimlerden kaynaklanan bir tepki olarak ele almıştır (Germani, 1965). Germani'nin analizleri, özellikle Latin Amerika bağlamında, otoriter liderlik ile popülist hareketler arasındaki bağlantıyı açıklayan teorik bir temel oluşturmuştur. Modernleşmenin yarattığı ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal değişimler, bu dönemdeki popülizm çalışmalarının ana odak noktası olmuştur.

Üçüncü dönem, 20. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve popülizmi söylemsel analizler üzerinden inceleyen teorik yaklaşımlarla şekillenmiştir. Ernesto Laclau, popülizmi halk ile seçkin arasındaki antagonizmayı merkezine alan söylemsel bir strateji olarak yeniden tanımlamış ve toplumsal taleplerin birleştirilmesiyle halkın siyasal özne haline getirilmesini açıklamıştır (Laclau, 2005: 116). Margaret Canovan ise, popülizmin demokratik sistemlerdeki çelişkili etkilerini tartışmış ve popülizmin hem demokratik katılımı artıran hem de otoriter eğilimleri teşvik eden yönlerine dikkat çekmiştir (Canovan, 1999: 7). Bu dönemde yapılan çalışmalar, popülizmin yalnızca toplumsal hoşnutsuzlukları ifade eden bir araç olmadığını, aynı zamanda demokratik normları dönüştürme potansiyeline sahip bir fenomen olduğunu ortaya koymuştur.

Güncel çalışmalara bakıldığında, popülizmin giderek bir olgudan ziyade tekrar bir fenomen olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Popülizmin bu yeniden tanımlanışı, onun yalnızca belirli tarihsel ve siyasal bağlamlarla sınırlı bir oluşum olmadığını, aynı zamanda farklı toplumsal ve siyasal sistemlerde yeniden şekillenebilen dinamik bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, popülizmi anlamaya yönelik teorik ve metodolojik yaklaşımların da dönüşümüne yol açmıştır. Popülizmin bir fenomen olarak ele alınması, onu sadece ekonomik eşitsizlikler veya siyasal hoşnutsuzlukların bir sonucu olarak değil, aynı zamanda bu koşulları sürekli yeniden üreten bir yapı olarak incelemeyi gerektirir. Ernesto Laclau'nun antagonistik söylem teorisi, bu dönüşümün anlaşılmasında önemli bir çerçeve sunmaktadır. Aksiyoner bir kitle popülizminden ziyade ideolojinin sınıfsal eklemlenmesine bağlı bir popülizm kavrayışına işaret etmektedir. Günümüzde Sağ popülizm; milliyetçilik ve göçmen karşıtlığı gibi unsurlarla kendini gösterirken, sol popülizm ekonomik eşitsizlikler ve sosyal adalet temalarıyla öne çıkmıştır. Buradan hareketle Laclau, popülist söylemin toplumsal talepleri birleştirerek halkın kolektif bir özne olarak inşa edilmesini sağladığını vurgulamış, bu süreçte halk ve seçkin arasındaki antagonizmanın yeniden üretildiğine dikkat çekmiştir (Laclau, 2005: 96). Bu bakış açısı, popülizmin, yalnızca belirli bir zaman diliminde ortaya çıkan geçici bir olgu olmadığını, aksine siyasal ve toplumsal dönüşümlerin sürekli bir parçası olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Tarhisel olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ideolojik yeniden yapılanma, popülizmin ideolojik esnekliğini ortaya çıkarmıştır. Cas Mudde ve Ben Stanley, popülizmin "ince bir ideoloji" olarak farklı bağlamlarda yeniden şekillenme potansiyeline sahip olduğunu belirtmişlerdir (Stanley, 2008: 95). Bu yaklaşım, popülizmin belirli bir siyasal veya ekonomik yapıya bağımlı kalmadan, değişen koşullara adapte olabilen bir siyasal strateji olduğunu ortaya koymaktadır. Bu esneklik, popülizmin belirli bağlamların ötesine geçerek evrensel bir siyasal fenomen olarak incelenmesini mümkün kılar.

Son olarak, kriz dönemlerinin popülizmi fenomen haline getirme üzerindeki etkisi vurgulanmalıdır (Engesser ve diğerleri, 2017: 1297). Erik Swyngedouw'un çalışmaları, kriz söylemlerinin popülist liderlerin otoriter eğilimlerini pekiştirmek ve halk desteğini artırmak için nasıl kullanıldığını analiz etmektedir (Swyngedouw, 2010: 221). Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları, 2008 küresel finansal krizi ve COVID-19 pandemisi gibi büyük çaplı olaylar, popülist liderlerin kriz söylemlerini kullanarak halk desteğini artırmalarına olanak sağlamıştır. Bu tür dönemlerde, toplumsal korkular ve ekonomik belirsizlikler, popülist hareketlerin söylemlerine güçlü bir zemin hazırlamış ve liderlerin mevcut düzeni hedef alarak halkı mobilize etmelerine imkân tanımıştır. Erik Swyngedouw, kriz söylemlerinin popülist liderlerin otoriter eğilimlerini pekiştirmek için nasıl bir

araç olarak kullanıldığını analiz etmiş ve bu durumun popülist mobilizasyon stratejilerinde merkezi bir rol oynadığını vurgulamıştır

En nihayetinde güncel tartışmalar, popülizmin artık yalnızca siyasal bir olgu olarak değil, sürekli yeniden üretilen ve değişen bağlamlara uyum sağlayan bir fenomen olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım; popülizmin farklı bağlamlardaki etkilerini anlamak için daha kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektife, ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle popülizm, siyasal analizlerin merkezinde yer alarak çağdaş siyasal süreçlerin anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, popülizmin dönüştürücü potansiyelini, demokrasinin kavramsal ve kuramsal yapısıyla analitik bir bağlamda ilişkilendirerek, popülizm ve demokrasinin karmaşık etkileşimini güncel çalışmalar üzerinden incelemektedir. Çalışmanın amacı, popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okumasını, bu meydan okumanın demokrasinin yapısal ve kurumsal dengeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve demokratik siyasal sistemin popülizm karşısındaki direnç kapasitesini tartışmaktır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışma, popülizmi ve popülist söylemi ampirik ve pratik bulgulara dayalı olarak inceleyen çalışmaları içerik analizine tabi tutarak; popülizmin, demokratik siyasal sistemin kurumsal, toplumsal ve hukuki yapılara dayalı bileşenlerini kriz dönemlerinde nasıl etkilediğini anlamaya olanak tanıyan geniş bir spektrumu kapsamaktadır. İnceleme nesnesi olarak ele tespit edilen çalışmaların tamamı, nicel ve nitel veri analiz tekniklerine dayanmakta olup, vaka araştırmalarına odaklanmaları bakımından ortaklık göstermektedir.

Tablo 1: **Araştırma Kapsamında İncelenen Bölgeye ve/veya Ülkeye Dayalı Çalışmaların İnceleme Konuları, Veri Setleri ve Veri Analiz Yöntemleri**

Bölge/Ülke	Veri Seti	Veri Analiz Yöntemi	Referanslar
Küresel	Popülist liderlerin söylem ve politikaları	Karşılaştırmalı analiz ve içerik değerlendirmesi	Mudde ve Kaltwasser, 2018
Avrupa	Sağ popülist partilerin ekonomik politikaları	İstatistiksel analiz ve politika değerlendirmesi	Mols ve Jetten, 2016
Batı Avrupa	Popülist partiler ve seçmen davranışları	Faktör analizi ve seçmen davranış analizi	Kriesi, 2014; Bonikowski, 2017
Avrupa Birliği	AB politikalarının halk algısına etkisi	İstatistiksel analiz ve medya içerik incelemesi	Hobolt, 2016
İngiltere	Brexit oylaması anket verileri	İstatistiksel analiz ve regresyon modelleri	Hobolt, 2016
Belçika	Siyasi partilerin söylem analizleri	Söylem analizi	Jagers ve Walgrave, 2007
Hollanda	Popülist tutumları ölçen anket verileri	Faktör analizi ve tutum değerlendirmesi	Akkerman ve diğerleri, 2013
Türkiye	AKP dönemi ekonomik ve siyasal reform verileri	Söylem analizi ve ekonomik veri karşılaştırması	Önis, 2012; Yılmaz ve Bashirov, 2018
And Dağları	Rekabetçi otoriter rejimlere ilişkin siyasal veriler	Karşılaştırmalı tarihsel analiz	Levitsky ve Loxton, 2013
Latin Amerika	Popülist hareketlerin tarihsel ve politik analizleri	Karşılaştırmalı tarihsel analiz	Kaltwasser, 2012; Rico ve diğerleri, 2017; Weyland, 2010

İnceleme nesnelerine göre araştırmanın tasarımında çeşitli analiz yöntemleri neticesinde elde edilen kapsamlı bulgulara ve demokratik siyasal sistem içerisindeki kurumsal bileşenin en önemli parçası olan siyasi partilere kritik bir unsur olarak yer verilmektedir. Bu bağlamda popülizmin ve popülist söylemin hem sağ hem de sol fraksiyonlardaki eğilimlerini gözlemlemek araştırmanın metodolojisini de güçlendirmektedir.

Araştırma üç ana soruya yanıt aramaktadır. İlk olarak, çoğunlukçu demokrasi ile çoğulcu demokrasi arasındaki gerilim, popülizmin söylemsel ve siyasal etkileri bağlamında nasıl şekillenmektedir? İkinci olarak, popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okuması, ne tür bir dönüşüm yaratmaktadır? Son olarak, diğer iki soruyu sınamak üzere üçüncü soru ise; demokratik siyasal sistemler, popülizm ve popülist söylem karşısında ne ölçüde direnç gösterebilmektedir? Bu sorular, teorik çerçevede belirtildiği üzere; popülizmin yalnızca bir siyasal olgu olarak değil, aynı zamanda demokratik normları dönüştürme potansiyeline sahip bir fenomen olduğu varsayımına temellendirilerek araştırılmaktadır. İlaveten araştırma doğrusal değil popülizmin çelişkili ve karmaşık doğası gereği döngüsel bir izlenceye oturtulmaktadır; üçüncü sorunun araştırılması ardından araştırma sürecinde açıklanma gereği duyulan demokratik siyasal sistemlerin direnç düzeyi de araştırılmaktadır.Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre demokratik siyasal sistemin bileşenleri; kurumsal, toplumsal ve hukuki yapılar, popülizm karşısında demokratik siyasal sistemin direnç düzeyini farklı eşiklerde belirleyen faktörler olarak tespit edilmiş ve ayrıca bulgu olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Bu bağlamda analitik ilişkinin kurulabilmesi için üç soru bağımlı sorular olarak konumlandırılmıştır. Bağımsız bir soru olarak konumlandırılan siyasi, ekonomik ve toplumsal kriz dönemlerinde popülizmin ve popülist söylemlerin nasıl güçlendiği ve demokratik siyasal sistemi nasıl etkilediği, sorusu ise çalışmanın vaka konusunu oluşturmaktadır.

Tablo 2: **Araştırma Kapsamında İncelenen Çalışmaların İncelediği Siyasi Parti Tipolojileri ve Popülist Söylem Temaları**

Siyasi Parti	Ülke ve Parti Tipolojisi	Popülist Söylem	Referans
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)	Türkiye-Sağ (Muhafazakâr)	İslami yaşayış ve ritüelleri içeren kamusal talepler ve ekonomik refah söylemi	Yılmaz ve Bashirov, 2018; Önis, 2012
Brexit Yanlısı Partiler	İngiltere-Sağ (AB Karşıtı)	AB karşıtlığı ve ulusal bağımsızlık söylemi	Hobolt, 2016
MAS (Movimiento al Socialismo)	Bolivya-Sol (Halkçı Sosyalizm)	Halkçı sosyalizm ve yerli hakları söylemi	Levitsky ve Loxton, 2013
AfD (AlternativefürDeutschland)	Almanya-Sağ (Milliyetçi)	Göç karşıtlığı ve milliyetçilik söylemi	Gidron ve Hall, 2017
FN (Front National)	Fransa-Sağ (Milliyetçi ve Göç Karşıtı)	Milliyetçilik ve göç karşıtı politik söylemi	Kriesi, 2014
PVV (Partijvoor de Vrijheid)	Hollanda-Sağ (İslamofobi ve Ulusalcı)	İslamofobi ve ulusal kimlik söylemi	Akkerman ve diğerleri, 2013
VB (VlaamsBelang)	Belçika-Sağ (Milliyetçi Ayrılıkçılıkçı)	Milliyetçi ayrılıkçılık ve kültürel kimlik söylemi	Jagers ve Walgrave, 2007

3.3. Araştırmanın Bulguları ve Analizler

Bağımsız Soru 1: Kriz dönemlerinde popülizmin ve popülist söylemlerin ortak güçlenme dinamikleri nelerdir?

Kriz dönemlerinde ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve toplumsal belirsizlikler, popülist söylemler için uygun bir zemin hazırlar. Bu belirsizlikler, halk arasında artan korku ve güvensizlik ile popülist liderlerin söylemlerini güçlendirmelerine olanak tanır. Ikenberry (2018: 10), kriz dönemlerinin siyasi sistemlerde yarattığı belirsizliğin, popülist liderlerin demokrasiye meydan okumasını kolaylaştırdığını vurgular. Blyth ve Matthijs (2017: 212), ekonomik krizlerin popülist söylemleri beslediğini, çünkü halkın ekonomik başarısızlıkların sorumluluğunu seçkinlere yükleme eğiliminde

olduğunu belirtir. Bu durum, popülist liderlerin "halk ve seçkin" çatışmasını merkezine alan retoriklerini daha da güçlendirir. Hobolt (2016: 1265), Brexit sürecinde, ekonomik ve politik belirsizliklerin seçmenlerin popülist söylemlere yönelmesine neden olduğunu ve bu durumun AB karşıtı hareketleri beslediğini ifade eder. Popülist liderler, bu belirsizlikleri dramatize ederek halkı kendilerine çekmeyi başarır. Kriz dönemleri, popülist liderlerin halk ile seçkinler arasındaki antagonizmayı dramatize etmesine ve kitlelerde bir birliktelik duygusu yaratmasına olanak tanır. Bu antagonizma, popülist liderlerin söylemlerinde merkezi bir rol oynar ve kriz ortamında halkı mobilize eder. Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017: 448), popülist liderlerin kriz dönemlerinde kitlelerin korku ve öfke duygularını manipüle ederek seçkin karşıtı bir söylem geliştirdiklerini ve halkı bir araya getirdiklerini belirtir. Levitsky ve Loxton (2013: 115), And Dağları'ndaki rekabetçi otoriter rejimlerde, popülist liderlerin krizleri seçkin karşıtı bir retorik ile kullanarak demokratik kurumları hedef aldıklarını ve halk desteğini sağlamayı başardıklarını ifade eder. Moffitt ve Tormey (2014: 389), popülist liderlerin bu tür antagonizmayı dramatize ederek hem seçmen desteği sağladığını hem de demokratik normları zayıflattığını ileri sürer. Ayrıca, Mudde ve Kaltwasser (2018: 1677), kriz dönemlerinde popülist liderlerin, halkın ortak kimliğini vurgulayarak demokratik kurumlardaki ayrışmayı artırdığını ortaya koyar. Kriz sonrası dönemlerde ise popülist liderler, manik duyguları harekete geçirebilme retoriğiyle otoriter eğilimlerini meşrulaştırır. Bu dönemde popülist liderler, krizleri çözdükleri iddiasıyla siyasal alanı kendi otoritelerini pekiştirmek için yeniden yapılandırır. Bonikowski (2017: 192), kriz sonrası dönemde popülist liderlerin azınlık grupları hedef alarak otoriter eğilimlerini meşrulaştırdığını ve demokratik normları aşındırdığını vurgular. Caprotti ve diğerleri (2017: 9), kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde popülist liderlerin otoriterliği hukuk üstünlüğü söylemiyle maskeleyerek demokratik sistemleri dönüştürdüğünü belirtir. Rico ve diğerleri (2017: 452), bu dönemde popülist liderlerin manik duyguları harekete geçirme kapasitesinin, halkı otoriter politikaların gerekliliğine ikna ettiğini ifade eder. Ayrıca, Mols ve Jetten (2016: 280), kriz sonrası ekonomik iyileşme süreçlerinin popülist liderler tarafından bir başarı hikayesi olarak kullanıldığını ve bu durumun liderlerin otoriter politikalarını meşrulaştırdığını ileri sürer.

Tablo 3: **Kriz Dönemlerine Bağlı Olarak Popülizmin ve Popülist Söylemin Demokratik Siyasal Sisteme Etki Düzeyi**

Soru	Bulgu 1 Başlangıç Dönemi	Bulgu 2 Kriz Dönemi	Bulgu 3 Kriz Sonrası Dönemi
Bağımsız Soru 1: Kriz dönemlerinde popülizmin ve popülist söylemlerin yükseliş parametrelerine bağlı olarak güçlenme dinamikleri nelerdir?	Kriz dönemleri; siyasi, ekonomik ve toplumsal belirsizlikler, popülist söylemler için uygun bir zemin hazırlar.	Kriz dönemleri, popülist liderlerin, halk ile seçkinler arasındaki antagonizmayı dramatize edebilmelerine ve kitlelerde birliktelik sağlayabilmelerine gerekçe sağlar.	Kriz sonrası dönemleri, manik duyguları harekete geçirebilme retoriğine sahip popülist liderlerin otoriter eğilimlerini, meşrulaştırmasına olanak tanır.
Bağımlı Soru 1: Çoğunlukçu demokrasi ile çoğulcu demokrasi arasındaki gerilim, popülizmin söylemsel ve siyasal etkileri bağlamında nasıl şekillenmektedir?	Çoğunlukçu demokrasi, halk iradesini mutlak otorite olarak tanımlar ve popülizmi güçlendirir.	Çoğulcu demokrasi, azınlık haklarına vurgu yapar ancak popülizm bu hakları baskılama eğilimi gösterir.	Popülizm, demokratik normları aşındırır, siyasal sistem içerisinde çoğulcu demokrasi güvencesiz ve belirsiz bir alanı temsil eder.
Bağımlı Soru 2: Popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okuması, ne tür bir dönüşüm yaratmaktadır?	Demokratik denetim mekanizmaları zayıflar ve popülist liderlerin gücü artar.	Demokratik özerklik azalır ve kurumlar içerisinde siyasal kutuplaşma/polarizasyon derinleşir.	Demokratik normlar aşınmaya uğrayarak otoriter eğilimlerin alan mücadelesine karşı işlevsiz ve muğlak hale gelir.

Tablo 3 (Devamı): **Kriz Dönemlerine Bağlı Olarak Popülizmin ve Popülist Söylemin Demokratik Siyasal Sisteme Etki Düzeyi**

Soru	Bulgu 1 Başlangıç Dönemi	Bulgu 2 Kriz Dönemi	Bulgu 3 Kriz Sonrası Dönemi
Bağımlı Soru 3: Demokratik siyasal sistemler, popülizm ve popülist söylem karşısında ne ölçüde direnç gösterebilmektedir?	Kurumsal yapıların gücü, popülizme ve popülist söylemlerin meydan okumalarına karşı anahtar rol oynar.	Toplumsal-otonomyapıların bilinç ve katılım mekanizmaları, popülizm karşısında demokrasinin direnç kapasitesini artırır; bu durum halkın siyasal farkındalığına göre değişkenlik gösterir.	Hukuk üstünlüğü, aşınan demokratik normlar ve kurumsal yapılarla birlikte popülist siyaset tarafından tesis edilir.

Sonuç olarak, kriz dönemleri, popülist söylemler için uygun bir zemin hazırlar ve liderlerin halk ile seçkinler arasındaki antagonizmayı dramatize etmelerine olanak tanır. Kriz sonrası dönemde ise bu söylemler, liderlerin otoriter eğilimlerini meşrulaştırmak için bir araç haline gelir. Ikenberry (2018), Blyth ve Matthijs (2017) ve Levitsky ve Loxton (2013) gibi çalışmalar, krizlerin popülist söylemleri nasıl güçlendirdiğini ve liderlerin otoriter eğilimlerini pekiştirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017) ve Moffitt ve Tormey (2014), popülist liderlerin halkın duygusal hassasiyetlerini manipüle ederek krizlerin ardından demokratik normlara meydan okuma kapasitelerini artırdığını göstermektedir. Bu bağlamda, kriz dönemlerinde popülist söylemler, belirsizliklerden beslenerek demokratik sistemleri derinden etkileyen ve dönüştüren bir dinamiktir.

Bağımlı Soru 1: Çoğunlukçu demokrasi ile çoğulcu demokrasi arasındaki gerilim, popülizmin söylemsel ve siyasal etkileri bağlamında nasıl şekillenmektedir?

Kriz dönemlerinde siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık, çoğunlukçu demokrasi ve popülizm arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir zemin hazırlar. Çoğunlukçu demokrasi, halk iradesini mutlak otorite olarak tanımlayarak bu süreçte popülist söylemleri destekler. Akkerman, Mudde ve Zaslove (2013: 1329), popülist liderlerin bu dönemde halkın iradesini temsil etme iddiasıyla seçkinlere ve kurumsal yapıya karşı bir retorik geliştirdiğini, bunun da demokratik normların erozyonuna neden olduğunu belirtir. Bu noktada popülizm, halkın çıkarlarını koruma iddiasıyla siyasal katılımı genişletirken, çoğulculuk ilkesini zayıflatır. Hobolt (2016: 1263), Brexit sürecini inceleyerek popülist söylemlerin kriz dönemlerinde halkın endişelerini manipüle ederek çoğunlukçu bir yapıya yöneldiğini ve bunun Avrupa Birliği karşıtı politikaları beslediğini ortaya koyar. Özellikle ekonomik krizlerin etkisiyle halk-seçkin ayrışması derinleşir ve popülizm, halkı homojen bir grup olarak tanımlayarak azınlık haklarına karşı bir tutum geliştirir (Brubaker, 2017: 1201).

Aslanidis (2015: 93), popülizmin bir ideoloji yerine söylemsel bir strateji olduğunu vurgulayarak, kriz dönemlerinde popülist liderlerin demokratik sistemleri kendi söylemlerine göre yeniden yapılandırmaya çalıştığını ifade eder. Bu söylem, çoğunlukçu demokrasinin halk iradesi vurgusunu, demokratik çoğulculuk ilkesini ihmal etme aracı olarak kullanır. Popülist liderler, kriz dönemlerinde halkın çıkarlarını temsil ettiğini iddia ederken, azınlık haklarına yönelik bir tehdit oluşturur. Kaltwasser (2012: 189), Latin Amerika'daki popülist hareketlerin azınlık haklarını baskılama eğiliminde olduğunu ve bu durumun çoğulculuk ile popülizm arasındaki gerilimi artırdığını belirtir. Bu süreçte popülizm, halk iradesini seçkinlere karşı bir güç olarak tanımlarken, azınlık haklarını demokratik süreçler için bir engel olarak görür. Kriesi (2014: 365), popülist partilerin Batı Avrupa'da demokratik çoğulculukla uyumsuz bir siyasal kültür geliştirdiğini, bunun da kutuplaşmayı artırdığını ifade eder. Jagers ve Walgrave (2007: 325), Belçika'daki popülist partilerin azınlık haklarını hedef alarak demokratik normları aşındırıcı bir söylem geliştirdiğini gösterir.

Kriz sonrası dönemde popülizm, demokratik normların aşınmasına neden olur ve siyasal sistem içinde çoğulcu demokrasi güvencesiz bir alan haline gelir. Urbinati (2019: 7), popülist liderlerin kriz sonrası dönemlerde demokratik süreçleri kişiselleştirerek kurumsal özerkliği zayıflattığını vurgular. Yılmaz ve Bashirov (2018: 12), Türkiye'de AKP'nin popülist söylemlerinin kriz sonrası süreçte demokratik kuralları aşındırdığını ve azınlık haklarını marjinalize ettiğini ifade eder. Bu bulgu, popülizmin lider odaklı bir siyaset tarzını benimseyerek demokratik normların sürekliliğine zarar verdiğini ortaya koyar. Quandt (2018: 40), çevrimiçi popülist katılımın dezenformasyonu artırarak demokratik normlara zarar verdiğini ve kriz sonrası dönemde dijital platformların popülist söylemleri güçlendirdiğini belirtir. Popülizm, kriz sonrası dönemde siyasal kutuplaşmayı artırarak demokratik çoğulculuğu bir tehdit olarak yeniden şekillendirir.

Sonuç olarak, kriz dönemlerinde çoğunlukçu demokrasinin halk iradesini mutlak bir otorite olarak tanımlaması, popülizmi güçlendiren bir dinamik yaratır. Kriz sürecinde azınlık haklarını koruma çabası gösteren çoğulcu demokrasi, popülist söylemlerin baskısı altında zayıflar. Kriz sonrası dönemde ise popülizm, demokratik normları aşındırarak siyasal sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirir. Bu süreç, çoğulcu demokrasinin güvencesiz bir alan olarak kalmasına yol açar ve demokrasi içindeki temel gerilimleri derinleştirir. Çoğunlukçu demokrasi ve popülizmin kriz dönemlerindeki bu etkileri, Aslanidis (2015), Hobolt (2016), Yılmaz ve Bashirov (2018) ve Urbinati (2019) gibi çalışmalarda da vurgulandığı üzere, demokratik normların sürdürülebilirliği açısından önemli bir meydan okuma oluşturmaktadır.

Bağımlı Soru 2: Popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okuması, ne tür bir dönüşüm yaratmaktadır?

Kriz dönemlerinin başlangıcında ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık, demokratik denetim mekanizmalarını zayıflatır ve popülist liderlerin gücünü artırır. Bu süreçte, halkın krizlere yönelik artan endişeleri ve hoşnutsuzlukları, popülist liderler tarafından demokratik kurumsallığı sorgulamak ve merkezi bir liderlik modelini güçlendirmek amacıyla kullanılır. Levitsky ve Loxton (2013: 111), And Dağlarındaki rekabetçi otoriter rejimlerde, popülist liderlerin kriz dönemlerinde demokratik denetim mekanizmalarını hedef alarak kurumsal yapıyı zayıflattığını ortaya koyar. Bu dönemde popülist liderler, halkın iradesini temsil ettikleri iddiasıyla demokratik denetim ve denge mekanizmalarını bir engel olarak sunarlar. McCoy, Rahman ve Somer (2018: 20), küresel kriz bağlamında popülist liderlerin, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirerek kurumlar üzerindeki denetim mekanizmalarını zayıflattığını ve demokrasinin temel yapı taşlarına meydan okuduğunu vurgular. Mudde ve Kaltwasser (2018: 1675), popülist liderlerin kriz dönemlerinde seçkinlere karşı oluşturduğu söylemlerin halk tarafından desteklendiğini ve bu durumun demokratik normların zayıflamasına neden olduğunu ifade eder. Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017: 448), krizlerin yarattığı korku ve öfkenin popülist liderlerin otoritesini meşrulaştıran bir dinamik haline geldiğini, bunun da demokratik denetim mekanizmalarının işlevsizleşmesine yol açtığını belirtir.

Kriz döneminde kurumsal özerklik azalır ve siyasal kutuplaşma derinleşir. Kurumlar, popülist liderlerin kontrol alanına girmeye başlar ve bağımsızlıklarını yitirir. Guriev ve Papaioannou (2022: 760), popülist liderlerin kriz ortamında bağımsız kurumları halkın düşmanı olarak tanımlayarak kurumsal özerkliği aşındırdığını belirtir. Bu süreçte kurumlar, popülist liderlerin etkisi altında politik kararlar almaya zorlanır. Snyder (2001: 97), alt-ulusal düzeyde kurumsal bağımsızlığın zayıflamasıyla kutuplaşmanın arttığını ve kurumların demokratik normları sürdürmekte başarısız olduğunu vurgular. CastanhoSilva ve diğerleri (2019: 12), popülist söylemlerin kriz dönemlerinde kurumsal yapılar arasında kutuplaşmayı derinleştirerek demokratik süreçleri sekteye uğrattığını ifade eder. Kurumlar arası bu kutuplaşma, demokratik karar alma süreçlerini zayıflatır ve popülist liderlerin otoriter eğilimlerini meşrulaştırır. Mudde ve Kaltwasser (2018: 1678), bu süreçte popülist liderlerin, çoğunluk desteğine dayanarak kurumların işleyişini yönlendirdiğini ve demokratik normların etkisizleşmesine neden olduğunu açıklar. Rico ve diğerleri (2017: 450), bu tür

kutuplaşmaların popülist liderlerin azınlık grupları hedef alarak siyasal alanı manipüle etmesini kolaylaştırdığını ifade eder.

Kriz sonrası dönemde ise demokratik normlar aşınmaya uğrar ve otoriter eğilimlerin yükselişiyle işlevsiz ve muğlak hale gelir. Bonikowski (2017: 190), etno-milliyetçi popülizmin kriz sonrası dönemde demokratik normlara meydan okuyarak, liderlerin demokratik süreçleri kişiselleştirdiğini ve azınlık haklarını marjinalleştirdiğini vurgular. Gidron ve Hall (2017: 65), popülist sağın kriz sonrası dönemde, ekonomik ve kültürel faktörleri manipüle ederek kurumsal yapıları daha da zayıflattığını ve demokrasi ile otoriterlik arasında bir gri alan yarattığını belirtir. McCoy ve diğerleri (2018: 24), kriz sonrası dönemde demokratik normların aşınmasının popülist liderlerin siyasal alanı otoriter eğilimlerle doldurmasına olanak sağladığını ifade eder. Bu süreçte demokratik normlar, otoriterlik karşısında savunmasız hale gelirken, popülist liderlerin meşruiyeti artar. Nurdin ve diğerleri (2024: 72), popülizmin kriz sonrası dönemde demokratik kurumları işlevsiz hale getirerek toplumsal kutuplaşmayı kalıcı hale getirdiğini ifade eder. Mudde ve Kaltwasser (2018: 1679), popülist liderlerin kriz sonrası dönemde demokratik süreçlere alternatif olarak lider merkezli bir yönetim anlayışını dayattığını ve bu durumun demokratik normları geri dönülemez şekilde erozyona uğrattığını vurgular. Rico ve diğerleri (2017: 452), kriz sonrası dönemde popülist söylemlerin, demokratik normların ötesine geçerek otoriter liderlik tarzını meşrulaştırdığını belirtir.

Bu bağlamda, popülizmin ve popülist söylemin demokratik normlara meydan okuması, kriz dönemlerinde demokratik denetim mekanizmalarının zayıflaması, kurumsal özerkliğin azalması ve siyasal kutuplaşmanın derinleşmesi ile kendini gösterir. Kriz sonrası dönemde ise bu meydan okuma, demokratik normların otoriter eğilimler karşısında işlevsiz hale gelmesiyle sonuçlanır. McCoy, Rahman ve Somer (2018), CastanhoSilva ve diğerleri (2019), Levitsky ve Loxton (2013) ile Mudde ve Kaltwasser (2018) gibi çalışmalar bu sürecin hem demokratik normlara hem de kurumsal yapılara yönelik tehditleri açıkça ortaya koymaktadır. Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017) ise kriz dönemlerinde korku ve öfkenin, popülist liderler tarafından demokratik normlara meydan okuma aracı olarak nasıl kullanıldığını derinlemesine analiz eder. Sonuç olarak, popülizm, kriz dönemlerinde demokratik sistemlerin temel normlarını aşındıran ve kurumsal yapıları dönüştüren bir dinamik olarak karşımıza çıkar.

Bağımlı Soru 3: Demokratik siyasal sistemler, popülizm ve popülist söylem karşısında ne ölçüde direnç gösterebilmektedir?

Kriz dönemlerinin başlangıcında demokratik siyasal sistemler, kurumsal yapıların gücüne dayalı olarak popülizm ve popülist söylemlerin meydan okumalarına karşı direnç gösterebilmektedir. Kurumsal yapıların oturmuş bir denetim ve denge mekanizmasına sahip olması, popülist liderlerin söylemlerine karşı demokratik normların korunmasında anahtar rol oynar. Ikenberry (2018: 10), liberal uluslararası düzenin temel yapı taşlarının, demokratik kurumların popülist meydan okumalara karşı direnç kapasitesini artırdığını belirtir. Aynı şekilde Blyth ve Matthijs (2017: 210), ekonomik kriz dönemlerinde güçlü kurumsal yapılar sayesinde siyasal sistemin otoriter eğilimlere kaymasının engellenebileceğini vurgular. Moffitt ve Tormey (2014: 387), popülist liderlerin söylemlerine karşı demokratik kurumların güçlü bir kontrol mekanizması sağlamasının, kriz dönemlerinin başlangıcında demokrasinin direncini artırdığını ifade eder. Bu bağlamda, popülizm karşısında kurumsal yapılar yalnızca demokratik normların savunucusu değil, aynı zamanda siyasal süreçlerin düzenleyicisi olarak da önemli bir rol oynar. Ancak, Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017: 450), popülist söylemlerin kriz dönemlerinde güçlü kurumsal yapılarda bile halkın öfke ve korkularını manipüle ederek zayıflama yaratabileceğini ileri sürer. Önis (2012: 6), Türkiye örneğinde ekonomik krizlerin, popülist liderlerin denetim mekanizmalarını zayıflatma stratejisiyle birleşerek demokratik normların daha da zayıflamasına yol açtığını belirtir.

Kriz döneminde toplumsal-otonom yapıların bilinç ve katılım mekanizmaları, demokratik direnç kapasitesinin artırılmasında kritik bir faktör olarak öne çıkar. Halkın siyasal farkındalığı, popülist söylemlerin etkisini azaltmada belirleyici rol oynar. Caprotti ve diğerleri (2017: 7), toplumsal bilinç düzeyinin yüksek olduğu durumlarda popülist liderlerin otoriter eğilimlerinin sınırlı kaldığını ve

demokratik direncin sürdürülebildiğini belirtir. Mols ve Jetten (2016: 278), ekonomik kriz dönemlerinde sağ popülist partilere yönelik desteğin toplumsal bilincin düşük olduğu bölgelerde daha yüksek olduğunu, bu durumun demokratik direncin toplumsal katılım mekanizmalarıyla doğrudan ilişkili olduğunu gösterdiğini vurgular. Barr (2009: 34), popülist liderlerin demokratik kurumsal yapılara yönelik meydan okumalarının halk desteği ile meşrulaştırılabildiğini ancak siyasal farkındalığın yüksek olduğu toplumlarda bu liderlerin etkisinin sınırlandığını ifade eder. Önis (2012: 10), Türkiye'deki ekonomik reform süreçlerinde popülist liderlerin, halk desteğini manipüle ederek kurumların işleyişini etkilediğini ve toplumsal bilinç mekanizmalarının bu etkiye karşı yetersiz kaldığını belirtir. Toplumsal bilinç ve katılım mekanizmalarının etkinliği, kriz dönemlerinde demokratik direnç kapasitesinin sürdürülebilirliği açısından hayati öneme sahiptir.

Kriz sonrası dönemde ise hukuk üstünlüğü, aşınan demokratik normlar ve kurumsal yapılarla birlikte yeniden tesis edilmeye çalışılır. Ancak popülist siyaset, hukuk üstünlüğünü kendi otoriter eğilimlerini meşrulaştırma aracı olarak kullanabilir. Ikenberry (2018: 15), kriz sonrası dönemde hukuk üstünlüğünün zayıfladığı durumlarda demokratik normların yeniden tesis edilmesinin neredeyse imkânsız hale geldiğini ifade eder. Blyth ve Matthijs (2017: 215), kriz sonrası dönemde ekonomik reformların hukuk üstünlüğünü yeniden tesis etmekte önemli bir rol oynadığını ancak popülist liderlerin bu reformları manipüle ederek kendi otoriterliklerini güçlendirdiğini belirtir. Rico ve diğerleri (2017: 452), kriz sonrası dönemde popülist söylemlerin azınlık haklarını marjinalleştirerek hukuk üstünlüğünü işlevsiz hale getirdiğini ifade eder. Moffitt ve Tormey (2014: 389), popülist liderlerin kriz sonrası dönemde otoriter eğilimlerini hukuk üstünlüğü söylemiyle maskeleyerek demokratik normları erozyona uğrattığını vurgular. Caprotti ve diğerleri (2017: 10), kriz sonrası dönemde sürdürülebilir demokratik direnç için hukuk üstünlüğünün yeniden tesis edilmesinin yanı sıra kurumsal reformların şart olduğunu belirtir. Önis (2012: 12), Türkiye örneğinde popülist liderlerin kriz sonrası dönemde ekonomik başarıyı vurgulayarak hukuk üstünlüğü ve kurumsal reformlar gibi demokratik yapıların önemini gölgelediğini ifade eder. Bu bulgu, hukuk üstünlüğünün demokratik normları korumada kritik bir araç olmasına rağmen, popülist liderlerin söylemsel manipülasyonlarına karşı savunmasız olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, demokratik siyasal sistemlerin popülizm ve popülist söylemlere karşı direnç kapasitesi, kriz dönemlerinin başlangıcında kurumsal yapıların gücüne, kriz sırasında toplumsal bilinç ve katılım mekanizmalarına ve kriz sonrası dönemde hukuk üstünlüğünün yeniden tesis edilmesine bağlıdır. Blyth ve Matthijs (2017), Ikenberry (2018), Önis (2012) ve Caprotti ve diğerleri (2017) gibi çalışmalar, kurumsal güç ve toplumsal bilinç mekanizmalarının kriz boyunca demokrasiyi destekleyen faktörler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Rico, Guinjoan ve Anduiza (2017) ise popülist söylemlerin korku ve öfke yoluyla hukuk üstünlüğünü aşındırarak kriz sonrası dönemde demokratik normların yeniden tesis edilmesini zorlaştırdığını göstermektedir. Bu bağlamda, demokratik siyasal sistemlerin direnç kapasitesi hem kurumsal hem de toplumsal dinamiklerin uyumlu bir şekilde işlemesine bağlıdır.

Bağımlı Soru 3'ün Bulgularına Bağlı Olarak Demokratik Siyasal Sistem Bileşenlerinin Direnç Düzeyi Nedir?

Bağımlı Soru 3 kapsamında elde edilen bulgular ve Tablo 4'te sunulan Demokratik Siyasal Sistem Bileşenlerinin Direnç Eşiği dikkate alındığında, kriz dönemlerinde demokratik siyasal sistemlerin popülizm ve popülist söylemler karşısındaki direnç düzeyleri farklı dinamiklere bağlı olarak şekillenmektedir. Kriz döneminin başlangıcı, gelişimi ve kriz sonrası aşamaları, demokratik kurumların işlevselliği, toplumsal yapının bilinç düzeyi ve hukuki normların gücü ile doğrudan ilişkilidir.

Kriz dönemlerinin başlangıcında, demokratik kurumların denetim ve denge mekanizmalarının gücü, popülist liderlerin otoriter eğilimlerine karşı bir bariyer oluşturmaktadır. Ikenberry (2018), güçlü kurumsal yapıların, popülist söylemlerin demokratik sistemler üzerindeki etkisini sınırlandırdığını ifade etmektedir. Ancak, krizlerin yarattığı belirsizlik ortamında bu mekanizmalar halkın korku ve öfke duygularının manipüle edilmesiyle zayıflayabilmektedir (Rico, Guinjoan ve

Anduiza, 2017). Blyth ve Matthijs (2017), ekonomik kriz dönemlerinde, kurumsal dayanıklılığın popülist söylemlere karşı demokratik normları koruma kapasitesine işaret ettiğini belirtirken, Önis (2012), Türkiye'de ekonomik reform süreçlerinde popülist retoriğin kurumsal yapıları nasıl zayıflattığını örneklemektedir. Bu bulgular, krizlerin başlangıcında demokratik kurumsal yapıların direnç düzeyi eşiklerini anlamak açısından önemlidir.

Kriz döneminin ilerleyen aşamalarında toplumsal bilinç ve katılım mekanizmaları, demokratik sistemlerin direnç kapasitesinde kritik bir rol oynamaktadır. Mols ve Jetten (2016), toplumsal bilinç düzeyinin düşük olduğu bağlamlarda sağ popülist partilere yönelik desteğin arttığını, buna karşın bilinç düzeyi yüksek toplumlarda demokratik değerlerin daha dayanıklı kaldığını ortaya koymaktadır. Barr (2009), toplumsal farkındalık ile demokratik direnç arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Caprotti ve diğerleri (2017), toplumsal kutuplaşmanın derinleştiği kriz bağlamlarında popülist liderlerin manipülatif söylemlerle katılım mekanizmalarını etkisizleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu bulgular, kriz süreçlerinin toplumsal boyutunun demokratik direnci nasıl etkilediğini göstermektedir.

Tablo 4: **Demokratik Siyasal Sistem Bileşenlerinin Direnç Düzeyi**

Kriz Dönemleri	Başlangıç Dönemi Direnç Düzeyi	Kriz Dönemi Direnç Düzeyi	Kriz Sonrası Dönemi Direnç Düzeyi
Kurumsal Yapı	**Orta-Yüksek**: Demokratik kurumlar denetim açısından güçlü olsa da ancak işlevselliği açısından popülizm ve popülist söylemler karşısında hassastır.	**Orta-Düşük**: Popülist liderler demokratik denetim mekanizmalarını kontrol eder, kurumsal özerklik aşınır.	**Orta:** Bazı demokratik kurumlar toparlanabilir, ancak uzun vadeli zararlar kalıcı olabilir.
Toplumsal Yapı: Bilinç ve Katılım	**Orta:** Halkın siyasal farkındalığı ve katılım düzeyi direnci destekler; demokratik katılım genellikle etkili bir koruma sağlar.	**Düşük-Orta:** Siyasal kutuplaşma/polarizasyon artar, popülist söylemler toplumsal bilinç düzeyini etkisizleştirerek demokratik katılımı düşürür.	**Orta-Yüksek:** Halkın demokratik değerlere bağlılığı yeniden güçlenebilir; halkın farkındalığı kritik bir toparlanma unsuru olur.
Hukuksal Yapı: Demokratik Normlarve Değerler	**Yüksek:** Hukukun üstünlüğü ilkesi başlangıçta demokratik normlarınkorunmasında güçlü bir direnç sağlar.	**Düşük:** Normlaraşınır; popülist liderler otoriter eğilimlerle hukuki denetimi zayıflatır.	**Orta:** Normların yeniden tesis edilmesi zaman alabilir, ancak uzun vadede etkiler otoriter eğilimlere açık kapı bırakabilir.

Kriz sonrası dönemde ise hukuk üstünlüğü, demokratik normların ve kurumsal yapıların yeniden inşasında belirleyici bir faktördür. Ancak bu süreçte popülist liderler, otoriter eğilimlerini meşrulaştırmak amacıyla hukuk üstünlüğünü kendi retorikleriyle bütünleştirerek kullanabilmektedir. Blyth ve Matthijs (2017), kriz sonrası ekonomik iyileşme süreçlerinin hukuk üstünlüğünün yeniden tesisinde olumlu etkileri olabileceğini belirtmekle birlikte, bu süreçlerin popülist liderler tarafından manipüle edilme riski taşıdığını ifade etmektedir. Caprotti ve diğerleri (2017), hukuk üstünlüğünün kriz sonrası dönemde demokratik normların korunması için vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Önis (2012), Türkiye'de kriz sonrası dönemde popülist liderlerin ekonomik başarı söylemini kullanarak hukuk ve kurumsal reformların önemini gölgelediğini ileri sürmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışma, popülizmin demokratik siyasal sistemler üzerindeki etkilerini kriz bağlamında ele alarak, bu etkileşimlerin analitik bir çerçevesini ortaya koymuştur. Popülist söylem ve hareketlerin, demokratik normları ve kurumsal yapıları dönüştürme potansiyeli, krizlerin farklı aşamalarında

belirginleşmekte ve bu dönüşüm, sistematik bir şekilde değerlendirildiğinde popülizmin siyasal sistemlerde nasıl bir dinamik oluşturduğunu anlamak mümkün hale gelmektedir. Araştırma, bu süreçleri kriz başlangıcı, kriz dönemi ve kriz sonrası olmak üzere üç ana aşamada incelemiş ve popülizmin her bir aşamada farklı mekanizmalarla işlev gördüğünü ortaya koymuştur.

Kriz başlangıcında, demokratik normların zayıflaması ve popülist liderlerin söylemsel manipülasyonları öne çıkmaktadır. Popülist hareketler bu aşamada halk ile seçkinler arasında keskin bir antagonizma yaratarak, demokratik denetim mekanizmalarını sorgulamakta ve toplumda mevcut kurumsal yapının halkın çıkarlarını temsil etmediği algısını yaymaktadır. Halkın korku ve öfke gibi duygularını manipüle eden bu söylemler, krizlerin başlangıç döneminde popülizmin güçlü bir şekilde yükselmesine olanak tanımaktadır. Araştırma, bu dönemde popülist liderlerin "halkın iradesi" retoriğini kullanarak demokratik normların aşınmasını hızlandırdığını ve kurumsal özerkliği tehdit ettiğini göstermektedir.

Kriz döneminde, toplumsal bilinç ve katılım mekanizmalarının önemi artmakta, ancak aynı zamanda siyasal kutuplaşma derinleşmektedir. Bu dönemde popülist liderler, halkın taleplerini toplumsal bir birlikteliğe dönüştürerek çoğunluk desteğini kazanmakta ve bu desteği demokratik kuralları zayıflatmak için araçsallaştırmaktadır. Siyasal kutuplaşmanın derinleşmesi, popülist söylemlerin etkisini daha da artırmakta ve toplumsal yapıda ayrışmaları belirgin hale getirmektedir. Araştırma bulguları, popülist liderlerin bu süreçte demokratik karar alma mekanizmalarını etkisiz hale getirdiğini ve kurumlar arası işlevselliği bozduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde popülizmin söylemsel gücü hem toplumsal taleplerin birleştirilmesinde hem de bu taleplerin kutuplaştırıcı etkiler yaratmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kriz sonrası dönemde ise popülizmin etkileri, otoriter eğilimlerin artışıyla kendini göstermektedir. Bu süreçte demokratik sistemler, popülist liderlerin otoriter politikalarını meşrulaştırmasına zemin hazırlamakta ve demokratik normların yeniden tesisi giderek zorlaşmaktadır. Araştırma, kriz sonrası dönemde popülist liderlerin hukuk üstünlüğünü ve kurumsal reformları kendi otoritelerini pekiştirmek için kullanabildiğini göstermektedir. Popülist hareketlerin bu aşamada yarattığı dönüşüm, demokratik sistemlerin uzun vadeli yapısal değişikliklere uğramasına neden olmakta ve bu sistemlerin direncini zayıflatmaktadır.

Araştırma bulguları, popülizmin demokratik normlara ve kurumsal yapılara etkisini değerlendirmek için çok boyutlu bir analitik çerçevenin benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Demokratik direnç kapasitesi, kurumsal sağlamlık, toplumsal bilinç düzeyi ve hukuk üstünlüğü gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Güçlü ve bağımsız kurumlar, popülist müdahalelere karşı direnç gösterebilirken, zayıf kurumsal yapılar otoriter eğilimlerin güçlenmesine olanak tanımaktadır. Benzer şekilde, yüksek siyasal farkındalık ve toplumsal katılım mekanizmaları, popülist söylemlerin etkisini sınırlayabilmekte, ancak düşük farkındalık düzeyi bu etkileri artırmaktadır. Hukuk üstünlüğünün etkin bir şekilde uygulanması, demokratik normların yeniden tesis edilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu mekanizmanın zayıf olduğu bağlamlarda, popülizmin demokratik sistemlerdeki etkisi otoriterleşme potansiyelini artırmaktadır.

Sonuç olarak, popülizmin demokratik sistemler üzerindeki etkisi, krizlerin farklı aşamalarında ortaya çıkan dinamik süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Popülist hareketlerin demokratik normları aşındırdığı bağlamlarda, sistemin direnç kapasitesini artırmak için kurumsal reformların ve toplumsal farkındalık artırıcı politikaların uygulanması hayati bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, popülizmin yalnızca geçici bir fenomen olmadığını, aksine demokratik sistemlerin dönüşümünde kalıcı etkiler yaratan bir dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. Popülizmin etkilerini anlamak ve bu etkileri yönetmek için bağlama duyarlı, çok boyutlu bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği açıktır.

Kaynakça

Abts, K.ve Rummens, S. (2007). Populism Versus Democracy. *Political Studies*, 55(2), 405-424.

Akkerman, A., Mudde, C. ve Zaslove, A. (2013). How Populist are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. Comparative Political Studies, 47(9), 1324-1355.

Aslanidis, P. (2016). Is Populism an Ideology? A Refutationand a Newperspective. *Political Studies*, 64(1), 88-104.

Barr, R. R. (2009). Populists, Outsiders, and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*, 15(1), 29-48.

Blyth, M. ve Matthijs, M. (2017). Black Swans, Lame Ducks, and the Mystery of IPE's Missing Macroeconomy. *Review of International Political Economy*, 24(2), 203-231.

Bonikowski, B. (2017). Ethno-Nationalist Populism and the Mobilization of Collective Resentment. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), 181-213.

Brubaker, R. (2017). Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191-1226.

Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.

Caprotti, F., Cowley, R., Datta, A., Castán Broto, V., Gao, E., Georgeson, L., Herrick, C., Odendaal, N. ve Joss, S. (2017). The New Urban Agenda: Key Opportunities and Challenges for Policy and Practice. *Urban Research & Practice*, 10(1), 3-19.

Castanho Silva, B., Jungkunz, S., Helbling, M. ve Littvay, L. (2019). An Empirical Comparison of Seven Populist Attitudes Scales. *Political Research Quarterly*, 1(1), 1-16.

Elçi, E. (2024). Right-Wing Populism in Turkey and the 2023 Elections. *Journal of Political Studies*, 12(3), 40-50.

Engesser, S., Fawzi, N., Schmid-Petri, H. ve Boomgaarden, H. G. (2017). Populism and Social Media: How Politicians Spread a Fragmented Ideology. *Information, Communication & Society*, 20(8), 1279-1296.

Finchelstein, F. ve Urbinati, N. (2018). On Populism and Democracy. *Populism*, 1(1), 15-37.

Germani, G. (1965). Authoritarianism, Fascism, and Populism. S. P. Huntington ve C. H. Moore (Eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems* içinde (s. 235-263). New York: Basic Books.

Gidron, N. ve Hall, P. A. (2017). The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), 57-84.

Guriev, S. ve Papaioannou, E. (2022). The Political Economy of Populism. *Journal of Economic Literature*, 60(3), 753-832.

Hobolt, S. B. (2016). The Brexit Vote: A Divided Nation, a Divided Continent. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1259-1277.

Ikenberry, G. J. (2018). The End of Liberal International Order? *International Affairs*, 94(1), 7-23.

Jagers, J. ve Walgrave, S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(1), 319-345.

Kaltwasser, C. R. (2012). The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy. *Democratization*, 19(2), 184-208.

Kriesi, H. (2014). The Populist Challenge. West European Politics, 37(2), 361-378.

Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.

Levitsky, S. ve Loxton, J. (2013). Populism and Competitive Authoritarianism in the Andes. *Democratization*, 20(1), 107-136.

McCoy, J., Rahman, T. ve Somer, M. (2018). Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16-42.

Moffitt, B. ve Tormey, S. (2014). Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*, 62(1), 381-397.

Mols, F. ve Jetten, J. (2016). Explaining the Appeal of Populist Right-Wing Parties in Times of Economic Prosperity. *Political Psychology*, 37(2), 275-292.

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.

Mudde, C. ve Rovira Kaltwasser, C. (2013). Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48(2), 147-174.

Mudde, C. ve Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying Populism in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, 51(13), 1667-1693.

Nurdin, A., Setiawan, A. ve Nugraha, A. R. (2024). The Rise of Populism and Its Impact on Democratic Institutions: A Comparative Analysis of Global Trends. *International Journal of Social and Human*, 1(2), 67-84.

Onis, Z. (2012). The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era. *Turkish Studies*, 13(2), 135-152.

Rico, G., Guinjoan, M. ve Anduiza, E. (2017). The Emotional Underpinnings of Populism: How Anger and Fear Affect Populist Attitudes. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 444-461.

Rodríguez-Pose, A. (2018). The Revenge of the Places That Don't Matter (and What to Do About It). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 189-209.

A STUDY ON THE IMPACT LEVEL OF POPULISM AND POPULIST DISCOURSE ON DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEMS

Extended Abstract

Aim: This study examines the transformative potential of populism by linking it to the conceptual and theoretical structure of democracy within an analytical framework, exploring the complex interaction between populism and democracy through recent studies. The aim of the study is to evaluate how populism and populist discourse challenge democratic norms, assess the impact of these challenges on the structural and institutional balance of democracy, and discuss the resilience capacity of democratic political systems against populism.

Method(s): This study encompasses a broad spectrum that enables an understanding of how populism and populist discourse affect the institutional, societal, and legal components of democratic political systems during crises, by subjecting studies based on empirical and practical findings to content analysis. The research design incorporates comprehensive findings obtained through various analytical methods applied to its objects of study, with a critical focus on political parties, which are considered the most essential components of the institutional structure within democratic political systems.

The study seeks to answer three main questions. First, how is the tension between majoritarian and pluralist democracy shaped in the context of the discursive and political impacts of populism? Second, what kind of transformation does the challenge posed by populism and populist discourse to democratic norms create? Finally, to test the first two questions, the third question explores the extent to which democratic political systems can demonstrate resilience in the face of populism and populist discourse. In this context, observing the tendencies of populism and populist discourse in both right- and left-wing factions strengthens the methodology of the study.

Findings: At the onset of a crisis, the weakening of democratic norms and the discursive manipulations of populist leaders come to the forefront. At this stage, populist movements create a sharp antagonism between the people and the elites, questioning democratic oversight mechanisms and spreading the perception that existing institutional structures do not represent the interests of the people. By manipulating emotions such as fear and anger, these discourses enable the strong rise of populism during the initial phase of crises. The research shows that, during this period, populist leaders accelerate the erosion of democratic norms and threaten institutional autonomy by invoking the rhetoric of "the will of the people."

During the crisis period, the importance of social awareness and participation mechanisms increases, yet political polarization also deepens. In this phase, populist leaders transform public demands into collective unity, gaining majority support and using this support as a tool to weaken democratic rules. The intensification of political polarization further amplifies the effects of populist discourse, making societal divisions more pronounced. The research findings reveal that populist leaders, during this phase, undermine democratic decision-making mechanisms and disrupt inter-institutional functionality. The discursive power of populism plays a significant role in uniting societal demands while simultaneously creating polarizing effects.

In the post-crisis period, the effects of populism become evident through the rise of authoritarian tendencies. During this stage, democratic systems provide a foundation for populist leaders to legitimize their authoritarian policies, making the re-establishment of democratic norms increasingly difficult. The research demonstrates that, in the post-crisis period, populist leaders may exploit the rule of law and institutional reforms to consolidate their authority. The transformations caused by populist movements in this phase lead to long-term structural changes in democratic systems, weakening their resilience.

The research findings emphasize the need for a multidimensional analytical framework to assess the impact of populism on democratic norms and institutional structures. The capacity for democratic resilience depends on factors such as institutional robustness, levels of societal awareness, and the effective implementation of the rule of law. Strong and independent institutions can resist populist interventions, whereas weak institutional structures pave the way for the strengthening of authoritarian tendencies. Similarly, high levels of political awareness and mechanisms for public participation can limit the impact of populist discourses, while low awareness exacerbates these effects. The effective application of the rule of law is critical for re-establishing democratic norms. In contexts where this mechanism is weak, the impact of populism on democratic systems increases the potential for authoritarianism.

Conclusion: In conclusion, the impact of populism on democratic systems should be evaluated as a result of dynamic processes emerging at different stages of crises. In contexts where populist movements erode democratic norms, implementing institutional reforms and policies to enhance public awareness and the system's resilience capacity becomes crucial. This study reveals that populism is not merely a transient phenomenon but rather a dynamic force with lasting effects on the transformation of democratic systems. It is evident that understanding and managing the impacts of populism require a context-sensitive, multidimensional approach.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPATHIC LEADERSHIP AND LIFE SATISFACTION

Muhammet TORTUMLU[1]

Abstract

The aim of this study is to examine the mediating role of job satisfaction in the relationship between empathetic leadership and employees' life satisfaction. The study sample consists of 382 white-collar workers based in Istanbul, employed in office-based roles across human resources, procurement, public relations, finance, and accounting departments of private enterprises. The average age of participants is 36 years. Data were collected using a demographic information form and three different self-report scales. Descriptive statistics, Pearson Correlation Coefficient, and Bootstrap Analysis were employed for data analysis to determine relationships between variables. Hayes' Process Macro was used for mediation analysis. According to the results of the research, it is understood that empathetic leadership has an effect on employee life satisfaction and job satisfaction has a mediating role in this effect.

Keywords: *Empathetic Leadership, Life Satisfaction, Employee Well-being, Job Satisfaction*
JEL Classification: *M10, M12, M50, M54*

EMPATİK LİDERLİK VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE İŞ TATMİNİNİN ARACILIK ROLÜ

Öz

Bu araştırmanın amacı empatik liderliğin çalışanın yaşam doyumuna etkisinde iş doyumunun aracı rolünün incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu İstanbul'da yaşayan ve özel işletmelerin insan kaynakları, satın alma, halkla ilişkiler, finans, muhasebe birimlerinde ofis temelli çalışan bulunan 382 beyaz yakalı çalışandan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 36'dır. Araştırmada veriler, demografik bilgi formu ve üç farklı öz-bildirim ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanı sıra değişkenler arasındaki ilişkinin saptanması için Pearson Korelasyon Katsayısı ve Bootstrap Analizi kullanılmıştır. Aracılık analizinde Hayes'in Process Makrosundan faydalanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre çalışanın yaşam doyumunda empatik liderliğin etkisinin olduğu ve bu etkide iş tatmininin aracı role sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Empatik Liderlik, Yaşam Doyumu, Çalışan İyi-oluşu, İş Tatmini*
JEL Sınıflandırması: *M10, M12, M50, M54*

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mtortumlu@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7245-1017*

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Recieved Date): 04.07.2024
Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 31.01.2025

Tortumlu, M. (2025). Does Empathetic Leadership Affect Job Satisfactıon and Life Satisfaction? A Study on White Collar Employees. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46 297-310. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1510670

1. Introduction

The happiness of employees has become an increasingly prominent topic among researchers in recent years. This attention has not only aimed at fostering happier and more productive employees (Wright and Staw, 1999) but also at mitigating the negative effects of workplace stress. These negative effects include psychological issues such as disappointment, depression, and anxiety, as well as various physical problems like heart conditions and hypertension (Siu et al., 2007). Some studies have indicated that employees may be willing to forgo salary increments for the sake of being healthy and happy (Warr, 1999). The happiness of employees who spend the majority of their daily time in office environments with managers and coworkers can be cultivated from both physical and psychological aspects of the work environment (Gilbreath and Benson, 2004). Particularly, managers assuming supervisory roles have significant influence over job demands, control, and social support, thereby exerting substantial positive or negative impacts on employees' work lives (Gilbreath and Benson, 2004; Harris and Kacmar, 2006).

Managers should be aware of not only planning, coordinating, and controlling mechanisms within their organizations, but also the positive or negative emotions of their employees. This awareness is crucial because employees, as social beings, fulfill roles outside of work as citizens, friends, neighbors, parents, and more, each of which imposes distinct responsibilities and shapes the spectrum of emotions they experience throughout life. Work life significantly contributes to this broad spectrum of emotions. It cannot be said that a purely performance- and output-oriented perspective is a humane approach, as managers need to consider the general challenges and conditions of life that their employees face. Effective leadership has thus become an important factor not only in managing tasks but also in enhancing employees' emotional well-being and motivation. The ability of managers to observe, perceive, and show understanding of the current emotional state of employees is related to empathy. Managers with high empathy skills understand the importance of building trust with employees, encourage their efforts, demonstrate sensitivity to job satisfaction, and support their professional development (Mayfield and Mayfield, 2015). By behaving empathetically, managers can improve the emotional states of employees and make them feel valued for their emotions. Therefore, a manager's high empathy skills can contribute to both attitudes toward work and overall employee happiness.

Kock et al. (2019) introduced the concept of empathetic leadership, which emphasizes managers' ability to understand, appreciate, and support the emotional states of their employees. Their research found that empathetic leadership enhances job satisfaction and promotes innovative work behaviors, thereby increasing employee performance. It was noted, however, that empathetic leadership may weaken in work environments or remote settings where face-to-face interactions with colleagues and managers are less frequent (Kock et al., 2019). Therefore, perceptions of empathetic leadership are particularly notable among office workers who perform their duties from the office during regular working hours and have frequent face-to-face interactions with colleagues and supervisors. Apart from Tortumlu's study (2023) in the Turkish literature on empathetic leadership, no other research has been identified. Indeed, there is a need for more comprehensive studies on this topic in the field of leadership literature in Turkish culture.

This study aims to examine the mediating role of job satisfaction in the relationship between employees' perceptions of empathetic leadership and their life satisfaction among office personnel in administrative departments of private enterprises.

2. Literature Review

2.1. The Relationship Between Empathetic Leadership and Life Satisfaction

Employee happiness is a complex and broad topic. In its most general sense, happiness is defined as the state of feeling good about one's emotions (Warr, 2006), whereas in a narrower context, it is defined as 'a pleasurable or positive emotional state resulting from the appraisal of one's job or job experiences' (Locke, 1976). There is no single universal definition of happiness.

Some studies approach happiness within the context of positive psychology (Ryff, 1989; Stewart et al., 1988; Veit and Ware, 1983), while others define it in terms of an individual's physical, mental, social, and environmental conditions (Kiefer, 2008, p. 244).

A review of the literature reveals that topics related to employee happiness are discussed within the frameworks of subjective well-being (Russell, 2008), psychological well-being (Zapf, 2002), and life satisfaction (Rice, Near, and Hunt, 1980). Happiness is characterized by an individual's positive emotions outweighing negative ones and experiencing satisfaction with life (Busseri and Sadava, 2011; Diener et al., 1985; Jovanovic, 2011). Similarly, Cummins et al. (2002) argue that happiness consists of evaluations of positive and negative emotions, as well as assessments of satisfaction with life. Given that definitions by Busseri and Sadava (2011), Diener et al. (1985), Jovanovic (2011), and Cummins et al. (2002) consider life satisfaction as part of happiness, measures of life satisfaction can be utilized in assessments of happiness.

Decreased happiness and increased stress among employees can lead to reduced performance, higher absenteeism rates, undesirable turnover levels, as well as issues such as apathy, alcoholism, and decreased commitment (Shirom, 1989). Several factors influence the happiness levels of employees in the workplace, one of which is managers. Poor manager-employee relationships characterized by low managerial support, poor communication quality, and lack of feedback diminish happiness and contribute to increased stress (Cartwright and Cooper, 1994). Therefore, the role of manager behavior is significant in employee happiness (Offermann and Hellmann, 1996; Van Dierendonck et al., 2004; Inceoglu et al., 2018).

Managers play a crucial role in fostering positive emotions in individuals' work experiences. Numerous studies have identified that manager behaviors impact employee happiness. Research indicates that charismatic leadership (Bono and Ilies, 2006, p. 331), transformational leadership (Sharifirad, 2013; Arnold, 2017), ethical leadership (Kalshoven and Boon, 2012), and servant leadership (Giolito and Dierendonck, 2015) are significant factors in employee happiness. Recently, empathetic leadership, defined as a manager's ability to understand and be compassionate toward employees' feelings without any self-interest, has also been shown to have a positive impact on employee emotions and attitudes (Kock et al., 2019). Empathetic leadership shares similarities with servant leadership, as both emphasize prioritizing employee needs. Servant leadership, in particular, signifies a manager's prioritization of employee needs (Ruben and Gigliotti, 2017; Russell and Stone, 2002).

The Theory of Initiating Structure and Consideration (Judge et al., 2004; Weissenberg and Kavanagh, 1972; Kavanagh, 1972) posits that the extent to which a manager values the well-being, needs, and emotions of employees facilitates the development of interpersonal relationships, trust, and mutual respect. The theory suggests that understanding employees' concerns and demonstrating support is a significant attitude for enhancing employee motivation, satisfaction, and happiness. Empathy has been found to have significant positive effects at the levels of leaders, followers, and organizations (Zivkovic, 2022). Leaders who are emotionally effective tend to be more successful (Groves, 2006). A leader's compassion, honesty, sensitivity, and empathy towards employees positively influence both employee well-being and organizational performance (Raina, 2022). During organizational crises, employees often experience intense emotions such as anxiety, panic, and distress (James et al., 2011; Kayes, 2004). Leaders with higher levels of empathy are better equipped to manage individuals undergoing these emotional experiences (Kahn et al., 2013; Vuori & Huy, 2016). Demonstrations of warmth and interest by leaders towards employees are likely to enhance employees' positive emotions (Gable et al., 2004) and can mitigate the effects of negative emotions; for instance, receiving sympathy during challenging times can help reduce feelings of demoralization (O'Brien et al., 2009).

Research by Scott et al. (2010) indicates that employee groups with empathetic managers report lower levels of somatic complaints, suggesting a direct relationship between managerial empathy and employees' physical health. Further studies demonstrate that when managers create

an environment where employees feel supported and valued, employee well-being is positively affected (Arghode et al., 2022). In their longitudinal design research, Van Dierendonck et al. (2004) found that manager behavior influences the level of happiness among employees.

Empathy plays a significant role in emotional and social interactions by preventing aggressive behaviors and fostering understanding and collaboration among individuals (Bošnjaković and Radionov, 2018: 123). Empathetic leadership involves a manager understanding their employees' emotions and providing emotional support. When employees feel understood by their manager, it can enhance their well-being. Employees who perceive that their feelings, needs, and expectations are valued apart from their job tend to have higher happiness levels in their work life. Empathetic leadership entails managers genuinely showing that they care about their employees. Building upon these theories and findings, Hypothesis 1 is formulated:

H1: Empathetic leadership positively affects life satisfaction.

2.2. The Mediating Role of Job Satisfaction

Being an emotional being, humans require understanding and emotional support in all aspects of life. In the workplace, individuals expect this support from their colleagues or managers. Particularly, managers play a crucial role in providing emotional support by empathizing with their employees (Cornelis et al., 2013). The emotional support offered by managers fosters the formation of sincere bonds. By establishing these emotional connections, managers help improve employees' emotional states and positive feelings toward the workplace (Long and Schultz, 1973; M. Mayfield and Mayfield, 2009). Through empathetic behaviors, managers enhance employees' emotional well-being and convey that their feelings are valued. Empathetic leadership signifies a manager's concern for employees as individuals, not just as part of an organization, by establishing an emotional connection with them (Grant, 2013; J. Mayfield and Mayfield, 2009).

Research indicates that the social support and positive feedback provided by managers significantly explain job satisfaction (Winkler et al., 2015). Another study by Bono et al. (2007) found that manager's emotional support enhances leader-member interactions, leading to positive effects on job satisfaction and job stress. Kock et al. (2019) identified empathetic leadership as a significant predictor of employee job satisfaction. Another research underscored the positive relationship between empathetic leadership and job satisfaction (Negoro and Wibowo, 2021).

The manner in which a manager expresses emotional support enhances job satisfaction (Madlock, 2008). Perceiving that one's emotions are valued can increase the belief that other interests will also be protected (Axelrod, 2009; Bowles and Gintis, 2011; Thomas, Zolin, and Hartman, 2009), thereby fostering a sense of trust. Employees' trust in their managers is a significant factor in reducing job stress and increasing job satisfaction (Gilstrap and Collins, 2012; Reisel et al., 2007). Providing emotional support enhances employees' trust in managers. Managers demonstrating understanding of employees' emotions, awareness of their personal or social issues, consideration of their feelings, support in coping with challenges, and being emotionally present contribute to employees feeling more satisfied in their jobs (J. Mayfield and Mayfield, 2017a; M. Mayfield and Mayfield, 2017b).

Happiness, although a general emotional state encompassing one's overall life, significantly influences an individual's life, especially in the context of work. Therefore, it is plausible to say that experiences in different life domains influence each other. Indeed, the Spillover Hypothesis suggests that experiences in one domain of life have mutual effects on experiences in other domains (Judge et al., 2001; Rain, Lane, and Steiner, 1991; Rice, Near, and Hunt, 1980). For instance, positive or negative experiences at work can contribute to satisfaction in other social domains (such as marriage, friendships, leisure activities, etc.).

Academic research over the years has extensively examined the relationship between job satisfaction and happiness (Bowling, Eschleman, and Wang, 2010). Longitudinal and cross-sectional

studies have demonstrated a reciprocal relationship between job satisfaction and happiness (Judge, Boudreau, and Bretz, 1994; Judge and Watanabe, 1993; Keon and McDonald, 1982; Schmitt and Bedeian, 1982; Bialowolski & Weziak-Bialowolska, 2022; Kosec et al., 2022; Judge & Watanabe, 1993). In light of all these theories and research findings, it is considered that empathetic leadership could potentially act as a mediator in the relationship between job satisfaction and life satisfaction. Understanding and showing empathy towards employees' emotions and current situations can enhance job satisfaction, thereby positively contributing to overall life satisfaction. Based on these explanations, Hypothesis H2 is formulated:

H2: Job satisfaction has a mediating role in the effect of empathetic leadership on life satisfaction.

3. Methodology

In the study, the mediating role of job satisfaction in the effect of empathetic leadership on employees' life satisfaction was tested using the relational survey model. Relational survey model is within the scope of quantitative research tradition. This model is a type of research model that aims to determine whether there is a change between more than one variable and the extent of this change (Karasar, 2012). The research model is shown in Figure 1.

Figure 1. **Research Model**

3.1. The Study Sample

The study sample consists of 382 white-collar employees working in administrative units of private businesses in Istanbul, such as human resources, procurement, public relations, finance, and accounting. Among the participants, 28.5% (n=109) are female, and 71.5% (n=273) are male. The average age of the participants is 36 years. Regarding marital status, 34% are single, and 66% are married. In terms of educational background, 23% (n=88) of the participants have completed high school, 50% (n=188) have a bachelor's degree, 26% (n=100) have a master's degree, and 1% (n=6) have a doctoral degree. The study sample was selected using convenience sampling, which involves the researchers selecting the most accessible respondents to reach the required sample size (Büyüköztürk et al., 2016).

3.2. Data Collection Instruments

In this study, data were collected using the Empathetic Leadership Scale, Job Satisfaction Scale, and Life Satisfaction Scale to measure empathy, job satisfaction, and life satisfaction, respectively.

Empathetic Leadership Scale (ELS): The Empathetic Leadership Scale, derived from the empathetic section of the Motivating Language Scale using five items on a 7-point Likert scale, was developed by Mayfield and Mayfield (2015). The Turkish adaptation of the scale was initially conducted by Tortumlu (2023), who reported a Cronbach's alpha reliability coefficient of .94, indicating strong internal consistency. Additionally, Confirmatory Factor Analysis (CFA)

demonstrated excellent fit indices for scale validity (Tortumlu, 2023). In the current study, the scale exhibited a Cronbach's alpha of .92, and CFA results showed goodness-of-fit indices: RMSEA=0.068, NFI=0.98, CFI=0.98, IFI=0.97, RFI=0.97, GFI=0.98, and AGFI=0.94, confirming its validity.

Life Satisfaction Scale (LSS): The Life Satisfaction Scale, used to measure participants' happiness, was adapted into Turkish by Dağlı and Baysal (2016). This 5-item scale employs a 5-point Likert format and has been validated as reliable and valid through a single-factor structure in previous Turkish adaptation studies. The current study used CFA to validate the scale, yielding a chi-square value ($\chi 2$= 1.201) and fit indices: IFI = .99, TLI = .99, CFI = .99, SRMR = .018, RMSEA = .026. Additionally, the scale demonstrated good reliability with a Cronbach's alpha coefficient of .87.

Job Satisfaction Scale (JSS): Developed by Brayfield and Rothe (1951) to assess job satisfaction levels among employees, this scale has undergone adaptations over time. Judge et al. (1998) introduced a short version with 5 items, including 2 reversed items, and reported a Cronbach's alpha of 0.88 for the short form. The Turkish translation of the scale was conducted by Keser and Öngen Bilir (2019), maintaining a 5-point Likert scale format. The scale includes statements such as "I am currently very satisfied with my job" and "I find my job enjoyable.

Confirmatory Factor Analysis (CFA) in this study yielded fit indices: chi-square ($\chi 2$ /df) = 2.62, RMSEA = 0.078, RMR = 0.038, NFI = 0.98, CFI = 0.97, IFI = 0.96, RFI = 0.95, GFI = 0.96, and AGFI = 0.95, indicating excellent fit (Hu and Bentler, 1999). Reliability analysis for the scale showed a Cronbach's alpha coefficient of .83, indicating good internal consistency.

3.3. Data Analysis

The research data were collected using an online Google Forms survey, ensuring that data fell within expected ranges and no missing data were identified. The analysis of data obtained through measurement tools designed for the study's purpose was conducted using the computer-based SPSS 22.0 and AMOS 21.0 software packages. Confirmatory Factor Analysis (CFA) of the scales used in the study was performed using AMOS 21.0, while reliability analysis of the scales was conducted using SPSS 22.0.

The mediating model constructed within the research framework was tested using the Process macro developed by Andrew Hayes within the SPSS program. The Process macro is capable of evaluating complex models, providing statistical assessments that go beyond mere p-values by also calculating confidence intervals using the bootstrap method, which does not require the assumption of normal distribution. The statistical significance of indirect effects is considered when the confidence interval (BootLLCI and BootULCI) does not include zero. In this study, Model 4 as outlined by Hayes (2013) was employed, where empathetic leadership served as the independent variable, employee happiness as the dependent variable, and job satisfaction as the mediating variable.

3.4. Findings

Descriptive statistics of the research variables were computed, and the resulting values are presented in Table 1. Additionally, Pearson product-moment correlation analysis was used to examine the relationships between the variables.

Table 1: **Descriptive Statistics, Reliability Values, and Correlation Values for Research Variables**

Variables	Ort.	SS	Skewness	Kurtosis	1.	2.	3.
1. EL	4,87	1,63	-,815	-,012	(0,92)		
2. JS	3,57	0,79	-,618	,193	,532**	(0,83)	
3. LS	3,04	0,83	-,028	-,254	,175**	,288**	(0,87)

Upon examining Table 1, it was found that participants had a mean score of 4.87 (SD = 1.63) for empathetic leadership. Considering the maximum score that can be obtained from this scale is 7, it can be observed that participants in the sample exhibited a relatively high level of empathetic

leadership. Furthermore, the arithmetic mean of job satisfaction among participants was 3.57 (SD = 0.79). Given that the maximum score for job satisfaction is 5, this indicates an above-average level of job satisfaction among the participants. Lastly, participants' level of life satisfaction was determined to have a mean value of 3.04 (SD = 0.83). The normality of the data was confirmed by examining skewness and kurtosis coefficients, which ranged between +1 and -1.

Pearson correlation analysis was employed to calculate the relationships between variables. According to the analysis results presented in Table 1, there were positive and significant relationships among all variables studied. Specifically, empathetic leadership was found to have a significant relationship with job satisfaction ($r = 0.53$; $p < 0.01$) and life satisfaction ($r = 0.29$; $p < 0.01$). Additionally, a significant relationship was observed between job satisfaction and life satisfaction ($r = 0.17$; $p < 0.01$).

To test whether job satisfaction mediates the relationship between empathetic leadership and life satisfaction, an mediation analysis was conducted using the Process macro developed by Hayes (2018). In this context, regression analysis based on the bootstrap method was performed. Many researchers argue that the bootstrap method provides more reliable results compared to Baron and Kenny's (1986) Sobel test (Zhao et al., 2010; Preacher et al., 2011; Hayes, 2018). The "bootstrap resampling" option was selected for the analyses. In bootstrap analyses, for mediation hypotheses to be supported, the 95% confidence interval (CI) values should not include zero (MacKinnon et al., 2004). Furthermore, the level of mediation role was evaluated by examining the completely standardized effect (K^2) value. A K^2 value close to 0.01 indicates a low effect, around 0.09 indicates a moderate effect, and close to 0.25 indicates a high effect (Preacher et al., 2011).

The primary focus of mediation analysis using the Process macro is to calculate indirect and direct effect values and draw conclusions based on these values. Indirect effect is defined as the product of the effect of the independent variable (empathetic leadership) on the mediator variable (job satisfaction) and the effect of the mediator variable on the dependent variable (life satisfaction). If the indirect effect of the independent variable (empathetic leadership) on the dependent variable (life satisfaction) is statistically significant according to the bootstrap test, the mediation model is considered validated.

Table 2 presents the unstandardized total, direct, and indirect effects, along with the 95% bias-corrected confidence intervals for the effects predicting empathetic leadership.

Table 2. **Impact Values**

Paths	Effect	*SE*	BootLLCI	BootULCI
Total effects	.085	.040	.005	.164
Direct effects	.012	.046	-.079	.103
EL → JS → LS	.073	.030	.018	.135

Not: The number of bootstrap resamples for confidence intervals obtained through the percentile method: 5,000
Abbreviations: EL, Empathetic Leadership; JS, Job Satisfaction; LS, Life Satisfaction

When examining Table 2, it is observed that the total effect of empathetic leadership on life satisfaction (b = 0.085, 95% BCA CI [0.005, 0.164]) is positive and statistically significant. Therefore, H1 hypothesis is accepted. After including the mediating variable in the model, the direct effect of empathetic leadership on life satisfaction (b = 0.012, 95% BCA CI [-0.079, 0.103]) is observed to be positive but not statistically significant. Upon examining the indirect effect of the mediating variable, it is found that the indirect effects of job satisfaction (b = 0.073, 95% BCA CI [0.018, 0.135]) are significant.

The diagram illustrating the mediation analysis is presented in Figure 2. This diagram depicts the mediating role of job satisfaction in the relationship between empathetic leadership and life satisfaction.

Upon examining Figure 2, the path coefficient (c) from empathetic leadership (independent variable) to life satisfaction (dependent variable) is significant at 0.173 (p=0.001). However, when

job satisfaction (mediating variable) is included in the model, this coefficient (c') becomes non-significant at 0.012 (p=0.793). This suggests that job satisfaction fully mediates the effect of empathetic leadership on life satisfaction. The bootstrap analysis results indicate that the bias-corrected and accelerated confidence interval values (BootLLCI - BootULCI) do not include zero, confirming the significance of the mediation effect.

Figure 2: **The Mediating Role of Job Satisfaction in the Effect of Empathetic Leadership on Life Satisfaction**

4. Conclusion

The importance of leadership philosophies and employee well-being is increasingly recognized in today's workplace. Both the results of scientific studies and the experiences of practitioners indicate that the well-being of employees is one of the fundamental prerequisites for productivity. Leaders and their leadership styles play a significant role in employee well-being (Arnold, 2017; Ilies, Morgeson and Nahrgang, 2005; Kalshoven and Boon, 2012). This study aims to understand the contribution of empathetic leadership, recently identified as a concept, to employee well-being and to examine the mediating role of job satisfaction in this interaction.

The research findings indicate that empathetic leadership significantly accounts for employee well-being, and job satisfaction fully mediates the relationship between these two variables. The initial result of the study is that empathetic leadership is positively associated with employee well-being. Employees' perception of empathetic leadership has a positive impact on their well-being. In other words, leaders with high empathy skills are crucial determinants of employee well-being. This result underscores the importance of leaders' empathy skills. Empathetic leaders, who not only focus on employees' work outputs but also understand and show empathy towards their current emotional states resulting from positive or negative situations outside of work, have a significant influence on employee well-being. Empathetic leadership signifies a substantial emotional support provided to employees (Kock et al., 2019; Tortumlu, 2023). Therefore, it can be argued that this emotional support can address the well-being levels, which hold a significant place in employees' emotions. In other words, the importance a leader attaches to an employee's emotions positively resonates with the well-being of the employee. Leaders establishing an emotional connection with their employees, building trust, and understanding the emotional challenges felt by employees can contribute to the creation of a more positive atmosphere in the workplace. Thus, empathy plays a crucial role in both emotional and social interactions, preventing aggressive behaviors and keeping people together in understanding and collaboration (Bošnjaković and Radionov, 2018: 123).

Another result of the study is that job satisfaction plays a full mediating role in the impact of empathetic leadership on employee well-being. Empathetic leadership can enhance employee well-being through job satisfaction. In other words, empathetic leadership increases employee job satisfaction, thus positively influencing their well-being. Leaders showing sensitivity to their employees, attempting to understand their emotional needs, and establishing empathy impact the

attitudes of employees towards their work in a positive manner. Empathy allows employees to feel understood and valued, which can increase their levels of job satisfaction. Research indicates that empathetic leadership enhances job satisfaction (Kock et al., 2019; Negoro and Wibowo, 2021; Tortumlu, 2023). The empathy displayed by leaders towards employees can lead to greater satisfaction with their tasks. Leaders are the primary responsible parties for the outcomes, even though the outputs are achieved through the efforts of employees. Therefore, leaders who approach employees with empathy may receive respect and loyalty in return, contributing to employees' greater satisfaction with their work and an improvement in their performance. Empathy is a emotion-focused approach. The Affective Events Theory (Weiss and Cropanzano: 1996) posits that emotional events within the organization will influence the attitudes and behaviors of organizational members, and thus, organizational outcomes.

The research results reveal that empathetic leadership positively contributes to employee well-being through the enhancement of job satisfaction. Leaders with high empathetic leadership skills play a significant role in increasing employee job satisfaction and consequently elevating their well-being. Empathetic leaders demonstrate sensitivity to the emotional needs of their employees, contributing to the establishment of strong bonds. The strong connections formed between leaders and employees can encourage greater satisfaction with their jobs. Empathetic leaders not only focus on the work outputs of employees but also prioritize their well-being. Therefore, empathetic leadership can lead the way to positive emotions and attitudes while acting as a deterrent to undesirable behaviors and outcomes. Indeed, research indicates that empathetic leadership enhances job satisfaction (Tortumlu, 2023), promotes innovative work behaviors, improves employee performance (Kock et al., 2019), encourages organizational citizenship behavior (Fuller, 2023), enhances psychological resilience (Wibowo and Paramita, 2022), and reduces intention to leave the job (Negoro and Wibowo, 2021).

Like any scientific study, this research has certain limitations. One limitation is the adoption of a cross-sectional approach that does not establish causal relationships among the study variables. Future research should prefer longitudinal designs to better understand the relationships between these variables. Another limitation of this study is that the data were obtained using self-report measurements. While self-report measurements are commonly used, they may be subject to biases and may not fully reflect participants' actual experiences. The research results underscore the significance of leaders' empathy skills in terms of employees' work attitudes and emotions. Therefore, to enhance leaders' empathetic abilities, specialized training programs can be organized. These programs may provide support to leaders in fostering empathy, enhancing emotional understanding, and improving effective communication skills. On the other hand, research should be conducted to understand how the effects of empathetic leadership may vary based on sectoral and cultural differences. Exploring the impact of leadership styles in different sectors and cultures can provide a broader perspective on this matter.

Kaynakça

Arghode, V., Lathan, A., Alagaraja, M., Rajaram, K., & McLean, G. N. (2022). Empathic Organizational Culture and Leadership: Conceptualizing the Framework. *European Journal of Training and Development, 46(*1/2), 239-256.

Arnold, K. A. (2017). Transformational Leadership and Employee Psychological Well-Being: A Review and Directions for Future Research. *Journal of Occupational Health Psychology, 22*(3), 381.

Axelrod, R. (2009). *The Evolution of Cooperation* (Rev. Ed.). New York, Ny: Basic Books.

Bialowolski, P., & Weziak-Bialowolska, D. (2021). Longitudinal Evidence for Reciprocal Effects Between Life Satisfaction and Job Satisfaction. *Journal of Happiness Studies, 22*(3), 1287-1312.

Bono J. E., Foldes H. J., Vinson G. and Muros J. P. (2007). Workplace Emotions: The Role of Supervision and Leadership. *Journal of Applied Psychology, 92*, 1357-1367.

Bošnjaković, J., and Radionov, T. (2018). Empathy: Concepts, Theories and Neuroscientific Basis. *Alcoholism and Psychiatry Research: Journal on Psychiatric Research and Addictions, 54*, 123–150.

Bowles, S. and Gintis, H. (2011). *A Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution*. Princeton, Nj: Princeton University Press.

Bowling, N. A., Eschleman, K. J., and Wang, Q. (2010). A Meta-Analytic Examination of the Relationship Between Job Satisfaction and Subjective Well-Being. *Journal of Occupational* and *Organizational Psychology, 83*(4), 915-934.

Busseri, M. A., and Sadava, S. W. (2011). A Review of the Tripartite Structure of Subjective Well-Being: Implications for Conceptualization, Operationalization, Analysis, and Synthesis. *Personality* and *Social Psychology Review, 15*(3), 290–314. Doi:10.1177/1088868310 391271.

Cartwright, S., and Cooper, C. L. (1994). *No Hassle: Taking the Stress Out of Work*. London: Century Books

Cornelis, I., Van Hiel, A., De Cremer, D. and Mayer, D. M. (2013). When Leaders Choose to be Fair: Follower Belongingness Needs and Leader Empathy Influences Leaders' Adherence to Procedural Fairness Rules. *Journal of Experimental Social Psychology, 49*, 605-613.

Cummins, R. A., Gullone, E., and Lau, A. L. D. (2002). *A Mode of Subjective Well-Being Homeostasis: The Role of Personality*. In E. Gullone and R. A. Cummins (Eds.), The Universality of Subjectivy Wellbeing İndicators a Multi-Disciplinary and Multi-National Perspective (Vol. 16). Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

Dağlı, A., and Baysal, N. (2016). Adaptatıon of the Satısfactıon with Life Scale in Turkısh: The Study of Valıdıty and Relıabılıty. *Electronic Journal of Social Sciences, 15*(59).

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., and Griffin, S. (1985). Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75.

Fuller, L. P. (2023). Empathetic Leadership: Motivating Organizational Citizenship Behavior and Strengthen Leader-Member Exchange Relationships. *International Business Research, 16*(3), 1-38.

Gable, S. L., Reis, H. T., & Impett, E. (7). A, & Asher, ER (2004). What Do You Do When Things Go Right? The Intrapersonal and Interpersonal Benefits of Sharing Positive Events. *Journal of Personality and Social Psychology, 87*(2), 228-245.

Gilbreath, B., and Benson, P. G. (2004). The Contribution of Supervisor Behavior to Employee Psychological Well-Being. *Work* and *Stress, 18*, 255–266.

Gilstrap, J. B. and Collins, B. J. (2012). The Importance of Being Trustworthy: Trust as a Mediator of the Relationship Between Leader Behaviors and Employee Job Satisfaction. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 19*, 152-163. Doi:10.1177/1548051811431827

Giolito, V., and Van Dierendonck, D. (2015). *Servant Leadership: Influence on Financial Business-Unit Performance* and *Employee's Well-Being*. In Academy of Management Proceedings (Vol. 2015, No. 1, P. 18378). Briarcliff Manor, Ny 10510: Academy of Management.

Grant, A. M. (2013). Rocking the Boat But Keeping it Steady: The Role of Emotion Regulation in Employee Voice. *Academy of Management Journal, 56*, 1703-1723.

Groves, K. S. (2006). Leader Emotional Expressivity, Visionary Leadership, and Organizational Change. *Leadership & Organization Development Journal, 27*(7), 566-583.

Harris, K. J., and Kacmar, K. M. (2006). Too Much of a Good Thing: The Curvilinear Effect of Leader–Member Exchange on Stress. *The Journal of Social Psychology, 146*(1), 65–84.

Hayes, A. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation,* and *Conditional Process Analysis a Regression-Based Approach*. New York, Gulford Press.

Ilies, R., Morgeson, F. P., and Nahrgang, J. D. (2005). Authentic Leadership and Eudaemonic Well-Being: Understanding Leader–Follower Outcomes. *The Leadership Quarterly, 16*(3), 373-394.

Inceoglu, I., Thomas, G., Chu, C., Plans, D., and Gerbasi, A. (2018). Leadership Behavior and Employee Well-Being: An Integrated Review and a Future Research Agenda. *The Leadership Quarterly, 29*(1), 179-202.

James, E. H., Wooten, L. P., & Dushek, K. (2011). Crisis Management: Informing a New Leadership Research Agenda. *Academy of Management Annals, 5*(1), 455-493.

Jovanovic, V. (2011). Personality and Subjective Well-Being: One Neglected Model of Personality and Two Forgotten Aspects of Subjective Well-Being. *Personality* and *Individual Differences, 50*(5), 631–635. Doi:10.1016/J.Paid.2010.12.008.

Judge, T. A., and Watanabe, S. (1993). Another Look at the Job Satisfaction–Life Satisfaction Relationship. *Journal of Applied Psychology, 78*, 939–948.

Judge, T. A., Boudreau, J. W., and Bretz, R. D. (1994). Job and Life Attitudes of Male Executives. *Journal of Applied Psychology, 79*, 767–782.

Judge, T. A., Parker, S., Colbert, A. E., Heller, D., and Ilies, R. (2001). *Job Satisfaction: A Cross-Cultural Review*. In N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil, and C. Viswesvaran (Eds.), Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology (Pp. 25–52). Thousand Oaks, Ca: Sage.

Judge, T. A., Piccolo, R. F., and Ilies, R. (2004). The Forgotten Ones? The Validity of Consideration and Initiating Structure in Leadership Research. *Journal of Applied Psychology, 89*(1), 36.

Kahn, W. A., Barton, M. A., & Fellows, S. (2013). Organizational Crises and the Disturbance of Relational Systems. *Academy of Management Review, 38*(3), 377-396.

Kalshoven, K., and Boon, C. T. (2012). *Ethical Leadership, Employee Well-Being,* and *Helping*. Journal of Personnel Psychology.

Kayes, D. C. (2004). The 1996 Mount Everest Climbing Disaster: The Breakdown of Learning in Teams. *Human Relations, 57*(10), 1263-1284.

Keon, T. L., and Mcdonald, B. (1982). Job Satisfaction and Life Satisfaction: An Empirical Evaluation of Their Interrelationship. *Human Relations, 35*, 167–180.

Kiefer, R. A. (2008). An Integrative Review of the Concept of Well-Being. *Holistic Nursing Practice, 22*(5), 244–252.

Kock, N., Mayfield, M., Mayfield, J., Sexton, S., and De La Garza, L. M. (2019). Empathetic Leadership: How Leader Emotional Support and Understanding Influences Follower Performance. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 26*(2), 217-236.

Kosec, Z., Sekulic, S., Wilson-Gahan, S., Rostohar, K., Tusak, M., & Bon, M. (2022). Correlation Between Employee Performance, Well-Being, Job Satisfaction, and Life Satisfaction in Sedentary Jobs in Slovenian Enterprises. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(16), 10427.

Locke, E. A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), Handbook of Industrial and Organizational Psychology (Pp. 1297–1350). Chicago: Rand Mcnally

Madlock, P. E. (2008). The Link Between Leadership Style, Communicator Competence, and Employee Satisfaction. *Journal of Business Communication, 45*, 61-78.

Mayfield, M. and Mayfield, J. (2009). The Role of Leader-Follower Relationships in Leader Communication: A Test Using the Lmx and Motivating Language Models. *Journal of Business Inquiry, 8*, 6-85.

Mayfield, M. and Mayfield, J. (2017a). Leader Talk and The Creative Spark: A Research Note on How Leader Motivating Language Use İnfluences Follower Creative Environment Perceptions. *International Journal of Business Communication, 54*, 210- 225.

Mayfield, M. and Mayfield, J. (2017b). "What's Past is Prologue": A Look at Past Leadership Communication Research with a View toward the Future. *International Journal of Business Communication, 54*, 107-114. Doi:10.1177/2329488416687050

Mayfield, M., and Mayfield, J. (2015). The Effects of Leader Motivating Language Use on Employee Decision Making. *International Journal of Business Communication, 53*(4), 465–484. Https://Doi.Org/10.1177/2329488415572787

Negoro, M. C. W., and Wibowo, A. (2021). Empathetıc Leadership, Job Satisfaction and Intention to Leave Among Millennials in a Start-Up Industry: Needs'satisfaction as a Mediating Variable. *Journal of Indonesian Economy & Business, 36*(2).

Offermann, L. R., and Hellmann, P. S. (1996). Leadership Behavior and Subordinate Stress: A 360° View. *Journal of Occupational Health Psychology, 1*, 382–390.

Rain, J. S., Lane, I. M., and Steiner, D. D. (1991). A Current Look at the Job Satisfaction/Life Satisfaction Relationship: Review and Future Considerations. *Human Relations, 44*, 287–307.

Raina, R. (2022). Moving Crisis to Opportunities: A Corporate Perspective on the Impact of Compassionate Empathic Behaviour on the Well-Being of Employees. *International Journal of Global Business and Competitiveness, 17*(2), 239-255.

Reisel, W. D., Chia, S.-L., Maloles, C. M. and Slocum, J. W. (2007). The Effects of Job Insecurity on Satisfaction and Perceived Organizational Performance. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 14*, 106-116. Doi:10.1177/1071791907308055

Rice, R. W., Near, J. P., and Hunt, R. G. (1980). The Job-Satisfaction/Life-Satisfaction Relationship: A Review of Empirical Research. Basic and Applied Social Psychology, 1, 37–64.

Ruben B. D., and Gigliotti R. A. (2017). Communication: Sine Qua Non of Organizational Leadership Theory and Practice. *International Journal of Business Communication, 54*, 12-30.

Russell R. F., and Stone A. G. (2002). A Review of Servant Leadership Attributes: Developing a Practical Model. *Leadership & Organization Development Journal, 23*, 145-157.

Russell, J. E. (2008). Promoting Subjective Well-Being at Work. *Journal of Career Assessment, 16*(1), 117-131.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is Everything, or is it? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality* and *Social Psychology, 57*(6), 1069–1081.

Schmitt, N., and Bedeian, A. G. (1982). A Comparison of Lisrel and Two-Stage Least Squares Analysis of a Hypothesized Life-Job Satisfaction Reciprocal Relationship. *Journal of Applied Psychology, 67*, 806–817.

Sharifirad, M. S. (2013). Transformational Leadership, Innovative Work Behavior, and Employee Well-Being. *Global Business Perspectives, 1*, 198-225.

Shirom, A. (1989). *Burnout in Work Organizations*. In: C. L. Cooper and I. T. Robertson (Eds.), International Review of Industrial and Organizational Psychology 1989 (Pp. 25– 48). Chichester, England: Wiley.

Siu, O. L., Lu, C. Q., and Spector, P. E. (2007). Employees' Well-Being in Greater China: The Direct and Moderating Effects of General Self-Efficacy. *Applied Psychology: An International Review, 56*(2), 288–301.

Stewart, A. L., Hays, R. D., and Ware, J. E., Jr. (1988). The Mos Short-Form General Health Survey: Reliability and Validity in a Patient Population. *Medical Care, 26*(7), 724–732.

Thomas, G. F., Zolin, R. and Hartman, J. L. (2009). The Central Role of Communication in Developing Trust and its Effect on Employee Involvement. *Journal of Business Communication*, 46, 287-310. Doi:10.1177/0021943609333522

Tortumlu, M. (2023). The Impact of Empathic Leadership on Job Satisfaction and Employee Performance. *Journal of Adıyaman University Graduate School of Social Sciences*, (45), 535-565.

O'Brien, T. B., DeLongis, A., Pomaki, G., Puterman, E., & Zwicker, A. (2009). Couples Coping with Stress: The Role of Empathic Responding. *European Psychologist, 14*(1), 18-28.

Van Dierendonck, D., Haynes, C., Borrill, C., and Stride, C. (2004). Leadership Behavior and Subordinate Well-Being. *Journal of Occupational Health Psychology, 9*(2), 165.

Veit, C. T., and Ware, J. E., Jr. (1983). The Structure of Psychological Distress and Well-Being in General Populations. *Journal of Consulting* and *Clinical Psychology, 51*(5), 730–742.

Vuori, T. O., & Huy, Q. N. (2016). Distributed Attention and Shared Emotions in the İnnovation Process: How Nokia Lost the Smartphone Battle. *Administrative Science Quarterly, 61*(1), 9-51.

Warr, P. (1999). *Well-Being* and *the Workplace*. In D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (Eds.), Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology (Pp. 392–412). New York: Russell Sage Foundation.

Warr, P. (2006). Differential Activation of Judgments in Employee Well-Being. *Journal of Occupational* and *Organizational Psychology, 79*(2), 225–244.

Weiss, H. M., and Cropanzano, R. (1996). Affective Events Theory. *Research in Organizational Behavior, 18*(1), 1-74.

Wright, T. A., and Cropanzano, R. (2000). Psychological Well-Being and Job Satisfaction as Predictors of Job Performance. *Journal of Occupational Health Psychology, 5*(1), 84.

Wibowo, A., and Paramita, W. (2022). Resilience and Turnover Intention: The Role of Mindful Leadership, Empathetic Leadership, and Self-Regulation. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 29*(3), 325-341.

Winkler, E., Busch, C., Clasen, J. and Vowinkel, J. (2015). Changes in Leadership Behaviors Predict Changes in Job Satisfaction and Well-Being in Low-Skilled Workers: A Longitudinal Investigation. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 22*, 72- 87. Doi:10.1177/1548051814527771

Wright, T. A., and Staw, B. M. (1999). Affect and Favorable Work Outcomes Two Longitudinal Tests of the Happy-Productive Worker Thesis. *Journal of Organizational Behavior, 20*(1), 1–23.

Zapf, D. (2002). Emotion Work and Psychological Well-Being: A Review of the Literature and Some Conceptual Considerations. *Human Resource Management Review, 12*(2), 237-268.

Zivkovic, S. (2022). Empathy in Leadership: How it Enhances Effectiveness. Economic and Social Development: Book of Proceedings, 454-467.

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi
International Journal of Economic and Administrative Studies
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince

UİİİD-IJEAS, 2025 (46) ISSN 1307-9832

MİDİLLİ 'DEN AYVALIK'A GELEN TURİSTLERİN ALIŞVERİŞ TERCİHLERİNİN VE ALIŞVERİŞTEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA[1]

Gamze ÇOBAN[2] Cevdet AVCIKURT[3] Volkan ÖZBEK[4]

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Midilli Adası'nda ikamet eden Yunanistan vatandaşlarının Ayvalık'ı ziyaret edişlerinde satın aldıkları ürünlerin neler olduğunu ve demografik değişkenlerin ürün tercihleri üzerinde bir farklılığa neden olup olmadığını test etmektir. Bu çalışmada ayrıca, araştırmanın örneklemini oluşturan turistlerin Ayvalık'ta yaptıkları alışverişe ilişkin memnuniyet düzeyinin ve araştırma örneklemi özelinde Ayvalık'ın olumlu ve olumsuz yönlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma örneklemi olarak (Midilli Adası'nda ikamet eden) Yunanistan vatandaşlarının tercih edilmesinin en önemli nedeni, Ayvalık'a gelen yabancı turistlerin neredeyse tamamının Yunanistan vatandaşı olmasıdır. Araştırmanın amaçlarına ulaşmak için öncelikle bir literatür incelemesi yapılmış ve bu bilgilerden yola çıkarak bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket metodu seçilmiş ve anketler Midilli Adası'nda uygulanmıştır. Satın alınan ürün ile demografik faktörler (yaş, cinsiyet, gelir ve meslek) arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Ki-kare testi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre tercih edilen ürün ile cinsiyet, gelir ve meslek arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayvalık'a gelen ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, en düşük memnuniyet düzeyinin dükkânların özellikleri ve yabancı dil yeterliliği, en yüksek memnuniyet düzeyinin ise ürün çeşitliliği ve personelin tutumu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Memnuniyet, Alışveriş, Destinasyon, Ayvalık, Midilli*
JEL Sınıflandırması: *L83, M31.*

A STUDY ON DETERMINING THE SHOPPING PREFERENCES AND LEVEL OF SATISFACTION WITH THEIR SHOPPING OF THE TOURISTS COMING FROM MYTILENE TO AYVALIK

Abstract

The main purpose of this study is to examine what kind of products Greek citizens residing in Mytilene buy when they visit Ayvalık and whether the demographic variables have any impact on their product preferences. It is also aimed to determine the satisfaction level of tourists, included in the sample of the study, related to their shopping in Ayvalık and Ayvalık's positive and negative aspects from specifically the perspectives of the related sample. The major reason for preferring Greek citizens (residing in Mytilene) as the study sample is that almost all foreign tourists visiting Ayvalık are Greek citizens. In order to reach the purposes of the study, first, a literature review was conducted then the field research was executed based on that. Face-to-face survey method was preferred as the method of data collection and the survey was conducted on the island of Mytilene. Chi-square test was conducted in order to discover the relationship between the purchased product and demographic factors (age, gender, income, and occupation). According to the results of the study, significant relationships of the preferred product with gender, income, and occupation were discovered. When the results of the analysis made to measure the level of satisfaction of the visitors to Ayvalık were examined, it is determined that the lowest levels of satisfaction were on the features of the stores and foreign language competency whereas the highest levels of satisfaction were on product diversity and the employees' attitudes.

Keywords: *Tourism, Satisfaction, Shopping, Destination, Ayvalık, Mytilene.*
JEL Classification: *L83, M31.*

[1] *Bu makale Gamze Çoban'ın, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Midilli Adası'ndan gelen ziyaretçilerin alışveriş davranışı ve alışverişten memnuniyet düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Yayınlanan bu makale, 2015 yılı 15. sayıda yayınlanan makalenin düzeltmesidir.*

[2] *Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi, gamzecoban_85@hotmail.com*
[3] *Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi, avcikurt@balikesir.edu.tr*
[4] *Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler YO, vozbek@balikesir.edu.tr*

Araştırma Makalesi

Çoban, G., Avcıkurt, C. ve Özbek, V. (2025). Midilli'den Ayvalık'a Gelen Turistlerin Alışveriş Tercihlerinin ve Alışverişten Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 311-326. https://doi.org/10.18092/ijeas.81347

1. Giriş

Ekonomik krizlerin ve rekabetin arttığı küreselleşen dünyada tüketici olarak adlandırılan kitle gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Her birey bir tüketicidir. Modern pazarlama anlayışının odak noktası kabul edilen tüketicinin istek ve arzularında hızlı değişmeler olmaktadır (Durmaz vd., 2011: 115). Bu değişimleri takip etmek, tüketicileri alışverişe çekecek düzenlemeleri yapmak, memnuniyet ve şikâyetlerini belirleyip bu doğrultuda hareket etmek önem arz etmektedir. Bir turizm yöresini ziyarete gelen turistlerin özellikleri, bu yöredeki turistik gelişmenin kapsamını ve gelişim eğilimini önemli ölçüde etkilemektedir. Turistik taşıma kapasitesinin belirlenmesinde, turistik ürünün şekillenmesinde ve turizmi geliştirme planlarının hazırlanmasında önemli rol oynaması sebebiyle ziyaretçilerin özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir (Avcıkurt, 2009: 31).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerinde turizmin cankurtaran etkisi vardır. Turizm, çevresel olaylardan (doğal afetler, hastalık, salgın ve savaş gibi) çok çabuk etkilenen kırılgan bir sektör olmasına rağmen, çağımız insanının modernleşme süreci ile tatil gereksiniminin artış göstermesiyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca, alışveriş bir boş zaman aktivitesi olarak tatil dönemlerinin vazgeçilmeyen motive edici unsuru halini almıştır. Özellikle gidilen destinasyonu hatırlatacak yerel ürünler ya da hediyelik eşyalar turistlerin tatil deneyimlerini her daim kalıcı kılması sebebiyle motive edici bir faktördür. Turistik destinasyondaki ürün çeşitliliği, satış personelinin tutumu ve yabancı dil bilgisi, pazarın ulaşılabilirliği, hizmet kalitesi gibi faktörler, memnuniyet artırıcı etkisi sebebiyle turizmde dikkat edilmesi gereken konulardır.

Turizm sektöründe alışveriş davranışına yönelik bugüne kadar yapılan çalışmalar, alışverişte destinasyon çekiciliği, kültürler arası alışveriş davranışı, hediyelik eşya alma niyeti ve turist harcamaları gibi konulara odaklanmıştır. Ancak, turistlerin asıl alışveriş davranışı hakkındaki bilgileri hala kısıtlıdır (Kemperman vd., 2009: 208). Özellikle, Ayvalık gibi sosyal imkânların çok çeşitli olmadığı bölgelerde, turistik alışveriş davranışı daha fazla önem arz etmektedir. Ayvalık bu güne kadar iç turizm açısından incelenmiş ve bu araştırmalarda önemli bulgulara ulaşılmıştır. Ancak, Midilli Adası'ndan gelen ve ciddi döviz getirisine sahip olan Yunanistan vatandaşlarının alışveriş davranışı ile ilgili araştırma eksikliği sebebiyle inceleme türündeki bu tanımlayıcı çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu çalınmanın temel amacı, Midilli Adası'nda ikamet eden Yunanistan vatandaşlarının Ayvalık'ı ziyaret edişlerinde satın aldıkları ürünlerin neler olduğunu ve demografik değişkenlerin ürün tercihleri üzerinde bir farklılık oluşturup oluşturmadığını test etmektir. Bu çalışmada ayrıca, araştırmanın örneklemini oluşturan turistlerin Ayvalık'tan memnuniyet düzeyleri ortaya konarak, turistik bir destinasyon olarak Ayvalık'ın olumlu ve olumsuz yönlerinin belirlenmesi, varsa yörenin turizm pazarlaması konusundaki eksikliklerinin belirlenerek, bu eksikliklerin giderilmesine yardımcı olacak öneriler getirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın son kısmında bölgede faaliyet gösteren işletme ve kurumlara, destinasyonun daha iyi pazarlanması konusunda bir takım tavsiyelerde bulunulmuştur.

2. Kuram ve İlgili Çalışmalar

Yaşamımızın büyük bir bölümü tüketim ve tüketim ile ilgili konularda uğraş vermekle geçer (Odabaşı ve Barış, 2002: 16). Birer tüketici olarak tüm insanlar mal ve hizmetlere gereksinim duyar. İnsan bu gereksinimleri karşılamak için mal ve hizmetler hakkında bilgi toplar, topladığı bilgiler ışığında değerlendirme yapar ve bu doğrultuda satın alma ya da almama kararını verir. Tüketici davranışları birçok temeli kapsayan ve pazarlamacılar açısından önem arz eden bir konudur.

Tüketici davranışı satın alma öncesi karar verme aşamasıyla başlayan (hangi mal ve ürün nereden, nasıl alınacak gibi), ürünün satın alınması ve kullanımı ile devam eden ve satın alma sonrasındaki faaliyetleri kapsayan bir süreçtir. Bu süreçte tüketici davranışlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Pazarlamacılar, etkin bir pazarlama stratejisi için tüketici davranışlarını anlamak zorunda ve bunu yaparken de tüketicinin neden satın aldığını, tüketicilerin satın alma kararını etkileyen faktörleri ve toplumdaki değişimleri göz önünde bulundurmak ve incelemek durumundadırlar (Yağcı ve İlarslan, 2010:138). Durmaz (2008) tüketici davranışlarını etkileyen

faktörleri kültürel, sosyal, psikolojik ve kişisel faktörler olmak üzere dört başlıkta incelemiştir. Bu çalışmanın ana temasını tüketici davranışlarını etkileyen kişisel faktörler arasında yer alan cinsiyet, yaş, meslek ve gelir oluşturduğu için, araştırmanın literatür çalışması bölümünde bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir.

İşletmeler mal veya hizmetlerini sattıkları pazarları bir bütün olarak ele alabilecekleri gibi birçok unsura göre bölümlere ayırıp, hedefledikleri pazar bölümüne veya bölümlerine hedef pazar stratejilerini uygulayabilirler. Bu açıdan cinsiyet, birçok mal veya hizmet için bir bölümlendirme kriteri olabilmektedir (Özdemir ve Tokol, 2008: 58). Zira kadın ve erkeğin beklenti, istek, ihtiyaç, yaşama bakış ve benzeri pek çok alandaki farklılıkları tüketim davranışlarına da yansımaktadır (Akturan, 2009: 66). Çoğu toplumda erkeklerin ve kadınların farklı olduğu yaygın olarak kabul edilmekte ve bu farklılıkların sosyal ve biyolojik bir temelden meydana geldiği görülmektedir (Özdemir, 2009: 259). Araştırmacılar yaş, cinsiyet ve turistlerin alışveriş davranışı arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Anderson ve Littrell (1995)'e göre, genç yaştaki bayanlar (22-45 yaş arası) ile daha ileri yaştaki bayanlar (43-60) arasında hediyelik eşya satın alma davranışı ve otantikliği algılama arasında farklılık mevcuttur (Oh ve diğerleri, 2004: 309-310). Anderson ve Littrell (1996)'in çeşitli yaş grubundaki bayanlar üzerinde yaptıkları araştırmada, hediyelik eşya alma eğilimi araştırılmış ve genç yaştaki yetişkin bayan turistlerin çoğunun kendileri veya çocukları için plan yapmadan alışveriş yaptıkları bulgusuna ulaşmıştır. Daha ileri yaştaki bayan turistlerin ise, alışverişte daha dikkatli ve planlı davrandıkları, daha çok kocaları ve arkadaşları için alışveriş yaptıkları ortaya konmuştur. Jansen-Verbeke (1987) araştırmasında, erkek ve kadınların alışverişle ilgili davranışları arasında büyük farklılıklar bulunduğunu belirtmiştir. Araştırmacı çalışmasında, alışverişin erkeklere göre, kadınlar için daha önemli bir motive edici faktör olduğunu, yiyecek içecek satan yerlere gitmek ve çevreyi gezmek gibi faktörlerin alışverişten sonra geldiğini belirtmiştir (Temizkan, 2005: 17). Cleaver (2004)'a göre erkekler ayrıntılar yerine önemli gördüklerine daha fazla dikkat etmektedirler (Özdemir, 2009: 266). Cox (1975)'a göre, Kadınlar ailenin satın alımlarında önemli karar alıcı konumundadırlar ve kadın ve erkeğin ihtiyaç ve taleplerinin farklılık göstermesi nedeniyle ailenin satın alma kararı vermesi aşamasında eşler arasında büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Literatürde kadın ve erkeğin tüketim davranışlarını inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Özdemir ve Yaman (2007) hedonik alışverişin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırırken; Uğur ve Şimşek (2004) kitle iletişim araçlarındaki reklamlarda kadın ve erkek objelerinin kullanılması konusunu ele almıştır.

Belirli bir yaş grubuna, sosyal sınıfa, kırsal veya kentsel çevreye ait olmak veya belirli bir gelir seviyesine, eğitim düzeyine sahip olmak, tüketicilerin tüketim tercihlerini etkilemektedir (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2008: 69). Genellikle insanlar yaşlandıkça kendi yaş grubundaki diğer kişiler ile uyumlu olarak gereksinimleri ve tercihleri de değişmektedir. Bu nedenle tüketicilerin yaşlarının, kimlikleri üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Kişilerin yaşı satın alacakları ürünleri de etkilemektedir (Şen Demir ve Kozak, 2013: 75). İnsanların gereksinimlerinin belirlenmesi, satın alma davranış kalıplarının biçimi ve belli ihtiyaçların ön plana çıkmasında içinde bulunduğu yaş grubunun etkisi olabilmekte, bu durum hedef kitlenin belirli ürün ya da hizmetlere yönelmesine neden olabilmektedir (Aktuğlu ve Temel, 2006: 45). Ünal ve Erçiş (2007) cinsiyet farkı gözetmeksizin genç pazarın satın alma tarzını inceledikleri çalışmalarında; gençlerin reklamı yapılan pahalı markaları tercih ettikleri, fiyat ve kalite arasında ilişki kurdukları, bir ürün pahalı ise kaliteli olduğuna inandıkları, bunun dışında mağazanın görüntüsüne de önem verdikleri bulgusuna ulaşmıştır. 7-11 yaş grubundaki çocukların giysi satın alma davranışlarının incelendiği bir araştırmada, ergenlik öncesi dönem olarak adlandırılan bu dönemde ailenin alışveriş davranışlarından etkilenildiği sonucuna varılmıştır. Çocuğun yaşı büyüdükçe aile etkisi azalmakta; arkadaş ve ortam etkisi artmaktadır (Ağaç ve Harmankaya, 2009: 11).

Bireylerin meslekleri de satın alacakları mal ve hizmetleri büyük ölçüde etkilemektedir (Meydan Uygur, 2007: 174). Farklı meslek gruplarına mensup kişilerin tüketim hareketlerine katılma eğilimi, bilgi arama kaynakları, hobileri ve alışveriş alışkanlıkları da farklı olabilmektedir (Şen Demir ve Kozak, 2013: 82). Mesleğin yaşam standardını etkilediği gerçeğini düşündüğümüzde, tüketicilerin

mesleklerine bağlı olarak yaşam standartlarına uygun mal ve hizmetler satın alacağını söyleyebiliriz (Karatekin, 2009: 34). Tüketicilerin mesleği ve öğrenim düzeyleri, belli mallara ihtiyaç ve istek yaratır. Bir işgören ile işverenin giysi ihtiyaçları çok farklıdır (Şahin vd., 2001). Örneğin, bir işçi için tatilin pek anlamı yokken, bir tüccar işinin yoğunluğu nedeniyle tatile pek çıkamazken, bir işletmenin genel müdürü uçakla seyahatlere ve mavi yolculuklara çıkabilir, hatta büyük tekne veya yat satın alabilir (Rızaoğlu, 2007: 142). Başka bir örnek vermek gerekirse, beyaz eşya tamiratı ile uğraşan bir tüketici, kamyonet veya minivan tipi bir araç tercih edebilir ya da şantiyede görev yapan bir mühendis, yol koşullarını göze alarak araziye uygun bir araç satın alma davranışı gösterebilir (Karatekin, 2009: 35). Benzer bir şekilde, Durmaz vd. (2011) kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine yaptıkları bir araştırmada, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (yaklaşık % 77'si) hizmet alımlarındaki en önemli kriterinin "kesinlikle kendi mesleğine uygun olması" olduğunu belirlemiştir.

Bilindiği gibi, tüketim harcamaları gelirin yanı sıra diğer birçok değişken (servet, fiyat, hane halkı, aile reisinin yaşı, cinsiyeti vb.) tarafından etkilenmektedir. Ama bunlara rağmen tüketim kalıplarını etkileyen en önemli değişkenin gelir olduğu kabul edilmektedir (Okçu, 2008: 74). Kullanılabilir gelirin büyük bir bölümü, değişmez yükümlülükler ve yaşam için zorunlu ihtiyaçlar için harcanır. Bu nedenle satın alınacak malların seçiminde tüketicilerin gelir durumu çok önemlidir (Şahin vd., 2001: 9). Ekonomik durum, kişilerin nasıl bir tatil satın alacağını belirlemede etkendir. Tatile gitme kararı veren kişi, yer seçiminde ekonomik durumuna uygun hareket etmektedir. Çünkü tatil bütçesi, gelir ile tatil harcaması arasındaki ilişkiye bağlıdır (Eugenio-Martin, 2003: 344). ABD'de Abrat ve Goody (1990) tarafından yapılan bir çalışmada, kişilerin harcanabilir gelirlerinin, anlık alışverişi etkileyen önemli faktörler arasında olduğu belirtilmiştir. Yüksek gelir grubundaki tüketicilerin ödeme sıkıntısının olmadığı, bu tür tüketicilerin daha kolay ve daha çok anlık alışveriş yaptığı belirtilmiştir. Düşük gelir grubundaki tüketiciler ise, anlık satın almalarını ertelerler (Özdamar, 2011: 63). Termal turizmde tüketici satın alma davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine yapılan bir çalışma sonucunda ise ekonomik faktörlere katılımda, gelir yönü ile tüketiciler arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda; tüketicilerin gelir düzeyi düştükçe, ekonomik faktörlere katılım oranlarının da düştüğü bulgusuna ulaşılmıştır (İlban vd., 2011: 48).

Literatürde turist profilinin önemini vurgulayan çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Bunlar arasında, Boyacı vd. (1996)'nin "Antalya Yöresine Gelen Turistlerin Profilini Belirleme Araştırması", Öztürk ve Yeşiltaş (1997)'ın "Türkiye'ye Gelen İngiliz Turistlerin Profilini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama", Avcıkurt vd. (2005)'nin "Balıkesir Yöresinin Yerli Turist Profili", Doğan vd. (2010)'nin "Alanya Turist Profiline Yönelik Bir Araştırma" isimli çalışmaları örnek olarak sayılabilir.

3.Yöntem

Bu araştırma ile öncelikle Midilli'den Ayvalık'a gelen Yunanistan vatandaşlarının profili belirlenerek, satın alınan ürün tipinin demografik değişkenlere göre farklılık oluşturup oluşturmadığı ve turistlerin alışverişe ilişkin memnuniyet düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan bu araştırma inceleme türü bir araştırmadır. Bu çalışma ile konuya ilişkin mevcut durum ortaya konmaya ve çözüm önerileri üretilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle araştırmanın ana kitlesi, örneklemi ve veri toplama sürecine ilişkin bilgiler verilmiştir. Daha sonra, araştırmanın hipotezleri ortaya konarak Analiz ve Bulguların Yorumlanması bölümüne geçilmiştir.

3.1. Araştırmanın Ana Kitlesi, Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın ana kitlesini Midilli Adası'nda ikamet eden ve Ayvalık'a en az bir defa gelmiş olan Yunanistan vatandaşları oluşturmaktadır. Çalışmada örnekleme metodu olarak kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bunun nedeni, araştırmanın Midilli Adası'nda uygulanmasından dolayı ortaya çıkan dil zorlukları ve zaman kısıtıdır.

Bu çalışmada hem birincil hem de ikincil verilerden yararlanılmıştır. Ayvalık Belediyesi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve diğer kurum-kuruluş-araştırmacıların yaptığı çalışmalardan ikincil veriler derlenip analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmada birincil veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın anket formu 23 soru ve üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde cevaplayıcıların profilini belirlemeye yönelik demografik sorular, ikinci bölümünde satın aldıkları ürünleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Üçüncü bölüm soruları ise turistlerin alışveriş sonrası memnuniyetlerini belirlemeye yönelik 5'li Likert ölçeği ile hazırlanmış ifadelerden oluşmaktadır. Bu sorulardan hareketle, bu araştırmanın Ayvalık'a Midilli Adası'ndan gelen Yunanistan vatandaşlarının profilinin belirlenmesi, satın aldıkları ürünlerin neler olduğu ve bir destinasyon olarak Ayvalık'tan memnuniyet düzeylerinin belirlenmesine yönelik olarak hazırlanan inceleme türü bir araştırma olduğu söylenebilir.

Anket, Midilli'ye gidilerek Ayvalık'ı en az bir kez ziyaret etmiş olan Yunanistan vatandaşlarına Yunanca olarak uygulanmıştır. Anket formunun Yunancaya çevrilmesi konusunda hem Türkçe hem de Yunancaya hâkim iki kişiden destek alınmıştır. Bu kişilerin eş zamanlı çalışmaları ile anket formu Türkçeden Yunancaya çevrilmiştir. Çeviri işleminin ardından, Yunanca bilen bir rehberle birlikte anketin uygulanması için Midilli Adası'na gidilmiştir. Öncelikle 15 cevaplayıcıya anket formu okutulmuş ve formda anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılmaya neden olabilecek kavramların olup olmadığı sorulmuştur. Herhangi bir çeviri hatası olmadığı ve formların net bir biçimde anlaşıldığı görüldüğü için uygulama aşamasına geçilmiştir. Araştırmanın cevaplayıcıları, gerek zaman gerekse maliyet kısıtından dolayı kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve Ayvalık'ı en az bir kez ziyaret ettiğini ifade eden ve anket formunu doldurmayı kabul eden kişiler üzerinde uygulama yürütülmüştür. 2012 yılının Eylül ayında üç gün boyunca devam eden çalışmanın sonunda araştırmanın ana kitlesine uygun 320 kişiden anket toplanmıştır. Anketler üzerinde yapılan ön inceleme sonucunda 36 anketin eksik ya da yanlış doldurulduğu tespit edilmiştir. Bu anketlerin araştırma kapsamından çıkarılmasıyla birlikte, toplam 284 anket analize dâhil edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Tüketici davranışı birçok faktörden oluşan bir olgudur ve kişisel faktörler bunlardan birisidir. Bu araştırmada, cevaplayıcıların satın aldıkları ürünlerin bazı kişisel faktörlere göre değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Turistik tüketicilerin satın aldıkları ürün tipi cinsiyetlerine göre farklılık gösterir.

H2: Turistik tüketicilerin satın aldıkları ürün tipi yaş gruplarına göre farklılık gösterir.

H3: Turistik tüketicilerin satın aldıkları ürün tipi meslek gruplarına göre farklılık gösterir.

H4: Turistik tüketicilerin satın aldıkları ürün tipi gelir gruplarına göre farklılık gösterir.

4. Analiz ve Bulguların Yorumlanması

Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle cevaplayıcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ardından cevaplayıcıların Ayvalık ziyaretlerinden çeşitli kriterlere göre memnuniyet düzeyleri ortaya konmuş ve son olarak da araştırma hipotezleri test edilmiştir.

4.1. Katılımcılar Hakkında Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 1'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan cevaplayıcıların %54,60'ı kadın; %44'ü 34-49 yaş arası; %40,50'si lise mezunudur. Ayrıca, cevaplayıcıların büyük bir kısmı (%55,60) 500-1000 Euro arasında aylık gelire sahip olduğunu belirtirken, %29,60'ı serbest meslek sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı

Kişisel Özellikler	Yüzde
Cinsiyet	
Kadın	54,60
Erkek	45,40
Yaş	
18-33	38,00
34-49	44,00
50 yaş ve üzeri	18,00
Eğitim Durumu	
İlköğretim	31,70
Lise	40,50
Üniversite ve üzeri	27,80
Meslek	
Serbest meslek	29,60
Ev hanımı	18,30
İşçi	18,00
Memur	15,10
Öğrenci	10,90
Emekli	8,10
Gelir Düzeyi (Euro)	
500-1000	55,60
1001-1500	29,60
1501-2000	8,50
2001 ve üzeri	6,30

Tablo 2'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan cevaplayıcıların %46,10'u Ayvalık'ı 4 kez ve daha fazla ziyaret ederken, %53,90'ı günübirlik, %37'si de ailesi ile birlikte ziyaret etmiştir. Ayrıca, cevaplayıcıların büyük bir kısmı (%60,56) bölgeyi yaz döneminde ziyaret ettiğini belirtirken, %44,7'si sadece alışveriş amacıyla geldiğini ifade etmiştir. Bölgeyi tercih etme nedenlerine bakıldığında ilk sırayı ucuzluğun (%26,32), ikinci sırayı (%18,33) yerel mutfak çeşitliliğinin, üçüncü sırayı ise (% 16,45) iklimin aldığı, en önemli bilgi kaynağının ise %37,86'lık bir oranla dost ve akraba tavsiyesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%95,50) bölgeye tekrar gelmeyi düşündüğünü belirtirken, %97,20'si bölgeyi ziyaretlerinden memnun kaldıklarını ve başkalarına tavsiye edeceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 2: Katılımcıların Ayvalık ziyaretleri hakkındaki genel bulgular

Ayvalık Ziyareti Hakkındaki Genel Bulgular	Yüzde
Ayvalık'ı Ziyaret Sayısı	
1	24,30
2	15,50
3	14,10
4 ve üzeri	46,10
Ayvalık'ta Geceleme Sayısı	
Günübirlik	53,90
1 gece	13,40
2 gece	10,60
3 gece	3,20
4 gece ve üzeri	5,60

Tablo 2'nin devamı	
Ayvalık'ı Kimler ile Ziyaret Ettikleri	
Aile	37,00
Arkadaşlar	29,20
Partner ile	16,20
Yalnız	14,40
Akrabalar	3,20
Ayvalık'ı Ziyaret Dönemi	
Yaz Dönemi	60,56
İlkbahar Dönemi	22,18
Sonbahar Dönemi	11,97
Kış Dönemi	5,28
Ayvalık'ı Ziyaret Amacı	
Tatil	44,70
Alışveriş	44,40
Dost-akraba Ziyareti	5,60
İş	5,30
Ayvalık'ı Tercih Nedenleri	
Ucuz Olması	26,32
Yerel Mutfak Çeşitliliği	18,33
İklim	16,45
Tarihi ve Kültürel Çekicilikler	11,87
Manzara ve Doğal Çevre	9,17
Bölgenin İmajı	8,34
Eğlence ve Spor Olanakları	5,64
Sağlık Olanakları	2,12
Güvenlik	1,76
Yararlanılan Bilgi Kaynakları	
Dost ve Akraba Tavsiyesi	37,86
İnternet Siteleri	22,09
Önceki Tatil Deneyimleri	14,32
Seyahat Acentesi	13,35
Broşür ve Kataloglar	6,55
Gazete ve Dergiler	3,88
Radyo/TV Reklamları	1,94
Bölgeye tekrar gelmeyi düşünür müsünüz?	
Evet	96,50
Hayır	3,50
Ayvalık'taki tatilinizden memnun musunuz?	
Evet	97,20
Hayır	2,80
Ayvalık'ı başkalarına tavsiye eder misiniz?	
Evet	97,20
Hayır	2,80

Tablo 3: Katılımcıların Ayvalık'taki alışveriş davranışı hakkındaki bulgular

Alışveriş Davranışı	Yüzde
Ödeme Şekli	
Nakit	83,10
Kredi Kartı	16,90
Satın Alınan Ürün	
Konfeksiyon	27,47
Deri	18,02
Ayakkabı-Çanta	16,25
Hediyelik Eşya	10,93
Takı-Aksesuar	10,49
Gıda	3,99
Mücevher	3,84
Halı-Kilim	3,55
Antika	3,25
Elektronik Eşya	1,62
Zeytin-Zeytinyağı	0,59
Ürünlerin Satın Alındığı Yer	
Küçük Ölçekli Mağaza ve Dükkânlar	37,88
Semt Pazarları	33,12
Outlet Mağazalar	19,05
Süper Marketler	9,95
Alışveriş İçin Harcanacak Tutar (Euro)	
500'den az	75,70
501-1000	19,01
1001-1500	3,17
1501-2000	0,71
2001 ve üzeri	1,41
Alışverişin Kimin İçin Yapıldığı	
Kendim	42,62
Ailem	36,89
Arkadaşlarım	9,63
Kız/Erkek Arkadaşım	5,94
Akrabalarım	4,92

Tablo 3'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan cevaplayıcıların %83,10'unun nakit ödeme yaptığı ve en çok satın aldıkları ürünlerin sırasıyla %27,47 ile konfeksiyon, %18,02 ile deri ve %16,25 ile ayakkabı-çanta olduğu görülmektedir. Ürünleri satın aldıkları yerler incelendiğinde cevaplayıcıların %37,88'inin küçük ölçekli mağaza ve dükkânları tercih ettiği ve %42,62'sinin sadece kendileri için alışveriş yaptığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ayvalık'ı ziyaret eden Yunanistan vatandaşlarının Ayvalık'ta yapacakları alışveriş için ayırdıkları bütçe incelendiğinde genel olarak bütçelerinin düşük olduğu görülmektedir.

4.2. Cevaplayıcıların Ayvalık'taki Alışverişlerinden Memnuniyet Düzeyleri

Cevaplayıcıların Ayvalık'taki tatillerinden memnuniyet düzeylerini çeşitli kriterler açısından gösteren Tablo 4 incelendiğinde, memnunum ve çok memnunum seçeneğini işaretleyenlerin oranının fiyat (%86,6) ve ürün çeşitliliği (%85,9) kriterlerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunları %83,8 ile personelin tutumu ve ödeme seçenekleri takip etmektedir. En düşük memnuniyet düzeyinin ise ürünün güvenilirliği (%53,2) konusunda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bunu sırasıyla dükkânların özellikleri (%56,7) ve ürün kalitesi (%59,5) izlemektedir.

Tablo 4: Cevaplayıcıların Ayvalık'taki alışverişlerinden memnuniyet düzeyleri

KRİTERLER	Hiç Memnun değilim		Memnun değilim		Ne Memnunum Ne Değilim		Memnunum		Çok Memnunum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Dükkânların Özellikleri (vitrin, dekor)	9	3,2	35	12,3	79	27,8	132	46,5	29	10,2
Açılış Saatleri	3	1,1	9	3,2	65	22,9	160	56,3	47	16,5
Açık Kalma Saatleri	1	0,4	14	4,9	60	21,1	157	55,3	52	18,3
Temizlik ve Düzen	7	2,5	20	7,0	45	15,8	173	60,9	39	13,7
Aydınlatma ve Ortamın Havası	6	2,1	15	5,3	49	17,3	183	64,4	31	10,9
Ulaşılabilirlik	2	0,7	7	2,5	39	13,7	189	66,5	47	16,5
Ürünlerin Çeşitliliği	1	0,4	9	3,2	30	10,6	185	65,1	59	20,8
Otantiklik	10	3,5	25	8,8	40	14,1	159	56	50	17,6
Ödeme Seçeneklerinin Çeşitliliği	5	1,8	6	2,1	35	12,3	187	65,8	51	18
Bulunduğu Yer	4	1,4	9	3,2	41	14,4	186	65,5	44	15,5
Personelin tutumu	1	0,4	10	3,5	35	12,3	181	63,7	57	20,1
Personelin Sattığı Ürünler Hakkında Bilgisi	4	1,4	12	4,2	32	11,3	188	66,2	48	16,9
Yabancı Dil Yeterliliği	16	5,6	38	13,4	35	12,3	151	53,2	44	15,5
Fiyatların Uygunluğu	1	0,4	10	3,5	27	9,5	200	70,4	46	16,2
Şikâyetlere Verilen Cevap	5	1,8	20	7	73	25,7	168	59,2	18	6,3
Ürün Garantisi	6	2,1	24	8,5	92	32,4	146	51,4	16	5,6
Ürünün Kalitesi	3	1,1	17	6	95	33,5	149	52,5	20	7
Ürünün Güvenilirliği	4	1,4	23	8,1	106	37,3	120	42,3	31	10,9

Tablo 5'te ise Tablo 4'te verilen değerlerin aritmetik ortalama ve standart sapmaları görülmektedir.

Tablo 5: Cevaplayıcıların memnuniyet düzeylerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklerin dağılımı

KRİTERLER	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Dükkânların Özellikleri (vitrin, dekor)	3,48	0,95
Açılış Saatleri	3,84	0,77
Açık Kalma Saatleri	3,86	0,78
Temizlik ve Düzen	3,76	0,86
Aydınlatma ve Ortamın Havası	3,77	0,80
Ulaşılabilirlik	3,96	0,68
Ürünlerin Çeşitliliği	4,03	0,69
Otantiklik	3,75	0,96
Ödeme Seçeneklerinin Çeşitliliği	3,96	0,74
Bulunduğu Yer	3,90	0,74
Personelin tutumu	4,00	0,70
Personelin Sattığı Ürünler Hakkında Bilgisi	3,93	0,76
Yabancı Dil Yeterliliği	3,60	1,07
Fiyatların Uygunluğu	3,99	0,66
Şikâyetlere Verilen Cevap	3,61	0,78
Ürün Garantisi	3,50	0,81
Ürünün Kalitesi	3,58	0,75
Ürünün Güvenilirliği	3,53	0,85

Yöreye gelen ziyaretçilerin tatillerinden memnun olup olmadıkları ve yöreye tekrar gelmeyi isteyip istemediklerinin bilinmesi gerekir. Tatilinden memnun olmuş ziyaretçiler yörenin imajının tespitinde veya yeniden şekillendirilmesinde de belirleyici olacaktır (Avcıkurt, 2009: 32). Bu nedenle mevcut çalışma ile Midilli Adası'ndan gelerek Ayvalık'ı ziyaret eden Yunanistan vatandaşlarının memnuniyet düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Ayvalık'a gelen ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik yapılan analiz sonuçlarının ortalamasına bakıldığında, en düşük memnuniyet düzeyinin dükkânların özellikleri olduğu görülmektedir. Bunda, yöredeki mağaza ve dükkânların dizaynı ve dükkân düzenine önem vermemeleri etkili olabilir. Ayrıca ürünler çok karışık bir halde dizilip, kapı önüne de mankenlerin konması ile göz kalabalığı yaratılmaktadır. Bunun dışında, ürün garantisi ve güvenilirliği kapsamında da nispeten düşük bir memnuniyet düzeyi olduğu ortaya çıkmıştır. Ürünlerin daha çok semt pazarından alınması, kalite konusunda şüpheye sebep olabilir ve turistler aldatıldıkları hissine kapılabilir. Buna ek olarak turistler, pazardan yapılan satın alma sonrasında ürün değişikliği yapılması konusunda sıkıntı yaşayabilir. Bunların önlenmesi amacıyla belediye denetimleri sıklaştırabilir ve kalite standartları getirilebilir. Yabancı dil yeterliliği konusunda da memnuniyet düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Bunda, Ayvalık bölgesinde Rumcanın bilinmemesinin etkisi büyüktür. Halk Eğitim Merkezinde ise sadece bir Rumca öğretmen bulunmakta ve bu dile yeterli düzeyde talep bulunmamaktadır. Aynı zamanda bölgeyi ziyaret eden turistlerin de İngilizceyi çok az bilmesi ya da hiç bilmemesinin de bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir. Avcıkurt ve Soybalı (2002) çalışmalarında, yerel halkın bölgeye gelen yabancı turistler ile iletişim kurmak isteğinde olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bunun gerçekleşebilmesi için de dil bilmek gereklidir. En fazla memnuniyet yaratan faktör ise ürün çeşitliliğidir. Ayvalık bölgesinde büyük çaplı bir AVM olmamasına rağmen küçük ölçekli dükkân sayısı fazladır. Yine bu dükkânlarda çok çeşit bulunmaktadır. Cevaplayıcıların ikinci olarak, personelin tutumundan memnun kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Personel yeterli derecede dil bilmemesine rağmen tutum ve davranışlarıyla turistleri memnun edebilmektedir. Dil konusunda da sorunlar çözüldüğü takdirde memnuniyet düzeyi artırılabilir. Cevaplayıcılar, üçüncü sırada fiyatların uygunluğundan memnun kalmıştır. Gelirlerinin düşük olduğu ve kendi ülkelerinde belli başlı ürünlerin fiyatının yüksek olduğu düşünüldüğünde, bu sonuç normal karşılanmalıdır.

4.3. Araştırma Hipotezlerinin Testi Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgular

Hipoteze konu olan cinsiyet ve ürün tipi değişkenleri nominal ölçekle toplanmış veriler olduğu için hipotezin testinde parametrik olmayan (Non-parametric) analiz yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu hipotez için uygun olan test tekniği Ki-Kare testidir. Yapılan analizlerde bazı ürünleri satın aldığını ifade eden cevaplayıcı sayısı oldukça az sayıda olduğu ve 5'ten küçük çok sayıda hücre bulunduğu için bu ürünler değerlendirmeye alınmamıştır. Bu bölümde yalnızca, alımı demografik faktörlere göre değişen ürünlere ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Tablo 6: Cinsiyet ile satın alınan ürünler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik Ki-Kare analizi

ÜRÜN	Kadın		Erkek		X^2	p
	Evet	Hayır	Evet	Hayır		
Konfeksiyon	117	38	69	60	15,072	0,001
Ayakkabı/Çanta	86	38	24	60	38,813	0,001
Takı/Aksesuar	55	100	16	113	18,791	0,001
Hediyelik Eşya	50	105	24	105	6,122	0,013

Yapılan Ki-Kare testi sonucunda anlamlılık düzeyinin 0,05'in altında gerçekleşmesi konfeksiyon ürünlerini, ayakkabı/çanta ürünlerini, takı/aksesuar ve hediyelik eşya ürünlerini satın alıp almama ile cinsiyet arasında %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu analiz sonucunda, bahsi geçen ürünleri kadınların erkeklerden daha fazla satın aldığını söylemek, istatistiksel olarak mümkündür. Yener (1981)'in çalışması mevcut sonucu doğrular niteliktedir. Yener yaptığı çalışma sonucunda, kadınların giyime erkeklerden daha fazla para harcadıkları bulgusuna ulaşmıştır.

Tablo 7: Yaş ile satın alınan ürünler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik Ki-Kare analizi

ÜRÜN	18-33 yaş		34-49 yaş		50 yaş ve üzeri		X^2	p
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır		
Hediyelik Eşya	18	90	37	88	19	32	9,076	0,011

Yapılan Ki-Kare testi sonucunda anlamlılık düzeyinin 0,011 olarak gerçekleşmesi hediyelik eşya ürünlerini satın alıp almama ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Tablo incelendiğinde, 34-49 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha yüksek sayıda "evet" cevabı verdiği görülmektedir. Bu analiz sonucunda, 34-49 yaş grubunun daha fazla hediyelik eşya ürünleri satın aldığını söylemek mümkündür. Diğer ürünlerle yaş arasında anlamlı ilişki bulunmadığı için tabloda bu ürünlere yer verilmemiştir.

Tablo 8: Gelir ile satın alınan ürünler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik Ki-Kare analizi

ÜRÜN	500-1000 €		1001-1500 €		1501-2000 €		2001 € ve üzeri		X^2	p
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır		
Konfeksiyon	123	35	45	39	13	11	5	13	28,65	0,001
Mücevher	8	150	12	72	5	19	1	17	10,06	0,018
Ayakkabı/Çanta	78	80	23	61	5	19	4	14	17,4	0,001
Gıda	5	153	14	70	4	20	4	14	17,21	0,001

Tablo 8'de gösterilen Ki-Kare testi sonucunda dört ürüne ilişkin p değerlerinin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde, bahsi geçen ürünleri gelir düzeyi düşük olan ziyaretçilerin satın aldığını söylemek mümkündür. Mücevher de dâhil olmak üzere bu ürünlerin Türkiye'de Midilli'ye göre çok daha ucuz olması sebebiyle, gelir düzeyi düşük olanların bile bu ürünleri tercih ettikleri söylenebilir. Diğer taraftan, Yunanistan'daki ekonomik kriz Midilli'de de fiyatların ciddi bir artış göstermesine neden olmuş, bu durum da Midilli'de yaşayanların Ayvalık'ı

alışveriş için tercih etmelerinin bir nedeni olmuştur. Bu tabloda ulaşılan sonuçlara araştırmanın saha çalışması sırasında cevaplayıcılarla yapılan informal söyleşiler esnasında da şahit olunmuştur. Özdipçiner (2008)'in çalışması da mevcut sonucu doğrular niteliktedir. Özdipçiner yaptığı çalışma sonucunda, gelirin satın alma davranışını etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca Yener (1981)'in çalışması sonucunda gelir düzeyi yükseldikçe planlama dışında giyim eşyası satın alma sıklığının da arttığı vurgulanmıştır.

Tablo 9: Meslek ile satın alınan ürünler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik Ki-Kare analizi

ÜRÜN	İşçi		Memur		Emekli		Serbest meslek		Öğrenci		Ev hanımı		X^2	p
	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H		
Konfeksiyon	39	12	21	22	15	8	46	38	20	11	45	7	22,483	0,001
Ayakkabı/Çanta	25	26	8	35	8	15	25	59	11	20	33	19	26,153	0,001
Takı/Aksesuar	17	34	8	35	4	19	13	71	11	20	18	34	11,982	0,035
Hediyelik Eşya	13	38	18	25	4	19	15	69	3	28	21	31	19,267	0,002

Tablo 9'da görüldüğü gibi Ki-Kare testi sonucunda dört ürün için de cevaplayıcıların mesleklerine göre farklılıklar bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde, serbest meslek sahipleri ve ev hanımlarının daha fazla konfeksiyon ürünlerini, serbest meslek sahipleri, işçi ve ev hanımlarının daha fazla ayakkabı/çanta ürünlerini, serbest meslek sahipleri, işçi ve ev hanımlarının daha fazla takı/aksesuar ürünlerini, serbest meslek sahipleri, memur ve ev hanımlarının daha fazla takı/aksesuar ürünlerini satın aldığını söylemek istatistiksel olarak mümkündür. Midilli Adası'nda gümrük vergisi nedeniyle gıda ve konfeksiyon ürünlerinin pahalı olduğu, saha çalışması sırasında cevaplayıcılarla yapılan görüşmelerde gözlenmiştir. Ayvalık'ın Yunanistan vatandaşları için ucuz bir destinasyon olması ve serbest meslek sahiplerinin iş yerleri için alışveriş yapma zorunluluğunun bunda büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

5.Sonuçlar, Öneriler ve Gelecek Çalışmalara Yönelik Teklifler

Alışveriş, turizm içinde yer alan ve insanların hoş vakit geçirmesine yardımcı olan bir boş zaman aktivitesi olarak içinde bulunduğumuz modern çağda büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple, ekonomik amaçlı alışveriş turizmi ile turistik destinasyonun çekiciliğini arttıracak önlemler alınmalıdır. Turistlerin hangi ürünleri aldıklarının incelenmesi, bu ürünlerin demografik özelliklere göre değişip değişmediğinin belirlenmesi ile bir pazarlama politikası geliştirmek mümkün olabilecektir. Bu çalışma ile Ayvalık'a Midilli Adası'ndan gelen Yunanistan vatandaşlarının profili belirlenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, cevaplayıcıların memnuniyet düzeyleri ölçülerek, Ayvalık tatilinden memnun kalıp kalmadıkları incelenmiştir. Bu incelemenin Ayvalık destinasyonunun dış turizm açısından gelişmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Araştırmanın uygulama aşamasında cevaplayıcılarla yapılan kısa sohbetler esnasında birçok önemli bulguya ulaşılmıştır. Örneğin cevaplayıcılar Ayvalık'a en çok semt pazarının kurulduğu Perşembe günleri geldiklerini ifade etmişlerdir. Bunun nedeni olarak da konfeksiyon ve sebze fiyatlarının ucuzluğunu göstermişlerdir. Midilli Adası'nda yapılan incelemelerde gümrük vergilerinden dolayı konfeksiyon ve sebze fiyatlarının çok yüksek olduğu araştırmacılar tarafından da gözlenmiştir. Cevaplayıcıların vurguladıkları bir diğer önemli konu ise Türklere sempati duymalarının nedeni olarak kültür ve hatta görünüş olarak kendilerine benzetmeleri olduğunu söylemeleridir. Bu benzerlikten dolayı, hemen hemen bütün Türk dizilerini izlediklerini belirtmişlerdir. Mübadele dönemine kadar Ayvalık'ta atalarının ikamet etmesi nedeniyle mutfaklar arasında da etkileşim olduğunu ve bu nedenle Türk mutfağı ile kendi mutfaklarının benzer olduğunu da belirtmişlerdir. Ayvalık'a ulaşım mesafesinin kısa olması ve ulaşımın ucuzluğu da Ayvalık tercihlerini ciddi bir biçimde etkilemektedir. Kısa mesafeden dolayı konaklamayı tercih etmediklerini, çoğu kafe, bar, restoran gibi işletmelerin sahibi olduğu için de Ayvalık'a alışverişe geldiklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın hipotez testlerinden elde edilen bulguların sektör açısından sonuçları aşağıda vurgulanmıştır.

Yapılan Ki-Kare analizi sonucunda konfeksiyon, ayakkabı/çanta, takı/aksesuar ve hediyelik eşya ürünlerini satın alanların cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmada, bu ürünleri daha çok bayanların satın aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Konuya ilişkin literatür bu sonucu destekler niteliktedir. Kadınlar, ihtiyacı olmasa da alışveriş yapabilirken, erkekler sadece ihtiyaç duydukları ürünlere odaklanıp hızlı bir şekilde satın alıp alışverişlerini tamamlamaktadırlar. Bu nedenle, Ayvalık bölgesinde bayanlara uygun pazar bölümlendirmesi yapılabilir. Bayanların ilgisini çekecek ürünler ve bu ürünlerin görselliğe hitap edecek şekilde sunulması ile satışlar artırılabilir.

Yaş faktörü ile satın alınan ürünler arasında bir ilişki olup olmadığına bakıldığında ise hediyelik eşya ürünlerini en çok 34-49 yaş grubunun tercih ettiği ve anlamlı bir fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Orta yaş grubu olarak adlandırılan bu kitle, sevdikleri, dost ve akrabaları için de hediyelik eşya alabilmektedir. Bu nedenle, işletmelerin Ayvalık'ı sembolize eden farklı tasarımlarla turistlerin karşısına çıkmaları gerekmektedir. Ayrıca, turistlere Ayvalık bölgesine özgü ürünlerin satılması ile bölgenin maliyetsiz bir tanıtımı da yapılmış olacaktır.

Gelir faktörü ile satın alınan ürünler arasında bir ilişki olup olmadığı incelendiğinde, çoğunluğu düşük gelirli olan cevaplayıcıların nispeten daha ucuz olan konfeksiyon ve ayakkabı/çanta ürünlerini tercih ettiği görülmektedir. Meslek ile satın alınan ürünler karşılaştırıldığında ise ev hanımlarının konfeksiyon ve ayakkabı/çanta ürünlerini diğer gruplara oranla daha fazla tercih ettiği; takı/aksesuar ürünlerini ise işçi, öğrenci ve ev hanımlarının daha fazla tercih ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularından yola çıkarak uygulayıcılara şu önerilerde bulunulabilir:

1. Cevaplayıcılar, satış personelinin ürünler hakkındaki bilgisini tatmin edici bulmuşlardır. Ancak, yabancı dil bilinmemesinden kaynaklanan bir memnuniyetsizlik durumu mevcuttur. Personelin tutumu iyi olmasına rağmen yabancı dil bilmemesi bir dezavantajdır. Bunun yanı sıra personelin sattığı ürünler hakkında daha fazla bilgilendirilmesi ve Yunanistan vatandaşlarının kültürü hakkında bilgi sahibi olması da önem arz eden bir konudur.

2. Bölgede memnuniyetsizlik yaratan unsurlardan birinin, dükkânların görüntüsü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dükkânın atmosferi, turistin rahat alışveriş yapabilmesine olanak sağlamalıdır.

3. Turistlerin dükkânların geç saatlerde de açık olmasından (açık kalma saatlerinden) memnun kalması, bölgenin güvenilir bir yer olduğuna dair inancın bir göstergesidir. Ayrıca, yerel halkın alışveriş yaptığı yerlerin turistlerce tercih edilmesi de güvenilirliğin göstergesidir.

4. Cevaplayıcılarla yapılan görüşmelerde hemen hepsinin Ayvalık'tan hediyelik eşya aldığı bulgusuna da ulaşılmıştır. Oysa Ayvalık'ı tanıtacak hediyelik eşya türleri yok denecek kadar azdır. Bu durum dikkate alınmalıdır.

5. Mübadele dönemi öncesinde Ayvalık'ta Rumlar yaşamıştır. Bu nedenle, bölgede Rum evleri halen mevcuttur. Bu mimari yapıları yansıtan butik oteller yapılarak, Midilli Adası'ndan gelen ziyaretçilerin kendilerini evlerindeymiş gibi huzurlu hissetmeleri sağlanabilir. Ayrıca, bu şekilde konaklama süreleri de artabilir.

6. Yunanistan vatandaşlarının yöresel mutfaklarına, özellikle de mezelerine çok önem verdiği bilinmektedir. Ayrıca cevaplayıcılarla yapılan görüşmelerde yemeğin onlar için kesinlikle kısa kesilmemesi gereken bir aktivite olduğunu ifade etmeleri yemek kültürüne verdikleri önemi anlatmaktadır. Ayvalık ile Yunanistan'ın mutfağı birbirine benzemektedir. Turistlerin kendilerini evlerinde gibi hissetmelerini sağlayabilecek bu benzerlik, bölgenin daha cazip hale getirilmesinde mutlaka kullanılmalıdır. Bu nedenle, bölgenin mutfağına özgü lezzetlerin yer aldığı yiyecek-içecek işletmelerinin sayısı artırılmalıdır.

7. Turistlere bölgeyi hatırlatacak tutundurma faaliyetleri yapılmalıdır. Broşür, katalog basılmalı, reklam kampanyaları düzenlenmeli, internet sayfası ve rezervasyon işlemleri ile e-tanıtıma önem verilmeli, billboardlar asılmalıdır. Ayrıca Midilli Adası'nda yaşayanlar Türk dizilerini izlemekte ve dizi oyuncuları ile tanışma arzusu duymaktadır. Bu kitlenin, Ayvalık'ta bulunan Cunda Adası'na yaz aylarında gelen ünlülerden haberdar olmaları sağlanarak bölgeye turist çekilebilir.

8. Bölgedeki alışveriş kampanyaları ve fırsatlarının tanıtımının yapılması sağlanabilir. Ürünlerin üzerinde fiyatlarının yazılı olduğu bir etiket olmalı, turist garanti konusunda güven problemi yaşamamalı ve bunun için satış sonrası hizmete önem verilmelidir. Satın alma sonrası değiştirme imkânlarının bulunması da tüketiciyi memnun edici önlemler arasındadır. Ayrıca pazarlama karmasında fiyat en önemli faktörlerden birisidir. Fiyatlandırma stratejisinde başarılı olmak pazarlamayı olumlu yönde etkilemektedir. Kampanya ve indirimler hakkında turistin bilgilendirilmesi ve Rumca billboardlar hazırlanması da ekonomik açıdan faydalı olacaktır.

9. Belediyelerin denetimlerini sıkılaştırıp kalite standartları zorunluluğu getirmesi, garanti konusunda duyulan memnuniyetsizliği azaltabilir.

10. Cunda Adası, inanç turizmi kapsamında kiliselerin restore edilmesi ve tanıtımının yapılması ile turist çekebilir. 2009 yılında Ayvalık inanç turizmi yılı ilan edilmesine rağmen tanıtım yetersizliği sebebiyle bu durumun ekonomiye beklenen katkıyı yapmadığı düşünülmektedir.

Bu araştırma, coğrafi olarak Balıkesir ili Ayvalık ilçesi ile kısıtlandığı için araştırma sonuçlarının genellenmesi doğru değildir. Araştırma, Midilli Adası'nda ikamet eden ve Ayvalık'ı en az bir kez ziyaret etmiş Yunanistan vatandaşları örneklemi ile sınırlanmıştır. Bununla birlikte başka kültürlerden gelen turistlere bu anketin uygulanması ile daha geniş sonuçlara ulaşılabilir. Araştırmada bulunan diğer sınırlamalar ise zaman ve maliyet kısıtlarıdır. Anket Midilli Adası'nda 3 günlük süre zarfında uygulanmıştır. Aynı zamanda, ulaşımın sadece deniz yolu ile gerçekleşmesi ve bu konuda sınırlı alternatifin varlığı (sadece iki seyahat acentesinin varlığı) nedeniyle de araştırmanın uygulama zamanında bir kısıtlama yaşanmıştır. Bundan sonra bu konuda araştırma yapacaklara bu çalışmanın yol gösterici olacağı umulmaktadır. Bu çalışmada, sadece demografik özelikler ele alınmıştır. Kültürel faktörlerin ve yaşam tarzlarının da incelendiği bir çalışma yapılarak bölgenin dış turizm konusunda önemli gelişmeler elde etmesi sağlanabilir.

Kaynakça

Ağaç, S. ve Harmankaya, H. (2009). İlköğretim birinci kademe öğrencilerinin giysi tercihleri ve giysi satın alma davranışlarına etki eden faktörler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (22), 1-13.

Aktuğlu, I. K. ve Temel, A. (2006). Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 15, 45-46.

Akturan, U. (2009). Tüketicilerin Cinsiyetlerine İlişkin Olarak İçgüdüsel Alışveriş Eğilimlerindeki Farklılıkların Belirlenmesi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Pilot Bir Araştırma. *Yönetim Dergisi, 20*(64), 62-77.

Anderson, L.F. ve Littrell, M.A. (1996). Group Profiles of Women as Tourists and Purchasers of Souvenirs. *Familiy and Consumer Sciences Research Journal*, 25, 28-56.

Avcıkurt, C. (2009). *Turizm Sosyolojisi: Genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Avcıkurt, C., Karaman, S., Aymankuy, Y., Bozok, D., Köroğlu, A.,Taşçı, A., Alpar, Ö., Doğdubay, M., Erdem, B., Özdemir Yılmaz, G., Şahin, B., Arslan,Y., çeken, H. (2005) Balıkesir Yöresinin Yerli Turist Profili. *I. Çanakkale Turizm Biyenali,* 5-7 Mayıs, 96-116, Çanakkale.

Avcıkurt, C. ve Soybalı, H. (2002). Residents' Attitudes Towards Tourism in Ayvalık, Turkey. *Tourism Analysis, 12*(4), 259-265.

Boyacı, C., Aktaş, A., Ehtiyar, R., Aksu, A., Kurcan, F., Başer, G.G. ve Köksal, C. D. (1996). "Antalya Yöresine Gelen Turistlerin Profilini Belirleme Araştırması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 7*(1-2), 36-49.

Cox III, E.P. (1975). Family Purchase Decision Making and the Process of Adjustment. *Journal of Marketing Research, 12*(2), 189-195.

Doğan, H., Üngüren, E. ve Yelgen, E. (2010). Alanya Turist Profiline Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(3), 79-100.

Durmaz, Y. (2008). *Tüketici Davranışı*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Durmaz, Y., Bahar (Oruç), R. ve Kurtlar , M. (2011). Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 2*(1), 114-133.

Eugenio-Martin, J. L. (2003). Modelling determinants of tourism demand as a five-stage process: A discrete choice methodological approach. *Tourism and Hospitality Research, 4*(4), 341-354.

İlban, M.O., Akkılıç, M.E. ve Yılmaz, Ö. (2011). Termal turizmde tüketici satın alma davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Gönen örneği. *Öneri Dergisi, 9*(36), 39-51.

Karatekin, U. (2009). Sosyal Sınıflar İçinde Mesleklere Göre Tüketicilerin Otomobil Alma ve Kullanma Alışkanlıklarına Etkisinin İncelenmesi *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kemperman, A. D., Borgers, A. W., ve Timmermans, H. J. (2009). Tourist shopping behavior in a historic downtown area. *Tourism Management, 30*(2), 208-218.

Kızılaslan, N. ve Kızılaslan, H. (2008). Tüketicilerin satın aldıkları gıda maddeleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumları (Tokat ili örneği). *U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, 22*(2), 67-74.

Meydan Uygur, S. (2007). *Turizm Pazarlaması*. Ankara: Nobel Yayınları.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Mediacat Akademi.

Oh, J. Y. J., Cheng, C. K., Lehto, X. Y., ve O'Leary, J. T. (2004). Predictors of tourists' shopping behaviour: Examination of socio-demographic characteristics and trip typologies. *Journal of Vacation Marketing, 10*(4), 308-319.

Okçu, A. B. (2008). Türkiye İçin Gelir-Tüketim İlişkisinin Eşbütünleşme Analizi İle İncelenmesi (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Özdamar, M. (2011). Şanlıurfa'da Kültür Turizmi: Şanlıurfa'ya Kültür Turizmi Kapsamında Seyahat Acentaları İle Gelen Yerli Turistlerin Profilini ve Anlık Satın Alma Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Özdemir, E. (2009). Cinsiyet bazlı farklılıklar ve erkek tüketicilere yönelik pazarlama stratejileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(29), 259-281.

Özdemir, E. ve Tokol T. (2008). Kadın tüketicilere yönelik pazarlama stratejileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(2), 57-80.

Özdemir, Ş. ve Yaman, F. (2007). Hedonik alışverişin cinsiyete göre farklılaşması üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2*(2), 81-91.

Özdipçiner, N.S. (2008). Demografik değişkenlerin turistlerin satın alma kararlarına etkisi. E-*Journal of New World Sciences Academy, 3*(4), 689-701.

Öztürk, Y. ve Yeşiltaş, M. (1997). Türkiye'ye gelen İngiliz turistlerin profilini belirlemeye yönelik bir uygulama. *Pazarlama Dünyası, 11*(66), 24–29.

Rızaoğlu, B. (2007).*Turizm Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Şahin, S. Taşkan, F. Ertan, N. Gökçe, Ç. Üregül, M. ve O. Bengi (2001). Tüketici ve Müşteri Davranışları, Süleyman Demirel Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Satış Yönetimi Bölümü Ders Notları, Erişim Adresi: http://www.belgeler.com/blg/761/tketici-ve-mteri-davranilari.

Şen Demir, Ş. ve Kozak, M. (2013). *Tüketici Davranışları*. Ankara: *Detay Yayıncılık*.

Temizkan, S.P. (2005). Turistlerin alışveriş davranışı: Kapadokya örneği (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Uğur, İ. ve Şimşek, S. (2004). Kitle iletişim araçlarındaki reklâmlarda kadın ve erkek objelerinin kullanılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(1), 549-560.

Ünal, S. ve Erçiş, A. (2007). Genç pazarın satın alma tarzlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(1), 321-336.

Yağcı, M.İ. ve İlarslan, N. (2010). Reklamların ve cinsiyet kimliği rolünün tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *11*(1), 138-155.

Yener, M. (1981). Tüketicilerin giyime ilişkin davranış modelleri ve davranışlarını etkileyen faktörler. *Ekonomik Yaklaşım, 2*(5), 203-224.